

मुद्रक —

रुलियाराम गुप्त

दि वङ्गाल प्रिण्टिङ्ग वर्क्स,

१, सिनागाग स्ट्रीट,

कलकत्ता-१

GURUMANDAL SERIES No. IX

THE
SMRITI SANDARBHA

Collection of Thirteen Dharmashastric
Texts by Maharshis.

Volume IV

5, CLIVE ROW,
CALCUTTA.

Vikram Era
2010.

First Edition
5000.

Christian Era
1953.

॥ श्रीकृष्णः शरणम् ॥

सम्पादकीयं किञ्चित्

तत्रभवतामशेषशेषमुपीजुपां प्राच्यप्रतीच्यवहुशास्त्रविचारविच-
क्षणानां विदुषां पुरस्तात् स्मृतिसन्दर्भस्य चतुर्थो भागः प्राकाश्यं
नीयते समुपाह्वियते च करसरोजेषु । अस्मिन्भागे त्रयोदश
स्मृतिग्रन्थानां संग्रहो वर्तते अद्यावधि प्रकाशितस्मृतीनां समुच्चये
संख्यैषा चतुश्चत्वारिंशद् भवति । आदर्शपुस्तकप्रतिलिपितः प्रका-
शने सङ्कलनीकरणाय शोधने कृतप्रयत्ना अपि वयं मूलाशुद्धीनाम-
पाकरणे असमर्था इति सुधियो निभालयन्तु । नानादेशानां हस्तलि-
खितग्रन्थागाराणां अध्यक्षमहोदयानां सहयोगेन कार्यमेतत्साफ-
ल्यमेप्यतीति निश्चिनुमः । अत्र संग्रहीकृतानां हस्तलिखितपुस्तका-
नामादर्शललिपिप्रदानेन नानाविदुषां सहयोगो विशालेऽस्मिन्कार्ये
सञ्जात स्तदर्थं तत्तद्विद्वद्भ्यो धन्यवादान वितरामः साभ्यर्थनम् ।
ग्रन्थेऽस्मिन्मुद्रणशीशकाक्षरयोजननिपुणानां कार्यकर्तृणां-
मस्माकञ्चानवधानतया त्रुटयो बह्व्यम्सञ्जातास्तागुणग्रहणैकपक्ष-
पातिनो विद्वंसो निपुणं संशोध्यानुग्रहभाजोऽस्मान्करिष्यन्तीति
साञ्जलिमभ्यर्थयामहे ।

विद्वज्जनपादपद्मपरानुच्यमधुषाः

कालिश्चेत्रम्

लक्ष्मणगढ़ वास्तव्य—

भारद्वाज गणेश चतुर्थी

२०१०

}

ब्रह्मदत्तत्रिवेदि

नवलदुर्ग वास्तव्य—

कजोड़ीलाल मिश्र

रामनाथदावीचाः

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ

धन्यवाद प्रकाश

धर्मशास्त्र प्रणया विद्वज्जन की सेवा में स्मृतिसन्दर्भ के चतुर्थ भाग को प्रस्तुत करते हुए हार्दिक प्रसन्नता हो रही है। इस भाग की निम्नलिखित स्मृतियों के लिये हमें हस्तलिखित प्रति की लिपि करने का निम्नाह्वित महनीय विद्यालक्ष्मणों से सहयोग प्राप्त हुआ है तदर्थ उनको हम हार्दिक धन्यवाद प्रदान करते हैं।

१—अरण्यस्मृति—रायल एशियाटिक सोसाइटी ऑफ् बंगाल कल्कत्ता।

२—पुलस्त्यस्मृति— " "

३—बुधस्मृति— " "

४—वशिष्ठस्मृति— " "

५—महोक्त्यामरलक्ष्यस्मृति— " "

६—कश्यपस्मृति—सरस्वती भवन पुस्तकालय (राजकीय संस्कृत महाविद्यालय) बनारस

७—ज्यामपाद् स्मृति— " "

स्मृतियाँ अनेक हैं, बहुत-सी प्राप्य नहीं हैं जो स्मृतियाँ इनमें उपलब्ध होंगी उन्हें छपवाने का प्रयत्न किया जायगा। पञ्चम भाग भी प्रेस में है।

सर्वभूतहितैरता इने महर्षियों ने प्राणीमात्र के कल्याणार्थ मानव को जो श्रेष्ठी इन प्रणयों के रूप में दी है उसकी प्रशंसा मेरे

जैसे तुच्छ व्यक्ति से अशक्य है। यदि संसार की नियमावली इन स्मृतियों का जैसा कुछ संग्रह याथातथ्येन उपलब्ध करने में विद्वद्गर्ग मुझे अपना अमूल्य सहयोग प्रदान करने की कृपा करेंगे तो भारतीयता के पुजारियों का महान् उपकार होगा और इस रूप में हम सब उन पुण्यश्लोक महर्षि-चरणों को श्रद्धा के सुमन समर्पण कर कुछ-कुछ उन्नत हो सकेंगे। फलस्वरूप संसार को अनन्त के गर्भ में छिपी हुई महती शास्त्रसम्पत्ति मार्गप्रदर्शनार्थ मिल सकेगी।

मनुष्य के जीवन की अनादिकाल से यह अमर अभिलाषा रही है कि—

“असतो मा सद्गमय”, “तमसो मा ज्योतिर्गमय”,
“मृत्योर्मा अमृतं गमय”।

श्रुति, स्मृति, पुराण इसके निर्देशक हैं।

यदि आप लोग मेरे इस तुच्छ उपहार को अपनाकर मुझे अनुग्रह-भाजन वनायेंगे तो मैं अपना उपकार मानूँगा और परिश्रम सफल समझूँगा। अपनी अपूर्णता के लिये पुनः क्षमा प्रार्थी हूँ।

कलकत्ता ।
प्रबोधिनी ११ संवत् २०१०

कृपाकांक्षी
मनसुखराय सोर

ng all creatures a feeling of truth and equality. This in its turn creates faith in the Almighty. The Upanishads and the Gæta are the manifestation of this tendency.

What is the cause of this Universe ? This problem has been tackled in several books and treatises but most of them base their arguments on appearances. As a matter of fact the real cause of this Universe is illusion and illusion that brings Universalism to existence, when ignorance gives way to knowledge, the existence of the Universe disappears. The mirage in the desert appears to be the waves of water from a distance but on closer observation, they come out to be nothing but the play of the sands of the desert. Similarly the reality of this Universe is understood with the help of knowledge.

Every thing in this Universe has a three-fold relation ship—Birth, Existence and Death. These Subjects have been thoroughly dealt in Smritis which means recollection. The ancient Rishis with the help of their

Yoga saw in the sky invisible shapes and heard inaudible sounds. Whatever letters and words were formed on those waves, they were the guiding utterances of God and have been called by philosophers, 'Shabda-Praman'. The literary men call it the word of God. On the basis of the recollection of those invisible sounds the Rishis laid down in detail the physical, cultural and social code of conduct of mankind in the 'Smritis'. So far Sixty five 'Smritis' have been discovered. It is possible there may be more even.

The purpose of all the 'Smiritis' is that when the creative force enters the human body, it forgets its own shape as in dream one forgets one's own active actions. In order to check the Universe from going towards 'Satanism' and other evil disturbances, the ancient Rishis have given to the world their experiences and realisations so that the world may live upto them. The way of the 'Smiritis' is a sure way to bring peace

in this world ; to lead man to realise Truth in the end so that he may not feel sad over the destruction and decay of this wall of sand—the Universe

In the 'Smṛiti Śāstra' manners and conduct have been specially dealt as they form the basis of cultural life. All the ceremonies from conception to marriage, have been discussed. The Smṛitikars think that a child so born with 'Sanskar' is a pride to the parents, the country and the times. Cultural life depends upon this teaching and discipline. Those, who do not know the importance of ceremonies and knowledge in removing the curtain of darkness from their minds, are never able to see the evolution of a cultural life. Culture is known from the 'Smṛitis' and without the knowledge of 'Smṛitis' and the discipline presented there in, nobody can lead a cultural existence. Some people wrongly call civilisation as culture, civilisation is born out of social life.

In the chapter on manners the human society has been divided into four sects—Brahmin, Kshatriya, Vaishya and Shudra—on the basis of the principles of 'Varnashram' and the rhythmical relationship of three 'Gunas'—'Sat', 'Raj' and 'Tam'. According to this classification, everyone has been given the right and privilege to do what he is capable of doing so that the world may go on peacefully and amicably. These four 'Varnas' are all equal and none is superior or inferior. One who imparts knowledge is respected by all castes. Still all castes are equal and their duties are equally important for them.

The present-day idea of untouchability in some quarters is born out of ignorance. Of all the sixteen 'Sanskaras', the 'Upnayan' ceremony is the most important. Unless a child has gone through this ceremony he is regarded not worth touching. In the 'Upnayan' ceremony he is taught—धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् i. e. O God ! Evolve and develop my intelligence. Shu-

in this world ; to lead man to realise Truth in the end so that he may not feel sad over the destruction and decay of this wall of sand—the Universe

In the 'Smriti Shashtra' manners and conduct have been specially dealt as they form the basis of cultural life. All the ceremonies from conception to marriage, have been discussed. The Smritikars think that a child so born with *Sanskar* is a pride to the parents, the country and the times. Cultural life depends upon this teaching and discipline. Those, who do not know the importance of ceremonies and knowledge in removing the curtain of darkness from their minds, are never able to see the evolution of a cultural life. Culture is known from the 'Smritis' and without the knowledge of 'Smritis' and the discipline presented there in, nobody can lead a cultural existence. Some people wrongly call civilisation as culture, civilisation is born out of social life.

In the chapter on manners the human society has been divided into four sects—Brahmin, Kshatriya, Vaishya and Shudra—on the basis of the principles of 'Varnashram' and the rhythmical relationship of three 'Gunas'—'Sat', 'Raj' and 'Tam'. According to this classification, everyone has been given the right and privilege to do what he is capable of doing so that the world may go on peacefully and amicably. These four 'Varnas' are all equal and none is superior or inferior. One who imparts knowledge is respected by all castes. Still all castes are equal and their duties are equally important for them.

The present-day idea of untouchability in some quarters is born out of ignorance. Of all the sixteen 'Sanskaras', the 'Upnayan' ceremony is the most important. Unless a child has gone through this ceremony he is regarded not worth touching. In the 'Upnayan' ceremony he is taught—धीमहि दियो यो नः प्रचोदयात् i. e. O God ! Evolve and develop my intelligence. *Shu-*

dras have been prohibited from these ceremonies and the purpose of this prohibition is not that they are inferior to others. Since they serve all other castes it has not been regarded wise to burden them further with these ceremonies. A Kshatriya, who brings contributions for the 'Yajnas', also enjoys the fruits thereof, similarly, Shudras enjoy the fruits of all those 'Yajnas' which are done by the members of other castes whom they serve. Shudras have been defined in the Brahma Sutra' as—'शुभ्रस्य नानास्त्रयगान्' i. e. Shudra is one who repents for short-lived ephemeral objects.

The fact is that a person of spiritual knowledge is respected by all, irrespective of his caste. Even the Brahmins were only respected when they possessed spiritual knowledge. Ravidasji and Kabirdasji were revered by all even though they were by caste 'Chamar' and 'Weaver' respectively. Janak was a Kshatriya and Sajan, a butcher but because of their spiritual knowledge they were revered by all.

Thus all men are equal and all are able to get 'Mukti' (Salvation) according to their merits. Those, who regard Shudras as low and untouchable, suffer from a misgiving and do not know their own 'Shstras'.

Almost all the Smriti writers have regarded manners as the basis of the cultural life. Their view is that howsoever learned a man may be, if he is ill-mannered, he cannot be regarded as a learned man. Taking the discipline of good men as basis, the 'Smritis' have depicted the manners and conduct.

The guiding principles of great and good men have been dealt with and naturally their footsteps are followed by others. Therefore, one, who becomes good and great, should become very careful about his conduct because with a little mistake or neglect or sensuousness or pride, he can ruin the life of some others, who would follow him and he shall be held responsible before God.

Some 'Smritikars' think that' so long as

humanity was following Truth and Dharma, 'Vyavahar was not necessary; 'Vyavahar' or law entered Government only, when Truth and Dharma declined and gratification of the senses increased. Within this come the 'Dand Dharma' and the 'Daya Dharma, Some Smritikars have given first place to manners, then to 'Vyavhar or tact and finally to repentance. Acting according to the teachings of ancient Rishis is recognised as Dharma and the basis of the present Indian Penal Code has been taken from 'Manu' and 'Yajnavalkya'.

There are some 'Smritikars' like, 'Ashwala-yan', 'Vyas' and 'Bodhayan' who give utmost importance to 'Varnashram Dharma' and repentance. But on carefully considering the teachings of 'Smritis', the importance of agriculture is evident. 'Yajnas' have been recommended only for those regions where agriculture is practised and the deer of black colour are found. 'Vishnu Smriti' prescribes worship of God and celebration of God festivals.

As a matter of fact, fear of God is very essential. At present, the barbarism and mutual distrust in the world is due to the fact that people do not recognise the existence of God. Creatures of all sorts run out of limits when they do not fear anybody. The Vedas clearly mention that the Sun, Moon and the different planets run on their orbits due to the fear of God. The knowledge about God can be had from the 'Smritis' and the books that tell us about this Power (which is not a subject of either physical or spiritual senses) are known as Shastras. One, who has no fear and love of God, does not deserve to be trusted by anybody in this world. This fear of God is also essential for invoking among the people a fear of the kingly authority.

By the grace of God a ray of hope has sparkled in my heart that the world would be able to enjoy peace and prosperity by acting up to the teaching of the 'Smritis', which are based on the great experiences of 'Manu' and others.

In this hope I have tried to present to the world 'Smṛiti Sandarbh' as a gift. The book runs upto 2528 pages and is divided into four sections. In the earlier stages it was also thought that it may be translated into other languages so that it may become easily accessible to all. But I have been unable to execute the plan due to the hugeness of the task and the paucity of time. Therefore, I have only dealt with the text of different 'Smṛitis' with the main Contents in Hindi and without attempting interpretation of the text. Thus I have simply described the main features behind the 'Shlokas' of different chapters.

The present book is divided into three sections and deals with manner, Social law or 'Vyavahar' and repentance. In the section of manners or (आचार) 'Sanskaras' have been described as the basis of social conduct. By following these 'Sanskaras' at the right time and in a proper way, the physical and parental dross is washed out with the help of 'Mantras'. As

a result, one's mind develops and the person concerned gains spiritual strength. Along with manners, social and moral life has also been depicted.

The second section deals with 'Vyavahar'. When life of social contact is handicapped, in order to run it on proper lines the moral duties and rights of the Government, the ruler and the public have been given in detail.

४. The third section about repentance deals in detail with the different kinds of sins and their consequences so that people may defer from sins and may take recourse to truth. In this chapter the different types of sin—कामज, क्रोधज, अन्न नज, अतिपाप, उपपातक, अतिदेश and संकरीकरण have been described and the way of repentance for each has been suggested. Thereby it has been attempted to create a task in the people for good doing and 'Sanyas Dharma' which implies the knowlege about ephemeral nature of the universe and the true realisation of 'God.'

Thus the aim and purpose of all the Smritis is to develop man's cultural life and evolve his moral, religious, social and personal life.

Seth Mansukh Rai Moreji has been taking great pains in advancing the cause of pure way of life. Several 'Pushpys' (books) of the Gurumandal are ceaselessly trying to propagate the way of Sanskrit life in this world. Pt. Brahma Datta Shastri M. A. and Mahesh Datta Mishra Jyotish Tirtha, Ramanath Dabich and Pt. Kajorilal Mishra and Shri. Surajmal Gupta, secretary, Gurumandal and Shri. Ramesha Singh Jaiswal along with other members of Gurumandal have encouraged me and helped me very much in collecting and bringing out this 'Smriti-Sandarbha' Volume IV. The Vth Volume is under publication and is expected to be out very soon.

Our grateful acknowledgements are due in the first instance to the owners of the different MSS Libraries, who have rendered, con-

siderable help by lending us the transcripts of their MSS. regarding Smriti Texts included in this collection, particularly to Shri Pandit Tribhuvan Prasad upadhyaya M. A. Vyakarnacharya, Principal Govt. Sanskrit college, Banaras and Dr. Shri Subhadra jha M. A., Librarian in the Princess of wales Saraswati Bhawan Library, Banaras and to Shri K. P. Khaitan Barrister at Law, the Vice-President of the Royal Asiatic society of Bengal, Calcutta and Shri S. K. Saraswati M. A. Librarian in the Society's Library and others, whose untiring efforts have greatly contributed in the presentation of this Volume especially comprising of Smriti-manuscripts in the hands of the honourable readers. It will not be out of point to state that The Madras Government oriental Manuscripts Library under Shri T. Chandrasekhar Aiyer M. A. L. T. and Adyar Library of Theosophical Society Adyar, Madras under the direction of Shri Dr. G. Shrinivasmurthy have very kindly lent us all the transcriptions

of their unpublished Smriti Texts to be included in other Volumes proposed to be taken either as soon as we approached them with requests All this is a happy sign for the re-orientation of our Cultural heritage.

Since times immemorial, India has been God fearing and a follower of cultured and disciplined life Hence all people of the world have regarded the way of Indian living with goodwill and respect because it was meant to lead the people of the world to peace and prosperity, The key and way to this life is contained in the different 'Smritis' Therefore, after collecting the different 'Smritis' in this 'Smriti Sindurbi' I present this as India's gift to the world with the prayer that it may show to the world the way of cultured and disciplined life

Dehradun, U P. } for the good of the Universe
The 1st Jan 54 } RAJGURU HARIDATT SHASTRI

श्रीगणेशाय नमः

स्मृतिमहत्त्व

संसार की परम्पराओं में से प्रकाश और अन्धकार, विकास और संकोच की दो अनादिधारायें निरन्तर प्रवाहित होती रहती हैं। संसार को सागर कहा जाय तो ज्वार और भाटारूपी लीला स्वतः इस लीला के कार्य और कारण बन रही हैं। समुद्र के अतिरिक्त जैसे ज्वार-भाटा कोई वस्तु नहीं है नाम ज्वार-भाटा है उथल-पुथल इनका स्वरूप भी है, परन्तु वस्तुतः समुद्र ही ज्वार-भाटा है; बनने और विगड़नेवाला संसार वास्तव में कोई सत्य वस्तु नहीं है उसकी, आधाररूपी आत्मतत्त्व से प्रतीति मात्र है। अतः इसके विगड़ने और बनने में धीर व्यक्ति अधीर नहीं होते हैं। “धीरस्तत्र न गृह्यति”।

संसार की प्रतीति दिन-रात से होती है। दिन-रात का कारण एकमात्र प्रकाशवान् सूर्य है, सूर्य का प्रकाश ही चुम्बकीय आकर्षण है, यही जड़-चैतन्य संसार का प्रधान तत्त्व है। इस संसार में आदिकाल से दो प्रकार की शक्ति-विद्या-अविद्या, ज्ञान-अज्ञान, दैवी-आसुरी का क्रम चल रहा है। सृष्टि क्या है? इसकी रचना-शक्ति की वास्तविकता पर न केवल भारतवर्ष में अपितु विश्व में अनेक दार्शनिक गवेषणायें सम्प्रदायानुसार

चली आ रही है। जहाँ तक इन्द्रियों की प्रत्यक्षता में सृष्टि का कार्य है वहाँ तक विज्ञान और उसके आगे दार्शनिक विचार धारायें बड़े वेग से प्रवाहित हो रही हैं।

दर्शन और विज्ञान के परिशीलन करने से ज्ञात हुआ है कि आभिभौतिक सत्ता भोग प्रधान है इसको ही आसुरी सर्ग भी कहा है। दूसरी सृष्टि ज्ञान प्रधान है इसे देवी सत्ता कहा है। आसुरी सत्ता के भौतिक दार्शनिक विचार और पुरुषार्थ, भौतिक आमोद प्रमोद एवं भौतिक देह के भोगों तक ही सीमित है। इसका उदाहरण सत्ता की व्यावहारिक क्षमता, नैतिक, पुरुषार्थ और दक्षता से स्पष्ट है।

यह विचार धारा सत्ता में अशान्ति, संघर्ष, अदीर्घजीवन एवं पारस्परिक द्वेष और असमानता की द्योतक है। इसे जड़ता की विचार-धारा कह सकते हैं।

दूसरी ज्ञानवती धारा है जिससे द्वारा सत्य और शान्ति का अनुभव होता है। इस धारा के लोग दार्शनिक औपनिषद् निष्ठावाले होते हैं। यह ज्ञानवती धारा मनुष्य मात्र में ही नहीं बल्कि जीव मात्र में समानता की जनयित्री सत्य की निष्ठात्मक ब्रह्मनिष्ठावाली है। उपनिषद् गीता द्वारा इसी ज्ञानवती धारा की महक मिलती है।

सत्ता का कारण क्या है ? इसमें भिन्न भिन्न दर्शनों ने भिन्न भिन्न प्रकार की रचना, समीक्षा और भीमांसा बताई है। परन्तु वे सब प्रायः प्रत्यक्षवाद पर आश्रित हैं। सत्ता का यथार्थ

कारण अज्ञान ही है इसी के होने से इसकी प्रतीति होती है। अज्ञान जब ज्ञान में समा जाता है तब इसकी प्रतीति नहीं रहती है। मरुभूमि में जिस प्रकार काल्पनिक जल की बीच तरङ्गों के रूप में प्रतीति होती है और कार्य काल में सत्य का ज्ञान हो जाता है ये बीच तरङ्ग मरुभूमि का ही नाच है और कुछ भी नहीं। इसी प्रकार यह सारा संसार उसी ज्ञान का चमत्कार है। जितनी भी वस्तु होती हैं उनका सम्बन्ध तीन भावों से होता है; जन्म, स्थिति और लय। इस संसार के प्रादुर्भाव होने के साथ-साथ ऋषि, मुनि, देव, गन्धर्व, मनुष्य आदि जगत् का आविर्भाव हुआ। इस आविर्भाव, स्थिति एवं तिरोभाव को स्मृति शास्त्र ने सुचारु रूप से वर्णन किया है। स्मृति शब्द का अर्थ होता है स्मरण। ऋषियों ने आकाशमण्डल में आदि अव्यक्त नाद की रेखा तरङ्गों को लहराते-लहराते योग-बल से देखा। उन लहरों से अक्षर और शब्द जो बने वह ईश्वरीय अनुशासनात्मक भगवद्-वाक्य थे। इसीको दर्शन शास्त्रों में शब्द प्रमाण कहा है। इसी को साहित्यकारों ने ईश्वर के वाक्य कहकर प्रशस्ति गाई है।

उस अव्यक्त नाद की स्मरण शक्ति से ऋषियों ने इस भू-मण्डल की भयाङ्गा, नैतिकता, सांस्कृतिकता एवं व्यावहारिकता का जो विस्तारपूर्वक वर्णन किया है उसे स्मृति नाम दिया गया है। स्मृतियां इस समय ६० तक मिल सकी हैं, सम्भव है इस संख्या से भी अधिक धीरे-धीरे जैसा प्रयत्न हो रहा है प्रकाश में आवें।

मनुष्य मृतियों का तत्पर्य यह है कि चैतन्य जब शरीर में प्रवेश करता है तो अपने मूल्य को भूल जाता है जिस प्रकार मनुष्य मय में सामाजिक प्राय जापन व्यवहार को भूल जाता है। मृति में मृति में तथा आमुगी प्रयाद से बचाने के लिये मृतियों ने अपने सम्मरण को मानव जगत् में भेजा कि इसके अनुसार समाज के जीवन की शान्तिमय बनाकर अन्त में सत्य की प्राप्ति हो जाय और इस वास्तुका भित्ति की रचना के टूटने पर ग्राहक एवं वेद न हो।

मृति शास्त्रों में मुख्य तीन विषयों का निर्णय दिया गया है, आचार, व्यवहार और प्रायश्चित्त। मनु से प्रथम आचार को लातिये आचार ही सांस्कृतिक जीवनी है। आचार प्रवर्ण में— गमाधान से विवाह काष्ठ तक के संस्कार और उनकी शिक्षा, अनुशासन, जिससे मनुष्यता का विकास हो, प्रतिपादित है।

संस्कारों के होने से ही सांस्कृतिक जीवनी होती है जो संस्कारों के महत्त्व तथा विज्ञान द्वारा संस्कारों से बौद्धिक, मानसिक आवरण का क्षरण होकर उनकी विकास नहीं जानत है उसे सांस्कृतिक जीवन नहीं कहते हैं। संस्कृति एकमात्र मृति शास्त्रों से ही प्राप्त होगी। मृति शास्त्रों के ज्ञान और तदनुशासित संस्कारों के बिना सांस्कृतिक जीवन नहीं होता है।

कुछ लोग सभ्यता को संस्कृति कहते हैं यह उनकी भूल है सभ्यता तो नैतिक जीवन की देन है।

आचार प्रकरण में वर्णाश्रम नियम और सत्व, रज, तम इन तीन गुणों के तारतम्य से ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र इन चार श्रेणियों में मनुष्य जाति को विभक्त किया है। उसके अनुसार उनके कर्म जिस कर्म में जिसकी क्षमता है उसे वह कर्म करने का अधिकार दिया गया है, जिससे सृष्टिक्रम सुचारु रूप से चले। इनमें किसी रूपमें उच्च-नीच का भेद नहीं है। कोई छोटा बड़ा नहीं है। जो ज्ञान देता है उसकी सब प्रतिष्ठा करते हैं, परन्तु चारों वर्ण समान हैं और सब जातियों का आधारभूत धर्म आत्मनिष्ठा समान है।

इसी प्रकार द्यूतपात का विचार है। अज्ञान को द्यूत कहा है, पौड़श संस्कारों में जब तक उपनयन संस्कार न हो तब तक बालक से द्यूतपात होती है। वह उपनयन के बाद ही दैव और पितृकर्म करने का अधिकारी होता है। उपनयन संस्कार में “धि यो योनः प्रचोदयान्” यह शिक्षा दी जाती है कि हे भगवन् हमारी बुद्धि का विकास कीजिये।

तथाकथित शूद्र जाति को और संस्कारों से वञ्चित रखने का तात्पर्य यह नहीं है कि वह छोटी जाति है अपितु सब वर्णों की सेवा करने से उसपर दुवारा यह संस्कारों का भार सौंपना (लादना) नैतिकता नहीं है। सेवा के लिये श्रीमद्भगवद्गीता में आता है—“सर्वभूतहिते रताः।” जो व्यक्ति सर्वभूत के हितरूपी कर्म में अर्थात् सेवा में लगा है उसके लिये और कोई कर्म करने की आवश्यकता नहीं। इसीलिये सभी शास्त्रों में सेवा

की उपाधी की प्रशंसा की गई है। "सेवा धर्म परम गहनो योगि-
नामयगम्य" सेवारूपी परम धर्म जिसे आत्मधर्म कहते हैं ऐसे
निष्ठावान् व्यक्तियों पर और-और कर्मों का बोझ छोड़ना समु-
चित नहीं। "सर्वे पदा हस्तिपदे निमग्ना" ऐसे सम्पूर्ण कर्म की
उपाधी प्राणीमात्र की सेवा करनेपर परिसमाप्त है। आज काल-
कर्म से जिन सेवा कर्म को गीता वेदादि शास्त्रों ने परमोच्च कर्तव्य
माना है उस महनीय गौरवास्पद कर्तव्य को करनेवाले व्यक्तियों
को निम्नगम से मानना यह उन लोगों का दम्भ एवं आत्मधर्म का
निगमन है। हमारा यह परम मौभाग्य होना चाहिये कि उनके
विगमनपूर्ण इष्टिघोष के प्रति हम असहिष्णु होकर उन्हें प्रोत्सा-
हन दें और जिन वशों की वह सेवा करता है उनके यज्ञादि कर्मों
का फल तो उन्हें बिना यज्ञ किये ही मिल जाता है। जैसे, कोई
यज्ञाद्य धन या सेवा देता है उसे भी यज्ञ का फल मिलता है।

शूद्रत्व की परिभाषा ब्रह्मसूत्र में आयी है— "सुगतस्य रुद्रना-
दरथयणात् तद्रवणाच्च" अयान् जो अनित्य वस्तु के लिये शोक
करता है, वह शूद्र है।

ब्रह्मज्ञानी चाहे किसी भी वर्ण में हो वह सर्वत्र पूज्य है।
ब्राह्मण सभी पूज्य होते थे जब उन्हें ब्रह्मज्ञान होता था।

देखिये रैदासजी चमार जाति में होते हुए भी एक कबीर
जो जुलाहा जाति में होते हुए भी सब के पूज्य हुए। इसी प्रकार
मनकादि क्षत्रिय और जाउलि तथा मजन कसाई आदि ब्रह्मज्ञान
से पूज्य हुए। यह उन लोगों का भ्रम मात्र है जिन्होंने शास्त्र

के तत्व को न जाना कि शूद्र से अङ्ग स्पर्श वर्जित है। मैल को धोना शुद्धता है शारीरिक, मानसिक और कायिक मल और घर के मैल को धोना मनुष्यता का प्रतीक है। जिस व्यक्ति में मनुष्यता न हो उससे छूतपात करने का विधान इसलिये रक्खा गया है जैसे कि संक्रामक (*Infectious*) रोगाक्रान्त व्यक्ति से बचने का विधान है। अस्पृश्यता शब्द का प्रचलन संक्रामक रोगों के सम्बन्ध से हुआ है। आयुर्वेद शास्त्र के प्रसिद्ध ग्रन्थ चरक में आया है—

कुट्टज्वरश्च शोषश्च नेत्राभिप्यन्दमेव च ।
 औपसर्गिक रोगाश्च संक्रामन्ति न रान्नरम् ॥
 एकशय्यासनाच्चैव वस्त्रमाल्यानुलेपनात् ।

इस प्रकार जिन भावों से संक्रामकता होती है उसे अस्पृश्यता कहते हैं। इस रोगरूपी अस्पृश्यता के संक्रमण न होने देने के उपाय अत्यावश्यक है, चाहे फिर वह मानसिक ही या दैहिक हों।

संसर्गश्चापि तैः सह (याज्ञवल्क्य स्मृति) ।

अस्पृश्यता का संक्रमण विकार से, काल से एवं स्वभाव से होता है।

जैसे, वैद्यक शास्त्र के अनुसार रोगों के संक्रमण होने से एवं धर्म शास्त्रों के अनुसार पापियों के साथ रहने से अस्पृश्यता होती है, व्यवहार में तो और भी अधिक रूप में यह स्पष्ट है। देखिये, रजस्वला अस्पृश्य होती है—“प्रथमेऽह्नि चाण्डाली द्वितीयेऽ-

रजकी तथा" आदि। सभी के जनन मृतकाशौच में अस्पृश्यता रहती है। नित्य शौचादि से निवृत्त होनेपर हाथ धोने के पूर्व व्यक्ति अस्पृश्य है। लेकिन जब उनके रोग दूर हो जाते है अथवा समय की अवधि निराल जाती है और पापों का प्रायश्चित्त हो जाता है तो व फिर शुद्ध हो जाते है।

अत अस्पृश्यता नित्य वस्तु नहीं है देश काल एव अवस्थाभेदेन स्पृश्यता अस्पृश्यता बन जाती है और अस्पृश्यता स्पृश्यता बन जाती है। यह तो हुई शारीरिक रोगों की अस्पृश्यता क सम्बन्ध की बात। जिस प्रकार शारीरिक अस्पृश्यता है वसी प्रकार मानसिक रोग है। मानसिक अस्पृश्यता मानसिक मल से हाती है फिर वह मल चाहे किसी भी जाति में क्यों न हो। जिसके मानसिक मल है तो वह अस्पृश्य एव जिसके वह दूर हो जाते है वह स्पृश्य है। शास्त्र के सन्तुग्ण में शारीरिक अस्पृश्यता से मानसिक अस्पृश्यता कहीं अधिक गम्भीर है। शरीर क रोग इसी देह के साथ रहते है मानसिक रोग तो जन्म जन्मा तर तक चलते है। सत्कार इन सब को दूर करने के लिये विशेष विधि है जिसका उद्देश्य मानव जीवन को सकल उनाना है। इस प्रकार सब प्रकार का भैलापन दूर करना स्मृति का सिद्धान्त है। लिखा भी है—“पापमा च मलमुच्यते”। सब मनुष्य समान है अपने अपने गुण के अनुसार कर्म करने पर सब मुक्ति के पात्र हो जाते है। प्रकृति नदी की महती प्रसार योजना में छोटे बड़े का भेद कहीं नहीं है।

आचाराध्याय में, सदाचार शिष्टाचार को लेकर सब संस्कार बताये हैं। इन संस्कारों के यथाविधि यथासमय करने से वैजिक एवं गार्भिक मल के धुलने से मन्त्रों द्वारा बौद्धिक विकाश एवं मनोदल प्राप्त होता है। शिष्टाचार के साथ-साथ नैतिक, सामाजिक जीवनी का भी विस्तार से निरूपण किया गया है।

द्वितीय प्रकरण व्यवहार का है। इसमें व्यावहारिक जीवनी पर जो गतिरोध आ जाता है उसको उचित रीति पर सञ्चालन के लिये राजशासन, शासक और शास्त्र के नैतिक व्यवहाररूपी कर्म को भी धर्म कहकर उसका विस्तार किया गया है।

तीसरे प्रायश्चित्त प्रकरण में पापों के प्रायश्चित्त, पाप करने से नारकीय गति का विवरण जिससे जनता अपराध करने से हट जाय और सत्य का आश्रय ले सके यह बताया गया है। प्रायश्चित्ताध्याय में कामज, क्रोधज, अज्ञानज, पाप, अतिपाप, उपपातक, अतिदेश, संकरीकरण एवं मलिनीकरण को दिखाकर उन-उन पापकर्मों के प्रायश्चित्त की विधियाँ बताई हैं। अन्त में, संन्यास धर्म में संसार की अनित्यता एवं भगवान् की सत्यता बताकर मानव-जगत को सन्मार्ग पर चलने की रुचि प्रदर्शित की है।

इस प्रकार प्रायः सब स्मृतियों का ध्येय है कि मनुष्य सांस्कृतिक जीवन का विकाश कर नैतिक, धार्मिक, व्यावहारिक, एवं सामाजिक जीवन का श्रेय प्राप्त करे। “अभ्युदय निःश्रेयस” का यह अनुपम योग एवं व्यवस्था है।

प्रायः सम्पूर्ण स्मृतिकारों ने सबसे प्रथम सांस्कृतिक जीवनी की जड़ आचार को माना है। उनका मत है कि कितनी भी विद्याया का ज्ञाता मनुष्य क्यों न हो परन्तु यदि वह आचारहीन है तो विद्वानों की गणना के योग्य नहीं हो सकता है।

अष्ट पुरुषों के अनुशासन को आचरण बताकर स्मृतियों में आचार प्रकरण में आचार सदाचार का निरूपण किया गया है। ज्येष्ठ और अष्ट के लक्षण भी छान्दोग्य में किये हैं। अष्ट पुरुषों का अनुगमन स्वभावतः उनके अनुगामियों का पथ होता है। 'यद्यदाचरति श्रष्टस्तत्तदेवेतरो जनः' श्रष्ट कहने योग्य जो व्यक्ति हो जाय उसको अपने आचरण पर बड़ी सावधानी से ध्यान रखना चाहिये क्योंकि दूसरे दूसरे लोग उसके आचरण का अनुकरण करते हैं। इसमें यदि जरा सी भी असावधानी या इन्द्रिय लोलुपता एव मानाभिमान से घुटि रह गई तो उसके अनुकरण करनेवाले समुदाय का श्रेय तथा अश्रेय का वह ही इस सत्कार और भगवान् के सामने उत्तरदायी है जो उस समुदाय में श्रष्ट कहा जाता है।

यद्यपि सांस्कृतिक जीवन बनाना सब स्मृतिकारों का परम ध्येय है और सांस्कृतिक जीवनी को ही धर्म माना भी है। तो भी इस सांस्कृतिक जीवनी के रक्षकस्तम्भ आचार धर्म, नैतिकता तथा व्यवहार ही मुख्यरूपेण है।

कुछ स्मृतिकारों का विचार है कि जब मानवता धर्म और सत्य में रहती थी तब व्यवहार (दण्डनीति) की आवश्यकता

नहीं थी। व्यवहार तो राज्यशासन में तब से आया जब से सत्य का हास और भोगों की अभिरुचि का प्रवाह सीमा को अतिक्रमण कर गया। राज्यशासन में व्यवहार का स्थान साक्षी, दण्डधर्म आदि हैं। दाय को तो धर्म माना गया है। दाय धर्म वैदिक काल में एक रेखा पर है, परन्तु स्मृति ग्रन्थों में दाय भी व्यवहार प्रकरण में रफखा गया लेन-देन, पूंजीकर, राज्यकर आदि सब व्यवहार दण्डनीति के अन्तर्गत हैं।

मनु याज्ञवल्क्य आदि कुछ स्मृतिकारों ने प्रथम आचार उसके अनन्तर व्यवहार तथा दुष्टकर्मों के दण्ड एवं प्रायश्चित्त की व्यवस्था की है, उन महर्षियों के बताये मार्ग पर चलने को भी धर्म कहा है। जैसे—संस्कार धर्म, राजधर्म, दण्डधर्म, और प्रायश्चित्त धर्म। जिस मर्यादा को उन त्रिकालज्ञ तपोनिष्ठ ऋषि मुनियों ने अपने समाधिस्थ विचार से संसार के सञ्चालन के लिये बताया है, उसे भी धर्म के नाम से माना गया है। स्मृतियां कुछ श्लोकों में हैं एवं कुछ सूत्रों में। भारतीय व्यवहार, राज-दण्ड का मापदण्ड मनु याज्ञवल्क्य से लिया गया है।

कुछ स्मृतिकारों ने जैसे, आश्वलायन, व्यास, वौधायन आदि ने केवल वर्णाश्रमधर्म और प्रायश्चित्त का ही अधिक गौरव माना है। शातातप आदि ने रोग-मुक्ति का उपाय और हारीत, पाराशर आदि ने इस युग में कृषि कर्म करना उससे उपजीवन सभ्यता का निरूपद्रव जीवनोपाय बताया है। स्मृतियों के विचार करने से स्मार्त धर्म का आधार कृषि कर्म मुख्य है। जिस देश

में कृति कर्म तथा काष्ठ रग का मृग होता है वही के लिये यज्ञों का विधान बताया है ।

हारीत आदि कुछ स्मृतियों में देवापासना, देवाभ्युष आदि का विधान और इगृत का विस्तार है । इन सबका अभिप्राय ऋषि भावना द्वारा ईश्वर परायणता का है । किसी स्मृति ने आपराध को क्षमा न करे हरहार-दण्डनाति का किसी ने प्रायश्चित्त आदि का प्राथमिकता दा है । यह सब काष्ठभेद से जगदान्न से समान सिद्धान्त सब का सभृत्तिक जीवन को प्रेरणा देता है । ससार में परमता विभाविका और पारम्परिक विरुध का प्रधान कारण ईश्वर के अस्तित्व को न मानने से रागद्वेष काम क्रोध की लवण्डन्द गति ही है । प्राणी मात्र अपनी अपनी मर्यादा का उच्छ्रान करने का सब ही शोइते है जब उनका किसी का भय नहीं होता है । वदों में कहा गया है - 'भोयाम्मान् तपति स्य ' भगवान् के भय से स्य चन्द्र मद्द तारा एवं मृषु आदि अपनी अपनी मर्यादा पर चलते हैं । अव्यक्त भगवान् का ज्ञान स्मृतियों द्वारा होता है, जो वस्तु हमारी आंख या कान आदि ज्ञानेन्द्रिय का विषय नहीं है और उस वस्तु की स्थिति है तो उसका ज्ञान हमें रास्त्र प्रमाण लक्ष द्वारा ही हाता है । उस लक्ष को शास्त्रीय बहसे है जिससे ईश्वर का ज्ञान हो । जिसका ईश्वर पर विश्वास नहीं है वह बरकि सांसारिक कार्य में किसी का भी विश्वासपात्र होने का अधिकारी नहीं है । ईश्वर के भय से लोग द्विपकर

पाप करने से डरते हैं। राजदण्ड का भय तो तब है जब कोई साक्षी के द्वारा उस दोष या अपराध को प्रकट कर सके। अतः राजशासन के लिये ईश्वर का भय सब से प्रथम होना चाहिये।

यह भी विचार हुआ था कि प्रधान-प्रधान भाषाओं में इसका अनुवाद किया जाय जिससे अपनी-अपनी प्रधान भाषा के द्वारा इस संदर्भ का रहस्य प्रत्येक को आसानी से प्रकट हो जाय किन्तु समयाभाव तथा कार्य-विस्तार समझकर इस समय यह विचार पूर्ण करने में असमर्थता रही केवल हिन्दी भाषा में प्रत्येक स्मृति के प्रत्येक अध्याय में जो विषय जिस श्लोक या जितने श्लोकों में है उसका विवरण हिन्दी में स्वल्पकाल में जितना होना साध्य था उतना किया गया है यह स्मृति संदर्भ का विवरण है।

धर्मशास्त्रों में आनेवाले शब्दों का हमें उनके आधारभूत व्युत्पत्तिलभ्य व्यापक भावों को ध्यान में रखकर अभिप्राय समझना चाहिये। शब्दानुशासन के लौकिक और वैदिक क्रम को ध्यान देकर हमें प्रकरण सङ्गत अर्थ का व्यापक रूप में प्रकाश करना चाहिये। इन अथाह ज्ञान की राशि स्मृति शास्त्रों का अभिप्राय केवल बहुश्रुत पारदर्शी विद्वान् ही जान सकते हैं। ऋजुपुराण की २४२ अध्याय में इस पर व्यापक प्रकाश डाला है।

यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।

न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य, तद्धारणं वृथा ॥१५॥

भारं स वहते तस्य ग्रन्थास्यार्थं न वेत्ति यः ।

यस्तु ग्रन्थाथितत्वमो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥१६॥

अज्ञात्वा ग्रन्थतत्त्वानि चाद् यं कुर्वते नरः ।

लोभाद्वा प्यथवा दम्भात्स पापी नरकं व्रजेत् ॥१८॥

जो बड़ो तथा शास्त्रों में केवल ग्रन्थ का अभ्यासी है और ग्रन्थों के अथतत्व को नहीं जानता उसका भ्रम अभ्यास वृथा है। वह केवल भार का वहन करता है जो महानुभाव ग्रन्थ के अर्थ-तत्त्व का जानते हैं इनका ग्रन्थाध्ययन सफल है। जो व्यक्ति ग्रन्थों के तत्त्व का जाने बिना लोभ से अथवा दम्भ से व्यर्थ का विवाद एवं कलह करते हैं ये नरकगामी होते हैं।

अतः शास्त्रीय व्यापक अर्थ को ग्रहण कर सङ्घुचित अर्थ से सत् वचने का हम प्रयत्न करना चाहिये इसी से विश्व का मार्ग प्रदर्शन हो सकता है।

निरुक्त के निपण्टु द्वारा वेदादि शास्त्रों के गम्भीर अभिप्राय को जानने में सहायता मिलेगी ऐसी मेरी मान्यता है। वेदादि शास्त्रों की कुञ्ची निरुक्त के अभाव में बन्द तारों में छिपी सी पड़ी है।

वेद ब्रह्माण्ड के समग्रिगत तत्त्व को हमें आदिष्ट करते हैं, धर्म शास्त्र व्यवहार और परमार्थ का हमें समवेत ज्ञान कराते हैं। आज सही चाभी से ही हम अक्षयभण्डार को खोलकर हमारे शुभ मङ्गल की कामना करने वाले महर्षियों के हार्द को समझना हमारा कर्तव्य है इसी में सच का कल्याण है। यहाँ यह ध्यान में रखना

चाहिये कि इनमें निबद्ध ज्ञानराशि "सवभूतहिते रताः" ऋषियों की साधना है उन्हें उनके व्यापक रूप में देख अपने पढ़ने एवं कर्तव्य-पालन से हमें पूर्ण सहायता मिल सकती है ।

भारतवर्ष पर सारे संसार का जो विश्वास और सद्भावना थी कि भारतीय जीवन संसार के सब मनुष्यों को सुख और आनन्द की जीवनी का विधान बनानेवाला है उस सुखमय व सांस्कृतिक जीवन को बनाने का रसायन इन ग्रन्थों से उपलब्ध है । इसलिये भारतीय उपहार स्मृति-संदर्भ को भेंट करते हुए भगवान् की प्रेरणा से हमारे अन्तःकरण में शुभ आशा प्रकट हुई है कि संसार को सुख शान्तिमय जीवन का स्रोत तपोमय विभूति मानवता के आदि संस्कार प्रवर्तक मन्वादि स्मृतिकारों के अनुपम अनुभव जिन्हें स्मृति शास्त्र कहते हैं उनके अनुकूल आचरण करने से प्राप्त होगी ।

इस आशा पर हमने सुलभ्य और दुर्लभ्य ४४ स्मृतियों का संग्रह कर स्मृति-सन्दर्भ नाम से अब तक चार खण्ड २५२८ पृष्ठों में संसार के सामने भारतीय स्मार्त उपहार प्रस्तुत किया है । भारत के प्रसिद्ध-प्रसिद्ध पुस्तकालयों में एतदर्थ प्राप्य स्मृति ग्रन्थों के अनुसन्धानाथ पत्राचार हो रहा है । पञ्चम खण्ड का कार्य बराबर चालू है ।

काशीस्थ राजकीय संस्कृत महाविद्यालय के प्रधान-चार्य पं० त्रिभुवन प्रसाद उपाध्याय एम० ए० व्याकरणाचार्य एवं तत्रत्य सरस्वती भवन पुस्तकालय के अध्यक्ष श्री डा० सुभद्र

भारं स वहते तस्य ग्रन्थार्थं न वेत्ति यः ।

यस्तु ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥१६॥

अज्ञात्वा ग्रन्थनत्त्वानि घाद य कुरुते नरः ।

लोभाद्वाऽप्यथवा दम्भात्स पापी नरकं व्रजेत् ॥१७॥

जो वदो तथा शास्त्रों में केवल ग्रन्थ का अभ्यासी है और ग्रन्थों के अथतत्त्व को नहीं जानता उसका वह अभ्यास वृथा है । वह केवल भार को वहन करता है जो महानुभाव ग्रन्थ के अर्थ तत्त्व को जानते हैं इनका ग्रन्थाध्ययन सफल है । जो व्यक्ति ग्रन्थों के तत्त्व को जाने बिना लोभ से अथवा दम्भ से व्यर्थ का विवाद एवं कलह करते हैं वे नरकगामी होते हैं ।

अतः शास्त्रीय व्यापक अर्थ को ग्रहण कर सङ्गुचित अर्थ से सदा बचने का हमें प्रयत्न करना चाहिये इसी से विषय का मार्ग प्रदर्शन हो सकता है ।

निरुक्त के निषण्डु द्वारा वेदादि शास्त्रों के गम्भीर अभिप्राय को जानने में सहायता मिलेगी ऐसी मेरी मान्यता है । वेदादि शास्त्रों की कुञ्जी निरुक्त के अभाव में बन्द तालों में छिपी सी पड़ी है ।

वेद ब्रह्माण्ड के समष्टिगत तत्त्व को हमें आदिष्ट करते हैं, धर्म शास्त्र व्यवहार और परमार्थ का हमें समवेत ज्ञान कराते हैं । आज मही चाभी से ही इन अक्षयभण्डार को खोलकर हमारे शुभ-मङ्गल की कामना करने वाले महर्षियों के हार्द को समझना हमारा कर्तव्य है इसी में सच का कल्याण है । यही यह ध्यान में रखना

कल्याण शक्य है। प्रायः धनवान् लोगों में विद्या-शक्ति का विकास स्वल्प मात्रा में देखा जाता है इसी प्रकार विद्वानों के पास धन-शक्ति की समर्पता देखने में कम आती है। परन्तु

“श्रीसुन्दरीसाधनतत्पराणां, योगश्च मोक्षश्च करस्थ एव”।

भगवती महाविद्या के उपासकों को धनशक्ति और ज्ञानशक्ति दोनों का समकालीन विस्तार रहता है। जैसे समाधि वैश्य को भगवती की आराधना से धनशक्ति के अनन्तर ज्ञानशक्ति का उदय हुआ। इसी प्रकार गुरुमण्डल के सभापति श्रीमान् सेठ मन-सुखरायजी मोर को श्रीविद्या की उपासना से धनशक्ति के साथ-साथ ज्ञानशक्ति का विकास हो रहा है। उसी माता से प्रार्थना है कि इनमें दीर्घायुष्य के साथ-साथ धनशक्ति और ज्ञानशक्ति उत्तरोत्तर विकसित होती जाय और इनकी ये दोनों शक्तियां देश और जाति के अभ्युदय और निःश्रेयस् के लिये बनी रहे।

सांस्कृतिक जीवन वही है जिससे ईश्वर का ज्ञान हो। भारत वर्ष सृष्टिकाल से ईश्वरपरायण तथा सांस्कृतिक जीवनीवाला एवं सारे संसार का विश्वासपात्र और सम्मानपात्र रहा है। इस देश को सम्मान और विश्वासपात्रता स्मृतियों के अनुसार सांस्कृतिक जीवनी से प्राप्त हुई है। उन स्मृतियों को एकत्रकर स्मृति-सन्दर्भ ग्रन्थ बनाकर संसार को सांस्कृतिक जीवन का रसायन अर्पण करते हैं। संसार के कल्याणार्थ प्रभु हमें सद्बुद्धि प्रदान करे।

भा से आशातोन माहात्म्य मित्र तदय व धन्यवाद के पात्र है ।
 इसा प्रकार सबधो एम व सरस्वती एम० ए० पुनःकालयाध्यय,
 एमियादिफ नामाङ्गी बङ्गाल कल्कत्ता एव स्वनामधन्य हमारे
 ममाव के रत्न भाशालाप्रमात्तो गनान वार एव एव एवममा
 पनि एशियादिफ सामाग्य एव श्री सूर्यमठ गुन (मरी गुरु
 मण्डल) धारमग मिहना वायमवाल प्रधान मद्स्य (गुरुमण्डल)
 तथा अन्य गुरुमण्डल के मद्स्यों तथा भा ए० कर्नाडोलाल मिश्र
 और ए गमनाथ वाधाच एव ए० ब्रह्मन्तपो त्रिवदी शास्त्री
 एम ए न मममन भृतिया का मकलन और पारायण कर हम
 पूण मद्स्यग कर अपना मद्स्यता का परिचय दिया उन्हें हम
 साभार गुभाशावाद एव धन्यवाद ज्ञापन करते हैं । अभा मद्रास
 गवनमेष्ट आरियष्टल मेन्सुतिष्टल लात्रेरी, अहवार लात्रेरी
 (थियासाफकल सामाग्य) मद्रास और मैसूर गवनमेष्ट मेन्सु
 त्रिष्टल लात्रेरी म हमन लिखित स्मृतिपधों की प्रति लिपियां
 मगवाइ ना रहा हैं ना हम अप्रत्याशित सफलता दगा ।

ममार की मयादा और सुय मद्रलमय हियति के लिये सधि
 दानन्द भगवान् के दो आदि विमश मद्र और क्षात्रमठ हैं ।
 प्राङ्गी-शक्ति ज्ञानवती हैं महालक्ष्मी क्षात्र शक्ति पालन-पोषण
 करनेवाली है ।

नामस्यशत्रुमृन्तोति नाक्षत्रम्रह्यवर्धते ।

ब्रह्मक्षुत्रश्च समृत्ताविहासुत्र परत्र च ॥

इन दोनों शक्तियों के सम्मिलित साधन से ही ससार का

* श्रीगणेशाय नमः *

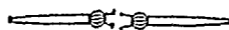
स्मृति-सन्दर्भ

चतुर्थ भाग

की

विषय-सूची

गौतम स्मृति के प्रधान विषय

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१ आचारवर्णनम्		१८७६
	उपनयन संस्कार का समय तथा उसका विधान और आचारवर्णन ।	
२ ब्रह्मचारिधर्मवर्णनम्		१८८१
	ब्रह्मचारी के नित्य-नैमित्तिक कर्मों का वर्णन और ब्रह्मचारी के नियम ।	
३ ब्रह्मचारिप्रकरणवर्णनम्		१८८३
	नैष्ठिक ब्रह्मचारी के नियम, व्रत और दिनचर्या ।	

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ स्मृतिसन्दर्भस्य चतुर्थे भागे सङ्कलितस्मृतीनां
नामनिर्देशः

स्मृतिनामानि	पृष्ठाङ्काः
३२ गौतमस्मृतिः	१८७६
३३ बृह्मगौतमस्मृतिः	१६१६
३४ यमस्मृतिः	२०८३
३५ लघुयमस्मृतिः	२०६१
३६ बृहद्यमस्मृतिः	२१०१
३७ अरण्यस्मृतिः	२११६
३८ पुलस्त्यस्मृतिः	२१३४
३९ बुधस्मृतिः	२१३७
४० वशिष्ठस्मृतिः न० २	२१३६
४१ बृहद्वागियाज्ञवल्क्यस्मृतिः	२१४७
४२ मन्नाक्त्याज्ञवल्क्यसंहिता	२३३६
४३ काश्यपस्मृतिः	२४८५
४४ व्याघ्रपादस्मृतिः	२४६१

विशेष — द्वितीय वशिष्ठस्मृतेर्विषयवैशिष्ट्यात्पृथगुपन्यासः ।

संस्कारवर्णनम्

१८८६

संस्कृत जीवन की गरिमा—

द्वौलोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतस्तयो
 इचतुर्विधस्य मनुष्यजातस्यान्तः सञ्ज्ञानाञ्चलन
 पतनसर्पणामायत्तंजीवनं प्रसूतिरक्षणमसंकरोधर्मः।

जिसका संस्कार होता है उसमें सभी उदात्तगुणों
 का आधान होने से ब्राह्मी तनु की प्राप्ति का अधि-
 कार आ जाता है।

कर्तव्याकर्तव्यवर्णनम्

१८९०

स्नातक गृहस्थ-जीवन का प्रवेशार्थी है वह विधि
 विहित विद्या का साङ्गोपांग अध्ययन कर भविष्य
 के गुरुतर उत्तरदायित्व को वहन कर आदर्श
 रूप से कर्तव्य पालन करता हुआ अपना, समाज
 का, राष्ट्र का हित-सम्पादन करता है—स्नातक की
 आदर्श दिनचर्या उसके नियम और आचार का
 वर्णन।

सत्यधर्मा आर्यवृत्त शिष्टाध्यापक शौचशिष्टः
 श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिंसो मृदुदृढकारी दमदान
 शील एवमाचारो मातापितरौ पूर्वापरान्सम्बन्धान्

४ विवाहप्रकरणवर्णनम् १८८४

विवाह प्रकरण में आठ प्रकार के विवाह और उनके लक्षण । इनमें ८ ब्राह्म, आप प्राजापत्य और दैव य धार्मिक विवाह हैं इन धार्मिक विवाहा से अपन्न मन्नान अपने पूर्वजों का उपकार करती हैं।

५ गृहस्थाश्रमवर्णनम् १८८७

गृहस्थाश्रम में गृहस्थ के कर्तव्य और गृहस्थाश्रम का वर्णन ।

पांडश म ठंरु—

ऋणावृषयात्मर्षत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् ।

६ गृहस्थाश्रमकर्तव्यवर्णनम् १८८७

७ आपद्धमवर्णनम् १८८६

आपद्धमवर्णना ब्राह्मणस्यात्राह्मणाद्विधोपयोगोऽ-
नुगमन शुश्रूषा समाप्तेर्ब्राह्मणो गुम्फांजना-
ध्यापन प्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्णपूर्वो गुरुस्तदलामे
क्षत्रवृत्तस्तदलामेवैश्वर्यवृत्तिः ।

आपद्धकाल में वर्णाश्रमी दूसरे वर्ण के कर्म को भी कर सकता है ।

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१५	श्राद्धविवेकवर्णनम्	१८६६
	श्राद्ध का निर्णय तथा श्राद्ध कर्म में कौन ब्राह्मण पूज्य और कौन अपूज्य है ।	
१६	अनध्यायवर्णनम्	१६०१
	वेदादि शास्त्रों के अनध्याय काल का वर्णन ।	
१७	भक्ष्याभक्ष्यप्रकरणम्	१६०२
	भक्ष्य एवं अभक्ष्य पदार्थों का निरूपण । नित्यमभोज्यं केशकीटावपन्नं रजस्वला कृष्ण शकुनिपदोपहतं भ्रूणघ्नप्रेक्षितं गवोपघ्रातं भावदुष्टं शुक्तं केवलमदधि पुनः सिद्धं पयु- पितमशाक भक्ष्य स्नेह मांस मधून्युत्सृष्ट— तथाह मनुः गोश्चक्षीरमनिर्दशायाः सूतके चा जामहिष्योश्च मेधातिथि भाष्यम् नित्यमाविक- मपेयमौष्ट्रमैकशफञ्चस्यन्दिनीयमसू सन्धिनी- नांचयाश्चव्यपेतवत्साः...आदि ।	
	नोट—पाराशर आदि प्रायः सभी शास्त्रों में इसका वर्णन है ।	
१८	स्त्रीषु ऋतुकाले सहवासप्रकरणम्	१६०३

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
	दुरितेभ्यो मोक्षशिक्षणं ज्ञातुं शक्यं मन्त्रलोकात् च्यवते	
१०	वर्गानां वृत्तिवर्णनम् ब्राह्मण भ्रियार्थि वर्गों की वृथक्-वृथक् आज्ञाविका वृत्ति ।	१८६३
११	राजधर्मवर्णनम् राजधर्म का निर्देश— राजा सर्वस्वेषु ब्राह्मणवर्जं साधुकारीष्यात् मायुयादीं श्रयामान्नीक्षिष्य। आभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्सहायोपायमस्पृशः समः प्रज्ञामुस्याद्वितस्त्राभां कुरीत । न्यायपूर्वक प्रजापालन राजा का परम धर्म है ।	१८६४
१२	विविध पापकरणे दण्डविधानवर्णनम् भिन्न भिन्न पापकर्म के दण्ड विधि का निरूपण ।	१८६६
१३	साक्षीणां विधावर्णनम् साक्षियों का वर्णन ।	१८६७
१४	आशौचवर्णनम् आशौच का प्रकरण ।	१८६८

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
२६	प्रायश्चित्तवर्णनम् अवकीर्णी और दुराचारी के प्रायश्चित्त का वर्णन	१६१३
२७	कृच्छ्रव्रतविधिवर्णनम् कृच्छ्र और अतिकृच्छ्र व्रत की विधिका वर्णन ।	१६१४
२८	चान्द्रायणव्रतविधिवर्णनम् चान्द्रायण व्रत की विधि ।	१६२६
२९	पुत्राणांसम्पत्तिविभागवर्णनम् लड़कों को अपने पिता की सम्पत्ति में बंटवारा ।	१६१७

वृद्धगौतमस्मृति के प्रधान विषय

- १ (क) धर्मोपदेशवर्णनम् १६१६
- युधिष्ठिर का वैशम्पायन के प्रति वैष्णव धर्म के जिज्ञासार्थ प्रश्न इसके श्रवण करने से पाप दूर हो जाय । (१—१०) वैशम्पायन का उत्तर (११-१२) युधिष्ठिरका भगवान् से वैष्णव धर्म की जानकारीके लिये प्रश्न (१३—२७) भगवान द्वारा वैष्णव धर्म का माहात्म्य बतलाना और उसका सविस्तर वर्णन ।

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
	श्रुतुहान् म भार्या क साय महगमन को विधि ।	
१६	प्रतिषिद्धमरणेप्रायश्चित्तमौषामावर्गनम् निषिद्ध वस्तुआ क व्यवहार करने में प्रायश्चित्त का वर्णन	१६०४
१७	त्रिषिद्धरापानाकर्मविषाकवर्गनम् त्रयक-त्रयक पापों क दमन का विषाक ।	१६०६
१८	मरणान्तकेपूशान्तिवर्गनम् मरण प्रसार क पानकों म शान्ति कर्म को आव- श्यकता ।	१६०७
१९	निषिद्धकर्मणाजन्मान्तरेविषाकवर्गनम् निषिद्ध काम करनेवाले का जन्मान्तर म कर्म का विषाक न ग्य भाग आदि का वर्णन है ।	१६०८
२०	प्रायश्चित्तवर्णनम् पाप कर्मों का हमारे जन्म में फल और उनका प्रायश्चित्त ।	१६०९
२१	महापातकप्रायश्चित्तवर्णनम् महापातकिया के प्रायश्चित्त का विधान ।	१६११
२२	रहस्यप्रायश्चित्तवर्णनम् गुप्त पापों के प्रायश्चित्त ।	१६१२

पापकर्म समाक्षिप्तं पतन्तं नरके नरम् ।
 त्रायते दानमप्येकं पात्रभूतेकृते द्विजे ॥७६॥
 वीजयोनि विशुद्धा ये श्रोत्रियाः संयतेन्द्रियाः ।
 श्रुत्वान्नचिरला नित्यन्ते पुनन्तीह दर्शनात् ॥८४
 स्वयं नीत्वा विशेषेण दानन्तेपां गृहेष्वथ ।
 निधापयेत्तुमद्भक्ता तद्दानं कौटिसम्मितम् ॥८५॥

४ विप्राणां गुणदोषवर्णनम् १६४०

ब्राह्मणों के लक्षण और चारों वर्णों में ब्राह्मण किस प्रकार दूसरों के तारनेवाले होते हैं । एतद्विषयक युधिष्ठिर का प्रश्न (१—५) । भगवान् ने उत्तम मध्यम और अधम ब्राह्मणों के लक्षण बताये (७—५७) ।

शीलमध्ययनं दानं शौच मार्दवमार्जवम् ।
 तस्माद्दं दान् विशिष्टान्वै मनुगह प्रजापतिः ॥२४॥
 भूर्भुवः स्वरिति ब्रह्म यो वेद परमद्विजः ।
 स्वदारानरतो दान्तः स च विद्वान्सभूसुरः ॥२५॥
 सन्ध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमाः ।
 ते यान्तिनरशार्दूल ब्रह्मलोकमसंशयम् ।

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१ (रा) भगवन्परमार्णनम्		१६२५
२ धर्मप्रशमामार्णनम्		१६२६
	वैशम्पायन का प्रश्न (१) भगवान् ने धर्म का मार्ग बतलाया (२—१०) ।	
	युधिष्ठिर का प्रश्न कि ब्राह्मण, क्षत्रिय वीर्यादि निम्न गति से यमलोक जाते हैं ? (११—१३) । ब्राह्मण क्षत्रिय और वीर्य किन किन कर्मों से स्वर्ग जाते हैं उनका वर्णन (१५—२३) ।	
	युधिष्ठिर का प्रश्न—शुभ कर्म और अशुभ कर्मों की वृद्धि और नाश किस प्रकार होता है ? (३३) भगवान् का शुभ कर्म और अशुभ कर्म के वृद्धि नाश का सविस्तर प्रतिपादन (३४—४०) ।	
३ दानप्रशमामार्णनम्		१६३१
	युधिष्ठिर के प्रश्न—उत्तम, मध्यम और अधम दान क्या है ? जिस दान से उत्तम, मध्यम और अधम की वृद्धि होती है (१—८) । भगवान् ने उत्तम, मध्यम और अधम प्रकार से दान देने का सविस्तार वर्णन किया । (१०—८८) ज्ञानी को दान देने की बहुत प्रशंसा गाई है—	

करते हैं (५६—६१) । अनेक प्रकार के दान और वृक्षादि लगाने और जिन श्रेष्ठ कर्मों से मनुष्य स्वर्ग को जाता है उनका विस्तारपूर्वक वर्णन ।

६ सर्वदानफलवर्णनम्

१६५८

सम्पूर्ण प्रकार के दानों का फल और कैसे ब्राह्मण को दान देना चाहिये । दानपात्र ब्राह्मण के लक्षण तथा तपस्या का फल (१—४) ।

ऐसे ब्राह्मणों के लक्षण जिन्हें दान देने से मनुष्य दुःखों से छूट जाता है । यथा—

ये क्षान्तदान्ताश्च तथाभिपूज

जितेन्द्रियाः प्राणिवधेनिवृत्ताः ।

प्रतिग्रहे सङ्कुचिता गृहस्था-

स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥१७६॥

सत्पात्र और पूज्य ब्राह्मण के शुभलक्षण—

ब्राह्मणो यस्तु मद्भक्तो मद्याजीमत्परायणः ।

मयि सन्न्यस्त कर्मा च स विप्रस्तारयिष्यति १८१

७ वृषदानमहत्त्ववर्णनम्

१६७५

वैशम्पायन ने पूछा कि दान धर्म को सुनने पर

मात्रिणीमात्रमारोऽपि वराविप्रः सुयन्त्रितः ।

नायन्त्रितश्चतुर्वेदी सर्वाशीमर्षविक्रपी ।

विप्र प्रशमा—

विप्रप्रमादाद्दहरणीघरोऽहं

विप्रप्रमादादमुराज्जयामि ।

विप्रप्रमादाच्चमदक्षिणोऽह

विप्रप्रमादादजितोऽहमस्मि ॥

५ जीवस्वशुभाशुभकर्मवर्णनम्

१६४६

युधिष्ठिर का प्रश्न—मनुष्यलोक और यमलोक का क्या प्रमाण है ? और मनुष्य किस प्रकार यमलोक से तर जाते हैं ? प्रेतलोक और यमलोक की गति किस प्रकार है ? (१—६) ।

यमलोक आदि का वर्णन और जीव की गति तथा कौन यमलोक और स्वर्गलोक को जाते हैं । मन प्राणा यमलोक में किस प्रकार दुःख भोगते हुए जाते हैं (१०—५८) ।

युधिष्ठिर का प्रश्न—किस दान के करने से जीव यमलोक के मार्ग से छुटकारा पाकर सुख प्राप्त

करते हैं (५६—६१)। अनेक प्रकार के दान और वृक्षादि लगाने और जिन श्रेष्ठ कर्मों से मनुष्य स्वर्ग को जाता है उनका विस्तारपूर्वक वर्णन।

६ सर्वदानफलवर्णनम्

१६५८

सम्पूर्ण प्रकार के दानों का फल और कैसे ब्राह्मण को दान देना चाहिये। दानपात्र ब्राह्मण के लक्षण तथा तपस्या का फल (१—४)।

ऐसे ब्राह्मणों के लक्षण जिन्हें दान देने से मनुष्य दुःखों से छूट जाता है। यथा—

ये क्षान्तदान्ताश्च तथाभिपूज

जितेन्द्रियाः प्राणिवधेनिवृत्ताः।

प्रतिग्रहे सङ्कुचिता गृहस्था-

स्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥१९

सत्पात्र और पूज्य ब्राह्मण के शुभलक्षण—

ब्राह्मणो यस्तु मद्भक्तो मद्याजीमत्परायणः।

मयि सन्न्यस्त कर्मा च स विप्रस्तारयिष्यति

७ वृषदानमहत्त्ववर्णनम्

वैशम्पायन ने पूछा कि दान धर्म को सुनने

मुझे जिज्ञासा हुई है कि आप और और धर्मों को भी कतलाइये (१—४) ।

दश गौ के दान के समान एक बैल का दान पुष्ट बैल का दान हजार गोदान के समान कहा गया है ।

दशधनु समोऽनडयानेकोऽपि कुरूपुमान् ।

मेदोमांस विपुष्टामो नीरोगः पापवर्जितः ॥६॥

इसके दान करने से माद्वयण रेत को जोव सकते है और क्षानपूर्वक अन्नोत्पादन कर सुन्दर स्वस्थ दीर्घजीवी सन्तान उत्पन्न कर सृष्टि की उत्तरोत्तर उत्थति करते है ।

अनेक प्रकार के दान जैसे मन्दिरों में भजन कीर्तन, प्याऊ लगाना, वृक्षारोपणवर्णन (१-१३३)

८ पञ्चमहायज्ञवर्णनम्

१६८७

युधिष्ठिर के प्रश्न पञ्चयज्ञ विधान पर (१—७) पञ्चमहायज्ञ करने की आवश्यकता (८—१८) । युधिष्ठिर का स्नानविधि पर प्रश्न (१६) । स्नान करने की विधि और स्नान के माय क्या क्या करना चाहिये । सन्ध्या देवर्षि पितृतर्पण करके

ही जल से निकलना चाहिये । बिना तर्पण किये वस्त्र निष्पीड़न करने से देवता, ऋषि और पितर शाप देते हुए निराश होकर लौट जाते हैं ।

अतर्पयित्वा तान्पूर्वं स्नानवस्त्रन्नपीडयेत् ।

पीडयेद्यदितन्माहाद्देवाः सर्पिगणास्तथा ॥

पितरश्च निराशास्तं शप्त्वा यान्तियथागमम् ॥६६॥

(२०—७२) विभिन्न प्रकार के पुष्पों द्वारा पूजा करने के माहात्म्य पर प्रश्न ? (७३) । चढ़ाने योग्य पुष्पों का वर्णन और वर्जित पुष्पों का निषेध (७४—८३) ।

युधिष्ठिर का देवताओं की पूजन की विधि का प्रश्न (८४—८५) । मोतियों के पूजन का विधान (८६—९१) । विष्णु के भक्तों के लक्षण पर युधिष्ठिर का प्रश्न (९२) । भगवान् के भक्तों के लक्षण (९३—११८) ।

६ कपिलादानप्रशंसावर्णनम्

१६६६

कपिलाह्वयिहोत्रार्थे त्रिप्रार्थे च स्वयम्भुवा ।

सर्वतेजः समुद्धृत्यः निर्मिता ब्रह्मणापुरा ॥२३॥

गो सहस्रञ्चषोदद्यादेकाञ्चकपिलांनरः ।

समन्तस्यफलम्प्राह ब्रह्मा लोकवितामहः ॥

१० कपिलागोप्रशंमारणनम्

२००७

कपिला गाय का लक्षण और उमरा दान किस प्रकार करना चाहिये (१-६६) ।

सम्यक्ताः कपिलाःसन्ति गृहे पापप्रणाशनाः ।

तत्रर्थाविज्ञयःकीर्तिःस्थिताः नित्यं युधिष्ठिर ॥

युधिष्ठिर का प्रश्न—दान करने का समय और श्राद्ध का समय और पूजा करने के योग्य ब्राह्मण और कौन स्यन्ति हैं जिनकी पूजा नहीं करनी चाहिये । (६७)

दान का समय दान के पात्र व दान की विधि—

देवं पूर्वाहिक कर्म पैत्रिकं चापराहिकम् ।

कालहीनं च यद्दानं तद्दानं राक्षसं विदुः ॥

(६६—१११)

११ ब्रह्मघातकलक्षणवर्णनम्

२०१६

युधिष्ठिर का प्रश्न—(१) ब्रह्मघाती के लक्षण (२—६) । युधिष्ठिर का प्रश्न—सब दानों में श्रेष्ठ

दान और अभोज्य के लिये भगवान से प्रश्न (१०) अन्न की प्रशंसा, अन्न, विद्यादान की महिमा, भूठ चोलने से यज्ञ क्षीण होता है, विस्मय से तप, निन्दास्तुति से आयु, ढिंढोरा पीटने से दान क्षीण होता है (११—३६) ।

१२ धर्मशौचाविधिवर्णनम्

२०२३

युधिष्ठिर का प्रश्न—“धर्म का वर्णन बहुत प्रकार से हुआ है सो अब धर्म का लक्षण समझाइये ।”

(१) भगवान का उत्तर—धर्म का लक्षण—

“अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यं दमः शमः ।

आर्जवं चैव राजेन्द्र निश्चितं धर्मलक्षणम् ।”

(२—१६) ।

युधिष्ठिर का प्रश्न—साधु ब्राह्मण कौन होते हैं जिन्हें दान देने से फल होता है (२०) ।

भगवान् का उत्तर—अक्रोधी, सत्यवादी, धर्मपरायण, अमानी, सहिष्णु, जितेन्द्रिय, सर्वभूत हितैरत—इनको देने का महान् फल होता है—

अक्रोधनाः सत्यपराः धर्मनित्याः दमेरताः ।

तादृशाः साधवोलोके तेभ्योदत्तं महाफलम् ॥

आदि २ (२१—२७) । युधिष्ठिर का प्रश्न—
 भोष्णयितामश्ने ने धर्मधर्म की व्याख्या विलार से
 की उनमें से कृपया सार मुझे बतलाइये । धर्म
 सार में अन्नदान का महत्त्व—“अन्नं प्राणदो
 लोके प्राणद सर्वदो भवेत् । तस्मादन्नं प्रयत्नेन
 दानाय भूतिमिच्छता ॥” इत्यादि—(२६—२३) ।

१३ भोजनविधायनम्

२०२८

भोजन की विधि पर प्रश्न—(१) भोजनविधि
 का वर्णन (२—२०) ।

“नैकवासास्तु भुञ्जीयान्नैवान्तर्धाय वै द्विजः ।
 नभिन्नपात्रे भुञ्जीत वर्णपृष्ठे तथैव च ॥”

अन्नं पूर्वं नमस्तुर्यात्प्रहृष्येनान्तरात्मना ।

नान्यदालोस्येदन्नान्ननुगुप्सेत वा पुन—(१-६)

नाय को घास देने व तिल देने का माहात्म्य

१४ आपद्धर्मवर्णनम्

२०३२

युधिष्ठिर का आपद्धर्म के लिये प्रश्न—(१) आप-
 द्धर्म का काल व निर्गम (२—६) ।

युधिष्ठिर का प्रश्न—प्रशंसनीय ब्राह्मण कौन हैं (१०)

प्रशंसनीय ब्राह्मणों के लक्षण (११-३४) । युधिष्ठिर

का धर्मसारके लिये प्रश्न (३५) धर्मका सार (३६-६५)

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१५	धर्ममहत्त्ववर्णनम् धर्म का माहात्म्य (१—६८) ।	२०३६
१६	चान्द्रायणविधिवर्णनम् युधिष्ठिर का चान्द्रायणविधि पर प्रश्न (१) चान्द्रायणविधि का वर्णन (२—४८) ।	२०४८
१७	द्वादशमासेषु धर्मकृत्यवर्णनम् कार्तिक से लेकर आश्विन तक प्रति मास का दान व पूजा का वर्णन (१—५८) ।	२०५३
१८	एकभुक्तपुण्यफलवर्णनम् जो दिन में एक बार भोजन करता है उसका माहात्म्य । उपवास को लेकर युधिष्ठिर का प्रश्न (१) उपवास का माहात्म्य (१२—१४) । प्रत्येक मास में भिन्न-भिन्न उपवास करने का माहात्म्य (१६—३५) । कृष्णद्वादशी में भगवत्- पूजन का माहात्म्य (३६—४६) ।	२०५६
१९	दानफलवर्णनम् वैशम्पायन द्वारा दानकालविधि का प्रतिपादन । विषुवत् संक्रान्ति व ग्रहण काल में दान कैसे करे, इसका माहात्म्य (१—२३) गायत्री जप और ४—२	२०६४

आदि - (२१-२७) । युधिष्ठिर का प्रश्न—
 भक्ष्यापनामन् न वनाधम की व्याख्या विचार में
 का अनुमति करण मार मुक्त वनलाइये । धर्म
 मार म रक्षण का महत्त्व—“अन्नं प्राणदी
 त्वात् प्राणं भवति भवति । तस्मादन्नं प्रयत्नं
 गतं न भवति ॥ इत्यादि—(२६-२७) ।

१३ भोजन व ध्यानम्

२०२८

भोजन का विधि पर प्रश्न—(१) भोजनविधि
 का वर्णन (२-२) ।

“नैकवाभास्तु भुञ्ज्यान्नन्वान्तर्थाय वै द्विज ।
 नभिन्नपात्र भुञ्जात् पर्णपृष्ठे तथैव च ॥

अन्नं पूर्वं नमस्तुयद्विद्वेष्येनान्तरात्मना ।

नान्यदालाक्यैरन्नान्नमुमुप्सेत वा पुन - (५-६)

गाय को घास देने व तिल देने का साहाय्य

१४ आपद्धर्मवर्णनम्

२०३२

युधिष्ठिर का आपद्धर्म के लिये प्रश्न—(१) आप-
 द्धर्म का काल व निर्णय (२-६) ।

युधिष्ठिर का प्रश्न—प्रशसनीय भक्षण कौन हैं (१०)

प्रशसनीय भक्षणों के लक्षण (११-३५) । युधिष्ठिर

का धर्मसारके लिये प्रश्न (३६) धर्मका सार (३६-६६)

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१५	धर्ममहत्त्ववर्णनम् धर्म का माहात्म्य (१—६८) ।	२०३६
१६	चान्द्रायणविधिवर्णनम् युधिष्ठिर का चान्द्रायणविधि पर प्रश्न (१) चान्द्रायणविधि का वर्णन (२—४८) ।	२०४८
१७	द्वादशमासेषु धर्मकृत्यवर्णनम् कार्तिक से लेकर आश्विन तक प्रति मास का दान व पूजा का वर्णन (१—५८) ।	२०५३
१८	एकभुक्तपुण्यफलवर्णनम् जो दिन में एक बार भोजन करता है उसका माहात्म्य । उपवास को लेकर युधिष्ठिर का प्रश्न (१) उपवास का माहात्म्य (१२—१४) । प्रत्येक मास में भिन्न-भिन्न उपवास करने का माहात्म्य (१६—३५) । कृष्णद्वादशी में भगवत्- पूजन का माहात्म्य (३६—४६) ।	२०५६
१९	दानफलवर्णनम् वैशम्पायन द्वारा दानकालविधि का प्रतिपादन । विपुवत् संक्रान्ति व ग्रहण काल में दान कैसे करे, इसका माहात्म्य (१—२३) गायत्री जप और ४—२	२०६४

पीपल पूजन का माहात्म्य (२४—३०) । ब्राह्मण शूद्र कैसे हो जाता है ? युधिष्ठिर का प्रश्न (३३) भगवान का उत्तर—ब्राह्मण शूद्र संज्ञा निन्दनीय कर्म करने से प्राप्य करता है (३४—४३) ।

२० तीर्थलक्षणवर्णनम्

२०६६

तीर्थ का माहात्म्य (१—२४) ।

“आत्मा नदी मारुतपुण्यतीर्थम् नत्वा तीर्थं सर्वतीर्थप्रधानः । श्रुत्वातीर्थं सर्वमात्मन्यथोच्चैः स्वर्गो मोक्षः सर्वमात्मन्यधीनम् ॥ (२३)

युधिष्ठिर का प्रश्न—सम्पूर्ण पापों के नाश करनेवाला प्रायश्चित्त कौन-सा है ? (२५) रहस्य प्रायश्चित्त का वर्णन (२६—४६) ।

२१ भक्त्यार्चनविधिवर्णनम्

२०७४

युधिष्ठिर का प्रश्न—कौन से ब्राह्मण पवित्र हैं ?

(१) ब्राह्मणों के गुण व कर्म का वर्णन (२—३०)

“अग्निहोत्रव्रतपरान् स्वाध्यायनिरतान् शुचीन् । उपवामरतान्दान्तान् तान् देवा ब्राह्मणाः विदुः (७) न जातिः पूज्यते राक्षन् गुणाः कल्याणकारकाः । चाण्डालमपि वृत्तस्थ त देवाः ब्राह्मण विदुः (८)

२२ शूद्रधर्मवर्णनम्

२०७७

शूद्रों के वर्ण व धर्म का वर्णन (१-११) भग-
वद्भक्तवर्णन (१२-३५) वैशम्पायनजी द्वारा विष्णु
के पूजन करने का व विष्णुलोक जाने का वर्णन
(३६-४७)

यमस्मृतिः

१ प्रायश्चित्तवर्णनम्

२०८३

इसमें चारों वर्णों के प्रायश्चित्त और उनकी शुद्धि
का विधान बताया गया है (१-७८) ।

लघुयम स्मृतिः

१ नानाविधप्रायश्चित्तवर्णनम्

२०६१

विभिन्न प्रकार के प्रायश्चित्तों का वर्णन साथ
ही यज्ञ, तालाव व कूप आदिनिर्माण का विधान
यथा —

इष्टापूर्तन्तु कर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।

इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षं समश्नुते ॥

(१-६६)

बृहद्दयम स्मृतिः

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१	नानाविधप्रायश्चित्तवर्णनम् नानाविध प्रायश्चित्तों का वर्णन (१—११) ।	२१०१
२	चान्द्रायणविधिवर्णनम् चान्द्रायण विधि का वर्णन (१—६) ।	२१०३
३	प्रायश्चित्तवर्णनम् प्रायश्चित्त की विधि—दश वर्ष तक के बालकों से प्रायश्चित्त न कराया जाय । उसने यदि पाप किया हो तो पिता, माता या भाई से प्रायश्चित्त कराया जाय (१—१६) । कन्या के रजोदशन से माता-पिता को नरक प्राप्ति (- -२२) श्राद्ध में वर्जनीय ब्राह्मण और सत्यात्र क लक्षण वर्णन (२३—३०) ।	२१०४
४	गोवधप्रायश्चित्तवर्णनम् गोवध क प्रायश्चित्त का वर्णन (१—१५) । धर्मशास्त्र को जाने बिना प्रायश्चित्त के लिये निर्णय देने का पाप (२६) । सत्यात्र ब्राह्मण लक्षण वर्णन (३०—६०)	२११०

अध्याय

प्रधान विषय

प्रश्नांक

५ श्राद्धकालेपत्न्यांरजस्वलायांनिर्णयः

२११६

श्राद्धकाल में श्राद्ध करनेवाले की स्त्री रजस्वला हो जाय तो उसका निर्णय तथा जिसकी सन्तान हो उसके विभाग का दिग्दर्शन (१—२६) ।

अरुणस्मृतिः

१ प्रतिग्रहवर्णनम्

२११६

प्रतिग्रह के विषय में अरुण का प्रश्न (१—२)
आदित्य का उत्तर—

“जपोहोमस्तथा दानं स्वाध्यायादिकृतं शुभम् ।
दातुर्नप्रथते विप्र अतो न स्वर्गमाप्नुयात् ॥”

ब्राह्मण को अनुचित दान लेने के प्रायश्चित्त करने का वर्णन ।

प्रतिग्रहेण विप्राणां ब्राह्मंतेजः प्रशाम्यति ।

प्रतिग्रह प्रायश्चित्त वर्णन (३—१४८) ।

पुलस्त्यस्मृतिः

१ वर्णाश्रमधर्मवर्णनम्

२१३४

पुलस्त्य ऋषि ने कुम्भेश्वर में जो वर्णाश्रमधर्म
पतलाया उसका वर्णन । तथा—

बृहद्दयम स्मृतिः

अध्याय	प्रधान विषय	पृष्ठांक
१	नानाविधप्रायश्चित्तवर्णनम्	२१०१
	नानाविध प्रायश्चित्तों का वर्णन (१—११) ।	
२	चान्द्रायणविधिवर्णनम्	२१०३
	चान्द्रायण विधि का वर्णन (१—६) ।	
३	प्रायश्चित्तवर्णनम्	२१०४
	प्रायश्चित्त की विधि—दश वर्ष तक के बालकों से प्रायश्चित्त न कराया जाय । उमने यदि पाप किया हो ना पिता माना या भाइ से प्रायश्चित्त कराया जाय (१—१६) ।	
	इत्यादि रचोत्पन्न से माना-पिता को नष्ट प्राप्ति (१—२२) श्राद्ध में वर्जनीय ब्राह्मण और सत्पात्र क रक्षण वर्णन (२३—६१) ।	
४	गावधप्रायश्चित्तवर्णनम्	२११०
	गावध के प्रायश्चित्त का वर्णन (१—१५) ।	
	धर्मशास्त्र को जाने बिना प्रायश्चित्त के लिये इ देने का पाप (२६) । सत्पात्र ब्राह्मण	

अध्याय

प्रधान विषय

पृष्ठांक

५ श्राद्धकालेपत्न्यांरजस्वलायांनिर्णयः

२११६

श्राद्धकाल में श्राद्ध करनेवाले की स्त्री रजस्वला हो जाय तो उसका निर्णय तथा जिसकी सन्तान हो उसके विभाग का दिग्दर्शन (१—२६) ।

अरुणस्मृतिः

१ प्रतिग्रहवर्णनम्

२११६

प्रतिग्रह के विषय में अरुण का प्रश्न (१—२)

आदित्य का उत्तर—

“जपोहोमस्तथा दानं स्वाध्यायादिकृतं शुभम् ।
दातुर्नप्रथते विप्र अतो न स्वर्गमाप्नुयात् ॥”

ब्राह्मण को अनुचित दान लेने के प्रायश्चित्त करने का वर्णन ।

प्रतिग्रहेण विप्राणां ब्राह्मंतेजः प्रशाम्यति ।

प्रतिग्रह प्रायश्चित्त वर्णन (३—१४८) ।

पुलस्त्यस्मृतिः

१ वर्णाश्रमधर्मवर्णनम्

२१३४

पुलस्त्य ऋषि ने कुरुक्षेत्र में जो वर्णाश्रमधर्म बतलाया उसका वर्णन । यथा—

“अहिमा सत्यवादश्च मत्स्यं शौचं दया धृमा ।
वर्णिनां लिङ्गिनाञ्चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥”
इत्यादि प्रहार से धर्म का वर्णन किया है (१-२८) ।

बृधस्मृतिः

- १ चातुर्वर्ण्यधर्मवर्णनम् २१३७
इसमें चारों वर्णों का मक्षप से धर्म वर्णन है ।

वशिष्ठस्मृतिः (२)

- १ वर्णाश्रमणानित्यनैमित्तिककर्मवर्णनम् २१३६

मुनिया का वशिष्ठ में प्रश्न (१-३) । वर्णाश्रमधर्म वर्णना का आचार-व्यवहार व उनकी बुद्धि वर्णवा के आचार और शस्त्र चक्र धारण करने की विधि (१-१०) ।

- २ वैष्णवाना नामकरणमस्कारवर्णनम् २१४३

वैष्णव सम्प्रदाया के अनुसार नामकरण की विधि का वर्णन (१-३२)

- ३ वैष्णवाना निष्कमणान्नप्राशनमस्कारवर्णनम् २१४७

वैष्णव धर्म के अनुसार बालक को घर से बाहर

लाने एवं अन्नप्राशन, चूड़ा^१ उपनयनादि संस्कारों का वर्णन (१—१६६) ।

४ गृहस्थधर्मवर्णनम् २१६५

विद्याध्ययन से स्नातक होकर वैष्णवधर्म के अनुसार नैष्ठिक ब्रह्मचारी का वर्णन और आठ प्रकार के विवाहों का व विधि का वर्णन तथा गर्भाधान, नीमन्तोन्नयन एवं पुंसवन आदि का कथन (१-१३१)

५ स्त्रीधर्मवर्णनम् २१७८

पतिव्रता स्त्री का आचरण व दिनचर्या तथा पतिव्रत का माहात्म्य, यथा—

शीलमेव तु नारीणां प्रधानं धर्म उच्यते ।

‘शीलभंगेन नारीणां यमलोकं सुदारुणम् । (२)

नास्ति स्त्रीणां पृथग्ज्ञानं न व्रतं नापि पोषणम् ।

पतिशुश्रूषणे तासां स्वर्गमेवाभिधीयते ॥ (३)

(१—८३)

६ नित्यनैमित्तिकविधिवर्णनम् २१८६

वैष्णव धर्म के अनुसार नित्यनैमित्तिकविधि का वर्णन और भगवान की पूजन का विधान, साथ ही उत्सव मनाने का माहात्म्य और उत्सवों

की विधि (१—२८०) । वैष्णव धर्म के अनुसार
पितृयज्ञ श्राद्ध तथा आशौच व प्रायश्चित्त का वर्णन ।
(२८१—१४२)

७ विष्णुस्थापनविधिर्णनम् २२३६

ऋषियों ने वशिष्ठ से विष्णु की मूर्ति के संस्था
पन की विधि के विषय में प्रश्न किया (१)
विष्णु की प्रतिष्ठा की विधि व समय का वर्णन
(२—११०)

बृहद्योगीयाज्ञवल्क्यस्मृतिः

१ मन्त्रयोगनिर्णयवर्णनम् २२४८

सब मुनिया ने याज्ञवल्क्य से गायत्री, आकार,
प्राणायाम ध्यान और सन्ध्या के मन्त्रों को पूछ
कर आत्मज्ञान की जिज्ञासा की (१—४४) ।

२ ओंकारनिर्णयवर्णनम् २२५१

आकार का माहात्म्य और ज्ञान का वर्णन
(१—४५) साकार निराकार दो प्रकार के ब्रह्म का
वर्णन और ओंकार की उपासना ब्रह्मज्ञान को
विकाश करनेवाली बताई गई है । (४६—१५८)

३ उपाहृतिनिर्णयवर्णनम् २२६७

सप्तव्याहृतियों का निर्णय और भू आदि व्याहृतियों से सात लोकों, सात छन्द और सप्तदेवताओं सहित उनका माहात्म्यवर्णन (१—३२) ।

- ४ गायत्रीनिर्णयवर्णनम् २२७०
गायत्री मन्त्र का निर्णय (१—८२) ।
- ५ ओंकारगायत्रीन्यासवर्णनम् २२७८
गायत्री न्यास करने की विधि बताई गई है
(१—१२)
- ६ सन्ध्योपासननिर्णयवर्णनम् २२७६
सन्ध्या करने का माहात्म्य और सन्ध्या न करने से पाप का निर्णय किया गया है ।
यावन्तोऽस्यां पृथिव्यान्तु विकर्मस्थाः द्विजातयः ।
तेषां तु पावनार्थाय सन्ध्या सृष्टा स्वयम्भुवा ॥६॥
(१—३१)
- ७ स्नानविधिवर्णनम् २२८३
स्नान करने के मन्त्र और स्नान करने की विधि,
तर्पणविधि, (१-१२८) जपविधि वर्णन (१२६-१६०)
- ८ प्राणायामवर्णनम् २३०१

प्राणायाम और प्रत्याहार करने की विधि का वर्णन (१—५६) ।

६ ध्यानविधिवर्णनम्

२३०७

भगवान् के ध्यान लगाने का नियम और कुण्ड-
लिनी का ज्ञान (१—३१) ।

ज्ञानप्रधान न तु कर्महीन कर्मप्रधान न तु बुद्धिहीनम् ।

नम्माद्बुद्धयोरेव भवेत्सिद्धिर्नद्ये कपथो त्रिहमःप्रयाति ॥२६॥

गमा सर्पि. शरीरस्थ न करोत्यगपोषणम् ।

नि.मृत कर्मचरित पुनस्तस्यैवभेषजम् ॥३०॥

एव मति शरीरस्थः सर्पिर्वन् परमेश्वरः ।

विना चोपामनादेव न करोति हित नृपु ॥३१॥

गायत्री मन्त्र की व्याख्या (३२—६१) अध्या-

मनिणय वर्णन (६२—१३४) । अन्नमहन्ववर्णन

(१३५—१५१) अध्यात्मवर्णन (१५२—१६८) ।

१० सूर्योपस्थानवर्णनम्

२३२६

सूर्योपस्थान की विधि (१—२०) ।

११ योगधर्मवर्णनम्

२३२८

आत्मयोग का वर्णन और उसका महत्त्व (१—५६)

१२ विद्याऽविद्यानिर्णयवर्णनम्

२३३४

विद्या और अविद्या अर्थात् ज्ञानकाण्ड और
कर्मकाण्ड का निदर्शन (१—४६) ।

ब्रह्मोक्तयाज्ञवल्क्यसंहिता

१ चतुर्वेदानां शाखावर्णनम्

२३३६

चार वेदों का वर्णन और उनकी शाखाओं का
सविस्तार वर्णन (१—४७) ।

२ नित्यनैमित्तिककर्मवर्णनम्

२३४४

नित्यकर्म और पञ्चयज्ञों का विधान—

पञ्चघृता गृहस्थस्य वर्ततेऽहरहःसदा ।

कंडनी पेपणी चुल्ली जलकुम्भी च मार्जनी ॥

एतांश्च वाहयन्विप्रो वाधते वै मुहुर्मुहुः ।

एतेषां पावनार्थाय पञ्चयज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥

अध्ययनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् ।

होमोदंबोवलिभूतनृयज्ञोऽतिथिपूजकः ॥

तिलक के भेद । यथा—

श्रूवोर्मण्डलमध्यस्थं तिलकं कुरुते द्विजः ।

तत्केवलं धनं कृत्वा लिंगभेदाः स उच्यते ॥

वेणुपत्रदलाकार वैष्णव तिलक स्मृतम् ।

अद्भु चन्द्र तथा शैव शाक्तेयन्तिर्पगुच्यते ॥३१॥

चतु कोणमितिस्पष्ट विररालमुदाहृतम् ।

पञ्चाच विन्दुमयुक्त तिलक धर्मनाशनम् ॥३२॥

नैमित्तिक क्रम करने का प्रकार, प्राणायाम त्रैका
ङ्गिक मन्थ्याविधि व्रणन, तपण देवपूजाविधान
उत्पिपश्वदैव भोजनविधि श्वकाकाच्छिष्ट भक्षण
प्रायश्चित्त (१—२११) ।

३ नैमित्तिकश्राद्धविधिर्णनम् २३७५

नैमित्तिक श्राद्ध यथा पिता की मृत्यु की तिथि
पर ना श्राद्ध किया जाय हमे ण्कोटिष्ठ श्राद्ध कहते
हैं । उनका वर्णन (१—७४) ।

४ श्राद्धवर्णनम् २३६६

अमावस्या सक्रान्ति, व्यतीपान, गनच्छाया सूर्य
और चन्द्रग्रहण में स्नान करने का विधान और
महन्व बनाया गया है । (१—१६४) ।

५ श्राद्धवर्णनम् २३८४

आमश्राद्ध अर्थात् सत्तू, गुड, पिण्याक दूध इन

अध्याय

प्रधान विषय

द्रव्यों से जो श्राद्ध किये जाते हैं उनका विधान

श्राद्ध

६ श्राद्धवर्णनम् (१-२६)।

नान्दीमुख श्राद्ध जो विवाहादि शुभकर्मों पर किया जाता है उसका विधान और वर्णन (१-१२५)।

२४०२

७ श्राद्धवर्णनम्

प्रेतश्राद्ध और सपिण्डीकरण की विधि (१-६०)।

२४०५

८ ब्रह्मचारिधर्मवर्णनम्

ब्रह्मचारी के धर्म का वर्णन (१-१४४) स्नातक होने पर विवाह का वर्णन (१४५-२६६)। नव-संस्कारों का वर्णन (३००-३६१)।

२४११

९ तिथिनिर्णयवर्णनम्

प्रतिपदा से पूर्णिमा तक तिथियों पर विचार, तथा कौन तिथि उदयव्यापिनी और कौन तिथि काल-व्यापिनी ली जाती है तथा किस तिथि में किस देवता का पूजन किया जाता है उसका वर्णन। (१-५५)

२४४७

१० विनायकादिशान्तिवर्णनम्

दुष्ट रूप के होनेपर विनायक की शान्ति तथा ग्रहशान्ति का विधान बताया गया है (१-१६०)।

२४५२

काश्यपस्मृतिः

१ प्रायश्चित्तवर्णनम्

२४८५

आहिताग्नि के लक्षण, गाय, बैल, मृग, महिषी, कौआ, हंस, सारस, विल्ली, गीदड़, साँप और नेवला की हिंसा करने का प्रायश्चित्त, पाँच प्रकार के महापातक बतलाये गये हैं, अकाल में भूमिकम्प का, घर में उल्लू बोलने का प्रायश्चित्त बताया गया है। मथनी और हल टूटने का प्रायश्चित्त वर्तनों के साफ करने का विधान, पहले जिन्होंने पाप किया हो उनके चिन्हों का वर्णन तथा पापों से नरक गति का वर्णन (१—१६)।

व्याघ्रपादस्मृतिः

१ स्मृतिमहत्त्ववर्णनम्

२४९१

ऋषियों ने व्याघ्रपाद से युगधर्म और वर्णधर्म का प्रश्न किया—युगधर्म का वर्णन और द्विजातियों को वेदाध्ययन का उपदेश (१—१५) पिण्डदान और पितृतर्पण का महत्व (१६—१८) तीर्थ और गया श्राद्ध का वर्णन (१९)। श्राद्ध काल और विधि (२०—४६)। श्राद्ध करने व पूजा

११ दानविधिवर्णनम्

२४६७

दान का महत्त्व और गोदान की विधि (१-२१)
 गोदान का महत्त्व (२२-२६) । मद्दिषी के दान
 का महत्त्व (२७-३१) । वृषभ के दान का महत्त्व
 (३२-३६) । भूमिदान (३७-३८) । तिल
 दान (३९-४०) । अन्न दान (४१-४३) ।
 मान का दान (४४) । चान्दी के दान का महत्त्व
 (४५-४६) ।

१२ प्रायश्चित्तवर्णनम्

२४७४

श्री हुई चीज को वापस लेने में न्याय (१-४)
 अदय वस्तुओं का वर्णन (५-६) । विवाद न
 होनेवाली वस्तुओं का वर्णन (७-१६) । इष्ट
 कर्मों का वर्णन (२०-३४) । विकर्मों का वर्णन
 (३५) प्रायश्चित्त और शुद्धि का वर्णन (३६-६३) ।

१३ आशौचवर्णनम्

२४८१

सूतक पातक का वर्णन (१-१३) । तिन पर
 सूतक पातक नहीं लगता उनका वर्णन (१४-१६) ।
 कितने दिन किसका सूतक लगता है उसका वर्णन
 (२-३२) ।

(१५५—१६०) । श्राद्ध के नियम और उनके विरुद्ध चलने पर चान्द्रायण व्रत का विधान (१६१—१६६) ।

श्राद्धका भोजन, अन्न और ब्राह्मण का विस्तार से वर्णन (१६७—२०७) । पैर धोने से पिण्ड विसर्जन तक श्राद्ध का विषय माना जाता है (२०८—२१०) । श्राद्ध में निषिद्ध पदार्थों का उल्लेख (२११—२१२) । वानप्रस्थ यतियों के श्राद्ध के नियम (२१३—२१७) । सन्ध्या के नियम (२१८—२२३) । श्राद्ध में भोजन बनाने के अधिकारी (२२४—२४३) । श्राद्ध के अन्न का निर्णय (२४४—२६६) । जिनका एकोद्दिष्ट श्राद्ध ही होता है उनका वर्णन (२६७—२८५) । श्राद्ध में किन-किन अंगों का निषेध और विधान है (२८६—३१७) । वर्ष-वर्ष में श्राद्ध करने का महत्त्व (३१८—३२७) । श्राद्ध करने के स्थान का वर्णन (३२८—३३७) । श्राद्ध करने के नियम, सामान्य व्यवहार, यज्ञ, दान, जप, तप, स्वाध्याय, पितृतर्पण की विशेष विधियां (३३७—३६६) ।

स्मृतिसन्दर्भ के चतुर्थ भाग की विषय सूची

समाप्त

॥ शुभम्भूयात् ॥

करनेवाला का आचरण (४७—५७) । पौर्णमासी का निर्णय (५८) ।

पुत्रहीन स्त्री के श्राद्ध का विधान (५६—६१) । पिताहीन को परपितामह के उपस्थित रहने पर श्राद्ध का विधान (६२) श्राद्ध करने की मामूली और उसका निर्णय (६३—८०) । पितरों की पूजा (८१—८२) सब धर्म कार्यों में धर्मपत्नी को दाहिने ओर बिठाने का विधान (८३—८५) । पूजा में स्त्री को बिठाना और सिर में त्रिपुण्ड्र लगाने का विधान (८६—६२) । तिल का निर्णय (६३ ६७) पूजा, यज्ञ तथा श्राद्धमें मौन रखनेका विधान (६८-१००) । श्राद्ध का नियम (१०१—११४) । पिण्डदान और पिण्डपूजन का विधान (११५—१३५) जो पितरा का श्राद्ध नहीं करते उनके पितर जूटा अन्न खाकर दुरा में विचरते हैं (१३६—१४७)

जो पितरों का तर्पण नहीं करता वह नरक जाता है (१४३—१४२) । मूर्त को दान देने की निन्दा (१५३—१५४) । श्राद्ध करनेवालों का नियम श्राद्ध के दिन जो मट्ठा होता है वह गोमांस और शराब के बराबर होता है । श्राद्ध में बहिनों और उनके परिवार को निमन्त्रण का महत्त्व

मौञ्जीश्यामौवामौया मेघरा क्रमेण कृष्णदन्तस्तापिनानि
वाम्नामि शाणभ्रौमचोरकुनपा मघपा कार्पासश्चाविट्टम् ।
कापायमायके ।

शाशं ब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठहारिद्र इतरयो बेल्वपालाशौ ब्राह्मणस्य
दण्णावश्वत्थपल्लवौ शप यक्षिया वा सर्पयामपीरिता शूपचक्रा
मवल्लला मुद्गल्लाटनामाघप्रमाणा ।

मुण्डननिलशिव्याचनाश्च ।

द्रव्यस्तु उच्छिष्टा निधायाचामेद्द्रव्यशुद्धि परिमार्जन
प्रदाहनक्षणनिर्णयनानि नैवममार्त्तिरदायवतान्तयानां
तत्रमयद्रुपलमणिगद्गुत्तीना दान्द्रदक्षिभूम्योरावपनश्च
भूमश्चलप्रद्रुत्तुयित्त्वचमणामुत्सगावात्यन्तोपहतानाम् ।
प्राङ्मुग्गउन्द मुग्गोया शौचमारभेत् ।

गुचौ शशाामीना दक्षिण वाटु जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवी-
त्यामणिन्धनान पाण्या प्रक्षाल्यवाभ्यतोहृदयस्यास्त्रिधनुर्वा-
न्नि रमा ।] पञ्चाचामेद्वि प्रमृज्यात् पादौ चाभ्युक्षेत् खानि
चोपमृगशष्ठापण्यानि मूर्द्धनि च दद्यात् ।

मुत्वा भुक्त्वा क्षुत्वा च पुन ।

दन्तशिशुषु दन्तवदन्यत्र विद्वाभिमर्षणान् ।

प्राश्च्युतेरित्येक । च्युतेरास्त्रायद्विधास्त्रिगिरत्रेय तच्छुचि ।

न मुर्याविश्रुप उच्छिष्ट कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे निपतन्ति ।

लेपगन्धापकर्षणे शौचममेवस्य ।

तदग्निः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीषरेतोवित्रंसनाभ्यवहारसंयोगेषु
च यत्र चाम्नायोविदध्यान् ।

पाणिना सत्र्यमुपसंगृह्याद्भुष्टमधीहि भोदत्यामन्त्रयेत गुरुः ।
तत्र चक्षुर्मनः पाणोपस्पर्शनं दर्भैः प्राणायामाम्त्रयः पञ्चदश-
मात्राः प्राक्कूलैष्वासनञ्च ॐपूर्वा व्याहृतयः पञ्चसप्तान्ताः ।
गुरोः पादोपसंग्रहणं प्रातर्वेष्टानुवचनेचाद्यन्तयोरनुज्ञात
उपविशेत् ।

प्राङ्मुखोदक्षिणतः शिष्य उद्गृह्णुग्वोवा स्रावित्रीश्वानु
वचनमादितो ब्रह्मणआदाने ॐकारस्याऽन्यत्रापि ।
अन्तरागमने पुनरुपसदनं श्वनकुञ्जसर्पमण्डूकमाज्जाराणां
त्र्यहमुपवासोविप्रवासश्च प्राणायामा घृतप्राशनञ्चेतरेषाम् ।
श्मशानाध्ययने चैवम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ ब्रह्मचारिधर्मवर्णनम् ।

प्रागुपनयनात् कामचारावादभक्षोऽहुतोऽब्रह्मचारी यथोप-
पादमूत्रपुरीषो भवति नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्राप-
मार्जनप्रधावनावोक्षणेभ्यो न तदुपस्पर्शनाशौचं नत्वेधेनमग्नि

ह्यनवन्निहस्योर्नियुज्य'स्र मद्याभिव्याहारयेदन्यत्र
 स्थधानिनयन'त इयनयनादिनियम ।

इत्त मद्यपदमद्र-धनभक्षयण सायवयनमयासुरम्बर'नम् ।
 ण्ये गात्रनादि ।

वदि मन्-याथ आनिष्टेत् पुरमाभीतोत्तरी मद्योनिष्यो
 इयाति'दशनाद्वाभ्यतो नादित्यधीते ।

वतयेन्मधुमाभगन्मन्त्यदिवाभ्येज-पुनाभ्य पुनयानोपान-
 स्तत्रक'महोपलोभमोइवाशय'दनश्रानदन्तधावनर्षनृत्य
 गीतपरिवादभय नि गुरुदशन कर्णमातृनायराविथहायामयम-
 वाइप्रमारणानि निद्रीधितइमितविभूमिताम्भोटनानि
 श्रं'श्रणालम्भन मैवनशद्वाया गुल हीनवणमेयामदसादानं
 हिमा श्रायायत'पुरर्षो'शक्षितनामानि- शुष्की वाद्य मयं
 नित्य व'द्यग ।

अथ शय्याशायी पुरुषो'धायी जपन्यमश्वेशी वाग्वाहू'दरसंयत
 नामगोत्र गुरो समाननोनिर्दिष्टेत् ।

अद्विते श्रयमि चैवम् ।

शय्यासनस्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनच्छ्रे-
 नाथ स्थानासननिर्य्यात्वा तन्मेवायाम् ।

गुरुदराने शो'तिष्टेत् गच्छन् मनुजनेत् कर्म विताप्याख्याया
 ह्वाप्यार्या युष्मद्विद्यितयोस्तद्द्वार्यापुत्रेषु चैवम् ।

नोच्छिष्टश्रानक्षपनप्रसावनपादप्रक्षालनोन्मर्दनोपसप्रहणानि ।

विप्रो'थोपसंघर्षं गुरुभायांणी नत्युत्रय च ।

नैके युवतीनां ।

व्यवहारप्राप्तेन सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिशस्तपनिवर्जं ।

आदिमध्यान्तेषु भवच्छब्दः पूयोज्यो वर्णानुपूर्वण ।

आचार्यज्ञातिगुरुष्वलाभेऽन्यत्र ।

तेषां पूर्वं परिहरन्निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातोभुञ्जीत ।

असन्निधौ तद्धार्यापुत्रसब्रह्मचारिसद्भ्यः ।

वाग्यतस्तृप्यन्नलोलुप्यमानः सन्निधायोदकं स्पृशेत् ।

शिष्यशिष्टिरवघेनाशक्तोरज्जुवेणुविदलाभ्यां तनुभ्यामन्येन

घ्नन् राज्ञा शास्यः ।

द्वादशवर्षाण्येकैकवेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् पूतिद्वादशवर्षेषु

ग्रहणान्तं वा । विद्यान्ते गुरुरर्थेन निमन्थ्यः ।

ततः कृतानुज्ञानस्य स्नानम् । आचार्यः श्रेष्ठोगुरुणां मातेत्येके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ ब्रह्मचारि पूकरणवर्णनम् ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रुवते ब्रह्मचारी गृहस्थोभिक्षुर्वैखानस

इति तेषां गृहस्थो योनिरपूजनत्वादितपरेषाम् ।

तत्रोक्तं ब्रह्मचारिणआचार्याधीनत्वमात्रं गुरोः कर्मशेषेण जपेत्

गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदभावे वृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नौ वा ।

एव वृक्षाप्रदलाहमयाभाति तितद्रिय ।

अतरेगार्कतर्गिग ॥ अनिचया भिजुक्तधरेना प्रुवशीलो

वर्षामु भिध्र या पाममियाग । नपन्दमनिदृत्तधरेण ।

निदृत्ताशाप्रापेण तु नममयत ।

कौप ना द्रुत्ताध वालाविभृयान् ।

पटाणमेक निर्णेचनात्रिपयुक्त ।

जीर्वा श्वनस्पनानामद्गमुपाद्दान ।

न द्विनाथ मुपहन्तु गात्रि ग्रामे बमेन ।

मुग्डाशित्वा वा वज्रदञ्जीवतवम् ।

ममाभूतप हिमानुपदयारनारता ।

वस्यानमो वन मूलशफाला तप शील ग्रामणयेनाग्निमावाया

ग्राम्यभावा देवपितृमनुष्यभूतविदूतक मवातिधि प्रतिपिद्ध

वज्रं भयमयुपयुञ्जात न फालकृष्मधितिष्टेन् ग्रामश्च न

पविशञ्जन्त्रिभारानिनवासा नातिशय मुञ्जाति ।

एकाश्रम्य वाचार्या पदक्षविधानाद्गार्हस्थ्यस्य ।

इति गौतमाय धर्मशास्त्र तृतीयाऽध्याय ।

चतुर्थोऽध्याय ।

अथ विवाहपकरणवर्णनम् ।

गृहस्य सप्तशी भार्या विन्दैतानन्यपूर्वा यथीयमीम् ।

असमानपूर्वरैर्विवाहऊर्ध्वं सप्तमात् पितृवन्धुभ्योवीजिनश्च
मातुवन्धुभ्यः पञ्चमात् ।

ब्राह्मोविद्याचारित्रवन्धुशीलसम्पन्नाय दद्याद्ब्रह्मद्यालङ्कृतां
संयोगमन्त्रः पूजापत्ये सहधर्मश्वरतामिति आर्षे गोमिथुनं
कन्यावते दद्यादन्तर्वेद्यृत्विजे दानं देवोऽलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं
संयोगो गान्धर्वोवित्तेनानतिस्त्रीमतामासुरः पूसह्यादानाद्-
राक्षसोऽसंविज्ञानोपसङ्गमनान् पैशाचः ।

चत्वारो धर्म्याः प्रथमाः पडित्येके ।

अनुलोमानन्तरैकान्तरद्व्यन्तरासु जाताः सवर्णाम्वष्टोत्र-
निपाददौष्मन्तपारशवाः ।

प्रतिलोमासु सूतमागधायोगवक्षत्तृवैदेदकचाण्डालाः ।

ब्राह्मण्यजनत् पुत्रान् वर्णभ्य आनुपूर्व्यात् ब्राह्मणसूतमागध-
चाण्डालान् तेभ्य एव क्षत्रिया मूर्धावपित्तक्षत्रियधीवरपुक्कशान्
तेभ्य एव वैश्या भृज्जकण्ठकमाहिष्यवैश्यवैदेहान् तेभ्य एव
पारशवयवनकरण शूद्रान् शूद्रेत्येके ।

वर्णान्तरगमनमुत्कर्पापकर्पाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन चाचार्याः ।

सृष्ट्यन्तरजातानाञ्च प्रतिलोमास्तु धर्महीनाः शूद्रायाञ्च

असमानायाञ्च शूद्रात् पतितवृत्तिरन्त्यः पापिष्ठ ।

पुनन्ति साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषानापांद्श देवाद्दशैव प्राजा-
पत्याद्दशपूर्वान् दशावरानात्मानञ्च ब्राह्मीपुत्राः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमाऽध्याय ।

अथ गृह्याश्रमवर्णनम् ।

ऋतावृषदानं मवत्र वा प्रानविद्वत्तम् ।

देवप्रितृमनुष्यभूतवपवकानिप्रस्थाध्याय ।

प्रितृभ्यश्चात्तद्वन यथास ह्यन्यद्द्वार्याग्निदायादिषां ।

तस्मिन् गृह्ये जि देवप्रितृमनुष्ययज्ञा गृह्याध्यायश्च ।

वर्तिकमाग्नाप्रग्नियन्तर्विद्विद्वद्वा प्रनापति

स्विष्टिहृन्ति ह्यम ।

दिग्द्वनाभ्यश्च यथा स्वहाग्न्य मग्दभ्या गृहदेवताभ्य प्रितृस्य

ब्रह्मण मध्ये अद्भ्य उक्नुश्च आकाशावत्यन्तरिक्षे

ननश्चरभ्यश्च मायम् ।

स्वन्निवाच्यभिश्चाग्नापदनपवन्तु दशतिपु(१) चैव धर्मेषु ।

ममद्विगुणमाहस्य नन्त्यानि कलान्यत्राह्यग्राह्यगभ्रोशिव-

वदपारगोभ्य ।

गुवयनिवर्गोपधाथ वृत्तिर्क्षीणयस्यमाणायनाश्वसयोग-

वधजितपु द्वयमविभागावहिवदि भिश्चमाणपु कृताश्रमितरेषु ।

पतिश्रुत्यायधमसधुत्ताय न दद्यात् ।

क्रुद्धहृष्टभीतान् दुःखवालस्यविरमूढमघोन्मत्तवाक्यान्य-

नृतान्यपातकानि ।

मातयेन पूर्वमतिशिक्षुमारव्याधितगर्भिणीसुरामितोस्यविरान्

जघन्याश्च ।

आचार्यपितृसखीनान्तु निवेद्य वचनक्रियाऋत्विगाचार्य-
 श्वशुरपितृव्यमातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः सम्ब्रत्सरे पुनः
 पूजिता यज्ञविवाहयोरर्वाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य ।
 अश्रोत्रियस्यासनोदके श्रोत्रियस्य तु पाद्यमर्घ्यमन्नविशेषांश्च
 पूकारयेन्नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानमवैद्य
 साधुवृत्ते विपरीते तु तृणोदकभूमिः स्वागतमन्ततः पूज्यान्-
 त्याशश्चशय्यासनावसथानुब्रज्योपासनानि सद्दक्षश्रेयसोः
 समान्यल्पशोऽपि हीने असमानग्रामोऽतिथिरेकरात्रिको
 ऽधिवृक्षसूर्योपस्थायी कुशलनामयारोग्याणामनुपूश्नोत्थं
 शूद्रस्यात्राह्मणस्यानतिथिरब्राह्मणोयज्ञे संवृतश्चेत् भोजनन्तु
 क्षत्रियस्योद्ध्यं ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहानृशंसार्थ-
 मानृशंसार्थं ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

पष्ठोऽध्यायः ।

अथ गृहस्थाश्रमकर्तव्यवर्णनम् ।

पादोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम् ।

अभिगम्य तु विप्रोष्य मृत्पितृतद्वन्द्वूनां पूर्वजानां विद्यागुरूणां
 तत्तद्गुरूणाञ्च सन्निपाते परस्य ।

नाम प्रोच्यामयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये स्त्रीपुंशोनेऽभिवादतो-

ऽनियममेवे नात्रिषाण्य शींगाममावृषितृयभार्याभगिनीना
 नापमपहग धृत्भायणा इरुभाध ।
 ऋषिकव्वशुगपितृयमानुलानान्तु यनीयमा प्रत्युधानमन-
 भिराणान्तधान्य पूव पीमोऽशीतिमाधर शूद्रोऽप्यपत्यसमे-
 नावरायय गृह्णा नम चयय वनेदेद्राजश्राजप प्रेव्यो भी
 भवत्रिति वयस्य समानेऽनि जानो दशवर्षशूद्र पौरः
 पञ्चभि कलाभर श्रोत्रियश्चाणमिभि राज्ञ्यो वैश्यकर्म
 विशागानोशोभितस्य पापत्रयान् ।
 विनवन्धुर्मन्वानि विशाकयामि मान्यानि परवलीयासि
 धृतन्तु सर्वभ्योगरीयस्तन्मृन्वाटमस्य श्रुतेध ।
 चक्रिन्ममीभ्य णुप्राधवधुस्त्रातकराजभ्य पथोदानं राज्ञा तु
 श्रात्रियाय श्रात्रियाय

इति गौतमाय धमशास्त्र पद्योऽध्याय ।

मन्मोऽध्याय ।

अथापट्टमवर्णनम् ।

आपस्वल्पो ब्राह्मणस्यात्राह्मणाद्विगोपयोगोऽनुगमनं शुश्रूषा
 मसात्तर्वाह्मणोगुन्याजनाप्यापनप्रतिग्रहा सर्वेषा पूर्व पूर्वो
 गुह्नन्कलाभे क्षत्रवृत्तिकलाभे वैश्यवृत्ति ।

तस्यापण्य गन्धरसकृताञ्जलिदशाणभौमात्रिनानि रक्तनिर्णिके

वदन्यधृतं वा वासोविभृयात्र स्रगुपानहौ निर्णिक्तमशक्तौ न
रुदश्मश्रुरक्स्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाञ्जलिना पिवेत्र
तिष्ठन्नुद्धृतोदकेनाचामेत्र शूद्राशुच्येकपाण्यावर्जितेन न
वाय्वग्निविप्रादित्यापोदेवतागाश्च प्रतिपश्यन् वा मूत्रपुरीपा-
मेध्यान्युदस्येन्नैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न पर्णलोप्राश्म-
भिर्मूत्रपुरीपापकर्षणं कुर्यान्न भस्मकेशतुपकपालान्यधितिष्ठेत्र
म्लेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्भाष्य पुण्यकृतोमनसा
ध्यायेद्ब्राह्मणं वा सह सम्भाषेत ।

अधेनुं धेनुभवेति त्रयाद्भद्रं भद्रमिति कपालं भगालमिति
मणिधनुरितीन्द्रधनुः ।

गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत नचनां वारयेन्न मिथुनीभूत्या
शौचं प्रति विलम्बेत न च तस्मिन् शयने स्वाध्यायमधीयीत
नचापररात्रमथीत्य पुनः पूतिसन्विशेन्नाकल्पां नारीमभि-
रमयेन्न रजस्वलां नचैनां क्षिप्येन्न कन्यामग्निमुखोपधमन-
विगृह्यवाद्बहिर्गन्धमाल्यधारणपापीयसावलेखनभार्यासहभो-
जनाञ्जत्यवेक्षणकुद्धारपवेशनपादधावनासन्दिग्धभोजननदीवा-
हुतरणवृक्षविपमारोहणावरोहणप्राणव्यवस्थानानि च वर्जयेन्न
सन्धिग्धां नावमधिरोहेत् सर्वतएवात्मानं गोपायेन्न प्रावृत्य
शिरोऽहनि पर्यटेत् प्रावृत्य तु रात्रौ मूत्रोच्चारे च न भूमावन-
न्तर्धाय नाराञ्चावसथान्न भस्मकरीपकृष्टच्छायापथिकाम्येषु
उभे मूत्रपुरीपे दिवा कुर्यादुदङ्मुखः सन्ध्योश्च रात्रौ तु
दक्षिणामुखः पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् ।

गर्भाधानपुसवनसीमन्तोन्नयनजातरुर्मनामकरणाज्ञप्राशन-
चौडापनयन चत्वारि वदन्तानि स्नान सद्ध्यर्मचारिणीसयोग
पश्चाना यज्ञानामनुष्ठान देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मणामेतेषाञ्चाष्ट-
कापावणश्चाद्भ्रावण्याग्रहायणीचैत्राश्वयुजीति सप्त पात्रयज्ञ-
सस्था अग्न्यादयमग्निहोत्रदर्शषौणमासावप्रयण चातुर्मास्य
निरुद्धपशुजन्धसौत्रामणीति सप्त हरिर्यज्ञसस्था अग्निष्टोमोऽ-
त्यग्निष्टोम उक्थ षोडशि यानपेयोऽतिरात्रोऽतोयाम इति
सप्त सामसस्थाइत्येते चत्वारिंशत् सस्कारा ।

अथाग्नावात्मगुणा द्या नवभूतेषु क्षान्तिरनसूया शौचमनाया
सामङ्गलमहापण्यमसृति यस्येते न चत्वारिंशत् सस्कारा
नवाग्नावात्मगुणा न स ब्रह्मण मायुज्य सालोक्य च गच्छति
यस्य तु खलु सस्काराणामेकदेशोऽवष्टावात्मगुणा अथ स
ब्रह्मण मायुज्य सालोक्यश्च गच्छति गच्छति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्याय ।

नवमोऽध्याय ।

अथ कृतव्याकर्तव्यवर्णनम् ।

न विधिपूर्व स्नात्वा भार्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थधर्मान्
प्रयुञ्जान इमानि ब्रतान्यनुकुर्यात् स्नातमोनित्य शुचि सुगन्ध
स्नानशील सति विभवे न जीर्णमलजडासा स्यान्न रक्तमल-

दशमोऽध्यायः ।

अथ वर्णानां वृत्तिवर्णनम् ।

द्विजातीनामभ्यवनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः पृथचनया-
जनप्रतिप्रदाः पूर्वेषु नियमस्त्वाचार्यतातिप्रियगुरुनविद्या-
विनिमयेषु ब्राह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथाक्ताग कृपिवाणिज्ये
चास्वयं कृते कुत्सीदथ ।

राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्वभूतानां न्याग्यदण्डत्वं विभृयान्
ब्राह्मणान् क्षत्रियान् निरुन्ताहंश्चब्राह्मणानकरांश्रोपकुर्वाणांश्च
योगश्च विजये भये विशेषेण नयां च रथधनुर्भ्यां संग्रामे
संस्थानमनिवृत्तिश्च न दोषां हिंसायामादवेऽन्यत्र व्यक्ष-
सारयायुधकृताञ्जलिप्रकीर्णकेशपराङ्मुखोपविष्टस्यलघुक्षारुद-
दूतगोब्राह्मणवादिभ्यः क्षत्रियश्चेदन्यस्तमुपजीवित्तद्दृष्टिः स्यात्
जेता लभेत सांभामिकं वित्तं वाहनन्तु राज्ञश्चरश्चापृथग्जये-
ऽन्यत्तु यथाहं भाजयेद्राजा राजे बलिदानं कर्पकैर्दशमष्टमं पष्टं
वा पशुहिरण्ययोरप्येके पश्चाशङ्गागं विंशतिभागः शुक्रः पण्ये
मूलफलपुष्पोपधमधुमांसतृणान्धनानां पष्टं तद्रक्षणधर्मित्वात्तेषु
तु नित्ययुक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनोमासि मास्येकैकं
कर्म कुर्युरेतेनात्मानोपजीविनो व्याख्याता नौचक्रीवन्तश्च
भक्तं तेभ्यो दद्यात् पण्यं वणिग्भिरघोपचये न देयं प्रणष्ट-
मस्वामिकमधिगम्य राज्ञे प्रब्रूयुर्विख्याप्य सस्वत्सरं राज्ञा
रक्ष्यमूर्ध्वमधिगन्तुश्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी ऋषयः क्रयसन्धि-
भागपरिग्रहाधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य सिद्धं ।

सा/पान कथाशनामनेशयनाभिवाप्ननमस्कारान् वर्जयेत् ।
 न पुराहमपन्दिन पराहानकृतान् कृयागथाशानि धर्मार्थहा-
 मेभ्यस्तेषु च उमान् । स्यात्त नानो परयापितमीक्षेत न
 पशामनमाहपन्न शिशनात्प्रपाणिवात्प्राक्चभुआपलानि
 कुर्यात्कृतमन्तर्विलिपनविमन्तावस्फाटानि नारम्भान्
 कुर्वाणान्परिजसतन्त्रां गच्छन्त चल्ङ्कृत स्यात्त यजमवृत्तो-
 ग छद्मनाय तु काम न भ यानुत्सङ्ग भक्षयेन्न रात्रौ प्रेया-
 हनमद् वृत्तमनह्रिल्लपनपिण्याकर्मवितपभृतीति चात्रयीयाणि
 नाशनायान् साय पातम्बन्तमभिपूजितमनिन्दन भुञ्जीत न
 क्त्वाचिद् श्रौ नान स्वपन स्नायाद्वा यथात्मवन्तो वृद्धा सम्य
 ग्गिजनाता त्स्मराममात्रियुजा यन्विद्वाचक्षते तत्समा
 चरेत् याग समाधमाश्रयमधिगच्छन्नान्यमन्यत्र देवगुरु
 धार्मिकेभ्य पभुनधादक्यवसकुशमाल्यापनिष्क्रमणमार्थ्यनन-
 भयिष्ठमनलममृद्ध धार्मिकाशिक्षित निवेतनमावसितुं यतेत
 पशस्तमङ्गल्यदेवतायननचतुष्पथादान् पद्दक्षिणमावर्तेत् ।
 मनसा वा तत्समप्रमाचारमनुपालयदापत्कल्प ।
 सत्यधर्मा आयतून शिष्याध्यापकशौचशिष्य श्रुतिनिरत
 स्यान्नित्यमहिंस्यो मृदु ल्कारो दमदानशीलपत्रमाचारो
 मालापितरौ पुरांपरान् सम्बन्धान् दुरितभ्यो मोक्षयिष्यन्
 स्नातक शश्रुद्ब्रह्मलाभान्त च्यवते न च्यवते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्याय ।

सीनमधस्था उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येन मन्येरन् वर्णा-
नाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेत्रलतश्चैनान् स्वधर्मं स्थापयेद्धर्म-
स्थोह्यंशभागभवतीति विज्ञायते ब्राह्मणश्च पुरोदधीत विद्या-
भिजनवाग्रूपवयः शीलसम्पन्नं न्यायंवृत्तं तपस्विनं तत्प्रसूतः
कर्माणि कुर्वति ब्रह्मप्रसूतं हि क्षत्रमृष्यते न व्यथत इति च
विज्ञायते यानि च देवोत्पातचिन्तकाः प्रत्रू युस्तान्याद्रियेत
तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते शान्तिपुण्याहस्वस्त्य-
यनायुष्यमङ्गलसंयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषिणां सम्बलनमभि-
चारद्विपद्व्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्यथोक्तमृत्विजो-
ऽन्यानि तस्य व्यवहारो वेदोधर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः पुराणं
देशजातिकुलधर्माश्चाम्लायैरविरुद्धाः प्रमाणं कृपिवणिष्पाशु-
पाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्यो यथाधिकारमर्थान्
प्रत्यवहृत्य धर्मव्यवस्था न्यायाधिगमे तर्कोऽभ्युपायस्तेना-
भ्यूह्य यथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ त्रयीविद्यावृद्धेभ्यः प्रत्यव-
हृत्यनिष्ठां गमयेदथाहास्य निःश्रेयसं भवति ब्रह्मक्षत्रेण
सम्प्रवृत्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते दण्डोदमना-
दित्याहुस्तेनादान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः प्रेत्य
कर्मफलमनुभूय ततः शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरूपायुः श्रुत-
वृत्तवित्तसुखमेवसो जन्म प्रतिपद्यन्ते विष्वमो विपरीता
नश्यन्ति तानाचार्योपदेशोदण्डश्च पालयते तस्माद्राजाचार्या-
वनिन्द्यावनिन्द्यौ ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

निर्विष्ट वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधन न ब्राह्म
णस्याभिरूपस्वात्प्राह्मणो व्याख्यात षष्ठ लभेतेत्येके चौरद्वत-
मुपनित्य यथास्थान गमयेत् कोशाद्वा दद्याद्रक्ष्य बालधन-
माव्यवहारप्रापणान् समावृत्तर्वा ।

वैश्यस्यात्रिक कृषिपणिकृपाशुपाल्यकुमीदम् ।

शूद्रश्चतुर्थो वण एव जातिन्तस्यापि सत्यमक्रोध शौचमाचम
नाथ पाणिपादप्रक्षालनमेवकं ध्राद्धर्म भृत्यभरण स्वदारवृत्ति
परिचया चोत्तरेषां तेभ्यो वृत्ति लिप्सेत जीर्णान्युपानच्छत्र-
वास कूर्शान्युच्छिष्टाशन शिल्पवृत्तिश्च यश्चायमात्रितोभर्त
व्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचय स्यादनु-
ज्ञातोऽस्य नमस्कारोमन्त्र पाकयज्ञै स्वय यजेतेत्येके ।
सर्वे चोत्तरात्तर परिचरेयुरार्यानार्ययोर्व्यतिश्लेषे कर्षण भार्म्य
साम्यम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्याय ।

एकादशोऽध्याय ।

अथ राजधमवर्णनम् ।

राजा सर्वम्येष्ट ब्राह्मणवर्जं साधुकारी स्यात् साधुवादी ब्रह्मा-
मान्वीक्षिक्याश्वाभिरिनीत शुचिर्नितेन्द्रियोगुणवत्सहायो
(३)पायसम्पन्न सम प्रजासु स्याद्विजश्वासां कुर्यात् तमुपर्या-

भुक्तं परैः सन्निधौ भोक्तुं श्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः
 पशुभूमिस्त्रीणामनतिभोगऋक्षभाजि ऋणं प्रतिकुर्युः प्राति-
 भाव्यवणिक्शुल्क मद्य वृत्तदण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निधुं
 वाधियाचितावक्रीताधयो नष्टाः सर्वा न निन्दिता न पुरुषा-
 पराधेन स्तेनः प्रकीर्णकेशो मुपली राजानमियान् कर्माचक्षाणः
 पूतोवधमोक्षाभ्यामन्ननेनस्वी राजा न शारीरो ब्राह्मणदण्डः
 कर्मवियोगविख्यापनाविवासनाङ्गकरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती
 स चौरसमः सचिवोमतिपूर्वं प्रतिप्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते पुरुष-
 शक्त्यपराधानुबन्धविज्ञानादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित्
 समवायवचनात् वेदवित्समवायवचनात् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ साक्षिणां विधावर्णनम् ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणी मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युरनि-
 न्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाश्च निष्प्रीत्यनभितापाश्चान्य-
 तरस्मिन्नपि शूद्राब्राह्मणवचनादनु रोध्योऽनिबन्धश्चेन्नासमवेता
 पृष्टाः प्रब्रूयुस्वचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्यये
 नरकः । अनिबन्धैरपि वक्तव्यं पीडाकृते निबन्धः प्रमत्तोक्ते
 च साक्षिसभ्य राजकर्तृषु दोषो धर्मतन्त्रपीडायां शपथेनैके

हानशोऽध्याय ।

अथ विविधपापकरणे दण्डविधानवर्णनम् ।

शूद्रोद्विजातीनभिमन्धायाभिहत्य च वाग्दण्डपारय्याभ्यामङ्गं
मोक्ष्यो येनोपहन्यादावस्म्यभिगमने लिङ्गोद्धारः स्वहरणञ्च
गोमा चेद्बुधोऽधिकोऽथाहास्य वेदमुपगृह्यतस्त्रपुत्रतुभ्यां
श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणं जिह्वान्छेदो धारणे शरीरभेद आसन-
शयनवाक्पथिषु ममश्रेषुदण्डः शतम् ।

क्षत्रियोब्राह्मणाक्रोरो दण्डपारय्ये द्विगुणमभ्यर्ध्वं वैश्योब्राह्मण-
क्षत्रिये पञ्चाशत्तद्वृद्धं वैश्ये न शूद्रे किञ्चिन्न ब्राह्मणराजन्यवन्
क्षत्रियवैश्याजष्टापाद्य स्तेयकिञ्चिदं शूद्रस्य द्विगुणोचराणीत-
रेषां प्रतिपण विदुषोऽतिरमे दण्डभूयस्त्व फलहरितधान्य-
शाकादाने पञ्चदण्डमल्पे पशुपोडिते स्वामिदोष पाल-
संयुक्त तु तस्मिन् पथि क्षेत्रज्जावृते पालश्रेत्रिकयोः पञ्च माषा
गत्रि पशुष्ट गरोऽध्वमद्विष्योर्दशाज्जाविषु द्वौ द्वौ सर्वविनाशे
शनं शिष्टाकरणे प्रतिषिद्धसेयायाञ्च नित्यं चेलपिण्डादूर्ध्वं
स्वहरणञ्च गोऽन्यथ लृणमेधान वीर्यध वनस्पतीनाञ्च पुण्याणि-
स्वयदादृशत फलानि चापरिवृत्तानाम् कुसीदष्टद्विर्धर्म्यां
विशति पञ्चमापकी मास नानिमान्धत्सरीमेके चिरस्थाने
द्वैगुण्य प्रयोगस्य मुक्ताभिनं षट्ते दित्मतोऽयन्दस्य च चक्र-
कालवृद्धि कारितारायिकाशिम्बाधिभोगाञ्च कुसीदं पशुप-
तलोमश्रेत्ररातयाष्टेषु नातिपञ्चगुणमजडापोगण्डधनं दशार्ध

भुक्तं परैः सन्निभौ भोक्तुरश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः
 पशुभूमिसत्रीणामनतिभोगऋष्यभाजि ऋणं प्रतिकुर्युः प्राति-
 भाव्यवणिकशुल्क मय शूतदण्डान् पुत्रानध्याभवेयुर्निध्द्यं
 वाधियाचितावक्रीताधयोनष्टाः सर्वा न निन्दिता न पुरुषा-
 पराधेन स्तेनः प्रकीर्णकेशां मुपली राजानमिद्यात् कर्माचक्षाणः
 पूर्तोवधमोक्षाभ्यामन्नन्नेनम्बी राजा न शारीरो ब्राह्मणदण्डः
 कर्मवियोगविख्यापनाविवासनाङ्गकरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती
 स चौरसमः सचिवोमतिपूर्वं प्रतिप्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते पुरुष-
 शक्त्यपराधानुबन्धवित्तानादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित्
 समवायवचनात् वेदवित्समवायवचनात् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ साक्षीणां विधावर्णनम् ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणी मिथ्यासत्यव्यवस्था ब्रह्मः स्युरनि-
 न्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाश्च निष्पीत्यनभितापाश्चान्य-
 तरस्मिन्नपि शूद्राब्राह्मणवचनादनु रोध्योऽनिबन्धश्चेन्नासमवेता
 पृष्टाः प्रवृयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्यये
 नरकः । अनिबन्धैरपि वक्तव्यं पीडाकृते निबन्धः प्रमत्तोक्ते
 च साक्षिसभ्य राजकण्ठेषु दोषोधर्मतन्त्रपीडायां शपथेनैके

सत्यकर्मणा तद्वरापवाङ्मणससति स्वाद्वरक्षणानां क्षुद्रपश्व
 नृत्वे माक्षा ऋश हन्ति गाऽऽपुष्पभूमिषु दशगुणोत्तरान् सर्वं
 वा भूमौ हरणे नरकाभूमिषु मधुनसयाग च पशुवन्मघु
 मर्षिषागावद्वृक्षान्स्थान्यद्वयमु यानप्यश्ववन्मिथ्यावचने
 याया ऋष्यश्च मात्रा नानृतवचन त्पानाचनञ्चेत्तदधीन
 ननु पाशाप्रमाचारन रावा प्राट्त्रिकायाक्षणोवा शास्त्रविन
 प्राट्त्रिका मयाभक्तु मन्वसर प्रताक्षत प्रतिभाया धन्वन
 इहस्त्राप्रचनमयुक्तप शाऽऽमात्ययिक च मवधर्मभ्यागरीय
 प्राट्त्रिक मयवचन मयवचनम् ।

इति गौतमाय वमशास्त्र त्रयांशाऽऽध्याय ।

चतुर्शाऽध्याय ।

अथ अगौचवर्णनम् ।

शावम गौच द्दगाराप्रमनुत्रिणाक्षितप्रद्वचारिणी सपिण्डाना
 मेकान्गाराश्च क्षत्रियस्य द्दगाराश्च वश्यस्याट्ट माममेक माम
 शूद्रस्य तद्वन्त पुनरापतनचक्षण गुटचरन् रात्रिशय द्वाभ्यां
 प्रभात तिमृभिगायाक्षणातागामन्वश्च रात्रिवाधाश्च युद्ध
 प्रायानाशकगास्त्राप्रिषाऽऽट्ट चनप्रपतनअण्डना रिण्ड
 निपृति मयभ पञ्चमे वा चननप्यत्र मातापित्राण्यन्मातुर्वा
 गभयामम मा रात्रि द्दमन र्भय प्यत्र वा लू वा योर्ध

दशम्याः पक्षिण्यसण्डियोनिसम्बन्धे सहाध्यायिनि च
 सब्रह्मचारिण्येकाहं श्रोत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्पर्शने दशरात्र
 माशौचमभिसन्धाय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरात्तवीर्वापूर्वयोश्च
 त्र्यहं वाचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरश्चेद्वर्णः पूर्वं
 वर्णमुपस्पृशेत् पूर्वोवावरं तत्र शावोक्तमाशौचं पतित चण्डाल
 सूतिकोदक्याशवस्पृष्टितस्पृष्टुयपस्पर्शने सचेलोदकोपस्पर्शना-
 च्छुद्धयेच्छवानुगमे च शुनश्च यदुपहन्यादित्येके उदकदानं
 सपिण्डैः कृतचूडस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोग एकेऽप्रदत्तानामधः
 शय्यासनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मासं भक्ष्ये-
 युराप्रदानात् प्रथमवृत्तीयपञ्चमसप्तमनवमेपूङ्कक्रिया
 वासनाञ्च त्यागः अन्त्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि माता
 पितृभ्यां तूष्णीं माता बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां
 सद्यः शौचं राज्ञाञ्च कार्यविरोधाद्ब्राह्मणस्य च स्वाध्याया
 निवृत्त्यर्थं स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ श्राद्धविवेकवर्णनम् ।

अथ श्राद्धममावस्यायां पितृभ्योदद्यात् पञ्चमीप्रभृति
 वापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशब्राह्मण-

सन्निधान वा शास्त्रनिश्चय शान्ति प्रत्येक गुणसम्पन्न
 विधिवन्मथ नत्र उगत भोजयेत्पुत्रा यधोसाह वा
 ब्राह्मणान् श्राद्धियान् त्रामूपय शास्त्रसम्पन्नान् युवभ्योदान
 पश्चममेव पितृवन्नच तन मित्रकम कथ्यात् पुत्राभावे
 मपिष्ठा म तमपिष्ठा शिष्याश्च दण्डस्तदभावे स्त्रिय
 गाच तया निष्ठापमाहियवात्कथानमास पितर प्रीणति
 म स्यन्निष्ठाशशकुम्भराहमपमास सम्प्रमराणि गय
 पय पायमद्वान्श वपाणि वार्ध्वाणसेन मासन कालशाफ
 ळ्हागलाहपदगमामम मुमिन्नश्च नत्यम् ।

न भानयन् स्तनद्वारापत्तिनास्ति कृतद्वृत्तिवारहाप्रदीधि
 पुत्रीधपुपतिस्त्राप्र मयाजकाजपाला मृगाप्रिमद्यपुचरकूटसाक्षि
 प्रानिहारि कानुपपत्तियस्य च कुण्ठाशी सामपिन्द्रयगार
 दाती गरत्वावकाणिगणक्यागम्यागामिहिंस परिवित्तपरि
 वेत्तृपत्य हूनपत्या गन्तव्यतामदुदला कुनतिशयावदन्त
 श्चित्रिपौनभवकिनराज भव्य प्रातिरूपरशुद्रापत्तिनिराकृति
 किल मी कुमात् वणिकशिल्पोपनाविज्यावादिप्रताल-
 नृत्यगीतशीलान् पित्रा चाकामेन विभक्तान् शिष्याश्चैवे
 मगोत्राश्च भानयेद्दूर्ध्वं त्रिभ्योगुणव तम् ।

मद्यश्राद्धी शूद्र तल्पगस्तपुरीष माम नयति पितृ लस्मा
 कन्द्महाचारी म्यान् श्वथण्डालपत्तितावक्षण दुष्ट तस्मा
 परिश्रते दश तिलैर्वा विरेन् पदक्तिपावनोया शमयेत्
 पदक्तिपावना पदङ्गविज्येष्टमानिकस्तृणाचिवेतस्त्रिमधु

स्त्रिसुपर्णः पञ्चाग्निः स्नातकोमन्त्रब्राह्मणविद्धर्मज्ञोब्रह्मदेया-
नुसंधान इति हविःपु चैवं दुर्बलादीन् श्राद्ध एवैके श्राद्ध एवैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

पोडशोऽध्यायः ।

अथ अनध्यायवर्णनम् ।

श्रवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपर्दी वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दां-
स्यर्द्धपञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्य्युत्सृष्ट-
लोमा न मांसं भुञ्जीत द्वेमास्योवा नियमो नाधीयीत वायौ
दिवापाशुहरे कर्णश्राविणि नक्तं वाणभेरीमृदङ्गगर्जात्त-
शब्देषु च श्वशृगालगर्दभसंहादे लोहितेन्द्रधनुर्नीहारेष्वभू-
दर्शने चापत्तौ मूत्रित उच्चारिते निशासन्ध्योदकेषु वर्षति
चैके वलीकसन्तानमाचार्य्यपरिवेषणे ज्योतिषोश्च भीतो
यानस्थःशयानःप्रौढपादः श्मशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु
पूतिगन्धान्तःशवदिवाकीर्त्तिशूद्रसन्निधाने सूतके चोद्गारे
ऋग्यजुषश्च सामशब्दो यावदाकालिका निर्घातभूमिकम्प-
राहुदर्शनोल्कास्तनयित्नुवर्षविद्युतः प्रादुष्कृताग्निष्वनृतौ
विद्युति नक्तञ्चापररात्रात्त्रिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमुल्का
विद्युत्समत्येकेषां । स्तनयित्नुपरराह्णेऽपि प्रदोषे सर्व

पुनः सिद्धं पयुषितमशाकभक्ष्यस्नेहमांसमधून्युत्सृष्टप्रुंश्चल्यभि-
 शस्तानपदेश्यदण्डिकतक्षकदर्यवन्धनिकचिकित्सकमृगयुवायुं-
 ङ्घ्रिष्टभोजिगणविद्विषाणामपाङ्क्त्यानां प्राग्दुर्वलाद्बृथान्ना-
 चमनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां विपमसमेपूजान्तरा-
 नर्चितश्च गोश्च क्षीरमनिर्दशायाः सूतके चाजामहिष्योश्च
 नित्यमात्रिकमपेयमौष्ट्रमैकशफश्च स्यन्दिनीयमसूसन्धिनी-
 नाश्च याश्च व्यपेनवत्साः पञ्चनखाश्चाशल्यकशशशवाविङ्गो-
 धाखङ्गकच्छपा उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविङ्गप्लवचक्रवाक-
 हंसाः काककङ्कगृध्रश्येनाजलजारक्तपादतुण्डा ग्राम्यकुक्कुट
 शूकरौ धेन्वनडुहौ चापन्नदावसन्नवृथामांसानि किसलय-
 फयाकुलशुननिर्यासलोहितात्रश्चनाश्वनिचिदारुवकवलाक-
 टिद्विभमान्धातृनक्तश्चरा अभक्ष्याः ।

भक्ष्याः प्रतुदाविष्टिकराजालपादामत्स्याश्चाविकृतावव्याश्च
 धर्मार्थे व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रशस्तान्यभ्युक्ष्योपयुञ्जीतोप-
 युञ्जीत ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथ स्त्रीषु ऋतुकाले सहवासप्रकरणम् ।

अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्तारं वाक्चक्षुः कर्मसंयता
 पतिरपत्यलिप्सुर्देवराद्गुरुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्डगोत्र

नक्तमद्ध रामादहश्चन मज्ज्योतिर्विषयस्य च राशि प्रेते
 त्रिप्र ष्य चान्यान्यन मह सङ्कुलोपाहितवद्समाप्तिश्चर्द्धि-
 श्राद्धमनुष्ययज्ञभाननश्वहारत्रममायास्यायाश्च ह्यद् वा
 कार्तिका फाल्गुन्यापादौ पौणमासी तिथ्योऽप्यस्त्रिरात्र-
 मन्यामेक श्रमिता वार्षिक सर्वे वर्षत्रिचुन्स्ननयित्नु-
 मन्निपाते पत्यन्दिन्यूर्ध्वं भाजनादुत्सव प्राचीतस्य च
 निशाया चनुमूर्तं निर्यमेह नगरे मानसमप्यशुचि
 श्राद्धिनामारुहिकमहताप्रश्राद्धिकसयाग च पतिविद्यथ
 यात्रन् स्मरति पतिविद्यथ यात्रन् स्मरन्ति ॥

इति गौतमीय धर्मशास्त्र पादशाब्ध्याय ।

सप्तदशाब्ध्याय ।

अथ भ.याभक्षयप्रकरणम् ।

प्रगल्भानां स्वरसु द्विवातीनां वाक्त्रणाभुञ्जीत प्रतिगृहीया-
 र्त्वाद्वाद्ययममूलफल्मभ्यभयाभ्युत्तरीश्यामनयानपयो-
 दधिगनाशक विप्रियद्गृह्यागशाकान्यप्रणं दानि सर्वयो
 विक्रयगुरुभु यभ.ण चान्यशुनिश्चन स्तरेण शूद्रान् पशु
 पालनप्रत्यरुहमङ्गाररिगृपरिचारका भोज्यान्ना पणिक
 पाशिल्पा तिथ्यमभोज्य केशरीगवपन्न रत्नस्रष्टाहृणरातुनि-
 पदादहन धृ.णस्त्रेशिन गवापन्नान भावदुष्ट शुफ केवलमर्धि

पुनः सिद्धं पयुपितमशाकभक्ष्यस्नेहमांसमधून्युत्सृष्टपुंश्चल्यभि-
 शस्तानपदेश्यदण्डिकतक्षकदर्यवन्धनिकचिकित्सकमृगयुवायु-
 च्छिष्टभोजिगणविद्विपाणामपाङ्क्तयानां प्राग्दुर्वलाद्दृष्टान्ना-
 चमनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां विपमसमेपूजान्तरा-
 नर्चितञ्च गोश्च क्षीरमनिर्दशायाः सूतके चाजामहिष्योश्च
 नित्यमाविकमपेयमौष्ट्रमैकशफञ्च स्यन्दिनीयमसूसन्धिनी-
 नाञ्च याश्च व्यपेनवत्साः पञ्चनखाश्चाशल्यकशशश्वाविड्गो-
 धाखड्गकच्छपा उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविङ्कप्लवचक्रवाक-
 हंसाः काककङ्कगृध्रश्येनाजलजारक्तपादतुण्डा ग्राम्यकुक्कुट
 शूकरौ धेन्वनडुहौ चापन्नदावसन्नवृथामांसानि किसलय-
 फयाकुलशुननिर्यासलोहितात्रश्चनाश्वनिचिदारुवकवलाक-
 टिट्टिभमान्धातृनक्तञ्चरा अभक्ष्याः ।

भक्ष्याः प्रतुदाविष्किराजालपादामत्स्याश्चाविकृतावध्याश्च
 धर्मार्थं व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रशस्तान्यभ्युक्ष्योपयुञ्जीतोप-
 युञ्जीत ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथ स्त्रीषु ऋतुकाले सहवासप्रकरणम् ।

अस्वतन्त्रा धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्तारं वाक्चक्षुः कर्मसंयता
 पतिरपत्यलिप्सुर्देवराद्गुरुप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्डगोत्र

श्रुपिसम्प्रन्धिभ्यांयोनिसाम्राडा न देवरादित्येकं नाति-
द्वितीय जनयितुम्पथ्य ममयादन्यत्र जीयतश्च क्षेत्रे परम्मा-
त्तस्य द्वयोर्वा रक्षणाङ्गनुरेवनष्टभत्तरि षाट्वापिकं क्षपणं
श्रुयमाणऽभिगमन प्रव्रचिते तु निवृत्ति प्रसङ्गात्तस्य द्वादश-
वर्षाणि ब्राह्मणस्य त्रिंशत्सम्प्रन्धे ध्रातरि चैवं ज्यायसि
यदीयान कन्यामन्युपयमेषु षडित्येके श्रीन शुमार्यु तूनतीत्य
स्वय युज्येनानिन्दितेनोमृज्य पिश्यान्लङ्कारान् प्रदानं
प्राणतोरप्रयच्छन डार्पो प्रात्रामम प्रतिपनरित्येके प्रश्यादानं
त्रिंशत्सिद्धयर्थं धमनन्त्रमवागे च शूद्रान्यत्रापि शूद्राद्बहु-
पशीर्हीनकर्मण शतगोरनात्तिताने महस्यगोश्च सोमपान्
मयसोश्वाभुक्ता निचयायाप्यहीनकर्मभ्य आचक्षीत राज्ञा
वृत्तनन हि भक्त्य श्रुतशीलसम्पन्नश्चेद्धर्मन्त्रपीडायां
तस्याकरण दोषदाप ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्याय ।

एकोनविंशोऽध्याय ।

अथ प्रतिपिद्वसेरने प्रायश्चित्तमीमासावर्णनम् ।

उक्ते वर्णधर्मश्चाश्रमधर्मश्चाथ रक्षत्रयं पुरपो येन कर्मणा
ल्लियतेऽथैनदयाऽयथाजनमभक्ष्यभक्षणमरद्यवदनं शिष्ट-

1
ऽध्यायः] प्रतिपिद्धसेवनेप्रायश्चित्तमिमांसावर्णनम् । १६०५

स्याक्रिया प्रतिपिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्व्यान्न
कुर्व्यादिति मीमांसन्ते न कुर्व्यादित्याहुर्नहि कर्मक्षीयत
इति कुर्व्यादित्यपरे पुनस्तोमेनेष्ट्रा पुनः सवनमायातीति
विज्ञायते ब्राह्मस्तोमेनेष्ट्रा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्म-
हत्यां योऽश्वमेधेन यजतेग्निष्टुताभिःशस्यमानं याजयेदिति
च । तस्य निष्क्रयणानि जपस्तपोहोम उपवासोदान-
मुपनिषदो वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यघर्मर्षण-
मथवशिरोरुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरौहिणे सामनी बृहद्रथन्तरे
पुरुषगतिर्महानाम्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्यं ज्येष्ठ-
साम्नामन्यतमद्वहिष्यवमानं कूपमाण्डानि पावमान्यः
सावित्री चेति पावनानि ।

पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयावको
हिरण्यप्राशनं घृतप्राशनं सोमपानमिति च मेध्यानि ।
सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्रवन्त्यः पुण्याहदास्तीर्थानि
ऋषिनिवासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देशाः ।

ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं सवनेपूदकोपस्पर्शनमार्द्रवस्त्रतांधः-
शायितानाशक इति तपांसि ।

हिरण्यं गौर्वासोऽश्वोभूमिस्तिलाघृतमन्नमिति देयानि ।
सम्बत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहो-
द्वादशाहः षडहस्यहोऽहोरात्र इति कालाः ।

एतान्येवानादेशे विकल्पेन क्रियेरन् ।

ननु मुमुक्षु मुमुक्षु स्तुतु स्तुतुनि दृष्टान्तिराह
 पण्ड दणमिति मरणावधिषु सर्वत्र वधिषु ॥

इति गौतमाय धर्मशास्त्रे एकान्वितोऽध्यायः ।

विरहितमोऽध्यायः ।

अथ विविधरादानां कर्मविषयवर्णनम् ।

अथ यत्पुत्रेषु यत्तनयप्राप्तौ दुःखान्यनुभूय तत्रेभानि
 लक्षणाणि भवन्ति सद्यश्चतुर्णां गुणाय श्यादन्तगुण-
 तन्वयः बहु स्वगहागो कुनयो भिष्यो यस्यापहारी
 द्विषपहारी दुर्दुरो तत्रापहारी मण्डरी स्नेहापहारी
 क्षया तथा तीक्ष्णान्नापहारा क्षान्नापहारी मूत्र
 प्रनिहता गुणरथमारी गोनो चालन्ध भिषुन पूतिनाम
 पुतिवत्तनु सूचक शूद्रावाप्याय श्वाकस्तपुसं सचामर-
 विक्रया मद्यत्र पकराकरिक्रयो मृगश्याय कुण्डरी भूतक
 झैलिकाथा नक्षत्री चार्बुदा नास्त्रिहोरहोपनीष्यभक्ष्यभक्षी
 मण्डरी मद्रापुत्रवत्कराणां देशिक विण्डित वण्डोमदा
 पथिकोगण्डिकभण्डाली पुत्रसो गोचयवीर्गो मध्यामेही
 धर्मवर्तीषु स्थान्निधुनप्रयर्षक मलवाटसगोत्रसमयस्थभि-
 गामा विदुमाहृभगिनीस्यभिगाभ्याथीनितन्तेषां कुञ्ज-

कुण्ठमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्राल्पायुपोऽल्पबुद्ध्यश्चण्डपण्डशैलू-
पतस्करपरपुरुषप्रेष्यपरकर्मकराः खल्वाटचक्राङ्गसङ्कीर्णाः
क्रूरकर्माणः क्रमशश्चान्त्याश्चोपपद्यन्ते तस्मात् कर्तव्यमेवेह
प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्षणैर्जायन्ते धर्मस्य धारणादिति
धर्मस्य धारणादिति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ सर्वपातकेषु शान्तिवर्णनम्

त्यजेत् पितरं राजघातकं शूद्रयाजकं वेदविप्लावकं
भ्रूणहनं यश्चान्त्यावसायिभिः सह सम्बसेदन्त्यावसायिन्या
वा तस्य विद्यागुरुन् योनिसम्बन्धांश्च सन्निपात्य
सर्वाण्युदंकादीनि प्रेतकर्माणि कुर्युः पात्रश्चास्य विपर्यस्येयुः ।
दासः कर्मकरोवावकरादमेध्यपात्रमानीय दासी घटान्
पूरयित्वा दक्षिणामुखः पदा विपर्यस्येदमुमनुदकं करोमीति
नामग्राहस्तं सर्वेऽन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखा
विद्यागुरवो योनिसम्बन्धाश्च वीक्षेरन्नप उपस्पृश्य ग्रामं
प्रविशन्ति । अत उद्ध्वं तेन सम्भाष्य तिष्ठेदेकरात्रं
जपन् सावित्रीमज्ञानपूर्वं ज्ञानपूर्वञ्चेत्त्रिरात्रम्

यस्तु प्रायश्चित्तं शुद्धोत्तस्मिन् शुद्धे शाततुम्भमथ पात्र
 पुण्यतमाद्भ्रवात् पूरयिवा अयन्तीभ्यो वा तं प्नमप उप-
 स्पर्शयेयु । अधाम्ने तत्पात्र दधुस्तत् सम्प्रतिगृह्य
 जपेच्छान्ता यौ शान्ता पृथिवी शान्त शिवमन्तरीक्ष
 योरोचनस्तमिह ग्रहामीत्येतर्यजुभि पावमानीभिन्तर
 त्समन्दीभि कुष्माण्डेश्चाज्य जुहुयाद्विरप्य ब्राह्मणाय वा
 दद्याद्गामाचार्याय । यस्य तु पाणान्तिक प्रायश्चित्त
 स मृत शुद्धोत्तस्य सत्राप्युदकादीनि प्रेतकर्माणि कुर्युं
 रतदेव शान्त्युदक सर्वेषूपपातम्पु सर्वेषूपपातकेषु ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ निषिद्धकर्मणा जन्मान्तरे विपाकवर्णनम्

ब्रह्महासुरापगुरुतल्पगभारुपितृयोनिःसम्बन्धगस्तेननास्तिक
 निन्दितकर्माभ्यासिपतितत्याज्यपतितरयागिन पतिता पातक
 सयोजकाश्च तैश्चाब्द समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्योहानि
 पतन परत्र चासिद्धिस्तामैरे नरक त्रीणि पथमान्यनिर्दे
 श्यानि मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पग पततीत्येके भ्रूणहनि ।
 हीनवर्णसेवायाश्च स्त्री पतति कौटसाक्ष्य राजगामिपशुन

गुरोरनृताभिर्शंसनं महापातकसमानि अपांक्त्यानां
 प्राग्दुर्बलाद्गोहन्तृब्रह्मोज्ज्व्यतन्मन्द्रकृदवकीर्णितसावि-
 त्रीकेपूपपातकं याजनाध्यापनादृत्विगाचार्य्यै पतनीय-
 सेवायाञ्च हेयावन्यत्र हानात् पतति तस्य च प्रतिग्रही-
 तेत्येके न कर्हिचिन्मातापित्रोरवृत्तिर्दायन्तु न भजेरन्
 ब्राह्मणाभिर्शंसने दोषस्तावान् द्विरनेनसि दुर्बलर्हिंसायामपि
 मोचने शक्तश्चेत् । अभिक्रुद्ध्यावगोरणं ब्राह्मणस्य
 वर्षशतमस्वर्ग्यं निर्घाते सहस्रलोहितदर्शने यावतस्तत्पूस्कन्ध
 पांशून् संगृहीयात् संगृहीयात् ॥

इतो गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

प्रायश्चित्तमग्नौ सक्तिर्ब्रह्मधनस्त्रिरवच्छादितस्य लक्ष्यं वा
 स्याज्जन्येशस्त्रभृताम् ।

खट्वाङ्गकपालपाणिर्वा द्वादशसम्बत्सरान् ब्रह्मचारी भैक्षाय
 ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षाणः पथोपक्रामेत्, संदर्शनादार्यस्य
 स्नानासनाभ्यां विहरन् सवनेपूदकोपस्पर्शां शुद्धयेत् प्राणलाभे
 वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य द्रव्यापचये वा त्र्यवरं प्रति राज्ञो-

प्रसमेधावधुः । व न्ययनवद्विज्ञानभास्मृत्तदुवदवध ।

त्यादि न प्रय चयव गम् याविज्ञ त वा ।

वाद्यस्य गानन्यस्य पदादिः न ह्ये वदस्ये प्रसमेधस्य
स्याम गा न्ये न

इ ये प्रवाहिके अयमवशात्तथा गा दशात् ।

गुण साध मर अयमवशात्तथा गा दशादनाप्रत्याप्तेव गाथे ।

वायव्यात्तथापुनःकारकवियददरमूषिकाभ ।

स्मिन्नायु धारिभिमता महस्य हन्वानभिभिमता मनदुद्धारे च ।

अपि वाभिभिमन मरुत्तमिते दिक्षिते विधिदशात् ।

वाह्ये च पल लभे न म समायभे वराह पृथक् सर्वे सौह

स्पृहा वसवश्वाश्चत्तनाया आश्वैशिके न दिक्षितदशात्

धनशामवधु पृथग्वशात् न वरदार प्राप्ति क्षीप्रियस्य द्रव्य-

त्याभे चासर्गा यथास्थाने वा समयत् प्रतिनिटमन्ये सयोने

मरुत्तवश्चत्तन्युर्मादिनिराहृत्युदयान्तदु येव स्त्री शक्ति

वारिणा गुत्रा विग्दे तु लभते अमानुषस्यु गावर्जं सृष्टे

बृहमाण्डपृ सडामा पृतदाम ।

इति गौतमाय धर्मशास्त्रे प्रवाहिरातिनमाध्यायः ।

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

सुरापस्यव्राह्मणस्योष्णामासिब्बेयुः सुरामास्ये मृतः शुद्धये
दमत्या पाने पयोघृतमुदकं वायुं प्रति त्र्यहं तप्तानि सकृच्छ्र-
स्ततोऽस्य संस्कारः ।

मूत्रपुरीपरेतसाञ्च प्राशने श्वापदोपूखराणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्य-
कुक्कुटशूकरयोश्च गन्धात्राणे सुरापस्य प्राणायामो घृत-
प्राशनञ्च पूर्वञ्च दप्रस्य ।

तल्पे लोहशयने गुरुतल्पगः शयीत सूर्मी वा ज्वलन्तीं श्लिष्ये-
ह्लिङ्गं वा सवृषणमुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणाप्रतीचीं ब्रजेद-
जिह्वमाशरीर निपातान्मृतः शुद्धयेत् ।

सखीसयोनिसगोत्राशिष्यभार्यासु स्नुपायां गवि च तल्पसमो-
ऽवकरइत्येके श्वभिरादयेद्राजा हीनवर्णगमने स्त्रियं
प्रकाशं पुमांसं खादयेद्यथोक्तं वा गर्दभेनावकीर्णीं निर्कृतिं
चतुष्पथे यजते तस्याजिनमूर्ध्ववालं परिधाय लोहितपात्रः
सप्त गृहान् भैक्षञ्चरेत् कर्माचक्षाणः सम्बत्सरेण शुद्धयेत् ।
रेतस्कन्दने भये रोगे स्वप्तेऽग्नीन्धनभैक्षचरणानि सप्तरात्रं
कृत्वाज्यहोमः साभिसन्धेर्वा रेतस्याभ्यां सूर्याभ्युदिते
ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानोऽभ्यस्तमिते च रात्रिं जपन्
सावित्रीमशुचिं दृष्ट्वादित्यमीक्षेत प्राणायामं कृत्वाऽभोज्य-
भोजनेऽमेध्यप्राशने वा निष्पुरीषीभावस्त्रिरात्रावरमभोजनं

सप्तरात्र वा स्वय शीर्णान्युपयुञ्जान फलान्यनतिक्रामन्
 प्राक्पश्चनमभ्यश्ङ्गिर्नोघृतप्राशनश्चाक्रोशानृतहिंसासु त्रिरात्र
 परमन्तप सयमाक्ये चेद्द्वारणीपावमानीभिर्होमाविवाह
 मैथुननिर्मातृसयोगेष्वदापमेकेऽनृत नतु खलु गुर्वर्थेषु यत
 सप्त पुरुषानितश्च परतश्च हति मनसापि गुरोरनृत
 वदन्नलोष्वप्यथष्वन्त्यावसायिनीगमने कृच्छ्राद्दोऽमत्या
 द्वादशरात्रमुदक्यागमने त्रिरात्र त्रिरात्रम् ।

इति गौतमाये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशतितमोऽध्याय ।

पञ्चविंशतितमोऽध्याय ।

अथ रहस्य प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

रहस्य प्राश्चित्तमविरज्यातदोपस्य चतुर्भुजं च तरसमन्दीत्वप्सु
 जपेद्दप्रतिप्राह्य प्रतिजिपृक्षन् प्रतिगृह्य वाऽभोज्य वुमुक्षमाण
 पृथिवीमावपहृत्यन्तरारमण इत्कोपस्पर्शनाच्छुद्धिमेके स्त्रीषु
 पयोप्रतो वा दशरात्र पृतेन द्वितीयमद्विस्तृतीय दिवादिष्णेक
 भक्तकोनलद्विभवासा लोमानि नरानि त्वच मांस शोणित
 स्नाप्यस्त्रिमत्तानमितिहोम आप्मनोमुख मृत्पौरास्ये जुहो
 मीत्यन्तत ।

सर्वेषामेतन् प्रायश्चित्तं धूणहत्याया ।

अथान्य उक्तोनियमोऽग्ने त्वं पारयेति महाव्याहृतिभिर्जुहुयात्
 कृष्माण्डैश्चाज्यं तद्घृत एव वा ब्रह्महत्यासुरापानस्तेयगुन्तल्पेषु
 प्राणायामैः स्नातोऽयमर्पणं जपेन मममन्त्रमेधावभृधेन सावित्रीं
 वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन् पुनीतेर्देवात्मानमन्तर्जले चाधम-
 र्पणं त्रिरावर्त्तयन् पापेभ्यो मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

पट्विंशतितमोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

तदाहुः कतिधावकीर्णो प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्रं बलेन
 घृहस्पतिं ब्रह्मवर्षसेनाग्निमेवंतरेण सर्वेणेति सोऽमावास्यायां
 निद्र्यग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुवीर्जुहोति कामाव-
 कीर्णोऽस्यवकीर्णोऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाभिदुग्धो-
 स्यभिदुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधायानु
 पर्युक्ष्य यज्ञवान्तु कृत्वोपस्थाय सम्मासिध्वत्वित्येतया त्रिरुप
 तिष्टेत त्रय इमे लोका एषां लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
 इत्येतदेवंकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूतश्च स्यात् सइत्थं जुहुया
 दित्थमनुमन्त्रयेद्दरोदक्षिणेति ।

प्रायश्चित्तमविशेषादनार्जवपैशुनप्रतिपिद्धाचारानाद्यप्राशनेषु ।
 शूद्रायाश्च रेतः सित्तवा योनौ च दोषवति कर्मण्यभिसन्धि ।

पूर्वेष्वलिङ्गाभिरप उपस्पृशेद्धारुणीभि रन्यैवापवित्रै प्रतिषिद्ध-
वाङ्मनसयोरपचारे व्याहृतय ससृथाता पञ्च सर्वास्वपो
वाचा मे देहश्च मादित्यश्च पुनातु स्याद्देति प्रात रात्रिश्च मा
वरुणश्च पुनात्विति सायमष्टौ वा समिधमादध्यादेवकृतस्येति
हृत्वेव सर्वम्मादेनमोमुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशतितमोऽध्याय ।

सप्तविंशतितमोऽध्याय ।

अथ कुच्छ्रान्तविधिवर्णनम् ।

अथात कुच्छ्रान् न्यारयाम्यामो हविष्यान् प्रातराशान् भुक्त्वा
तिस्रोरात्रीर्नाशनीयादथापर न्यह नक्त भुञ्जीत अथापर इयहं
न कश्चन याचदथापर न्यहमुपवसेत्तिष्ठेदहनि रात्रावासीत
श्विप्रकाम मत्य वदेदनार्यैर्न सम्भापेत रौरवयौधाजिने नित्यं
प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापोद्दिष्टेति तिसृभि पवित्र
वतीभिर्माज्जयेत् हिरण्यवर्णां शुचय पावका इत्यग्नाभि ।

अयोदशतर्पण ऽँतमोहमाय मोहन्नाय सहमाय धुन्वते ताप
साय पुनर्वसवे नमोनमोमौ-ज्यायोम्याय वसुविन्दाय सर्व
विन्दाय नमोनम पाराय सुपाराय महापाराय पारविष्णव
नमोनमो रुद्राय पशुपतये महते देवाय न्यम्बऋषिकचराधि
पतये हरायशर्वायैशानायोप्राय वशिणे घृणिने कपर्दिने

नमोनमः सूर्यायादित्याय नमोनमोनीलप्रीवाय शितिकण्ठाय
 नमोनमः कुण्णाय पिङ्गलाय नमोनमोज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धा-
 येन्द्राय हरिकेशायोर्वरेतसे नमोनमः सत्याय पावकाय
 पावकवर्णाय कामाय कामरूपिणे नमोनमो दीप्ताय दीप्त-
 रूपिणे नमोनमन्नीक्ष्ण रूपिणे नमोनमः सौम्याय सुपुरुषाय
 महापुरुषाय मध्यमपुरुषायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो
 नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवाससे पिनाकहस्ताय नमोनम इति ।
 एतदेवादित्योपस्थानमेता एवाज्याहुतयो द्वादशरात्रस्यान्ते
 चरुं श्रपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयादग्रये स्वाहा सोमाय
 स्वाहाग्नीपोमाभ्यामिन्द्राग्निभ्यामिन्द्राय विश्वेभ्योदेवेभ्यो
 ब्रह्मणे प्रजापतते अग्रये स्विष्टिकृत इति ।

ततो ब्राह्मणतर्पणम् ।

एतेनैवातिकृच्छ्राव्याख्यातोयावन् सकृदाददीत तावदशनी
 यादवभक्षस्वृतीयः स कृच्छ्रातिकृच्छ्रः ।

प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्योभवति द्वितीयं चरित्वा
 यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात् प्रमुच्यते
 तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसोमुच्यते अथैतांस्त्रीन् कृच्छ्रान्
 चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति सर्वे देवैर्हार्ता भवति
 यश्चैवं वेद् यश्चैवं वेद् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

अथ चान्द्रायणव्रतविधिवर्णनम् ।

अथातश्चान्द्रायणं तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपनं व्रतश्चरेन्
 श्वोभूता पौर्णमासोमुपवसेदाध्यायस्व सन्ते पर्यासि नवोनव
 इति चैताभिस्त्पर्णमाज्यहोमोद्विषधानुमन्त्रणमुपस्थानं
 चन्द्रमसोयदंवा देवहेलनमिति चतसृभिराज्यं जुहुयादेव
 कृतस्यंति चान्ते समिद्धिरो भूर्भुवः स्वस्तपः सत्यं यशः श्रीरूपं
 गिरीजस्तेजः पुरुषोधर्मः शिवः शिव इत्येतेषांसानुमन्त्रणं
 प्रतिमन्त्रं मनसा नम स्वाहेति वा सर्वप्रासप्रमाणमास्थावि
 कारेण चरुभैक्षसत्कणयावकशाकपयोदविधूनमूलफली
 दृकानि हवींशुत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौर्णमास्यां पञ्चदश
 प्रासान् भुक्त्वेकापचयेन परपक्षमशनीयादमावास्यायामुपोष्यै
 कापचयेन पूर्वपक्षं विपरोत्तमैकेषाम् ।
 एष चान्द्रायणोमासोमासमेतमाप्त्वा विपापो विपाप्मा सर्व
 मेनोहन्ति द्वितीयमाप्त्वा दशपूर्वान् दशावरानात्मानञ्चैक
 विशं पङ्कतीञ्च पुनाति सम्यत्सरं चाप्त्वा चन्द्रमसः
 सलेकतामाप्नोति ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

एकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ।

अथ पुत्राणां सम्पत्तिविभागवर्णनम् ।

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋष्यं भजेरन्निवृते रजसि मातुर्जीवति
चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभृयात् ।

पूर्ववद्विभागे तु धर्मवृद्धिं विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुभयतो
दद्युक्तो रथोगोवृषः काणखोरकूटवण्डामध्वमस्यानेकध्वेद
विधान्यायसी गृहमनोयुक्तं चतुष्पदाञ्चकैकं यवीयसः
समञ्चेतरत् सर्वं द्वयंशो वा पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं
वा धनरूपं काम्यं पूर्वं पूर्वं लभेत दशतः पशूनां नैकशफः
नैकशफानां वृषभोऽधिकोज्येष्ठस्य वृषभपोढशा ज्यैष्ठिनेयस्य
समं वा ज्यैष्ठिनेयेन यवीयसां प्रतिमातृ वा स्ववर्गे भाग
विशेषः ।

पितोत्सृजेत् पुत्रिका मनपत्योऽग्निं प्रजापतिञ्चेष्टास्मदर्थम
पत्यमिति संवाद्याभिसन्धिमात्रात् पुत्रिकेप्येकेषां तत्संशयान्नो-
पयेच्छेद्भ्रातृकाम् ।

पिण्डगोत्रऋषिसम्बन्धा ऋष्यं भजेरन् स्त्रीचानपत्यस्य वीजं
वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतोजातमभागम् ।

स्त्रीधनं दुहितृणामप्रदानामप्रतिष्ठितानाञ्च भगिनीशुल्कं
सोदर्याणामध्वं मातुः पूर्वञ्चैके ।

संसृष्टविभागः प्रेतानां ज्येष्ठस्य संसृष्टिनि प्रेते असंसृष्टी
ऋष्यभाक् विभक्तजः पित्र्यमेव ।

स्वयमर्जित वैद्योऽवैद्येभ्य काम भजेरन् ।

पुत्रा औरसद्वेप्रजदत्तऋत्रिमृदोत्पन्नापविद्धा ऋक्थभाज
कानीनसहोदृषीर्भवपुत्रिणापुत्रस्वयन्दत्तकीता गोत्र-
भाजश्चतुर्धाशभागिनश्चौरसाद्यभावे ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्रो
ज्येष्ठांगुणसम्पन्नस्तुल्याशभाक् ज्येष्ठारहीनमन्यत् राजन्या
वैश्यापुत्रसमवाय स यथा ब्राह्मणीपुत्रेण क्षत्रियाश्चेत् शूद्रापुत्रो-
ऽप्यनपत्यस्य शुभ्रपुत्रलभेत वृत्तिमूलमन्तेवासविधिना
सवर्णापुत्रोऽयन्यायवृत्तौ न लभेतैकेषां श्रोत्रिया ब्राह्मणस्यान
पत्यस्य ऋक्थ भजेरन् राजेतरेषा जड्ढीवौ भर्तव्यावपत्यं
जडस्य भागाहं शूद्रापुत्रवत् प्रतिलोमासूदकयोगक्षेमकृताश्रे
ष्वविभाग स्त्रीषु च सयुक्तास्वनाज्ञाते दशावरं शिष्टैरूह
वद्विरलुब्धै प्रशस्त कार्यम् ।

चत्वारश्चतुर्णां पारगा वेदाना प्रागुत्तमा स्त्रय आश्रमिण
पृथग्धर्मविदस्त्रय एतान् दशावरान् परिपदित्याचक्षते असम्भवे
त्वतेषामश्रोत्रियो वदधिच्छिष्टोविप्रतिपत्तौ यदाह यतोऽयम-
प्रभवाभूताना हिमानुप्रहयोगेषु धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं
धमविदानोति ज्ञानामिनिवेशाभ्यामिति धर्मो धम ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनत्रिंशत्तमोऽध्याय ।

समाप्ता चेय गौतमस्मृति ।

अथ

॥ वृद्धगौतमस्मृतिः ॥

.....०००.....

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

.....

प्रथमोऽध्यायः ।

अथ केशव युधिष्ठिर सम्याद्वर्णनम् ।

अश्रमेधे पुरावृत्ते केशवं केशिसूदनम् ।

धर्मसंशयकं दृष्ट्वा किमवृच्छत गौतमः ॥१

गौतम उवाच ।

पथमेनापि मेवेन यदा स्नानो युधिष्ठिरः ।

तदा राजा नमस्कृत्य केशवं वाप्यमत्रवीत् ॥२

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् ! वैष्णवा धर्माः किं फलं किं परायणाः ।

किं धमेमधिकृत्यासीत् भवतोत्पादिता पुरा ।

यदि ते न मनो ब्राह्मणः प्रियो वा मधुसूदन ! ॥३

श्रोतव्यं स तु वा कृष्ण । तन्मे कथय सुव्रत । ।
 पवित्रा किल ते धर्मा सर्वपापप्रणाशना ॥४
 सर्वधर्मोत्तरा पुण्या भगवन्नधोस्थिता ।
 यद्भूत्वा ब्रह्मणा गोनो मन्त्रिणा गुरुतल्परा ॥५
 पारुभेदी कुतघ्नश्च सुरापा ब्रह्मविक्वयी ।
 मित्रविश्रामघाती च ब्रह्मणा विष्णुना तथा ॥६
 अश्वमिक्रयिणो ये च जीवेयुश्च कुरुर्मभि ।
 पापा शठा नैष्कृतिका इयमिचारपरास्तथा ॥७
 रसभेदकरा ये च ये च नीरप्रदूपका ॥८
 श्रीविप्रण कराश्रीरा विप्रा ये च पुरोहिता ।
 ऋक्षपणाम्णा क्षिग्धा स्तथा चे परदारका ॥९
 ये ते चान्ये च उद्वेग पञ्च ते तेऽपि किल्विषात् ।
 तानाचञ्च सुरश्रेष्ठ । त्वद्भक्तोऽभ्यहमच्युत । ॥१०

वैशम्पायन उवाच ।

इत्येवमुक्थितो देवा धर्मपुत्रेण ससदि ।
 वशिष्टाद्यान्तपायुक्ता मुनयस्तत्त्वदर्शिन ॥११
 श्रोतुमामा परगुण्य भक्तिमन्तोहरे कथा ।
 तद्यत्त भागवताश्चैव तत्तन्त पयवार्थम् ॥१२

युधिष्ठिर उवाच ।

यदि जानामि मां भर्तुं क्षिग्धम्वा भक्तवत्सल । ।
 मवधर्माणि गुह्याणि श्रीतुमिच्छामि तत्त्वत ॥१३

धर्मान् कथय देवेश ! यद्यनुग्रहभागहम् ।
 श्रुता नै मानवा धर्मा वाशिष्ठाः काश्यपास्तथा ॥१४
 गार्गीया गौतमीयाश्च तथागोपालितस्य च ।
 पराशरकृताः पूर्वमात्रेयस्य च धर्मतः ॥१५
 उमामहेश्वराश्चैव नन्दिधर्माश्च पाचनाः ।
 ब्रह्मणा कथिता ये च कौमाराश्च श्रुता मया ॥१६
 घृष्णवर्णाः कृताधर्माः क्रौञ्चवंश्वानरा अपि ।
 भार्गव्या याज्ञवल्क्याश्च माण्डव्या कौशिकास्तथा ॥१७
 भारद्वाजकृता ये च ब्रह्मस्वयुकृताश्च ये ।
 कृष्णिने च कृष्णीवाहो ! विश्वामित्रकृताश्च ये ॥१८
 मुमन्तुजंमिनिकृताः शाकनेयास्तथैव च ।
 पुलस्त्यपुलहोद्गीताः पाराशर्यास्तथैव च ॥१९
 अगस्त्यगीता मौद्गल्याः शाण्डिल्यास्तुलहायनाः ।
 बालशिल्यकृता ये च सप्तर्षिरचिताश्च ये ॥२०
 आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ।
 प्राजापत्यास्तथा याम्या माहेन्द्राश्च श्रुता मया ॥२१
 वैश्वानराख्या गीताश्च विभाण्डककृताश्च ये ।
 नारदीयकृता धर्माः कापोताश्च श्रुता मया ॥२२
 तथापि पुरवाफ्यानि भृगोरङ्गिरसस्तथा ।
 क्रौञ्चमातङ्गगीताश्च सौधहारीतकास्तथा ॥२३
 पिङ्गवर्मकृताकान्ता ये च वा वसुपालिताः ।
 उद्दालककृताधर्मा औशनसा स्तथैव हि ॥२४

वैश्यपा धनगीताश्च ये चान्येऽप्येव मागधा ।
 एतेभ्य सर्वधर्मेभ्यो देवत्वाद्याश्च निश्चिता ॥२४
 पावनत्वात्पवित्रत्वाद्द्विशिष्टा इविमे मति ।
 तस्माद्ध्रुत्वा प्रपन्नस्य त्वन्भिन्नस्य च माधव । ॥२६
 युष्मन्नीयान् परान् धमान् पुण्यान् वयस्य मेऽच्युत ।

वैशम्पायन उवाच ।

एवमुक्त्स्नु धमना धमपुत्रेण माधव ॥२७
 उवाच वर्मान् सून्मारयान् धमपुत्रस्य धीमत ।

श्रीभगवानुवाच ।

यावन्तो यस्य कौन्तय । एतद्धर्मेषु सुव्रत । ।
 त्वन्समा मत्समा एव न कश्चिदिह विद्यते ॥२८
 धम श्रुता वा श्रो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।
 आमादिता वा राजेन्द्र । पुनाति ह नर सदा ॥२९
 धम पिता च माता च धर्मश्च सुहृदस्तथा ।
 धर्मो भ्राता भ्रात्रा चैव धम स्वामी परन्तप ॥३०
 धमादधश्च कामश्च धमाद्भोगा सुखानि च ।
 धमाद्दश्वर्षमेवश्च धमा स्वगगति प्रभो । ॥३१
 धर्मो वज्र निषन्नश्च जायते महतो भयात् ।
 द्विचत्व दबतास्त्रश्च धर्म प्रापयते नरम् ॥३२
 यदा च क्रियते पाप काहन पुरुषस्य च ।
 तदा सञ्जायते बुद्धिर्धमं कर्तुं युधिष्ठिर । ॥३३

मद्भक्तिं त्रियते ताव । मनुष्याणां न संशय ।
 यच्च रूपपरं पुण्यं तैस्तदचलवत् ध्रुवम् ॥४५
 न दृश्यते तथा देवैर्मद्भक्तैः कुर्यते यथा ।
 जपरं यच्च मे रूपं प्राणभावेषु नाश्रयते ॥४६
 तद्वद्यं ते ह सर्वार्थं सर्वभूतैश्च पाण्डव । ।
 कल्पकोऽसिहस्रपु व्यतीतेऽवागतेषु च ॥४७
 दशायामीति यद्रूपं तत्प्रपश्यन्ति मे सुरा ।
 स्थित्युपत्तिलयकर्त्तारं यो मां ज्ञात्वा प्रपद्यते ॥४८
 अनुगृह्णाम्यहं तस्य ससारान्मोचयामि च ।
 अहमादीति भूतानां सृष्ट्या ऋद्धादयोमया ॥४९
 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य जगत्सर्वं सृजाम्यहम् ।
 ततो मूलोऽहमव्यक्तो रजोमध्ये प्रतिष्ठितम् ॥५०
 ऊर्ध्वं सस्वप्रिशालोऽहं श्रद्धादि स्तम्बसंस्थितम् ।
 मूर्धानं मे दिव विद्धि चन्द्रादित्यौ च लोचने ॥५१
 देवादित्राहणा वक्त्रं मरुतं श्वसनञ्च मे ।
 दिशां मे बाहवश्चाष्टौ नक्षत्राणि विभूषणम् ॥५२
 अन्तरिक्षं च विद्धि सर्वभूतान्कारकम् ।
 मार्गो मे धानिलाभ्यान्तु यमं सोऽदरमन्ययम् ॥५३
 पृथिवीञ्च बलं यद्वै द्वीपानां च नगैर्गुप्तम् ।
 सबन्धारणोपेतं पादौ मम युधिष्ठिर । ॥५४
 स्थितोऽहं कृष्णारस्ये ह द्विगुणधारिणं मारुते ।
 अगुणस्तैः स्थितोऽहं वै मल्लिष्ठे तु चतुर्गुण ॥५५

महान्तो मे गुणाः पथ महाभूतेषु पथसु ।
 तन्मात्रेसंस्थितः सोऽहं वृथिव्यां पञ्चधा स्मृतः ॥१६६
 अहं सहस्रशीर्षस्तु सहस्रचरणेक्षणः ।
 सहस्रबाहूदरङ्गस्सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥१६७
 स्थितोऽस्मि सर्वतः सद्यो एव विष्टेइशाङ्गुलम् ।
 सर्वभूतात्मभूतः सन् सर्वव्यापी ततो ह्यहम् ॥१६८
 अचिन्त्योऽहमनन्तोऽहमचलोऽहमजो ह्यहम् ।
 अनाद्योहमप्रमेयोऽहमन्ययोद्देशोऽहमयम् ॥१६९
 निर्गुणोऽहन्निर्गन्धात्मा नित्योऽहं निर्ममोऽपि च ।
 निर्द्वन्द्वो निर्विकारोऽहं निधानश्चानृतस्य च ॥१७०
 मृतस्य तस्य चाहञ्च स्वाहाकारो नराधिप ! ।
 तेजसा तपसा चाहं भूतप्रामेष्वनव्ययः ॥१७१
 स्नेहपाशगणैश्च धारयान्यात्ममायया ।
 चतुराश्रमवर्णोऽहं चातुर्होत्रफलाशनः ।
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्ग्रहश्चतुराश्रमभाजनम् ॥१७२
 संदृष्ट्वाहं जगत्सर्वं कृत्वाहं गर्भमात्मनः ।
 शयामि दिव्ययोगेन प्रलयेषु युधिष्ठिर ! ॥१७३
 सहस्रयुगपर्यन्ता ब्राह्मी रात्रिर्मेहार्णवे ।
 स्थित्वा सृजामि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥१७४
 कल्पे कल्पे च भूतानि संहरामि सृजामि च ।
 न च मां तानि जानन्ति मायया मोहितानि हि ॥१७५

मम चैवान्धकारस्य माश्रितव्यस्य नित्यश ।
 प्रशान्तम्येव दापम्य गतिर्नैरोपलभ्यते ॥६६
 न तदग्नि कचिद्राजन यत्र नाह् प्रतिष्ठित ।
 न च तद्विद्यत भन मयि धत्र [सर्वं] प्रतिष्ठितम् ॥६७
 यावन्मात्र शरीर हि म्यूलमूक्षमिद कचित् ।
 पीत्रमृता ह्यह तस्मिन् द्विषाय मा प्रतिष्ठित ॥ ८
 किञ्चात्र ऋनोर्त्तेन सत्यमेतन्न व्रयीमि ते ।
 यद्भूत यत् भद्रिष्यञ्च तत्सर्वं महमेव तु ॥६६
 मया श्रद्धयनानि यानि भूतानि कानि पाण्डव ।।
 समैव न च जानन्ति मायया मोहितानि मे ॥७०
 एव सर्वं नगन्ति सदेवामुरमानुषम् ।
 मन्त्र प्रभवते रात्रन् मम विप्र । विनाशिन ॥७१
 इति गौतमाये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्याय ।

द्वितीयोऽध्याय ।

अथ धर्मशास्त्र (धर्म) प्रशस्तावर्णनम् ।

शैराम्पायन उवाच ।

एवमात्मोद्भवद्रव्य मगद्दृश्यकैरायम् ।

धर्मान्धर्मात्मनस्यैव पुण्यानकथयद् बहून् ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव ! यत्नेन पवित्रं पावनं परम् ।
 कथ्यमानं मया पुण्यं धर्मशास्त्रं महाफलम् ॥२
 यच्छृणोति शुचिर्भूत्वा एकचित्तस्तपोधनः ।
 धर्मं यशस्य मायुष्यं धर्मात्मानं युधिष्ठिर ! ॥३
 श्रद्धानस्य तस्येह यत्पाप्मा पूर्वसञ्चितः ।
 विनश्यत्याशु तत्सर्वमभक्तस्य विशेषतः ॥४
 एवं श्रुत्वा वचः पुण्यं वाक्यं केशवभागिनम् ।
 प्रणष्टमनसो भूत्वा चिन्तयन्त्युत्तमं परम् ॥५
 देवा ब्रह्मर्षयः सर्वे गन्धर्वाप्सरसस्तथा ।
 भूताक्षयक्षग्रहा गुह्यका भुजगास्तथा ॥६
 बालखिल्या महात्मानो योगिनस्तत्वदर्शिनः ।
 तथा भागवताश्चापि पञ्चकालमुपासकाः ॥७
 कौतुहलसमाविष्टाः प्रणष्टाः परमपेयः ।
 श्रोतुकामः परं गुह्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ॥८
 हृदि कर्तुंश्च तद्वाक्यं प्रणम्य शिशुना तदा ।
 ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन चक्षुषा ॥९
 विमुक्तपापानालोक्य प्रणम्य शिरसा हरिम् ।
 पप्रच्छ केशवं धर्मं धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥१०

युधिष्ठिर उवाच ।

ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन मानुषाः ।

कीदृशी ब्राह्मणस्याथ कीदृशी क्षत्रियस्य वै ॥११ :

वैश्यस्य कीदृशी देव । गति शूद्रस्य कीदृशी ।
 कथ गच्छेत पापेन ब्राह्मणस्तु यमालये ॥१२
 क्षत्रियोवाथ शूद्रोवा वैश्यो वा गच्छते कथम् ।
 एतत्कथय देवेश । लोकनाथ । नमोऽस्तु ते ॥१३

वैशम्पायन उवाच ।

स पृष्ट केशवश्चैव धर्मपुत्रेण धीमता ।
 उवाच मत्सारगतिं चतुर्वर्णस्य कर्मजाम् ॥१४

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु वृषणकृत्तैर्धर्मान् धर्मभृताम्बर । ।
 नास्ति किञ्चिन्नरभ्रेष्ट । ब्राह्मणस्य तु विव्रय ॥१५
 ये तु तामु सदा ध्यात्वा सन्ध्यां ये च वृषासते ।
 यैश्च पूर्णाहृति प्राप्ता विधिबहुहते च ये ॥१६
 वैश्वदेवाश्च ये कुर्युं पूजयन्त्यतिथीश्च ये ।
 नित्यस्वाध्यायशीलाश्च पञ्चयज्ञपरायणा ॥१७
 माय प्रातर्हुं ताशाश्च गुर्वभोजनवर्जिता ।
 दम्भाचारविमुक्ताश्च स्वदारनिरता सदा ॥१८
 पञ्चयज्ञरताश्चैव अग्निहोत्रमुपासते ।
 ते नमस्कृतकर्माणो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥१९
 ब्रह्मलोके तत्र काम गन्धर्वे ब्रह्मगायके ।
 उपगीयमाना प्रिय । ते पूज्यमाना स्वयम्भुवा ॥२०
 ब्रह्मलोके प्रमोदन्ते यावद्गतस्य विह्वम् ।
 क्षत्रियोऽपि स्थितो राज्ये स्वधर्मं परिपालयन् ॥२१

सम्यक् प्रजाः पालयिता स्वधर्मनिरतः सदा ।
 यज्ञदानरतो धीरः स्वधर्मनिरतः शुचिः ॥२२
 शास्त्रानुकारी तत्त्वज्ञः प्रजाकार्यपरायणः ।
 विप्रेभ्यः कामदो नित्यं भृत्यानां भरणे रतः ॥२३
 सत्यसन्धः शुचिर्नित्यलोभदम्भविवर्जितः ।
 क्षत्रिय उन्तमां याति गतिं देवनिपेविताम् ॥२४
 तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु गन्धर्वैश्च प्रयत्नतः ।
 सेव्यमानो महातेजाः क्रियते शक्रपूजितः ॥२५
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत् मोदित्वा तत्र देववत् ।
 इहैव मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ॥२६
 कृपिगोपालनिरतः स्वधमविक्षणे रतः ॥
 वणिक स्वकर्म वाप्नोति पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत् ऋद्धिं द्वादश पञ्च च ॥२७
 इह मानुष्यके राजन् ! राजा भवति वीर्यवान् ।
 त्रयाणामपि वर्णानां शृण्विष्टनिरतः सदा ॥२८
 विशेषेण तु विप्राणां दासवद्यस्तु तिष्ठति ।
 अयाचितप्रदाता च सत्यशौचसमन्वितः ॥२९
 गुरुदेवेषु निरतः परदारविवर्जितः ।
 परपीडामकृत्वैव भृत्यवर्गं विभर्ति यः ।
 मृतोऽपि स्वर्गमाप्नोति जीवाना मभयप्रदम् ॥३०
 स स्वर्गलोके ऋधित्वा वर्षकोटीर्महातपाः ।
 इह मानुष्यलोके वै वैश्यो धनपतिर्भवेत् ॥३१

एव धर्मात्पर नास्ति महन् समर्गसाक्षिण ।
 स स्वधर्मात्पर किञ्चिन् पापकर्मव्यपोहनम् ॥३२
 तस्माद्धम सदा कार्यो मानुष्य प्राप्य दुर्लभम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् । देव देवेश वदस्व मधुमूदन । ।
 शुभस्याप्यशुभस्यापि क्षयवृद्धीर्यथाक्रमम् ॥३३

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव । तत्सर्वं धर्मं सूक्ष्म सनातनम् ।
 दुर्बिज्ञय प्रमोदन्ते य ज्ञात्वा ते महानना ।
 यथैव शीतमुदकमुष्णन बहुधा श्रतम् ॥३४
 भवेत्तु तक्षणादुष्ण शीतत्वञ्च विनश्यति ।
 यथोष्ण वा भवेद्द्वद् शीतेनापि यथाव्रतम् ॥३५
 शीतत्वञ्च भवेत्सर्व मुष्णत्वञ्च विनश्यति ।
 एवन्तु यद्भवेन् भूमन् । सुकृत् वाय दुष्कृतम् ॥३६
 तद्वत् क्षपयेद्विप्र नात्र कार्या विचारणा ।
 समत्वे सति राजेन्द्र । तयो सुकृतपापयो ॥३७
 गृहीतस्य भवेद्दधि कीर्तिर्यस्य भवेन् स्वयम् ।
 ख्यापनेन तु तापेन प्राय पाप प्रणश्यति ॥३८
 तथा कृतस्तु राजेन्द्र । धर्मो नश्यति भारत । ।
 गृहीतो ता बुभौ सम्यक् वृद्धियात्तौ न शशय ॥३९

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न पापं प्राहयेद्भयम् ।
 तस्मादेतत्प्रयत्नेन कीर्तितमक्षयं महत् ।
 तस्मात् सद्गीर्तयेत्पापं नित्यधर्मश्च प्राहयेत् ॥४०
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ दानप्रकरणवर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

एवं श्रुत्वा वचस्तस्य धर्मपुत्रोऽच्युतस्य तु ।
 पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान् धर्मात्मजो हरिः ॥१

युधिष्ठिर उवाच ।

वृथा चरति जन्मानि वृथा दानानि वा कृत्तिः ।

वृथा च जीवितं क्षेमो नराणां पुरुषोत्तम ! ॥२

कीदृशासु व्यवस्थासु दानं देयं जनार्दन ! ।

इह लोकेच भवति पुरुषः पुरुषोत्तम ! ॥३

गर्भस्थे कर्म चायाति किं बाल्ये चापि केशव !

यौवनत्वेऽपि किं कृष्ण ! वृद्धत्वेचापि किं भवेत् ॥४

सात्त्विकं कीदृशं दानं राजसं कीदृशं भवेत् ।

तामसं कीदृशं देव ! तमधीप्यति किं प्रभो ! ॥५

उत्तम काश दान मध्यम कीदृश भवन् ।
 अधम साहस दान तथा यादव । किं फलम् ॥६
 किं ज्ञान नयतद्रुद्धिर्गति किं मध्यमा नयेन् ।
 गतिं तदधन्या मयवा देवदेव । प्रयान्ति मे ॥७
 एतच्छ्रद्धामि विजातु पर कौतुकल हि मे ।
 स्वनाय वचन सत्य पुण्यश्च मधुमूदन । ॥८

वैशम्पायन उवाच ।

एव धमप्रसक्तन पृष्ट पाण्डुमुत्तन वै ।
 उवाच वासुदेवाऽथ धमान् धर्मेण पाण्डवम् ॥९

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु रावन्ययान्याय वचन तस्यमुत्तमम् ।
 कथ्यमान मदा पुण्य सर्वपापत्रयपाहनम् ॥१०
 वथा च दश दानानि चत्वारि च नराधिप । ।
 वथा दानानि पञ्चाशन् पञ्च चैव यथाक्रमम् ॥११
 कृथा च नीचिन येषां ते च सपपत्नीर्तिता
 अनुक्रमेण सर्वाणि तानि वक्ष्यामि पाण्डव । ॥१२
 धमजाना तथा चैव लुब्धाना पापिनां तथा ।
 कृथापाकश्च यत्सन्ति परदाररताश्च ये ॥१३
 पाकभेदकरा ये च यथा श्रु सत्यवर्तिता ।
 मित्रभरताति यश्चैको दृश्यमानस्त धान्धवै ॥१४

पितरं मातरञ्चैव उपाध्यायं गुरुं तथा ।
 मातुलं मातुलानीश्व योद्धि हन्याच्छपेत्तथा ॥१५
 ब्राह्मणाश्चैव ये भूत्वा सन्ध्योपासनवर्जिताः ।
 निर्नाशयो निःस्वधश्चैव यश्च गुर्वन्नभुक् द्विजः ।
 मम वा शङ्करस्यापि ब्रह्मणो वा युधिष्ठिर ! ॥१६
 पूर्वाह्नब्राह्मणानान्तु ये न भक्ता नराधिप ! ।
 वृथा जन्मन्यथैतेषां पापानां विद्धि पाण्डव ! ॥१७
 अश्रद्धया च यदत्तं चौर्यणावर्जितन्तु यत् ।
 अभिशस्ताहृतं यत्तु यद्दानं पतिते द्विजे ॥१८
 अन्नद्वाराभिहितं यत्तु यदत्तं सर्वयाचके ।
 प्राप्ते तु यद्धि तद्दानं मारुढपतिते च यत् ॥१९
 यत् ग्रामयाचकणान्तं यत्कृतघ्नहृतस्तथा ।
 उपपातकिने दत्तं वेदविक्रयिणं च यत् ॥२०
 स्त्रीजीविते च यदत्तं यच्च देवलकाय च ।
 देवपूर्वाशिने दत्तं नित्यकर्म न कारिणे ॥२१
 रङ्गोपजीवने दत्तं यच्च मांसापजीविने ।
 सेवकाय च यदत्तं यदत्तं ब्राह्मणत्रुवे ॥२२
 अदेशिने च यदत्तं दत्तं वार्धुपिकाय च ।
 यदनाचारिणे दत्तं यच्च दत्तं वृथाशिने ॥२३
 असन्ध्योपासिने दत्तं यच्च ग्रामनिवासिने ।
 यन्मिथ्यालिङ्गिने दत्तं दत्तं सर्वाशिने च यत् ॥२४

नास्तिकाय च यदत्त धर्मविक्रयिणे च यन् ।
 कारकाय च यदत्त दत्त यन् कूर्त्साक्षिणे ॥२५
 नचामान तरन्त्येते न दानार युधिष्ठिर । ।
 यत्तेभ्यो दत्तमात्राणि दानानि मुञ्चन्त्यपि ॥२६
 वृथा भरन्ति राजेन्द्र । भ्रमन्त्याज्याहुतिर्यथा ।
 यथेष्ट यत्कन्द किञ्चिन् भविष्यति कथञ्चन ॥२७
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च तद्धिदुष्पन्ति सस्त्रिता ।
 वृथा ह्यहानि दानानि कथितानि समासत २८
 जीवितञ्च वृथा तेषां सच्छृणुव युधिष्ठिर । ।

श्रीभगवानुवाच ।

ये च मां न प्रपद्यन्ते शङ्कर वा नराधमा ।
 ब्रह्माण वा महीदेवा वृथा जीवन्ति ते नरा ॥२९
 ये च निन्दन्ति मां मूढा शङ्कर वा नराधमा ।
 कुराले कृत्तरास्त्राणि पठित्वा ये नराधमा ॥३०
 विप्रा निन्दन्ति यज्ञाश्च वृथा जीवन्ति ते नरा ।
 विद्यमानधनोद्यम्बु दानधर्मविवर्जित ॥३१
 मृत्यमरनाति यश्चैको वृथा चीयति सोऽपि च ।
 वृथा जीयितमाख्यात दानकालं प्रवीमि ते ॥३२
 तमानिविष्चिन्तय दत्तं दानञ्च यद्भवेत् ।
 न तस्य पत्यमरनाति नरो गर्भगणो नृप । ।
 इष्ट्यांमारसद्यंस्त्युभो भगवद्वाक्यकारणम् ।
 इदानीं दानं यो मायं बाल्यमावगतश्चनुते ॥३३

अद्वायुक्तः शुचिः स्नातः प्रमत्तोभयमानसः ।
 ददाति दानं यो मर्त्यो गौवने न तदश्नुते ॥३४
 स्वयं नीत्वा तु यद्दानं भक्षया पात्रैः प्रदीयते ।
 तन् सार्वकामिकं विद्धि दान मामरणान्तिकम् ॥३५
 सात्त्विकं राजसञ्चैव तामसञ्च युधिष्ठिर ! ।
 दानं दानफलञ्चैव गतिश्च त्रिविधां शृणु ॥३६
 दानं दातव्यमित्येव मतिं कृत्वा द्विजाय वै ।
 उपकारवियुक्ताय दत्तं यत्तद्धि सात्त्विकम् ॥३७
 श्रोत्रियाय दरिद्राय बहुमृत्याय पाण्डव ! ।
 दीयते चत्प्रणष्टाय तत् सात्त्विकमुदाहृतम् ॥३८
 वेदाक्षरविहीनाय यत्तु पूर्वोपकारिणे ।
 समृद्धाय च यद्दानं तद्राजसमुदाहृतम् ॥३९
 सम्बन्धिने च यद्दानं घृताय चैव पाण्डव ! ।
 लाभादिभिरपात्राय तद्राजसमुदाहृतम् ॥४०
 वैश्वदेवविहीनाय यद्दानं श्रोत्रियाय च ।
 दीयते तस्करायापि तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥४१
 सरोपमवधूतञ्च शोकयुक्तमवज्ञया ।
 सेवकाय च यद्दत्तं तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥४२
 देवाः पितृगणाश्चैव जनयश्चाग्नयस्तथा ।
 सात्त्विकं दानमश्नन्ति तुष्यन्ति च नरेश्वर ! ॥४३
 अथवा दैत्यसङ्घाश्च गृह्यज्ञाश्च राक्षसाः ।
 राजसं दानमश्नन्ति वर्जितं पितृदैवतः ।

पिशाचा प्रेतसङ्घाश्च कश्मला ये मलीमसा ।
 तामस दानमश्नन्ति गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥४४
 सात्विकानां तु दानानां मुत्तमं फलमिष्यते ।
 मध्यमं राजसानान्तु तामसानां तु पश्चिमम् ॥४५
 अभिगत्यापनीतानां दानानामुत्तमं फलम् ।
 मध्यमन्तु समाधाय जघन्याय च ते फलम् ॥४६
 अयाचितप्रदाता वै स याति गतिमुत्तमाम् ।
 समाहृत्य तु वै दद्यात् मध्यमां स गतिं व्रजेत् ॥४७
 याचितो यस्तु वै दद्यात् जघन्या स गतिं व्रजेत् ।
 उत्तमा देवकी ज्ञेया मध्यमा मानुषी गति ॥४८
 जघन्या याति तिर्यक्षु गतिरेषा क्रिया मता ।
 पत्रभूतेषु विप्रेषु स्थितेषु चाद्वितामिषु ॥४९
 यश्च वञ्छति तीव्रोष्ण क्षयकृन् न प्रकीर्त्यते ।
 श्रोत्रियाणां दरिद्राणां भरणं कुरु पाण्डव ॥५०
 समृद्धानां द्विजातानां कार्प्यन्ते परिरक्षणम् ।
 दरिद्रान् वृत्तिहीनानां प्रदानैस्तास्तु पूजयेत् ॥५१
 आतुरम्योषधे कार्प्यं नीरुजम्य किमोषधे ।
 पार्थं प्रतिगृहीतारं प्रदातुं मुपगच्छति ।
 प्रतिगृहीतुष्यंस्तुष्यं प्रदातारमुपैति ननु ॥५२
 तस्मादानं सदा कार्प्यं परमं हितमिच्छता ।
 वेदविद्यावता तेषु सदा गुर्वन्तवर्जनम् ॥५३

प्रयत्नेन हि दातव्यो महादानमयो निधिः ।
 यस्तु दाता प्रयच्छेत् न हन्त्रन्यावलम्बनम् ॥१३
 भुक्तशोपत्य भक्तस्य तं निमन्त्रय भारत ! ।
 अमन्त्रन्तु निराशान्ते न कर्तव्या हि पाण्डव ! ॥१४
 कुल्यानि सन्ततिः प्राणा नैषामाशा हता भवेत् ।
 मद्गता ये नरधेष्ट ! मद्गता मत्परायणाः ।
 मद्याजिनो मन्नियमास्तान् प्रयत्नेन पूजयेत् ॥१५
 तोयान्तु पावनाद्याह नित्यमेव शुधिष्टिर ! ।
 उभे सर्वे प्रतिष्ठामि व्यसनं तच्च मुञ्चतम् ॥१६
 तस्मादप्राक्षरं मन्त्रं मद्भक्तैर्वीतिकल्मषैः ।
 सन्ध्याकालेष्वकालेषु जप्तव्यश्चात्मशुद्धये ॥१७
 अन्येषामपि विप्राणां किल्बिषं हि प्रणश्यति ।
 उभे सर्वे च पुरुषा स्तस्माद्विप्रो विशुद्धये ॥१८
 देवे श्राद्धे च विप्रः सन् विधियुक्तो जुगुप्सितः ।
 जुगुप्सितन्तु तत् श्राद्धं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥१९
 भारतं मानवोधर्मः साद्गवेदश्चिकित्सितम् ।
 अज्ञाविद्धानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥२०
 न ब्राह्मणान् परीक्षेत देवं कर्मणि मन्त्रवित् ।
 महान् भवेत् परीवादो ब्राह्मणानां परीक्षणे ॥२१
 ब्राह्मणानां परीवादं यः करोति नराधमः ।
 सहस्रैव शुर्ना योनिं स गच्छेत् ब्रह्मदूपकः ॥२२

स्वल्पपापेन निन्दित्वा परीवादान् खरो भवेत् ।
 परिभाय कृमिभंगति कीटो भवति मत्करी ॥६३
 दुर्बृत्ता वा सुबृत्ता वा प्राकृता वा सुसंस्कृता ।
 ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्ना इवाप्तयः ॥६४
 क्षत्रियश्च य स पञ्चब्राह्मणश्च बहुश्रुतम् ।
 नावमन्येत मेधावी कृशानपि कदाचन ॥६५
 इह ताञ्चापि पुरुषं निर्दहेदयमानितम् ।
 तस्मादेतं प्रयत्नेन नावमन्येत बुद्धिमान् ॥६६
 यथा सर्वास्ववस्थासु पापको दैवतं महत् ।
 तथा सर्वास्ववस्थासु ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥६७
 व्यङ्गान् काणाञ्च कुर्त्ताञ्च वामनान् गास्त्रयैव च ।
 स निर्वदेद्युक्तश्च मिश्रिता वेदपारगो ॥६८
 मन्युञ्जोत्पादयेत्तेषा नचानिष्टं समाचरेत् ।
 मन्युपहरणा विप्रा न विप्रा शस्त्रपाणय ॥६९
 मन्युना स्थन्ति ते शत्रून् वस्रेणेन्द्र इवासुरान् ।
 ब्राह्मणो हि महदैवं कथित वेदपारगो ॥७०
 द्विजाश्च सर्वभूताना धर्मकोशस्य गुपये ।
 किं पुनस्ते च क्रीन्तेथ । सर्वे नित्यमुपासते ॥७१
 यस्याभ्येन सदाप्नन्ति दृष्ट्यानि विविधानि च ।

शुक्लेषु तेषु स्ववशे तस्य धर्मं ददाति च ।

अनुशंस्यान् प्राक्षणास्य भुञ्जतेऽपीतरे जनाः ॥७४

तस्मात्ते नाद्यमन्तव्या मद्भक्ताश्च द्विजाः सदा ।

आरण्यकोपनिषदि ये तु पश्यन्ति मां द्विजाः ॥७५

कलायस्थान् द्विजान् सर्वान् प्रयत्नेन प्रपूजयेत् ।

स्वगृहे वा प्रवासे वा दिवा रात्रौ तथैव च ॥७६

वृद्धाश्च ब्राह्मणाः पूज्या मद्भक्ता ये च पाण्डव ! ।

नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरुः ॥७७

नास्ति विप्रात् परो बन्धु नास्ति विप्रात् परोनिधिः

नास्ति विप्रात् परं तीर्थं न पुण्यं ब्राह्मणात् परम् ॥७८

नास्ति विप्रात् परो धर्मो नास्ति विप्रात् परा गतिः

पापकर्मसमाक्षिप्तं पतन्तं नरके नरम् ॥७९

त्रायते दानमप्येकं पात्रभूते कृते द्विजे ।

वाला हिताप्रयो ये च शान्ताः स्युर्वान्नवर्जिताः ॥८०

मामर्चयन्ति मद्भक्तास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।

प्रदानैः पूजितो विप्रो वन्दितो वापि कृत्स्नशः ॥८१

संभावितो वा विप्रो वै मद्भक्तो दिवमुन्नयेत् ।

ये पठन्ति नमस्यन्ति ध्यायन्ति पुरुषास्तुतम् ॥८२

तं श्रुत्वा वाथवा दृष्ट्वा नरैः पापात् प्रमुच्यते ।

मद्भक्ता मद्गतप्राणा मद्भक्त्या सत्परायणाः ॥८३

वीजयोनिविशुद्धा ये श्रोत्रियाः संयतेन्द्रियाः ।

श्रुत्वान्नविरला नित्यन्ते पुनन्तीह दर्शनात् ॥८४

स्वयं नीत्वा विरपेण दानन्तेषा गृहेष्वय ।
 निषापयेत्तु मद्भक्ता तदानहोदिसम्मितम् ॥८५
 जाप्रत स्वपतोवापि पूभासे स्वगृहेऽय वा ।
 हृदयानि पपरगामि यस्य रिपूस्त्य भारत । ॥८६
 स पूनितो वासुणे वा पृष्टोरापि द्विजोत्तम ।
 सम्भाषिणो वा राजेन्द्र पुनातीह नर सदा ॥८७
 एवं मनास्ववस्थासु सर्वदानानि पाण्डव ।।
 मद्भक्तभ्य पदत्तानि शानि स्वर्गपूदानि वै ॥८८
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्याय ।

चतुर्थोऽध्याय ।

अथ विप्राणां गुणदोषवर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्यैव सात्त्विकं दानं राजसन्तामसन्तथा ।
 पृथक् पृथक् फलञ्चैव गतिञ्चैव पृथक् पृथक् ॥१
 अविदुः प्रसन्नात्मा पुण्यघमाभूत् पुनः ।
 बुधिविहीनो घमनित्यं वैशव पुनरभवीन् ॥२

युधिष्ठिर उवाच ।

द्विजयोनिविशुद्धानां लक्षणानि वदस्व मे ।
 वीजदोषेण लोके च जायते च कथन्तराम् ॥३
 आचारदोषं देवेश ! वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
 ब्राह्मणानां विशेषश्च गुणदोषौ च केशव ! ॥४
 चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नस्य वर्तमानाः प्रतिग्रहे ।
 केन विप्रा विशेषेण तरन्ते तारयन्ति च ॥
 एतत्कथय देवेश ! त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तुते ॥५

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु राजन्यथातत्त्वं वीजयोनिशुभाशुभम् ।
 येन तिष्ठति लोकोऽयं विनश्यति च पाण्डव ॥६
 अवस्थितब्रह्मचर्योयं च विप्रो यथाविधि ।
 स द्विजानामविज्ञेय स्तस्य वीजं शुभम्भवेत् ॥७
 कन्या चाक्षतयोनिः स्यात् कुलीना पितृमातृतः ।
 ब्राह्मादिषु विवाहेषु परिणीता यथाविधि ॥८
 सा प्रशस्ता वरारोहा शुद्धयोनिः प्रशस्यते ।
 कानीनश्च सहोढश्च ता वुभौ कुण्डगोलकौ ॥९
 आरूढवनितो ज्ञातः पतितस्यापि यः सुतः ।
 पडेते विप्र चण्डाला निपिद्धाः श्वपचादपि ॥१०
 यो यत्र तत्र वा रेतः सिक्त्वा गुर्वीषु वाचयेत् ।
 कामचारी स पापात्मा वीजं तस्याशुभम्भवेत् ॥११

अशुभ तत्रवेद्वीजं शुद्धां योनिं चार्हति ।
 दूपयत्येव ता वाणां शृगुर्ध्वं च हविर्यथा ॥१२
 गुर्वीयोनौ पतन् वीजं हाहाशब्दो द्विजन्मनाम् ।
 कुर्यान् पुरीषगर्भेषु पतितासि मनि कुत ॥१३
 मामय पातयदेव कामात्मा पापमोहित ।
 अधोगतिं ब्रजेन् क्षिप्र मिति शप्त्वा पतेत्तु यत् ॥१४
 आत्मा हि शुक्रमुदिष्ट देवन परम महत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निरुध्यान् शुक्रमात्मन ॥१५
 आयुस्तेजो बल वीर्यं प्रज्ञा श्रीश्च महायश ।
 पुंस्यश्च मत्प्रियत्वश्च हन्यते ब्रह्मचर्यया ॥१६
 अविप्लुतब्रह्मचर्यैर्गृहस्थाश्रममाश्रितैः ।
 पञ्चयज्ञपरैर्धर्मं स्थाप्यते पृथिवीवले ॥१७
 साय प्रातस्तु ये सन्ध्यां सम्यक् नित्यमुपासते ।
 नावं वदमधिकृत्य तारयन्ति तरन्ति च ॥१८
 यो जपेत् पावनीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ।
 न भादेत् प्रत्यगृहीत पृथिवीश्च ससागराम् ॥१९
 ये च स्युः सस्थिता केचित् गृहे सूर्योदयादिव ।
 ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवाशुभकरास्तथा ॥२०
 यत्र यत्रास्थिताश्चैव दारुणा पिशिताराना ।
 घोररूपा महाकाया वीजं न घोषयन्ति च ॥२१
 पुनन्तीह पृथिव्या हि चीर्णां स्तत्त्वव्रता नरा ।
 ये चीर्णां व्रतवदा ये विक्रमपथमाश्रिता ॥२२

ब्राह्मणा नाममात्रेण तेऽपि पूज्या शुधिष्टिर ! ।
 किं पुनर्यश्च सन्ध्ये द्वे नित्यमेवोपतिष्ठति ॥२३
 शीलमध्ययनं दानं शौचमार्दवमार्जवम् ।
 तस्माद्वेदान् विशिष्टान्वै मनुराह प्रजापतिः ॥२४
 भूर्भुवः स्वरिति ब्रह्म यो वेद परमद्विजः ।
 स्वदारनिरतो दान्तः स च विद्वान् स भूसुरः ।
 सन्ध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमाः ॥२५
 ते यान्ति नरशादूल ! ब्रह्मलोक मसंशयम् ।
 सावित्रीमात्रसारोऽपि वरोऽपि प्रसुयन्त्रितः ॥२६
 नायन्त्रित श्रतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयी ।
 सावित्रीञ्चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् पुरा ॥२७
 देवा ऋषिगणाश्चैव सर्वे ब्रह्मपुरःसराः ।
 चतुर्णामपि वेदानां सा हि राजन् ! गरीयसी ॥२८
 यथा विकसिते पुष्पे मधु गृह्णन्ति पट्पदाः ।
 समुत्सृज्य रसं सर्वं निरातङ्गमसारवत् ॥२९
 एवं हि सर्ववेदानां सावित्री प्राणमुच्यते ।
 निर्जपा हीतरे वेदा सावित्री मन्तरेण च ॥३०
 एवं हि यश्चतुर्वेदी शीलभ्रष्टः स कुत्सितः ।
 शीलव्रतसमायुक्तः सावित्रीपाठको वरः ॥३१
 सहस्रं परमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 सावित्रीं जप कौन्तेय ! सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥३२

धुमिष्ठिर उवाच ।

त्रिलोकनाथ । भो कृष्ण । सर्वभूतामको ह्यसि ।

नानायोगपरश्रेष्ठ । तुष्यसे केन कर्मणा ॥३३

श्रीभगवानुवाच ।

यदि भारमहस्यन्तु शुभान्यासि प्रपूजयेन् ।

करोषि च नमस्कार मुपहारश्च कारयेत् ॥३४

पूजयेन् स्तुतिभिर्मांश्च ऋषयस्तु मामतस्तथा ।

न च तुष्यन्ति ते विप्रा नाहन्तुध्यामि भारत ॥३५ ।

ब्राह्मण पूजिते नित्य पूजितोऽस्मि न संशय ।

आनुष्टेचाहमाकृत्योभवामि भरतर्षभ ॥३६

परमाधिगतिस्तेषां पूजयन्ति च मा हि ते ।

यद्द्व द्विचरूपेण वसामि वसुधान्तरे ॥३७

यन्तान् पूजयति प्राज्ञो मन्तेनान्तरात्मना ।

तमहम्वन रूपेण पश्यामि नरपुङ्गव ॥३८

कागा कुञ्जा घामनाश्च त्रिद्रा व्याधिनास्तथा ।

नावमान्या द्विचा प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विचा ॥३९

ये तेऽपि सागरान्तायां पृथिव्यां द्विचमक्षमा ।

मम रूपेषु तेष्वव मर्चितेऽवर्चिनो भवान् ॥४०

बहवस्तु न जानन्ति नरा क्षान्तश्चिष्टता ।

यथाह द्विचरूपेण वसामि वसुधान्तरे ॥४१

अवमन्यन्ति ते विप्रान्विक्रमापादयन्ति च ।

प्रेषयन्ते च सतत सुभ्रणाह्वारयन्ति च ॥४२

भूतांस्तान् करपत्रेण यमदूता महाबलाः ।
 निष्कृतन्ति यथाकाष्ठं सूत्रमार्गेण शिल्पिना ॥४३
 आक्रोशपरिवादाभ्यां ये रमन्ते द्विजादिषु ।
 तान् दूता यमलोकस्थान् निपात्य धरणीतले ॥४४
 आक्रुशयोरसि पादेन श्रद्धासंरक्तलोचनाः ।
 अग्रिवर्णेस्तु सदृशैर्यमो हिंसन माचरेत् ॥४५
 ये च विप्रा निरीक्षन्ते पापाः पापेन चक्षुषा ।
 अब्रह्मण्यश्रुतेर्वाह्या नित्यं ब्रह्मद्विपो नराः ॥४६
 तेषां घोरमहाकायं वज्रतुल्या महाबलाः ।
 उद्धरन्ति मुहूर्तेन खगाश्चक्षुर्यमात्रया ॥४७
 यः प्रहारं द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्याच्च शोणितम् ।
 अस्थिभागश्च यः कुर्यात् प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ॥४८
 सोऽनुपूर्वेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ।
 शूलमारोपितो गत्वा ज्वलनेनापि दह्यते ॥४९
 बहुवर्षसहस्राणि पच्यमानस्त्ववाक्शिराः ।
 नावमुच्येत दुर्मेधा न तस्य क्षीयते गतिः ॥५०
 ब्राह्मणानविचायव जयन्वै धर्मकाङ्क्षया ।
 शतवर्षसहस्राणि तामिस्रोपरि पच्यते ॥५१
 उत्पाद्य शोणितं गात्रात् संरम्भा इति पूर्वकम् ।
 स पर्यायेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥५२
 तस्मान्नाकुशलं ब्रूयात् न शुष्काङ्गिरमीरयेत् ।
 तच्छ्रुत्वापरुषां वार्ष्णीं चैवैतानप्यतिक्रमेत् ।
 ये विप्रं स्निग्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमाः ॥५३

युधिष्ठिर उवाच ।

त्रिलोकनाथ । भो कृष्ण । सर्वभूतात्मको ह्यसि ।

नानायोगपरश्रष्ट । तुष्यसे केन कर्मणा ॥३३

र्धाभगवानुवाच ।

यदि भारमहस्रन्तु गुग्गुल्यादि प्रधूपयेन् ।

करोपि च नमस्कार सुपहारश्च कारयेन् ॥३४

पूजयेन् स्तुतिभिर्मांश्च ऋग्यजु सामतन्तथा ।

न च तुष्यन्ति ते विप्रा नाहन्तुष्यामि भारत ॥३५ ।

ब्राह्मण पूजिते नित्यं पूजितोऽग्निम न संशय ।

आतुष्टेचाहमाकृष्योभवामि भरतर्षभ ॥३६

परमाधिगतिम्वेषा पूजयन्ति च मा हि ते ।

यदहं द्विजरूपेण वमामि वसुधातले ॥३७

यन्मानं पूजयति प्राज्ञो मद्गतेनान्तरात्मना ।

तमहस्वन रूपेण पश्यामि नरपुङ्गव ॥३८

काणा कुब्जा वामनाश्च वरिद्रा व्याधितास्तथा ।

नावमान्या द्विजा प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विजाः ॥३९

ये तेऽपि मागरान्तायां पृथिव्यां द्विजसत्तमाः ।

मम रूपेषु तेष्वेव मर्चितेऽर्चितो भवान् ॥४०

वद्वयस्तु न जानन्ति नरा ज्ञानवहिष्कृताः ।

यथाहं द्विजरूपेण वमामि वसुधातले ॥४१

अवमन्यन्ति ये विप्रान्विकर्मापादयन्ति च ।

प्रेषयन्ते च सततं मुध्रूणाद्धारयन्ति च ॥४२

भूतांस्तान् करपत्रेण यमदूता महाबलाः ।
 निष्कृतन्ति यथाकाण्डं सूत्रमार्गेण शिल्पिना ॥४३
 आक्रोशपरिवादाभ्यां ये रमन्ते द्विजादिषु ।
 तान् दूता यमलोकस्थान् निपात्य धरणीतले ॥४४
 आक्रुशोरसि पादेन श्रद्धासंरक्तलोचनाः ।
 अग्निवर्णस्तु सदृशैर्यमो हिंसन माचरेत् ॥४५
 ये च विप्रा निरीक्षन्ते पापाः पापेन चक्षुषा ।
 अत्रहाण्यश्रुतेर्वाह्या नित्यं ब्रह्मद्विषो नराः ॥४६
 तेषां घोरमहाकायं वज्रतुल्या महाबलाः ।
 उद्धरन्ति मुहूर्तेन खगाश्चक्षुर्यमाज्ञया ॥४७
 यः प्रहारं द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्याच्च शोणितम् ।
 अस्त्रिभागश्च यः कुर्यात् प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ॥४८
 सोऽनुपूर्वेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ।
 शूलमारोपितो गत्वा ज्वलनेनापि दह्यते ॥४९
 बहुवर्षसहस्राणि पच्यमानस्त्ववाफिशराः ।
 नावमुच्येत दुर्मेधा न तस्य क्षीयते गतिः ॥५०
 ब्राह्मणानविचायव जयन्चै धर्मकाङ्क्षया ।
 शतवर्षसहस्राणि तामिन्द्रोपरि पच्यते ॥५१
 उत्पाद्य शोणितं गात्रान् संरम्भा इति पूर्वकम् ।
 स पर्यायेण यातीमान्नरकानेकविंशतिम् ॥५२
 तस्मान्नाकुशलं ब्रूयात् न शुष्काङ्गिरमीरयेत् ।
 तच्छ्रुत्वापरुषां वार्णां चैवैतानप्यतिक्रमेत् ।
 ये विप्रं स्निग्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमाः ॥५३

तच्छु त्वा वै स्तुतश्चैव भवामि च युधिष्ठिर । ॥१४

सञ्जयन्ति च ये विप्रान्न क्रोधयन्ति च भारत । ।

आशुष्मार्चितश्चाह तैर्भवामि न सशय ॥१५

यध्वन्दनैश्चागुग्धूपदीपैरभ्यर्च्य यत्काष्ठमधूम मर्च्यात् ।

तेनार्चितो नैव भवामि सद्यो विप्रार्चनादार्चितोऽहं भवामि ५६

विप्रप्रसादाद्भरणीधरोऽहं विप्रप्रसादादमुराञ्जयामि ।

विप्रप्रसादाद्य सदक्षिणोऽहं विप्रप्रसादादनितोऽहमस्मि ॥१७

इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्याय ।

पञ्चमोऽध्याय ।

अथ जीवस्य शुभाशुभकर्मणां फलवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देव । देवेश । दैत्यान्न । पर कौतुहल हि मे ।

एतत्कथय सर्वज्ञ । त्वद्भक्तस्य ममाच्युत । ॥१

मानुष्यस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरे ।

कीदृशं किं प्रमाणं वा किमधिष्ठानमेव च ॥२

तरन्ते मानवा देवा येनोपायेन मानवा ।

क वास्त्रिमामनिर्मुक्ते पञ्चभूतधिवर्जिते ॥३

कथयस्व महादेव । सुगन्धु ख मरोपत ।

अनुबद्धस्य तैः पाशन्नीयमानस्य दारुणैः ।
 मृत्युदूतैर्दुराधर्षैश्चौरैर्घोरपराक्रमैः ॥५
 बद्धस्य क्षिप्यमाणस्य जनस्य च यमाज्ञया ।
 पुण्यं पापं कथन्तिष्ठेत् सुखदुःखमशेषतः ॥६
 दुराधर्षैर्हीयते वा मानुषैस्त्तैः कथं पुनः ।
 किं वा तत्र महादेवाः कर्म कुर्वन्ति मानवाः ॥७
 कथं धर्मरता यान्ति देवता द्विजपूजकाः ।
 कथं वा प्रेतकर्माणो धर्मं प्रेतपुरं नराः ॥८
 किं रूपं किं प्रदानं वा वर्णः को वास्य केशव ! ।
 जीवस्य क्रोशतो नित्यं यमलोकं ब्रवीषि मे ॥९

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु राजन्यथातत्त्वं यमात्थ [यच्चृच्छसि] यत्प्रयच्छसि ।
 तत्राहं कथयिष्यामि मद्भक्तस्य नरेश्वर ! ॥१०
 पडशीतिसहस्राणि योजनानां शतानि च ।
 मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरम् ॥११
 न तत्र वृक्षलाया च न तटाकं सरोहि वा ।
 न वाप्यो दीर्घिका वापि न कूर्पं वा युधिष्ठिर ! ॥१२
 न मण्डपं सभा वाऽपि न प्रभा न निवेशनम् ।
 न पर्वतो नदी वाऽपि न भूमेर्विवरं क्वचित् ॥१३
 न ग्रामो नाश्रमोवाऽपि नोद्यानं काननानि च ।
 न किञ्चिद्विश्रमस्थानं पथि तस्मिन्युधिष्ठिर ! ॥१४

कण्टकाकीणमागण तमपल्यङ्गपाशुना ।
 दण्डमानैस्तु गन्धर्वैर्बानरैर्दानवजितै ॥३७
 काण्ठोपलशिलाघातैर्दण्डोलु ककुशाङ्कुशै ।
 हन्यमानै यमपुर गन्त य धमवर्जितै ॥३८
 मेद शोणितपूयाद्र्वस्वैर्गात्रैश्च भीषण ।
 विद्वक्षत्र प्रपात्रीण गन्तत्र्य नीरघातक ॥३९
 क्रूरयद्भिश्च रुद्रभिश्च क्राराद्भिश्चापि विश्वरम् ।
 वदनात्तै पतद्भिश्च गन्त य नीरघातक ॥४०
 श्चभिःश्यात्रुतै कङ्कै भक्ष्यमाणा समन्तत ।
 तुद्यमानाश्च गच्छन्ति राक्षसैर्मानसादिभि ॥४१
 महिषैश्च मृगैश्चापि शूकरै क्रूरकमभि ।
 वीक्ष्यमाणा म्वरश्चान गन्त य मासद्यादिभि ॥४२
 सूचीमुतो जट्टणिभि मक्षिकाभि समन्तत ।
 तुद्यमानस्तु गन्तत्र्य पापिष्ठै मधुघातकै । ४३
 विवस्त्र स्वामिनमिम स्त्रिय वा धनन्ति ये नरा ।
 शास्त्राणि निन्द्यमानस्तु गन्त य तयमक्षयम् ॥४४
 घातयति च ये पापा तु स्वमापादयति च ।
 राक्षसैश्च श्चभिश्चत्र भक्ष्यम पा व्रतन्ति ते ॥४५
 ये हरन्तीह वस्त्राणि शय्याप्राचरणानि च ।
 ते यान्ति विद्रुता नमा पिशाचा इव तल्पधम् ॥४६
 गोश्वयान् य हिरण्यश्च रत्न तु क्षत्रगृह तथा ।
 ये हरन्ति दुरामान परम्पर पापकारिण ॥४७

अध्यायः] शुभाशुभकर्मकर्तृणां प्राणिनां यमयातनावर्णनम् । १६५१

पापण्डै रूढमकैर्दण्डैः काष्ठघातैर्निरीश्वरैः ।

हन्यमानैः क्षताकीर्णैर्गन्तव्यं यमसादनम् ॥४८

ये ब्रह्मस्वं हरन्तीह नरा नाकनिपातिनम् ।

आक्रोशयन्ति वा नित्यमाहरन्ति च ये द्विजान् ॥४९

शुष्ककर्णा निवध्यन्ते छिन्नजिह्वाक्षिनासिकाः ।

पूयशोणितदूर्गन्धैर्भक्ष्यमाणाश्च जम्बुकैः ॥५०

चण्डालैर्निघृणैश्चण्डैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।

क्रोशन्तः करुणं घोरं गच्छन्ति यमसादनम् ॥५१

तत्रैव पतिताः पापाः विष्टापूयेष्वनेकशः ।

मज्जन्ते वर्षकोटीस्तु क्षिश्यन्ते वेदनान्विताः ॥५२

ततश्च मुक्ताः कालेन लोके चास्मिन्नराधमाः ।

विष्टाक्रिमित्वं गच्छन्ति पतन्ति च ततोऽर्णवे ॥५३

विद्यमानधनैर्यैस्तु लोभदम्भादृतान्वितैः ।

श्रोत्रियेभ्यो न दत्तानि धनानि बहुधा नृप ! ॥५४

श्रीपा पाशनिवद्धास्ते हन्यमानाश्च राक्षसैः ।

क्षुत्पिपासाश्रमार्तास्तु यान्ति प्रेतपुरन्नराः ॥५५

अदत्तदाना गच्छन्ति शुष्ककृर्णास्यतालुकाः ।

अन्नं पानीयसहितं प्रार्थयन्तः पुनः पुनः ॥५६

श्वासैर्दुर्मुक्षात्तृष्णात्तां गन्तुं नैवाद्यशक्नुमम् ।

ममान्ते दीयतां स्वामिन् ! पानीयं दीयतामिति ॥५७

इति ब्रुवन्तस्तेदृताः प्राप्नुवन्ति यमालयम् ॥५८

वैशम्पायन उवाच ।

तच्छ्रुत्वा वचन विष्णो पपान भुवि पाण्डव ।
नि संतोऽभूद्भयत्रस्तोनिश्चेष्टो भयविह्वल ॥६६
ततो लम्बना शनै सज्ञा समाश्रस्तोऽच्युतेन स ।
नेत्रे प्रक्षाल्य तोयेन भूय केशव मन्त्रवीत् ॥६७

युधिष्ठिर उवाच ।

भीतोऽस्म्यह महादेव । श्रुत्वा वाक्यस्य विन्तरम् ।
केन दानेन त मागं तरन्ति पुरषा सुप्रम ॥६८

श्रीभगवानुवाच ।

इह ये धार्मिका लोके जीवघातमवर्जिता ।
गुरुशुभ्रपथा युता देवमाह्वणपूजका ॥६९
अम्मान्मानुष्यगोमन्तौ ससहाया सदान्धवा ।
यमभ्यानन्तु ते यान्ति यथावत्तु निबोध मे ॥६९
माह्वणेभ्य पदानानि नानारूपाणि पाण्डव । ।
ये प्रयच्छन्ति विद्मद्भ्य स्ते मुप्या यान्ति तत्पदम् ॥६९
अन्नश्च ये प्रयच्छन्ति माह्वणेभ्य मुसंरुतम् ।
श्रात्रियेभ्यो विशपण भक्त्या परमया युता ॥६९
ते विमान महात्मानो यान्ति चित्रै र्यमालयम् ।
सेव्यमाना वरस्त्रीभि र्देवसङ्ग महापथे ॥६९
ये तु नित्य प्रभाषन्ते प्रिय मन्त्रिणमप वच ।
ते च यान्ति महालाभे विमानै र्यमालयम् ॥६९

ऽध्यायः)] शुभाशुभकर्मकर्तृणां प्राणिनां यमयातनावर्णनम् । १६५३

कपिलादीनि दानानि श्रद्धयक्ताश्च ये नराः ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥६७
ते यान्त्यादित्यवर्णाभ विमानैर्हंसभूपणैः ।
वैवस्वतपुरं रम्य मासरोभिनिपेविताः ॥६८
उपानहौ च छत्रश्च शयनान्यासनानि च ।
विप्रेभ्यो ये प्रयच्छन्ति वस्त्रान्याभरणानि च ॥६९
ते यान्त्यश्वं घृतं पञ्चैव कुञ्जरंश्चाप्यलङ्कृतैः ॥७०
धनदस्य पुरं रम्यं दण्डच्छत्रविभूषितः ।
ये च वृक्षांश्च दास्यन्ति भोज्यं रम्यं तथैव च ।
स्निग्धतां चापि विप्रेभ्यश्छायया परया युताः ॥७१
ते यान्ति काश्चनैर्यानेर्युता वैवस्वतक्षयम् ।
वरस्त्रीभिर्युवतिभिः सेव्यमानाः समन्ततः ॥७२
ये च क्षीरं प्रयच्छन्ति घृतं दधि गुडं मधु ।
ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रद्धधानाः सुसंस्कृताः ॥७३
चक्रवाकप्रयुक्तैस्तु यानैरुपममयैः शुभैः ।
यान्ति गन्धर्ववादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ।
ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ॥७४
हंसयुक्तैर्विमानैस्तु यान्ति ब्रह्मपुरं नराः ।
ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विविधान्नं घृतं लुप्तम् ॥७५
ते यान्त्यमलवर्णाभैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ।
पुरं तत्प्रेतनाथस्य नानाजलसमाकुलम् ॥७६

पानीयं ये प्रयच्छन्ति सवेभूतप्रजीवनम् ।
 ते सुकृप्ता सुखा यान्ति विमानैर्हंसचोदितै ॥७७
 ये तिलास्त्रिडयेनैव घृतं सर्वं मथापि वा ।
 श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति सौम्यभावसमन्विता ॥७८
 मोममण्डलसङ्घासौर्यानिस्तेयान्ति निर्मलैः ।
 गीयमानास्तु गन्धर्वैर्वैवस्वतपुरश्चर ॥७९
 येषां वाप्यश्नुतु पञ्च तटाकानि सरामि च ।
 दीर्घिना पु करिण्यश्च सजलाश्च जलाशयाः ॥८०
 यानैस्ते यान्तिस्वर्गाम्भैर्दिव्यघण्टानिनादितैः ।
 चामरैस्तालवृन्तैश्च धीज्यमाना महाप्रभा ॥८१
 नित्यकृप्ता महात्मानो गच्छन्ति यमसादनम् ।
 येषां देवगृहाणीह क्षत्राण्याभरणानि च ॥८२
 मनोहराणि कान्तानि दर्शनीयानि भूमिषु ॥
 ते वचन्त्यमलाभ्राम्भैर्विमानैर्वायुरगिभिः ॥८३
 पुर तल्पैस्तलाथस्य नानाजनसमाकुलम् ।
 वैवस्वतश्च पश्यन्ति सुखचित्तं सुखस्थितम् ॥८४
 यमेन पूजिता यान्ति यमसालोक्यतां गतिम् ।
 मृतानुद्दिश्य लोकेषु प्रपातरालमुच्छ्रितम् ॥८५
 शीतल सलिल रम्यतिष्ठ तेष्यो दिशन्ति ये ।
 ते तु कृमि परम्प्राप्ता सुख यान्ति महाप्रथम् ॥८६
 काष्ठपाद्भुक्तर्दाया तमभ्वानं सुगन्तथा ।
 सुवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वा रथोत्तमम् ।
 आरामान् वृक्षपण्डाश्च रोपयन्ति च ये नरा ॥८७

अध्यायः] शुशुभकमकर्मणां पाणिनां यमयातनावर्णनम् । १६५५

सम्बर्धयन्ति चाव्यघ्राः फलपुष्पोपशोभितान् ।

वृक्षच्छायासु रम्यासु तमध्वानं खलद्भृशतम् ॥८८

यान्तस्तु वाहनैर्दिव्यैः पूज्यमाना मुहुं मुहुः ।

मुवर्णं रजतं चाऽपि विद्रुमं मौक्तिकं तथा ॥८९

ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्वलैः ।

ते व्रजन्ति वरस्त्रीभिः सेव्यमाना यथामुत्तमम् ॥९०

भूमिदा यान्ति तं लोकं सर्वकामैः सुतर्पिताः ।

उदितादित्यसङ्काशैर्विमानैर्वृक्षयोजितैः ।

कन्याश्च ये प्रयच्छन्ति विप्राय श्रोत्रियाय च ॥९१

दिव्यकन्याव्रता यान्ति विमानैस्ते यमालयम् ।

सुगन्धान् गन्धसंयोगान् पुष्पाणि सुरभीणि च ॥९२

प्रयच्छन्ति द्विजाग्रेभ्यो ये भक्त्या परया युताः ।

दीपदा यान्ति यान्तैश्च दीपयन्तो दिशो दश ॥९३

आदित्यसदृशाकारैर्दीप्यमाना यथाग्नयः ।

प्रहाव्रसथदाना ये गृहैः काश्चनवेदिभिः ॥९४

व्रजन्ति वालसूर्याभैर्धर्मराजपुरन्नराः ।

जलभाजनदातारः कुण्ठिकाकरकाप्रदाः ॥९५

पूज्यमाना वरस्त्रीभिर्यान्ति तस्मान्महागजैः ।

पादाभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं यानपादोदकं ततः ॥९६

ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यश्वैर्यमालयम् ।

विश्रामयति यो विप्रं श्रान्तमध्वनि कर्षितम् ॥९७

चक्रवाकै प्रयुक्तेन यानि यानेन मोऽपि च ।
 स्वागतेन च यो विप्र पत्रयेदामनानि च ॥६८
 स गच्छति तमध्वान दिव्य परमनितृ तम् ।
 नमो महाग्नेदेवाय सर्वदा चाभिवादेन् ॥६९
 प्रयत्न प्रयत्नो नित्य स सुख याति तत्फलम् ।
 नम सर्वसमेभ्यश्च त्वभियाय दिने दिने ॥१००
 नमस्करोति यो भक्त्या स सुख याति तत्फलम् ।
 नमोऽस्तु विप्रदत्ताय तुभ्य देहि दिने दिने ॥१०१
 भूमिमाक्रमते प्रात शयनादुत्थितस्तु य ।
 स सर्वकामलुप्ताभा सर्वभूपथभूपित ॥१०२
 याति यानेन दिव्येन सुख वैवस्वतालयम् ।
 अनन्तराशिषोये तु दम्भाहङ्कारवर्जित ॥१०३
 तेऽपि सारसयुक्तन यान्ति यानेन वै सुखम् ।
 ते चायेरेन भक्तेन वतन्ते दम्भवर्जिता ॥१०४
 हसयुक्तैर्विमानैस्ते सुख यान्ति यमालयम् ।
 चतुर्थेनैव भुक्तन वतन्ते ये नितेन्द्रिया ॥१०५
 यान्ति ते धर्मनगर यानैर्वर्हिणयो नितै ।
 आनीय दिवसेनेह भुषन्ते ये नितेन्द्रिया ॥१०६
 तेऽपि हस्तिरथैर्यान्ति तत्पथ कनकोश्वरै ।
 पश्यातुकार्मिको यन्तु वर्षमेकन्तु वर्तते ॥१०७
 कामकोऽविनिर्मुक्त शुचिर्नित्य नितेन्द्रिय ।
 स याति कुञ्जरस्थान्नु जयशङ्करवैद्युत ॥१०८

अथायः] शुभाशुभकर्मनृणां पाणिनां यमयागनाधर्षणम् । १६५७

पक्षोपधानिनां यान्ति यानैः शार्दूलयोजिनैः ।
धमराजपुरं रम्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ॥१०६
ये च मासौपवामं वै कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः ।
तेऽपि मूर्खोदयप्रव्य यान्ति यानै र्यमालयम् ॥११०
अग्निप्रवेशं पश्चापि गुरुते मद्रतात्मना ।
स यात्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ॥१११
प्राणांस्यजति यो विप्रो मां प्रपन्नोऽप्यनाशकम् ।
स बालार्कप्रकाशेन व्रजेथानेन तत्फलम् ॥११२
प्रविष्टोऽन्तर्जले यस्तु प्राणांस्यजति मानवः ।
सोममण्डलकल्पेन याति यानेन तत्पथम् ॥११३
स्वशरीरं हि गृध्राणां मज्जनाय प्रयच्छति ।
स याति रथमुख्येन काश्चनेन यमालयम् ॥११४
गोकृते स्त्रीकृते चैव तथापि प्रकृतेषु च ।
ते यान्त्यमरकन्याभिः सेव्यमानो रविप्रभः ।
ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥११५
हंससारसयुक्तेन याति यानेन तत्पथम् ।
परपीडामकृत्वैव भृत्यान् विभ्रति ये नराः ॥११६
तत्पथं ते मुखं यान्ति विमानैः काश्चनोज्वलैः ।
ये समास्थाय भूतेषु जीवानामभयप्रदाः ॥११७
क्रोधलोभविनिर्मुक्ता निगृहीतेन्द्रियास्तथा ।
पूर्णचन्द्रप्रतीकाशौ विमानैस्ते महाप्रभाः ॥११८

यान्ति वैश्वतपुर देवगन्धर्वसेत्रिताम् ।
 ये मामेनात्मभावन भक्त्या इयन्त्यमेव वा ॥११६
 पूजयन्ति नमस्यन्ति स्तुवन्ति च त्तिने त्तिने ।
 धमराजपुर यान्ति यानै स्तत्र समप्रभै ॥११७
 पूजितास्तत्र धर्मण स्वधर्माद्यादिभिर्गुणै ।
 यान्त्येव मम लोक वा मृदूलोक मयापि वा ॥११८
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्याय ।

पष्ठोऽध्याय ।

अथ सर्वदानफलवर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

श्रुत्वा धमपुरार्थं वा चीथाना गमन तथा ।

धर्मपुर प्रप्तात्मा केशव पुनरवयात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देव । देवेश । दैत्यघ्न । सदा देवैरभिष्टुत । ।

भवान् भवन्तर । श्रीमान् सहस्रादित्यतेजस ॥१

सर्वसंहारसर्वज्ञ । सर्वधर्मप्रवर्तक । ।

सर्वदानफल मौम्य । कथयस्व ममाच्युत । ॥२

दान कृत्वा कथ कृष्ण । कीदृशाय द्विनाथ वै ।

कीदृश वा तप कृत्वा तत्फल वाच भुञ्जते ॥३

वैशम्पायन उवाच ।

एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण धीमता ।

उवाच धर्मपुत्राय धर्मान् पुण्यान् महोदयान् ॥४

श्रीभगवानुवाच ।

शृणुष्वत्रावहितो राजन् ! पूतम्पावनमुत्तमम् ।

सर्वदानफलं सौम्य ! तेन श्राव्यमकर्मणाम् ॥५

यच्छ्रुत्वा पुरुषः स्त्री वा नष्टपापाः समाहिताः ।

तत्क्षणात्पूततां यान्ति पापकर्मरता अपि ॥६

एकाहमपि कौन्तेय ! भूमावुत्पादितं जलम् ।

सत्यं तारयते पूर्वां तृष्णां यत्र च गौर्भवेन् ॥७

पानीयं परमं लोके जीवानां जीवनं परम् ।

पानीयस्य प्रदानेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥८

पानीयस्य गुणा दिव्या परलोकसुखावहा ।

तत्र पुण्योदकी नाम नदी परमपावनी ॥९

कामन्ददाति राजेन्द्र ! तोयदानं यमालये ।

शीतलं सलिलं तस्यामक्षय्यममृतोपमम् ॥१०

क्षीरतोयं प्रदातृणां भवेद्दीर्घं सुखावहम् ।

ये चापि तोयदातारो भूयस्तेषां विधीयते ॥११

प्रशान्त्यत्यम्बुपानेन विभक्षा च युधिष्ठिर ! ।

तृपितस्य नचान्येन पिपासापि प्रणश्यति ॥१२

तस्मात्तोयं सदा देयं तृपितेभ्यो विजानता ।

अग्निर्मूर्तिः क्षितेर्योनिः स्मृतस्य च सुखम्मुवा ॥१३

उच्यते सर्वदानाना मूलमित्युच्यते वृषे ।
 यत् सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभन्ति च ॥१४
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु तोयदानं विशिष्यते ।
 सर्वदानतपोयज्ञैश्चैवाप्य फलमुत्तमम् ॥१५
 तत्सर्वं तोयदानेन प्राप्यते नात्र सरथ ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य स्वत्रदानं सुमन्कृतम् ।
 तस्माज्जाता स्वयं प्राणा भवन्ति पुष्पर्यम ॥१६
 अन्नमुक्तञ्च मुक्तञ्च अग्ने जीव प्रतिष्ठित ।
 इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुष्यन्तेऽग्नेन नित्यश ॥१७
 अग्नेनैव हि जीवन्ति सर्वभूतानि षाण्डव ॥
 तेनाजलञ्च रूपञ्च सत्त्वं वीर्यं द्युतिर्मति ॥१८
 ज्ञानमेव तथाबुद्धं सर्वमन्ते प्रतिष्ठितम् ।
 देवदानवतिर्यग्भु सर्वलोकेषु सर्वथा ॥१९
 सर्वकालं हि सर्वेषां मन्तं प्राणा प्रतिष्ठिता ।
 अन्नं पूज्यं यत्तो रूपं मन्तं नित्यं नमस्कृतम् ॥२०
 सर्वभूतमयञ्चैव सर्वप्राणमयं स्थितम् ।
 अन्ननाधिष्ठितप्राणोऽन्नपानो ध्यानमेव च ॥२१
 उदानञ्च समानञ्च धारयन्ति शरीरिण ।
 शयनेऽथानगमनग्रहणाकर्षणानि च ॥२२
 सर्वसत्त्वकृतं कर्म अन्नादेव प्रवर्तते ।
 चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥२३

अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र ! श्रुतिरेषा सनातनी ।
 विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावनाः ॥२४
 अन्नाद्यस्मात् प्रवर्तन्ते तस्मादन्नं परं स्मृतम् ।
 देवा रुद्रादयः सर्वे पितरो जनयस्तथा ॥२५
 जस्मादन्नेन तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ।
 यस्मादन्नात्प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत्यभुः ॥२६
 तस्मादन्नात्परं दानं न भूतो न भविष्यति ।
 यस्मादन्नं प्रवर्तन्ते धर्मार्थकाममेव हि ॥२७
 तस्मादन्नात्परं दानं नामुत्रेह च पाण्डव ! ।
 यक्षरक्षोगणा नागा भूता दंत्याश्च दानवाः ॥२८
 तुष्यन्त्यन्नेन यस्मात्तु तस्मादन्नं परम्भवेत् ।
 परान्नमुपभुञ्जानो यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥२९
 तच्छुभैकस्य भागस्तु कर्तुर्भवति भारत ! ।
 अन्नदस्य त्रयो भागा भवन्ति भरतर्षभ ! ।
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
 ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं सम्बत्सरं नृप ! ॥३१
 श्रोत्रियाय प्रयच्छन् वै पाकवेदविवर्जितः ।
 दम्भाचारवियुक्तस्तु परां भक्तिमुपागतः ॥३२
 स्वधर्मेणार्जितायान्नं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुद्राहृतम् ॥३३
 तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ।
 अर्धसम्बत्सरं दद्यादग्रभैक्षमयाचते ॥३४

ततोय सर्वदानाना मूलमित्युच्यते कुधे ।
 यत सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभन्ति च ॥१४
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु तायदान विशिष्यते ।
 सर्वदानतपोयज्ञैयन्प्राप्य फलमुत्तमम् ॥१५
 तत्तर्बं तोयदानेन प्राप्यत नात्र सशय ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य स्वप्नदान सुमम्कृतम् ।
 तस्माज्जाता स्वय प्राणा भवन्ति पुष्पर्यम ॥१६
 अन्नमुत्तञ्च मुत्तञ्च अन्ने जीव प्रतिष्ठित ।
 इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुष्यन्तेऽन्नेन नित्यश ॥१७
 अन्नेनैव हि जीवन्ति सर्वभूतानि पाण्डव ।।
 तेनोदलञ्च रूपञ्च सत्व वीर्यं द्युतिर्मति ॥१८
 ज्ञानमेव तथायुञ्ज सर्वमन्ने प्रतिष्ठितम् ।
 देवदानवतिर्यक्षु सर्वलोनेषु सर्वथा ॥१९
 सर्वकाल हि सर्वेषा मन्न प्राणा प्रतिष्ठिता ।
 अन्न पूज्यं यतो रूप मन्न नित्य नमस्कृतम् ॥२०
 सर्वभूतमयञ्चैव सर्वप्राणमय स्थितम् ।
 अन्नेनाधिष्ठितप्राणोऽन्नपानो व्यानमेव च ॥२१
 उदानञ्च समानञ्च धारयन्ति शरीरिण ।
 शयनोत्थानगमनग्रहणाकर्षणानि च ॥२२
 सर्वसत्यकृत कर्म अन्नादेव प्रवर्तते ।
 चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥२३

अन्नाद्भवन्ति राजेन्द्र ! श्रुतिरेषा सनातनी ।
 विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावनाः ॥२४
 अन्नाद्यस्मात् प्रवर्तन्ते तस्मादन्नं परं स्मृतम् ।
 देवा रुद्रादयः सर्वे पितरो जनयस्तथा ॥२५
 जस्मादन्नेन तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ।
 यस्मादन्नात्प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत्प्रभुः ॥२६
 तस्मादन्नात्परं दानं न भूतो न भविष्यति ।
 यस्मादन्नं प्रवर्तन्ते धर्मार्थकाममेव हि ॥२७
 तस्मादन्नात्परं दानं नामुत्रेह च पाण्डव ! ।
 यक्षरक्षोगणा नागा भूता दंत्याश्च दानवाः ॥२८
 तुष्यन्त्यन्नेन यस्मात्तु तस्मादन्नं परम्भवेत् ।
 परान्नमुपभुञ्जानो यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥२९
 तच्छ्रमैकस्य भागस्तु कर्तुर्भवति भारत ! ।
 अन्नदस्य त्रयो भागा भवन्ति भरतर्षभ ! ।
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
 ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं सम्बत्सरं नृप ! ॥३१
 श्रोत्रियाय प्रयच्छन् वै पाकवेदविर्वर्जितः ।
 दम्भाचारवियुक्तस्तु परां भक्तिमुपागतः ॥३२
 स्वधर्मेणार्जितायान्नं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥३३
 तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ।
 अर्धसम्बत्सरं दद्यादग्रभैक्षमयाचते ॥३४

विविध परम भूप तस्यपुण्यफल शृणु ।
 कपिलाशमहस्य तु न्त यत्पुण्यमिष्यते ॥३६
 तत्पुण्यमग्निल प्राय शक्रलाभ महायते ।
 स शक्रभवन रम्य वपकात्रिशत नृप । ॥३७
 यथाशम महातवा माहायामरसाङ्गणै ।
 अग्रान्न या दिन न्याद्द्विनाय नियतव्रतम् ॥३७
 दशवपाणि राजेन्द्र तस्य पुण्यफल शृणु ।
 कपिलाशमहस्यम्य त्रिधित्तम्य यफलम् ॥३८
 तत्पुण्यफलमात्राय परन्तरपुर व्रजन ।
 स शक्रभवन रम्य कामरूपा यथासुगम ॥३९
 दशकान्तिममा गानन कीडते मुरपूजित ।
 शक्रतुल्यावतीणञ्च अकल्गन मत्पुतिम् ॥४०
 चतुर्वेण द्विन श्रामान पायत गानपूजित ।
 अष्वधान्ताय विप्राय भुवितायाश्रकाङ्क्षित ॥४१
 दशकालाभिवाताय तायत पाण्डुनन्दन ।।
 याचत न्न न न्याद्वा इममान पराक्रमे ॥४२
 स लुभा नरक याति कृमाणा कालसूतश्च ।
 स नत्र नरक पार लाभमात्रिनैतन ॥४३
 शतरूपमहस्यणि द्विरयत वेदनार्दित ।
 तस्माच्च नरकार्यण कान्त महता हि म ॥४४
 इन्द्रिा मानुष लोके चण्डालश्ववपायते ।
 यस्तु पांमुत्पात्स्तु दुराध्यममकरिण ॥४५

क्षुत्पिपासाश्रमार्त्तश्च श्रमखिन्नमतिद्विजः ।
 प्रयच्छन् वै तु दातारं गृहस्वान्ते च यस्य वै ॥४६
 तं पूजयति वान्नेन सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ।
 तस्मिन्नुष्टे नरश्रेष्ठ ! तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥४७
 न तथा हविषा होमैर्न पुष्पैर्नानुलेपनैः ।
 अग्नयः प्रार्थयिष्यन्ति यथाह्यतिथिपूजनात् ॥४८
 कपिलायान्तु दत्तायां विधिवज्ज्येष्ठपुष्करे ।
 न तत्फलमवाप्नोति यत्पुनर्विप्रभोजनात् ॥४९
 द्विजपादजलफिलत्रा यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पुष्करपर्णेन पिवन्ति पितरो जलम् ॥५०
 देवमालापनयनं द्विजोच्छिष्टापमार्जनम् ।
 श्रान्तसंवाहनञ्चैव तथा पादावसेचनम् ॥५१
 प्रतिश्रयप्रदानञ्च तथा शय्यासनस्य च ।
 एकैकं पण्डवश्रेष्ठ ! गोप्रदानाद्विशिष्यते ॥५२
 पादोदकं पादघृतं जीवमन्नं प्रतिश्रयम् ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो नोपसर्पति तान् यमः ॥५३
 विप्रातिथ्ये कृते राजन् ! भक्त्या शुश्रूषितेऽपि च ।
 देवाः शुश्रूषिताः सर्वे त्रयस्त्रिंशद्भवन्त्यतः ॥५४
 अभ्यागतो ज्ञानपूर्वस्त्वज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।
 तयोः पूजामधः कुर्यादिति पौराणिकी श्रुतिः ॥५५
 पादाभ्यङ्गोऽन्नपानैस्तु योऽतिथिं पूजयेन्नरः ।
 पूजितस्तेन राजेन्द्र ! भवेदेव न संशयः ॥५६

शीघ्रं पापविनिर्मुक्तो मया चानुगृहीतः ।

विमानेनैव कल्पेन यमलोके म गच्छति ॥१७

अभ्यागतं श्रान्तमनुव्रजद्भिर्देवाश्च मर्ते पितरोऽग्रयश्च ।

अस्मिन् द्विजे नत्र च पूजिता स्तुगति निराशा अपि ते प्रयान्ति ॥१८

अतिथिर्यस्य भग्नारो गृहात्प्रतिनिवर्तते ।

पितरस्तस्य नाश्नन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ॥१९

वर्षित पितृभिर्यस्य स देवैरग्निभि मदा ।

निरय रौरव गत्वा श्रावर्षाणि पच्यते ॥२०

तवश्चापि च्युत कालादिह लाङ्के नराधम ।

इवा वै द्वादशवर्षाणि जायते क्षुत्पिपासित ॥२१

षाण्डालोऽप्यतिथि प्राप्नो देशकालौ च काङ्क्षया ।

अभ्युद्गतगृहस्थेन पूजनीय म मर्दया ॥२२

अनर्चयित्वा योऽरुनाति लाभमाहित्वेनस ।

चण्डालश्च मत्तानोति दशवर्षाणि पाप्मव्र ॥२३

निराशमतिथिं कृत्वा मुक्त्वान् म प्रणश्वान् ।

न जानात्यात्मनात्मान विष्टारूपे निधातितम् ॥२४

मात्र पूज प्रात्रयन्ति माघ स्यात्तत्तु पच्यते ।

माघरुद्रस्य चाश्नन्ति याऽतिथि न प्रनूयन् ॥२५

साङ्गापाङ्गान्तु या वदान् पठतीह दिन दिने ।

नचातिथि पूजयति वृथा स पठति द्विन ॥२६

नित्यभर्त्ता पाकयने माममस्थाभिरेव च ।

ये यतन्ति न चाश्नन्ति गृहेष्वतिथिमागतम् ॥२७

तेषां यशोभिः कामानां दत्तमिष्टञ्च यद्भवेत् ।
 वृथा भवति तत्सर्वमाशया यतया हतम् ॥६८
 देशं कालञ्च पात्रञ्च स्वशक्तिञ्च निरोक्ष्य च ।
 अल्पं वा सुमद्वापि कुर्यादातिथ्यमात्मवान् ॥६९
 सुमुखः सुप्रसन्नात्मा धीमानतिथिमागतम् ।
 स्वागतेनासनेनाद्भिरन्नाद्येन च पूजयेत् ॥७०
 प्रियो वा यदिवा द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव वा ।
 प्राप्तो यो वैश्वदेवान्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥७१
 क्षुत्पिपासाश्रमात्ताय देशकालगताय च ।
 सत्कृत्यान्नं पृदातव्यं यन्नस्य फलमिच्छता ॥७२
 भोजयेदात्मनश्चेष्टान्विधिवत्पूजितात्मनः ।
 अन्नं प्राणो मनुष्याणा मन्नदः प्राणदो भवेत् ॥७३
 तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूति मिच्छता ।
 अन्नदः सर्वकामैस्तु सूपतृप्तस्त्वलङ्कृतः ॥७४
 पूर्णचन्द्र प्रकाशेन विमानेन विराजितः ।
 सेव्यमानो वरस्त्रीभिर्देवलोकं स गच्छति ॥७५
 क्रीडित्वा तु ततस्तस्मिन्वर्षकोटिं यथामरम् ।
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महायशाः ॥७६
 वेदशास्त्रार्थं तत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्यान्मनुष्य रतूपजायते ॥७७
 महाधनपतिः श्रीमान् वेदवेदाङ्गपारगः ।
 सर्वशास्त्रार्थविद्विद्वान् भोगवान् ब्राह्मणो भवेत् ॥७८

सत्रातिथ्यन्तु य कुर्व्याद्वर्षमेवमस्मत्सम् ।
 धर्मान्वितधनाभन्वा पाकभद्रविषजित ॥५६
 देवानित्र स्वय विप्रानचयित्वा पितृनपि ।
 विप्रा नापाशनाशी य स्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥५७
 वसणैरन यावन्ति पथ्यान्दर्शनन्ति व द्विजा ।
 तादृपमहस्याणि मम लाक मन्थित ॥५८
 तनक्ष्रापि च्युत कालान्दिह लाक महायते ।
 वेदशास्त्रायतत्त्वज्ञा भागवान् ब्राह्मणाभरन् ॥५९
 सत्रातिथ्यन्तु य कुर्वाद्यथाश्रद्धन्नरश्वर
 अकालनियमनापि नत्यवानी वितेन्द्रिय ॥६०
 सद्यसथा चितक्रोध मदा धर्मेषु निष्ठित ।
 अधमभारु धर्मिण मायामासम्यवर्षित ॥६१
 श्रद्धान्न शचिनित्य पाकभद्रविषजित ।
 म विमानन न्द्व्येन दिव्यरूपी महायशा ॥६२
 पुण्यरूपुर् याति गीयमानाऽभरागणै ।
 मन्वतरश्च तत्रैव व्रान्तिवा दूरपूजित ॥६३
 मानुष्य लाकमारास्य भागवान् ब्राह्मणाभरन् ।
 तदा च मानि सुपत्न्य प्राप्नुयाद्राजपूजित ॥६४
 चातिस्मरश्च भरति यत्र तत्रैव जायते ।
 अत पर प्रवक्ष्यामि भूमिदान मनुत्तमम् ॥६५
 य प्रयच्छति विप्राय भूमि रम्या सुदक्षिणाम् ।
 श्रात्रियाय दरिद्राय साग्निहात्राय पाण्डुर ॥६६

स सर्वकामवृत्तात्मा सर्वरत्नविभूषितः ।
 सर्वपापविनिमुक्तो दीप्यमानो रविर्यथा ॥६०
 वालसूर्यप्रकाशेन विचित्रध्वजशोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन ममलोकं महातपाः ॥६१
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
 कामगः कामरूपी च क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ॥६२
 यावद्विभर्ति लोकान्वै भूमिः कुरुकुलोद्वह ! ।
 भूमिदानस्य पुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते ॥६३
 ब्राह्मणाय दरिद्राय भूमिं दत्त्वा तु यो नरः ।
 न हिनस्ति नरव्याघ्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥६४
 सप्तद्वीपसमं प्रान्तं यत्र धान्यसमाकुला ।
 सशैलवनदुर्गान्ता तेन दत्ता भवेन्मही ॥६५
 भूमिं हि दीयमानाञ्च श्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ।
 सर्वभूतानि मन्यन्ते मे ददातीति ह श्रुतिः ॥६६
 सुवर्णमणिरत्नानि धनधान्यवसूनि च ।
 सर्वदानानि वै राजन् ददाति वसुधान्ददत् ॥६७
 सागरान् सरितः शैलान् समानि विपमाणि च ।
 सर्वगन्धान्रसान् ददाति वसुधां ददत् ॥६८
 ओषधिः फलसम्पन्नान् नगान् पुष्पफलोपगात् ।
 कमलोत्पलपण्डानि ददाति वसुधां ददत् ॥६९
 धर्मान् कामान् तथाथञ्च वेदान् यज्ञान्स्तथैव च ।
 स्वर्गमोक्षगतिञ्चैव ददाति वसुधां ददत् ॥१००

अग्निष्टोमादिभियश्चै यनन्ति सदक्षिण ।
 न तत्फल भवेत्तर्षा भूमिदानस्य यफलम् ॥१०१
 श्रोत्रियाय मही दद्या यो हिनस्ति न पाण्डव ।।
 सज्जना कथयिष्यन्ति यावद्भोका प्रतिष्ठिता ॥१०२
 तावत्सर्गोपभोगानां भोक्तार पाण्डुनन्दन ।।
 शस्यपूर्णा मही यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ॥१०३
 पितरस्तस्य कुर्याति यावदाभूत्स्रावम् ।
 मम रुद्रस्य सत्रितु खिदराना तथैव च ॥१०४
 प्रीतये विद्धि राजेन्द्र । भूमि दद्या द्विजाय वै ।
 स च पुण्येन पूतामा दाता भूम युधिष्ठिर । ॥१०५
 मयि सायुज्यनां याति नात्र कार्या विचारणा ।
 यत्किञ्चित्कुरुते पाप पुण्या वृत्तिरुक्षित ॥१०६
 स च गार्ग्यमात्रेण भूमिदानेन शुष्यति ।
 यदातां वारणा यस्तु पर पुण्य मुदाहृतम् ॥१०७
 भूमिगार्ग्यमात्रेण तत्फलन्तु विधीयत ।
 मामापवासे यपुण्य वाण चान्द्रायण-पिवा ॥१०८
 भमेर्गार्ग्यमात्रेण तत्फलन्तु विधीयत ॥१०९

युधिष्ठिरवाच ।

इवदय तमन्तु वासुदय । गुरेभर ।।
 गावणस्य प्रमार्गं मे वत्सुमहनि मानद् । ॥११०

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु गोकर्णमात्रस्य प्रमाणं पाण्डुनन्दन ! ।
 त्रिंशद्दण्डप्रमाणेन प्रमितं सर्वतोदिशम् ॥१११
 प्रत्यक्षपरागपि राजेन्द्र ! तत्तथा दक्षिणोत्तरम् ।
 तत् गोकर्णमिति प्राहुः प्रमाणोद्धरणे नृप ! ॥११२
 सवंपां गोशतं यत्र सुखं तिष्ठति यन्नतः ।
 स वत्स ! नरशार्दूल ! व तद्गोकर्णं मुच्यते ॥११३
 किङ्करा मृत्युदण्डाश्च क्रमपाकाश्च दारुणाः ।
 घोराश्च वारुगाः पापाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥११४
 निराधारा रवाद्यास्तु तथा वैतरणी नदी ।
 तीव्रास्तु यातनाः कष्टाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥११५
 चित्रगुप्तः कलिः कालो गृहा वै मृत्युरेव च ।
 यमश्च भगवान् साक्षात्पूजयन्ति महीप्रदम् ॥११६
 रुद्रः प्रजापतिः शक्रः सुराः ऋषिगणास्तथा ।
 अहश्च प्रीतिमान् राजन् ! पूजयामो महीप्रदम् ॥११७
 कृशाशक्रस्य वृत्तस्य कृशागोश्च कृशातिथैः ।
 भूमिर्देया नरश्रेष्ठ ! सन्निधिः पारलौकिकम् ॥११८
 सीदमानं कुटुम्बाय श्रोत्रियायामिहोत्रिणे ।
 वृद्धस्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नराधिप ! ॥११९
 यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं वर्द्धयति स्वकम् ।
 दातारमनुगृह्णाति दत्ता ह्येवं वसुन्धरा ॥१२०

यथा विभर्ति गौरवत्सं सृजति क्षीरमारमन ।
 तथा सर्वगुणोपेतं भूमिदम्पाति सम्पदा ॥१२१
 यथा द्विजा निराहन्ति जलसिक्तानि भूतत्रे ।
 तथा कामत्रिपुरो हन्ति भूमिदस्य दिने दिने ॥१२२
 यथोदयस्थमूयस्तु तम सर्वं व्यपोहति ।
 तथा पापान्नरस्येद् भूमिदानं व्यपोहति ॥१२३
 दानादरानुग्रहानि यो हरेदश हन्ति स ।
 अतीतानागतानीह बुलानि कुरुनन्दन ॥१२४
 आश्रित्य भूमिमदत्ता दत्त्वा वा यो हरेत् पुन ।
 स चान्धो वारुणो पारो क्षिप्यते पूयशोणिते ॥१२५
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत् वै यमुन्धराम् ।
 न तस्य नरका घोरा नियतन्ते न निष्कृति ॥१२६
 ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रेहन्याद् द्वादशपूरुषान् ।
 प्राप्नोति भूमियोनिश्च न च मुच्येत जातु स ॥१२७
 दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राय यस्तामेवोपजीवति ।
 पण शतसहस्रस्य हन्तुं सा लभ्यते फलम् ॥१२८
 सोऽराक्षिराम्तु पापात्मा कुम्भीपात्रेषु पच्यते ।
 दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कुम्भीपाकाद्विनिर्गत ॥१२९
 इह लोके भवेच्छ्रापं शतचन्मानि पाण्डव ।।
 दत्त्वा भूमिं तु देवानां यस्तामेवोपजीवति ॥१३०
 विनाश्य स्वबुलं याति नरकानेकविंशतिम् ।
 नरकेभ्योविनिर्मुक्तं शुनो योनिं स गच्छति ॥१३१

श्वयोनेश्च परिभ्रष्टो विष्टायां जायते क्रिमिः ।
 तत्र तत्रव जायेत नोत्तरं विन्दते पुनः ॥१३२
 फालाकृष्टा मही देया सवीजा शस्यमालिनी ।
 अथवा सोदका देया दरिद्राय द्विजाय वै ॥१३३
 एवं दत्त्वा महीं राजन् ! प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति मनसा चिन्तितानपि ।
 बहुभिर्वसुधा दत्ता दीयन्ते च नराधिपैः ॥१३४
 यस्य यस्य यदा भूमि स्तस्य तस्य तदा फलम् ।
 यः प्रयच्छन्ति कन्यां वै सभूषां श्रोत्रियाय च ॥१३५
 स ब्रह्मदो हि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 वलीवर्दसहस्राणां दत्तानां धूर्यवाहिनाम् ॥१३६
 यत्फलं लभ्यते राजन् ! कन्यादानेन तत्फलम् ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥१३७
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति ये प्रयच्छन्ति कन्यकाम् ॥१३८
 यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाः कुरुनन्दन ! ।
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥१३९
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 षडङ्गविच्चतुर्वेदी सर्वलोकार्चितो द्विजः ॥१४०
 यः सुवर्णं दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
 श्रोत्रियाय सुवृत्ताय बहु भूयश्च पाण्डव ! ॥१४१

स मुक्त सवपापेभ्यो बालसूर्यममप्रभ ।
 विष्य विमानमाख्य कामग कामरूपवान् ॥१४२
 वपकाटि महातेजा मम लोके महीयते ।
 तत कालावनाणञ्च भोऽस्मिन् लोके महीयते ॥१४३
 वेङ्गवशाद्ग विद्विष सादियज्ञपति महान् ।
 यश्चमप्य पयच्छत दग्दित्राय द्विजातये ।
 शक्रात् शक्रशङ्क स मुक्त सवकिल्बिषै ॥१४४
 पूर्णचन्द्रप्रकाशन विमानत विराजता ।
 कामरूपा यथाकाम स्वगलोकं महीयते ॥१४५
 तदा वनाण कालेन लोकस्मिन् स महायशा ।
 सवलाकार्चिन क्षामान राजा भवति वीर्यवान् ॥१४६
 तिलप्रवतक यन्मु श्रात्रिणाय प्रयच्छति ।
 विगणन दग्दित्राय तस्यापि शृणु यत्कलम् ।
 पुष्य वपानुनात्मर्गे यत्प्राक्त पाण्डुनन्दन । ॥१४७
 तन्पुष्य समनुप्राप्तस्त जणाद्विरजा भवन् ।
 यथा त्वच भुवङ्गा व द्युक्त्वा शुभतनुर्भवेन् ॥१४८
 तथा तिलप्रदानाद्द पाप त्यक्त्वा विशुष्यति ।
 तिलवगप्रयुक्तश्च चाम्बूनदविभूषित ॥१४९
 विमानवरमाख्य पितृलोकं स गच्छति ।
 पत्रिपसहस्राणि कामरूपी महायशा ॥१५०
 तिलप्रादानाद्रमते पितृलोकं यथासुखम् ।
 य प्रयच्छति विषाय तिलवेन नराधिप ॥१५१

श्रोत्रियाय दरिद्राय शृणु तस्यापि यत्फलम् ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥१६२
 तत्पुण्यफलमाप्नोति तिलधेनुप्रदो नरः ।
 तिलानान्तु यवैर्यस्तु तिलधेनुं प्रयच्छति ॥१६३
 तावत्कोटिसहस्राणि स्वर्गलोके महीपते ।
 आपाढकैस्तिरुः कृत्वा तिलधेनुं नराधिप ! ॥१६४
 द्वात्रिंशन्निष्कसंयुक्तं विष्णवे यः प्रयच्छति ।
 मद्भक्तो मद्भतात्मा च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कन्यादानसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥१६५
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तो मम लोके महीयते ।
 मम लोकावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके हि जायते ॥१६६
 ऋग्यजुः सामवेदानां पारगो ब्राह्मणर्षभः ।
 गान्तु यस्तु दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥१६७
 प्रसन्नाङ्घ्रिरिणो पुण्यां सवत्सां कांस्यदोहनाम् ।
 यत्किञ्चित् दुष्कृतं कर्म तस्य पूर्वकृतं नृप ! ॥१६८
 तत्सर्वं तत्क्षणादेव विनश्यति न संशयः ।
 यानश्च दोषसंयुक्तं दीप्यमानमलङ्कृतम् ॥१६९
 आरूढः कामगन्धिव्यङ्गोलोकमभिगच्छति ।
 यावन्ति चैव रोमाणि तस्या गोस्तु नराधिप ! ॥१७०
 तावद्वर्षसहस्राणि गवां लोके महीयते ।
 गोलोकादवतीर्णस्तु लोकेऽस्मिन् ब्रह्मणो भवेत् ॥१७१

मन्त्रयात्री शतायुश्च जायते मद्भिरर्चित ।
 निला गाव मुवर्णश्च तथा वन्या वमुन्धरा ॥१७२
 तारयन्तीद् दत्तानि ब्राह्मणभ्यो महामुत्र । ।
 ब्राह्मण वृत्तमम्पनमाहिताग्निमलाशुषम् ॥१७३
 दापयेद्विधिवद्दानम् । मन्त्रिधि पारलोकिक् ।
 आहिताग्नि द्रिद्रश्च आत्रियश्च त्रितेन्द्रियम् ॥१७४
 स्वङ्गमनिरतञ्चैव द्विज यत्नेन पूनयेत् ।
 अहिताग्नि मदा पात्र सदा पात्रश्च वदधित् ॥१७५
 पात्राणामपि यत्पात्र शूद्रान्न यस्य नोदरे ।
 सववेदमय पात्र सवपात्र तपामयम् ॥१७६
 असद्दीर्णश्च यत्पात्र तपात्र तारयिष्यति ।
 दृढस्वाध्यायनियमा म्ब्रह्मकीर्णेन्द्रियाश्च ये ॥१७७
 पञ्चयज्ञरता नित्य पूजितास्तारयन्ति ते ॥१७८

ये क्षान्तदान्ताश्च तथाभिपूणा त्रितेन्द्रिया प्राणिवचे निः
 प्रतिमद्दे सङ्कुचिता गृहस्था स्तेब्राह्मणास्तारयितु ममथा ॥
 निलादसी निलयनापनीती नित्यस्वाध्यायी वृषलाङ्गवर्ती
 श्रुतश्च छत्रादिक योविधिनाददाति स ब्राह्मणस्तारयितु स
 ब्राह्मणा यस्तु मद्भक्तो मद्दानो मत्परायण ।
 मयि सन्न्यस्तवमा च स विप्रस्तारयिष्यति ॥१८१
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चातुर्षण्यं विभागवित् ।
 अन्विद्ध्र पञ्चकालज्ञ सविप्र स्तारयिष्यति ॥१८२
 इति श्रीगौतमोषे वैष्णवधर्मशास्त्र पष्ठोऽध्याय ।

सप्तमोऽध्यायः ।

अथ वृषदान महत्त्ववर्णनम्

वैशम्पायन उवाच ।

वासुदेवेन दानेषु कथितेषु यथाक्रमम् ।
 अवितृप्तस्तु धर्मेषु राजा केशवमब्रवीत् ॥१
 देव ! धर्माभृतमिदं शृण्वतोऽपि परन्तप ! ।
 न विद्यते नरश्रेष्ठ ! मम तृप्तिर्हि माधव ! ॥२
 अनङ्गुत्सम्प्रदानस्य यत्फलन्तु विधीयते ।
 तत्फलं कथयस्वेह तव भक्तस्य मेऽच्युत ! ॥३
 यानि दानानि वाष्ण्य ! त्वया नोक्तानि कानि च ।
 तान्याचक्ष्व सुरश्रेष्ठ ! तेषाञ्चापि क्रमात्फलम् ॥४

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु धर्मविदां श्रेष्ठ ! दत्तस्यानङ्गुहः फलम् ।
 पवित्रत्वात्, सुपुण्यत्वात् पावनत्वात्तथैव च ॥५
 दशधेनुसमोऽनङ्गानेकोऽपि कुरुपुङ्गव ! ।
 मेदोमांसविपुष्टाङ्गोनीरोगः पापवर्जितः ॥६
 युवा भद्रः सुशीलश्च सर्वदोषविवर्जितः ।
 धुरन्धरस्तारयति दत्तो विभ्राय पाण्डव ! ॥७
 स तेन पुण्यदानेन पञ्चकोटी र्युधिष्ठिर ! ।
 यथा मम महातेजा मम लोके महीयते ॥८

दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव । ।
 वर्षाणां हि तटाक्षुषु पञ्चदश्यां समाहित ॥६
 यो हि दद्यादनद्वाहो द्वौ युक्तौ च धुरन्धरी ।
 मुञ्चताय दरिद्राय श्रोत्रियाय विशयत ॥१०
 तस्य यत्पुण्यमाख्यात तच्छृणुष्व युधिष्ठिर । ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्प्रोक्तं फलमुत्तमम् ॥११
 तत्पुण्यफलमासाद्य याति लोकान् न मामकान् ।
 यायन्ति च व रोमाणि तयोश्चानहुहो नृप । ॥१२
 तत्रैवैवमहस्याणि मम लाक महोयते ।
 दरिद्रायैव दातव्यं न समृद्धाय पाण्डव । ॥१३
 वर्षाणां हि तटाक्षुषु फलं नैव पर्याप्तम् ।
 तन्मादनहुहन्द्वाहो दरिद्राय द्विजाय वै ॥१४
 म तेन पुण्यदानेन पूतात्मा कुरुकुञ्जव । ।
 विमानन्दिव्यमारुहा दिव्यरुपी यथासुखम् ॥१५
 मम लोकेषु रमते यावदाभूत्सुखम् ।
 गृहं दीपप्रभायुक्तं शय्यामनविभूषितम् ॥१६
 भाजनोपस्करयुक्तं धान्यं पूषामलहङ्गनाम् ।
 दामीगाभूमिमयुक्तं सयुक्तं सवसाधनै ॥१७
 ब्राह्मणाय दरिद्राय श्रोत्रियाय युधिष्ठिर । ।
 दद्यात्सदक्षिणं यस्तु तस्य पुण्यफलं शृणु ॥१८
 देवाः पितृगणाश्चैव मिद्वयम्वृषयस्तथा ।
 प्रयच्छन्ति प्रणष्टा वै यानमादित्यसंनिभम् ॥१९

तेन गच्छेच्छ्रियायुक्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ।

स्त्रीसहस्रभृते दिव्ये भवने तत्र काश्वने ॥२०

मोदते ब्रह्मलोकेषु यावदाभूतसंप्लवम् ।

शय्याप्रस्तरणोपेतां यः प्रयच्छति पाण्डव ! ॥२१

अर्चयित्वा द्विजं भक्त्या वस्त्रमाल्यनुलेपनैः ।

भोजयेच्च विचित्राणि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥२२

आहिताग्निसहस्रस्य तर्पितस्य हि यत्फलम् ।

तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्तु विप्राय यच्छति ॥२३

छन्दोभिः सह युज्यन्ते विमानेन विराजितः ।

सप्तर्षिलोकान् व्रजति पूज्यते ब्रह्मवादिभिः ॥२४

चतुर्युगानि वै तत्र क्रीडित्वा तत्र देववत् ।

इहैव मानुषे लोके विप्रो भवति वेदवित् ॥२५

विश्रामयति यो विप्रं श्रान्तमध्यपरिश्रमात् ।

विनश्यति तदा पापं तस्य वर्षकृतं नृप ! ॥२६

अथ प्रक्षालयेत्पादौ तस्य तोयेन भक्तिमान् ।

दशवर्षकृतं पापं व्यपोहति न संशयः ॥२७

घृतेन वाथ तैलेन पादौ यस्तस्य पूजयेत् ।

तद्द्वादशाब्दं समारूढं पापमाशु व्यपोहति ॥२८

येन दानस्य दत्तस्य यच्च पुण्यमुदाहृतम् ।

तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्त्वेवं विप्रमर्चयेत् ॥२९

स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।

प्रत्युत्थानेन वा राजन् ! स देवानां प्रियो भवेत् ॥३०

स्वागतेनानलोरजन्नाग्नेन शतक्रतु ।
 प्रत्युत्थानेन पितर प्रीतिं यान्त्यधिप्रिया ॥३१
 अग्निशक्रपितृणाञ्च तेषां प्रीत्या नराधिप । ।
 सम्बत्सरकृतं पापन्तत्र सद्या विनश्यति ॥३२
 य प्रयच्छति विप्राय यानमाल्यविभूषित ।
 स यान्ति मणिचित्रण रथनेन्द्रनिवेतनम् ॥३३
 पुरन्दरपुरे तत्र दिव्यनारीनिपेरिते ।
 पट्टिवधसहस्राणि क्रोडतेऽसरमाङ्गणे ॥३४
 वाहनं य प्रयच्छन्ति ब्राह्मणाय युधिष्ठिर । ।
 ते यान्ति रत्नचित्रण वाहनन सुरालयम् ॥३५
 स तत्र कामं क्रीडित्वा सव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 उह लोके भरद्वाजो वदवदान्नतच्यवित् ॥३६
 पाद५ पहवाकीर्ण पुष्पिन सफलन्तथा ।
 गन्धमाल्यार्चिन कृत्वा यस्त्राभरणभूषितम् ॥३७
 य प्रयच्छति विप्राय श्रात्रियाय इन्द्रिण ।
 भोजयित्वा यथाकाम तस्य पुण्यफलं शृणु ॥३८
 जाम्बूनद्विचित्रण विमानन विराजता ।
 पुरन्दरपुरं याति जयशब्दरवैर्युत ॥३९
 तत्र शक्रपुरे रम्ये शक्रस्य कल्पपादपम् ।
 ददाति चेष्टितं सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥४०
 यावन्ति तस्य पत्राणि पुष्पाणि च फलानि च । ।
 तावद्वर्षसहस्राणि शक्रेलोकं मदीयते ॥४१

शक्रलोकावतीर्णश्च मानुष्यं लोकमागतः ।
 रथाश्वगजसम्पूर्णं पुरं राष्ट्रञ्च रक्षति ॥४२
 स्थापयित्वा तु भद्रतया यो मत्प्रकृतिमान् नरः ।
 न स्नानं विधिवत्कृत्वा पूजाकर्माणि कारयेत् ॥४३
 स्वयं वा पूजयेद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥४४
 अश्वमेधसहस्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्य मत्सालोक्ष्यं प्रपद्यते ॥४५
 न जाने निर्गमं तस्य ममलोकाद्युधिष्ठिर ! ।
 देवालये विप्रगृहे गोवाटे चत्वरेऽपि वा ॥४६
 प्रज्वालयति यो दीपं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 आरुह्य काञ्चनं यानं द्योतयन् सर्वतोदिशम् ॥४७
 गच्छेदादित्यलोकं स सेव्यमानः सुरोत्तमैः ।
 तत्र प्रकारं क्रीडित्वा वर्षकोटिं महायशाः ॥४८
 इहलोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 देवालयेषु वा राजन् । ब्राह्मणावसथेषु वा ॥४९
 चत्वरेषु चतुष्के वा रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
 नाट्यगान्धर्ववाद्यानि धर्मश्रावणिकाश्च याः ॥५०
 यस्तु कारयते भक्त्या मद्गतेनान्तरात्मना ।
 तस्य देवा नरश्रेष्ठ ! पितरश्चापि हर्षिताः ॥५१
 सुप्रीताः सम्प्रयच्छन्ति विमानं कामगं शुभम् ।
 स च तेन विमानेन याति देवपुरं नरः ॥५२

तत्र दिव्यांसरोभिस्तु देवमान प्रमोदते ।
 देवलोकावतीर्णश्च स लोकेऽस्मिन्नराधिप । ॥१३
 वेदवेदाङ्गतस्वज्ञो भगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
 चत्वरे वा सभायां वा तोरणे वा गृहाङ्गणे ॥१४
 वृत्वाद्रिकुण्डं विपुलं स्थण्डिलं वा युधिष्ठिर । ।
 तत्राग्निश्चनुरोमासान् इजालयेद्यस्तु भक्तिमान् ॥१५
 समाप्तेषु तु मासेषु पुण्यादिषु तथा द्विजान् ।
 भाजयेत्पायसं सृष्टं सघृतं मद्गतात्मना ॥१६
 दक्षिणांश्च यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
 एव नित्यन्तु यः कुर्यान् नित्यं मेवार्चयस्तु माम् ॥१७
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर । ।
 तेनाहं शङ्करश्चास्मि पितरो ह्यमयस्तथा ॥१८
 यास्याम परमां प्रीतिं नात्र कार्या विचारणा ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥१९
 सोऽस्मि प्रीतिहर श्रीमान् मम लोके महावशा ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रो जायतेऽमरपूजित ॥२०
 यः कोरोति नरश्रेष्ठ । भरणं ब्राह्मणस्य तु ।
 श्रोत्रियस्थाभिवात्तस्य दरिद्रस्य विशेषतः ॥२१
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर । ।
 गतां कोटिप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥२२
 तत्पुण्यफलमाप्नोति वर्षेणैकेन पाण्डव । ।
 वाश्वनेन विचित्रेण यानेनाम्बरशोभिना ॥२३

स याति मामकं लोकं दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 गीयमानोऽमरस्त्रीभिर्वर्षाणां कोटिर्विशतिम् ॥६४
 क्रीडित्वा मामके लोके तत्र देवंरभिष्टुतः ।
 मानुष्यमवतीर्णस्तु वेदविद्ब्राह्मणो भवेत् ॥६५
 करकं कुसिकां वापि यो महज्जलभाजनम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥६६
 ब्रह्मचर्यं तु यत्प्रीते फलं प्रोक्तं यथाविधि ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति जलभाजनदो नरः ॥६७
 सुव्रतः सुप्रभः सौम्यः प्रहृष्टेन्द्रिमानसः ।
 हंससारसयुक्तेन विमानेन विराजिता ॥६८
 स याति वारुणं लोकं दिव्यगन्धर्वसेवितम् ।
 पानीयं यः प्रयच्छेद्द्वैजीवानां जीवनं परम् ॥६९
 नैष्टिकेषु च मासेषु तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाकोटिदानस्य यत्पुण्यन्तु विधीयते ॥७०
 तत्पुण्यफलमाप्नोति पानीयं यः प्रयच्छति ।
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥७१
 स गच्छेद्विभुसदनं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 त्रिंशत्कोटिसमास्तत्र दिव्यगन्धर्वसेवितः ॥७२
 क्रीडित्वा मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ।
 शिरोऽभ्यङ्गप्रदानेन तेजस्वी प्रियदर्शनः ॥७३
 सुभगो रूपवान् शूरः पण्डितश्च भवेन्नरः ।
 वस्त्रदायी तु तेजस्वी रूपवान् प्रियदर्शनः ॥७४

भगव मुभगधीशां श्रोणां नित्य मनोहरः ।
 उपानहश्च च्छप्रश्च यो ददाति नरोत्तमम् ॥८१
 म यानि ग्यमुप्येन काश्चनच्छ्रशोभिना ।
 शक्याप महातेजा मध्यमानोऽम्बरोगणे ॥८२
 काष्ठपादुवदा यान्ति विमानं १ पयाजितै ।
 धमगन्तपुर गम्य मध्यमाना मुगतमै ॥८३
 इन्तकाष्ठप्रदानेन मृष्टधानु भगवतः ।
 मुगन्धवदन धामान मेधामौभाग्यसवुत ।
 श्वोर इति घृत वापि गुड मधुरम तथा ॥८४
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य परा भक्ति मुपागता ।
 ते उप रश्चरानश्च श्वन म्गडामभूषितः ।
 गीयमानश्च गन्धवयान्ति शकपुर नर ॥८५
 तत्र दिव्यामरोऽभिन्नु से यमानो यथासुखम् ।
 पशुवधमहस्यार्णि मोदन्त देवमग्निभा ॥८६
 तत कालावनीयाश्च जायन्ते त्विह मानवा ।
 प्रभुतधनधान्याश्च भोगवन्तो नरोत्तमा ॥८७
 वैशाख मासि वैशाख दिवसे पाण्डुनन्दन । ।
 ववस्वत ममुन्मिष्य परा भक्ति मुपागता ॥८८
 अ न्यच्य विधिवद्विप्रास्तिगान गुहसमायुनान् ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य स्तेषा पुण्यफलं शृणु ॥८९
 गोप्रदानेन यत्पुण्य विधिवन् पाण्डुनन्दन । ।
 तत्पुण्य समनुप्राप्तो यम लोके महीयते ॥९०

ततश्चापि च्युतः कालादिह राजा भविष्यति ।
 तस्मिन्नेव दिने विप्रान् भोजयित्वा सदक्षिणम् ॥८५
 तोयपूर्णानि रम्याणि भाजनानि दिशन्ति ये ।
 ते यान्त्यादित्यवर्णाभै विमानैर्वरुणालयम् ॥८६
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु रमन्ते कामगामिना ।
 ततोऽवतीर्णाः कालेन ते चास्मिन् मानुषे पुनः ॥८७
 भोगवन्तो द्विजश्रेष्ठा भविष्यन्ति न संशयः ।
 अनन्तराशी यश्चापि वर्तते मृतवत्सदा ॥८८
 सत्यवान् क्रोधरहितः शुचिः स्नानरतः सदा ।
 स विमानेन दिव्येन याति रत्नपुरं नरः ॥८९
 तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु वपकोटिं महातपः ।
 क्रीडित्वा मानुषे लोके जायते वेदविद्द्विजः ॥९०
 एक भुक्तेन यश्चापि वर्षमेकन्तु वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यशौचसमन्वितः ॥९१
 स विमानेन शुभ्रेण याति शक्रपुरं नरः ॥९२
 दशकोटिसमास्तत्र क्रीडित्वाप्सरसाङ्गणैः ।
 इह मानुष्यके लोके ब्राह्मणो वेदविद्भवेत् ॥९३
 चतुर्थेनैह भक्तेन ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 वर्तते वर्षमेकं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥९४
 चित्तवर्हिणयुक्तेन विचित्रध्वजशोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन स महेन्द्रपुरन्नरः ॥९५

कर्कशाभिर्वरस्त्रीभिः सेव्यमानो यथासुखम् ।
 तत्र च ह्यादराकोटिसमासुखं प्रमोदते ॥६६
 ततो लोकावतीर्णश्च लोके चास्मिन् नराधिप ।।
 भवेद्वै ब्राह्मणो विद्वान् क्षुमावान् वेदपारग ॥६७
 पञ्चकाले तु योऽरुनातिवर्षमेवन्तु कल्पश ।
 ब्रह्मचर्याकृते युक्तं शुचिः क्रोधविवर्जित ॥६८
 तपोयुक्तस्य तस्यापि शृणुष्व फलमुत्तमम् ।
 धान्यादित्यप्रकारेण विमानेनाग्निसन्निभ ॥६९
 स याति मम लोकं वै दिव्यनारीनियेषित ।
 तत्र सर्वैर्मरुद्भिश्च सेव्यमानो यथासुखम् ॥१००
 पश्यत्येव सदा मां तु क्रीडित्वासरसाङ्गणैः ।
 पक्षीपवास यथापि कुरुते मद्भगवात्मना ॥१०१
 समाप्ते तु व्रते तस्मिन्स्तर्पयेच्छ्रोत्रियद्विजम् ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन सेव्यमानो महर्षिभिः ॥१०२
 द्योतयन् प्रथमं व्योमं मम लोकं प्रवर्तते ।
 तत्र वै मोदते कामकामरूपी यथासुखम् ।
 त्रिंशत्कोटिसमा राजन् । क्रीडित्वा देववन्सुखम् ॥१०३
 इह मातुष्यके लोके पूजनीयो द्विजोत्तम ।
 श्रयाणामपि वेदानां सद्गानां पारगो भवेत् ॥१०४
 यश्च मासोपवासं वै कुरुते मद्भगवात्मना ।
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो जितधीः ज्ञानतत्पर ।
 समाप्ते नियमे तत्र भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥१०५

दक्षिणाश्च ततो दद्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 स गच्छति महातेजा ब्रह्मलोक मनुत्तमम् ॥१०६
 सिंहयुक्तेन यानेन दिव्यस्त्रीगणसेवितः ।
 तत्रैव ब्रह्मगो लोके देवर्षिगणसेवितः ॥१०७
 शतकोटिसमा राजन् ! यथाकामं प्रमोदते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके द्विजो भवेत् ॥१०८
 षडङ्गविद्यतुर्वेदी त्रिंशज्जन्मन्यरोगवान् ।
 यः स्तुत्वा सर्वकामस्तु शुक्तिः क्रोधविवर्जितः ॥१०९
 महाप्रस्थानमेकाग्रो याति तद्गतमानसः ।
 स गच्छंद्दिन्द्रसदनं विमानेन महातपाः ॥११०
 महामणिविचित्रेण सुवर्णेन विराजता ।
 शतकोटिसमास्तत्र सुराधिपतिपूजितः ॥१११
 नागपृष्ठे निवसति दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 शकलोकावतीर्णश्च मानुषेषु प्रजायते ॥११२
 राज्ञां राजन् ! महातेजाः सर्वलोकार्चितः प्रभुः ।
 प्रायोपवेशं यः कुर्यात् मद्गततेनान्तरात्मना ॥११३
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मन्त्रं समाहितः ।
 पुनः स्वस्थो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥११४
 कामगः कामरूपी च वालसूर्यसमप्रभः ।
 स विमानेन दिव्येन याति लोकांस्तु मामकान् ॥११५
 स्वर्गास्वर्गमहातेजा गत्वा दत्त्वा यथासुखम् ।
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतसंप्लवम् ॥११६

अग्निप्रवेश यश्चापि कुरुते मद्रतात्मना ।
 सोऽपि खानेन ऽन्वयेन मम लोक प्रपद्यते ॥११७
 तत्र मन्त्रगुणोपेत पश्यत्येव च मा सदा ।
 त्रिंशत्काटिसमा राजन । मोदते मम सन्निधौ ॥११८
 ततोऽवतीर्ण कालेन वद्विद् भ्राह्मणो भवेत् ।
 कारीण साधयेद्यस्तु मां प्रपन्न शुचित्रत ॥११९
 नमां ब्रह्मण्यदेऽप्येत्येतन्मन्त्र मुदीरयेत् ।
 रालसूत्रप्रकाशन विमानेन विराजता ॥१२०
 मम लोक ममासाद्य पञ्चकोटी प्रमोदते ।
 मम लाकावतीर्णश्च लोकैऽस्मिन् क्षत्रियो मवेत् ॥१२१
 निवेदयति मन्मूढया मन्मना मद्रत शुचि ।
 रुद्र ऽक्षिणभृति वा चतुःश्या विज्ञेयत ॥१२२
 मिद्वैश्वदेवैर्षिभिश्चैव देव सर्वैश्च पूजित ।
 गन्धर्व भूतमह्वश्च गीयमाना महातपा ॥१२३
 प्रथिगत् स महातेजा मा वा शङ्कमेव वा ।
 तस्यापुनर्भव राजन विद्धि नात्र विचारणा ॥१२४
 स्त्राग्रह गागृह वाथ गुरुविप्रगृहेऽथवा ।
 हन्यते यस्तु राजेद्र शत्रुलाक व्रवन्ति ते ॥१२५
 तत्र नाम्बनद्मये विमाने कामगामिनि ।
 मन्वन्तर प्रमान्ते ऽन्वयनारीनिपविता ॥१२६
 अश्रुतम्याप्रदानेन दत्तस्य हरणन च ।
 जन्मप्रभृति यदत्त सर्वं नश्यति भारत । ॥१२७

नागोप्रदा स्तत्र पयः पिवन्ति

न भूमिदा भूमि मथाश्नुवन्ति ।

अन्यान् कामान् ब्राह्मणेभ्यो ददाति

तां स्तान् कामान् स्वर्गलोके स भुङ्क्ते ॥१२८

यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनोपार्जितञ्च यत् ।

ततो गुणवते देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥१२९

अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।

अदत्त्वा काञ्चनङ्गाञ्च दरिद्रो नाम जायते ॥१३०

दानं यत्सफलं नैव श्रोत्रियाय न दीयते ।

न तद्गुणवते देयं न देवात् क्षय मिच्छता ॥१३१

अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।

श्रोत्रिया यत्र नाश्नन्ति न देवा स्तत्र भुञ्जते ॥१३२

श्रोत्रियेभ्यः परं नास्ति दैवतं तारणं महत् ।

निधानञ्चापि राजेन्द्र ! नास्माच्छ्रोत्रियभाजनात् ॥१३३

इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

अथ पञ्चमहायज्ञवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

विप्रयोगे शरीरस्य सेन्द्रियस्य विशेषतः ।

अन्तरा वर्तमानस्य गतिः प्राणस्य कीदृशी ॥१३४

श्रीभगवानुवाच ।

शुभाशुभकृत् सर्वं प्राप्नोतीह फलं नरः ।
 स तु सर्वस्य भूतस्य परत्वनाम विद्यते ॥२॥
 पञ्चत्व पाण्डवश्रष्ट । पञ्चीभूतकर परम् ।
 तेषां पञ्चमहायज्ञान् ये कुर्वन्ति द्विचोत्तमा ॥३॥
 पञ्चत्व पञ्चभिर्भूतैर्वियोगसम्प्रपद्यते ।
 न जायते न म्रियते पुरुषः शान्धते सदा ॥४॥
 प्रायेण मरणं नाम पापिनामेव पाण्डवः ।
 येषान्तु न गतिं पुण्या तेषां मरणमुच्यते ॥५॥
 प्रायेणाकृतकृत्यत्वाद् भूय उद्विजते जनः ।
 कृतकृत्या प्रतीक्षन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥६॥

युधिष्ठिर उवाच ।

पञ्चयज्ञा कथं देव । कियन्ते तु द्विजातिभिः ।
 तेषां नाम च देवेश । वक्षुमर्हस्यशेषतः ॥७॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पञ्च महायज्ञान् कीर्त्यमानान् युधिष्ठिरः ।।
 यैरेव ब्रह्मसालोक्यं लभ्यते गृहमेधिना ॥८॥
 ऋषियज्ञः ब्रह्मयज्ञः भूतयज्ञश्च पार्थिवः ।।
 नृत्यज्ञः पितृयज्ञश्च पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ॥९॥
 तपणं ऋषियज्ञः स्यान् स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञकम् ।
 भूतयज्ञो बलियज्ञो नृत्यज्ञोऽतिविभूतनम् ॥१०॥

पितृनुदिस्य यत्कर्म पितृयज्ञः प्रकीर्तितः ।
 हुतञ्चाप्यहुतञ्चैव तथा प्रहुतमेव च ॥११
 प्राशितं वलिदानञ्च पाकयज्ञान् प्रचक्षते ।
 वैश्वदेवादयो होमा हुतमित्युच्यते बुधैः ॥१२
 आहुतन्तु भवेदत्तं प्रहुतं ब्राह्मणाशितम् ।
 प्राणाग्निहोत्रहोमञ्च प्राशितं विधिवद् द्विजः ॥१३
 वलिञ्च कर्म राजेन्द्र ! पाकयज्ञाः प्रकीर्तिताः ।
 केचित्पञ्च महायज्ञाः पाकयज्ञान् प्रचक्षते ॥१४
 अपरे ऋषियज्ञादि महायज्ञविदो विदुः ।
 सर्व एते महायज्ञाः सर्वथा परिकीर्तिताः ॥१५
 ब्राह्मणोभूष्णुरेतांस्तु यथाशक्तिमुपाहरेत् ।
 अहन्यहनि ये त्वेतानकृत्वा भुञ्जते स्वयम् ॥१६
 केवलं मलमश्नन्ति ते नरेन्द्र ! न संशयः ।
 तस्मात्स्नात्वा द्विजो विद्वान् कुर्यादेतान् दिने दिने ॥१७
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जन्वै प्रायश्चित्तीयते द्विज ॥१८

युधिष्ठिर उवाच ।

देव देव ! नमस्तेऽस्तु त्वद्भक्तस्य जनार्दन ! ।
 वक्तुमर्हसि देवेश ! स्नानस्य तु विधिं मम ॥१९

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते किल्बिषाद् द्विजः ॥२०

मृदञ्च गोमय चैव तिलदर्भा स्तथैव च ।
 पुष्पाण्यपि यथालाभमादाय तु जलं व्रजेत् ॥२१
 नद्या सत्या न च स्नायादन्यत्र द्विजसत्तम ।
 सति प्रभूते पयसि नाल्पे स्नायात्कदाचन ॥२२
 गत्वादकसभीपे तु शुचीं देशे मनोहरे ।
 ततो मृदामयादीनि तत्र प्रोक्ष्य विनिक्षिपेत् ॥२३
 प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कुर्वात्तु तज्जलम् ।
 न च प्रक्षालयेत्तीथन्ताभिर्विद्वान् कदाचन ॥२४
 न च पादेन वा हन्याद्दस्तेनैव च वा जलम् ।
 सर्वदेवमया ह्यापा मम वा पाण्डुनन्दन । ॥२५
 तस्मात्ताम्बु न हन्तव्यास्ताभिर्निष्पाहयेत् स्थलम् ।
 कवलं प्रथमं मञ्जन् नाङ्गानि त्रिभृजेद् बुध ॥२६
 ततस्तीर्थं समासाद्य बुधादाचमनं बुध ।
 गोपुच्छाकृतिवत् कृत्वा करैश्च प्रपिचेज्जलम् ॥२७
 द्विस्तत्परिमृनेदत् पादावभ्युक्ष्य चात्मनः ।
 शीर्षेण्यस्तु ततः प्राणान् सकृदेव समं स्पृशान् ॥२८
 बाहू द्वौ च ततः स्पृशेद् हृदयं नाभिमेव च ।
 प्रत्यङ्गमुदकं स्पृशेद् मूर्धानन्तु ततः स्पृशेत् ॥२९
 आपः पुनन्विष्यत्पुत्रा च पुनराचमनं चरेत् ।
 सोद्धारं व्याहृतिं वार्षि सदसस्पतिमित्युचम् ॥३०
 आचम्य प्रथमं पश्चात् तत्र कृत्वा समालभेत् ।
 श्वावेदं विष्णुरित्यङ्गमुत्तमाधममध्यमम् ॥३१

आलम्ब्य वारुणैः सूक्तैर्नमस्कृत्य जलं ततः ।
 स्रवन्त्याश्चेत्प्रतिस्त्रोतः प्रतिकूलञ्च वारिषु ॥३२
 मज्जेदोमित्युदाहृत्य न च प्रक्षोभयेज्जलम् ।
 गोमयञ्च त्रिधा कृत्वा यथापूर्वं समालभेत् ॥३३
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीञ्च जपेत् पुनः ।
 पुनराचमनं कृत्वा मद्गतेनान्तरात्मना ॥३४
 आपोहिष्ठेति तिसृभिर्दर्मपूतेन वारिणा ।
 तथातरत् समन्दीति सिञ्चेत्त्रेतिजलं क्रमात् ॥३५
 गोसूक्तेनाश्वशूक्तेन शुद्धवर्णेन चाप्यथ ।
 वैष्णवैर्वारुणैः सूक्तैः सावित्रै रुद्रदैवतैः ॥३६
 वामदेवेन चात्मानं मन्त्रैर्मन्मयसामभिः ।
 सिक्तान्तः सलिले सूक्तं जपेच्चैवाघमर्षणम् ॥३७
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीं वा ततो जपेत् ।
 आश्वासमोक्षात् प्रणवं जपेद्वा मामनुस्मरन् ॥३८
 ऋक्पादं वा जपेन्मन्त्र मष्टाक्षरमथापिवा ।
 सम्लुत्य तीर्थमासाद्य धौते शुफ्ले च वाससी ॥३९
 शुफ्लेचाच्छादयेत् कक्षे न कुर्व्यात् कटिपाशके ।
 पासनिर्वन्धकक्षोयत् कुरुते कर्म वदिकम् ॥४०
 राक्षसा दानवा दैत्या तद्विलम्पुन्ति हर्षिताः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्षं पाशेन धारयेत् ॥४१
 ततः प्रक्षाल्य पादौ द्वौ हस्तौ चैव मृदाशनैः ।
 आचम्य पुनराचामेत् सावित्र्याञ्जलिना जपेत् ॥४२

जले जलगत शुद्ध स्थल एव स्थलस्थित ।
उभयत्र स्थितस्तस्मादाद्यामेदात्मशुद्धये ॥४३
दर्भेषु दर्भपाणि मन प्रादमुपस्तु समाहित ।
प्राणायामन्तत कुर्याद् मद्गतेनान्तरात्मना ॥४४
सहस्रकृत्व सावित्री शतकृत्वस्तु वा जपेत् ।
समाप्त तु तत्र तस्मिन् सावित्र्या चानुमन्त्य च ॥४५
मन्देहानां विनाशाय राक्षसां विक्षिपेज्जलम् ।
मद्गोऽसीत्यथाचान्त प्रायश्चित्तजल क्षिपेत् ॥४६
अथादाय स पुष्पाणि तोयान्यञ्जलिना क्षिपेत् ।
शक्षिष्य प्रतिमूष्यश्च व्योममुद्रां प्ररुल्पयेत् ॥४७
तथा द्वादशकृत्वस्तु मूर्ध्न्यस्यैकाक्षर जपेत् ।
ततस्त्वप्राञ्जगदीनि त्रि कृत्वा परिवसयेत् ॥४८
प्रदक्षिण परासृज्य मुद्राया स्वमुत्सन्तथा ।
उद्वृष्ववाहुन्नतो भूत्वा सूक्ष्मीक्षन् समाहित ॥४९
तन्मण्डलम्थ मा ध्यायेत् ततो मूर्त्तिश्चतुर्भुजम् ।
वदुत्यश्च जपन्मन्त्र चित्रन्तचस्वरित्यपि ॥५०
सावित्रीश्च यथाशक्ति तप्त्वा मूत्तश्च मामकम् ।
मन्मयानि च मामानि पूरुष वृत्तमेध तु ॥५१
ततश्चालावयेदक हस शुचिपदित्युचा ।
प्रदक्षिण समावृन्त्या नमस्तृत्य दिवाऽररम् ॥५२
ततस्तु तर्पयेदग्निमां शष्पाणश्च शङ्करम् ।
प्रजापतिश्च देवाश्च तथा देवमुनीनपि ॥५३

साङ्गानपि तथा वेदानितिहासक्रतूस्तथा ।
 पुराणानि च दिव्यानि कुलान्यप्सरसान्तथा ॥५४
 ऋतून् संवत्सरञ्चैव कालङ्कालात्मकं तथा ।
 भूतग्रामांश्च भूतानि सरितः सागरांस्तथा ॥५५
 शैलांश्चैव स्थितान् देवानोपधीः सवनस्पतीन् ।
 तर्पयेदुपवीती तु प्रत्येकं वृष्यतामिति ॥५६
 अन्वारभ्य तु सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 निवीती तर्पयेत्पश्चादपिन् मन्त्रकृतस्तथा ॥५७
 मरीच्यादीन्मुनींश्चैव नारदान्तान् समाहितः ।
 प्राचिनावीत्यथैतांस्तु तर्पयेद्देवतान् पितॄन् ॥५८
 ततस्तु हव्यमानाग्निं सोमं वैवस्वतं तथा ।
 ततश्च पितरश्चापि चाग्निष्वान्ता स्तथैव च ॥५९
 सोमपांश्चैव दर्भस्तु सतिलैरेव वारिभिः ।
 वृष्यध्वमिति पश्चात्तु स्वपितॄंस्तर्पयेत्ततः ॥६०
 पितॄन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 पितामहीं तथा चापि तथैव प्रपितामहीम् ॥६१
 मावृष्वसां तथा चापि तथैव च पितृष्वसाम् ।
 मातरश्चात्मनश्चापि तथा मातामहीमपि ॥६२
 मातुर्मातामहीं चापि गुरुनाचार्य्यमेव च ।
 उपाध्यायांस्तु सम्ब्रन्धीन् शिष्यत्विष्वङ्गातिपुत्रकान् ॥६३
 प्रीतिमानानृशंस्यार्थं तर्पयेत्तान्नमत्सरः ।
 तर्पयित्वा तथाचम्य स्नानवस्त्रं प्रपीडयेत् ॥६४

तद्धि भृत्यन्नम्यान्न स्नानपानञ्च तद्धिदु ।
 अक्षयित्वा तात पूर्वं स्नानरस्त्रञ्च पीडयेत् ॥६१
 पीडयेद्यदि न-माहाद्वा सर्पिगणाम् तथा ।
 पितरश्च निगाशान् शश्वान् यान्ति यथाममम् ॥६२
 प्रश्नाल्य तु सृष्टा पाशावाचम्य प्रयत पुन ।
 दर्भेषु दम्पाणि मन म्याध्यायन्तु समाचरेत् ॥६३
 वदवाटौ समारभ्य तथापर्युपरि क्रमान् ।
 यदधात उदन चित्वा तन् म्याधाय प्रचक्षते ।
 ऋच वाऽथ यजुवापि मामगाथा मथापिवा ॥६४
 इतिहासपुराण वा यथाशान्ति न ह्यपयेत् ।
 उत्थाय तु नमस्कृत्वा दिशादिग्देवता अपि ॥६६
 ब्रह्माण श्वमनश्चाग्निं पृथिवीं सोपधीम् तथा ।
 वायु वाचम्पतिश्चापि विष्णुश्च पितर तथा ॥७०
 नमस्कारान्तमद्भिरनु प्रणवादि च पूजयेत् ।
 तता नमो ऋतु इत्युक्त्वा नमस्कृत्यात्तु तत्रलम् ।
 घृणी मृष स्तथादित्य इत्युक्त्वात्रि स्वमूर्धानि ॥७१
 मित्कावलाक्यदन्त प्रणवन समाहित ।
 तनासामचयेत्पुण्य मतिप्रयरेव नित्यश ॥७२

युधिष्ठिर उवाच ।

'उत्प्रियाणि प्रमूलाणि त्वदनिष्टानि माधव । ।
 सवाण्याचञ्च देवेश । त्वद्भक्तस्य ममाच्युत ' ॥७३

श्रीभगवानुवाच ।

शृणुष्व्रावहितोराजन् ! पुष्पाणि विविधानि मे ।
 कुमुदं करवीरश्च गणकश्चम्पकन्तथा ।
 मल्लिका जातिपुष्पश्च नद्यावत्तेश्च मे प्रियम् ॥७४
 पलाशपत्रं पुष्पश्च दूर्वाभ्रहकमेव च ।
 वनमाला च राजेन्द्र ! मत्प्रियाणि विशेषतः ॥७५
 सर्वेषा मपि पुष्पाणां सहस्र गुणमुत्पलम् ।
 तस्मात्पद्मं तथा राजन् ! पद्मात्तु शतपत्रकम् ॥७६
 तस्मात्सहस्रपत्रन्तु पुण्डरीकं ततः परम् ।
 पुण्डरीकसहस्रात्तु तुलसी गुणतोऽधिका ।
 वकपुष्पं ततस्तस्याः सौवर्णन्तु ततोऽधिकम् ॥७७
 सौवर्णाच्च प्रसूनात्तु मत्प्रियं नास्ति पाण्डव ! ।
 पुष्पालाभे तुलस्यास्तु पत्रैर्भामर्चयेद्बुधः ॥७८
 पत्रालाभे तु शाखाभिः शाखालाभे शिफालवैः ।
 शिफालाभे मृदा तत्र भक्तिमानर्चयेत् माम् ॥७९
 वर्जनीयानि पुष्पाणि शृणु राजन् ! समाहितः ।
 किङ्किणीं मुनिपुष्पश्च धत्तूरं पाटलान्तथा ।
 तथामुक्तवैभितकं पुत्रागनक्तमालकम् ।
 यौधिकं क्षीरिकापुष्पं निर्गुण्डी जागलीजपा ।
 कर्णिकारन्तथाशोकं शाल्मलीपुष्पमेव च ॥८०
 ककुभं कोविदारश्च वैभीतकमथाऽपि च ।
 कुरण्डकप्रसूनञ्च तिल्वकं धातकी तथा ॥८१

अङ्गोल गिरिकर्णी च नीपादन्यश्च सर्वश ।
 एव वर्णानि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।
 अकंपुष्याणि वज्र्याणि चार्जपत्रस्थितानि च ॥८२
 व्याघात मपि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।
 अन्यैस्तु शुक्लपुष्पैस्तु गन्धवङ्गिर्नरापिप । ॥८३
 अवर्जितै र्यथालाभ मद्भक्तोर्मा सदाश्रयेत् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कथ त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तय कीटशास्तु ते ॥८४
 वैखानसा कथ ब्रूयु कथ वा पाञ्चरात्रिका ॥८५

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव । तत्सर्वमर्चनाक्रममुत्तमम् ।
 स्थण्डिले पद्मक कृत्वा चाष्टपत्र स्तक हितम् ॥८६
 अष्टाक्षरविधानेनाप्यथवा द्वादशाक्षरै ।
 वैदिकैरथवा मन्त्रै मम सूक्तन वा पुन ॥८७
 स्थापित मान्ततस्तस्मिन्नुद्धरीत विचक्षण ।
 पूरपञ्च तत सूक्त मञ्जुतञ्च युधिष्ठिर । ॥८८
 अनिरुद्धञ्च मा प्राहुर्यैखानसविदो नना ।
 अन्ये त्वेव विजानन्ति मा राजन । पाञ्चरात्रिका ॥८९
 वासुदेवञ्च राजेन्द्र । मकर्षण मथापि वा ।
 प्रसृम्नञ्चाऽनिरुद्धञ्च चतुर्मूर्ति प्रचक्षते ॥९०
 एतान्यन्यानि राजन्द्र । सहाभेदेन मूर्तय ।
 विध्यनर्थान्तरायैव मामेवञ्चार्चयेद्बुध ॥९१

युधिष्ठिर उवाच ।

त्वद्भक्ताः कीदृशा देव ! कानि वृत्तानि तन्नृणाम् ।
एतत्कथय देवेश ! त्वद्भक्तस्य प्रमाच्युत ! ॥६२

श्रीभगवानुवाच

अनन्यदेवता भक्त्या ये भद्भक्तजनप्रियाः ।
मामेव शरणं प्राप्ता भद्भक्तास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ६३
स्वर्गाण्यपि यशस्यानि मत्प्रियाणि विशेषतः ।
भद्भक्ताः पाण्डवश्रेष्ठ ! वृत्तानीमानि धारयेत् ॥६४
नान्यदाच्छादयेद्वस्त्रं भद्भक्तो जलतारणे ।
स्वस्थस्तु न दिवा स्वप्यात् सधुमांसानि वर्जयेत् ।
प्रदक्षिणं व्रजेद्विद्वान् गामश्वत्थं हुताशनम् ॥६६
निघावे पतिते वर्षे नाग्रभिश्च लोपयेत् ।
प्रत्यक्षलवणं नाद्यात्सौहाशनकव्रजिनौ ॥६७
ग्रासमेपाङ्गवे दद्यात् धान्यान् पञ्चैव वर्जयेत् ।
तथा पर्युपितञ्चान्नं पक्वं परगृहायुतम् ॥६८
वैदिकञ्चैव यद्धव्यं तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
विभीतक करञ्जानां छायां दूरात्तु वर्जयेत् ॥६९
विप्रवादपरीवादं न वदेत् पीडितोऽपि सन् ।
सात्विका राजसाश्चापि तामसाश्चापि पाण्डव ! ॥१००
भामर्चयन्ति भद्भक्तास्तेषामीदृग्विधा गतिः ।
तिर्यङ्मानुपदेहेषु तामसा भुञ्जते फलम् ॥१०१

नागयज्ञगृहस्थाने रात्रमा मुञ्चते फलम् ।

सात्विका मत्वमम्पज्ञा मत्वद् यान्ति मानवा ॥१०२

ये सिध्यन्ति च साद्धेयन योगसत्वबलेन च ।

नभस्यादित्यचन्द्राभ्या पर्यन्ति पदविस्तरम् ॥१०३

एकस्तम्भे नगद्वारे त्रिम्युण पञ्चधातुके ।

एतस्मिन् देहनगरे ये वसन्ति कृत् शृणु ॥१०४

उदिते तस्य विप्रस्य त्रियायुक्तस्य धीमता ।

चतुर्वेदविदश्चापि देहे षड्वृषला स्थिता ॥१०५

क्षत्रिय सप्तविज्ञेयो वैश्यस्त्वष्टौ प्रकीर्तिता ।

नियता पाण्डवश्रेष्ठ । शूद्राणामेकविंशति ॥१०६

काम क्रोधश्च लोभश्च मानश्च मद एव च ।

महामोहस्तथेत्येते देहे षड्वृषला स्थिता ॥१०७

गर्वाद्दम्भोऽप्यहङ्कार ईर्ष्याभिद्रोह एव च ।

पारुष्य क्रूरताचेति एते ते क्षत्रियाञ्जिता ॥१०८

तीक्ष्णता निकृतिर्माया शास्त्र्य दम्भोह्यनार्जवम् ।

पैशून्यमनृतञ्चैव वैश्यस्याष्टौ प्रकीर्तिता ॥१०९

तृष्णां क्षुभुक्षा चालस्यं निद्रा चाप्यघृणां दमम् ।

अधृतिञ्च रिवादञ्च प्रमादम् हीनसत्यता ॥११०

भय वितथता जाल्म्य पापतां मन्युरेव च ।

आशां चाश्रद्धानत्वादनवस्थाप्य यज्ञाणाम् ॥१११

अशौच मलिनत्वञ्च शूद्रास्यैते प्रकीर्तिता ।

यस्मिन्नेते न दृश्यन्ते सर्वे प्राज्ञेण उच्यते ॥११२

येषु त्रेषु हि भावेषु यत्कालं वर्तते द्विजः ।

तत्कालं नैव विज्ञेयो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ॥११३

प्राणायामन्तु यत्काले येन माञ्चापि चिन्तयेत् ।

तत्कालं वै द्विजोज्ञेयः शेषकाल मथेरितः ॥११४

तस्मान्तु सात्विको भूत्वा शुचिः क्रोधविवर्जितः ।

मामर्चयेद्यः सततं मित्प्रयत्नं यदृच्छति ॥११५

अलोलजिह्वः समुपस्थितो धृतीर्निधाय चक्षुर्युगमात्र मेव ।

मानञ्च वाचञ्च निगृह्य चञ्चलोभोगान्निवृत्तोभगवान्निहोच्यते ।

संरम्भशाठ्यानि दलेति ब्राह्मणो नियतेन्द्रियाः ।

येषां श्राद्धेषु भोक्ष्यन्ति तेषां तृप्ताः पितामहाः ॥११७

धर्मो जयति नाधर्मः सत्यं जयति नानृतम् ।

क्षमा जयति न क्रोधः क्षमावान् ब्राह्मणो भवेत् ॥११८

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

अथ कपिलादानप्रशंसावर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

दानधर्मफलं श्रुत्वा तपः पुण्यफलानि च ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ॥१२०

या चैषा कपिला देया पूर्वं सम्पादिता विभौ । ।
 होमधेनु सदा पुण्या चतुर्वक्त्रेण माधव । ।२
 सा कथं ब्राह्मणभ्यो हि देया कस्मिन् दिनेऽपिवा ।
 कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा ॥३
 कति वा कपिला प्रोक्ता स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
 केवा देयाश्च ता देव । ज्ञानुमिच्छामि तत्त्वत ॥४
 एवमुक्तो हृषीकेशो धमपुत्रेण सप्तदि ।
 अत्रवीक्ष्य कपिलासङ्ख्या तासां माहात्म्यमेव च ॥५
 शृणु पाण्डव । तस्मिन् पवित्र पापनाशनम् ।
 यच्छ्रुत्वा पापकर्माणि नर पापै र्दिमुच्यते ॥६
 अग्निमध्योद्भवा दिव्या मग्निज्वालासमप्रभाम् ।
 अग्निज्वालोज्ज्वलच्छीपा प्रदीप्ताङ्गारलोचनाम् ॥७
 अग्निपुच्छा मग्निवुरा मग्निरोमप्रभाविताम् ।
 तामाम्नेयी मग्निविहा मग्निपीवा ज्वलत्प्रभाम् ॥८
 मुञ्जते कपिला ये तु शूद्रा लोभेन मोहिता ।
 पतितांस्तान् विनानीया क्षण्डालसदृशा हिते ॥९
 न तेषां ब्राह्मण कश्चिद्गृहे कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 दूराच्च परिहर्त्तव्या महापातकिनो हि ते ॥१०
 सर्वकाल हि ते सर्वे वर्णिता पितृदैवतै ।
 ते सदा ह्यप्रतिग्राह्या अमम्भाव्याश्च पापिन ॥११
 पिबन्ति कपिला चावस्तावत्तपा पितामहा ।
 अमेध्यं मुपभुञ्जन्ति भूम्या वै श्वश्यालवत् ॥१२

कपिलाया घृतं क्षीरं दधि तक्र मथा पिवा ।
 ये शूद्रा उपभुञ्जन्ते तेषां गति मिमां शृणु ॥१३
 कपिलोपजीवी शूद्रस्तु मृतो गच्छति रौरवम् ।
 क्लिश्यते रौरवे घोरे वर्षकोटिशतं नृप ! ॥१४
 ततश्च मुक्तः पापेन शुनां योनिशतं व्रजेत् ।
 श्वयोन्याश्च परिभ्रष्टो विष्टायां जायते क्रिमिः ॥१५
 विष्टावर्गेषु पापिष्ठो दुर्गन्धेषु सहस्रशः ।
 तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं तत्र विन्दति ॥१६
 ब्राह्मणश्चापि यस्तेषां गृहे कुर्यात्प्रतिग्रहम् ।
 ततः प्रभृति तस्यापि पितरः स्युरमेद्ध्यपाः ॥१७
 न तेन साद्धं सम्भाषेन्नचाप्येकासनं व्रजेत् ।
 स नित्यं वर्जनीयो हि दूराद्दुर्ब्राह्मणो हि सः ॥१८
 यस्तेन सह सम्भाषेदेकशय्यां व्रजेत वा ।
 प्राजापत्यश्चरेत्कृच्छ्रं सच तेनैव शुध्यति ॥१९
 कपिलोपजीविनः शूद्राद्यः करोति प्रतिग्रहम् ।
 प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य विप्रस्येदं न संशयः ॥२०
 वर्षं ब्रह्मकृच्छ्रान् कुर्वीत चान्द्रायण मथापिवा ।
 मुच्यते किल्बिपात्तस्मात्तेन स्याद् ब्राह्मणो हि सः ॥२१
 कपिला ह्यग्निहोत्रार्थं विप्रार्थं च स्वयम्भुवा ।
 सर्वतेजः समुद्धृत्य निर्मिता ब्रह्मणा पुरा ॥२२
 पवित्रञ्च पवित्राणां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
 पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला पाण्डुनन्दन ! ॥२३

तपसान्तप एवाग्रं व्रताना मुत्तमं व्रतम् ।
 दानानामपरं दानं विमान ईममक्षयम् ॥२४
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 पत्रित्राणि च रम्याणि सर्वलोकेषु पाण्डव ॥२५
 तेभ्य स्तेन समुद्घृत्य ब्रह्मणा लोक कारिणा ।
 लोकनिस्तरणार्थाय निर्मिता कपिला स्वयम् ॥२६
 सर्वतेजोमयी ह्येषा कपिला पाण्डुनन्दन ! ।
 सदाभूतवहा मेध्या शुचि पावनमुत्तमम् ॥२७
 क्षीरेण कपिलायास्तु दध्ना चैव घृतेन च ।
 होतव्यान्वग्निहोत्राणि सायम्प्रात द्विजातिभि ॥२८
 कपिलाया घृतेनापि दध्ना क्षीरेण वा नृप ! ।
 लुब्धते ये ऽग्निहोत्राणि ब्राह्मणो विधिवत्सदा ॥२९
 पूजयन्त्यतिर्थात्रैः परा भक्ति मुपागताः ।
 शूद्राञ्जविरता नित्य दम्भानृत्तविर्बाजिता ॥३०
 ते यान्त्यादित्यकल्पेन विमानेन द्विजोत्तमा ।
 सूर्यमण्डलमध्येन ब्रह्मलोक मनुत्तमम् ॥३१
 ब्रह्मणो भवने दिव्ये कामगा कामरूपिण ।
 ब्रह्मणा पूज्यमानास्तु मोदन्ते कल्प मक्षयम् ॥३२
 एव हि कपिला राजन् । पुण्यं पापौघतारिणी ।
 आदाववाग्निहोत्रात्तु मन्त्रै र्ब्रह्मादिनिर्मिता ॥३३
 शृङ्गाय कपिलायाम्तु सर्वतीर्थाणि पाण्डव ! ।
 ब्रह्मणोहि नियोगेन निवसन्ति दिने दिने ॥३४

प्रातरुत्थाय यो मर्त्यां कपिलाशृङ्गमस्तकात् ।
 च्युतात्पयस्तुशीर्षेण धारयेत्प्रयतः शुचिः ॥३५
 स तेन पुण्यस्नानेन तत्क्षणाद्गतकिल्बिषः ।
 वर्षमेकण्डुहिप्राप्यं प्रदहत्यग्निवत्तृणम् ॥३६
 मूत्रेण कपिलाद्यान्तु यस्तु प्रातरुपस्त्रशेत ।
 स्नानेन तेन गुण्येन नष्टपापः समाहितः ॥३७
 त्रिसद्वर्षकृतात्पापात्पूयते नात्र संशयः ।
 प्रातरुत्थाय यो भक्त्या प्रयच्छेत्तृणमुष्टिकम् ॥३८
 तस्य नश्यति तत्पापं त्रिंशद्ब्राह्मणकृतं नृप ! ।
 प्रातरुत्थाय मद्भक्त्या कुर्याद्यस्तां प्रदक्षिणम् ॥३९
 प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ।
 प्रदक्षिणेन चैकेन श्रद्धायुक्तस्य पाण्डव ! ॥४०
 दशरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
 दृष्ट्वा तु कपिलां भक्त्या श्रुत्वा हम्वारवं तथा ॥४१
 व्यपोहति नरः पाप महोरात्रकृतं नृप ! ।
 यत्र वा तत्र वा चाङ्गे कपिलायाः स्पृशेच्छुचिः ॥४२
 सं वत्सरकृतं पापं स नाशयति पाण्डव ! ।
 गोसहस्रञ्च यो दद्यादेकाञ्च कपिलां नरम् ॥४३
 समन्तस्य फलमग्राह ब्रह्मलोके पितामहः ।
 यस्त्वेतां कपिलां हन्यान्नरः किञ्चित्प्रमादतः ॥४४
 गोसहस्रहतं तेन भवेन्नात्र विचारणा ।
 यस्त्वेकां कपिलां दद्याच्छ्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ॥४५

गवा सहस्रन्तेनेह दत्त भवति पाण्डव ।।
 दरोह कपिला प्रोक्ता स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥४६
 या दत्ता श्रोत्रियेभ्यो वै स्वर्गं गच्छति तच्छृणु ।
 प्रथमा सुवर्णा कपिला द्वितीया गौरपिङ्गला ॥४७
 त्रितीया रक्तपिङ्गाक्षी चतुर्थी बद्धिपिङ्गला ।
 पञ्चमी ब्रह्मवर्णा स्थान् पष्ठी स्यात् श्वेतपिङ्गला ॥४८
 सप्तमी कृष्णपिङ्गाक्षी अष्टमी सूरपिङ्गला ।
 नवमी पाटला क्षेया दशमी पुच्छपिङ्गला ॥४९
 दशैता कपिला प्रोक्ता स्तारयन्ति नरान्सदा ।
 मङ्गल्यश्च पवित्राश्च सर्वपापप्रणाशना ॥५०
 एव मेवाप्य नद्वाहो दरा प्रोक्ता नरेश्वर ।।
 ब्राह्मणो वाहयेत्तास्तु नान्यवर्ण कथञ्चन ।
 वाहयेत्कपिलायास्तु क्षेत्रवाध्वनि पाण्डव । ॥५१
 वाहयेद्धुमुद्धतेनैव शारया वा सपत्रया ।
 सुतृप्तेषु तु भुञ्जीयात् पिवेत्प्रीतेषु चोदकम् ॥५२
 गुर्वापद्माविवाश्रिते पितरस्ते प्रकीर्तिता ।
 अन्न पूर्वं त्रिभागे तु पूर्याणी वाहन स्मृतम् ।
 विभ्रामो मध्यमे भागे भाग्वश्रान्ते यथासुखम् ॥५३
 यत्र वा त्वरया कृत्य सशयो यत्र वाञ्छति ।
 वाहयेत्तत्र धुयास्तु न स पापेन लिप्यते ॥५४
 अन्यथा वाहनादेव निरय याति रौरवम् ।
 रुधिर पातयेत्तेषा यस्तु किञ्चिन्नराधम ॥५५

भ्रूणहत्यासमं पापं तस्या स्यात्पाण्डुनन्दन ! ।
 तेन पापेन पापात्मा नरकं याति सर्वशः ॥५६
 नरकेषु स सर्वेषु समाः स्थित्वा शतं ततः ।
 इह मानुष्यके लोके बलीवर्दी भविष्यति ॥५७
 तस्मात् विमुक्तिमन्विच्छन् दद्यात्तु कपिलान्नरः ।
 कपिलां वाहयेद्यस्तु वृषलो लोभमोहितः ॥५८
 तेन देवास्त्रयस्त्रिंशत्पितरश्चापि वाहिताः ।
 स देवैः पितृभिर्नित्यं वर्जितास्तु सदुर्मतिः ॥५९
 नरकान्नरकं घोरं गच्छेदाप्रलयं नृप ! ।
 ब्रह्मा रुद्र स्तथाग्निश्च कपिलानां गतिङ्गताः ॥६०
 तस्मात्ते तु नगन्तव्याः पुण्याश्चैव विशेषतः ।
 निवसन्ति यदा श्रान्तास्तदाहन्युश्च तत्कुलम् ॥६१
 यावन्ति तेषां रोमाणि तावद्धर्षशतनृप ! ।
 नरके परिपच्यन्ते तत्र तद्वाहका नराः ॥६२
 कपिला सर्वयज्ञेषु दक्षिणार्थं विधीयते ।
 तस्मात्ता दक्षिणा देया यज्ञेष्वेव द्विजातिभिः ॥६३
 होमार्थं चाग्निहोत्रस्य यः प्रयच्छेत्स यत्नतः ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रशान्ताय यतात्मने ॥६४
 तेन दानेन पूतात्मा सोऽग्निलोके महीयते ।
 यावन्ति चैव रोमाणि कपिलाया युधिष्ठिर ! ॥६५
 तावद्धर्षसहस्राणि सोऽग्निलोके महीयते ।
 सुवर्णखुरशृङ्गी यः कपिलां हि प्रयच्छति ॥६६

विपुवेत्यापि येनैव सोऽश्वमेधफल लभेत् ।
 तेनाश्वमेधतुल्येन मम लोके स गच्छति ॥६७
 सुवर्णशृङ्गी रूप्यखुरा सवत्सा कास्यदोहना ।
 वस्त्रैरलङ्कृता पुष्पा पुष्पमाल्यैश्च पूजिता ॥६८
 पवित्रं हि पवित्राणां सुवर्णं मिति मे मति ।
 तस्मात् सुवर्णाभरणा दातव्या चाग्निहोत्रिणे ॥६९
 एव दत्त्वा तु राजेन्द्र । सत्यपूर्वाम् परानपि ।
 वारयिष्यति राजेन्द्र । नात्रकाया विचारणा ॥७०
 अग्निष्टोमसहस्रश्च वाजपेयश्च तत्समम् ।
 वाजपेयसहस्रश्च अश्वमेधश्च तत्समम् ॥७१
 अश्वमेधसहस्रश्च राजसूयश्च तत्समम् ।
 कपिलानां सहस्रेण विद्धि दत्तेन पाण्डव । ॥७२
 राजसूयफलं प्राप्य मम लोके चहीयते ।
 न तस्य पुनरावृत्तिं विद्यते कुरपुद्गव । ॥७३

यच्छन्ति ये कपिलां सचैलां सकास्यदोहां कनकाशृङ्गीम् ।
 तैस्तेर्गुणैः कामदुधाभिभूत्वा नरं प्रदातारं मुपैति सा गौ ।
 सा कमभिश्चाप्यनयुष्यमानानातीग्रान्धकारे नरके पतन्तम् ॥७४
 महार्णवे नौरिव वायुनीता दत्तादि गौस्तारयते मनुष्यम् ।
 पुत्राश्च पौत्राश्च कुलञ्च सर्वमासन्ननाशं तारयते परत्र ॥७५
 यावन्मनुष्यं पृथिवीं विभर्ति तावत्प्रदातारं मुपैति तत्र ।
 यथोपध मन्त्रकृतं नरस्य प्रयुज्यमानं विनिहन्ति रोगम् ।
 तथैव दत्ता कपिला मुपात्रे पापं निहत्याशु नरस्य सर्वम् ॥७६

यथैव ऋष्या भुजगाः सुपर्णं नश्यन्ति दूराद्विवशा भयानाः ।
 तथैव ऋष्या कपिलाप्रदानं नश्यन्ति पापानि नरस्य शीघ्रम् ॥७७
 यथा त्वचं स्यां भुजगो विहाय पुनर्नवं रूपमुपैति पुण्यम् ।
 तथैवमुक्तः पुरुषः स्वपापाद्विराजते वै कपिलाप्रदानात् ॥७८
 यथान्धकारं भुवनेषु लग्नं दीपो हि निर्वापयति प्रदीपः ।
 तथा नरे पापमपि प्रलीनं निर्वापयेद्धि कपिलाप्रदानम् ॥७९
 यावन्नि रोमाणि भवन्ति तस्या वत्सान्वितायाः स्वशरीरजानि ।
 तावत्प्रदाता युगवर्षकोटी स ब्रह्मलोके रमते मनुष्यः ॥८०
 यद्याहितोऽग्नेरतिथिः प्रियस्य पूर्वान्नदृश्यते जितेन्द्रियस्य ।
 सत्यव्रतस्याध्ययनान्वितस्य दत्ता हि गौस्तारयते परत्र ॥८१
 इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे कपिलादान प्रशंसोनाम
 नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

अथ कपिलागोःप्रशंसावर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

उक्तं श्रुत्वावचः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशवं पुनरब्रवीत् ॥१

देवदेवश ! कपिला सदा विप्राय दीयते ।

कथं सर्वेषु चाङ्गेषु तस्या म्तिप्रवृत्ति देवताः ॥२

याश्चैता कपिला प्रोक्ता देवदेव ! त्वया मम ।
 नामादृति सुश्रेष्ठ । कपिला पुण्यवचना ॥३
 कथं पानुगृहीतान्ता सुखे विशृणोति ।
 केनात्मयुगा वर्णं न श्रोतुं कौतूहलं हि मे ।

वैशम्पायन उवाच ।

बुधिष्ठिरे रैरमुणे केशव मन्यवतम ॥४
 गुह्यानामपरहुष्य यत्तुमेवोपचक्रमे ।

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु राजन् । पवित्रं वै रहस्यन्धर्ममुत्तमम् ।
 मृदणीयमिदं श्राव्यं उत्तमं हेतुरादिनाम् ।
 यथा षष्ठस्य पादौ द्वौ प्रमये शिरसा मह ॥५
 दृश्यते कालदानन्तमाहृदानीविदोचना ।
 अन्तरीक्षगतावत्मा यावद्भूमिं न यावति ।
 गौतमावत् पृथिवी जया तस्माद्देया तु नादृशी ॥६
 यावन्ति धन्वा रोमाणि सद्यत्माया बुधिष्ठिर । ।
 यावन्ध्रं सिन्धुआपि गर्भोद्भवरिप्लुता ॥७
 तारद्वर्षमहस्त्राणि क्षता स्वर्गे महीयते ।
 सुवर्णाभरणं कृत्वा सद्यस्तां कपिलान्तु य ॥८
 निलैः प्रच्छादितां दद्यात् सर्वरत्नं रत्नकृताम् ।
 मममुद्रनदी तेन मशौलद्वीपपक्षना ।
 चतुरन्ता भवदत्ता पृथिवी नात्र सशय ॥९

पृथिव्यास्तु स्वतुल्येन तेन दानेन मानवः ।
 संसारसागरात्तीर्णो याति लोकं प्रजापतेः ॥१०
 ब्रह्महत्यादि वा गोघ्नो भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शुद्ध्यति ॥११
 इदं पठति यः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।
 प्रातरुत्थाय मद्भक्त स्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥१२
 मनसा कर्मणा वाचा मतिपूर्वं युधिष्ठिर ! ।
 पापं रात्रिकृतं हन्यादस्याध्यायस्य पाठतः ॥१३
 इदमावर्तमानस्तु श्राद्धे यस्तर्पयेद् द्विजान् ।
 तस्याध्यमृत मश्नन्ति पितरोऽत्यन्तहर्षिताः ॥१४
 यश्चेदं शृणुयाद् भक्त्या मद्गतेनान्तरात्मना ।
 तस्य रात्रि कृतं सर्वं पापमाशु व्यपोहति ॥१५
 अतः परं विशेषन्तु कपिलानां शृणु क्रमात् ।
 याश्चैताः कपिलाः प्रोक्ता दश राजन्मया तव ॥१६
 तासाञ्च तस्य प्रवराः पुण्यं पापप्राणाशनम् ।
 नमस्कृता वा स्पृष्टा वा वनन्ति पापं नरस्य तु ॥१७
 यस्यैताः कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशनाः ।
 तत्र श्रीर्विजयः कीर्तिः स्थिता नित्यं युधिष्ठिर ! ॥१८
 ये तासां प्रीतिमायान्ति ददतस्त्रिदशाः सदा ।
 पयसा पितरः सर्वे घृतेन च हुताशनाः ॥१९
 ततः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
 सकृद्दत्तेन तृप्यन्ति वर्षकोटिं युधिष्ठिर ! ॥२०

कपिलाया घृत क्षीर दधि पायसमेव च ।
 श्रोत्रियस्य सकृदत्वा नर पापैर्निमुच्यते ॥२१
 उपवामन्तु य कृत्वा अहोरात्रं चित्तेन्द्रिय ।
 कपिलापञ्चगव्यन्तु पीत्वा चान्द्रायणात्परम् ॥२२
 सौम्ये मूर्ते कत्याद्य शुद्धात्मा शुद्धमानस ।
 क्रोमानृतविनिमुक्तो मद्गतेनान्तरात्मना ॥२३
 कपिलापञ्चगव्येन समन्त्रेण पृथक् पृथक् ।
 यो मत्कृतिकृत वापि शङ्कराकृतिमेव वा ॥२४
 स्नापयेद्विपुने भक्त्या सोऽप्रमेधफल लभेत् ।
 स मुक्तपाप पूतात्मा यानेनाभ्यरशोभिना ॥२५
 ममलोक प्रनेगुक्तो मूलोक मयापिवा ।
 ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा कपिला काञ्चनप्रभा ॥२६
 अग्निकुण्डात्परमन्त्रैर्हामिनेनु र्महाप्रभा ।
 सृष्टमात्रान्तु ता दृष्टा देवा शूद्रादयो दिवि ॥२७
 सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव वदा साङ्गा सहाश्वरा ।
 सागरा सरितश्चैव पवना सजलाहका ॥२८
 गन्धर्वाप्सरसो यक्षा पत्रगाश्चाप्युपस्थिता ।
 सब विस्मयमापन्ना अग्निमध्ये महाप्रभाम् ॥२९
 मन्त्रै स्तोत्रैश्च विविधै स्तुष्टुस्तामनेभ्यः ।
 कृताञ्जलि पुत्रा सर्वे नान्निगृह्णी त्रिलोचनाम् ॥३०
 शिरोभि प्रणता भूमौ यक्षसा मृततारिणीम् ।
 ऊचु प्राञ्जलय सर्वे चतुर्वक्त्र पितामहम् ॥३१

किमिदं देव ! देवेश ! सर्वलोकपितामह ! ।
 आज्ञापय महदेव ! किं कुर्मस्ते प्रियं प्रभो ! ॥३२
 एवमुक्तः सुरैः सर्वैः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 तत्र सानुनयं प्रीत्या ब्रह्मा वचन मव्रवीत् ॥३३
 भवन्तो ह्यनुगृह्यन्तु दोग्ध्रीमेतां पयस्विनीम् ।
 होमधेनुरियं ज्ञेया ह्यग्निं सन्तर्पयिष्यति ॥३४
 पीतक्षीरा ये हि चास्याः जातवीर्य्यपराक्रमाः ।
 जयिष्यथ यथाकामं दानवान् सर्व एव तु ॥३५
 जातवीर्य्यबलैश्वर्याः सत्ववन्तो जितारयः ।
 अदेवमावृकाः सर्वाः पालयिष्यथ वै प्रजाः ॥३६
 पालिताश्च प्रजाः सर्वा भवद्भिरिह धर्मतः ।
 पूजयिष्यति यो नित्यं यज्ञैर्विविधदक्षिणैः ॥३७
 एकमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 ततः संहृष्टमनसः कपिलाय वरं ददुः ॥३८
 यस्माल्लोकहितायाद्य ब्रह्मणा त्वं विनिर्मिता ।
 तस्मात् पूता पवित्रा च भव पापव्यपोहिनी ॥३९
 ये त्वां दृष्ट्वा नमस्यन्ति स्पृशन्ति च करैरराः ।
 तेषां वर्षकृतं पापं त्वद्भक्तानां विनश्यतु ॥४०
 कामतः कृतमज्ञात मनृतं यत्तु पातकम् ।
 त्वां दृष्ट्वा ये नमस्यन्ति गावः सर्वसहेति च ॥४१
 तेषां तद्विलयं यातु तमः सूर्योदये यथा ।

श्रीभगवानुवाच ।

इत्युक्त्वा च वर दन्या प्रययु स्ते यथागतम् ॥४२
 लोकनिस्तारणार्थन्तु सा च लोक चचार ह् ।
 तस्या एव समुद्भूता शेषान्तु कपिला अपि ॥४३
 विचरन्ति महीमेता लोमानुप्रहकारणान् ।
 तस्मान्तु कपिला देया परत्र हितमिच्छता ।
 यदा च क्षीयते रात्रन् । कपिला ह्यग्निहोत्रिणे ॥४४
 तदाप्रशृङ्गयोस्तन्या त्रिणू रुद्रश्च तिष्ठत ।
 चन्द्रब्रह्मधरो वापि तिष्ठत शृङ्गमूलयो ॥४५
 शृङ्गमध्ये तथा ब्रह्मा ललाटे गोतृपध्वज ।
 कर्णयो रश्मिनीदेवौ चक्षुषो शशिभारकौ ॥४६
 करयो वरुणो रात्रन् । हृदये ह्यव्यवाहन ।
 रोमान्ते मुनय सर्वे चर्मण्येव प्रचापति ॥४७
 निश्वासेषु स्थिता वन्या सपटङ्गपदक्रमा ।
 नामापटे स्थिता गन्गा पुष्पाणि मुरभीणि च ॥४८
 अधरे वसत्र सर्वे मुखे चाग्नि प्रतिष्ठित ।
 साधु देवा स्थिताः कवे श्रीवाया पार्वती स्थिता ॥४९
 शूत्रे च नक्षत्रगणा ऋदिदेशे यम स्थित ।
 अपाने सर्वतीथानि गोमू । जाह्नवी स्वयम् ॥४९
 श्रोणोत्तटस्था पितरो रोमलाङ्गुल मास्थिता ।
 पार्श्वयो ऋभयो सर्वे निश्वादेवा प्रतिष्ठिता ॥५०

तिष्ठत्युरसि तस्यास्तु प्रीतः शक्तिधरो गुहः ।
 जानुजङ्घोरुदेशेषु पञ्च तिष्ठन्ति वायवः ॥५१
 खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ।
 चत्वारः सागराः पूर्णा स्तस्याश्च सपयोधराः ॥५२
 रतिर्मेधा स्वधा स्वाहा श्रद्धा श्रान्तिः स्मृतिर्धृतिः ।
 कीर्तिर्दीप्ति स्तथा कान्तिः पुष्टिस्तुष्टिस्तु सङ्गतिः ॥५३
 दिशश्च विदिशश्चैव सेवन्ते कपिलां सदा ।
 देवाः पितृगणाश्चापि गन्धर्वाप्सरसाङ्गणाः ॥५४
 लोका द्वीपार्णवाश्चैव गणाद्याः सरितस्तथा ।
 गृहा मातृगणाश्चैव वेदाः साङ्गा सहाध्वरैः ॥५५
 वेदोक्तैर्विविधैर्मन्त्रैः स्त्रोत्रैः स्तुवन्ति हर्षिताः ।
 विद्याधराश्च ये सिद्धा भूतास्तारागणास्तथा ॥५६
 पुष्पवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति प्रनृत्यन्ति च हर्षिताः ।
 ब्रह्मणोत्पादिते ! देवि ! वाग्निकुण्डान्महाप्रभे ! ॥५७
 नमस्ते कपिले ! पुण्ये ! सर्वदेवे नमस्कृते ! ।
 कपिले ! च महासत्वे ! सर्वतीर्थमये ! शुभे ! ॥
 दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नय स्वयम् ।
 अहोरात्र मिदं पुण्यं सर्वदुःखघ्नमुत्तमम् ॥५८
 अहो धर्माजितशिवमिदमग्रथं महाधनम् ।
 इत्याकाशगतास्ते तु जल्पन्ति च रमन्ति च ॥६०
 तस्याः प्रतिगृहीता च भुङ्क्ते यां च द्विजोत्तमः ।
 तावद्देवगणाः सर्वे कपिलाञ्च नमन्ति वै ॥६१

स्वर्णशृङ्गी रौप्यगुरा गन्धै पुष्पैश्च पूजिता ।
 वस्त्राभ्यामेव ताभ्यान्तु धावस्तिष्ठत्यलङ्कृताम् ॥६२
 तावद्यदिच्छन् कपिला मन्त्रपूता मुसंस्कृता ।
 भूलोकवासिन सवान् ब्रह्मलोकग्नयेत् स्वयम् ॥६३
 भूरस्य कनक गावो रौप्य कृष्णनिला यवा ।
 दीयमानानि विप्राय प्रदृष्यति दिने दिने ।
 अथवा श्रात्रियेभ्यो वै तानि दत्तानि पाण्डव । ।
 तानि निन्दन्त्यवात्मानमशुभ किन्तु न कृतम् ॥६४
 अहोरात्रं पिशाचैश्च अर्च्यमाना समन्तत ।
 यास्यामो विलथ शीघ्र मिति शोचन्ति तानि व ॥६५
 अथैतानि द्विजेभ्यो वै श्रोत्रियभ्यो विशेषत ।
 दीयमानानि वर्धन्ते दातार तारयन्ति च ॥६६

युधिष्ठिर उवाच ।

देव । देवश । दैत्यान । काल वा हव्यकव्ययो ।
 के तत्पूता महन्ति वर्जनीयाश्च के द्विजा ॥६७

श्रीभगवानुवाच ।

देव पूनादिक कम पैतृकश्चापरादिकम् ।
 कालहीनश्च यदान तदान राक्षस त्रिदु ॥६८
 प्रादित चावलीढश्च कल्पिपूर्वश्च यत्कृतम् ।
 रजस्यलाभिमृष्टश्च नदान राक्षस त्रिदु ॥६९
 अबकृष्टश्च यद्वत्तथा अवृत्तेनापि भारत । ।
 परामृष्ट शुना चापि तद्भाग राक्षस त्रिदु । ७०

यावन्तः पतिता विप्रा संसर्गात् पतितास्तथा ।
 दैवे वा पैतृके वापि राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७१
 क्लीवः श्वित्री च कुष्ठी च राजयक्ष्मान्वितश्च यः ।
 अपस्मारी च यश्चाधः पित्र्ये नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७२
 चिकित्सका देवलका वृद्धा नियमधारिणः ।
 सोमविक्रयिणश्चापि श्राद्धे नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७३
 एकोद्दिष्टस्य ये चान्नं भुञ्जते विधिवद् द्विजाः ।
 चान्द्रायण मकृत्वा ते पुनर्नार्हन्ति सत्कृतम् ॥७४
 गायका नर्तकाश्चैव प्लावका वादकास्तथा ।
 कथका योधकाश्चैव श्राद्धे नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७५
 अनग्रयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये !
 ते नरा हि विकर्मस्था राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७६
 अपरिज्ञातपूर्वश्च गणपुत्रश्च यो द्विजः ।
 पुत्रिकापूर्वपुत्रश्च श्राद्धे नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७७
 ऋणकर्ता च यो विप्रो यश्च वाणिजको द्विजः ।
 प्राणविक्रयवृत्तिश्च श्राद्धे नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥७८
 चीर्णावृता गुणैर्युक्ता ये च स्वाध्यायतत्पराः ।
 सावित्रीज्ञाः क्रियावन्त स्ते श्राद्धे सत्कृतिक्षमाः ॥७९
 श्राद्धस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि घृतं तथा ।
 दर्भाः सुमनसां क्षेत्रं तत्कालं श्राद्धदो भवेत् ॥८०
 चारित्रनियता राजन् ! कृशा ये कृशवृत्तयः ।
 अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥८१

तपस्विनश्च ये युक्ता मन्या भैक्षचराश्च ये ।
 अर्धिन विश्विद्वन्ति तेषु दत्तं महत्फलम् ॥८२
 एवं धर्मविदा श्रेष्ठ । ज्ञान्या मयात्मना मदा ।
 श्रोत्रियाय दरिद्राय प्रयच्छानुसङ्गारिणे ॥८३
 ज्ञानं यत्तु प्रिय विश्विद्वोत्रियाणाञ्च यत्त्रियम् ।
 तत्प्रयच्छ स्वयमेतत् । यदिद्विद्वमि तमश्नुचम् ॥८४
 निरयं ये च गच्छन्ति तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।।
 गुर्वथ वा गवाथं वा नोचैदन्यत्र पाण्डव । ॥८५
 वदन्ति येऽर्जुन विप्रास्ते वै निरयगामिन ।
 परदारापहर्तार परदाराभिमशका ॥८६
 परदारप्रयोजार स्ते वै निरयगामिनः ।
 अनाथान् प्रमदा बालान् वृद्धान् भीतान् तपस्विनः ॥८७
 प्रयच्छन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिन ।
 वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दाराच्छेदञ्च भारत । ॥८८
 मित्रच्छेद तथा सुय्युं स्ते वै निरयगामिन ।
 कर्णाश्रमाणा ये मस्था पापञ्जा ये च पापिनः ॥८९
 उपासते च तान्ये तु ते सर्वे नरकालया ।
 वेद्विक्रयिणश्चैत्र वेदानाञ्चैव दृषका ॥९०
 वेदाना लेखिनश्चैत्र ते वै निरयगामिन ।
 रमयिष्यिणो राजन् । विपयिष्यिणश्च ये ॥९१
 शरीरविक्रयिणश्चापि ते वै निरयगामिन ।
 चण्डालेभ्यश्च ये धीरं प्रयच्छन्ति नराधमा ॥९२

अर्थार्थमथवा स्नेहात्ते वै निरयगामिनः ।
 ब्राह्मणानाङ्गवाञ्छैव वृद्धानाञ्च युधिष्ठिर ! ॥६३
 ये ताडयन्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ।
 उपाध्यायञ्च पितरं गुरुञ्च भरतर्षभ ! ।
 ये त्यजन्ति सहायांश्च ते व निरयगामिनः ॥६४
 अदातारं समर्था ये द्रव्याद्यालोभकारणात् ।
 दीनानाथान्न पश्यन्ति ते वै निरयगामिनः ॥६५
 क्षान्तान् दान्तान् कुशान् प्राज्ञान् दीर्घकालं सहोपितान्
 त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः ॥६६
 बालानामथ वृद्धानां श्रान्तानाश्चापि ये नराः ।
 अदस्त्वाश्नन्ति मृष्टान्नन्ते वै निरयगामिनः ॥६७
 एते पूर्वर्षिभिः प्रोक्ताः पुराणानाञ्च दूषकाः ।
 ये च विप्रान् प्रदुष्यन्ति ते वै निरयगामिनः ।
 ये स्वर्गन्तु समायान्ति तान् शृणुष्व युधिष्ठिर ! ॥६८
 दानेन तपसा चैव सत्येन च दमेन च ।
 ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥६९
 शुभ्रपाभिरुपाध्यायाच्छ्रुतिमादाय भारत ! ।
 ये प्रतिग्रहनिस्नेहा स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥१००
 प्रतिप्रदानदातारः श्रद्धयाश्रद्धयापि वा ।
 दातारश्चापि विद्यानान्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः ॥१०१

मङ्गलाचार युक्ताश्च ते नरा स्वर्गगामिन ।
 मधुमासामग्र्यस्तु निवृत्ताः कृतुमत्यापि ॥१०२
 परदारनिवृत्ताश्च ते नरा स्वर्गगामिन ।
 वैवाहिकन्तु वन्याना दरिद्राणाञ्च ये नरा ॥१०३
 कारयन्ति च कुर्वन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ।
 तपसा चैव तानेन येत्वशात्ता नरेश्वर । ।
 धर्मोपदेशान् कथन्ति ते नरा स्वर्गगामिन ॥१०४
 दानाना मुपदेशञ्च तपसो नियमञ्च तु ।
 ज्ञानानामपि यं कुर्युस्ते नरा स्वर्गगामिन ॥१०५
 ये च मार्गापदष्टार म् तथा सक्त्रमकारिण ।
 मण्यशुद्धिकरा य च ते नरा स्वर्गगामिन ॥१०६
 रत्नानामथ राजाना मौषधानान्तथैव च ।
 नातार श्रद्धयापिता स्ते नरा स्वर्गगामिन ॥१०७
 माय प्रातर्द्दिवा मन्थ्या नित्य ये चाधुपासते ।
 हृद्यकथयन्त नित्य ते नरा स्वर्गगामिन ॥१०८
 क्षमाभ्रमञ्च मार्गेषु ममगति विपमाणि च ।
 अध्वान य च बह्व्यति ते नरा स्वर्गगामिन ॥१०९
 हृद्यकथयन्ति य च ते नरा स्वर्गगामिन ।
 पञ्चदश चतुर्दश्या मग्भ्या मन्थ्ययोर्द्वयो ॥११०
 आद्राया च मनक्ष्ण विपुव ध्रात्रणे हि ये ।
 ग्रामधमाद्वि विरता स्तेनरा स्वर्गगामिन ॥१११
 धमावर्मा च कथितौ भूय श्रोतु किमिच्छसि ॥११२
 इति धार्गौतमाये वैष्णवशास्त्र धर्मावर्मकथनोनाम
 दशमोऽध्याय ।

एकादशोऽध्यायः ।

ब्रह्मघातकलक्षणवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

इदं मे तत्त्वतो देव ! वक्तुमर्हस्यशेषतः ।

हिंसा मकृत्वा यो मर्त्यो ब्रह्महत्या मवाप्नुयात् ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

ब्राह्मणं स्वयमादाय भैक्षार्थं कृशवृत्तिकम् ।

फलेशान्तस्तृतीयः पश्चान् तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥२

उच्यते सहि विप्रस्य यश्च तस्य च भारत ! ।

वृत्तिं हरति दुर्वृद्धिस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥३

यः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक् शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम् ।

दूपयेत्परमार्थं यस्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥४

गोकुलस्य वृपार्त्तस्य बलात्तु वसुधाधिप ! ।

उत्पादयति यो विघ्नन्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥५

आश्रमे वा वने वापि ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।

अग्निं यः प्रक्षिपेत् क्रूरस्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥६

मातरं पितरं वाऽपि भृत्यं दत्त्वा भयं सुतम् ।

त्यजेन्न करुणां भार्यां तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥७

क्रोधाद्वा यदि वा द्वेषादाकृष्टमूर्त्तर्जितोऽपि वा ।

ऋतौ स्त्रियं यो नोपेयात्तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥८

यावत्सारो भवेद्दीनस्तन्नाशे यस्य दुःस्थितिः ।

तत्सर्वं संहरेद्यो वै तं विद्याद् ब्रह्मघातकम् ॥९

युगिष्ठिर उवाच ।

सर्वेषामेव दानानां यत्तु दानं विशिष्यते ।

अभोज्यानाञ्च यो विप्र म्दान् भवीहि सुरेश्वर । ॥१०

श्रीभगवानुवाच ।

अन्नमेव प्रशंसन्ति देवा मन्नपुष्कराः ।

अन्नेन महशं दानं न भूतं न भविष्यति ॥११

अन्नकुण्डं शरीर स्वं प्राणाश्वाग्ने प्रनिष्ठिताः ।

अभोज्यान्नानिमान् सवोन् निम्बिलं तन्निषीध मे ॥१२

दीक्षितस्य ऋद्धस्य ऋद्धस्य निगडेन तु ।

अभिराम्तस्य पण्डस्य वाकभेदस्य च ॥१३

चिकित्सस्य सर्वस्य तथाचोच्छिष्टमोजिन ।

शूद्राङ्ग सूतकाङ्गञ्च शूद्रोच्छेषणमेव च ॥१४

द्विपदान्नं नगर्यन्नं पतिवान्न मनर्षितम् ।

तथा च पिशुनस्यान्नं यज्ञविक्रमिण स्तथा ॥१५

शैलूपाङ्गन्तु पापाङ्गं कुनघ्नस्याङ्गमेव च ।

अम्यण्डस्य निपादस्य रङ्गावतरणस्य च ॥१६

सौवर्गिकस्य वैश्यस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ।

सुदुष्टं शौण्डिकाङ्गञ्च श्वेत् निर्णेजकस्य च ॥१७

अनिर्देशञ्च प्रेताङ्गं गणिकाङ्गं तथैव च ।

चन्दिनोद्यतरत्तुञ्च तथा द्यूतविदामपि ॥१८

परिवित्तस्य यच्चाङ्गं परिवेत्तु स्तथैव च ।

यश्चाप्रेदिधीपुर्विप्रो दिधीपुरेव वा पतिः ॥१६
 तयोरधुभयो रन्नं सर्वत्रापि विवर्जयेत् ।
 गोलकस्य च कुण्डस्य राजान्नञ्चापि वर्जयेत् ॥१७
 राजान्नं तेज आदत्ते गूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 आयुः सुवर्णकागन्नं यशश्चर्मावकृन्तिनः ॥१८
 गणान्नं गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिकृन्तति ।
 पूयश्चिकित्सकस्यान्नं शूकन्तु वृषलीपतेः ॥१९
 विष्टा वादूर्ध्वपिकन्यान्नं तन्मान तत्परिवर्जयेत् ।
 तेषां त्वगस्त्रिरोमाणि शुक्ले योऽन्नं तु भक्षयेत् ॥२०
 दानानान्तु फलञ्चान्यत्र शृणु पाण्डव ! तत्त्वतः ।
 वारिदं भूमिमाप्नोति सुखमक्षयमन्नदः ।
 तिलदस्तु प्रजामिष्टां दीपदश्चक्षुस्तमम् ॥२१
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
 गृहदोऽन्याणि वेश्मानि रूप्यदो रूपसुत्तमम् ॥२२
 वासदश्चन्द्रसालोक्य मश्रिसालोक्यमश्वदः ।
 अनहुदः श्रिया जुष्टोऽन्नदो ब्रह्मस्य विष्टपम् ॥२३
 यानशय्याप्रदो भाग्या मैश्वर्यं मभयप्रदः ।
 याति दशशतं सौख्यं ब्रह्मदो ब्रह्मसत्यताम् ॥२४
 सर्वेषान्तु प्रदानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
 हिरण्यभूगवाश्वाज वस्त्रशय्यासनादिषु ॥२५
 यो वित्तं प्रतिगृहीते ददात्यर्चितमेव च ।
 ता वृभौ गच्छतः स्वर्गं नरकन्तु त्रिपर्यये ॥२६

अनृतं न वदेद्दृष्ट्वा तपस्तप्त्वा न विस्मयेत् ।

नातोह्यपवदेद्विप्रोविप्राज्ञत्वान् प्रकीर्तयेत् ॥३०

यज्ञोऽनृतेन क्षमति तप क्षरति विस्मयान् ।

आयुश्च पापरादेन दानन्तु परिकीर्तितम् ॥३१

एक प्रजायते जन्तुरेक एव प्रलीयते ।

एको हि भुङ्क्ते मुष्टनमेकश्चाप्नोति दुष्कृतम् ॥३२

मृग शरीरं मुत्सृज्य काष्ठलोष्ट्रं समं शिनौ ।

विमुग्धा वान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥३३

अनागतानि कार्याणि कर्तुं ह्यणयते जन ।

न शिरःकम्पमुद्गीक्ष्य मूयते दिनमन्तकम् ॥३४

तस्माद्दम महायोऽस्तु धर्मं सच्चिनुयात्सदा ।

धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥३५

येषान्तटाकानि समा प्रपाश्च कूपाश्च यूपाश्च प्रतिश्रयाश्च ।

अन्नप्रदानं मधुरा च वाणी यमम्य ते निर्वचना भवन्ति ॥३६

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भोज्याभोज्यान्नविधिरेका-
दशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

अथ धर्मशौचविधिवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

अनेकान्तं बहुद्वारं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।

किं लक्षणोऽसौ भवति तन्मे ब्रूहि गुरेश्वर ! ॥१॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु राजन् ! समासेन धर्मशौचविधिक्रमम् ।

अहिंसा सत्यमरतेय मानृशंस्यं दमः शमः ॥२॥

आज्ञेवञ्चैव राजेन्द्र ! निश्चितं धर्मलक्षणम् ।

ब्रह्मचर्यं तपः क्षान्तिर्मधुमांसस्य वर्जनम् ॥३॥

मर्यादाया स्थितिश्चैव मशौचस्य च लक्षणम् ।

वाल्मे विश्वान्निपेवेत यौवने दारसंप्रहम् ॥४॥

स्वाविर्यं मोक्षमातिण्डेत् सर्वदा धर्ममाचरेत् ।

ब्राह्मणात्रावमन्येत गुरुन् परिवदेन्न च ॥५॥

यतीना मनुकूलः स्यादेप-धर्मः सनातनः ।

यतिगुरुद्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥६॥

पतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वेषां पार्थिवो गुरुः ।

यद्गृहस्थार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ॥७॥

निर्दह्यति सत्सर्वं मेकरात्रोपितो यतिः ।

दुष्टं वा सुवृत्ता वा ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽपि वा ॥८॥

गृहस्थैर्यतयः पूज्याः परत्र हितकाङ्क्षिभिः ।

एकदण्डी त्रिदण्डी वा शिखी मुण्डी तथैव च ॥९॥

कापायमात्रसारोऽपि यति पूज्यो युधिष्ठिर । ।

अपूजितो गृहस्थैवा तथाचायवमानित ॥१०

यति सर्वातिथिवापि नरके पातयिष्यति ।

तस्माच्च यत्तय पूज्या मद्भुक्ता मत्परायणा ॥११

मयि सन्न्यस्तकर्माण परत्र हितकाङ्क्षिभिः ।

प्रहरेन्न द्विनान् प्राज्ञो गा न हन्यान् कदाचन ॥१२

ध्रूणहत्यासमञ्चैतदुभय यो निषेवते ।

नाग्निमुग्धे नोपयमे न च पादौ प्रतापयेत् ॥१३

नान्तरागमन कुर्यान्नचामेध्व विनिक्षिपेत् ।

उच्छिद्यो न स्युरोदग्निमशौचस्थञ्च जातुचित् ॥१४

श्वषण्डालादिभि स्तृणोनाद्गमनी प्रतापयेत् ।

सर्वत्रेवमयो वह्निस्तस्माच्छुद्धतम स्युरान् ॥१५

प्राप्तमूत्रपुरीषस्तु न स्युराद्बहिर्मात्मवान् ।

यावत्तु धारयेद्देवा स्तावदप्रयतो भवेत् ॥१६

पचनाग्नि न गृहीयात्परवेशमनि जातुचित् ।

तेन दत्तन चाग्नय यत्प्रभ कुरते शुभम् ॥१७

तत्कर्मण फलस्याद्दग्निदस्य भवन् नृप । ।

तस्माच्च लिङ्गित वह्नि कुर्यादेवाविनाशिनम् ॥१८

प्रमादाद्यदि वा क्षान्नात् तस्य नाशो भविष्यति ।

गृहीयात्तुमयित्वा वा श्रोत्रियागारतोऽपिवा ॥१९

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महत्फलम् ।
कीदृशेभ्यो हि दातव्यं तन्मे ब्रूहि जनार्दन । ॥२०

श्रीभगवानुवाच ।

- अक्रोधनाः सत्यपरा धर्मनित्या दमे रताः ।
तादृशाः साधवो लोके तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥२१
अमानिनः सर्वसहा अदृष्टार्था जितेन्द्रियाः ।
सर्वभूतहिता मैत्रास्तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥२२
अलुब्धार्चयो वेषां श्रीमन्तः सत्यवादिनः ।
स्वधर्मनिरता ये तु तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥२३
साङ्गाश्च चतुरो वेदान् योऽधीयीत दिने दिने ।
शूद्रान्नं यस्य नो देहे तम्पात्र मृपयो विदुः ॥२४
प्रज्ञाश्रुताभ्यां वृत्तेन शीलेन न च समन्वितः ।
तारयेत् सकुलं सर्वमेकोऽपीह युधिष्ठिर । ॥२५
गामन्नमश्वं वित्तं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
नियच्छेच्च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुसम्मतम् ॥२६
दूरादाहूय सत्कृत्य प्रयत्नेनैव पूजयेत् ॥२७

युधिष्ठिर उवाच ।

धर्माधर्मविधिः कृत्स्नो मम भीष्मेण भाषितः ।
भीष्मवाक्यात्सारभूतं वद धर्मं सुरेश्वर ! ॥२८

श्रीभगरानुवाच ।

अग्नेन धार्यने मम जगदेतशराचरम् ।

अन्नात्प्रभवति प्राण प्रत्यश्रो नामित सराय ॥२६

अन्न च पीडयित्वा तु देशकाल च भक्तिन ।

दातव्य विपुत्र चात्र मात्मनो भूतिमिच्छता ।

विप्रमध्वपरिश्रान्त बाल वृद्धमथापि वा ॥३०

अर्चयेद्गुग्गुवनु प्रीतो गृहस्था गृहमागतम् ।

क्रोधमुत्पादित कृत्वा मुशोले वीतमत्सर ॥३१

अर्चयेदतिथिं प्रीत परत्रेह च मृतये ।

अतिपीत्रावमन्यत न शुक्लाङ्गिरमीरयेन् ॥३२

न वृष्टेत् गोत्रचरण नाधिक वा कदाचन ।

चण्डालो वा ह्यपाको वा काल य कश्चिदागत ॥३३

अन्नेन पूजनीय स परत्र हितमिच्छता ।

य पिधाय गृहद्वार भुङ्क्तेह्यक् प्रहृष्यत् ॥३४

स्वगद्वार विधान वै कृतन्तेन युधिष्ठिर । ।

विप्रदेवान्पृषीन् विप्रानतिथीश्च निराश्रयान् ॥३५

यो नर प्रीणयत्यग्रेस्तन्य पुण्यफल महन् ।

कृत्वापि बहुश पाप यो दद्यादन्नमर्थिने ॥३६

ब्राह्मणाय विशेषण सर्वपापै प्रमुच्यते ।

अन्नद् प्राणदो लोके प्राणद् सर्वदो भवेन् ॥३७

तस्मादत्र प्रयत्नेन दातव्य भूतिमिच्छता ।

अन्न ह्यमृतमित्पाहुरन्न पूजितक स्मृतम् ॥३८

अन्नप्रणाशे सीदन्ति शरीरे सर्वधातवः ।
 बलं बलवतो न स्यादन्नं तस्य च देहिनः ॥३६
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं श्रद्धयाऽश्रद्धयापि वा ।
 आदित्योऽपि रसं सर्वं मादत्ते स गभस्तिभिः ॥४०
 वायुस्तस्मात्समाधाय रसमन्ने निषेचयेत् ।
 तत्तु मेघगतं भूमौ शक्रो वर्षति पाण्डव ! ॥४१
 तस्यां शस्यानि रोहन्ति यैर्जीवन्त्यखिलाः प्रजाः ।
 मांसमेदोऽस्थिमज्जानां सम्भवस्त्वन्न एव हि ॥४२
 एवमन्नञ्च सूर्यश्च पवनः शक्र एव च ।
 एक एव स्मृतोराशि र्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥४३
 वरं ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ! ।
 अन्नदानेन सम्प्रीता देवाश्च पितृभिः सह ॥४४
 तस्मात्तेजो यशो वीर्यं बलायुर्वृद्धयः सदा ।
 श्रद्धयान्नं प्रदातव्यमिति पौराणिकी श्रुतिः ॥४५
 अन्नदानं तु ये लोके कुर्वन्ति श्रद्धया नराः ।
 भवनानि च दिव्यानि दिवि तेषां महात्मनाम् ॥४६
 नानासंस्थानि रूपाणि नानाभूतयुतानि च ।
 चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ॥४७
 तरुणादित्यवर्णानि स्थावराणि महान्ति च ।
 अनेकशतसंख्यानि सान्तर्जलवनानि च ॥४८
 वदूर्यमणिचित्राणि रूप्यरुक्ममयानि च ।
 तत्र पुष्पफलोपेताः कामदाः सुरपादपाः ॥४९

वाप्यो वीर्य्य सभा कृपा दीर्घिकाश्चैव सर्वश ।

निर्घोषरन्ति यानानि युक्तानि च सहस्रश ॥११

भक्ष्यभोज्यमया शैला वासास्याभरणानि च ।

झीरस्रवन्त्य सरित्मत्तया चैवान्नपर्वता ॥१२

प्रासादा पाण्डुराभ्रामा शय्याश्च कनकोज्ज्वला ।

अन्नदानान्तु सिध्यन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥१३

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अन्नदानविधिर्नाम द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ भोजनविधिवर्णनम् ।

अन्नदानफलं श्रुत्वा प्रीतोऽस्म्यमुरसूदनः ।

भोजनस्य विधिं वक्तुं दददेव । त्वमहसि ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

भोजनस्य द्विजातीनां विधानं शृणु पाण्डव । ।

स्नात शुचि शुचौ देशे निर्जने हुतपावका ॥२

मण्डलं कारयित्वा तु चतुरश्रं द्विजोत्तम ।

धत्रियस्य ततो वृत्तं वैश्यस्य घनुसन्निभम् ॥३

कुचपादस्यु भुञ्जीयान् प्राङ्मुखश्चासने शुचौ ।

पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनः ॥४

नैऋवासास्तु मुञ्जीयान् नैवान्तर्घाय वै द्विजः ।

न भिन्नपात्रे भुञ्जीत पर्णपृष्ठे तथैव च ॥५

अन्नं पूर्वं नमस्कुर्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 नान्यदालोकयेदन्नान्नजुगुप्सेत वा पुनः ॥६
 जुगुप्सितन्तु यच्चान्नं राक्षसा एव भुञ्जते ।
 पाणिना जलमुद्धृत्य कुर्यादन्नं प्रदक्षिणम् ॥७
 अपेयन्तद्विजानीयात् पीत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 परिपेकवलादन्यत् पेयत्वे त्वनुमन्त्रवत् ॥८
 पञ्चप्राणाहुतिं कुर्यात्समन्त्रस्तु पृथक् पृथक् ।
 यथा रसं न जानाति जिह्वा प्राणाहुतौ नृप ! ॥९
 तथा समाहितः कुर्यात् प्राणाहुतिमतन्द्रितः ।
 विदित्वा चान्न मन्नादं पञ्च प्राणांश्च पाण्डव ! ॥१०
 यः कुर्यादाहुतीः पञ्च तेनेष्टाः पञ्च वायवः ।
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जानो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ॥११
 तेनान्नेन सुरान् प्रेतान् राजसांस्तर्पयिष्यति ।
 वक्त्रप्रमाणपिण्डानि त्रासेनेकैर्न वा पुनः ॥१२
 वक्त्राधिकन्तु यत्पिण्डमात्मोच्छिष्टन्तदुच्यते ।
 दष्टावशिष्टमत्रञ्च वक्त्रानिःसृतमेव च ॥१३
 अभोज्यन्तद्विजानीयान् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 स्वमुच्छिष्टन्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ॥१४
 चान्द्रायणञ्च यत्कृच्छ्रं प्राजापत्यमथापि वा ।
 पिवतः पतिते तोये भाजने मुखनिःसृते ॥१५
 अभोज्यन्तद्भवेदन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 केशकीटावपत्रञ्च मुखमारुतवीजितम् ॥१६

अभोज्य तद्विधानीयाद् मुक्ता चान्द्रायणक्षरेन् ।
 उद्याय च पुनर्भुक्तं पादस्य च लङ्घितम् ॥१७
 अन्नं तद्वाक्षस विद्यात्तस्मात्तत्परिवर्जयेन् ।
 राममाच्छिद्मन्विप्र सत्यपूर्वान् परानपि ॥१८
 निरये रौरवे घारे स पितृन् घातयिष्यति ।
 तरिमन्नाचमनं हुयान् यस्मिन् घारे स मुक्त्वान् ॥१९
 यश्चतिष्ठत्यनाचान्तो मुक्त्वान्नासने ततः ।
 स्नानं सद्यः प्रकुर्यात् नान्यथा प्रयत्ना मवन् ॥२०

युधिष्ठिर उवाच ।

तृणमुष्टिविधानञ्च तिलमाहात्म्यमेव च ।
 इत्युसामसमुद्गीतिं वक्तुमहसि मानदः ॥२१
 श्रीभगवानुवाच ।

पितरो वपसा जया गावा लोकस्य मातरः ।
 वासान्तु पूजया राजन् । पृथिता पितृमातरः ॥२२
 ममा विद्मगृहाश्चापि देवतायतनानि च ।
 शुभ्यन्ति स्वत एवासां किम्भूतमधिकं ततः ॥२३
 ग्राममुष्टिं परगवन्थान् सवत्सरन्तु यः ।
 अकृत्वास्तेयमाहारं वृत्तवत्सार्धकामिकम् ॥२४
 गावो मे मातरः सर्वा पितरश्चैव मे वृषाः ।
 आसमुष्टिं मया दत्ता प्रविशन्तु मातरः ॥२५
 इत्युक्त्वा तेन मन्त्रेण सावित्र्या वा समाहितः ।
 दद्यात्तु प्रासमुष्टिं यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥२६

यत्कृतं दुष्कृन्तेन ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

तस्य नश्यति तत्सर्वं दुःस्वप्नञ्च विनश्यति ॥२७

तिलाः पवित्राः पापघ्ना नारायणसमुद्भवाः ।

तिलाः श्राद्धे प्रशंसन्ति दानमेतदनुत्तमम् ॥२८

तिलानद्यात्तिलान् दद्यात्तिलान् प्रातरुपरप्रशेत् ।

तिलास्तिला इति ब्रूयात् महत्पापविमुक्तये ॥२९

तिलास्तु देवतारूपा नावमन्या द्विजातिभिः ।

भोजनाभ्यङ्गनादानाद्यो न तत् कुरुते तिलैः ॥३०

कृमिर्भूत्वाश्वविष्टायां पितृभिः सह मज्जति ।

तिलान् यो पीडयेद्विप्रो स्ववक्त्रेण स्वयं नृप ! ॥३१

पीडयेद्यदि तान् मोहान्नरकं याति रौरवम् ।

इतिवंशोद्भवे सोमः सोमवंशोद्भवे द्विजः ॥३२

इक्षून् यः पीडयेत्तस्मादिक्षुघात्यात्मघातकः ।

इक्षुदण्डसहस्रेण एकैकेन द्विजोत्तमः ॥३३

ब्रह्महत्यामवाप्नोति ब्राह्मणो यत्र पीडकः ।

तस्मान्न पीडयेदिक्षून् मन्त्रचक्रे द्विजोत्तमः ॥३४

इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे तिलान्नदानादि प्रशंसानाम

त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्याय ।

अथापद्धर्मवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

समुद्भय तु धर्माणो भोज्याभोज्यश्च केशव ।

श्रुतं मया त्वत्प्रसादादापद्धमं ब्रवीहि मे ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

दुर्मिश्रे राष्ट्रसम्पाते त्वशीचे मृतमृतके ।

कर्मकालेऽध्वनि तथा नियमस्थो न लुप्यते ॥२

दूराध्वचलनात्स्त्रियो द्विजालाभे तु शूद्रत ।

अकृताग्रश्च यत्किञ्चिद्गृहीयादात्मवृत्तये ॥३

आतुरो दुःखितो वाऽपि भयार्तो वा युभुञ्जित ।

भुञ्जन्नविधिना विप्रः प्रायश्चित्तीयते न च ॥४

यत्किञ्चिदपि कुर्वाणो विद्वान् गुरुनियोगकः ।

तेषां वचनसामर्थ्यात्प्रायश्चित्तीयते न च ॥५

अनृतावृतुकाले वा दिवा रात्रौ तथापि वा ।

प्रोषितस्तु क्षिय गच्छेन् प्रायश्चित्तीयते न च ॥६

निमन्त्रितस्तु यो विप्रो विधिवद्द्रव्यकव्ययो ।

मांसादीन्यपि भुञ्जान प्रायश्चित्तीयते न च ॥७

अष्टौ तान्यत्रतप्नानि आपोमूलं पृतं पय ।

हविर्ब्राह्मणशाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥८

अशक्तं विधिवत्कर्तुं प्रायश्चित्तानि यो नर ।

विदुषा कलनेनापि दानेनापि विशुद्ध्यति ॥९

युधिष्ठिर उवाच ।

प्रशस्यः कीदृशो विप्रो निन्द्याश्चापि सुरेश्वर ! ।

अप्रकापश्चकः कालस्तन्मे कथय माधव ! ॥१०

श्रीभगवानुवाच ।

सत्यं यद्धि द्विजं दृष्ट्वा स्थानाद्वेपति भास्करः ।

एष मे मण्डलं भित्त्वा याति ब्रह्म सनातनम् ॥११

कुलीनः कर्मकृद्वैद्य स्तथैवाप्यनृशंसकः ।

सदानृजुः सत्यवादी पात्रं सर्वं इमे द्विजाः ॥१२

ये ते चाप्रासने स्थातुं भुञ्जानाः प्रथमं द्विजाः ।

तस्यां पंत्यां तु ये चान्ये तत् पुनन्त्येव दर्शनात् ॥१३

मद्भक्ता ये द्विजश्रेष्ठा मद्गता मत्परायणाः ।

तान् पङ्क्तिपावनान् विद्धि पूज्याश्चैव विशेषतः ॥१४

निंद्याञ्छृणु द्विजान् राजन् ! मपि वा वेदपारगान् ।

ब्राह्मणेष्वात्मनालोक्ष्य चरन्तः पापकर्मणः ॥१५

अनग्निरनधीयानः प्रतिग्रहरुचिस्तु यः ।

यत्र कुत्र च भुञ्जान स्वविद्यात्पङ्क्तिदूषकम् ॥१६

मृतसूतकपुष्टाङ्गो यस्तु शूद्रान्नभोजनः ।

अहश्चापि न जानामि गतिमस्य नराधिप ! ॥१७

शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।

जपतो जुह्वतो वाऽपि गतिरुद्ध्वं न विद्यते ॥१८

आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नेनापि वर्तते ।

पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽप्रयः ॥१९

शूद्रनेपगकर्तुंश्च ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर । ।

भूम्यामन्नं प्रदातव्यं श्वशृगालसमो हि स ॥२०

प्रेतोभूतश्च यः शूद्रं ब्राह्मणोत्तानदुर्वल ।

अनुगच्छेन्न्रीयमानं स्त्रिरात्र मशुचिर्मवेन् ॥२१

त्रिरात्र तु तव पूर्णं नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।

प्राणायामघातं कृत्वा घृतं ग्राम्यं विशुद्ध्यति ॥२२

अनाथत्राहणं प्रतपे बहन्ति द्विनोत्तमा ।

पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥२३

न तेषां मशुभं किञ्चित् पापं वा शुभकर्मणाम् ।

जलायगाहनादेव मद्यं शौचं त्रिधीयते ॥२४

गृद्रवश्मनि विप्रेण क्षीरं वा यदि वा दधि ।

घृतन्तेन न भोक्तव्यं विद्धि शूद्राजमेव च ॥२५

विप्राणां भानुकामानां मत्स्यन्तश्चान्तकाहुष्या ।

या विघ्नं कुरुते मर्त्यं स्तनोऽन्यो नास्ति पापकृत् ॥२६

सर्वं च वदं ऋषिभिः सहाङ्गैः साहस्यं पुराणञ्च कुलञ्च जन्मतो

एतानि सर्वाणि गतौ भवन्ति शीलञ्चपेतस्य न हि द्विजस्य ॥२७

गृहोपरागे विपुत्रायनादि सुषुष्यतिध्याञ्च सुते च जाते ।

नवषु पद्मेषु च पाण्डुपुत्र । गच्छेत्स्मनिःकृन्तुं सहस्रं तुल्यम् ॥ २८

नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च मासे ।

व्यप्लव चन्द्रमसारवंश्च श्राद्धस्य काले ह्ययतद्वयं न ॥२९

यः स्वकपत्त्या विषमं ददाति स्नेहाद्भयाद्वा यदिवार्यद्वेवो ।

ऋतुरदुराचारं मनात्मवन्तं ब्रह्मजमेन मुनया वदन्ति ॥३०

घनानि येषां विफलानि सन्ति नित्यं रमन्ते परलोकमूढाः ।
 तेषां मयं शत्रुवरघ्नलोको नासौ सदेहः समुखं रमेत ॥३१
 ये युक्तयोगास्तपसि प्रयुक्ताः स्वाध्यायशीला जरयन्ति देहम् ।
 जितेन्द्रिया भूतहिते निविष्टास्तेषां मसौ नायमरिघ्नलोकः ॥३२
 ये धर्ममेव प्रथमञ्चरन्ति श्रमेण लब्धा निधनानि काले ।
 दारानवाप्य क्रतुभि र्यजन्ति तेषां मयञ्चैव परश्च लोकः ॥३३
 ये नैवविद्या न तपो न दानं न चापि मूढाः प्रजने यतन्ते ।
 न चापि गच्छन्ति सुखान्यभावात् तेषामयञ्चैव परस्य नास्ति ॥३४

युधिष्ठिर उवाच ।

नारायण ! पुराणेश ! योगवास ! नमोऽस्तु ते ।
 श्रोतुमिच्छामि कात्स्नर्येन धर्मसारसमुच्चयम् ॥३५

श्रीभगवानुवाच ।

धर्मसारं महाराज ! मनुना प्रोक्त मादितः ।
 प्रयच्छामि मनुप्रोक्तं पौराणं श्रुतिसन्ततम् ॥३६
 अग्निचित्कपिला सत्री राजा भिक्षु र्महोदधिः ।
 दृष्टमात्राः पुनन्त्येते तस्मात्पश्येत तान् सदा ॥३७
 गौरेकस्य प्रदातव्या न वहूनां युधिष्ठिर ! ।
 या गौर्विक्रयमापन्नादहत्यासप्तमं कुलम् ॥३८
 वहूनां न प्रदातव्या गौर्वस्त्रं शयनं स्त्रियः ।
 तादृक् भूतन्तु यदानं दातारं नोपतिष्ठति ॥३९

आकृष्य ब्राह्मणो मत्क मन्न वेपान्तु वेदमनि ।
 गोभिश्च पुण्यक तेषां शानसूयाद्विशिष्यते ॥४०
 मा दम्या इति यो मूथाद् गोरग्ने माह्वणस्य च ।
 त्रियग्योनिशत गत्वा खण्डाल्पु प्रपायते ॥४१
 ब्राह्मणस्य तु देवस्य दरिद्रस्य च यद्धनम् ।
 गुरोश्चापि हत शानम् । स्वर्गस्थमपि पातयेत् ॥४२
 धर्मं निज्ञासमानानां प्रमाणं प्रथमं श्रुति ।
 द्वितीयन्तु स्वशास्त्राणि तृतीयं लोकासमद् ॥४३
 आसमुद्राश्च वै पूर्वादासमुद्राश्च पश्चिमान् ।
 हिमवद्विन्ध्ययो मध्यं भार्यावत प्रचक्षते ।
 सरस्वतादृषद्वत्यो स्वथा नद्योर्दन्तरम् ॥४४
 तद्व च मारुक देशं ब्रह्मावतं प्रचक्षते ।
 तस्मिन्देशं मदाचारं पारम्पर्यकमागतं ॥४५
 वणानां सान्तरालानां च सदाचार उच्यते ।
 कुक्षेत्रञ्च मत्स्यं च पान्चालां शूरसैनिका ॥४६
 एत महर्षिदेशास्तु ब्रह्मावर्तादनन्तरम् ।
 एतद्दशप्रसूतस्य संकाशादमजन्मन ॥४७
 स्व स्व चरित्रं शिष्यन्ते पृथिव्यां सर्वमानवा ।
 हिमवद्विन्ध्ययोमध्ये यत्प्राग्बिनशनादपि ॥४८
 प्रत्यगैव प्रयागश्च मध्यदेशं प्रकीर्तितं ।
 कृष्णसारस्तु चरति भृगोयत्र स्वभावत ॥४९

संज्ञया क्षायते देशो म्लेच्छदेशास्तु तत्परम् ।
 एतान् विज्ञाय देशास्तु संश्रयेरन् द्विजातयः ॥५०
 शूद्रस्तु यस्मिन् वा निवसेद्दृष्टिकर्षितः ।
 आचारप्रभवोधर्मा ह्यहिंसा सत्यमेव च ॥५१
 दानवचैव यथा शान्तिं नियमानियमैः सह ।
 वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैः निपेकादि द्विजात्मनाम् ॥५२
 कार्ग्यैः शरीरसंस्कारैः पावनैः प्रेत्य चेह च ।
 गर्भे ह्येतेर्जातकर्म नामचौडोपनायनैः ॥५३
 स्वाध्यायैस्तर्पणैश्चैव विवाहस्नातकव्रतैः ।
 महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयैः क्रियते ततः ॥५४
 धर्मार्थौ यस्य महतां शुश्रूषामपि तद्विधः ।
 न तस्य विद्या वक्तव्या कदाचिदपि चोपरे ॥५५
 लौकिकं वैदिकं वाऽपि तथाध्यात्मिकमेव च ।
 यतो ज्ञानागमं प्राप्तं स्तं पूर्वमभिवादयेत् ॥५६
 सव्येषु सव्यं स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ।
 न कुर्व्यादेकहस्तेन गुरोः पादाभिवन्दनम् ॥५७
 निपेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
 अध्यापयन्ति वेदांश्च स विप्रो गुरुरुच्यते ॥५८
 इहोपनयनं वेदान्योऽध्यापयति नित्यशः ।
 सुकल्पान् इतिहासांश्च स उपाध्याय उच्यते ।
 साङ्गान् वेदांश्च योऽध्याप्य शिक्षयित्वा वृत्तानि च ॥५९

त्रिष्टुणोति च मन्त्रार्था नाचार्यं सोऽभिधीयते ।

उपाध्यायाद्दशाचार्य्यं आध्याप्याणां शतं पिता ॥६०

पितुर्दशगुणं माता गौर्वेणातिरिच्यते ।

तस्मात्तेषां वशं तिष्ठेत्तच्छ्रूपापरो भवत् ॥६१

अवमानात्तु तृषां हि नरकान्याति सर्वशः ।

अनङ्गानतिरिक्ताङ्गान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान् ॥६२

रूपद्रविणहीनांश्च चाविहीनांश्च नाक्षिपेत् ।

शपतो यन् कृतं पुण्यं सेव्यमानं तु गच्छति ॥६३

सेव्यमानस्य यत्पापं शपन्तं मनुगच्छति ।

नास्तिक्यं लोकनिन्दांश्च देवतानाञ्च तुच्छनम् ।

द्वेषं स्तम्भञ्च माहञ्च क्रोधन्तैक्ष्ण्यं विवर्जयेत् ॥६४

यस्य यस्य हि यो भावः स्तेनत्वेन हि तं रथम् ।

अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशात्त्रयेत् ॥६५

इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे धर्मसारसमुच्चये नाम

चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ धर्ममहत्त्ववर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवंस्तव भक्तस्य मम धर्मजनप्रिय ! ।

धर्मं पुण्यतमं देव ! पृच्छतः कथयस्व मे ॥१

यदेकमग्निहोत्रं वै स्पृष्टं वर्णत्रयस्य तु ।

मन्त्रस्य वृध्या तं सम्यग्विधिना चाप्युपासितम् ॥२

आहिताग्नित्रयत्यूर्द्धं सपत्नीकं सवान्धवम् ।

कथं तद्ब्राह्मणर्देव ! होतव्यं क्षत्रियैः कथम् ॥३

वैश्यैर्वा देव ! देवेश ! कथं वा सुहुतं भवेत् ।

कस्मिन् काले कथं कस्यचेयोऽग्निः स्यात् सुरेश्वर ! ॥४

आहितस्य कथं वाऽपि सम्यगाचरणं भवेत् ।

कत्यग्रयः किमात्मानं स्थानं किं कस्य वा विभो ! ॥५

कतरस्मिन्नु वा स्थाने किं ब्रजेदग्निहोत्रकः ।

अग्निहोत्रनिमित्तञ्च किमुत्पन्नं पुराऽनघ ! ॥६

कथमेवाथ ह्यन्ते प्रीयन्ते च सुरैः कथम् ।

विधिवन्मन्त्रवद्भक्त्या पूजिता स्त्वग्नयः कथम् ॥७

कां गतिं वदतां श्रेष्ठ ! नयन्ति ह्यग्निहोत्रिणम् ।

दुर्हुताश्चाग्निहूताश्चाप्यविज्ञातास्त्रयोऽग्नयः ॥८

किमाहिताग्नेः कुर्वन्ति चीर्णां वा अपि केशव ! ।

उत्सन्नाग्निस्तु पापात्मा कां योनिं देव ! गच्छति ॥९

एतत्सर्वं हि देवेश । भक्त्या भूपगतस्य मे ।
वक्तुमहसि धर्मज्ञ । सर्वायास । नमोऽस्तु ते ॥१०

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु राजन् । महत् पुण्यमिदं धर्माभूत परम् ।
यत्तु तारयते भक्तान् ब्र ह्यणानग्निहोत्रिण ॥११
ब्रह्मा त्वेनान् सृजन् लोकान् महदाद्यान् महाद्युतीन् ।
सृजोऽग्निमुखत पूव लाजानां हितशाम्यय् ॥१२
यस्माद्ब्र म भूताना सर्वेषात्रिमितो मया ।
तस्माद्गनीत्यभिहित पुराणैर्महर्षिभि ॥१३
यस्मात्तु मवृत्तेषु पूदमस्मै प्रदीयते ।
आहुतिर्दीप्यमानाय तस्माद्गनीति कथ्यते ॥१४
यस्माच्च नयति ह्यर्थां गतिं विप्रान् सुपूजितान् ।
तस्माच्च नयनाद्राजन् । वेदेष्वग्नीति चोच्यते ॥१५
यस्माच्च दुर्हृतान सोऽय मलम्भश्चयिन क्षणात् ।
यजमाना नरश्रष्टा ऋष्यादोऽग्निस्तु न स्थित ॥१६
सबभूताधिपो राजन् । देवानामेष वै सुखम् ।
प्रथम म सुप्राण् सृजो लाकार्ये पचनप्रभु ॥१७
सृष्टमात्रो नगत्सर्वं मुत्तमैश्च युत खलु ।
तत प्रशमित सोऽग्निरूपं म माथया पुरा ॥१८
सृष्टादुपासनान् सोऽयमौपासन इति स्मृत ।
आहुति सबमाख्यातग्नस्मिन् वसति योऽनल ।
आवसथ इति ख्यातस्तेनासौ ब्रह्मवादिभि ॥१९

तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वर्तन्ते यस्य धर्मतः ।
 सोममण्डलमध्येन गतिस्तस्य द्विजन्मनः ॥२०
 तेन सप्तर्षयः सिद्धाः संयतेन्द्रियबुद्धयः ।
 गतात्मभासा युज्यन्ने मेध्याग्नेश्च न तत्पराः ॥२१
 अपरे चावशंसन्ते पचनाग्निं प्रचक्षते ।
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवश्च वर्तते ॥२२
 स्थालीपाकश्च गृह्याश्च सर्वे तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।
 गृह्यकर्मवहो यस्माद् ततो गृहपतिस्तु सः ॥२३
 औपासनञ्चावसथं सभ्यं पचनपावकम् ।
 आहुर्ब्रह्मविदः केचिदेतमेव ममापि च ॥२४
 अग्निहोत्रप्रकारन्तु शृणु राजन् ! समाहितः ।
 त्रयाणां गणनामापि अग्नीनामुच्यते मया ॥२५
 गृहाणान्तु पतित्वाद्धि गार्हपत्यमिति स्मृतम् ।
 यजमानन्तु यस्मात् दक्षिणान्तु गतिं नयेत् ॥२६
 दक्षिणाग्निं तदाहुरते दक्षिणत्वाच्च तद्द्विजाः ।
 आहुतीः सर्वमाख्यातं हवनं हव्यवाहनम् ॥२७
 आहूय योऽग्निं नियतं यश्चाहवनसंरतः ।
 आभिमुख्येन होमस्तु यस्माद्यज्ञेषु वर्तते ॥२८
 तेनास्याहवनीयत्वं गतोवर्हिर्महाद्युतिः ।
 आहोमादग्निहोत्रेषु यज्ञे ये यत्र सर्वशः ॥२९
 यस्मादस्मिन् प्रवर्तन्ते ततोह्याहवनीयता ।
 आवसथन्तु येचाग्निं पचनाग्निं प्रचक्षते ॥३०

तेषां सभागतोवह्नि सभ्य इत्यभिधीयते ।
 आयसयस्तु यो वह्नि प्रथम स प्रजापति ॥३१
 मद्वा वै गार्हपत्योऽग्नि स्तस्माद्देवो हि वा भवन् ।
 दक्षिणाग्नि स्वय रद्र क्रोधात्मा चण्ड एव स ॥३२
 अहमाहवनीयोऽग्नि रन्तरीक्षञ्च दक्षिण ।
 स्वगमाहवनीयोऽग्निरेव मग्नित्रय स्मृतम् ॥३३
 वृत्तो वै गार्हपत्योऽग्नि र्यस्माद्बृत्ता च मेदिनी ।
 अर्द्धचन्द्राकृति एव वै दक्षिणाग्नि स्तथा भवेत् ॥३४
 चतुरस्र तत स्वर्गं निर्मल ह्यग्निसन्निभम् ।
 तस्मादाहवनीयोऽग्नि श्वतुरस्रो भवेन्नृप । ॥३५
 जुहुयाद्गार्हपत्य या भु जयति स द्विज ।
 जुहुयाद्दक्षिणाग्नि य स जयत्यन्तरीक्षकम् ॥३६
 पृथिवी मन्तरीक्ष वा दिवमृक्षगणौ सह ।
 जयत्याहवनीय यो जुहुयाद्भक्तिमान् द्विन ॥३७
 यस्त्वावसथ जुहुयात्तुलाग्नि विधिवद्द्विज ।
 स च सप्तर्षिलोकेषु मपन्नोक्त प्रमोदते ॥३८
 यथाप्युपास्ते सभ्य वा विधिवत्प्रयतात्मवान् ।
 स जवेद्वा यमभय सन्नं तथाप्यहिसभामपि ॥३९
 अग्नीनामयवाग्नेस्तु यस्य होम प्रदीयते ।
 ईर्ष्याभवति सर्वोऽग्निरग्निहोत्रञ्च वै भवत् ॥४०
 त्रयणामपि बद्धीनामग्निहोत्रमिति स्मृतम् ।
 त्राणाद्धै यत्मानस्य चाग्निहोत्र मिति स्मृतम् ॥४१

हो इत्येष विवादो वै विपादो दुःख मुच्यते ।
 दुःखं तापत्रयं प्रोक्तं तापो हि नरकं विदुः ॥४२
 यस्माद्वा त्रायते दुःखाद्यजमानं हुतोऽनलः ।
 तस्मात्तु विधिवत्प्रोक्त मग्निहोत्रमिति श्रुतम् ॥४३
 तद्ग्नहोत्रं सृष्टं वै ब्रह्मणा लोककारिणा ।
 वेदाश्चाप्यग्निहोत्राय जज्ञिरे स्वयमेव तु ॥४४
 अग्निहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् ।
 रतिपुत्रफला नारी दानहोमफलं धनम् ॥४५
 त्रिवेदमन्त्रसंयोगाद्ग्नहोत्रं प्रचक्षते ।
 ऋग्यजुः सामभिः पुण्यैः स्थाप्यते सूत्रसंयतैः ॥४६
 वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यादाधेयोऽग्निर्नराधिप ! ।
 वसन्तो ब्राह्मणः प्रोक्तो ब्रह्मयोनिः स उच्यते ॥४७
 अग्न्याधानन्तु येनाथ वसन्ते क्रियते नृप ! ।
 तस्य श्रीब्रह्मपुष्टिश्च ब्राह्मणस्य विवर्द्धते ॥४८
 क्रतवः सर्व एवैते त्रिभिर्वेदैरलङ्कृताः ।
 अग्निहोत्राः प्रवर्तन्ते यैरिदं ध्रियते जगत् ॥४९
 ग्राम्यारण्याश्च पशवस्तथा वृक्षास्तृणानि च ।
 फलान्योषधयश्चापि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥५०
 रसाः स्नेहा स्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा ।
 काश्चनाद्यानि लोहाणि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥५१
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो मीमांसा न्यायविस्तरः ।
 धर्मशास्त्रश्च तत्सर्वं मग्निहोत्रकृतेऽभवत् ॥५२

छन्द शिखाश्च बलवाश्च तथा व्याकरणं नृप ॥
 ज्योतिर्ज्ञानं निहन्तश्च ह्यग्निहोत्रकृते कृतम् ॥१३॥
 इतिहामपुराणश्च गाथाश्चोपनिषद्तथा ।
 आद्यवर्णानि कर्माणि अग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥१४॥
 यश्चतस्रा प्रथिव्या हि त्रिष्विदन्ति घराचरम् ।
 तं भव मग्निहोत्रस्य कृते मृष्टं स्वयम्भुवा ॥१५॥
 अग्निहोत्रस्य दर्शस्य षौणमासस्य चाप्यथ ।
 यूपेष्टिपशुब्रह्मणा सामपानत्रिधावन्ताम् ॥१६॥
 निधिन्क्षत्रयागानां मुर्ध्ना ऋणाभ्रनाम् ।
 कालानां वदनार्थन्तु ज्योतिर्ज्ञानं कृतं पुरा ॥१७॥
 ऋग्यजु साममन्त्राणां लोकरचित्तार्थचिन्तनान् ।
 प्रत्यापत्तिविरुल्पायं ह्यन्दाज्ञानं प्रकल्पितम् ॥१८॥
 वजाक्षम्पत्यायानां मुषि लिङ्गविभक्तित्वात् ।
 नामधेयं तुर्विवहायं पुरा व्याकरणं कृतम् ॥१९॥
 यूपव्याख्यायन्तु प्रोक्षणं महणाय तु ।
 यत्प्रवदयागायं शिक्षाज्ञानं प्रकल्पितम् ॥२०॥
 यज्ञवात्रपात्रार्थं द्रव्यसम्भरणाय च ।
 सवयज्जविरुल्पायं पुरा तुल्यं प्रकल्पितम् ॥२१॥
 नाममन्त्रविभक्तानां तन्वार्थनियमाय च ।
 सववेदनिष्कश्च निष्कं मुषिभिः कृतम् ॥२२॥
 वेद्यं पृथिवीं मृष्टां सम्भारार्थं तथैव च ।
 उष्मन्तार्थश्च यूपार्थं ब्रह्मा चक्रं वनस्पतीन् ॥२३॥

ग्राम्यारण्याश्च पशवः सूयन्ते यज्ञकारणात् ।
 मन्त्राणां विनियोगञ्च प्रोक्षणं श्रवणं तथा ॥६४
 अनुयाजप्रयाजांश्च मरुतां शासिनस्तथा ।
 उद्गात्रञ्चैव साम्नां वै वलिप्रस्थानमेव च ॥६५
 विष्णुक्रमाणां क्रमणं दक्षिणावभृत्तं तथा ।
 त्रिकालं चैव भूमिश ! स्थानेषूपभृतस्तथा ॥६६
 श्रवणम्मोक्षणञ्चैव हविषां श्रवणन्तथा ।
 नावतुल्यन्ति ये विप्रा निवृत्ताश्च पशोर्वशम् ॥६७
 ते या न्त नरकं घोरं रौरवं तमसावृतम् ।
 शतवर्षसहस्राणि तत्र स्थित्वा नराधमाः ॥६८
 क्रिमिभिर्भक्ष्यमाणाश्च तिष्ठेयुः पूयशोणिते ।
 यूपास्तु उक्तसंस्कारं रोपध्यः पशवस्तथा ॥६९
 यजमानेन सहिताः स्वर्गं यान्ति नरेश्वर ! ।
 यावत्कालं हि यज्ञो वै स्वर्गलोके महीयते ॥७०
 तावत्कालं प्रमोदन्ते पशवो ह्यध्वरे हताः ।
 वृक्षा यूपत्वमिच्छन्ति पशुत्वं पशवस्तथा ॥७१
 वृणा इच्छन्ति दर्भत्वमोपध्यश्च हविष्मताम् ।
 सोमत्वञ्च लताः सर्वा वेदित्वञ्च वसुन्धरा ॥७२
 यस्मात्पशुत्वमिच्छन्ति पशवः स्वर्गलिसया ।
 तस्मात्पशुवधे हिंसा नास्ति यज्ञेषु पाण्डव ! ॥७३
 अहिंसा वेदिकं कर्म ब्रह्मकर्मति तत् स्मृतम् ।
 वेदोक्तं ये न कुर्वन्ति हिंसाबुध्या क्रतुं द्विजाः ॥७४

सद्य शुद्धन्वमायान्नि प्रेत्य षण्डालतामपि ।
 गावा यज्ञाय मुपज्जा दक्षिणार्थं तथैव च ॥५२
 मुवगं रजतञ्चैव पात्रिक भावमेव च ।
 दध्मस्वरणायन्तु रक्षसा रक्षणाय च ॥५६
 यजनाथं द्विजा मृगान्नाम्ना मुवि देवता ।
 क्षत्रिया रक्षणाथन्तु वैश्या चार्तानिमित्तत ॥५७
 शुभ्रपाथं त्रयाणान्तु शूद्रा मृष्टा स्वयम्भुवा ।
 ण्वमेतन् जगत्सर्व मग्निहोत्रम्न कुतम् ॥५८
 नाबनुध्यन्ति ये वनदीदृग्गन्तत्समावृतम् ।
 ते यान्ति नरकं घोरं रौरव नाम विश्रुतम् ॥५९
 रौरवादिप्रमुक्तान्तु कृमियानि घ्नन्ति ते ।
 यथाक्तमग्निं हात्राणि शुभ्रपन्ति च ये द्विजा ॥६०
 तन्तु तन्न हृतं तत्त जममभ्यापितं भवन् ।
 ण्वमिष्टञ्च पूनञ्च यद्द्विजं त्रिचते नृप । ॥६१
 तन्मवं सम्यगात्स्य चादित्यं स्थापयाम्यहम् ।
 मया स्थापितमादित्यं लोकस्य सुहृत् द्वि यत् ॥६२
 नारयेत्तन् महन्वाशुं मुहृत् ह्यग्निहात्रिणाम् ।
 तावत्तथा हि पुष्येन दीप्यते रविरम्बरे ॥६३
 स्वगं स्वगं गतानान्तु वीयांद्भवति वीर्यवान् ।
 तत्र न ह्युपयुच्यति ह्यग्निहोत्रस्य यत् फलम् ॥६४
 समानरूपा देवानां निष्टन्त्याभूत्सपूवम् ।
 वृथाग्निना च ये कैचिदग्ने ह्यग्निहोत्रिण ॥६५

न तेऽग्नि होत्रिणां लोकान् मनसापि व्रजन्ति वै ।
 वीरघ्नास्ते दुराचाराः सुदरिद्रा नराधमाः ॥८६
 विकला व्याधिताश्चापि जायन्ते शूद्रयोनिषु ।
 तस्मात्प्रौषितकैर्नित्य मग्निहोत्रं द्विजन्मभिः ॥८७
 होतव्यं विधिवद्राजनृध्वमिच्छन्ति ते गतिम् ।
 अमृज्यं सूत्रमेतस्माद्ग्नहोत्रं युधिष्ठिर ! ॥८८
 न त्याज्य मप्येतद्गृहीतव्यं द्विजातिभिः ।
 वृद्धत्वेऽप्यग्निहोत्रं ये गृह्णन्ति विधिवद्द्विजा ॥८९
 शूद्रान्नाद्विरताः सन्तः संयन्तेन्द्रियबुद्धयः ।
 पञ्चयज्ञपरा नित्यं क्रोधलोभविवर्जिताः ॥९०
 द्विकाल मतिथिञ्चैव पूजयन्ति च भक्तितः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रख्यैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥९१
 मम लोके प्रमोदन्ते दृष्ट्वा माञ्च युधिष्ठिर ! ।
 मन्वन्तरञ्च तत्रैकं मोदित्वा द्विजसत्तमाः ॥९२
 इह मानुष्यके लोके भवन्ति द्विजपुङ्गवाः ।
 वाला हिताग्नयो ये च शूद्रान्नाद्विरताः सदा ॥९३
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ताः प्रातःस्नानपरायणाः ।
 यथोक्त मग्निहोत्रं वै जुह्वते संयतेन्द्रियाः ॥९४
 संतिष्ठेद्वा सदा सौम्यो द्विकालं मत्परायणः ।
 ते यान्त्यपुनरावृत्तिं भित्वा चादित्यमण्डलम् ॥९५
 मम लोकं सपत्नीका यानैः सूर्योदयप्रभैः ।
 तत्र वालाः ससंस्काराः कालगाः कमरूपिणः ॥९६

ऐश्वर्यगुणसम्पन्ना ऋढन्ति च यथामुक्षम् ।

इत्येषा ह्यहिताग्नीनां विभूति पाण्डुनन्दन ॥६७

ये च वदश्रुतिङ्केचित् निन्द्यमाना ह्यनुद्वय ॥६८

इति गौतमतीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्याय ।

पौडरोऽध्याय ।

अथ चान्द्रायणविधिवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

चक्रायुध । नमस्तेऽस्तु देवेश । गम्डध्वन ॥

चान्द्रायणविधिं पुण्यं मात्स्यादि भगवन्मम ॥१

श्रीभगरानुवाच ।

शृणु पाण्डव । तत्त्वन सर्वपापप्रणाशनम् ।

पापिनो येन शुष्यन्ति तत्ते वक्ष्यामि सर्वश ॥२

ब्राह्मण क्षत्रियो वैश्य शूद्रो वाऽऽचरितव्रत ।

यथावत्कर्तुं कामोयस्तान्य य प्रथमन्तु च ।

शोधयन्तु शरीरं स्व पञ्चगव्ये परित्रित ॥३

मशिरं कर्तुं पक्षात् तत्त बुद्धीत पावनम् ।

शुद्धामा शुचिर्भूत्वा मौञ्जां वन्तौ मेखलाम् ॥४

पालाशदण्डमादाय ब्रह्मचारीव्रते स्थित ।

द्वयोपवासं पूर्णन्तु शुद्धप्रतिपदि द्विन ॥५

नदीसङ्गमतीर्थेषु शुचौ देशे गृहेऽपि वा ।
 गोमयेनोपलितेऽथ स्थण्डिलेऽग्निं निधापयेत् ॥६
 आधारवाज्यभागौ च प्रणवं व्याहृतिस्तथा ।
 वारुणश्चापि पञ्चैव श्रुत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ॥७
 सत्याय विष्णवे चेति ब्रह्मर्षिभ्योऽथ ब्रह्मणे ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्योऽथ प्रजापतये तथा ॥८
 षट् पञ्च जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्द्विजः ।
 ततः समापयेद्ग्नं शान्तिं कृत्वाथ पौष्टिकम् ॥९
 प्रणम्याग्निञ्च सोमञ्च भस्म दत्त्वा तथात्मनः ।
 नदीङ्गत्वा विविक्तानां सोमाय वरुणाय च ॥१०
 आदित्याय ततः स्नायादन्नं कृत्वा समाहितः ।
 शुचिर्वाद्दकमाचम्य स्वाधीनः पूर्वतोमुखः ॥११
 प्राणायामन्ततः कृत्वा पवित्रैरभिषेचनम् ।
 आचान्तस्त्रभिवीक्षेत चोर्द्ध्वाहुर्दिवाकरम् ॥१२
 कृताञ्जलिरुपश्रान्तः कुर्याच्चापि प्रदक्षिणम् ।
 नारायणं वा रुद्रं वा स्वाध्यायं ब्राह्मणन्तथा ॥१३
 आरण्यं मम सूक्तं वा प्राक् भोजनमथापि वा ।
 वीरघ्नमृषभस्यापि तथावाप्यघमर्षणम् ॥१४
 गायत्रीं मम वा देवीं सावित्रीं वा जपेत्ततः ।
 शतं वाष्टशतं वाऽपि सहस्रमथवा परम् ॥१५
 ततो मध्याह्नकालो वै पायसं यावकन्तु वा ।
 पाचयित्वा प्रयत्नेन प्रयतः सुसमाहितः ॥१६

तत पात्र समादाय सौवर्णं रानतन्तु वा ।
 ताम्र वा मृण्मय वाऽपि ह्यौदुम्बरमथापि वा ॥१७
 वृक्षाणा यज्ञियानान्तु पर्णैराधरकुत्सितै ।
 पुटकन तु गुप्तेन चरद्भ्रम समाहित ॥१८
 प्राङ्मणाना गृहाणान्तु समाज्ञान्नापर व्रजेत् ।
 गोलहमात्रतिष्ठत्तु वाग्यत मयतन्द्रिय ॥१९
 न ह्रसेच्च न कीभत नाभिभाषत वा स्त्रियम् ।
 विष्टामूर्धपुरीषश्च चण्डाल वा रजम्बलाम् ॥२०
 पतितश्च तथ ध्यानमादित्यमयलाकयेत् ।
 या हि पादुङ्गमान्द्य सवना प्रचरद्विन ॥२१
 तन्ना पापकर्माणमादित्यमयलाकयेत् ।
 ततम्वावसथ प्राप्ता भिक्षाशिक्षिष्य भूतल ॥२२
 प्रक्ष ल्य पात्रावाचम्य हस्तौ वा काऽपर पुन ।
 आचम्य वाकृगान्तन वह्नि विप्राश्च पूजयेत् ॥२३
 पश्च समाद्य वा कुर्याद्भागान् भक्षाम्य तस्य वै ।
 तयामन्यतम पिण्डमादिद्याद्य निवदयेत् ॥२४
 ब्रह्मण चान्नद्य चय सामाय वरुणाय च ।
 विश्व यञ्च त्रेकभ्या द्यादित्याय यथाक्रमम् ॥२५
 अग्निप्रमथन्तु वान् मात्र प्रकल्पयेत् ।
 अहुत्स्यम म्बिन पिण्ड नायते चाभिमन्त्रयेत् ॥२६
 अहुर्भि श्रिभि पुष्य प्राशनोयात्प्राङ्मुख पुन ।
 यथा च वधत मामा ममत च तथा पुन ॥२७

तथा पिण्डाश्च वर्धन्ते हसन्ते च दिने दिने ।
 त्रिकालस्नानमस्योक्तं द्विकालमथवा सकृत् ॥२८
 ब्रह्मचारी सदा चापि न च वस्त्रं प्रपीडयेत् ।
 स्थाने च दिवसे तिष्ठेत् रात्रौ वीरासनं ब्रजेत् ॥२९
 भवेत् स्थण्डिलशायी वा ह्यथवा वृक्षमूलकः ।
 वल्कलं यदि वा क्षौमं शाण्डकपांसकन्तथा ॥३०
 आच्छादनं भवेत्तस्य वस्त्रार्थं पुरुषपंभ ! ।
 एवञ्चान्द्रायणे पूर्णे मासस्यान्ते प्रवृत्तिमान् ॥३१
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव तु दक्षिणाम् ।
 चान्द्रायणेन चीर्णेन यत्कृतन्तेन दुष्कृतम् ॥३२
 तत्सव तत्क्षणादेव भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 ब्रह्महत्याथ गोहत्या सुवर्णस्तैन्यमेव तु ॥३३
 भ्रूणहत्या सुरापानं गुरोर्दारव्यतिक्रमः ।
 एवमन्यानि पापानि पतनीयानि यानि च ॥३४
 चान्द्रायणेन नश्यन्ति वायुना पांशवो यथा ।
 अनिर्दशाया गोः क्षीरं मौष्ट्रमाविकमेव च ॥३५
 मृतसूतकयोश्चान्नं भुत्वा चान्द्रायणश्चरेत् ।
 सुरामांसासामिपं सर्पिलक्षा लवणमेव च ॥३६
 तैलं सोमश्च विक्रीणन् द्विजश्चान्द्रायणश्चरेत् ।
 एकोद्दिष्टश्च योभुङ्क्ते योभुङ्क्ते वासनस्थितः ॥३७
 भिन्नभाण्डेतु योभुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणश्चरेत् ।
 आकाशस्थितहन्तोय आमनश्मन्तौ = ॥

परहस्तस्थितश्चैव भुज्जवा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आसनस्थश्च यो भुङ्क्ते शयनीयगतोऽपि वा ॥३६
 यो भुङ्क्ते वासनस्थस्तु द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 यो भुङ्क्तेऽनुपनीतेन यो भुङ्क्ते च स्त्रिया सह ॥३७
 यो भुङ्क्ते अन्यथा साद्धं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उच्छिष्टं स्थापयेद्विप्रो योमोहाद्भोजनान्तरे ॥३८
 दद्याद्वा यदिवा म्नेहाद्द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तुम्य कोशातरञ्चैव पलाण्डु गृह्णन्तथा ॥३९
 छत्राक लशुनञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तथा पर्युपित चात्र पक्क परगृहागतम् ॥४०
 द्विपक्वञ्च वृथाम स जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उदकया च शुना वाऽपि चण्डालैर्वा नराधिप । ॥४१
 सृग्मन्नन्तु भुञ्जानो द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एतत्पर हि शुध्यर्थमृषिभिश्चरितप्रतम् ॥४२
 पावनं सर्वपापानां पुण्यं पाण्डव । चोत्तमम् ।
 एतेन वसवो रुद्रा आदित्याश्च दिवङ्गता ॥४३
 एतदाद्य परं गुह्यं पवित्रं पावनं स्मृतम् ।
 यथोक्तमेतद्य कुर्याद्द्विज पापप्रणशानम् ॥४४
 स दिव याति पूतान्मा निर्मलादित्यसन्निभ ॥४५
 इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशमासेषु धर्मकृत्यवर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

केशवेनैवमाख्याते चान्द्रायणविधिक्रमे ।

पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान् धर्मात्मजो नृपः ॥१

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वभूतहिते श्रीमन् ! सर्वभूतनमस्कृत ! ।

सर्वभूतहितं धर्मं सर्वत्र ! कथयस्व मे ॥२

यद्दरिद्रजनस्यापि स्वर्गं सुखकरम्भवेत् ।

सर्वपापप्रशमनन्तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ! ॥३

कार्तिकाद्यास्तु ये मासा द्वादशैव प्रकीर्तिताः ।

तेष्वेकभक्तनियमः सर्वेषा मुच्यते मया ॥४

कार्तिके यस्तु वै मासे नन्दया संयतो नरः ।

एकभुक्तेन मद्भक्तो मासमेकं तु वर्तते ॥५

जलपानं पिवेन्मासो नान्तराभोजनात्परम् ।

आदित्यरूपं मांश्चापि नित्यमध्ये समाहितः ॥६

व्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाञ्चापि तत्पुनः ।

क्रोधलोभविमुक्तस्य तस्य-पुण्यफलं शृणु ॥७

विधिवत्कपिलादाने यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।

तत्पुण्यं समनुप्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥८

तत्रापि च्युतः कालान् मानुषेषूपजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा सर्वश्रेणेषु पूजित ॥६
 राजराजाद्विदोविप्रः क्रीडितधनपनिर्भवेत् ।
 मार्गशीर्षे तु यो मासे षड्भुक्तेन वर्तते ॥१०
 कामः क्रोधश्च लोभश्च परित्यज्य यथाविधि ।
 स्नात्वा चादित्यरूपं मामर्चयन्ति यतेन्द्रियाः ॥११
 जपन्न च तु गायत्रां मामिहा वाग्यतः शुचिः ।
 मासे परिममाप्तं तु भोजयित्वा द्विजान् शुचीन् ॥१२
 तानर्चयन्ति मद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अग्निहोत्रं हुतं पुण्यं माहिताग्नेस्तु यद्भक्तम् ॥१३
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यानेनाम्बरयोगिना ।
 मक्षरिणोके चरति यथाकामं यथामुह्यम् ॥१४
 तत्रापि च्युतः कालाद्द्वारिषण्येषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा पश्चाद्भविष्यति ॥१५
 पौषमासः क्षपेदेनैः षड्भुक्तेन यो नरः ।
 अर्चयेत्तु च मा नित्यं मद्गतेनान्तरात्मना ॥१६
 अहिंसासत्यनिरतः काषट्पविवर्जितः ।
 एव युक्तस्य राजेन्द्रः शृणुयात्फलमुत्तमम् ॥१७
 विप्रातिथ्यसहस्रं तु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्तं शक्यलोके महीयते ॥१८
 अवतोर्णं स्ततः कालाद्विषण्येषु जायते ।
 तत्र स्थित्वा चिरं कालमिह विप्रो भविष्यति ॥१९

माघमासन्तथा यस्तु वर्तते चैकभुक्तः ।
 मदर्चनपरो भूत्वा दम्भक्रोधविवर्जितः ।
 मामिका मपि गायत्रीं सन्ध्यायां तु जपेद्द्विजः ॥२०
 दत्त्वा तु दक्षिणामन्ते भोजयित्वा द्विजानपि ।
 नमस्करोति तान् भक्त्या मद्गतेनान्तरात्मना ॥२१
 त्रिकालस्नानयुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 नीलकर्णाप्रयुक्तेन यानेन सचरो भवेत् ॥२२
 पितृलोकं पूजयित्वा सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा भद्रश्चेत्पूजायते ॥२३
 तत्र च्युतश्चतुर्वेदी विप्रो भवति भूतले ।
 क्षपेत् फाल्गुनमासं य एकभुक्तेन संवतः ॥२४
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यजन्त्रिर्जपन् सदा ।
 पायसं भोजयेद्विग्रान् व्रतान्ते संवतेन्द्रियः ॥२५
 मदर्चनपरः क्रोधलोभमोहविवर्जितः ।
 सदाचारव्रतपरस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥२६
 विमानैः सारसैर्युक्तमारूढः कामगं सुखम् ।
 नक्षत्रलोके रमते सर्वनक्षत्रशोभितः ॥२७
 ततश्चापि च्युतः कालात् केतुमालेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मानुषे नृपतिर्भवेत् ॥२८
 चैत्रमासेषु योमत्य एक भुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी तु मद्भक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥२९

यदग्निहोत्र यः पुष्यं यथोक्तप्रतचाग्निः ।
 तत्पुष्यफलमामाद्य चन्द्रलोके महीयते ॥३०
 ततोऽजतीर्णो जायेत वर्षं रमणके पुनः ।
 भुक्त्वा रामन्ततन्तस्मिन्निह राज्ञा भविष्यति ॥३१
 वैशाखं यन्तु वै मास मेरुभुक्तेन वर्तते ।
 द्विप्रमप्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ च वाप्यत ॥३२
 नमो ब्रह्मण्यदेवाभ्येत्यर्चयित्वा दिवाकरम् ।
 प्रतान्ते भोजयेद्विप्रास्तस्य पुष्यफलं शृणु ॥३३
 फलं यद्विधिवत्प्राक्तं मग्निष्टोमातिरात्रयोः ।
 तत्पुष्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ॥३४
 ततो ईशवते वर्षे जायते कालपर्युषान् ।
 तत्र प्रक्षाम मोदित्वा विप्रः पश्चाद्भविष्यति ॥३५
 ज्यैष्ठमासे तु सो राजन्नोक्तभुक्तेन वर्तते ।
 विप्रमप्रासने कृत्वा भूमौ भुञ्जन् जितेन्द्रिय ॥३६
 नमो ब्रह्मण्यदेवाभ्येत्यर्चयन्मां समाहितः ।
 इम्भानृतविनिम्बुन्नरतस्य पुष्यफलं शृणु ।
 चीर्णं चान्द्रायणे मम्यक् यत्पुष्यं समुदाहृतम् ॥३७
 तत्पुष्यफलमामाद्य देवलोके महीयते ।
 अथोत्तरकुरुक्षेत्रेण जायते निर्गतस्ततः ॥३८
 ततश्चापि श्रुत्वा कालादिह लोके द्विजो भवेत् ।
 आपाटमास यो रात्रिर्नोक्तभुक्तेन वर्तते ॥३९

ब्रह्मचारी जितक्रोधो मदचनपरायणः ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ जितेन्द्रियः ॥४०
 कृत्वा त्रिपवणस्नान मष्टाक्षरविधानतः ।
 ब्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् पायसेन युधिष्ठिर ! ॥४१
 गुडौदनेन वा राजंस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाशतदत्तस्य यत्पुण्यं पाण्डुनन्दन ! ॥४२
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 ततोऽवतीर्णः कालेन शाकद्वीपे प्रजायते ॥४३
 ततश्चापि च्युतः कालादिह विप्रो भविष्यति ।
 श्रावणं यः क्षपेन्मासमेकं भुङ्क्तेन संशयः ॥४४
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मा मर्चयेत्सदा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ भुजन् यथाविधि ॥४५
 पायसेनाचंयन्विप्रान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 लोभमोहविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥४६
 कपिलाशतस्य यत्पुण्यं विधिदत्तस्य वासव ! ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तः शक्रलोके महीयते ॥४७
 ततश्चापि च्युतः कालात् कुशद्वीपे प्रजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा विप्रो भवति मानुषे ॥४८
 यस्तु भाद्रपदं मासमेकभुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यसन्धो जितेन्द्रियः ॥४९
 विप्रमग्रासने कृत्वा पाकभेदविवर्जितः ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा सुचरणौ स्पृशेत् ॥५०

तिलान्नाय घृतं वाऽपि श्रवन्ते दक्षिणां दिशो ।
 मद्भक्ष्यं नरप्रेष्ठ । तस्य पुण्यफलं शृणु ॥११
 यत्फलं विधिरत्नोक्तं रात्रिसूयाश्वमेधयो ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य शक्रलोके महीयते ॥१२
 ततश्चापि श्रुतं कालाज्जायते धनदालये ।
 तत्र प्रसार्गं क्रोडित्वा रात्रा भवति मानुषे ॥१३
 यश्चाप्याश्वयुजं माममेवमुत्तेन वर्तते ।
 यद्गायत्रीं जपन्विप्रो मद्भक्तेनान्नरात्मना ॥१४
 द्विसन्ध्यं वा त्रिसन्ध्यं वा शतमष्टशतन्तु वा ।
 विप्रमप्राप्तने कृत्वा मयतेन्द्रियमानस ॥१५
 श्रुता ते भोजयेद्विप्रास्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अश्वमेधनं यं पुण्यं विधिरत्पाण्डुनन्दन ॥१६
 तत्पुण्यफलमासाद्य मम लोके महीयते ।
 ततश्चापि श्रुतं कालान् श्वेतद्वीपे प्रजायते ॥१७
 तत्र भुक्त्वा महान् भोगास्तत्र विप्रो हि जायते ॥१८
 इति शीतमाये वैश्वदेवमशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अथैकभुक्त पुण्यफलवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देव ! संवत्सरं पुण्यमेकभुक्तेन यः क्षपेत् ।

तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्ममाचक्ष्व केशव ! ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव ! सत्यं मे वचनं पुण्यमुत्तमम् ।

यच्छ्रुत्वा वाथ कृत्वा वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥२

एकभुक्तेन वर्तेत नरः संवत्सरन्तु यः ।

ब्रह्मचारी सदा शान्तो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥३

शुचिः स्नानरतोऽव्यग्रः सत्यवागनसूयकः ।

अर्चत्येव तु मां नित्यं मद्भूतेनान्तरात्मना ॥४

सन्ध्योस्तु जपेन्नित्यं मद्रायत्रीं समाहितः ।

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यसकृन्मां प्रणम्य च ॥५

विप्रमग्रासने कृत्वा पावकं भिक्षमेव वा ।

भूत्वा तु वाग्यतो भुक्त्वा वाचम्यास्य द्विजन्मनः ॥६

नमोऽतु वासुदेवायेत्युक्त्वा तु चरणं स्पृशेत् ।

मासे मासे समाप्ते तु भोजयित्वा द्विजः शुचीन् ॥७

सम्बत्सरे ततः पूर्णं दद्यात्तु घृतदक्षिणाम् ।

नवनीतमयीं गां वा तिलधेनुमथापि वा ॥८

त्रिप्रह्मन्-च्युतैस्तोयै महिरुष्यं ममुञ्चित ।

तस्य पुण्यफलं रात्रन् । कथयमानं मया शृणु ॥६

दशानन्मृत पापं ज्ञानताऽज्ञानतोऽपि वा ।

तद्धि-यरयति तस्यागुं नात्र काया विचारणा ॥१०

युधिष्ठिर उवाच ।

सर्वपापुपवासानां यत्ते यन् सुमहात्म्यम् ।

तमव श्रेयसे लाफ तद्भवार् यन्मुहूर्ति ॥११

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु रात्रन् । यथापूर्वं यथाहीनन्तु भारत । ।

कथान्तं कथयिष्यामि मद्भक्तस्य युधिष्ठिर । ॥१२

यस्तु भक्त्या शुचिर्भूवा पञ्चम्यां मे नराधिप । ।

उपवाससूत्रं कुर्यात्त्रिकालञ्चाचयस्तु माम् ॥१३

सर्वं क्रतुफलं लब्ध्वा मम लाफे महीयते ॥१४

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् । देवदेवश । पञ्चमी नामका तिथि ।

तामह श्रोतुमिच्छामि कथयस्व ममाच्युत । ॥१५

श्रीभगवानुवाच ।

पञ्चदशञ्च द्वादश्यां श्रवणञ्च नराधिप । ।

मपञ्चमीति विख्याता मस्त्रियञ्च विशयत ॥१६

तस्माद्भगवत्तर्भुक्तैर्भक्तिवशित्तुद्धिमि ।

उपवासस्तु वर्तयौ मस्त्रियार्थं युधिष्ठिर । ॥१७

द्वादश्यामेव वा कुर्यादुपवासमशक्नुवन् ।
 तेनाहं परमां प्रीतिं यास्यामि नरपुङ्गव ! ॥१८
 अहोरात्रेण द्वादश्यां मागशीर्षे च केशवम् ।
 उपोष्य पूजयेद्यो मां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥१९
 द्वादश्यां पौषमासे तु भक्त्या नारायणन्तु माम् ।
 उपोष्य पूज्य सद्यः स वाजपेयफलं लभेत् ॥२०
 द्वादश्यां माघमासे तु मामुपोष्य तु माधवम् ।
 पूजयेद्यः समाप्नोति पौण्डरीकफलं नृप ! ॥२१
 उपोष्य मां यो वैशाख्यां द्वादश्यां मधुसूदन ! ।
 पूजयन् फलमाप्नोति सोऽग्निष्टोमस्य पाण्डव ! ॥२२
 द्वादश्यां ज्यैष्ठमासे मां समुपोष्य त्रिविक्रमम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गवां मेधफलं नृप ! ॥२३
 आपाठे वामनाख्यं मां द्वादश्यां समुपोष्य यत् ।
 पूजयेन्नरमेधस्य तत्फलं प्राप्नुयान्नृप ! ॥२४
 द्वादश्यां श्रावणे मासि श्रीधराख्यमुपोष्य माम् ।
 पूजयेद्यः समाप्नोति पञ्चयज्ञफलं नृप ! ॥२५
 मासे भाद्रपदे यो मां हृषीकेशाख्यमर्चयेत् ।
 उपोष्य पुनराप्नोति सौत्रामणिफलं नृप ! ॥२६
 द्वादश्या माश्वयुद्धासे पद्मनाभमुपोष्य माम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गोसहस्रफलं नृप ! ॥२७
 द्वादश्यां कार्तिके मासि मां दामोदरसंश्रितम् ।
 उपोष्य पूजयेद्यः स सर्वक्रतुफलं लभेत् ।
 केवलेनोपवासेन द्वादश्यां पाण्डुनन्दन ! ॥२८

फलं यत्पूर्वं मुदिष्टन्तस्याद्धं लभते पशुम् ।
 श्रवणेऽप्येवमेवं मां योऽर्जयेद्भक्तिमाधरः ॥३६
 मम सालोक्ष्य मायाति नात्र कार्या त्रिचारणा ।
 मासे मासे समभ्यर्च्य योनरो मामतन्द्रित ॥३७
 एवं द्वादशायपाणि मद्भक्तो मत्परायण ।
 अविज्ञ मर्षमानस्तु मम सालोक्ष्यमाप्नुयान् ॥३८
 अभ्यस्येत्प्रीतिम न् सम्यक् द्वादश्यां वेदसंहिताम् ।
 म पूर्वात्तफलं राजन् ! लभते नात्र संशयः ॥३९
 गन्धं पुष्पं फलं तोयं पत्रं वा मूलमैव वा ।
 द्वादश्यां मम यो दद्यात्ततो नैवास्ति मत्त्रिय ॥४०
 एतेन विधिना सर्वे देवा शत्रुपुरोगमा ।
 मद्भक्ता नरशार्दूल । स्वर्गलोकास्तु भुञ्जते ॥४१
 वैशम्पायन उवाच ।
 एवं वदति देवेशे केशवे पाण्डुनन्दन ।
 कृताञ्जलिपुटं न्यस्त्य मिदं भक्त्या ह्युवाच ह ॥४२
 युधिष्ठिर उवाच ।
 यज्ञात्मन्यज्ञमम्भूत । दहनाथ नमोनम ।
 चतुर्भूर्तं । चतुर्बाहो । चतुर्भूदं । नमोनम ॥४३
 लोकात्मन् । लोकनाथेश । लोकप्राप्त ! नमोनम ।
 सर्वज्ञ । सर्वलोकेश ! हृषीकेश । नमोनम ॥४४
 सहस्रशिरसे तुभ्यं सहस्रक्ष । नमोनम ।
 पञ्चयज्ञ । नमस्तेऽस्तु सर्वयज्ञ । नमोनम ॥४५

त्रयीमय ! त्रयीनाथ ! त्रयीलभ्य ! नमोनमः ।
 सृष्टिसंहारकर्तेति नारसिंह ! नमोनमः ॥३६
 भक्तप्रिय ! नमस्तेऽस्तु सोमनाथ ! नमोनमः ।
 हयवक्त्र नमस्तेऽस्तु चक्रपाणे ! नमोनमः ॥४०
 पञ्चभूत ! नमस्तेऽस्तु पञ्चायुध ! नमोनमः ॥४१

वैशम्पायन उवाच ।

भक्तिगद्गदया वाचा स्तुवन्नेव युधिष्ठिरः ।
 गृहीत्वा केशवो हस्ते प्रीतात्मा तं न्यद्वारयत् ॥४२
 निवार्य च पुनर्वाचा भक्तिनम्रं युधिष्ठिरम् ।
 वक्तुमेव नरश्रेष्ठं धर्मपुत्रं प्रचक्रमे ॥४३

श्रीभगवानुवाच ।

अन्यवत्किमिदं राजन्मां स्तौसि नरपुङ्गव ! ।
 तिष्ठ पृच्छ यथापूर्वं धर्मानेव युधिष्ठिर ! ॥४४

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् ! त्वत्प्रसादं तु स्मृत्वा स्मृत्वा पुनः पुनः ।
 न शान्तिरस्ति देवेश ! नृत्यतीव च मे मनः ॥४५
 इदञ्च मम संप्रश्नं वक्तुं मर्हास माधव ! ।
 द्वादश्यां कृष्णपक्षे तु अर्चनीयः कथं भवेत् ॥४६

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु राजन् ! यथातथ्यं तत्सर्वं कथयामि ते ।
 माहात्म्यं कृष्णद्वादश्या मर्चनीयम् फलं मम ॥४७

एकादश्या मुपोष्याथ द्वादश्यामर्चयेत्तु माम् ।
 विप्रानपि यथालाभ भोजयेद्भक्तिमात्रम् ॥४८
 स गच्छेदक्षिणामूर्तिर्मांश्च नात्र विचारणा ।
 चन्द्रसालोक्य मथवा ग्रहनक्षत्रपूजित ॥४९
 इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्याय ।

उनविंशोऽध्याय ।

अथ दानफलवर्णनम् ।

वैशम्पायन उवाच ।

केशिनैव माख्याते धर्मपुत्र पुन प्रभुम् ।
 पप्रच्छ दानशालस्य विशेषश्च विधिं नृप ॥१

युधिष्ठिर उवाच ।

देवभीफलमाख्यात विपुरेष्वमरेश्वर । ।
 सूयज्ञशूत्रे चैव दत्ते दाने च किं फलम् ॥२

श्रीभगवानुवाच ।

शृणुष्व राजन् । विपुत्रे सोमार्कप्रहणेषु च ।
 व्यतीपातेऽयने चैव दानं स्यादक्षयन्तृप । ॥३
 राजन्नयनयोर्मध्य विपुत्र सप्रचक्षते ।
 समरात्रिदिने तत्र सन्ध्यायां विपुत्रे नृप । ॥४

ब्रह्माहं शङ्करश्चापि तिष्ठामः सहिता स्ततः ।
 तस्मिन् मुहूर्ते ते सर्वे चिन्तयन्तः परंपदम् ॥५
 शक्रश्च पितरोरुद्रावसवश्चाश्रिनौ तथा ।
 साध्या विश्वे सगन्धर्वाः सिद्धा ब्रह्मर्षयस्तथा ॥६
 सोमो ग्रहगणश्चव सागराः सरितस्तथा ।
 मरुतोऽप्सरसो नागा यक्षराक्षसगुह्यकाः ॥७
 एते चान्ये च राजेन्द्र ! विपुवं संयतेन्द्रियाः ।
 सोपवासाः प्रयत्नेन भजन्ते ध्यानतत्पराः ॥८
 अन्नं गावस्तिलान् भूमिं कन्यादानं तथैव च ।
 गृह्णामाच्छादनं धान्यं वाहनं शयनं तथा ॥९
 यज्ञान्यच्च मया नोक्तं तत्प्रयच्छ युधिष्ठिर ! ।
 दीयते विपुवे चैव श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥१०
 तस्य दानस्य कौन्तेय ! क्षयो नैवोपपद्यते ।
 वर्धते हरतः पुण्यं तद्दानं कोटिसम्मितम् ।
 विपुवे स्नापनं यस्तु मम कुर्याद्धरस्य वा ॥११
 अर्चनाश्च यथान्यायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 दशजन्मकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ॥१२
 दशाना मश्वमेधाना मिष्टानां लफते फलम् ।
 विमानं दिव्यमारूढः कामरूपी यथासुखम् ॥१३
 स याति कामगं लोकं रुद्रलोकं मथापि वा ।
 तत्र वै देवगन्धर्वैर्गीयमानो यथासुखम् ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि कोटिमेकन्तु मोदते ॥१४

ततश्चापि च्युत कालादिह लोके द्विनोमनेन् ।
 चतुर्णामपि वेदाना पारगो ज्ञानविद्भवेत् ॥१५
 चन्द्रसूर्यग्रहे यान्ति मम वा शङ्करस्य वा ।
 गायते मम वा रानन् । जपेद्वा शङ्करस्य वा ॥१६
 शह्व कुर्वन्ति नावैश्च कास्यघण्टाध्वनैरपि ।
 कारयेत्तु ध्वनिं भक्त्या तस्य पुण्यफल महत् ॥१७
 गान्धर्वैर्होमनाप्यैश्च शत्रैरत्कृपादिभिः ।
 दुर्बलोऽभिभवेद्वाहु सोमश्च बलवान् भवेत् ॥१८
 सूर्यन्दूपप्लवे यद्वै श्रोत्रियेभ्यः प्रदीयते ।
 तत्सहस्रगुणं भूत्वा दातार मुपतिष्ठति ॥१९
 गृहापतरसयुक्तो यद्यपि स्यान्नरो नृप । ।
 निर्लेपः स्रक्षणादेव तन दानेन जायते ॥२०
 चन्द्रसूर्यप्रकाशनं विमानेन विराजता ।
 याति सोमपुरं रम्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥२१
 यावन्तृक्षाणि तिष्ठन्ति गगनं शशिना सह ।
 तावत्कालं स राजा द्र । सोमलोके महीयते ॥२२
 ततश्चापि च्युत कालादिह लोके युधिष्ठिर । ।
 वेदवेदान्नविद्धिप्र फोतोधनपति भवन् ॥२३

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् स्तत्र गायत्री जायते तु कथं नृभिः ।

किं वा तस्याः फलं देव । ममाचक्ष्वमित्याह्वयः । ॥२४

श्रीभगवानुवाच ।

द्वादश्यां विपुवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ।
 अयने श्रवणे चैव व्यतीपाते तथैव च ।
 अश्वत्थदर्शने चैव तथा महर्शनेऽपि च ॥२५
 जप्यात्तु मम गायत्री मधवाष्ट्राक्षररूप ! ।
 आजन्म दुष्कृतन्तस्य नाशयेन्नात्र संशयः ॥२६

युधिष्ठिर उवाच ।

अश्वत्थदर्शनं देव ! किं त्वदर्शितसन्निभम् ।
 एतत्कथय देवेश ! परं कौतूहलं हि मे ॥२७

श्रीभगवानुवाच ।

अहमश्वत्थरूपेण पालयामि जगत्त्रयम् ।
 अश्वत्थो न स्थितो यत्र नाहन्तत्र प्रतिष्ठितः ॥२८
 यत्राहं न स्थितो राजनश्वत्थश्चापि तत्र न ।
 यस्त्वेनमर्चयेद्भक्त्या मां स साक्षात्ममार्चति ॥२९
 यस्त्वेनं प्रहरेत्कोपान्मामेव प्रहरेत्तु सः ।
 तस्मात्प्रदक्षिणं कुर्यान्नभिवादेन प्रत्यहम् ॥३०
 गावोविप्रा स्तथाश्वत्थो मम रूपं युधिष्ठिर ! ।
 एतत्त्रयं हि मद्भक्तो नावमन्येत कर्हिचित् ॥३१
 अवमानितं चेत्तु हन्याद्दहत्या सप्तमं कुलम् ।
 अश्वत्थोब्राह्मणोगावो मन्मया स्तारयन्ति हि ।
 तस्मादेतत्प्रयत्नेन राजन् ! पूजितु महसि ॥३२

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्राह्मणत्वेन देहेन शूद्रत्व कथमाप्नुयात् ।
ब्रह्म वा नश्यति कथं तदेव । वक्तुं महसि ॥३३

श्रीभगवानुवाच ।

अपस्नानन्तु यो विप्रः कुर्याद् द्वादशवार्षिकम् ।
स तेनैव शरीरेण शूद्रत्वं याति पाण्डव । ॥३४
शूद्रग्रामे तथाप्येको वसेद्वा दशवार्षिकम् ।
प्रहोत्तमपि कुर्यात् शूद्रत्वं याति वै द्विनः ॥३५
यस्तु रानाश्रयेणैव जीयेद् द्वादशवार्षिकम् ।
स शूद्रत्वं ब्रजेद्विप्रो वेदानां पारगो यदि ॥३६
वर्तते नगरे वाऽपि यो वा द्वादशमावसेत् ।
स शूद्रत्वं ब्रजेद्विप्रो नात्र कार्या विचारणा ॥३७
ऋपादयति यत्पुत्रं शूद्रायाः कामतोद्विनः ।
तस्य कायगतं ब्रह्म सर्वमेव विनश्यति ॥३८
मद्यपत्नीमुखं मोहादाम्बादायति यो द्विजः ।
तस्य कायगतं ब्रह्म सर्व एव विनश्यति ॥३९
भैक्षुन कुरुते यस्तु जिह्वायाः ब्राह्मणो नृपः ।
तस्य कायगतं ब्रह्म सर्व एव विनश्यति ॥४०
यः सोमलतिकां मित्रं केवलं भक्षयेद् वृथा ।
तस्य कायगतं ब्रह्म सर्व एव विनश्यति ॥४१
विप्रत्वं दुर्लभं प्राप्तं वै मार्गैरेवमादिभिः ।
विनाशयन्तु यत्तत्तु तज्जोवापि युधिष्ठिरः ॥४२

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मत्प्रियार्थं युधिष्ठिर ! ।
जातिभ्रंशकरं कर्म न कुर्यात् सदृशो द्विजः ॥४३
इति गौतमीये वृष्णवधर्मशास्त्रे एकोनविंशतिरध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

अथ तीर्थलक्षणवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

देशान्तरे गते विप्रे संयुक्ते कालधर्मणा ।
शरीरनाशे संप्राप्ते वृथा विप्रप्रकल्पना ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

श्रूयतामाहिताग्नेस्तु तथावृत्तस्य संस्क्रिया ।
पलाशवृन्दैः प्रतिमा कर्तव्या कल्पचोदिता ॥२
त्रीणि पट्टिशतान्याहुरस्थीन्यस्य नराधिप ! ।
तेषां विकल्पना कार्या यथाशास्त्रविनिश्चयम् ॥३
अशीत्यर्थं तु शिरसि ग्रीवा वा दश एव च ।
बाह्वोश्चापि शतं दद्यादङ्गुलीषु पुनर्दश ।
शिरसि त्रिंशतं दद्याज्जाठरे वाऽपि विंशतिम् ॥४
वृषणे द्वादशार्थन्तु शिरसे चाष्टार्द्धमेव च ।
दद्यात्तु शतमुर्वोस्तु पठार्धं जानुजङ्घयोः ॥५

दश दद्याश्चरणयोरेषा प्रेतत्रिकल्पना ।

एवं त्रिकल्पना कृत्वा कुर्याद्विप्रस्तु सक्रियाम् ॥६

युधिष्ठिर उवाच ।

त्रिशोपतीर्थं सर्वेषां संशुद्धानामनुग्रहान् ।

भक्तानान्तारणार्थं वै वक्तुमर्हसि धर्मत ॥७

श्रीभगवानुवाच ।

प्रव(वि)शं सर्वतीर्थानां सत्यज्ञायन्ति सामगा ।

सत्यमवचनन्तीर्थं हिंसातीर्थं समुच्यते ॥८

दानन्तीर्थं दयातीर्थं शीलतीर्थं युधिष्ठिर । ।

अर्थसन्तोषणन्तीर्थं नारीतीर्थं पतिव्रता ॥९

सन्नुष्टो ब्राह्मणस्तीर्थं ज्ञानं वै तीर्थमुच्यते ।

मद्भक्ता सतत तीर्थं यतयस्तीर्थमुच्यते ॥१०

शरण्यं पुरपस्तीर्थमन्नं तृतीर्थमुच्यते ।

आतिथेयि परन्तीर्थं मतिथीस्तीर्थमुच्यते ॥११

प्रतस्य धारणन्तीर्थं मार्जवन्तीर्थमुच्यते ।

देवशुश्रूषणन्तीर्थं शुश्रूषणन्तथा ॥१२

द्विजशुश्रूषणन्तीर्थं तीर्थं ज्ञानस्य धारणम् ।

दारसन्तोषणं तीर्थं द्रुतं सन्तीर्थमुच्यते ॥१३

ब्रह्मचर्यं परन्तीर्थं त्रेतात्रिस्तीर्थमुच्यते ।

मूलधर्मं स विज्ञेयं मनस्तत्रैव वा युतम् ॥१४

गच्छं स्तीर्थानि कौ-तेय । धर्मो धर्मेण वर्तते ।

द्विविधन्तीर्थमित्याहुः स्थावरं जङ्गमन्तथा ॥१५

स्थावरस्रङ्गमं श्रेष्ठं तत्त्वेज्ञानपरिग्रहान् ।

कर्मणा हि विशुद्धस्य पुरुषस्यैव भारत ! ॥१६

हृदये सर्वतीर्थानि तीर्थभूतः स उच्यते ।

गुरुतीर्थपरं ज्ञान मतस्तीर्थं न विद्यते ॥१७

ज्ञानतीर्थन्तपस्तीर्थं ब्रह्मतीर्थं सनातनम् ।

क्षमा तु परमन्तीर्थं सर्वतार्थेषु पाण्डव ! ॥१८

क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।

मानितोऽमानितोवापि पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।

आकृष्टस्ताडितो वाऽपि क्षमावां स्तीर्थमुच्यते ॥१९

क्षमा दमः क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा तपः ।

क्षमा हिंसा क्षमा धर्मः क्षमा चेन्द्रियनिग्रहः ॥२०

क्षमा दया क्षमा यत्नः क्षमा धैर्ययुतं जगत् ।

क्षमावान् प्राप्नुयात् स्वर्गं क्षमावान् प्राप्नुयाद्यशः ॥२१

क्षमावान् प्राप्नुयान्मोक्षं क्षमावां स्तीर्थमुच्यते ॥२२

आत्मा नदी भारत ! पुण्यतीर्थं नत्वा तीर्थं सर्वतीर्थं प्रधानः ।

श्रुत्वा तीर्थं सर्वमान्मन्यथोच्चैः स्वर्गो मोक्षः सर्वमात्मन्यधीनम् ॥२३

आचारवक्त्रान्तरगात्रशोभिना सत्यप्रसन्नेन मनोहरेण ।

ज्ञानाम्बुना स्नाति च योहि नित्यं किन्तस्य भूयः सलिलेन कृत्यम् ॥२४

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् ! सर्वपापघ्नं प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ।

त्वद्भक्तस्य नरश्रेष्ठ ! मम वक्तुं त्वमर्हसि ॥२५

रहस्यमिदमत्यन्तं न श्राव्य पापकर्मणाम् ।
 अत्रैगमानामश्राव्य प्रायश्चित्तं ब्रवीमि ते ॥२६
 वामनं ब्राह्मणं दृष्ट्वा मद्गतेनान्तरात्मना ।
 नमो ब्रह्मम्यदत्रायेत्यभिवादनमाचरेत् ॥२७
 प्रदक्षिणन्तु त्रिं कुर्यान् पुनरष्टाक्षरेण तु ।
 तेन तुष्टो नरश्रेष्ठ । तत्पापं क्षुपयाम्यहम् ॥२८
 पौत्रघृष्टं वराहस्यं सृत्तिका शिरसा वहन् ।
 प्राणायामशनं कृत्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥२९
 दक्षिणावर्तशङ्खाद्वा कपिलाशृङ्गमेव च ।
 प्रातः स्नातो नदीं गत्वा मम सूक्तेन शसत ॥३०
 सलिलेन तु यः स्नायान् मतिर्येन रथिग्रहे ।
 तस्य यत्प्रश्चित्तं पापन्तं क्षणादेव नश्यति ॥३१
 मस्तकान्निःसृष्टैस्तोयैः कपिलाया युधिष्ठिर । ।
 गोमूत्रेणापि यः स्नायाद्गौर्हिंस्यान् ममवादिन ॥३२
 विप्रपादक्षुण्णैर्वापि तोयैः पापं प्रणश्यति ।
 नमस्त्यैयन्तु मद्गतया शिशुमारप्रत्नापतिम् ॥३३
 चतुर्दशाङ्गयुक्तस्य तस्य पापं प्रणश्यति ।
 तत्रभेनुर्दशाङ्गानि शृणु तस्य नराधिप । ॥३४
 शिरो घर्मां हनू ब्रह्म यज्ञसुत्तरदक्षिणौ ।
 हृदयन्तु भगद्विष्णुर्गौ स्यात्तान्तथाशिरसौ ।
 अत्रिमध्यं भवेद्वाचान् । लिङ्गं सवत्सरो भवेत् ॥३५

मित्रावरुणकौ पादौ पुच्छमूलं हुताशनः ।
 ततः पश्चाद्भवेदिन्द्रः ततः पश्चात्प्रजापतिः ॥३६
 अभयञ्च ततः पश्चात् स एव ध्रुवसंज्ञितः ।
 एतान्यङ्गानि सर्वाणि शिशुमारप्रजापतेः ॥३७
 पिवेत्तु पञ्चगव्यं यः पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 तस्य नश्यति तत्सर्वं यत्पापं पूर्वसंज्ञितम् ॥३८
 अथव ब्रह्मकूर्चन्तु समन्त्रं तु पृथक् पृथक् ।
 मासि मासि पिवेद्यस्तु तस्य पापं प्रणश्यति ॥३९
 पात्रञ्च ब्रह्मकूर्चस्य शृणु मन्त्रञ्च भारत ! ।
 पलाशं पद्मपत्रं वा ताम्रं वाथ हिरण्यम् ॥४०
 सादयित्वा तु गृहीयात्तत्तु पात्रमुदाहृतम् ।
 गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥४१
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ।
 आज्यं शुक्रमसीत्येव देवस्येति कुशोदकम् ।
 आपोहिष्ठेति संगृह्य यवचूर्णं यथाविधि ॥४२
 ब्रह्मणे च तथाहुत्वा समिद्धे तु हुताशने ।
 आलोभ्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ॥४३
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिवेच्च प्रणवेन तु ।
 महतापि स पापेन त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥४४
 इन्द्रान इति यः पादं पठेद्यः संहितामिमाम् ।
 अन्तर्जलेऽथवादित्ये तस्य पापं प्रणश्यति ॥४५

मम सूक्त जपेद्यन्तु नित्यं मद्गतमानस ।
 न स पापेन लिखेत पद्मपत्रमिदाम्भमा ॥१६॥
 इति गौतमीये वैश्वदेवधर्मशास्त्रे रहस्यप्रायश्चित्त नाम
 विंशोऽध्याय ।

षड्विंशोऽध्याय ।

अथ भक्तपार्ष्ण विधिपार्ष्णम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशा ब्राह्मणा पुण्या भावसिद्धा सुरेश्वर ।।
 तत्कर्म सफलं वति कथयस्व ममाच्युत ।।१॥

श्रीभगवानुवाच ।

शृणु पाण्डव । तत्तमस्य ब्राह्मणानां सथाक्रमम् ।
 सफलं निःफलञ्चेति तेषां कर्म वक्ष्यामि ते ॥२॥
 त्रिदण्डधारणं मौनं जटाधारणमुण्डनम् ।
 बलकलानिनमर्वाशोऽन्नचर्याभिषेचनम् ॥३॥
 अग्निहोत्रं वनेवासं स्थाण्यायोऽभ्यासमस्त्रिया ।
 सर्वाण्येतानि वै मिथ्या यन्नि भावो न निर्मलः ॥४॥
 अग्निहोत्रं वृथा रानन् । वृथा वेदास्तयैव च ।
 शीलो देवास्तु तुष्यन्ति श्रूयतां तत्र कारणम् ॥५॥

क्षान्ती दान्ती जितक्रोधी जितात्मानं जितेन्द्रियम् ।
 तमेव ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शूद्रा इति स्मृताः ॥६
 अग्निहोत्रव्रतपरान् स्वाधायनिरतान् शुचीन् ।
 उपवासरतान् दान्ता स्तान्देवा ब्राह्मणा विदुः ॥७
 न जातिः पूज्यते राजन् ! गुणाः कल्याणकारकाः ।
 चण्डालमपि वृत्तस्थं तन्देवा ब्राह्मणं विदुः ॥८
 मनः शौचं कर्मशौचं कुलशौचञ्च भारत ! ।
 शरीरशौचं वाक्शौचं शौचं पञ्चविधं स्मृतम् ॥९
 पञ्चष्वेषु च शौचेषु धृतिशौचं विशिष्यते ।
 हृदयस्य तु शौचेन स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ॥१०
 अग्निहोत्रपरिभ्रष्टः प्रसक्तः क्रयविक्रये ।
 वर्णसङ्करकर्ता च ब्राह्मणो वृपलैः समः ॥११
 यस्य वेदश्रुतिर्नष्टा कर्पकश्चापि यो द्विजः ।
 विकर्मस्थोऽपि कौन्तेय ! स वै वृपल उच्यते ॥१२
 वृपो धर्मो हि विज्ञेयस्तस्य यः कुरुते लयम् ।
 विपदन्तं विदुर्देवा निन्दितं श्वपचादपि ॥१३
 स्तुतिभिः ब्रह्मपूर्वाभिर्यश्चन्द्रं स्तौति मानृष ! ।
 न च मां स्तौति पापात्मा स मामाक्रोशते भृशम् ॥१४
 श्वच्छ्रितौ च यथा क्षीरं ब्रह्म वै वृपले तथा ।
 अदुष्टो दुष्टतामेति शुना स्पृष्टं हविर्यथा ॥१५
 अङ्गानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरम् ।
 धर्मशास्त्रपुराणानि विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥१६

यान्युक्तानि मया मम्यक् रिद्याजन्मानि भारत ॥

इत्पन्नानि पवित्राणि पावनार्थन्तथैव च ॥१७

नभ्मात्तानि न शूद्राय गृह्य्यानि युधिष्ठिर ॥

मर्षं तच्छूद्रसगृष्टं न पवित्रं न संशय ॥१८

लोके व्रीण्यपवित्राणि पञ्चामेध्यानि भारत ॥

श्वा शूद्रश्चरपाश्वयपवित्राणि पाण्डुर ॥१९

देवल शूकरीटो यूप उदक्या वृषलीपति ।

पञ्चैते स्युरमेध्याश्च न गृह्य्या कथञ्चन ॥२०

गृह्यं तान्यष्ट धं विप्र मचैलो जलमाविशेन ।

मद्भक्तान् शूद्रमामान्याद्भ्रमन्त्यन्ति ये नरा ।

नरकेऽथ तिष्ठन्ति वर्षं ऋष्टिं नराधमा ॥२१

चण्डालमपि मद्भक्तं नात्र मन्येत बुद्धिमान् ।

अवमन्य पतयेत् नरके रौरवे नर ॥२२

मम मद्भक्तभक्तपु सम्मतिर्ह्यधिका भवेत् ।

तस्मान्मद्भक्तभक्ताश्च पूजनीया विशेषत ॥२३

वीटपत्रिमृगाणाञ्च मयि मन्यस्तचेतमाम् ।

उष्यामेव गतिं विद्धि किं पुनर्ज्ञानितान् नृप ॥२४

पत्रं वायथवा पुष्पं फलं वा तोयमेव वा ।

ददाति मम शूद्रोऽपि शिरसा धारयामि तम् ॥२५

विप्रानेवाच्येद्भक्त्या शूद्रं प्राणीश्च मत्प्रिय ।

तेषान्तेनैव रूपेण पूजा गृह्यामि भारत ॥२६

वेदोक्तेनैव मार्गेण सर्वभूतहृदि स्थितम् ।
 गामर्चयन्ति ये विप्राः सायुज्यं यान्ति ते मम ॥२७
 परित्राणाय भक्तानां प्रादुर्भावः कृतोमया ।
 प्रादुर्भावाकृतिः काचिदर्चयेत्तां युधिष्ठिर ! ।
 आसामन्यातमं मूर्तिं यो भक्त्या च समर्चति ॥२८
 तेनैव परितुष्टोऽहं भविष्यामि न संशयः ।
 मृदा च मणिरत्नैश्च ताम्रेण रजतेन वा ॥२९
 कृत्वा प्रतिकृतिं कुर्यादर्चनां काञ्चनेन वा ।
 पुण्यं दशगुणं दद्यादेतेषामुत्तमोत्तमम् ॥३०
 जयकामोऽर्चयेद्राजा विद्याकामो द्विजोत्तमः ।
 वैश्योऽपि धनकामस्तु शूद्रः पुण्यफलप्रियः ॥३१
 सर्वकामाः स्त्रियो वाऽपि सर्वान् कामान्नवानुयुः ॥३२
 इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भक्त्यार्चनविधिर्नाम
 एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

अथ शूद्रधर्मवर्णनम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशानान्तु शूद्राणां नानुगृहासि वार्चनम् ।

उद्वेगस्तव कस्मात्तु तद् ब्रवीहि सुरोत्तम ! ॥१

श्रीभगवानुवाच ।

अवृत्तेनाप्यभक्तेन मृग्य शूद्रेण यार्चना ।
 ता वर्जयामि यत्नेन श्वापारविहितामिव ॥२
 त्रेलोक्येऽस्मिन्निरद्विप्रो न विभेभि बुतध्वन ।
 दिवा वा यदि वा रात्रा बुद्धिनं कुम् लाघवान् ॥३
 न भवेदेवदैत्येभ्यो रक्षाभ्यश्चैव यो नृप ।।
 शूद्रवक्त्रार्चितादृदाङ्गयन्तु मुमहन्मम ।
 तस्मात्प्रणव शूद्रोमन्त्र मे नैव कीर्तयेन् ॥४
 प्रणव हि परं ब्रह्म नित्य ब्रह्मविदो विदुः ।
 द्विजशुश्रूषण धर्मं शूद्राणा भक्तितो मयि ॥५
 ते न गच्छन्ति वै स्वर्ग चिन्तयन्तो हि मा मदा ।
 द्विजशुश्रूषया शूद्र पर श्रेयोऽधिगच्छति ॥६
 द्विजशुश्रूषणादन्यन्नस्ति शूद्रस्य निष्कृति ।
 रागो द्वेषश्च मोहश्च पाशयश्चानृशंभता ॥७
 शाम्यश्च दोषवरन्व मतिमान मनार्जवम् ।
 अनृतश्चापवादश्च पशुन्यमतिलोभता ॥८
 हिंसा स्तेया मृपायादो वञ्चना रोपलोडुता ।
 अवुद्धिता च नास्तिक्य भयमालम्बमेव च ॥९
 अशौचत्वश्चाकृतान्व दम्भता स्तम्भ एव च ।
 निवृत्तिश्चाप्यवनान ज्ञानके शूद्रमाविशन् ॥१०
 मृग्य पितामह शूद्रमभिभूतन्तु तामसै ।
 द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राणान्तु प्रयुक्तवान् ॥११

नश्यन्ति तामसा भावाः शूद्रस्य मयि भक्तितः ।
 पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥१२
 तदहं भक्तिदत्तं यन्मूर्ध्ना गृह्णामि रुद्रतः ।
 चण्डालो वा प्रियः कश्चिन् सर्वपापसमन्वितः ॥१३
 यदि मां सततं ध्यायेत् स पापेभ्यः प्रमुच्यते ।
 विद्याविनयसम्पन्ना ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥१४
 मयि भक्तिन्न कुर्वन्ति चण्डालसदृशा हि ते ।
 वृथा दत्तं वृथा जप्तं वृथाचेष्टं वृथाहुतम् ॥१५
 वृथा तीर्थं तु दत्तं स्याद् यो न भक्तो मयि द्विजः ।
 यस्कृतञ्च हुतञ्चापि यदिष्टं दत्तमेव वा ॥१६
 अवैष्णवोक्तं तत्सर्वं राक्षसा एव भुञ्जते ।
 स्थावरो जङ्गमो वाऽपि सर्वभूतेषु पाण्डव ! ॥१७
 समत्वेन दयां कुर्यान्मद्भक्तो मित्रशत्रुषु ।
 आनृशंस्य महिंसा च दया सत्यं तथाजवम् ॥१८
 अद्रोहं मम भक्तानाम्भूतानामभय नृषु ! ।
 इत्येवमादयो ब्रूयान्मद्भक्त्या श्रद्धयान्वितः ॥१९
 तस्याक्षयो भवेल्लोकः श्वपाकस्यापि पार्थिव ! ।
 किं पुनर्यं समचेन्ति मद्भक्तविधि पूर्वकम् ॥२०
 मद्भक्ता मद्गतप्राणाः स्तुवन्ति ये तु मां सदा ।
 बहुवर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः ॥२१
 नासौ तत्पदमाप्नोति मद्भक्तैर्यदवाप्यते ।
 मामेव तस्माद्वाजर्षे ! ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥२२

अवाप्स्यसि तत सिद्धिं निश्चयं हि अनुत्तमाम् ।
 अपार्यकं प्रमापन्ते शूद्रा भागवता इति ॥२३
 न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृता ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चतुर्युहविधानविन् ॥२४
 अच्छिद्र पञ्चकालेन सर्वे भागवता स्मृता ।
 ऋग्वेद यजुषो होता यजुषाध्वर्युरेव च ॥२५
 सामवेदेन चोद्गता पुण्येनाभिस्तुवन्ति माम् ।
 अथर्वशिरसा चैव नित्यमाथर्वणं द्विजा ॥२६
 स्तुवन्ति सततं ये च ते हि भागवता स्मृता ।
 वदाधीना मदा यना यहाधीनाश्च देवता ॥२७
 देवता ब्राह्मणाधीना स्तम्भाद्विप्रास्तु देवता ।
 अनाश्रिताश्रयन्नास्ति मुरयमाश्रय माश्रयेत् ॥२८
 रद्र समाश्रिता देवा रद्रो ब्रह्माण माश्रित ।
 ब्रह्मा मामाश्रितो राजन्नाह किञ्चित्तुपाश्रित ॥२९
 ममाश्रयो न किञ्चित्तु सर्वेषा माश्रयोऽस्म्यहम् ।
 एवमेतन्मया श्रोत रहस्यमिदमुत्तमम् ॥३०
 धर्मश्रिय । ब्रुवे राजन्नित्यमेव समाचर ।
 इदं पवित्रं भारयान पुण्यं वदेन सम्मितम् ॥३१
 य पटेन्मामकं धर्मं महान्यद्वनि भारत । ।
 धर्मोऽपि वर्धते तस्य बुद्धिश्चापि प्रसीदति ।
 पापभयं मुपैत्येव कल्याणश्च विवर्धते ॥३२

एतत्पुण्यं पवित्रञ्च पापनाशनं मुत्तमम् ।
 श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तैर्मद्भक्तैश्च विशेषतः ॥३३
 श्रावयेद्यस्त्विदं भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
 स गच्छेन्मम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥३४
 यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे भद्रक्तो मत्परायणः ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥३५

वैशम्पायन उवाच ।

ग्रहृष्टः सुमना भूत्वा चिन्तयेताद्भुतां कथाम् ॥३६
 पूजयामास गोविन्दं धर्मपुत्रः पुनः पुनः ।
 देवा ब्रह्मर्षयः सिद्धा गन्धर्वाप्सरसस्तथा ॥३७
 भूता यक्षा ग्रहाश्चैव गुह्यका भुजगा म् तथा ।
 वालखिल्या महात्मानो मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥३८
 तथा भागवताश्चैव पञ्चकालरतास्तथा ।
 कौतूहलसमायुक्ता भगवद्भक्तिमागताः ॥३९
 श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ।
 विमुक्तपापाः पूतास्ते संपूतास्तत्क्षणं तु ॥४०
 प्रणम्य शिरसा विष्णुं प्रसादसुमुखेक्षणः ।
 यथागतं ययुर्देवाः सिद्धाश्चर्षिर्गणैः सह ॥४१
 गतेषु तेषु सर्वेषु केशवः केशिहा तदा ।
 विसृज्य पाण्डवान् सर्वान् प्रणतान् द्वारकां ययौ ॥४२
 ततः प्रणम्य गोविन्दं तदा प्रभृति पाण्डवाः ।
 कपिलाद्यानि दानानि दश विष्णुपरायणाः ॥४३

अवाप्स्यसि तत सिद्धिं निश्चयं हि अनुत्तमाम् ।
 अपार्थकं प्रभाषन्ते शूद्रा भागवता इति ॥२३
 न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृता ।
 द्वादशाक्षरतस्वज्ञ धनुर्यूहविधानविन् ॥२४
 अच्छिद्र पञ्चमालन सर्वे भागवता स्मृता ।
 ऋग्वेद यजुषो होता यजुषाध्वर्युरेव च ॥२५
 सामवदेन चोद्गता पुण्येनाभिस्तुवन्ति माम् ।
 अथर्वशिरसा चैव नित्यमाथर्वण द्विषा ॥२६
 स्तुवन्ति सतत ये च ते हि भागवता स्मृता ।
 वदाधीना सदा यना यज्ञाधीनाश्च देवता ॥२७
 देवता ब्राह्मणाधीना स्तम्भाद्विप्रास्तु देवता ।
 अनाश्रिताश्रयज्ञास्ति मुरयमाश्रय माश्रयेन् ॥२८
 रुद्र समाश्रिता देवा रुद्रो ब्रह्माण माश्रित ।
 ब्रह्मा मामाश्रितो रात्रन्नाह किञ्चित्पुपाश्रित ॥२९
 ममाश्रयो न किञ्चित्तु सर्वेषा माश्रयोऽस्म्यहम् ।
 एवमेतन्मया प्रोक्तं गृहस्यमित्तमुत्तमम् ॥३०
 धर्मप्रिय । नृवे रात्रन्नित्यमेव समाश्रय ।
 इदं पवित्रं माख्यानं पुण्यं वदनं सम्मितम् ॥३१
 यं पठेन्मामकं धर्मं महान्यहनि भारत । ।
 घर्मोऽपि वर्धते तस्य बुद्धिश्चापि प्रसीदति ।
 एतन्मया प्रोक्तं न कदापि भ्रष्टं विन्दते ॥३२

एतत्पुण्यं पवित्रञ्च पापनाशनं मुत्तमम् ।
 श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तं मद्भक्तैश्च विशेषतः ॥३३
 श्रावयेद्यस्त्विदं भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
 स गच्छेन्मम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥३४
 यश्चेदं श्रावयेच्छ्राद्धे भद्रक्तो मत्परायणः ।
 पितरस्तस्य वृष्यन्ति यावदाभूतसंप्लवम् ॥३५

वैशम्पायन उवाच ।

प्रहृष्टः सुमना भूत्वा चिन्तयेताद्भुतां कथाम् ॥३६
 पूजयामास गोविन्दं धर्मपुत्रः पुनः पुनः ।
 देवा ब्रह्मर्षयः सिद्धा गन्धर्वाप्सरस्तथा ॥३७
 भूता यक्षा ग्रहाश्चैव गुह्यका भुजगा स्तथा ।
 बालखिल्या महात्मानो मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥३८
 तथा भागवताश्चैव पञ्चकालरता स्तथा ।
 कौतूहलसमायुक्ता भगवद्भक्तिमागताः ॥३९
 श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशासनम् ।
 विमुक्तपापाः पूतास्ते संपूतास्तत्क्षणं तु ॥४०
 प्रणम्य शिरसा विष्णुं प्रसादसुमुखेक्षणः ।
 यथागतं ययुर्देवाः सिद्धाश्चर्षिर्गणैः सह ॥४१
 गतेषु तेषु सर्वेषु केशवः केशिहा तदा ।
 विसृज्य पाण्डवान् सर्वान् प्रणतान् द्वारकां ययौ ॥४२
 ततः प्रणम्य गोविन्दं तदा प्रभृति पाण्डवाः ।
 कपिलाश्वानि दानानि दश विष्णुपरायणाः ॥४३

मधुसूदनवाक्यानि स्मृत्वा चैव पुन पुन ।

मनसा पूजयामासु हृदिन्द्रिय पञ्च पाण्डवा ॥४४

युधिष्ठिरोऽपि धर्मात्मा हृदि कृत्वा जनार्दनम् ।

तद्भक्त स्तनमना युग स्तघात्री सत्परोऽभवत् ॥४५

एवमेतत्पुरावृत्त वैष्णव धर्मशासनम् ।

मया ते कथितं रात्रन् । पवित्र पापनाशनम् ॥४६

चिन्तयन्व सदा विष्णु मग्नमत्त बुरूडह । ।

लोका गच्छन्ति नान्येन तद्विष्णो परम पदम् ॥४७

इति शृद्धगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्याय ।

समाप्ताचेय शृद्धगौतमस्मृति ।

ॐ तत्सत् ।

— ❦ —

अथ

॥ यमस्मृतिः ॥

.....०००.....

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

.....

अथ प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

अथातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्तते ॥१
जलाग्न्युद्वन्धनभ्रष्टाः प्रत्रज्यानशनच्युताः ।
विपप्रपतनप्रायशस्त्रघातच्युताश्च ये ॥२
सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥३
उभयावसिताः पापा येऽग्राम्यशरणच्युताः ।
इन्दुद्वयेन शुध्यन्ति दत्त्वा घेनुं तथा वृषम् ॥४
गोत्राह्वणहनं दग्धा मृतमुद्वन्धनेन च ।
पाशं तस्यैव छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥५

कृमिभिर्नगसभूतैर्भक्षिकाभोपधातित ।

कृच्छ्राद्दं सप्रवृत्तं शक्त्या दद्यात् दक्षिणाम् ॥६

प्राङ्गणस्य मलद्वारे पृथगेणितसम्भवे ।

कृमिभुक्तत्रय मौञ्जीहोमेन स विशुध्यति ॥७

य क्षत्रियस्तथा वैश्य शूद्रश्चाप्यनुलोमत्र ।

शादया भुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्द्रायण प्रथमम् ॥८

कुक्कुटाण्डप्रमाणन्तु ग्रामश्च परिकल्पयेत् ।

अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुष्यति ॥९

एकैश्च वद्धयेच्छुक्ले कृष्णपक्षे च हासयेत् ।

अमावास्या न भुञ्जीत एष चान्द्रायणोत्रिधि ॥१०

सुरान्यमग्नपानेन गोमांसभक्षणं कृते ।

तत्र कृच्छ्रेद्विप्रस्यत्पापन्तु प्रणश्यति ॥११

प्रायश्चित्ते ह्यपक्रान्ते वर्ता यदि विपद्यते ।

पूतस्तद्दहरेवापि दहलोके परत्र च ॥१२

यावदेक पृथक् द्रव्य प्रायश्चित्तेन शुष्यति ।

अपरास्ते न च स्पृश्याग्नेऽपि सर्वे विगर्हिता ॥१३

अभोज्याश्चाप्रतिप्राह्या असपाठया विवाहिन ।

पूयन्तेऽनुव्रते जीर्णे सर्वे ते ऋक्थभागिन ॥१४

ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षान् परस्य च ।

प्रायश्चित्तं चरेद् भ्राता पिता वान्वीऽपि वान्धव ॥१५

अतोशालतरस्यापि नापराधो न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥१६

अशीतीर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः ।
 प्रायश्चित्ताद्धर्महन्ति स्त्रियोरोगिण एव च ॥१७
 अस्तंगतो यदा सूर्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः ।
 संस्पृष्टास्तु तदा कैश्चित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१८
 जातरूपं सुवर्णञ्च दिवानीतं च यज्जलम् ।
 तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥१९
 दासनापितगोपालकुलमित्राद्धर्षीरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मनं निवेदयेत् ॥२०
 अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यवुधा नराः ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१
 प्राप्ते द्वादशमे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ।
 मासि मासि रजस्तस्याः पिता पित्रति शोणितम् ॥२२
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठोभ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥२३
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असंभाष्यो ह्यपाह्वतेयः स विप्रो वृपलीपतिः ॥२४
 वन्ध्या तु वृपली ज्ञेया वृपली तु मृतप्रजाः ।
 शूद्री तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला ॥२५
 यत् करोत्येकरात्रेण वृपलीसेवनाद् द्विजः ।
 तद्भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥२६
 स्ववृषं या परित्यज्यान्यवृषेण बृहस्पतिः ।
 वृपली सा तु विज्ञेया न शूद्री वृपली भवेत् ॥२७

वृषलीफेनपीतस्य नि श्वासोपहतस्य च ।
 तस्याब्धैव प्रमूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥२८
 शिवत्रजुष्ठी तथा चैव कुनसी श्यावदन्तरु ।
 रोगी हीनातिरिक्ताद्ग पिशुनोमत्सरस्तथा ॥२९
 दुर्भगो हि तथा पण्ड पापण्डी वेदनिन्दरु ।
 दैतुक शूद्रयाजी च अयाज्यानांश्च याजक ॥३०
 नित्य प्रतिग्रहे लुधोयाचकोविपयात्मक ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥३१
 एते श्राद्धे च दाने च वर्जनीया प्रयत्नत ॥३२
 ततोदेवलसश्चन भूतकोवेदविक्रयी ।
 एते वर्ज्यां प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरत्रवीन् ॥३३
 एतान्नियोजयेत्स्तु हव्ये कव्ये च कमणि ।
 निराशा पितरस्तस्य यान्ति देवामहर्षिभि ॥३४
 अग्ने माहिषिक दृष्ण मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
 अन्ते वार्धुषिक दृष्ण निराशा पितरोगता ॥३५
 माहिपीत्युच्यते भार्या या चैव द्यभिचारिणी ।
 तान् दोषान् क्षमते यस्तु स वै माहिषिक स्मृत ॥३६
 समार्घन्तु समुद्धृत्य महार्घं य प्रयच्छति ।
 स वै वार्धुषिकोनाम म्रक्षवादिषु गर्हित ॥३७
 यावदुष्ण भवत्यन्न यावद्गुञ्जन्ति वाग्यता ।
 अश्नन्ति पितरस्तावद्यान्नोक्ता इनिर्गुणा ॥३८

हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्र तर्पिताः ।
 पितृभि स्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥३६
 यावतो प्रसते प्रासान् हव्यकव्येषु मन्त्रवित् ।
 तावतोप्रसते पिण्डान् शरीरे ब्रह्मणः पिता ॥४०
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजमीमेकां पथ्वगव्येन शुध्यति ॥४१
 अनुच्छिष्टेन संसृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंसृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥४२
 यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सम्भोजनहिरण्यकैः ।
 तावद्दीर्घव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥४३
 यद्वेष्टितं काकवलाकचिल्लंरमेध्यलिप्तं तु भवेच्छरीरम् ।
 गात्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥४४
 ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्त्वा यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुध्यति ॥४५
 अभक्ष्याणामपेयानामलेष्टानाश्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥४६
 पद्मोद्गुम्बरविल्वाश्च कुशाश्वत्यपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पद्मात्रेणैव शुध्यति ॥४७
 यः प्रत्यवसितोविप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।
 अनाहिताग्निर्वर्त्तत गृहित्वश्च चिकीर्षति ॥४८
 आचरेत्त्रीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।
 जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥४९

नूलिमा उपधानानि पुष्यं रक्ताम्बराणि च ।
 शोषयित्वा प्रतापेन प्रोञ्जयित्वा शुचिर्मग्नं ॥१०
 देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।
 उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा घर्मं ममाचरेत् ॥११
 रथ्याकर्द्धमतोयानि नावायस तृणानि च ।
 भारुतार्कणं शुष्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥१२
 आतुरे ज्ञानसम्प्राप्ते दशकृत्वोह्यनातुरः ।
 ज्ञात्वा ज्ञात्वा सृगेत्तन्तु ततः शुष्येत आतुरः ॥१३
 रजकध्वर्षकारश्च नटीचुरुद्ध एव च ।
 क्वेवर्त्तमेदभिद्वाश्च सप्येते चान्त्यजाः स्मृताः ॥१४
 एषा गत्वा तु योषां वै तत्रकृच्छ्रं समाचरेत् ॥१५
 स्त्रीणां रजस्वलानान्तु सृष्टासृष्टि यदा भवेत् ।
 प्रायश्चित्तं वर्षं तासां वर्षे वर्षे विधीयते ॥१६
 सृष्टा रजस्वला यान्तु सगोत्राश्च सभर्तृकाम् ।
 कामादकामतो वापि ज्ञात्वा कालेन शुष्यति ॥१७
 सृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेण शुष्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुष्यति ॥१८
 सृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।
 पादहीनं चरेत् पूर्वा पादाद्धन्तु तथोत्तरा ॥१९
 सृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रपादं चरेत् पूर्वा तदद्धन्तु तथोत्तरा ॥२०

स्पृष्टा रजस्वला चैव श्याजजम्बूकामभैः ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुष्यति ॥६१
 स्पृष्टा रजस्वला कंठिषाण्डालैररजस्वला ।
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥६२
 विप्रः स्पृष्टोनिशायाश्च उक्ष्या पनितेन च ।
 दिवानीतेन तोयेन न्नापवेशाग्निमन्त्रिणौ ॥६३
 दिवाके रश्मिमंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।
 मन्थ्योभयोश्च मन्थ्यायाः पवित्रं सर्वदा जलम् ॥६४
 अपः करनम्बस्पृष्टाः पिवेदाचमने द्विजः ।
 सुरां पियति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥६५
 स्नातवाप्योस्तथा कूपे पापाणैः शस्त्रघातनेः ।
 यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥६६
 रोधने वन्धने चैव म्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥६७
 एतत्ते कथितं सर्वं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
 यत्र चत्र मृता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥६८
 दारुणा घातने कृच्छ्रं पापाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
 अर्द्धं कृच्छ्रन्तु म्वाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥६९
 शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥७०
 कृच्छ्रेण वस्त्रघातेऽपि गोवन्श्चेति विशुष्यति ।
 योवर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥७१

रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिम्बा भार्या चतुर्थे मशिरां वपेत् ॥५२
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च मा गामनुव्रजेत् ।
 नच रात्री वसेद्रोष्ट्रे न कुर्याद् वैदित्रीं श्रुतिम् ॥५३
 मर्यान् केरान् समुद्रधृत्य छेदयेद्दुल्लिङ्गयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिम्बो वपनं मृतम् ॥५४
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नाम्य मृतमिता भवेत् ॥५५
 चत्वारि स्युः कर्माणि सन्ध्याकाले विचर्त्तयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥५६
 आहारान्नायतै व्याधिः कूर्गर्भञ्च मैथुने ।
 निद्रा श्रियो नियत्तन्ते स्वाध्याये मरणं भ्रुवम् ॥५७
 अज्ञानास्तु द्विजश्रेष्ठ । वर्णानां हितकाम्यया ।
 मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥५८

इति यमप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।

ॐ तत्सद्गुणैः नमः ।

॥ अथ ॥

॥ लघुयमस्मृतिः ॥

—ॐॐॐॐ—

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

—ॐॐॐॐ—

अथ नानाविध प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

श्रुत्यस्मृत्युदितं धर्मं वर्णानामनुपूर्वशः ।
प्राग्ब्रवीदपिभिः पृष्टो मुनीनामप्रणीर्यमः ॥१॥
यो भुञ्जानोऽशुचिर्वाऽपि चण्डालं पतितं स्पृशेत् ।
क्रोधाद्द्वानतो वाऽपि तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिम् ॥२॥
पद्भ्यां वा त्रिरात्रं वा यथासंख्यं समाचरेत् ।
स्नात्वा त्रिपवणं विप्रः पश्चाद्यज्ञेन शुध्यति ॥३॥
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्त्रयते गुहम् ।
उच्छिष्टत्वेऽशुचित्वं च तस्य शौचं विनिर्दिशेत् ॥४॥

पूर्वं कृत्वा द्विन शौच पश्चादप तपस्पूरोन् ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुष्यति ॥५
 निगिरन्पदि मेहेत भुक्त्वा वा मेहने कृते ।
 अहोरात्रोपितो भूत्वा जुहुयात्सर्पिषाऽऽहुती ॥६
 यदा भोजनकाल स्यादशुचिर्ब्राह्मण क्वचिन् ।
 भूमौ निधाय तद्प्रास स्नात्वा शुद्धिमवाप्नुयान् ॥७
 मञ्जयित्वा तु तद्प्रासमुपवासेन शुष्यति ।
 अशित्वा चैव तत्सर्वं त्रिरात्रेणैव शुष्यति ॥८
 अशनतश्चेद्विरेक स्यादस्पृश्यस्त्रिरात जपेन् ।
 स्वस्वस्त्रीणि सहस्राणि गायत्र्या शोधन परम् ॥९
 चण्डालै स्वपचै स्पृष्टो विष्मूत्रे तु कृते द्विन ।
 त्रिरात्र तु प्रकुर्वीत भुक्त्वोच्छिष्ट पडाचरेत् ॥१०
 उदक्यां सूतिका वाऽपि सस्पृशेदन्त्यनो यदि ।
 त्रिरात्रण विशुद्धि स्यादिति शातातपोऽभवीत् ॥११
 रजस्वला तु सस्पृश श्वमातङ्गादियायसै ।
 निराहारा शुचिस्त्रिप्यल्कालस्नानेन शुष्यति ॥१२
 रजस्वला यदा नार्यावन्योन्य स्पृशते(त) क्वचित् ।
 शुष्यत पञ्चगव्येन शङ्खचूर्णेन चोपरि ॥१३
 उच्छिष्टेन च सस्पृश कदाचित्स्त्रा रजस्वला ।
 कृच्छ्रेण शुद्धिमाप्नोति शूद्रा दानोपवासत ॥१४
 अनुच्छिष्टेन सस्पृष्टे स्नान येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसस्पृष्ट प्राणापत्य समाचरेत् ॥१५

ऋतौ तु गर्भशङ्कित्वात्स्नानं मैथुनिनः स्मृतम् ।
 अनृतौ तु स्त्रियं गत्वा शौचं मूत्रपुरीषवत् ॥१६
 उभावप्यशुची स्यातां दंपती शयनं गतौ ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ॥१७
 भर्तुः शरीरशुश्रूषां दौरात्म्यादप्रकुर्वती ।
 दण्ड्या द्वादशकं नारी वर्षं त्याज्या धनं विना ॥१८
 त्यजन्तोऽपतितान्वन्धून्दण्ड्या उत्तमसाहसम् ।
 पिता हि पतितः कामं न तु माता कदाचन ॥१९
 आत्मानं वातयेद्यस्तु रज्ज्वादिभिरुपक्रमैः ।
 मृतोऽस्मिध्येन लेप्तव्यो जीवतो द्विशतं दमः ॥२०
 दण्ड्यास्तत्पुत्रमित्राणि प्रत्येकं पणिकं दमम् ।
 प्रायश्चित्तं ततः कुर्युर्यथाशास्त्रप्रचोदितम् ॥२१
 जलाद्युद्धन्धनध्रष्टाः प्रत्रज्यानाशकच्युताः ।
 विषप्रपतनप्रायशस्त्रघातहताश्च ये ॥२२
 नवैते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवहिष्कृताः ।
 चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥२३
 उभयावसितः पापः श्यामाच्छ्रवलाच्छ्युतः ।
 चान्द्रायणाभ्यां शुध्येत दत्त्वा घेनुं तथा वृषम् ॥२४
 श्वशृगालप्लवङ्गाद्यैर्मानुषैश्च रतिं विना ।
 दष्टः स्नात्वा शुचिः सद्यो दिवा संध्यासु रात्रिषु ॥२५
 अज्ञानाद्ब्राह्मणो भुक्त्वा चण्डालान्नं कदाचन ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्धेन विशुध्यति ॥२६

गोत्राङ्गगृहं दध्या मृतं चो(सञ्जो)द्वन्द्वनादिना ।
 पारादिदत्त्वा तथा तस्य कृच्छ्रमेकं धरेद्द्विज ॥२७
 षण्डालपुक्सानां च भुक्त्वा गत्वा च योपितम् ।
 कृच्छ्राद्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥२८
 कापालिकाप्रभोक्तृणां तन्नारोगामिनां(णी) तथा ।
 कृच्छ्राद्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥२९
 अगम्यागमने त्रिप्रो मद्यगोमांसमक्षणे ।
 तप्तकृच्छ्रपरिशिमो मौर्वी(ञ्जी)होमेन शुष्यति ॥३०
 महापातककर्तारश्चत्वारोऽप्यविशेषतः ।
 अग्निं प्रथिरय शुष्यन्ति स्थित्वा वा महति ऋतौ ॥३१
 रहस्यकरणे प्येव मासमभ्यस्य पूर्य ।
 अपमपजसूक्तं वा शुष्येदन्तर्जले स्थित ॥३२
 रजकअर्मकारश्च नटो युद्ध एव च ।
 कैवर्तमेदभिह्यश्च सप्तैते अन्त्यजा स्मृता ॥३३
 भुक्त्वा चैवा क्षियो गत्वा पीत्वाऽप्य प्रतिगृह्य च ।
 कृच्छ्राद्दमाचरेज्ज्ञानादज्ञानादैन्दवद्वयम् ॥३४
 मातरं गुरुपत्नीं च स्वसृष्टुद्वितरौ स्तुषाम् ।
 गत्वैतां प्रथिरेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधोयते ॥३५
 राशा(शी) प्रज्जिता धार्त्री तथा वर्णात्तमामपि ।
 कृच्छ्रद्वयं प्रकुर्वीतु मगोत्रामभिगम्य च ॥३६
 अन्यामु भातगोत्रगतास्वपि ।
 परदारेषु ॥३७

वेश्याभिगमने पापं व्यपोहन्ति द्विजातयः ।
 पीत्वा सकृत्सुतातं च पञ्चरात्रं कुशोदकम् ॥३८
 गुरुतल्पघ्नं केचित्केचिद्ब्रह्महणो ब्रतम् ।
 गोघ्नस्य केचिदिच्छन्ति केचिर्गवावकीर्णिनः ॥३९
 दण्डादूर्ध्वप्रहारेण यस्तु गां विनिपातयेत् ।
 द्विगुणं गोघ्नं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥४०
 अङ्गुष्ठमात्रस्यूलस्तु बाहुमात्रप्रमाणकः ।
 साट्श्रु सपलाशश्च गोदण्डः परिकीर्तितः ॥४१
 गवां निपातने चैत्र गर्भोऽपि संपतेद्यदि ।
 एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रं यथापूर्वं तथा पुनः ॥४२
 पादमुत्पन्नमात्रे तु द्वौ पादौ गात्रसंभवे ।
 पादोनं कृच्छ्रमाचष्टे हत्वा गर्भमचेनतम् ॥४३
 अङ्गप्रत्यङ्गसंपूर्णे गर्भे रेतःसमन्विते ।
 एकैकशश्चरेत्कृच्छ्रमेवा गोघ्नस्य निष्कृतिः ॥४४
 बन्धने रोधने चैव पापाणे वा गवां रुजा ।
 संपद्यते चेन्मरणं निमित्ती नैव लिप्यते ॥४५
 मूर्द्धितः पतितो वाऽपि दण्डेनाभिहतस्तथा ।
 उत्थाय पट्पदं गच्छेत्सप्त पञ्च दशापि वा ॥४६
 घ्रासं वा यदि गृहीयान्तोयं वाऽपि पिवेद्यदि ।
 पूर्वव्याधिप्रनष्टानां प्रायश्चित्तं न लिख्यते ॥४७
 काष्ठलोष्टाश्मभिर्गावः शस्त्रैर्वा निहता यदि ।
 प्रायश्चित्तं कथं तत्र शास्त्रे शास्त्रे निगद्यते ॥४८

काष्ठे सातपन कुर्यात्प्राजापत्य तु लोष्टवे ।
 तमकृच्छ तु पापाण शस्त्रे चायतिरुच्छ्रकम् ॥४६
 औषध स्नेहमाहार ददद्गोब्राह्मणेषु तु ।
 दीयमाने विपत्ति स्यात्प्रायश्चित्त न विद्यते ॥४७
 तैलभैषज्यपाने च भेषजानां च मक्षणे ।
 नि शल्यकरणे चैव प्रायश्चित्त न विद्यते ॥४९
 वत्सानां कण्ठयन्धेन क्रियया भेषजेन तु ।
 साय सगोपनाथं च न दोषो रोधबन्धयो ॥५२
 पादे चैवास्य रोमाणि द्विपादे श्मश्रु केवलम् ।
 त्रिपादे तु शिखावर्जं मूले सर्वं समाचरेत् ॥५३
 सर्वान्वेशान्समुद्धृत्य ऋद्धेदयेदङ्गुलद्वयम् ।
 एवमेव हि नारीणां मुण्डमुण्डापन स्मृतम् ॥५४
 न स्त्रिया वपन काय न च धीरासन तथा ।
 न च गोष्ठे निवास च (मश्व) न गच्छन्तीमनुव्रजेत् ॥५५
 राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुत ।
 अवृत्त्वा वपन तेषां प्रायश्चित्त विनिर्दिशेत् ॥५६
 केशानां रक्षणार्थं च द्विगुण व्रतमादिशेत् ।
 द्विगुण तु व्रते चीर्णे द्विगुणैव तु दक्षिणा ॥५७
 द्विगुण चेन्न दत्त च केशाश्च परिरक्षयेत् ।
 पाप न क्षीयते हन्तुर्दाता च नरक व्रजेत् ॥५८
 अश्रौतस्मार्तविहित प्रायश्चित्त वदन्ति ये ।
 तान्धर्मविघ्नकृतृंश्च राजा दण्डेन पीडयेत् ॥५९

न चेत्तान्पीडयेद्वाजा कथंचित्काममोहितः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तनेव परिसर्पति ॥६०
 प्रायश्चित्तं तत्तद्गीर्णं कुर्याद्वाक्षणभोजनम् ।
 विशतिं गा वृषं चैव दद्यात्तेषां च दक्षिणाम् ॥६१
 कृमिभिर्व्रणसंगूर्तमक्षिकाभिश्च पातितैः ।
 कृच्छ्राद्यं संप्रकुर्वीत शफल्या दशाद्य दक्षिणाम् ॥६२
 प्रायश्चित्तं च कृत्वा वै भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ।
 सुवर्णमापकं दद्यात्ततः शुद्धिर्विधीयते ॥६३
 चण्डालश्चपचः स्पृष्टे निशि स्नानं विधीयते ।
 न वसेत्तत्र रात्रौ तु मद्यः स्नानेन शुध्यति ॥६४
 अथ वसेद्यदा रात्रावदानादविचक्षणः ।
 तदा तस्य तु तत्पापं शतधा परिवर्तते ॥६५
 उद्गच्छन्ति हि नक्षत्राण्युपरिष्ठाञ्च ये ग्रहाः ।
 संस्पृष्टे रश्मिभिस्तेषामुदके स्नानमाचरेत् ॥६६
 कुड्यान्तर्जलवल्मीकमूपिकोत्करवर्त्मसु ।
 श्मशाने शौचशेपे च न ग्राह्याः सप्त मृत्तिकाः ॥६७
 इष्टापूतं तु कर्तव्यं ग्राह्याणेन प्रयत्नतः ।
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्णं मोक्षं समश्नुते ॥६८
 वित्तापेक्षं भवेदिष्टं तद्भागं पूतमुच्यते ।
 आरामश्च विशेषेण देवद्रोण्यस्तथैव च ॥६९
 वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
 पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूतफलमश्नुते ॥७०

शुद्ध्या मूत्रं गृह्णीयात्कृष्णाया गोः शकृत्तया ।
 ताम्रायाश्च पयो प्राह्यं श्वेताया दधि चोच्यते ॥७१
 कपिलाया घृतं घ्राह्यं महापातकनाशनम् ।
 सर्वतीर्थे नदीतीर्थे कुशौद्रव्यं पृथक्पृथक् ॥७२
 आहृत्य प्रणवेनैव हृत्याप्य प्रणवेन च ।
 प्रणवेन समालोह्य प्रणवेन तु संपिवेत् ॥७३
 पालाशो मध्यमे पर्णे भाण्डे ताम्रमये तथा ।
 पिवेत्सुष्यरपर्णे वा ताम्र वा मृण्मये शुभे ॥७४
 सूतके तु समुत्पन्ने द्वितीये समुपस्थिते ।
 द्वितीये नास्ति दोषस्तु प्रथमेनैव शुष्यति ॥७५
 जातेन शुष्यते जात मृतेन मृतकं तथा ।
 गर्भसंस्त्रवणे मासे श्रीय्यहानि विनिर्दिशेत् ॥७६
 रात्रिभिर्मासतुलाभिर्गभस्त्रावे विशुष्यति ।
 रजस्युपरते साध्वी क्षानेन स्त्री रजस्वला ॥७७
 सगोत्राद्भ्रदयते नारी विवाहात्सममे पदे ।
 स्वाभिगोत्रेण कर्तव्यास्तस्या पिण्डोदकं(क)क्रियाः ॥७८
 द्वे पितुः पिण्डदानं(ने) स्यात्पिण्डे पिण्डे द्विनामता ।
 पण्या देयाम्बय पिण्डा एवं दाता न मुच्यति ॥७९
 स्वेन भर्त्रा सह श्राद्धं माता भुञ्जवा सदैवतम् ।
 पितामहापि स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामही ॥८०
 वर्षे वर्षे तु कुर्वीत मातापित्रोस्तु सत्कृतिम् ।
 अद्वैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥८१

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धमथापरम् ।
 पावणं चेति विज्ञेयं श्राद्धं पञ्चविधं बुधैः ॥८२
 ग्रहोपरागे संक्रान्तौ पर्वोत्सवमहालये ।
 निर्वपेत्रीन्नरः पिण्डानेकमेव मृतेऽहनि ॥८३
 अनूढा न पृथक्कन्या पिण्डे गोत्रे च सूतके ।
 पाणिग्रहणमन्त्राभ्यां स्वगोत्राद्भ्रश्यते ततः ॥८४
 येन येन तु वर्णेन या कन्या परिणीयते ।
 तत्समं सूतकं याति तथा पिण्डोदकेऽपि च ॥८५
 विवाहे चैव संवृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं सा व्रजेद्भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥८६
 प्रथमेऽहि द्वितीये वा तृतीये वा चतुर्थके ।
 अस्थिसंचयनं कार्यं बन्धुभिर्हितबुद्धिभिः ॥८७
 चतुर्थे पञ्चमे चैव सप्तमे नवमे तथा ।
 अस्थिसंचयनं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥८८
 एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ।
 मुच्यते प्रेतलोकात्स स्वर्गलोके महीयते ॥८९
 गङ्गातोयेषु यस्यास्थि प्लवते शुभकर्मणः ।
 न तस्य पुनरावृत्तिर्ब्रह्मलोकात्कर्यंचन ॥९०
 यावदस्थि मनुष्याणां गङ्गातोयेषु तिष्ठति ।
 तावद्वर्षं सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥९१
 नाभिमात्रे जले स्थित्वा हृदयेनानुचिन्तयेत् ।
 आगच्छन्तु मे पितरो गृहन्त्वेताञ्जलाञ्जलीन् ॥९२

हस्तौ कृत्वा सुसंयुक्तौ पूरयित्वा जलेन च ।
 गोशृङ्गमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् ॥६३
 आकाशे च क्षिपेद्द्वारि वारिस्थो दक्षिणामुख ।
 पितृणां स्थानमाकाशं दक्षिणा दिक्तयैव च ॥६४
 आपो देवगणा प्रोक्ता आप पितृगणास्तथा ।
 तस्मादप्सु जलं देयं पितृणां हितमिच्छता ॥६५
 दिवा सूर्याद्युभिस्तप्य रात्रौ नक्षत्र मारुतै ।
 संध्ययोरप्युभाभ्यां च पवित्र सर्वदा जलम् ॥६६
 स्वभावयुक्तमन्याप्तममेध्येन मदा शुचि ।
 भाण्डस्यं धरणीस्यं वा पवित्र सर्वदा जलम् ॥६७
 देवतानां पितृणां च जले दद्याज्जलाञ्जलीन् ।
 अस्तकृत्प्रमीतानां स्थले दद्याज्जलाञ्जलीन् ॥६८
 श्राद्धे हवनकाले च दद्यादेकेन पाणिना ।
 उभाभ्यां तपणे दद्यादिति धर्मो व्यपस्थितः ॥६९

इति लघुयमप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।

समाप्तेय यमस्मृति ।

ॐ तत्सद्ब्रह्मणे नमः ।

॥ अथ ॥

॥ बृहद्यमस्मृतिः ॥

—:***:—

श्रीगणेशाय नमः ।

—
प्रथमोऽध्यायः ।

अथ नानाविध प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

अथातो यमधर्मस्य प्रायश्चित्तं व्याख्यास्यामः ।
चतुर्णामपि वर्णानां प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥१
ब्राह्मणस्तु शुना दष्टो जम्बूकेन वृकेण वा ।
उदिते ग्रहनक्षत्रे दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥२
जलाम्निवन्धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः ।
विपप्रपन्नगात्राश्च शस्त्राघातहताश्च ये ॥३
नवैते प्रत्यवसिताः सर्वधर्मवहिष्कृताः ।
चान्द्रायणेन शुध्यन्ति तप्तकृच्छ्रद्वयेन च ॥४

उभयावसिता पापा ये शामशवलाच्युता ।
 इन्दुद्वयेन शुष्यन्ति दत्त्वा घेनु तथा वृषम् ॥६
 गोत्राङ्गणहत द ध मृत्सुद्वन्द्वनेन तु ।
 पाश क्षित्वा ततात्तस्य तप्तकृच्छद्वय चरेत् ॥६
 कृमिभिन्नहस्तयुक्त मक्षिकैश्चोपधातितम् ।
 कृच्छ्राघं सप्तकुर्वीत शक्तया दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥७
 चाण्डालभाण्डससृष्ट पादवा भूमिगत जलम् ।
 गोमूत्रथावकाहार. षड्त्रिण विशुष्यति ॥
 चाण्डालघटभाण्डस्य यस्तोष पिबति द्विन ।
 तल्लणाक्षिपते यस्तु प्राजापत्येन शुष्यति ॥६
 यदि न क्षिपते तोष शरीरे यस्य जीर्यति ।
 प्राजापत्य न दातव्य कृच्छ्र सातपनादिकम् ॥१०
 चरेत्सातपन विप्र प्राजापत्य तु क्षत्रिय ।
 तदध तु चरेद्वैश्य पाद शूद्रस्य दापयेत् ॥११
 चाण्डालान्न भक्षयित्वा तद्वत्प्रलिलमेव च ।
 मास कृच्छ्र चरेद्विप्रश्चान्द्रायणमथापि वा ॥१२
 गोमूत्र गोमय क्षीर दधि सर्पि कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्र सातपन स्मृतम् ॥१३
 चाण्डालमूर्तिका ये च ये च सकीर्णघोनय ।
 तेषा दत्त्वा च भुषत्रा च तप्तकृच्छ्र समाचरेत् ॥१४
 चाण्डालिकामु नारीषु द्विनो मैथुनकारक ।
 कृत्वाऽघमर्षण पक्ष शुष्यते च पयात्रनान् ॥१६
 इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्याय ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ चान्द्रायणविधिवर्णनम् ।

नटां (टीं) शैलूषिकां चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।
 गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजीविनीम् ॥१
 कापालिकान्नभोक्तृणां तनयागामिनां तथा ।
 अज्ञानात्कृच्छ्रमुद्दिष्टं ज्ञात्वा चैव व्रतद्वयम् ॥२
 सुरायाः संप्रपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।
 तप्तकृच्छ्रं चरेद्विप्रो मौञ्जीहोमेन शुष्यति ॥३
 गोक्षत्रियं तथा वैश्यं शूद्रं चाप्यनुलोमजम् ।
 ज्ञात्वा विशेषेण ततश्चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥४
 कुक्कुटाण्डकमात्रं तु ग्रासं च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथाभावदोषेण नवमेऽति च शुष्यति ॥५
 एकैकं वर्धयेद्ग्रासं शुक्ले कृष्णे च हासयेत् ।
 अमायां तु न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥६
 प्रायश्चित्तमुपक्रम्य कर्ता यदि विपद्यते ।
 पूतस्तदहरेद्वाऽ(वा)पि इह लोके परत्र च ॥७
 यावदेकः पृथग्भाव्यः प्रायश्चित्तं न सेवते ।
 अप्रशस्ता न ते स्पृश्यास्ते सर्वेऽपि विगर्हिताः ॥८
 अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असंपङ्क्त्या विवाहिकाः ।
 पूयन्ते तु व्रते चीर्णे सर्वे ते रिक्त्यभागिनः ॥९

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तवर्णनम् ।

ऊनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात्परस्य च ।

प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्योऽपि बान्धवः ॥१

अतो बालवरस्यापि नापराधा न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विग्रहे ॥२

अशीत्यधिकवर्षाणि बालो वाऽप्यूनपीडरा ।

प्रायश्चित्तार्थमर्हन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥३

पितृव्यभ्रातृभार्यां च भगिनी मातुरेष च ।

स्वभ्रू पितृव्यसारं च तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥४

राक्षीमाचार्यशिष्या वा उपाध्यायस्य योपितः ।

एता गत्वा स्त्रियो मोहात्यप्मासं कृच्छ्रमाचरेत् ॥५

द्वौ मासौ भक्ष्यभोज्यं च द्वौ मासौ यावत्केन तु ।

द्वौ मासौ पञ्चगव्येन पप्मासं कृच्छ्रमाचरेत् ॥६

मातरं गुम्पत्री च स्वभारं दुहिता तथा ।

गत्वा तु प्रविशेद्गृहि नान्या शुद्धिर्बिधीयते ॥७

अन्नं गते यदा सूर्ये चाण्डालमृतमस्त्रिय ।

संपृशेत्तु यदा फञ्जित्प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥८

जातस्यैव सुवर्णं तु दियाऽऽहृतं च यज्ञल्म् ।

तेन स्नात्वा च पीत्वा च गामालभ्य विदुष्यति ॥९

दासनापितगोपालकुलमित्रार्थसीगिण ।

प्ले रूद्रान् भोज्यान्ना यथाऽऽत्मानं निवेदयेत् ॥१०

ध्यायः] कन्याया रजोदर्शने मात्रादीनां नरकप्राप्तिः । २१०५

असच्छ्रेषु अन्नाद्यं ये भुञ्जन्त्यवुधा द्विजाः ।
प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेजान्द्रायणव्रतम् ॥११
यः करोत्येकरात्रेण वृपलीसेवनं द्विजः ।
तद्भक्षणे जपेन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥१२
वृपलीं यस्तु गृह्णाति ब्राह्मणो मदमोहितः ।
सदा सूतकिता तस्य ब्रह्महत्या दिने दिने ॥१३
वृपलीगमनं चैव मासमेकं निरन्तरम् ।
इह जन्मनि शूद्रत्वं पुनः श्वानो भविष्यति ॥१४
वृपलीकेनपीतस्य निःश्वासोपगतस्य च ।
तस्यां चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥१५
अग्रे माहिपकं दृष्ट्वा मध्ये च वृपलीपतिम् ।
अन्ते वार्धुपिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥१६
महिपीत्युच्यते भार्या सा चैव व्यभिचारिणी ।
तान्दोषान्क्षमते यस्तु स वै माहिपकः स्मृतः ॥१७
पितुर्गहे तु या कन्या पश्यत्यसंस्कृता रजः ।
भ्रूणहत्या पितुस्तस्य(स्याः) कन्या सा वृपली स्मृता ॥१८
यस्तां विवाहयेत्कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
असंभाष्यो ह्यपाङ्क्त्यः स विप्रो वृपलीपतिः ॥१९
प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे कन्यां यो न प्रयच्छति ।
मासि मासि रजतस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥२०
अष्टवर्षा भवेद्दौरी नववर्षा च रोहिणी ।
दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥२१

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठभ्राता तथैव च ।
 प्रयस्ते नरकं यान्ति ह्यु कन्या रजस्वलाम् ॥२२
 समर्घं धनमुसूज्य मह(हा)र्षं य प्रयच्छति ।
 स वै वार्धुपिको होयो ब्रह्मवादिषु गर्हित ॥२३
 शुक्रक्षयकरा वन्ध्या त्याज्येति परिकीर्तिता ।
 तस्यास्तु यो भवेद्भर्ता त तु विद्यादजायिकम् ॥२४
 दूराच्छान्त भयमस्त प्राक्षण गृहमागतम् ।
 अनर्चयित्वा यो भुङ्क्ते तक्षणेऽसौ विधी(ही)यते ॥२५
 अजाविभो माहिषश्च तथा च वृषलीपति ।
 तृणाग्नेणापि संसृष्टा सवासा जलमाविशेत् ॥२६
यावदुष्णं भवेद्भ्र यावद्भुञ्जन्ति वाग्धता ।
पितरस्तावदशनन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणा ॥२७
हविर्गुणा न वक्तव्या पितरो यान्त्यतर्पिता ।
 पितृभिस्तर्पितै पश्चाद्भुञ्ज्य शोभन हवि ॥२८
 यावतो प्रसते प्रासान्द्व्य कृष्येष्वमन्त्रित ।
 तावतो प्रसते प्रेत्य दीमान्प्रासानयोमयान् ॥२९
 आसनेष्वासन दद्यात्त तु हस्ते कदाचन ।
 हस्तेष्वासनदाने च निराशा पितरो गता ॥३०
 आसने पादमारूढो वस्त्रम्वार्धमथ कृतम् ।
 मुखेन धर्मितं भुङ्क्ते द्विपश्चान्द्रायण चरेत् ॥३१
 अङ्गुल्यां य पवित्राणि कृत्वा गन्धान्समर्च(र्ष)येत् ।
 पितॄणां नोपविष्टेत राक्षसैर्विप्रलुप्यति ॥३२

हसन्प्रासं च यो भुङ्क्ते सशब्दं सेद्वितं तथा ।
 लेहितं वर्तितं चैव पठेते पङ्क्तिदूपकाः ॥३३
 श्वित्री कुष्ठी तथा शूली कुनखी श्यावदन्तकः ।
 रोगी होनातिरिक्ताङ्गः पिशुनो मत्सरी तथा ॥३४
 दुर्भगो हि तथा पण्डः पाखण्डी वंदनिन्दकः ।
 दैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानां च याजकः ॥३५
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धो याचको विपयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥३६
एते श्राद्धे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ।
 तथा देवलकश्चैव भृतको वेदविक्रयी ॥३७
 एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एवमेव यमोऽघ्नवीत् ।
 निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति ऋणभागिनः ॥३८
 अथ चेन्मन्त्र(न्त्र)विद्युक्तो वैष्णवो ज्ञानवान्हि सः ।
 हव्यकव्ये नियोक्तव्य इति प्राह स्वयं यमः ॥३९
 तस्मात्सर्वप्रत्नेन श्राद्धे यज्ञे च कर्मणि ।
 अदूप्यं चैव विप्रेन्द्रं योजनीयं(येत्तु) प्रयत्नतः ॥४०
 तथैव मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूपणैः ।
 वर्जितं च यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥४१
 निर्मत्सरः सदाचारः श्रोत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
 विद्याविनयसंपन्नः पात्रभूतो द्विजोत्तमः ॥४२
 वेदान्तविज्ज्येष्ठसामा अलुब्धो वेदतत्परः ।
 योजनीयः प्रयत्नेन देवे पित्र्ये च कर्मणि ।
 यदत्तं च हुतं तस्मै ह्यनन्तं नात्र संशयः ॥४३

उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्ट शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेका पञ्चगव्येन शुष्यति ॥४४
 उच्छिष्टमाननं येन विप्रेण चाश्वजितम् ।
 सृष्टं तेन प्रमादाच्च प्राजापत्य समाचरेत् ॥४५
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन हि ।
 दशमूनी जपेत्पञ्चाद्रायत्र्या शोधन परम् ॥४६
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्ट क्षत्रियो वैश्य एव च ।
 प्रमादोच्छिष्ट संसृष्ट शूद्रेण तु यदा द्विजः ॥४७
 उपोष्य रजनी रजनीमेका पञ्चगव्येन शुष्यति ।
 श्वानकुम्भुटमार्जारा काको वा स्पृशते यदि ॥४८
 उच्छिष्टं तु द्विजं यस्तु अहोरात्रेण शुष्यति ।
 पञ्चगव्येन शुद्धिं स्यादित्याह भगवान्वचम ॥४९
 रजस्वला स्पृशेत्तु त्रिरात्रं तत्र कारयेत् ।
 उपोष्य द्विजसंस्कारं पञ्चगव्येन शुष्यति ॥५०
 उदक्या दृष्टिपातेन धृतशब्देन चैव हि ।
 स्नानं देवार्चनं दानं हवनं च प्रणश्यति ॥५१
 रक्तवस्त्रस्य विक्रेता लाक्षारजकमे(ण)व च ।
 वेणुजीवनैवर्ततक्षत्रमोपजीविन ॥५२
 प्लेषा स्पर्शनात्पापं तथा चैव तु मोहितं ।
 प्रतिग्रहाच्च विप्री वै नरकं प्रति गच्छति ॥५३
 उदक्या स्पर्शने चैव ब्राह्मणो वै प्रमादतः ।
 पद्मात्रोपोषितं स्नात्वा पञ्चगव्येन शुष्यति ॥५४

अध्यायः] अभक्ष्यभक्षणादिविषये-रजस्वलास्पर्शं प्रायश्चित्तानि २१०६

सूतके वर्तमानेऽपि दासवर्गस्य का क्रिया ।

स्वामितुल्यं भवेत्तस्य सूतकं तु प्रशस्यते ॥५५

यन्न कारयते तत्तन्नान्यं प्रत्यत्रवोद्यमः ।

विवाहोत्सवयज्ञेषु कार्यं चैवमुपस्थिते ॥५६

रजः पश्यति या नारी तस्य कालस्य का क्रिया ।

विपुले च जले स्नात्वा शुक्लवासास्त्वलंकृता ॥५७

आपोहिष्ठेत्यूगभिपिक्ताऽऽयं गौरिति वा ऋचः(चा) ।

पूजान्ते होमयेत्पश्चाद् घृताहुत्या शताष्टकम् ॥५८

गायत्र्या व्याहृतिभिश्च ततः कर्म समाचरेत् ।

यावद्द्विजा न चार्च्यन्ते अन्नदानहिरण्यकैः ॥५९

तावद्दीर्घात्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥६०

यद्देहकं काकवलाकचिह्नमेभ्येन लिप्तं तु भवेत्कदाचित् ।

श्रोत्रे मुखे वा परिमस्तके वा ह्या (स्ना)नेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥

अभक्ष्याणामपेयानामलेहानां च भक्षणं ।

रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥६१

पद्मोदुम्बरत्रिल्वानां कुशाश्वत्थपलाशयोः ।

एतेषामुदकं पीत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥६२

स्त्रीणां रजस्वलानां च स्पर्शश्चैव भवेद्यदि ।

चतुर्णामपि वर्णानां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥६३

सृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं सगोत्रा चान्यगोत्रका ।

कामादकामतो वाऽपि त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते ॥६४

स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्य ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।

अर्घकृच्छ्रं चरेत्पूर्वा पादकृच्छ्रं तथोत्तरा ॥६६

स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्य ब्राह्मणी वैशियनी तथा ।

पादहीनं चरेत्पूर्वा पादमेकं तथोत्तरा ॥६७

स्पृष्टा रजस्वलाऽन्योन्य ब्राह्मणी शूद्रिणी तथा ।

कृच्छ्रेण शुध्यते शूद्रो ब्राह्मी दानेन शुध्यति ॥६८

विप्रं स्पृष्टो निशाया तूदक्याया पतितेन वा ।

दिवाऽऽनीतेन तोयेन म्नापवेद्दग्निमसिन्धौ ॥६९

दिवा चैवार्कसस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्रदर्शिनान् ।

सध्ययोऽभयोर्वाऽपि पवित्रं सर्वदा जलम् ॥७०

इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ गोवधप्रायश्चित्तवर्णनम् ।

स्वात् (रवात्) वापी तथा कूपपापान्ते शस्त्रघातिते ।

यज्ज्या तु घातिते चैव मृत्पिण्डा येन साधयेत् ॥१

गोवधे चैव यथाप वलीवर्दस्य चैव द्वि ।

प्रायश्चित्तं भवेत्तत्र स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ॥२

स्वाते च पविता या गौ कूपे वा चावटेऽपि वा ।

स्वात्पापान्ते (स्वात्पापान्ते) वास्ति नमस्तान्तेन चैव द्वि ॥३

यष्ट्या तु पतिता या गौर्वलीवर्दी मृतोऽपि वा ।
 वत्सो वत्सतरो वाऽपि प्रायश्चित्ती भवेन्नरः ॥४
 नारी वाऽपि कुमारो वा प्रायश्चित्ताद्विशुध्यति ।
 पापी प्रख्यापयेत्पापं दत्त्वा घेनुं तथा वृषम् ॥५
 प्रच्छन्नपापिनो ये स्युः कृतघ्ना दुष्टचारिणः ।
 नरकेषु च पच्यन्ते यावदाभूतसंप्लवम् ॥६
 तस्माच्च पापिना ग्राह्यं प्रायश्चित्तं यथा तथा ।
 प्रमादाच्च हता येन कपिला वा तथेतरा ॥७
 यथा ब्रह्मवधे पापं कपिलाया वधे तथा ।
 वलीवर्देऽपि च तथा प्रायश्चित्तं समं स्मृतम् ॥८
 रोधने बन्धने चैव मृत्पिण्डन(व)गोमये ।
 उत्कृष्टेनापि गोहन्ता प्रायश्चित्तेन शुध्यति ॥९
 मुष्ट्या वा निहता या गौः शकटे धा(वा)रिपङ्कयोः ।
 गोवर्तपतिता गावः श्वनद्यामुत्तरेऽपि वा ॥१०
 एतत्ते कथितं सर्वं गवां च(वि)घातमुत्तमम् ।
 यत्र यत्र म्रियेद्गौश्च प्रायश्चित्तं पृथक्पृथक् ॥११
 वने च पतिता या गौः पामरत्राट(स)शङ्किता ।
 मृता चैव यदा सा गौः प्रायश्चित्ती भवेच्च सः ॥१२
 प्रेषितः पुरुषो वाऽपि प्रायश्चित्तं च यत्स्मृतम् ।
 आदिकं चैव शूद्रस्य वैश्यस्य द्विगुणं भवेत् ॥१३
 त्रिगुणं क्षत्रियस्यैव विप्रस्यैव चतुर्गुणम् ।
 गोष्ठे निवसनं कार्यं गोघ्नोऽहमिति वाचयेत् ॥१४

कष्टेन वृत्तमानोऽपि कालेनैव शुचिर्भवत् ।
 गर्वा मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गा वै ह्यनुव्रजेत् ॥१५
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यान्न च गोव्रजन स्मृतम् ।
 न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न कुव्याद्वैदिकी श्रुतिम् ॥१६
 सर्वान्पेशान्ममुच्छ्रित्य च्छेदयेद्दह्नुलड्डयम् ।
 एष ए(वमे)व तु नारीणां शिरोमुग्डापन स्मृतम् ॥१७
 सूतके मृतके चैव विधिं प्रव्रूहि नो यम ।
 जातके वर्तमानेऽपि मृतकं च यदा भवेत् ॥१८
 को विधिः स विनिर्दिष्टं कथयन्त्र यथातथम् ।
 ण्वमुक्तो हि भगवानन्यम प्राह यथातथम् ॥१९
 जातके नैव मृतकं क्षयं चादि न संशयः ।
 पूर्वव्रतमनिर्दिष्टं मया च सूतकं भवेत् ॥२०
 सूतकेन न लिप्येत इति प्राह स्वयं यम ।
 सूतकेन न लिप्येत व्रतं सपूर्णतां व्रजेत् ॥२१
 माह दानं तपो यज्ञो देवताराधनं तथा ।
 ब्रह्महा च सुरापञ्च स्वर्णभेदी गुह्यदृह ॥२२
 सप्तर्षी पञ्चमो ज्ञेयस्तमसो नात्र संशयः ।
 एतेषु द्वादशाञ्च च प्रायश्चित्तं विधायते ॥२३
 तथा पातकिनां चैव षट्त्वं चैव संस्मृतम् ।
 उपपातकिनां चैव त्रिषध्वात्वं विधीयते ॥२४
 प्राजापत्यैस्त्रिभिः कृच्छ्रं कृच्छ्रं वै द्वादशाद्विवम् ।
 एकमकं तथा नक्तमुपवासमयापि वा ॥२५

एतद्दिनचतुष्केण पादकृच्छ्रञ्च जायते ।

त्रिपादकृच्छ्रो विज्ञेयः पापक्षयकरः स्मृतः ॥२६

धर्मशास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ।

दातव्यं पापमुक्त्यर्थं प्राणिनां पापकारिणाम् ॥२७

अनुतापाद्य(पो य)दा पुंसां (सो) भवेद्वै पापिनः किल ।

प्रायश्चित्तं तदा देयमित्याह भगवान्यमः ॥२८

अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।

प्रायश्चित्ती भवेत्पूतस्तत्पापं पर्पदं व्रजेत् ॥२९

तस्माच्छास्त्रानुसारेण प्रायश्चित्तं विधीयते ।

अष्टशाल्यां मृता ये च ये च स्त्रीसूतके मृताः ॥३०

द्रंष्ट्राभिर्भक्षिता ये च ये च आत्महनो जनाः ।

अष्टशाल्यां मृतो विप्रः प्रायश्चित्तं तु बन्धुभिः ॥३१

कार्यं तु आच्छिदकं चैव तथा स्त्रीणां च दापयेत् ।

शुद्धयर्थं नान्यथा भाव्यमित्याह भगवान्यमः ॥३२

दुर्मृत्युमरणं प्राप्ता येऽप्यधोगतिमागताः ।

तेषां शुद्धयर्थमेवात्र द्विज्यब्दं हि विशिष्यते ॥३३

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां चान्त्यजातिनाम् ।

तारतम्येन दातव्यमिति प्राह स्वयं यमः ॥३४

पतितानां च विप्राणां तथा स्त्रीणां विगर्हितम् ।

कथं शुद्धिर्भवेत्तासां तेषां चैव विशेषतः ॥३५

व्यभिचारादृतां शुद्धिः स्त्रीणां चैव न संशयः ।

गर्भे जाते परित्यागो नान्यथा मम भाषितम् ॥३६

राज्ञो प्रतिप्रहन्त्याज्यो लोकत्रयनिर्गीषुभिः ।
 राज्ञ प्रतिप्रहाचेव ब्राह्मण्यं हि विलुप्यते ॥६६
 गात्रो दूरप्रचारेण हिरण्यं लोभलिप्सया ।
 स्त्रो विनश्यति गर्वे (र्भे)य ब्राह्मणो राजसेवया ॥६७
 सेवकाश्चापि विप्राणां राज्ञा मुह्यन्तनामभिः ।
 दुग्धीपाकेषु पच्यन्ते यात्रदाभूतसंप्लवम् ॥६८
 असेव्यासेरिनो रिप्रा अयाज्यानां च यात्रकाः ।
 अपाह्ना(इत्या)स्ते च रिक्षेया मर्यधर्मवहिष्कृता ॥६९
 इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे ऋतुषोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ ब्राह्मकाटे पत्न्या रजस्वलायां निर्णयः ।
 अथ परं प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं मुनिपुंगवा ।
 सर्वेषामन्त्यवातीनां वर्णादीनां यथाक्रमम् ॥१
 स्त्रोसंपर्कादिकं सर्वं जानमन्त्यजसंज्ञकम् ।
 योनिस्करजं सर्वं वर्णतश्चापि सर्वशः ॥२
 विप्रश्चन्त्रियविशूद्रा वर्णिजात्येष्वनुक्रमान् ।
 एते ब्राह्मणकुम्भा स्युस्तरमाद्ब्राह्मण(ण्य)मुत्तमम् ॥३
 वेदाचाररतो विप्रो वेदवेदाङ्गधारणः ।
 नैरप्यनुष्ठितो धर्म उक्तश्चैव विशेषतः ॥४
 कार्यं चैव विज्ञेयेण त्रिभिर्वर्णैस्त्वन्द्रितः ।
 बलादासीकृता ये च स्तेच्छचाण्डालदत्तुभिः ॥५

अध्यायः] अपुत्रस्य दाय्यादाभिधानं, भागनिर्णयं, विवादादि २११७

निर्णयश्च ।

अशुभं कारिताः कर्म गवादिप्राणिर्हिसनम् ।

प्रायश्चित्तं च दातव्यं तारतम्येन वा द्विजैः ॥६

श्राद्धकाले यदा जाता पत्नी यस्य रजस्वला ।

प्रसूता वा न कार्यं च दैविकं पैतृकं तथा ॥७

ब्राह्मणा मन्त्रिताश्चैव क्षणिता वा प्रयत्नतः ।

उद्दिश्य पितृपाकं च कार्यं पैतृकमेव तत् ॥८

अशौचं न भवत्येव नात्र कार्या विचारणा ।

प्रस्थाने वा पिता तस्य पञ्चत्वं च गतो भवेत् ॥९

श्राद्धादिकं तु पुत्रेण अज्ञातेन कृतं यदा ।

कन्याप्रदानसमये श्रुतं च पि(तवान्पि) तरं मृतम् ॥१०

कन्यादानं च तत्कार्यं वचनाद्भवते(ति) क्षमः ।

पितुः पात्रादिकं कर्म पश्चात्सर्वं यथाविधि ॥११

अज्ञानान्च कृतं सर्वं दैविकं पैतृकं च यत् ।

जातके सू(मृ)तके वाऽपि तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥१२

(व्यासेनोक्तस्मृतौ स्वकीये अज्ञानात्पितरि मृते यदा

ज्ञातुसदैवकार्यं पितृकमेव वा) ॥१३

अनेके यस्य ये पुत्राः संसृष्टा हि भवन्ति च ।

ज्येष्ठेन हि कृतं सर्वं सफलं पैतृकं भवेत् ॥१४

वैदिकं च तथा सर्वं भवत्येव न संशयः ।

पृथक्पिण्डं पृथक्श्राद्धं वैश्वदेवादिकं च यत् ॥१५

भ्रातरश्च पृथक्कुर्युर्नाविभक्ताः कदाचन ।

अपुत्रस्य च पुत्राः स्युः कर्तारः सांपरायणाः ॥१६

सफलं जायते सर्वमिति शातातपोऽवरीत् ।
 न च दत्तो अ(ऽप्य)हीनोऽतिल्लेहेन च तथाऽपर ॥१७
 बलादुग्रहीतो नृद्वश्च बन्धुभिर्दत्त एव च ।
 भ्रातु पुत्रो मित्रपुत्र शिष्यश्चैव तथौरस ॥१८
 अपुत्रस्य च रिजेया दाय्यादा नात्र संशय ।
 नवैते पुत्रवत्पाल्या परलोकप्रदा ह्यमी ॥१९
 औरसेन समाज्ञेया वचमोदालकस्य च ।
 इदानीं भागनिर्णयमृषि शातातपोऽवर्तान् ॥२०
 ज्येष्ठेन वा कनिष्ठेन रिभागस्य विनिर्णय ।
 समभागप्रदाता च अपुत्रेभ्यो न संशय ॥२१
 समभागो ग्रहीतव्य पुत्रमत्या सदैव हि ।
 पितृभ्यो भ्रातृपुत्रेभ्यो दाय्यादेभ्यो यथाक्रमात् ॥२२
 अधिकस्य च भागौ द्वाधितरेभ्य समासत ।
 आर्षी प्रतिग्रहे कान्ते पूर्वा तु बलवत्तरा ॥२३
 सर्वेष्वेव विवादेषु बलवत्सुत्तरा क्रिया ।
 समविद्योत्तर चैव प्रत्यवस्कन्दन तथा ॥२४
 पूर्वं न्यासविधिश्चैव उत्तर स्यात्तुर्विध ।
 साक्षिभूयत ससु साक्षिण पूर्वरादिन ॥२५
 पूर्वपक्षेऽपरोभूते भवन्त्युत्तरवादिन ।
 असाक्षिण्यवहारेषु दिव्य देव यथाविधि ॥२६
 इति श्रीयाम्ये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्याय ॥
 समाप्तोय बृहस्पतस्मृति ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ ॥

* अरुणस्मृतिः *

ॐ

प्रथमोऽध्यायः

प्रतिग्रहवर्णनम्

अरुण उवाच

प्रतिग्रहधनो विप्रो वदन्त्येवं महर्षयः ।

अन्ये (अन्ते) च नरकगर्तिकथमेतदसंशयम् ॥ १ ॥

प्रतिग्रहे गृहीते तु कां गर्तिं तु द्विजो व्रजेत् ।

कथं वा नरकान्मुच्येत् तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥ २ ॥

आदित्य-उवाच

प्रतिग्रहः काश्यपेय मध्वास्वादो विपोपमः ।

ब्राह्मणाय भवेन्नित्यं दाता धर्मेण युज्यते ॥ ३ ॥

जपो होमस्तथा दानं स्वाध्यायादि कृतं शुभम् ।

दातुः न प्रयते विप्र अतो न स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ४ ॥

तानताय (प्रतिग्रहं) गृहीत्वा तु प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।

स्वर्गो नश्यति विप्रे च प्रायश्चित्तमकुर्वति ॥ ५ ॥

प्रतिग्रहाद् ब्राह्मणस्य विद्वांसोवर्जयेत्ततः ।

तथादेवाः प्रयच्छन्ति स्वान् लोकान् पूजिता नरैः ॥ ६ ॥

पुत्रं विप्रान् लोभानां पूजया संप्रयच्छत ।

पुनश्चै हि विद्वद्भ्यो देयं दानं च यन्नतः ॥ ७ ॥

अन्वेप्यान्वेप्य तव (ता) मान्मनः शुद्धिमिच्छता ।

यथा पुष्यं शुभं कश्चिदन्वेप्यान्वेप्य यन्नत ॥ ८ ॥

विप्रे प्रोषानि तद्वत्स दानं देयं सगोत्तम ? ।

विद्वान् प्रतिग्रहं गृह्य कृत्वा तन्कायशोधनम् ॥ ९ ॥

आत्मानं शोधयित्वा न निर्गुणस्तु निमज्जति ।

अहोरात्रगतं पुष्यं पाक्षिकं मासिकं तथा ॥१०॥

षण्मासाश्चादिकं यद्य द्वादशादिकमेव च ।

जन्मान्तिकं च मुष्टं प्रतिग्रहकृतेन तु ॥११॥

नश्यते ब्राह्मणस्यैह प्रायश्चित्तमकुर्वति ।

एतस्मान् कारणाद् विप्राः प्रायश्चित्तभयान् सग ? ॥१२॥

सद्गुप्ता वनं (जं) यन्तीह न गृह्णन्ति प्रतिग्रहम् ।

प्रतिग्रहे कृते चैव प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥१३॥

द्वि (कि) पंच (कि) वापि भुक्त्वा विप्रस्य (विप्रस्तु) वै द्विज ॥

तद्भोदरमृत्सु स्याच्छृगु चा गतिमान्भुवान् ॥१४॥

ब्राह्मणान्नेन वरिष्ठं म्यात् क्षत्रियान्नान्यशु (त्वशु) भवेत् ।

वैश्यान्नेन कृमिलं स्याच्छूद्राश्चाज्ञरकं व्रजेत् ॥१५॥

एवमन्यै महादानै गृहीतै द्विजसत्तम ? ।

नरकं समवाप्नोति अकृत्वा कायशोधनम् ॥१६॥

अरुण उवाच ।

भुक्त्वान्नं ब्राह्मणस्येह ब्राह्मणादिषु वर्णिनाम् ।
कीदृशं वद कर्तव्यं प्रायश्चित्तं द्विजोत्तम ? ॥१७॥

आदित्य उवाच ।

ब्राह्मणान्नं तु वै भुक्त्वा सायं प्रातः शुचिःस्थितः ।
गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥१८॥
द्विगुणं क्षत्रियस्यान्ते त्रिगुणं वैश्यसंभवे ।
चतुर्गुणं तु शूद्रान्ते ततः संशुध्यति द्विजः ॥१९॥
गणान्नं गणिकान्नं च यज्ञान्नं ग्रामयाचकं (याचितम्) ।
सूतकान्नं तु वै भुक्त्वा विप्रश्चान्द्रायणं चरेत् ॥२०॥
मासमेकं जपेद्गोष्ठे लक्षमेकं द्विजोत्तमः ।
गायत्र्यास्तु पयोभक्षी मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥२१॥
परमापद्गतेनापि अन्त्यजातिपरिग्रहः ।
न ग्राह्यो ब्राह्मणेनेह न ग्राह्यः स्वर्गमिच्छता ॥२२॥
अन्त्यजात्तु प्रतिगृह्य दायूनां पतितेषु च ।
ब्राह्मणो नरकं याति योनिश्चायाति शूकरीम् ॥२३॥

अरुण उवाच ।

प्रतिगृह्य द्विजो मोहात्प्रमादादथ भास्कर ? ।
महादाने गृहीते तु प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥२४॥
पृथिव्यां यानि दानानि उत्तमान्यधमानि च ।
भानो ? भास्कर ? मार्तण्ड ? तन्मे विस्तरतो वद ॥२५॥

आदित्य उवाच ।

प्रतिग्रहेण विप्राणां श्राद्धं तेज प्रशाम्यति ।
 अत प्रतिग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥२६॥
 दुष्टप्रतिग्रहं कृत्वा विप्रो भवति किल्बिषो ।
 अपि भिक्षा गृह्णाते तु पुण्यमन्त्रमुदीरयेत् ॥२७॥
 प्रतिग्रहेषु सर्वेषु जपहोमादिकं भवन् ।
 प्रतिग्रहे कुत्मिनानां त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥२८॥
 त्रिगुणं वा जपेद्वेदं गायत्र्या वायुनत्रयम् ।
 जपं होमादिकं कुर्यात्कृते यज्ञे प्रतिग्रहे ॥२९॥
 गुडधेन्वादिदानानां प्रायश्चित्तमथोच्यते ।
 प्रथमा घृतधेनु स्याद् गुडधेनुरथापरा ॥३०॥
 तिलधनुस्तृतीया तु चतुर्थी जलसञ्ज्ञया (सञ्ज्ञिता) ।
 क्षीरधेनुश्च विख्याता मृगधेनुरथापि वा ॥३१॥
 सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुरथाष्टमी
 रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपत ॥३२॥
 एतासां दशधेनूनामितराम्ना विशेषतः ।
 प्रतिग्रहे चरेद्विप्र प्रायश्चित्तमतन्द्रित ॥३३॥
 जपद्वा पौंस्य सूक्ष्मेषु चैवाथमर्पणम् ।
 अहोरात्रमिनाञ्चैव मुच्यते चैव किल्बिषान् ॥३४॥
 अजां च महिषीञ्चैव वृषलं युत्पलाङ्गलम् ।
 शकटं प्रतिगृह्णात पादोन कृच्छ्रमाचरेत् ॥३५॥

रुद्रान् पुरुषसूक्तञ्च मण्डलाध्यायमेवच ।
 गायत्रीलक्ष्मेकन्तु मुच्यते नात्र संशयः ॥३६॥
 गृहदानं महादानं न दानन्तु गृहात्परम् ।
 येन दानेन अरुण ! सर्वदत्तं भवन्ति हि ॥३७॥
 गृहोपकरणान् सर्वान् गोमहिष्यादि भूषणान् ।
 कण्डनी पेपणी चुल्ही उदकुम्भः प्रमार्जनी ॥३८॥
 शय्याच भोजनञ्चैव वितानं छत्रमेवच ।
 एते चान्ये च बहवो दत्तास्तेन भवन्ति हि ॥३९॥
 प्रतिगृह्य च तान् सर्वान् गृहीतानि भवन्ति हि ।
 अन्यैश्च बहुभिर्दानैर्गृहदानं न संभवेत् ॥४०॥
 गृहप्रतिग्रहस्तेन दुस्तरो हि द्विजन्मनाम् ।
 तस्मात्प्रतिग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥४१॥
 कृच्छ्रत्रयं चरेद्विप्रो महासान्तपनं तु वा ।
 शतं वा भोजयेद्विप्रान् गायत्र्या वा त्रिलक्षकं ॥४२॥
 प्रायश्चित्ते कृते विप्रो मुच्यते दुष्प्रतिग्रहात् ।
 प्रायश्चित्तं न चेत् कुर्याद् ब्राह्मणोऽज्ञानमोहितः ॥४३॥
 तद्युवानः प्रमीयन्ते नत्तारः पुत्रपौत्रकाः ।
 मृतश्च प्रेततां गच्छेन्न ग्राह्यो दुष्प्रतिग्रहः ॥४४॥
 अश्वदानं महादानं तद्यत्नाच्च विवर्जयेत् ।
 यावन्त्यश्वस्य रोमाणि तावत्स्वर्गगतोऽश्वदः ॥४५॥
 तमेव प्रतिगृहानो नरके प्रति पच्यते ।
 प्रतिग्रहे न दोषः स्याद्दोषस्तस्यैव विक्रये ॥४६॥

ऋषिभिश्च पुरा गाथा गीता अश्वस्य विक्रये ।
 असभाष्यो ह्यपांक्तो य पापिष्ठ स दुरात्मवान् ॥४७॥
 यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्या समानि च ।
 प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यन्ति न तैश्च हयविक्रयी ॥४८॥
 रोम्णि रोम्णि ध्रुणहत्या तस्य नित्य विधीयते ।
 अश्वाना प्रतिगृहीतानां विक्रयज्ञ शुभम्मवेत् ॥४९॥
 साऽप्रकल्पशत यावत्पच्यते ताम्रध्रष्टके ।
 तस्य (तस्मा) द्विनिर्गते काले पापाणाऽवु भवेन्नर ॥५०॥
 तस्मान्न प्रतिगृहीयात् द्विपस्तत्पापभाग् भवत् ।
 अश्वानां विक्रय कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं त्रयम् ॥५१॥
 लक्षत्रय वा गायत्र्या जपेद्वाशु समाहित ।
 प्रतिग्रह (हे) चरेद्विष (श्चा) अतिवृच्छ न सशय ॥५२॥
 द्विगुणच जपद्दे ब्राह्मणान् भोजयेच्छतम् ।
 आपत्सु प्रतिगृह्णान एतेनैव विशुद्ध्यन्ति ॥५३॥
 यथार्थेन च सृण्वतां ब्रह्मणा पद्मयानिना ।
 तेषां प्रतिग्रहो घोरो न कुर्याद् दुस्तरो यत ॥५४॥
 प्रतिग्रहेण सहसा यदेनो भवति द्विजे ।
 अपि सर्वमधीयान तच्छृणुष्व यथा कृतम् ॥५५॥
 नाभिभाषेत त दृष्ट्वा मुख च न विलोकयेत् ।
 दुष्ट प्रतिग्रहहतो (विप्रो) सदा भवति किल्बिषी ॥५६॥
 मुष्णाऽवलोकने (नैव) येन प्रायश्चित्ती भवेद् द्विज ।
 जानन् कथं चिद्विप्रोऽपि निन्दित तु ममाचरेत् ॥५७॥

इहैव सक्षणाद्धेन दिवा कीर्तिं समो भवेत् ।

परलोकेऽपि तस्यैव नान्यां विद्याद् गतिन्तथा ॥५८॥

ऐहिकामुष्मिकार्थीयस्तस्मात्तान्परि वर्जयेत् ।

मादात्तान् गृहीत्वा तु प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥५९॥

वासाजल माप्लुत्य पष्टांशं परिवर्जयेत् ।

ान्द्रायणं ततः कुर्याज्ज्योतिष्टोमं यजेत्तथा ॥६०॥

वेष्णो (ष्णु) जिष्णो (ष्णु) हृषीकेश प्रतिमां स्थापयेत्तु वा ।

गृणार्थं प्रतिगृहानो मुच्यतेदुप्प्रतिग्रहात् ॥६१॥

कन्याप्रतिगृहं कृत्वा ब्राह्मणस्तु यथाविधि ।

र्मणोऽन्ते ततः कुर्याद्भूरिदानं द्विजातिषु ॥६२॥

कन्याप्रतिग्रहस्तेन ब्रजत्येवददन्वशु (सु) ।

भूरिदानं न चेत्कुर्यात्कन्यादाने द्विजो यदा ॥६३॥

तदा कन्या स्वरूपेण सा कन्या तान् जिघांसति ।

गृहवासः सुखार्थाय पत्नी मूलं च तत्सुखम् ॥६४॥

सा पत्नी या विनीता च वि(चि) त्तत्रा वशवर्तिनी ।

तद्रूपा भूरिदानाच्च अन्यथा विकला भवेत् ॥६५॥

कपिलां प्रतिगृहीयाद्धोमार्थं श्रेयसे द्विजः ।

कपिला दर्शने पुण्यं तस्यैव दर्शनेस्मृतं ॥६६॥

पुण्यदान उ (सु) भाभ्यां चेत्युण्यं तस्यैवपोषणे ।

प्रतिग्रहस्ततस्तस्याः पुण्यात्पुण्यतरः स्मृतः ॥६७॥

परमं विक्रमं कुर्यान्महादोषो भवेत्ततः ।

कपिलाविक्रयं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणत्रयं ॥६८॥

शुद्राद्यदि सा गृहीयाचरेद्वा त्रिव्रतं ।
 तस्मात्ता प्रतिगृहीयात्परं विक्रयणं न हि ॥६१॥
 कृष्णाजिक (ने) मृतशय्या कालपुष्पमेव च ।
 प्रतिग्राही कुम्भश्रेते न भूय पुष्पो भवेत् ॥६२॥
 तथापि मनस शुभ्यै प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
 तत्र कृच्छ्र द्वयं कुर्यादेन्द्रवेन समन्वितम् ॥६३॥
 मरणं यजते वाद्यं जपेद्बालकसप्तकं ।
 रापीरूपतडागादिग्ननर्नविमृतेद्धनं ॥ ६४ ॥
 तदनिर्व्यं म (भ) वेगस्मान्नस्थिरं हि भवेद्धमु ।
 प्रतिग्रहार्थिन इत्थं सर्वं नश्यतिमूलतः ॥६५॥
 राजप्रतिग्रहो घोरो मध्यास्त्राहो विषोपमः ।
 न ज्ञान्वा मानसं कम्भात्करिष्येद्दं (प्यति) प्रलोभनम् ॥६६॥
 भक्षिते मानुषमासे प्रायश्चित्तं विधीयते ।
 तत्करिष्यामहे सर्वे नतु राजप्रतिग्रहं ॥६७॥
 प्रतिग्रहस्ताना तु ब्राह्मणाना स्वगोत्तमः ।
 मानुष्यमपिदुःप्रायं (प्रायं) ब्रह्मलोकः कुतो भवेत् ॥६८॥
 ग्रहणादि शुभा. काला दान होमादि कुर्वता ।
 गृहंति शुभकर्तृणा ब्राह्मणस्य गृहे तथा ॥६९॥
 तामिस्रमंधनामिस्रं पूयंविष्ठा च शोणितं ।
 असिपत्रयभंगोरं महर्शं श्लेष्मभोजनम् ॥७०॥
 शाल्मलं (लि) काकगुण्डं च पथ्यो वैतरणी तथा ।
 कूर्च्यं (च) गुडपोथं च मर्मरं तत्रवालुकं ॥७१॥

तंलं कुम्भात्सं चैव नैलयन्त्रमथापिवा ।
 एतज्ज्ञात्वा न कुर्याद्दुष्टराजप्रतिग्रहं ॥८०॥
 कृत्वा तं गृह्युद्धिस्तु चरेजान्द्रायणत्रयं ।
 साहस्रं भोजयेद्विप्रान् सूर्यभक्तान् जितेन्द्रियान् ॥८१॥
 एते (नैव) चैव विशुध्यन्ति दुष्टाद्राजप्रतिग्रहात् ।
 लक्षत्रयं तु गायत्रीं चरेजान्द्रायणं त्रयं ॥८२॥
 गृहीत्वा द्विगुर्वधिनं धान्यानां दशपर्यतान् ।
 एतेष्वन्यतमंगृहन्नभूयः पुरुषो भवेत् ॥८३॥
 प्रथमोधान्यशैलस्तु द्वितीयोलवणान्वयः ।
 गुडाचलमृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्यतः ॥८४॥
 पंचमस्तिलशैलस्तु षष्ठः कार्पासपर्यतः ।
 सप्तमो घृतशैलः म्याद्रन्नशैलस्तथाष्टमः ॥८५॥
 राजतो नवमस्तद्दशमः शर्कराञ्चलः ॥
 एते दशाचलाः प्रोक्ता द्विगुर्वी च तनोयिका ॥८६॥
 एतेषां ग्रहणं विप्रः क्षयेन्मात्मचतुष्टयं (यात्) ।
 प्राजापत्येन कृच्छ्रेण षष्ठमंशं परित्यजेत् ॥८७॥
 जपेद्वादशलश्राणि गायत्र्याः सायं(नक्त)भोजनः ।
 एतेन मुच्यते पापादन्यथा नरकं व्रजेत् ॥८८॥
 भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यत्र प्रयच्छति ।
 उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥८९॥
 नास्ति भूम्याः समं दानं नास्ति भूम्याः समोनिधिः ।
 नास्तिभूम्याः समो धर्मो नानृतात्पातकं परं ॥९०॥

हरतो हारयतस्तम् (ताम्) मंदयुद्धिस्ततो धृतः ।
 स बद्धोवाग्ने पाशैर्निर्गयोनिषु जायते ॥६१॥
 म्वदत्ता परदत्ता वा यो हरेन्न वमुन्धरा ।
 पष्टिर्पसहस्राणि विष्ठाया जायते कृमि ॥६२॥
 णक पञ्चनृते हन्ति कन्यार्थे योजृतं वदेन्
 मर्वभूम्यनृन हन्तिमाम्मभूम्यजृतं वद ॥६३॥
 प्रतिप्रहे न दोष स्याद्गोभूमेस्तु (च) विक्रये ।
 पितामहास्र या भूमि प्राया या प्रपितामहान् ॥६४॥
 तामेव विक्रय कुर्वन्नरक प्रतिपद्यते ।
 अने (रे) वाज्पइताभूमिर्ग शक्तन्तमुपेक्षते ॥६५॥
 नरके पतते घीरे यावदाभूतसंज्ञव ।
 तस्माद्भूमि च पत्नी च मातरंगुर्वह्मना ॥६६॥
 अन्यैरपहृता दृष्ट्वा मद्य प्राणान्परिव्यजेत् ।
 नरस्य विक्रय कृत्वा चरेन्नान्द्रायणं त्रयम् ॥६७॥
 त्रिगुण वाचरेद्धेव नयप्रहमस्य तथा ।
 नयप्रहमस्यै नैव दृष्ट्वा सत्यक्षमं व्रजेत् ॥६८॥
 नयप्रहमस्य तस्मात्तुर्यात्पापप्रशान्तये ॥
 एतेन मुच्यते पापादन्यथा नरकं व्रजेत् ॥६९॥
 महादानमम लोके न भूतं न भविष्यति ।
 यत्तत्पुण्ड्रशथा प्रोक्तं मत्स्येन तु स्वगोत्तम ? ॥१००॥
 आद्यं तु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञकं ।
 हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्माण्डं तद्वनंतरं ॥१०१॥

कल्पपादपदानं च बहुगोहृत्ति पंचमं ।
 हिरण्यं कामधेनुश्च हिरण्यं च तथैव च ॥१०२॥
 हिरण्याश्च रथंस्तद्वह्ने महस्तिरथस्तथा ।
 पंचलांगलकं तद्वद्वरदानं तथैव च ॥१०३॥
 द्वादशं विश्वचक्रं तु ततः कल्पलताल्पकं ।
 मत्प्रसागरदानं च रत्नधेनुस्तथैव च ॥१०४॥
 महाभूतात्मकं चैव षोडशं परिकीर्तितं ।
 एतेष्वत्युत्तमं दानमेकस्मै न प्रदीयते ॥१०५॥
 यतः पापाय भवति दत्तं दानं द्विजातये ।
 षोडशैस्तु नशेद्वंशं प्राप्य तस्य च गौरवान् ॥१०६॥
 नस्मात्प्रतिग्रह (हं) स्यैव (चैव) मनसापि न चिन्तयेत् ।
 तुलापुरुषमंज्रं तु आद्यं तत्कथितं त्विह ॥१०७॥
 तस्य तुलायान्तु समारूढो (तस्यां तुलायामारूढो)
 यजमानः स्वयंतुलेत् ।
 तस्यमांससमंचैव सुवर्णं च विधीयते ॥१०८॥
 नष्टे मूले च तस्यैव यद्भवेन्मांसभक्षणं ।
 तत्पापं च भवेत्तस्य सुवर्णे नरकं व्रजेत् ॥१०९॥
 नरकान्निःसृतः पश्चात्प्रेतः कल्पशतत्रयं ।
 तस्मान्न प्रतिगृह्णाति स्तोकंस्तोकाद्भैव वा ॥११०॥
 गृहीत्वा तस्यभागं तु चरेन्नान्द्रायणत्रयं ।
 हिरण्यगर्भं ब्रह्माण्डं कल्पपादपमेव च ॥१११॥

एतेषु भाग गृह्णानो प्राद्वणो नरकाय म ।
 प्रमादाद्यथ लोभन गृहीत्वा व्रतमाचरेत् ॥११०॥
 चत्नत्रिपत्रणम्नायी चरेत्सांतपन द्वय ।
 गोसहस्रमहादान (भुवि) तुन्य न तपर ॥११३॥
 गोभिदचक्षियत लोका गात्र सर्वस्यमातर ।
 गामहस्यमहुद्भूता दुम्नर स्या(द्)द्विनम्ननां ॥११४॥
 गो शत गा सहस्र च वैतरण्याश्च यास्मृत् (स्मृता) ।
 धनुर्यान्याश्च या गावो रत्नहेमविनिर्मिता ॥११५॥
 एतास्तु द्विनवर्ष्येण वजनीया प्रयत्नत ॥
 यज्ञकर्मणि या धनुर्याधेन्वा(धिनु) धमकर्मणि ॥११६॥
 प्रायश्चित्तनिमित्त वा (या) होमार्थं दुदलाय वा ।
 मधुपर्क च या धेनु या धनु कर्म सिद्धये ॥११७॥
 एता सर्वा द्विनो विद्वान् प्रतिगृह्य यतन्तत ।
 न स पापन विध्यत पद्मपत्रमिवाभसा ॥११८॥
 गासहस्राधिक चैव प्रतिगृह्य ह्यकामत ।
 गोमूत्रयावकहारो मासेनैकेन गुह्ययति ॥११९॥
 ऋक साम बहो नियत चपट्टा शिवसत्रिधौ ।
 नारायणानुस्मरणानमुच्यते दुष्यतिषहान् ॥१२०॥
 गायत्र्या दशलक्षेण प्राणायामसहस्रत ।
 तन पापन मुच्यत अन्यथा नरक व्रजेत् ॥१२१॥
 प्रतिगृह्य वैतरणी लोहदड महाव्ययम् ।
 वतरण्या न मच्येत यावदात्मनमज्जयम् ॥१२२॥

रक्तोदकं तत्रवहेत्सपूर्णं सूर्यैश्चमांसैश्च (हि) कर्दमाकुलं ।
 कल्पत्रयं पच्यति तस्यमध्ये अनुग्रहं चैव दानं(तु) कुर्यात् ॥१२३॥
 तस्मादनुग्रहं कुर्याच्छ्रास्त्रोक्तविधिना ततः ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्यादथवा शतभोजनम् ॥१२४॥
 जपेद्वाप्यस्यवागीयं शिवसंकल्पमेव च ।
 रथंतरं वामदेव्यं मुच्यते तेन किल्बिषान् ॥१२५॥
 हिरण्यकामचेन्वादि अन्येषां तु यथोदितम् ।
 महाभूतभयं तेभ्यः प्रायश्चित्तमथोच्यते ॥१२६॥
 एतेभ्यः प्रतिगृह्णीयाद्दर्माभासो द्विजो यदा ।
 तदा मज्जेत नरके पूयविष्टासमाकुले ॥१२७॥
 धर्माभासो द्विजो यस्मात्प्रतिगृह्य चरेद्भ्रतं ।
 तप्तकृच्छ्रद्वयं चैव अतिकृच्छ्रं तथैव च ॥१२८॥
 अथवा मुच्यते पापात्प्राणायामपरायणः ।
 प्राणयामैर्देहेत्सर्वं शरीरे यत्र पातकम् ॥१२९॥
 यथा वेगगतो वह्निः शुष्काद्रं दहतीन्धनम् ।
 प्राणायामैस्तथा पापं शुष्काद्रं नात्र संशयः ॥१३०॥
 पावकाइव दीप्यन्ते जप होमक्रियारताः ।
 प्रतिग्रहेण शाम्यन्ति पावकः सलिलादिव ॥१३१॥
 तान् प्रतिग्रहजान् दोषान् प्राणयामैर्द्विजोत्तमाः ।
 नाशयन्तीह विद्वांसो वायुलेशैरिवाम्बरम् ॥१३२॥
 गायत्र्या दश लक्षेण प्राणायामसहस्रतः ।
 नश्यन्ति पाप संघानि का कथात्र प्रतिग्रहे ॥१३३॥

प्रतिग्रहाधिकं नास्ति ब्राह्मणस्य विनाशानम् ।
 भ्रश्यते ब्रह्मचर्यास्तु नरके च प्रजायते ॥१३४॥
 नरकाग्निसृत काले जायते ब्रह्मराक्षस ।
 अन्यै (अन्ते) जलमयो हस्ती मानुषोजलमाश्रित ॥१३५॥
 तस्माद्विनिर्गत पञ्चदुल्लव स्वापदो भवेत् ।
 प्राप्यते मानुषीं योनिं दरिद्रो दुःखितस्तथा ॥१३६॥
 व्याधितश्चैव मूर्खश्च वधुभिश्च विवर्जित ।
 दृष्टो(ष्टवा)परि(र)श्रिय दीप्ता (सा) मुनियत मुहुर्मुहु ॥१३७॥
 दुष्टप्रतिग्रहहतो विप्रो भयति किरिषी ।
 तस्मात्प्रतिग्रहं कृत्वा प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥१३८॥
 तस्मात्प्रतिग्रहधनं न स्थिरं स्यात्कदाचन ।
 प्राज्ञं प्रतिग्रहं कृत्वा तद्धनं सद्गतिं नयेत् ॥१३९॥
 यज्ञाद्वा सप्तसंस्थेषु पुण्यान्यायतनान्यथा ।
 शिवस्य विष्णो मार्तण्ड स्यागारे विसृजेत्तथा ॥१४०॥
 वापीकूपतडागेषु ब्रह्मम्बगुणमुक्तये ।
 एतेषु विसृजेच्छुक्लमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥१४१॥
 प्रायश्चित्तं तु यत्प्रोक्तं ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहे ।
 शूद्रादि वर्णिना चैव (चैतत्)तद्विगुणं च समाचरेत् ॥१४२॥
 शय्याच पादुके रिद्यां क्षत्र चामरवाससी ।
 अशनेषु च सर्वेषु प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥१४३॥
 यानि तेषामशेषाणां ते कृत्वा स्मरणं परम् ।
 कृते येनानुतापो वै यस्य पुंस प्रजायते ॥१४४॥

प्रायश्चित्तं तु तस्यैव हरेः संस्मरणं परम् ।
 प्रातर्निशि तथा संध्यामध्याह्नादिषु संस्तुवन् ॥१४५॥
 नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्षयं नरम् ॥१४६॥
 मुक्त्वा प्रयाति स स्वर्गं तस्य विष्णोनुमीलने ।
 वासु देवेन (देवस्य) भक्तस्य जपहोमार्चनादिषु ॥१४७॥
 तस्यांते भवते (भवति) तस्य देवेन्द्रादधिकं फलम् ॥१४८॥

इति श्री अरुणस्मृतीये धर्मशास्त्रे अरुणसूर्यसम्वादे
 प्रतिग्रहप्रायश्चित्तनिर्णयो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

श्री गणेशाय नम

॥ अथ ॥

* पुलस्त्यस्मृतिः *

वर्णाश्रमधर्मवर्णनम्

बुद्धोऽत्रे महात्मान पुलस्त्यमृषयोऽब्रुवन् ।
ताश्च धर्मा-प्रकाराश्च नो वद स्मार्तमागमम् ॥ १ ॥
एव पृष्ट प्रत्युवाच मवास्तान् पृच्छत ऋषीन् ।
पचधा वास्थित धर्मं शृणुध्व द्विनसत्तमा ॥ २ ॥
वर्णधर्मं स्मृतस्त्वंक आश्रमाणामत परम् ।
वर्णाश्रमस्मृतीयन्तु गुणनैमित्तिकस्तथा ॥ ३ ॥
वर्णमेक समाश्रित्य योऽधिकारं प्रवर्तते ।
वर्णधम स विज्ञयो यथोपनयनं त्रिषु ॥ ४ ॥
यत्प्राश्रयं समाश्रित्य पत्न्यं सविधीयते ।
उक्तं आश्रमधमन्तु भिक्षापिण्डादिकं तथा ॥ ५ ॥
उभयस्य निमित्तेन यो विधिं सम्प्रवर्तते ।
नैमित्तिकं मन्दिनेयं प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥ ६ ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थश्च भिक्षुकः ।
उक्तं आश्रमधर्मन्तु राणधर्मस्तु पञ्चमं ॥ ७ ॥

वर्णधर्मश्रतुर्णां यः आश्रमाणां तथैव च ।
 द्वयोः साधारणो धर्मो यश्चासौद्वयशेषभाक् ॥ ८ ॥
 इज्याध्ययनदानानि यथाशास्त्रं सनातनम् ।
 ब्रह्म क्षत्रिय वैश्यानां सामान्यो धर्म उच्यते ॥ ९ ॥
 याजनाध्ययने राज्ञो भूतानाञ्चाभिरक्षणम् ।
 पाशुपाल्यं कृपिश्चैव वैश्यस्याजीवनं स्मृतम् ॥ १० ॥
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूपा द्विजानामनुपूर्वशः ।
 शूद्रा च वृत्तिस्तत्सेवा कारु (कारुण्यं) कर्म (तथैव) च ॥ ११ ॥
 गुरौवासोऽग्निशुश्रूपा स्वाध्यायो व्रत धारणि (णं) ।
 त्रिकालस्नापिता भृत्यै गुरौ प्राणांतिकी स्थितिः ॥ १२ ॥
 तदभावे गुरुसुते तथा सत्रह्यचारिण (णि) ।
 कामतो वा समानत्वं स्वधर्मो ब्रह्मचारिणः ॥ १३ ॥
 समेखलो जटी दण्डी मुंडी गुरुगृहाश्रयः ।
 अन्यथा ग्रहण(गृहमेधित्वं) गच्छेत्कामतो वाश्रमांतरम् ॥ १४ ॥
 अग्निहोत्रोपचरणं जीवनञ्च स्वकर्मभिः ।
 धर्मदानेषु काम्येषु सर्वत्रजन (ध) विक्रयाः ॥ १५ ॥
 देवपित्र्यतिथिभ्यश्च भूतानामानुकम्पिता ।
 श्रुतिस्मृत्युक्तसंस्कारो धर्मोऽयं गृहमेधिनः ॥ १६ ॥
 जटित्वमग्निहोत्रित्वं भूशय्याजिनधारणम् ।
 वनेवासः पयोमूलनीवारकणवृत्तिता ॥ १७ ॥
 प्रतिग्रहनिवृत्तिश्च त्रिःस्नानं मौनधारणम् ।
 देवतातिथिपूजा च धर्मोऽयं वनवासिनाम् ॥ १८ ॥

सवारभपरित्यागो भैक्षान्न वृत्तमूलता ।
 निष्परिमदता द्रोह समता सर्वजन्तुषु ॥१६॥
 प्रियाप्रियपरिष्वङ्ग मुखदुःखाविकारिता ।
 स बाह्याभ्यन्तराशौच नियमो व्रनकारिता ॥२०॥
 सर्वेन्द्रियसमाहारो धारणाध्याननित्यता ।
 भावशुद्धिस्तथत्येव परिव्राडधर्म उच्यते ॥२१॥
 अहिंसा सत्यवादश्च सत्य शौच दया क्षमा ।
 वर्णिना लिङ्गिनाञ्चैव सामान्यो धर्म उच्यते ॥२२॥
 स्वज्ञान हृदि सर्वेषा धर्मोऽय वर्णिलिङ्गिनाम् ।
 अष्टमर्थो द्विविध (द्विधा) प्रोक्तो दृष्टार्थश्चद्वितीयक ॥२३॥
 उभयार्थस्मृतीयश्च न्यायमूलश्चतुर्थक ।
 उभयाव्यवहारश्च ददधारणमेवच ॥२४॥
 तुल्यार्थाना विकल्प स्या न्न्यायमूल प्रकीर्तित ।
 वेदे तु विदितो धर्म स्मृतौ तादृश एव तु ॥२५॥
 अनुवाक श्रुतिमूक्त कार्यार्थमिति मानवा ।
 तदर्थश्च प्रयासोऽय सच सेव्य फलार्थिना ॥२६॥
 उक्त पथ विधो धर्म श्रेयोऽभ्युदयहेतुक ।
 पुरुषाणा यथायोग सच सेव्य फलार्थिना ॥२७॥
 सद्यस्तु प्रौढवालायामन्यथा वत्सराच्छचि ।
 प्रदाता यो त्रिरात्रण दत्ताया पक्षिणी भवेत् ॥२८॥

इति पुलस्त्यप्रोक्त धर्मशास्त्र समाप्तम् ।

(प्रक्षिप्तोऽय प्रतिभात्यन्तिम श्लोक)

श्री गणेशाय नमः । ;

॥ अथ ॥

॥ बुधस्मृतिः ॥

अथातो बुध-धर्मशास्त्रं व्याख्यास्यामः—

चातुर्वर्ण्यधर्म वर्णनम्

श्रेयोऽभ्युदयसाधनो धर्मः । गर्भाष्टमे ब्राह्मणो वसंत आत्मानमुपनयेत् । एकादशे क्षत्रियो ग्रीष्मे । द्वादशे वैश्यो वर्षासु । मेखलाजिनदंडकमण्डलूपवीतानि धारयेत् । वेदानधीत्य गुरुशुश्रूपां कुर्वन् दृष्टार्थं स्तु(त)नुयात् । सावित्री वेदव्रतिकोपनिपद्गोदानत्रिसुपर्णिकव्रतानि चरेत् । गुरुणानुज्ञातः स्नायात् । सवर्णां भार्यामुद्वहेत् । मातृतः पितृतः पञ्चमीं सप्तमीं दशमीमन्य गोत्रजां । ब्राह्मदैवार्प प्राजापत्य-गन्धर्वाऽऽसुर पैशाचराक्षसाः । ऋतावुपेयात् । युग्मासु पुत्रमुत्पादयेत् । गर्भाधानं पुसवनं सीमन्तोन्नयनं जात कर्म नामकरणं निष्क्रमणान्नप्राशनं चूडाकरणोपनयनं यावदग्न्याधानं । तस्मिन् गृह्याणि देव-पितृ-मनुष्य-व्रत-यज्ञ-कर्माणि कुर्यात् । अतिथीन् पूजयेत् । भृत्यान् वन्धून् पोष्य-वर्गांश्च । श्ववायसादिभ्यो भूमौ दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् । पित्रन्वष्टकापार्वणश्राद्ध श्रावण्याग्रहायणी चैत्र्याश्वयुजी च पाक-यज्ञान् कुर्यात् । अग्नीनाधायान्निहोत्रं दर्श पौर्णमासौ चातु-

मांस्यानि निरुद्ध पशुरनुबन्धसौत्रामणोति हविर्यज्ञान् कुर्यात् । अपि
 षोमोऽप्यपिशोम उक्थ्यषोडशीयाजपेयोऽतिरात्रो षो (मो) याम् ।
 इति सोमयागाननुतिष्ठेत् । दद्या सर्वभूतेषु क्षान्तिरनमूषारौ-
 चमनायासेन मङ्गलमपकार्पण्यमसृहेति कुर्यात् । न्यायागतघनेन-
 कर्माणि । अध्यापन याजनं प्रतिग्रह सर्व-व्य-विक्रय सविभाग
 प्रतिधिगमशिलोऽद्भ्य(द्भ्य)न्ना(न्न)मयाचि (त) कर्षणेऽर्थादि वृत्तय ।
 तदसभन क्षत्रिय वृत्त्या । आपत्काले आ(अ)साधुभ्य प्रतिगृहीयात् ।
 वृत्ति संकर न कुर्यात् । कर्मवृत्ति संकरो रक्षेत् कुलशुद्धयर्थम् । कृषि
 पाशुपाल्य धाणिज्य वैश्य कर्म । शूद्रस्य विहितं कर्म ब्राह्मणादीनां
 प्रयाणा भर्तृशुश्रूषानाभिचरस्तस्य गुरुभक्ति प्रणा(म)श्चेति । वृ-
 कृत्स्य वानप्रस्थ्य । विरक्तस्य पारित्राज्यं स्वधर्मानुष्ठानवर्णाना-
 मात्रमाणाश्च हिताकरणे प्रतिपिद्धसेवने यावत्तदकुर्वतो न
 कपत (यात्) विहितमकुर्वतो राजाक (का) रयितव्या । कष्टकान्
 शोधयेत् । व्यवहाराननेकार्थान्निर्णयेत् । बलवतश्चैतान् स्वधर्मो
 स्थापयेत् । तेषु परस्त्र ददान् (ददं) दापयेत् । तथा कुर्वत कारयि
 (य) तश्चोभयो धर्मसिद्धि । तस्यधर्मो विनीतोऽव्यसनी निरु-
 पित मण्डलाध्यक्ष (प्रक्षिपेत्) संधिविग्रहासनयानसंश्रयद्वैधी
 भावात् सामर्थ्यं कारयेत् । अनिच्छति पलायानमुपरुद्ध्व पर-
 दुर्गे गृहीयात् । मन्त्रौषधि प्रयोगेण निस्सर्गं राज्यं (राष्ट्रं)
 गृहीयात् । गृहीत्वा देवब्राह्मणपूजनम् । एवं कुर्वन् दृष्टमदृष्टं च
 (फलं) लभेतेति ।

॥ इति श्री बुधप्रोक्ता बुधस्मृति समाप्ता ॥

श्री सीतारामाभ्यांनमः ।

॥ अथ ॥

॥ वशिष्ठस्मृतिः २ ॥

अथ प्रथमोऽध्यायः

वर्णाश्रमाणां नित्यनैमित्तिककर्मवर्णनम्
गुरुमिक्ष्वाकुवंशस्य वशिष्ठं ब्रह्मसंभवम् ।
पप्रच्छुर्मुनयः सर्वे पाराशर्यपुरोगमाः ॥ १ ॥

मुनय ऊचुः ।

भगवन्भवता प्रोक्ता यज्ञदानव्रतादयः ।
वर्णाश्रमाणां कर्तव्या नित्यानैमित्तिकाः क्रियाः ॥ २ ॥

क आचारः कः आहारः कीदृग्वृत्तिक आश्रयः ।
वैष्णवानां मुनिश्रेष्ठ ब्रूहि सर्वमशेषतः ॥ ३ ॥

वशिष्ठ उवाच ।

श्रुणुध्वं मुनयः सर्वे सर्वधर्मसनातनम् ।
वैष्णवानाञ्च विप्राणां यद्यदाचरणं शुभम् ॥ ४ ॥

सर्गादौ ब्राह्मणाः श्रेष्ठाः वैष्णवांशेन चोदिताः ।

इतरे च त्रयो वर्णाः ब्रह्मणा विष्णुसूनुना ॥ ५ ॥

तस्माच्च वैष्णवा विप्रा प्रकृत्यादिषु सत्तमा ।
 अवैष्णवत्वं विप्राणा महापातकमम्भितम् ॥ ६ ॥
 अवैष्णवन्तु यो विप्र सर्वकर्मसु गर्हित ।
 रौरव नरक प्राप्य चाण्डाली यानिमाप्नुयात् ॥ ७ ॥
 निय (त्य) नैमित्तिक काम्य त्रिभिः श्रुति चोदितम् ।
 अवैष्णवानां विप्राणा कर्म तत्रिष्णु भवत् ॥ ८ ॥
 श्रीमहानिष्णुमन्वेरन् हानदेवन दुर्मति ।
 साधारण मकृत्वृते माऽप्यतो नान्त्यतोऽप्यन ॥ ९ ॥
 या विष्णुशपमानमानमन्यशप प्रपद्यते ।
 स चाण्डालो महापापी रौरव नरक त्रयेन् ॥ १० ॥
 अवैष्णवन्त्वं विप्राणाभामनाशनकारणम् ।
 तस्मात्तु वैष्णवन्त्वं वै विप्राणा श्रुतिचोदितम् ॥ ११ ॥
 अवैष्णवादिषा (हतो) विप्रो हत श्राद्धमदक्षिण ।
 अब्रह्मण्य हत क्षात्रमनाचार हत कुलम् ॥ १२ ॥
 येवाप्सुदेव नाचन्निमर्वलाश्वरहरिम् ।
 तेया हि नरक वाम कल्पायुतशतैरपि ॥ १३ ॥
 चतुर्वेदी च या विप्रो वाप्सुदेव न विन्दति ।
 वदभारभराश्रान्त स वै ब्राह्मणगर्द्धभ ॥ १४ ॥
 तस्मादवैष्णवत्वेन ब्राह्मादि (ब्राह्मणत्व) विहन्यते ।
 वैष्णवत्वन ससिद्धि लभते नात्र सशय ॥ १५ ॥
 नारायण परब्रह्म ब्राह्मणाना हि दैवतम् ।
 सोममूर्ध्यादयोदेवा क्षत्रियाणा विशा(तथा)पति ॥ १६ ॥

शूद्रादीनां तु रुद्राद्या अर्चनीयाः प्रकीर्त्तिताः ।
 यत्तु रुद्रार्चनं प्रोक्तं पुराणेषु स्मृतिष्वपि ॥१७॥
 तदब्रह्मण्यविषयमेवमाहप्रजापतिः ।
 रुद्रार्चनं त्रिपुंड्रं च यत्पुराणेषु गीयते ।
 क्षत्रविट्शूद्रजातीनां नेतरेषां तदुच्यते ॥१८॥
 तस्मात्त्रिपुंड्रं विप्राणां (विप्रैस्तु) न धार्यं मुनिसत्तमाः ।
 यदाज्ञानाच्च विभ्रियुः पतितास्तेन संशयः ॥१९॥
 ऊर्ध्वपुंड्रं तु विप्राणां सततं श्रुतिचोदितम् ।
 उर्ध्वं पुंड्रो मृदा शुभ्रो ललाटे यस्य दृश्यते ॥२०॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा स याति हरिमन्दिरे ।
 स्नानं दानं तपो होम स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥
 भस्मी भवन्तु (न्ति) तत्सर्वमुर्ध्वपुंड्रं विनाकृतम् ॥२१॥
 मुमुक्षुभिर्वांतरागैरप्रमत्तैः समाहितैः ।
 उर्ध्वपुंड्रं हरेः पूजाक्ष (छत्रा) चर(सम) लंकृतम् ॥२२॥
 ब्राह्मणैर्नैव मृदाय्या न भस्म न च चन्दनं ।
 यद्यबुध्या तु विभ्रयात्प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥२३॥
 न त्रिपुंड्रं द्विजैर्धार्यो न पट्टाकारमेव च ।
 न चान्यदेवता भक्तिराद्यापि (रापद्यपि) कदाचन ॥२४॥
 यस्तु नारायणादन्यं स्वतंत्रेण प्रपूजयेत् ।
 भवेयुर्निष्फलास्तस्य यज्ञदानादिसत्क्रियाः ॥२५॥
 अङ्गभावेन देवानामर्चनं न निषिध्यते ।
 स्वतंत्र बुद्ध्या यः कुर्यात् ब्राह्मणो नरकं व्रजेत् ॥२६॥

तस्मात्तु ब्राह्मणो नित्यं प्रयत्नेनार्चयेद्दरिं ।
 तदाधारणभावेन देवता परितोऽर्चयेत् ॥२७॥
 अवैष्णवस्तु यो विप्रश्चाह्लादधम स्मृतः ।
 न तेन सह भोक्तव्यमाद्यापि (मापद्यपि) कदाचन ॥२८॥
 सुदर्शनोर्ध्वपुङ्गाणां धारण प्रथम स्मृतम् ।
 तन्मन्त्राध्ययनं चैव तदीयाराधनन्तथा ॥२९॥
 नित्यमाराधनं विष्णोर्ध्यानं होमो जपस्तथा ।
 तत्प्रथाश्रवणं चैव तन्नाम्नश्चैव कीर्तनम् ॥३०॥
 तत्पादतीर्थसेवा च तन्निवेदितभोजनम् ।
 प्रणामस्तस्यपुरतो नर्तनं गीतवादनम् ॥३१॥
 तन्मन्त्रोत्रपठनं चैव तदन्येषामसेव्यता ।
 एव संपूजयन्नित्यं नारायणमनामयम् ॥३२॥
 स वैष्णवो भवेद्धिप्रस्मर्बलोकेषुपूजितः ।
 ललाटे चोर्ध्वं पुद्गं तु बाहुमूले सुदर्शनम् ॥३३॥
 कटे यद्वाक्षमाला तु पवित्रं दक्षिणे करे ।
 वैष्णवस्य (वैष्णवेन) मदा धार्या हरिसंबन्धवेदनात् ॥३४॥
 शरच्चक्राकं न कुर्याद्वात्मनो बाहुमूलयो ।
 कलत्रायत्न (पत्य) भृत्येषु पश्वादिषु विमुक्तये ॥३५॥
 स पुनः पशुशाराणां ब्राह्मणानां विशेषतः ।
 कुर्यात्तु चिन्तनं चैव वैष्णव नाम लक्ष्म च ॥३६॥
 शंखचक्रसुदं कुर्यात्प्रतप्ते बाहुमूलयो
 सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिवेदनात् ॥३७॥

होमानि नैव संतप्तचक्रमादाय वैष्णवम् ।
 दक्षिणे बाहु मूले तु दग्ध्वा कर्म समाचरेत् ॥३८॥
 विधिनाधायित्वव (धारयित्वैव) पवित्रंचक्रमुत्तमम् ।
 ततस्सवैष्णवं याति नान्यथा द्विजसत्तमाः ॥३९॥
 तस्मात्तु विधिवच्चक्रं धारयित्वा सुदर्शनम् ।
 पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीत द्विजसत्तमाः ॥४०॥
 चक्रस्य धारणे काले ब्राह्मणना (त्वं) विदुर्वुधाः ।
 जातिकर्माणि वै कुर्व्याञ्चौलोपनयनेपि वा ॥४१॥
 मंत्राध्ययनकाले वा चक्रं धार्यं विधानतः ।
 अधृत्वा विधिवच्चक्रं यद्धि कर्म समाचरेत् ॥४२॥
 निष्फलं तु भवेत्सर्वमिष्टा पूर्त्तिं (र्त्तिं) द्विजोत्तमाः ।

श्रीवशिष्टस्मृतौ ब्राह्मणस्वरूप कथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

अथ वैष्णवानां नामकरण संस्कारवर्णनम्

भगवन् ब्रूहि विप्राणां जाति कर्मादि सत्क्रिया ।
 नित्यनैमित्तिकं कर्म विष्णुपूजाविधेः परं ॥ १ ॥
 आचक्ष्व विश्वेरेण (विस्तेरणैव) सर्वकर्ममशेषतः ।
 वक्ष्यामि जातिकर्मादि सर्वानेव विधानतः ॥ २ ॥

जाते पुत्रे पिता स्नात्वा पुत्रं तेश (दश) दिनान्तरम् ।

मुच्यते पैतृकात्तस्मान् मद्य ण्य द्विवोत्तमा ॥ ३ ॥

तत्रदान प्रसूयान् यथाशान्यनुमारत ।

एकादशोद्दि मप्राप्ते मगग्रन्थानमाचरेत् ॥ ४ ॥

तत्र मृतकनिवृत्त्यं म्बन्निवाचनमाचरेत् ।

वैष्णवैवाङ्गणं मार्द्रमर्चयेत्सुगोत्तमम् ॥ ५ ॥

स पुत्रमण्डपे रम्ये विमानव्यवशोभिते ।

अच्ययेद्मधुपुष्पाद्यैर्धूपनीपनिवर्दिन ॥ ६ ॥

आराधन भगवत कुप्याशम्य परमात्मन ।

नाम्ना नामावयञ्च मैदवर्षण वैगर्व ॥ ७ ॥

पञ्चदशैश्च समायुक्त पञ्चरसमन्वितम् ।

मन्त्र प्रणवसयुक्तमेन (तद्य) चत्रमिदोच्यते ॥ ८ ॥

चतुर्भिस्तु धनैर्युक्त मूर्त्तमत्रेण सयुतम् ।

मध्ये तद्दानमयुक्त शस्य कुप्याद्विचक्षण ॥

स्नान पचामृते शुद्धैरर्चयेत्सुगता हरे ॥ ९ ॥

ध्यात्वा सुदर्शन तस्मिन् महम्भार महौत्तमम् ।

कान्तिमूष्यसमप्रव्य तेनमाभुवनप्रथम् ॥१०॥

पूजयन्त महम्भार सर्वमत्रसमन्वितम् ।

ध्यात्वा न्द्विमहम्भार पूजयेत्पुरतो हरे ॥११॥

पञ्चदशैश्च मत्रेण पूजयित्वा विधानत ।

तत्र कुप्यात्तत पञ्चादशमाहम्भसम्यया ॥१२॥

पदसहस्रं जपित्वा वा पश्चाद्गोमं समाचरेत् ।
 इपुमात्रे चतुर्दिक्षु गोमयेनापि वारिणा ॥१३॥
 उपलितं (शुचौदेशे) स्थंडिलं तु सु शोभनम् ।
 तस्मिनुल्लिख्य उल्लेखं समिधावग्निजातयः ॥१४॥
 तन्मध्येऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगत्योका (श्रुतिस्मृति) विधानतः ।
 आज्यसंस्कारपूर्वणरध्यायामे समाचरेत् ॥१५॥
 आधारावाज्यभागौ च हुत्वा हेमं (होमं) समाद्विजः ॥१६॥
 पश्चात्तु वैष्णवैसूक्तैर्विष्णु (मन्त्र) प्रकाशकैः ।
 पवित्रं तु इति द्वाभ्यां ऋग्भ्यां होमं समाचरेत् ॥१७॥
 विष्णोरराटमसीति येन देवा इति त्रिभिः ।
 एवमाज्येन होतव्यं मंत्रैः प्रणवपूर्वकैः ॥१८॥
 पश्चात्सुदर्शनं तस्मिन् शंखं चाग्रे विनिक्षिपेत् ।
 पडक्षरेण होतव्यमष्टाविंशतिसंख्यया ॥१९॥
 दक्षिणं च भुजं पश्चाच्चक्रेण च दहेच्छिशोः ।
 तन्मांसं प्रदहेत् पश्चान्छेपेणैव द्विजोत्तमः ॥२०॥
 शीतोदके विनिक्षिप्य पूजयेत्सुसमाहितः ।
 ततः त्रिस्त्रि(स्त्रि)ष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समाह्वयेत् ॥२१॥
 पूर्णपात्रोदकं गृह्य मंत्रयित्वा विचक्षणः ।
 तेन संमार्जयेत्पुत्रं पवित्रं त इति ऋचा ॥२२॥
 येन देवादि मन्त्रेण चान्यैरर्च्यैवतैः शुभैः ।
 वैष्णवैश्चैव श(सू)क्तैश्च कुर्यात्संमार्जनं शिशोः ॥२३॥

तस्य दक्षिणवर्णन्तु जपेदष्टाक्षर स्वयम् ।
 मूर्द्ध्नि हस्त विनिक्षिप्य जपेच्चद्वादशाक्षरम् ॥२४॥
 षडक्षरेण मात्रेण कुशौ सम्मार्जयेत्तनु ।
 नाम कुर्यात्तत पश्चाद्द्वैष्णव पापनाशनम् ॥२५॥
 मासैश्च वत्सरैश्चैव मूर्त्तिभिर्द्वादशैर्युतम् ।
 आरभ्य मार्गशीर्षे तु केशवाद्यैरधिष्ठितम् ॥२६॥
 मासे यस्मिन्तु यो नातस्तम्यतन्नामकीर्तितम् ।
 तस्यनैसर्गिक नाम वैष्णवन्तु विधीयते ॥२७॥
 अन्यानि चैव नामानि गुणयोगे भवति हि ।
 प्रथम वैष्णव नाम सर्ववर्णेषु कीर्तितम् ॥२८॥
 न चेत्तु वैष्णवोनाम यस्य वै द्विजसत्तमा ।
 अनामकस्सविज्ञेय सवकर्मविगर्हित ॥२९॥
 एव हि नामकरण कर्त्तव्यं द्विजसत्तमा ।
 नाति (त) कर्मण्यलाभेतु विष्णोश्चक्रादि धारणम् ॥३०॥
 चौलोपनयने वापि तन्मन्त्राध्ययनेऽपि वा ।
 विधिना वैष्णव चक्र धारयित्वा द्विजोत्तमा ॥३१॥
 कर्म कुर्यात्तत पश्चाद्धौतस्मार्त्तविधानत ॥ ३२॥

इति श्रीवशिष्टस्मृतौ नामकरणादिविन्यासो द्वितीयोऽध्यायः

अथ तृतीयोऽध्यायः

वैष्णवानां निष्क्रमणान्नप्राशन संस्कारवर्णनम्

वशिष्ठ उवाच ।

अथ मासे चतुर्थे तु गृहान्निष्क्रामयेच्छिशुम् ।

सुस्ताप्य समलंकृत्वा स्वस्तिवाचनमाचरेत् ॥ १ ॥

अर्चयेत्प्रयतो विष्णुं कर्मभिश्च सुशोभनैः ।

कदलीफलसंयुक्तं दध्यन्तं च निवेदयेत् ॥ २ ॥

सहस्रनामभिःस्तुत्वा नमस्कृत्वा तु विष्णवे ।

पुरतो वासुदेवस्य होमं कुर्याद्विधानतः ॥ ३ ॥

आयं गौरिति मंत्रेण हंसःशुचिपदितृचा ।

परोमात्रेण सूक्तेन दध्यन्तं जुहुयाद् द्विजः ॥ ४ ॥

ततोऽर्कमंडले विष्णुं ध्यात्वा संपूजयेद्गुरुं ।

हिरण्यमयवपुर्देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥ ५ ॥

पद्मासनस्थं देवेशं सर्वाभरणभूषितम् ।

कुमारमीक्षयेद्भानुं जपन्चै सूर्यदेवतम् ॥ ६ ॥

चित्रं देवानामिति च जपित्वा (जप्त्वा) ऽर्घ्यं निवेदयेत् ।

मंत्रस्यत्वेति जप्त्वा च नमस्कृत्य दिवाकरम् ॥ ७ ॥

ब्राह्मणं भोजयेत्पश्चाच्छत्ना(शक्त्या) दद्या(च्च) दक्षिणाम् ।

एवं गृहान्निष्क्रमणं शिशोःकुर्याद्विजोत्तमाः ॥ ८ ॥

अथान्नप्राशनं कुर्यात् पष्ठे मासि विधानतः ।

विराड्य (विराडाख्यं) हरिं तत्र पूजयेत्कुसुमैर्दलैः ॥ ९ ॥

शंकराज्यममोपत पायम च निवेद्यत ।
 हाम कुप्याश्च विधिदम्याधानानि पूर्वकम् ॥१०॥
 पायसेनैव हातत्र्यमाज्येन मधुनामह ।
 प्रत्यर्चं पुण्यमूलेने जुहुयाद्भैममाहित ॥११॥
 इति सूक्त न गायत्र्या वैष्णवन (यथाविधि) ।
 प्राणापत्यन त्यदिति होमशय समापयेत् ॥१२॥
 तप्त्या च पौन्य सूक्त नममृत्वा जनार्दनम् ।
 हरनिवेदित परचाच्छुभे पात्रे विनिक्षिपत् ॥१३॥
 दध्याज्यमानिकैयुक्त प्राङ्मुख पुरता हरे ।
 होम्नाचान्नपतेन्नस्य इति मन्त्रेण प्राशयेत् ॥१४॥
 विप्रारश्च भानयेद्विद्वानाशीर्भिरभिनदयेत् ।
 अथाग्ने मामि कुप्याद्विष्णु पूना विधानत ॥१५॥
 सेवनैकुसुमीर्ज्व्यैपूतयेन पुण्यात्तमम् ।
 शंकराज्येन मयुजा(मयुक्त)मुपा (नैवद्य)वि निवेद्येत् ॥१६॥
 दापेनीराचन कुप्यादष्टात्तरसहस्रकै ।
 गान नृत्य च वाद्य च कुप्याच्छुभकर तथा ॥१७॥
 त्रिष्णानुकम्बति सूक्त न महत्ते जुहुयाद्दूषृतम् ।
 हामशय समाप्याय ब्राह्मणान् भानयेत्तत ॥१८॥
 तृतीयरत्नर चौल कुप्यादुक्तविधानत ।
 नानामुखेन समज्यच्य पूवाण्डे पितृदेवतान् ॥१९॥
 स्नात्वाऽपरेद्वि कुर्वीत स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 अचवेन्माधवापुष्पै केराव गरुडध्वनम ॥२०॥

शर्कराज्येन संयुक्तं सूपान्नं (पषान्नं) विनिवेदयेत् ।
 अप्रोत्तरसहस्रं तु जपेच्च द्वादशाक्षरम् ॥२१॥
 नमस्कृत्वा तथा भक्त्या स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा संकल्प्य विधिपूर्वकम् ॥२२॥
 अग्नेरुत्तरतः स्थाप्य मुदकं गोमयं क्रमात् ।
 ग्रीहीयवभापतिलशमीपत्रप्रपूरितान् ॥२३॥
 शरावान् पंच निक्षिप्य आचारान्तं विधाय च ।
 आप्र अपा पुष्पाभि त्रिभिश्च जुहुयाद् घृतम् ॥२४॥
 प्रजापतेऽनन्वं दिति जुहुया द्वौष्णवैस्त्रिभिः ।
 शीतोष्णमुदकं नीत्वा पात्रे संयोजयेत्ततः ॥२५॥
 उष्णेनवायवित्तिच मंत्रेणावभिपेचयेत् ।
 नवनीतं दधियुतं गृहीत्वा कांस्यपात्रके ॥२६॥
 अथैकविंशतिदर्भान्त्रिच्छिन्नाग्रान् सुकोमलान् ।
 ब्रह्मणा द्विजहस्तेन धारयेत्सुसमाहितः ॥२७॥
 कुमारो (रं) मातुरुत्संगंसंस्थितं वापयेत् पिता ।
 श्लक्ष्णं पश्चात्समारभ्य शिरसि विप्र (हस्त) दक्षिणम् ॥२८॥
 नचनीत्वा मृश्य केशान (नास्यमस्या) स्यावलोकयेत् ।
 अदिति केशान् वपेसीत्यादयः (पद) मुह (प) ष्टशेत् ॥२९॥
 औपधित्वेत्वोपधीश्च संप्रशेष पुनः पुनः ।
 पश्चात्श्लिष्ट तमुग्रासादिति (मंत्रं) रिति त (समुच्चरेत्) पं क्रियः ।
 येनावपदिति प्रथमं मंत्रेष्ट्याभिमुखं शिशुम् ।
 त्रिभिश्च कुशासर्पित्कासहेवोरान् द्विनत्ति च ॥३१॥

विन्यसत्ताञ्छमापर्णे सहाऽऽजुहुहगोमये ।
 यन धाननि मन्त्रेण द्विताय जपत्तया ॥३२॥
 एव कृतायपय्याय यन भूपति वै जपत ।
 सबमन्त्रैश्च लभ्यत वापयन्मुममाहित ।
 एवमुत्तरत पञ्च त्रिभिर्मंत्रैस्तु वापयत ॥३३॥
 यन्पुरगति मन्त्रेण क्षुरधारापमद्य च ।
 नापितन तन पश्चात्कारयत्कशा कन्नन ।
 यन्त्रकार धमच तथा चूडान्तु कारयत ॥३४॥
 मा(शा) ताभि म्नापयद्द्विगन्तृन्य यथा शिशुम् ।
 ब्राह्मणान्भानयत्पश्चा (विमृन्व) पितृन्वता ॥३५॥
 ए (व) यथाकल चोळ कत व्य मुनि पुगवा ।
 तूष्णामेता कृता म्वाणा त्रिवाहस्तुममन्त्रक ॥३६॥
 आधानादप्यम वर्षे ब्राह्मणस्यापनायनम् ।
 चन्मत्तम् वा कत व्य तथवावृ तु पश्चमे ॥३७॥
 द्विन कुर्यात्कुमारस्य नव सूत्रस्य धारणम् ।
 म्नास्थापरन्दि पूजाण्ह कृतस्वस्त्यनोबुध ॥३८॥
 विष्णु मम्पुनवद्व व करवारं मुगन्धिभिः ।
 शाल्वान्न सुरयुत नवद्यश्च समपयेत् ॥३९॥
 धूप जप च ताम्बूल नत्तन गातवादनम् ।
 प्रन्धिण नमस्कार कुर्याद् भक्ति समन्वित ॥४०॥
 ततो देवस्य पुरतो होम कुर्याद्विधानत ।
 कुमारस्य स्तोत्रोच्चारण सुन्नातम् समलकृतम् ॥४१॥

शुभे मुहूर्ते विमले निवेश्य च स्वदक्षिणे ।
 अग्निसंस्थापनं कुर्यादुपलेपादि पूर्ववत् ॥४२॥
 कुर्यादाधारपर्यन्तमग्न्याधानादिपूर्वकम् ।
 जन्मकर्मण्यभावेन विष्णोश्चक्रादिधारणम् ॥४३॥
 अत्र कुर्याद्विधानेन पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 उपवीतं तथा वस्त्रं मे पापं (विशुद्धं) चोत्तरीयकम् ॥४४॥
 मेखलाञ्चैव दण्डश्च (विधिवद्) धारयेद्द्विजः ।
 त्रयमूर्ध्नि धृतं तन्तु तन्तुत्रयमथावृतम् ॥४५॥
 त्रि घृता ग्रन्थि संयुक्तं तत्पवित्रमिहोच्यते ।
 कृतशौचं तथाशानं (स्नानं) उपवीतं व(च) धारयेत् ॥४६॥
 एतस्मै नवचमत्रेण मंत्रेणैव सुवाससी ।
 ऋग्भिः पद्भ्यामिति ऋचा धारयेदेनमाजिनम् ॥४७॥
 मेखलां वेष्टयेमोन्मती (ञ्चैव) प्रावेयामित्यृचा तथा ।
 एतक्षमनिच मंत्रेण पालाशं दण्डमेव च ॥४८॥
 मृदा शुभ्रेण च तथा उर्ध्वं पुण्ड्रश्च धारयेत् ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च यथासंख्यं द्विजोत्तमाः ॥४९॥
 उर्ध्वं पुण्ड्रं मृजुं सौम्यं सुपार्श्वं सुमनोहरम् ।
 मध्ये छिद्रेण संयुक्तं श्रीपदाकृतकं हरेः ॥५०॥
 ललाटे केशवं ध्यायेन्नारायणमथोदरे ।
 वक्षःस्थले माधवं च गोविन्दं कण्ठके तथा ॥५१॥
 विष्णुश्च दक्षिणे कुक्षौ बाहुके मधुसूदनम् ।
 त्रिविक्रमं कन्धरे तु वामकुक्षौ तु वामनम् ॥५२॥

श्रीधर ग्राह्ये वामे इर्षाकेश तु (वं) (भुने) करे ।

अपारे (श्रीयाया) पद्मनाभश्च ष्टे दामोदरं तथा ॥१२२॥

तत्प्रभालनतोचनं वासुदेवति मूर्द्धनि ।

मान्तरालोर्ध्वपुद्गम्य मध्ये श्री विष्णुधामनि ॥१२३॥

हरिद्रासार सम्भूता ता नर धारयेच्छ्रियम् ।

ततोरेखा रचयेनापिचरि (?) वित्तर्पयेत् ॥१२४॥

तत प्रधान होमश्च कुर्वीत द्विजमत्तमा ।

चौलोनी (चौलोनी) जुष्ट्यान्मंत्रैराजनेव (राज्येनैव)

द्विजोत्तमा ॥१२५॥

अग्नेस्तरतन्निष्ठन्प्रादमुख्यं प्रयतो गुरु ।

आत्मनोऽभिमुख्यं कुर्यात्माचित्रीं मनसा स्मरेत् ॥१२६॥

तत्सचितुर्गुणा (णां) महे त्यर्द्धं चैनाञ्जलीं जले ।

कुमारस्याञ्जलीं मिचेत्सोऽपिभूमौ निवशयेत् ॥१२७॥

देवम्यं = त्वनि मन्त्रेण गृहीत्वा दक्षिण करे ।

मुखमालो (कथन) न्तम्य मनसा मग्नेरुद्धरिम् ॥१२८॥

साचित्रीं त्रितुग्रीं मूलमन्त्रेण संस्मरेत् ।

नारायणं जगन्नाथं गुरुं मनसा स्मरेत् ॥१२९॥

आदित्यं मण्डलान्तम्यं (स्थ) ध्यात्वा विष्णु सनातनम् ।

जपेद्वा प्रणमेच्चैव हंसं शुचिपदित्थं च ॥१३०॥

ब्रूयात्कम्यानि कै (मंत्रादिकं) पश्चान् शेषं कर्म समाचरेत् ।

युवामुवासाद्वर्द्धेनावृतेन च प्रदक्षिणम् ॥१३१॥

उत्तरेणाद्धर्चैव कुर्व्यां(होमं)द्विती समोहमम् (समाहितः) ।
 तूष्णीं समिधमादध्यान् ब्रह्मचारी हुतासनी ॥६३॥
 अग्रये समिधमिति मंत्रेणैके तथैव च ।
 स्रुवेण परिपिचामीति कुर्व्यात्प्रदक्षिणं ततः ॥६४॥
 अग्नौ प्रताप्य हस्तं त्रीरिदं मन्त्रमुदीरयेत् ।
 पादयोः प्रणमेत्पश्चादाचार्यस्य समाहितः ॥६५॥
 जान्वा वै पाणि संगृह्यन्महि मंत्रं ममेति च ।
 वाससा तस्य पादाभ्यां गृहीत्वा दक्षिणं करम् ॥६६॥
 आचार्यस्तु वदेन्मन्त्रं यथा नियुक्तमार्गतः ।
 सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥६७॥
 न्यासं च विष्णुगायत्रीं द्वादशाक्षं मनुंनया (तथा) ।
 अध्यापयेद्विधानेन शौचाचारांश्च शिक्षयेत् ॥६८॥
 होमशेषं समाप्याथ चरेद्भैक्ष्यं द्विजोत्तम ।
 स्वर्णं रौप्ये च कांस्ये वा शुभपात्रे शुभान्वितः ॥६९॥
 अप्रत्या स्यापन द्विमागृहीयाच्छ्रुभतण्डुलान् ।
 भर्त्ताव(भवति)मक्ष्यां(भिक्षां)प्रदेहीति याचयेद् विनयान्वितः ।
 अनिन्द्येषु च विप्रेषु चरेद्भैक्ष्यं समाहितः ।
 भिक्षालब्धं च यद् द्रव्यं ब्राह्मणे विनिवेदयेत् ॥७१॥
 सूर्यास्ते तर्पयित्वा हि आसीत गुरुणा सह ।
 स्वा (रवा) वस्ति (स्त) मिते रात्रौहोमं ब्रह्मदिनेचरेत् ॥७२॥
 स्तपयित्वा चरुं तत्र भिक्षालब्धैश्च तण्डुलैः ।
 तस्मिन्नग्नौ जु (सु) होतव्यं भिक्षाधानादि पूर्वकैः ॥७३॥

सदसत्पतिमद्भुतमृचाऽऽचामेत्ततः परम् ।
 ऋषिभ्य स्वाहृति तथा चमणा नुट्टयाक्रमान् ॥७३॥
 तत स्विष्ट कृताहृति होमशप समापयन्
 ब्राह्मणान्भोजयत्पश्चादाशीर्भिरभिवन्दित ॥७४॥
 आचार्य्येणाभ्यनुज्ञात भुञ्जात निधमा(तो,प्रती) ।
 त्रिरात्र सप्रहेदमिमाचाार्य्योनियत गुचि ॥७६॥
 सम्प्राप्ते च चतुर्थेऽन्हि प्रामान्निष्कम्भ चैवहि ।
 तदमिसहितो गत्या प्राणुदीचि दिश तथा ॥७७॥
 पत्र सर्वं कुराहम्न च म(अ) श्वत्ये(त्ये)वा समाविशन् ।
 तत्र सम्पूजयेद् वा(व)नुदकम्भ हुतासनम् ॥७८॥
 पालाश चैवोपचारेण गन्धपुष्पाभतादिभि ।
 पालाल (श) पूजयेद् भक्त्या विष्णुरूपमनुस्मरन् ॥७९॥
 पुत्रो देवता तत्र निनी (पूजयेत्) वा स्वरवनामभि ।
 श्रद्धा मेधा च सापित्री तथा प्रज्ञावधारणा ॥८०॥
 एतानुद्दिश्यहोतव्या (व्य) आज्यमेध्यादिपुत्रकम् ।
 तत प्रदक्षिण कृत्वा होमशप समापयेत् ॥८१॥
 तामुश्चैवेति मन्त्रेण नमस्कृत्य विमर्जयेत् ।
 तन्मिमुस्तृनेच(त्त)त्र नच दहातिनानि च ॥ ८२॥
 धारय तूवव मत्र णैवान्त प्रयत गुचि ।
 एव समाप्य वै पश्चाद्द्विनामम्भोजयेत्तत ॥८३॥
 उद्दिश्य देवता तत्र पूजयेद् गुचामनी ।
 एव कृत्वा विधानेन गृहान्गाच्छेत्तत परम् ॥८४॥

शौचादिकं समाचारमाचारे शिक्षयेद् गुरुः ।
 आचार्याधीनवृत्तिस्तु ब्रह्मचर्यव्रतं चरेत् ॥८५॥
 प्रतिवेदं द्वादशाब्दमष्टाब्दं पंचवर्षकम् ।
 अब्दं चापि चरेद्भक्त्या यथाशास्त्रोक्तमार्गतः ॥८६॥
 स्त्रीसंगं चैव ताम्बूलं गन्धमाल्याञ्जनं तथा ।
 घृतं स्तेयं प्राणद्विषा (परद्वेषं) परशय्याऽपवादनम् ॥८७॥
 मधुमा(मां)साशनं चैव कौटिल्यं परुषं वचः ।
 कांस्यके भोजनं चैव प्रत्येकं व्रतलोपने ॥८८॥
 अपराणि सर्वकर्माणि वर्त्त(र्ज)येद्दृष्टिजसत्तमाः ।
 मौञ्जीवन्धनमारभ्य शौचाचारं समाचरेत् ॥८९॥
 आसेव्य दक्षिणं कर्णं ब्रह्मसूत्रं तु पृष्टतः ।
 प्राङ्मुखोद्दङ्मुखो वापि विष्णुमूर्त्रे विमृजेद्बुधः ॥९०॥
 दक्षिणाभिमुखो रात्रौ यथा सुखमुखस्तथा ।
 उल्पयानं(अन्धकार)दिनः (दिने) शौचं कुर्यादुक्तविधानतः
 मृद्भिरभ्युद्धृतैरद्भिर्यथासंख्यं ऽ प्रशोधयेत् ।
 अर्द्धप्रमृतिमात्रैस्तु मृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः ॥९१॥
 गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्याद्यथाविधि ।
 अपाने द्वादशप्रोक्तो पट्टवारं मेहने च (तथा)मृत्तिका ॥९२॥
 त्रामहस्ते दश प्रोक्ता उभयोः सप्त मृत्तिका ।
 तथा त्रिभिश्चतुर्भिर्वा पादयोः क्षालनं स्मृतम् ॥९३॥
 त्रिभिलिंगे करस्तद्वदुभयोर्मृद्द्वयं स्मृतम् ।
 द्वे द्वे च पादयोःमूर्त्रे शुक्रैश्चहि (द्वि)ग(गु)णंस्मृतम् ॥९४॥

अधोवायुनिसर्गोऽपि सूत्रे शौचवडाचरेत् ।
 स्त्रीशुद्धिचरन्धूनामद्धं प्रोक्तं मनीषिभिः ॥६६॥
 रात्रायद्धं (द्धं) भवञ्छौच मापद्यपि तथैव च ।
 यतोना च वनस्थाना शौच तन् त्रिगुणंस्मृतम् ॥६७॥
 कृताशौच विधानेन क्षालयेद्दक्षपादकौ ।
 अन्तर्गानु शुची देशे उपविष्टो ह्युद्वह्मुस ॥६८॥
 प्राग्वा ब्राह्मणेन तीर्थेन निन्द्यमाचमन चरेत् ।
 अगुण्मूल ब्राह्मणस्यात्प्राजापत्य कनिष्ठिकम् ॥६९॥
 प्रादेशिन्या पैतृकन्तु करम्य दैवतं स्मृतम् ।
 आग्नेय मध्यम विद्यात्तीर्थाचामे द्विचोत्तमा ॥१००॥
 प्राजापत्यान्तु होतव्य देशिन्या पितृतपणम् ।
 कराये (प्रे) ण प्रदानस्यान्माध्यमेन परिग्रहम् ॥१०१॥
 हृदयगमाभिरङ्घ्रिसम्प्रादय उपसृजेत् ।
 स्नानमन्त्रं यन्मन्त्रं मार्जन वा समाहित ॥१०२॥
 मन्त्रद्वयेनाभिमन्त्र्य तस्मिन्ध्यायेत्सनातनम् ।
 अनन्तभोगपर्यङ्कुरायान रमया सह ॥१०३॥
 ध्यान्त्या निमज्ज्य दैवश त्रिपटेदधमण (मर्षण) म् ।
 तथैव मन्त्ररत्नेन तर्पयेद्भु निमज्ज्य च ॥१०४॥
 इथायाचम्य विधिवद्देवतास्तर्पयेत्तत ।
 उत्तोर्यवस्त्रेनिर्षीक्य पुन (रा) चमन चरेत् ॥१०५॥
 आच्छाद्य धौतयसन पुनराचमन चरेत् ।
 घृतोदूर्ध्वपुण्ड्रदेहम्नू परिव्रज्य एव च ॥१०६॥

उपासीत ततः सन्ध्यां प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।
 अञ्जलीनिकरो भूत्वा प्राणायामान्समाचरेत् ॥१०७॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरिणा (रसा) सह ।
 सकृत्स्मृत्वा (आदि पुरुषं) णाह्यं पुष्टेनाशुस्यां (प्राणान्हृदि)
 न्यमेवपत् (निवेशयेत् ॥१०८॥
 वामेना (सा) पुटेनैवत्वामुमा (?) परतस्ततः ।
 तथैव कुम्भकं कृत्वा रेचयेद्दक्षिणेन तु ॥१०९॥
 प्राणायामत्रयं कृत्वा संध्या होमजपादिषु ।
 व्याहृतीनान्तु सर्वासामृषिश्चैव प्रजापतिः ॥११०॥
 छन्दश्च देवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
 ब्रह्मर्षिः चैव गायत्री सविता देवता स्मृता ॥१११॥
 एवं ज्ञात्वा विधानेन प्राणायामं समाचरेत् ।
 आपोहिष्ठेति मन्त्रेण मार्जयेत्तु द्वयेन च ॥११२॥
 सूर्यश्चमेति मंत्रेण मंत्रवित्तमभिवादयेत् ।
 मंत्ररत्नेन संप्राश्य पश्चादाचमनं चरेत् ॥११३॥
 आपोहिष्ठेति मन्त्रेण पुनः सम्मार्जनं ततः ।
 इत्यापार्कं प्रतिपाहेत्तृचा यत्र्या अतन्द्रितः ॥११४॥
 आदित्यमण्डलान्तस्थं ध्यात्वा विष्णुं सनातनम् ।
 शुद्धस्फटिकवर्णाभं कौमलाङ्गायुधैर्गुतम् ॥११५॥
 सुस्निग्धनीलकेशान्तं रत्नकुण्डलशोभितम् ।
 पद्मासनस्थं देवेशं मुक्तादामविभूषितम् ॥११६॥
 शुक्लभाल्याम्बरधरं शुक्लगंधानुलेपनम् ।
 वामांगे च श्रियायुक्तं ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥११७॥

मा च प्रोमत्र रत्र च जपोदयो दशान ररान(?) ।
 उदुत्यमिति सूक्तेन चोपस्थानं त्रिसर्जयेत् ॥११८॥
 वैष्णवेषु च मंत्रेषु भिक्षाचरणमाचरेत् ।
 न (मैत्र) म्रैते (म्ले) द्रल्लघे तु तण्डुला नितरेषु वा ॥११९॥
 आपद्यपि न गृहीत पापण्डपतितादिषु ।
 षण्डानिनोपवीनानि मेखलानि च धारयेत् ॥१२०॥
 भिक्षालाघ च यद्द्रव्यमाचाग्याय निरुदयेत् ।
 तस्य प्रमादरूपेण भुञ्जीत तदनुज्ञया ॥१२१॥
 शुभे पात्रे च शुद्धान्न गायत्र्या चाभिमंत्रयेत् ।
 मत्स्य त्वर्त्तेन परिपिचामीति प्रदक्षिणम् ॥१२२॥
 परिपिच्यत्वनेनैव ह्यर्पित वैष्णवेषु च ।
 पञ्चप्राणाश्च जुहुयान् पञ्चैवाऽऽहुतय क्रमान् ॥१२३॥
 ध्यायन्नारायण देव ततो भुञ्जीत वाग्यत ।
 अमृतापिधानमसीत्याप प्राश्य विचक्षण ॥१२४॥
 त्रिचिह्ननिष्ठमादाय मोन्क् निर्वपेद्भुवि ।
 मखे पुरस्य (?) निलयेप आनुद् निवासिनाम् ॥
 अर्धिनामुदक नित्यमक्षय्यमुपतिष्ठतु ।
 तत्र प्रक्षाल्य तोयेन सुगन्धन मृदा सह ॥१२५॥
 दतान्काष्ठेन सरोभ्य गण्डूपैश्चैव वारिभि ।
 प्रक्षाल्य हस्तौ पानौ च सम्यगाचमनं चरेत् ॥१२६॥
 वृद्धिपत्र तमभि सप्राश्य च विशुष्यति ।
 यावच्च हस्तपर्यन्त तावद्व्ययन (चरेत्) पटेत् ॥१२७॥

अस्तं गते दिनकरे सन्ध्यां पूर्ववदाचरेत् ।
 शौचाचमन स्नानादि (स्तं) यथाविधि समाचरेत् ॥१२८॥
 शीतोदके त्वशक्तश्चेत्कुर्यादुष्णेन वारिणा ।
 मंत्रद्वयेनाभिमन्त्र्य स्नानं तत्कर्म शुद्धये ॥१२९॥
 शुचिवस्त्रधरः सम्यगाचम्य विजितात्मवान् ।
 धृतोर्ध्वपुण्ड्र (दिह) कोपश्च सन्ध्यां कुर्याद्यथाविधि ॥१३०॥
 प्राणायामंच विधिवत्पूर्ववन्मार्जयेत्ततः ।
 अग्निश्चमेति मंत्रेणापः प्राश्याचमनं चरेत् ॥१३१॥
 पुनः सम्मार्जनं कृत्वा पश्चादर्यं (र्घ्यं) निवेदयेत् ।
 उत्थाय मण्डले ध्यात्वा वासुदेवं सनातनम् ॥१३२॥
 नीलोत्पलदलश्यामं रक्ताम्भोरुहलोचनम् ।
 शंखासिशार्ङ्गवज्रधरं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥१३३॥
 पद्मनाभं श्रियागुक्तं ध्यायेत्सवितृमण्डले ।
 दद्यादर्घ्यत्रयंतस्मै गायत्र्या विनयान्वितः ॥१३४॥
 आसीनश्च जपं कुर्यात्स्वल्पमष्टोत्तरं शतम् ।
 तथा मंत्रद्वयं जप्त्वा द्रष्टवित्पाना रविं ॥१३५॥
 उपस्थाय च सूक्तेन नमस्कृत्य विसर्जयेत् ।
 अग्निं कार्यं ततः कृत्वा गुरुन्नत्वाभिवादेत् ॥१३६॥
 भैक्ष्यं चरेद् यथापूर्वं परिसंख्या तथा निशि ।
 ऋतं त्वां सत्येन परिर्षिचामीति पूर्ववत् ॥१३७॥
 अह्नी(शनी) याद्वि (ञ) यथाशक्त्या स्वाध्यायाध्ययनं ततः ।
 शुचौ देशे शुचिर्भूत्वा शयीत नियतेन्द्रियः ॥१३८॥

उत्थाय पश्चिमे यामे यामं ध्यानं समाचरेत् ।
 एष प्रतिदिनं कुर्याद् प्रज्ञयात्री नितेन्द्रिय ॥१३६॥
 वेद्वनानि तन्काष्ठे कुप्यांष्टिप्रो यथाविधि ।
 अध्यापनमुपाकर्म श्रावण्या श्रवणेऽपिच ॥१४०॥
 हस्ते चोत्पन्नमाने वा पश्वस्या श्रवणेऽपिवा ।
 नदीं गत्वा तु पूराण्डे गुग्गुणा महितो व्रती ॥१४१॥
 तत्र स्नान (न्या) विधानेन नर्पयेद्देवतानृषीन् ।
 अर्चयित्वा शुचौ देजे हविं सर्वगर्भं तथा ॥१४२॥
 परितः पूजयेद्देवानृषीन्च बुधमुमाक्षरं ।
 विमला मुरजीतानं नदधात्रा पशार्ङ्गिण ॥१४३॥
 शाकं रात्रममे युक्तं सक्तु इयं निवेदयेत् ।
 अष्टोत्तरमहस्रं तु जपेदष्टाक्षरं मनुं ॥१४४॥
 तत्र सन्धापयेदग्निमुपलेपादि पूर्वकम् ।
 दद्यात्(शा)राज्यं भागच कृत्वा होम समापयेत् ॥१४५॥
 श्रद्धामेवा च सावित्री तथा प्रजावधारणा ।
 एतानुद्दिश्य होतव्यं मक्तु माज्यं नशर्करम् ॥१४६॥
 मण्डलाभ्याच शृम्भ्याच मूर्धं विष्णुप्रकाशकं ।
 तत म्विष्टुर्न हुत्वा होमगप समापयेत् ॥१४७॥
 उपरीतानि देवस्य दद्यादष्टोत्तरं शतम् ।
 अष्टाविंशानि वा दद्याद्भक्त्या देवस्य शार्ङ्गिण ॥१४८॥
 सुगन्धपुष्पधूपार्घ्यैर्नैवर्षैर्विधिवैस्तथा ।
 पूजयित्वा विधानेन नमस्कृत्य च भक्तिमान् ॥१४९॥

प्रागग्रेषु कुशेष्वेवमासीनः पुरतो हरेः ।
 वेदानध्यापयेत्तत्र सांगोपांगसमन्वितान् ॥१५०॥
 समाप्तिं वाचयित्वाथ ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ।
 तदाप्रभृति वै शिष्यान्नित्यमध्यापयेद् गुरुः ॥१५१॥
 यथाधीयीत तथा रात्रौ तस्मिन्नासीतद्विजोत्तमः ॥१५३॥
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतु संधिषु भुक्त्वा वा श्राद्धेषु प्रतिगृह्य वा ॥१५४॥
 संध्यार्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने ।
 सक्षयं(साप्य)वेदं (द्यु निश) मारण्यकमधीत्य च ॥१५५॥
 त्र्यहं प्रतेष्वनध्यायः शिष्यत्विग्गुरु बन्धुषु ।
 अकालवर्षेऽनध्यायस्त्रिरात्रन्तु विचक्षणः ॥१५६॥
 अनध्यायदिनं वर्षं सोमरो ना विधीयते ।
 अयने विषुवे चैव शयने भोजने तथा ॥१५७॥
 अनध्यायं प्रकुर्वीत मन्वादिषु युगादिषु ।
 अपरेषु च पक्षेषु अष्टकादिस्मृतिष्वपि ॥१५८॥
 हेमन्ते शिशिरे चैव नाध्यापयेद्देदसंहिताम् ।
 अन्वष्टकाव पूर्वेषु अष्टका इति सस्पत्व (शाश्वतम्) ॥१५९॥
 देशेऽञ्जुचावात्मनि च विद्युत्स्तनितसंक्षये ।
 भुक्त्वाऽर्द्रपाणि रंभोऽन्त रद्धं रात्रेऽतिमारुते ॥१६०॥
 अमेध्यशवशूद्रान्त्यश्मशानपतितान्तिके ।
 पांशुप्रस्कन्धदिग्दाह संध्यानीहार भीतिषु ।
 धावतः पृतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥१६१॥

श्वक्रोष्टुर्गर्दभोलूकसामवाणार्त्तनि स्वने ॥१६२॥
 ररोष्ट्रयानहस्यश्चनौवृक्षेरिणरोहणे ।
 तत्कालिकाननध्यायान्वदन्ति मुनिमत्तमा ॥१६३॥
 पशुमण्डूकनकुन्डश्वाहिमाज्जरमूपकै ।
 कृतेऽन्तरेत्वहोरात्रमनध्याय प्रकीर्तितम् ॥१६४॥
 सिंहव्याघ्रवराहोष्ट्रमृग(यानेषु) जानिषु वो(वा) त्यजै ।
 अन्तरागमनेन्वाष्ट (?) वाध्यायेच्छकटार्धकम् ॥१६५॥
 गच्छेमा(द)नन्तरवापि जानुभ्या मुक्ति शुद्धये ।
 परे (चरेत्) चान्द्रायण वापि जानुभ्या भुवि शुद्धये ॥१६६॥
 एवमध्यापयेच्छिष्यान्वागत सयतेन्द्रिय ।
 शनैश्चशिक्षयेच्चैव न च पारुष्यव्याग्मवन् ॥१६७॥
 शयान प्रोष्ठपादौ वा तैलाभ्यगशिरस्तथा ।
 नाध्यापयेत्तथा शिष्यन्नच पर्यङ्गमस्थित ॥१६८॥
 कृताञ्जलिन्तभ्य मनो गुरोरभिमुख शिशु ।
 अधीयीत तथा शिष्यो वाग्यतो नियतेन्द्रिय ॥१६९॥
 एवमध्ययनं कुर्यात्तर्पयेद्देवतान् पितॄन् ।
 उत्सर्जनं तथा कुर्यात् पूषे मासेऽष्टकासु च ॥१७०॥
 रोहिण्यां श्रवणं चापि पूर्णमास्यामथापि वा ।
 उपाकर्मविधानेन कुर्याच्छिष्यागतो गुह्य ॥१७१॥
 स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य तर्पयेत्पितृदेवता ।
 पयसा स्नपयित्वा तु ननाश्रनित (?) हुयान् ॥१७२॥

शर्कराज्येनसंयुक्तां तिलेष्ट्या जुहुयात्ततः ।
 तर्पयित्वा पितृन्देवान् कुर्व्यादुत्सर्जनं ततः ॥१७३॥
 वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं वेदाध्यापनपारगैः ।
 अध्यापनमुपाकर्म तत्रैवोत्सर्जनादिकम् ॥१७४॥
 समस्तसंहितायान्तु महानाम्नीत्रनं चरेत् ।
 आरण्यके वेदभागमवधार्यवचनान्तरे ॥१७५॥
 उदगयनं पूर्वपक्षे स्थालीपाली (कादिभिः) सितैर्युतम् ।
 आचार्यो जुहुयात्तत्र अग्न्याधानादिपूर्वकम् ॥१७६॥
 मनोहरे शुचौ देशे तरुच्छायासु शीतले ।
 अर्चयेज्जगतामीशं पुष्परारण्यसम्भवं ॥१७७॥
 अन्यानि फलमूलानि भक्ष्याण्येव निवेदयेत् ।
 नमस्कृत्वा तु जुहुयान्मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥१७८॥
 नारायणानुवाक्येन तिलसंमिश्रितं चरुम् ।
 अग्नावग्निश्चरेत्यादि जपेन्मंत्रैः पृथक् पृथक् ॥१७९॥
 हुत्वा व्याहृतिभिः पश्चाद्धोमशेषं समापयेत् ।
 आदित्य मण्डलान्तस्थं ध्यात्वा विष्णुं सनातनम् ॥१८०॥
 मंत्रेणाव्यं प्रदातव्यं त्वंततानामिति द्विजः ।
 त्रिरात्रमेकरात्रम्वा दीक्षां कुर्वीत वैदिकीम् ॥१८१॥
 अध्यापयेत्ततःशिष्यान् विद्याभारण्यकीं गुरुः ।
 पुरतो वासुदेवस्य निर्जने विज (पि)नेपेः (स्थितः) ॥१८२॥
 अधः शायी ब्रह्मचारी दीक्षितो नियतोव्रती ।
 प्रागेव भोजनादत्र ह्यवेतव्यं(अधीयीत्)समाहितैः(तः) ॥१८३॥

नापराण्हे न सायाहे रात्रावपि न कीत्तयेत् ।

एवमध्यापयेत्सिद्ध्यान्विष्टामारण्यकी बुध ॥१८४॥

तदर्धमधिगत्य समानास्त्रापलाममे (?) ।

समानतो ब्रह्मचारी यावन्ध्ययनं भवन् ॥१८५॥

प्रतिवेदसमाप्ती तु शक्त्या सम्पूतवेद् गुरुम् ।

तौ(औ)-ना(द)नारचन कर्म कुर्याद् वन समापयेत् ॥१८६॥

चौलकर्मविधानेन कुर्याद्द्वेदगत स्वयम् ।

श्याश्रु (स्वस्ति) वाचनमेवात्र स्वयं कुर्यात् पूर्ववत् ॥१८७॥

समाप्य वद गुरवे तथाद्गोदक्षिणानमुम् ।

वेत्तेनानि पुराणानि सेतिहामानि शक्ति ॥१८८॥

शास्त्र मन्वादिऋचैर यथाया (शक्ति) सभ्ययत्(समभ्यसेत्)

वन्व्रतानिपाश्वानौन्वाह्यमयमेव (?) हि ॥१८९॥

गुरव दक्षिणा ऽत्वा स्तार्यात् तदनुनया ।

व्रत सव तन्वारण्य(औन्वारण्य) हि होमपूर्वकमाचरेत् ॥१९०॥

स्तारया स्वभ्ययन कृत्वा होमपूर्वं समाचरेत् ।

उपल्पादिपूर्वेण धौलोक्ता व्याहृते क्रमात् ॥१९१॥

हुत्वा तत समभ्यय्य दानय्य यातिके शुभे ।

ममाभिर्वचश्चादिदशाभि प्रत्यृच हुवन् ॥१९२॥

होमशय समाप्याथ भगलस्त्रानिमाचरेत् ।

मेगलानि दण्डादि(नि) ब्रह्मचर्य्य मघनानि (व्रतानि) च ॥

मुक्तो (तथा) नवानिनामामि धारयेत्समलङ्कृत ।

कणयो कुण्डलचैर चशुभोश्चाञ्जन तथा ॥१९३॥

कटे (श्यां) च मणिसूत्रं च उपानच्छत्रमेव च ।
 चन्दनं कुङ्कुमं चैव वेणुवंसकमण्डलुम् ॥१६५॥
 धारयित्वा गुरुंम(न)त्वा ब्रह्मचर्य्यं समापयेत् ।
 पूर्वेषु सर्वतीर्थेषु सम्यग्विष्णुं समर्चयेत् ॥१६६॥
 अयुतं च जपेन्मन्त्रं वृतं (तो) नित्यं मतीन्द्रियः (तन्द्रितः) ।
 तर्पयेज्जुहुयाच्चैव नामभिः कीर्त्तयेत्सदा ॥१६७॥
 ब्रह्मचर्योक्तमार्गेण सकृद्भोजनमाचरेत् ।
 विष्ण्वालये वसेद् वापि शायीत(शयीत)नियतेन्द्रियः ॥१६८॥
 नालपेद् विष्णवभक्तैर्वर्चनैःसह (न तैश्च) रुंचरेत् ।
 एवं व्रतं चरेत्स्या (द्या) त्वा विजितःसंजितेन्द्रियः ॥
 यावदाचार्यं वाक्यं हि तावत्कालं समाचरेत् ॥१६९॥
 इति श्री वशिष्ठ संहितायां चौलोपनयनादिकथनं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

गृहस्थधर्मवर्णनम्

वशिष्ठ उवाच

गुरवे दक्षिणां दत्त्वा यमिक्षेमं (योगक्षेमं) समाचरेत् ।
 विरक्तः प्रव्रजेद्विद्वाननुरक्तो गृहे विशेत् ॥ १ ॥
 नैष्ठिकेन व्रतेनापि यावज्जीवं समाचरेत् ।
 वसेदाचार्यसंज्ञाशे विष्णोर्वा वैष्णवेषु वा ॥ २ ॥

अ(थ)स्य वा परिचर्याया विष्णोर्देवस्पर्शा (शा) द्विष ।

वैष्णवाच (चार) यदृद्धपर्यमुद्वाहेदुत्तमा मियम् ॥ ३ ॥

अरोगिणी भ्रातृमती ममानर्पणगोत्रता ।

पश्चमे सप्तमे चैव मातृत पितृतस्तथा ॥ ४ ॥

दशरूपविल्याताशौत्रियाणा महाकुलान् ।

शील्लक्षणमम्पन्ना युद्धिरूपकुलोचिताम् ॥ ५ ॥

पाण्डु शामत (स्तेच्छ) पतितां समुपन्नां विसृजयेन् ।

एतरेव गुणैर्युक्त सर्वोत्कृष्टस्तथैव च ॥ ६ ॥

विश्वानप ममायुक्तो वर अष्टस्वरूपवान् ।

विष्णो तनोऽनुपूर्णेण विवाहोत्राक्षणस्य वै ॥ ७ ॥ ॥

राक्षो द्वे च मिशश्चैका न शूद्रा नोद्वाहेद्द्विन ।

शूद्रस्य तु सवर्षां च विवाहोत्तरोत्तरन्तथा ॥ ८ ॥

ह्यनुलोभा विवाहान्तु नोद्वाह्या प्रातिलोभा(मि) का ।

पैतृवाती च नोद्वाहेत्तथा मातु स्वसु मुता ॥ ९ ॥

मातुलस्य च पौत्री वा मातामहमुता तथा ।

ब्राह्म दैव प्रजापत्यमार्यश्चेति शुभास्तथा ॥१०॥

अगुल्का ब्राह्मणार्हाश्च तारयन्ति द्वयो कुलम् ।

राक्षमासुरगाप्यर्षपैशाचा गहितास्तथा ॥११॥

आहूय दीयते कन्या सा कन्या समलङ्कृता ।

ब्राह्मो विवाहोविज्ञे यो (य) सर्वं क्रतुफलंस्मृतम् ॥१२॥

यज्ञस्यश्रुत्वित्तो दद्यात्स दैवोद्वाह उच्यते ।

वरश्चाहूय समादाय स आर्ष इति दीयते ॥१३॥

सधर्मचरितः (सोऽयं) प्राजापत्य उदाहृतः ।
 विवाह आसुरः प्रोक्तः शुल्कमादाय दीयते ॥१४॥
 राक्षसो युद्धहरणात् गान्धर्वः समद्यापितः (समग्रान्मिथः) ।
 यश्चौर्येण स पंशाचो मुनिभिः समुदाहृतः ॥१५॥
 कन्यांवरयमाणानामेवंधर्मो विधीयते ।
 सुहृदोमन्त्रवन्तश्च चत्वारो ब्राह्मणाः शुभाः ॥१६॥
 तां कन्यां वरयेत्पूर्वं जय(पे)त्वेदसमान्तरम् ।
 अतो देवति सूक्तेन प्राग्मातश्च इति ऋचा ॥१७॥
 अनर्क्षरार्जवेष्चात्कन्या वैवाहिका शुभा ।
 जपत्वेवरयेत्कन्या कुसुमाक्षतपाणयः ॥१८॥
 अमुष्यपौत्रौवासुष्यपुत्रीं वाऽमुकगोत्रजाम् ।
 इमां कन्यां वरायास्मै वयं तद्विवृणीमहि ॥१९॥
 (तत्र पाद्य) तत्रपांध्यमित्तित्र्यूद्याद्योऽसौ कन्याप्रदायकः ।
 वरो वधूगृहंगच्छेत् गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥२०॥
 पतिपुत्र (वती) पुनः स्त्रीभिस्तथाविप्रैः शुभान्वितैः ।
 मंगल द्रव्य संयुक्तो जपन्वै वेद संहिताम् ॥२१॥
 प्रक्षाल्यपादावाचम्य स्वस्तिवाचं समाचरेत् ।
 भगवन्परिचर्य्यार्थमित्युदीर्य्योद्वहेत्त्रियम् ॥२२॥
 ततो (वि) विद्यां संहितायां पालिकाध्वजतोरणैः ।
 पूजयेद्देवदेवेशं पङ्कजैः कुसुमैः शुभैः ॥२३॥
 अर्चयेद्रमयासाह्वं दिव्यगन्धैर्मनोहरैः ।
 पायसं शर्कराज्यादि प्रभूतफलसंयुतम् ॥२४॥

मुशीतलं पानकं च कर्पूरेण मुनामितम् ।
 सपूनागपत्रा (घा) दि ताम्बूलध्वममपयेत् ॥२५॥
 पश्चान्नीराजनं कृत्वा सर्वं वन्तु निवेदयेत् ।
 पश्चात्सुग्माञ्जलिं दद्यान्नमस्कृत्य च शार्ङ्गिणम् ॥२६॥
 श्रीशैरान जगन्नाथ उभयो पादपात्रयो ।
 अनयासद् सर्वत्र परिचर्या मदाञ्जु मे ॥२७॥
 एव सम्प्रार्थ्य देवेश पश्चात्कर्म समाचरेत् ।
 देवस्य पुरतोऽर्हद् प्रतिष्ठाप्याथ पूर्ववत् ॥२८॥
 आज्यं सस्कारपर्यन्तं कृत्वा मन्यग्निधानत ।
 पूजितोमधुपर्केण कन्यायाश्च मदापकान् (१) ॥२९॥
 नवन्निकावर्हिता च कन्या स मिगलकृताम् (१) ।
 ईक्ष्येत्सुमुहूर्ते तु मन्त्रेण घोरचक्षुषा ॥३०॥
 साद्रा (द्री) क्षतार्चदूर्वारच कन्यां (च) समलङ्कृताम् ।
 लाजाक्षतानिमवाणि पुष्पाणि मुरभीणि च ॥३१॥
 तीर्थस्त्वरयामूर्तिं विकीर्येता मनस्विनाम् (१) ।
 कन्यामुदकपूर्वा च दयं (दद्यात्) कन्याप्रदायक ॥३२॥
 धर लक्षणमंयुक्तं विष्णुरूपमनुस्मरन् ।
 पितादद्यात्सुकन्यां (च) तदभावे पितामह ॥३३॥
 तदभावे पितृव्य स्यात्तदभावेऽपिसौदरः ।
 तदभावे तु जननी तदभावेऽपिगोत्रज ॥३४॥
 तदभाव तु वंधु स्यात्तदभावे नृप (उच्यते) स्मृतः ।
 दारुणामायलाभे तु कन्याकुर्यात्स्त्रियम्बरम् ॥३५॥

अप्रयच्छन्समाप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृतौ ।

माता पिता तथा भ्राता पितृव्यश्च पितामहः ॥३६॥

सर्वे तु नरके यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ।

तस्मात्प्राग्रजमुत्पत्तेः कन्यां दद्याद्विचक्षणः ॥३७॥

उच्चार्य्य ग्रा (ना) मगोत्रे तु दद्यादुदकपूर्वकम् ।

कड्डं कस्मादादित्यादिजपेन्मंत्रं (?) समाहितः ॥३८॥

धर्मे चार्थे च कामे च नातिकाम्येति च ब्रुवन् ।

अहं नाति चरामीति वरो हन्याहतास्त्रियम् (?) ॥३९॥

वरः प्रत्यङ्मुखो भूत्वा गृहीयात्वप्राङ्मुख (स्त्री) म् ।

स्वस्त्रियं कर्त्तव्यानि च कर्माणि च हृद्योसमाचरेत् (?) ॥४०॥

सुहृदोमंत्रवन्तश्च गृहीत्वाजलपूरितम् ।

कलशं मृण्मयं तौ तु मार्जयेत्तुकुशैर्जलैः ॥४१॥

अनुपृष्ठमसीत्यादि मन्त्राभ्याम्परिमार्जयेत् ।

नतस्यस्याशिरसि (?) च निधाय कुशपूर्वकम् ॥४२॥

दक्षिणं (?) तु युगच्छिद्रं मंसः सौवर्णं (?) संयुतम् ।

प्रनर्षंस्त्राप (?) नितस्मस्याशिरसि च ।

निधायकूपे (?) नायाचमानैः शुभाहूये ॥४३॥

वासोभिः समलंकृत्य योक्त्रैर्णैव तु वेष्टयेत् ।

तौ परस्परयो (?) मूर्ध्नि सेचयेदसितान्शुभान् ॥४४॥

ऊर्णामयंकङ्कणन्तु वघ्नीयाच्च तयोः करे ।

पश्चात्तु पुरतोवन्हेः स्थित्वा चैव सुखासने ॥४५॥

ह्यस्य दक्षिणत कन्यामूर्धेश्याऽऽत्मनेशुभे ।
 पश्चादुत्तरतोऽग्निप्रदे स्याप्यशुभान्वितम् ॥१८६॥
 उन्कुम्भं पुरन्नात् मध्येमनपदाचितम् ।
 तण्डुलैश्चगुर्भं स्याद्य पश्चात्कर्मममाचरेत् ॥१८७॥
 तस्या समन्वारधाया जुहुयाच्चतुर क्रमान् ।
 अथर पापितिसृभिरचतु (भि) चयय्य(मपर्य)या ॥१८८॥
 आग्नेन जुहुयाद्गमौ क्रमाप्य (मि रिधानत)अग्न्याधानया ।
 निघ्न्यस्यद्गुम्बस्तत्र प्राद्गुरया (च) म्रिया करे ॥१८९॥
 प(अ)पत्रमोह मन्नांनि ति) वदो कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ।
 आरौपयेनवारमानमोममस्मानभीत्युचा ॥१९०॥
 वध्यात्लाहुपम्नीर्ये (ध्य) ध्राना तस्यनरोऽपिवा ।
 द्वितलोनानानुयेत्यग्निन्तो (त्रिति) पूर्वं श्रुवण तु ॥१९१॥
 अच्छिन्नेवातनिना (?) च जुहुयाद् यमाहुतिम् ।
 अयभूतानु देवा इति मत्रण प्रथमं तप (?) ॥१९२॥
 चम्प द्वितीयेति रुतीव (?) पूष्णान्वितिनूष्णीं सूर्यपुटेव
 जुहुयात्पूर्वमणि (?) ।
 अशमान्यारोह (ह) ता चैव परिणायनमेव च ।
 प्रदक्षिण प्रकर्त्तव्य मत ऊर्ध्वं विच्छलिपतम् ॥१९३॥
 प्रन्यासुचामिनचणात्रिपाटुणानिर्वं कर्मणि ।
 अशमान्यारोहता चैव परिणायनमेव च(धनम्) ॥१९४॥
 आक्रम्योत्तरस्यान्तु दिशिसप्तपदानि तु ।
 गृहीत्वैवपदाङ्गुष्ठ तेषुसक्रमयेत्यति (न्यति) ॥१९५॥

दूपणेन (द्वयणे) पदेत्यादि मंत्रैः समभिरेव च ।
 तयोः शिरसि सिञ्चेत् पूर्णकुम्भोदकैर्जलैः ॥५६॥
 ब्राह्मण्यो जीवपत्यस्तु दृष्ट्वातावभिनन्दयेत् ।
 ततः खिष्टकृते हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥५७॥
 स्पस्तमथप्यंत सणचेद्यानिवंशिनौ ।

अरुंधतीवशिष्टे च ध्रुवं सप्तऋषीन्स्तथा ॥५८॥
 दृष्ट्वाचैव नमस्कृत्वा (त्य) सायंहोमसमाचरेत् ।
 प्राणायामेन संकल्प्य परिपिच्य हुताशनम् ॥५९॥
 पूजयित्वाश्रियासाद्धं जुहुयादाहुतिद्वयं ।

तण्डुलैश्चयचौवीवितिलैर्ब्रीहिभिरेव च ॥६०॥
 अन्यैःवापिशुभैर्द्रव्यैर्वर्जयित्वा च कोद्रवान् ।
 अग्नये स्वाहेति पूर्वं प्रतापन्यं द्वितीयकम् ॥६१॥
 प्राजापत्येनतीर्थेन पूर्णं मङ्गलवारिभिः ।

जुहुयात्यपिपंत्याथ उपस्थानं जपेद् बुधः ॥६२॥
 अग्नेत्वं तु अत्तमेति द्वाभ्यांत्ररभ्यां(?)हुताशनम् ।
 संस्थापयेदुपस्थान्य नमस्कृत्वा(त्य) विसर्जनम् ॥

प्रातः सूर्याहुत होमप्राजापत्यमनन्तरम् ।
 सूर्योन्नो दिवस्पत्वितिसूक्ते (?) नालेव जपेद्बुधः ॥६३॥
 एवमग्निश्च जुहुयादुद्वाहप्रभृति द्विजः ।

सायं प्रातः स्त्रियासाद्धं तदग्निं प्रणमेत्मदा (तदग्निप्रमयेत्)
 एवं होमविधानेन सायंहुत्वाहुताशनम् ।

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चादाशीर्भिरभिनन्दितः ॥६४॥

अन्नारलवणं शुद्ध भुज्जीन (यान) शुभाचिनो (न्यित) ।
 पुष्पालकाररक्षादि वैदपयो (१) समलङ्कृत ॥६७॥
 सत्यवाचा च यस्मत्तो दीक्षितो ब्रह्मचारिणो (१)
 अर्चयेत्त धियायुक्तं पुराण पुण्योत्तमम् ॥६८॥
 ब्रह्मालङ्कारपुष्पादिधूपदीपनिवेदिनैः ।
 ब्राह्मणान्भोजयेत्परचाद् यथाशक्त्या च दक्षिणा(विचक्षण)
 त्रिरात्र दशरारं वा सन्वत्सरमथापि वा ।
 समन्वितत्र नौम्याती (१) दम्पती समलङ्कृती ॥७०॥
 तत स्वमालय गच्छेद्भार्यया सहितो बुध ।
 अग्निदोद्वाहिकारन्दि न पदमत्र समन्वितम् ॥७१॥
 यूपान्त्वत्तानिमन्त्रेणयानमारोहवे (१) (म्हाद्) द्युध ।
 आत्मन्यत्तीत्यर्द्धं चैनमध्या (१) तु तारण ॥७२॥
 कल्याणदेशानृतोऽथमविधान ऋचजपेन् ।
 सुमगलं त्र्युषा वापि तत्र तत्र च तर्पयेन् ॥७३॥
 जापान्देतीति तपेन् (१) रे द्वितीति जपेद्बुधम् ।
 भगवन्तः पुरस्मृत्यः प्रविशेत्तु स्वमालये ॥७४॥
 इह प्रिय तपेन्मन्त्र तु (तृ) र्यघोपपुरस्मृतम् ।
 प्रविश्य स्वगृहे गन्धे तस्मिन्मन्पूनयेद्दरिम् ॥७५॥
 त्रितानादि मुशोभास (दृष्य) मण्डले सुमनोहरे ।
 पूनयेत्सुप शम्भायाश्रियासार्धं सनातनम् ॥
 पुर्षर्मनोहरं शुभ्रैर्गन्धैरामोदिनैः शुभ्रैः ।
 पूरैर्दीपैश्चताम्रैश्चामरैर्नालान्तकैः ॥७६॥

नैवेद्यं विविधैर्भक्ष्यैः भोज्यैः पक्कफलैस्तथा ।

पूजयित्वा नमस्कृत्वा जपेन्मन्त्रद्वयेनतः (द्वयं ततः) ॥७८॥

शतमष्टोत्तरं तत्र यथाशक्त्या जपेन्मनुः ।

ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा याहीयं (पश्चात्) संप्रार्थयेत्ततः ॥७९॥

युवा (पुत्रा) वग्रहमनुष्याणां सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।

दासीदास स्वरूपेण परिचर्या च सर्वदा ॥८०॥

आवयोः सर्वकार्येषु सर्वदेशेषु चैव हि ।

परिचर्यास्तु पुत्रो यो पादाज्यं (?) युवयोः सहः ॥८१॥

एवं संप्रार्थयेद्देवं ईश्वरं चाग्रदम्पती (?)

नमस्कृत्वा (त्य) पुनस्तत्र होमकर्म समाभ्येत् ॥८२॥

अभेयवंश्यातु उद्दृश्वमेरायत्रतुदम्पती ।

गृहप्रवेशांगभूतं होमं कुर्यादशेषतः ॥८३॥

विवाहाग्निमुपस्थाप्य चेत्यं कुर्यादशेषतः ।

अतः प्रजाजनमिति ऋग्भिश्च तिसृभिर्घृतम् ॥८४॥

हुत्वाथ मार्जयित्वाद्यै रभिप्राशनमुच्यते ।

आज्ययोपेणवाभक्तिहृद्ये शैतेपरस्परम् (?) ॥८५॥

ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समाचरेत् ।

ब्राह्मणान्भोजयेत्तेषामाशीर्भिरभिनन्दितः ॥८६॥

बधूवस्त्रैन्ततांते (?) तु दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।

नमनतिल (?) सूक्तेन आशीर्भिरभिनन्दयेत् ॥८७॥

तत्र पाकं वितान्ते तु केचिदिच्छन्ति सूरयः ।

महाव्याहृतयस्तत्र होमंकुर्याद्विधानतः ॥८८॥

सदास्तान्ब्राह्मणांस्तत्र पूजयेच्छक्तितोनरः ।
 ब्राह्मण्वथं ब्राह्मणं सर्वं विशेषेण प्रपूजयेत् ॥८६॥
 हरिं सम्पूजयेत्तत्र भक्त्या सम्यग्विधानतः ।
 भोजयित्वा तु तं भक्त्या नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥८७॥
 पाणिग्रहणप्रख्यात (?) संगृह्य हरि मर्चयेत् ।
 सायम्प्रातश्च जुहुयाद्यावज्जीवं समाहित ॥८९॥
 स्वयमेव तु दातव्यं पतिम्वापुत्रमेव वा ।
 कुमारीम्वाप्य(म्य) शिष्यो वा श्रुत्विग्वा(श्रुत्विजं) शुभलक्षण
 आपत्काले तु सम्प्राप्ते समिदारोपणं स्मृतम् ।
 स्मृतं हुत्वा वा ज्ज्याहुती मेकालभ्यतादे (?) श्रुत्वा तथा ॥९३॥
 व्रते तस्मिन्समाप्ते तु पुनरायोपणं (पोषणं) स्मृतम् ।
 आरप्यमेव सम्प्राप्य जुहुयाद्वप्यवाहनम् ॥९४॥
 विवाहन्धनमध्ये (?) तु गारिते ह्यव्यवाहने ।
 घेनुं दत्त्वा च विप्राय पुनराधानमाचरेत् ॥९५॥
 अश्मरारोहणञ्चैव परिणायनमेव च ।
 पादानाक्रम (?) वापि सर्पमप्रसमाचरेत् ॥९६॥
 आतारकोदयान्स्थित्वा नित्यहोमं समाचरेत् ।
 विवाहाहुतयश्चैवलाजाहुतय एव च ॥९७॥
 ना(आ)हुतयश्चैव तस्मिन्तस्मिन्नारोहणादिवम् ।
 अत्रोज्याननिर्वपण (?) भर्तायभ्य च सोदरा ॥९८॥
 पर्वण्यतिक्रमे वापि कालातिक्रमणन्तथा ।
 सीमातिक्रमणेचैव षेराकीटादि दूषिते ॥९९॥

प्रायश्चित्तादि दर्तिहि (?) होतव्यात्र श्रुवेण वै ।
 तदभावे (तु) होतव्यं समिद्धिर्वातिलैः यवैः ॥१००॥
 अन्योन्यस्यशतेरिष्टंद्रव्यं देस्त्विष्टकृतं हुवेत् (?) ।
 विदानिरुप्रवेदा हि इत्येकादेयमित्यर्चम् (?) ॥१०१॥
 योऽग्निदेववीतये कुचित्मुन (?) इत्यृ चा ।
 आमानो (?) अस्मित्यथा जुहुयादाज्यमेव च ॥१०२॥
 प्रायश्चित्ताद्याहुतयोहोतव्या तत्र कर्मणि ।
 अतिक्रमे प्रतिपनं (?) पुराधानं तथा चरेत् ॥१०३॥
 सूतके मृतके होममनेनैव तु कारयेत् ।
 एवं होमं प्रकुर्वीत सायं प्रातः सदागृही ॥१०४॥
 पक्षान्तं जुहुयादिष्टं (?) चरुणादत्त सत्तमः ।
 अग्निमग्निं च सोमाभ्यां इन्द्राग्निभ्यां शशिक्षयम् ॥१०५॥
 सायम्प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रमतन्द्रितः ।
 निर्वपेत्यथयज्ञाश्च विधिना प्रत्यहं गृही ॥१०६॥
 ऋतौ तु प्रथमेप्राप्ते गर्भाधानं समाचरेत् ।
 रजोदर्शनमारभ्य त्रिरात्रं न स्पृशेत्स्वयम् ॥१०७॥
 चतुर्थेऽन्दि (च) सम्प्राप्ते स्नात्वा शुद्धाभवेत्तु सा ।
 कृत्वास्वरूपयनंतस्याः (?) पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥१०८॥
 प्रातरुत्थायासने हुत्वा तस्मिन्होमं समाचरेत् ।
 विष्णुर्योतिनमेश इति पादक्रमेण तु ॥१०९॥
 ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चादाशीर्भिरभिनन्दितः ।
 तान्तुस्वलंकृतां क्षौमां गच्छेद्युग्मासुरात्रिषु ॥११०॥

षोडश निशास्तासामाद्यान्मिषन्तु वज्रयेत् ।
 पर्वसु ब्रह्मचारी स्यात्तयाचाद्यग्निनेषु तु ((दि) ॥१११॥
 प्रतोपवासदिवसे सूतके मृतकैऽपि वा ।
 शुभलघ्ने शुभदिने चन्द्रतारागलान्विते ॥११२॥
 सकृद्गच्छेत्स्त्रियं मौनी पुत्रप्रहाणा (काक्षया) निरीक्षणे ।
 ष्वमेव (?) सूतके मृतकैऽपि वा मल्येशुभदिने ॥११३॥
 चन्द्रतारागलान्विते सयुक्तं पुत्रवैतनयेत्सुधी ।
 वृत्तीये गर्भमासे तु कुर्यात्पुंसवनं तत ।
 ज्योषितन्तुगर्भिण्यामिज्यार्ये तु प्रयोनयेत् ॥११४॥
 पूर्वाण्डे सूर्योदयात्पुं स्नात्वास्वस्तिनाचनमाचरेत् ।
 प्रातरौषाशनं हुत्वा तस्मिन्होमं समाचरेत् ॥११५॥
 स्नपयित्वाचरेत्तत्र इज्याध्यानादिकंचरेत् ।
 अपरावाज्यभागौ तु हुत्वा परचाचरं तथा ॥११६॥
 प्राजापत्येनमत्रणं जुहुयादाज्यमयुतम् ।
 समानरूपत्वाद्यगौ गोदधे प्रसूतेन तु ॥११७॥
 प्राप्रयतो स्त्रियमत्तात्रिनारं घृतमयुतम् ।
 षभिणम्या नामिकाया त्रिनामौषधीरमम् (?) ॥११८॥
 शतुकरो (?) तु वैतस्या मत्राभ्यां सुममाहित ।
 प्रनायजीवपुत्राभ्यां मत्राभ्यात्तत्समाचरेत् ॥११९॥
 इनिं सुशिवतोमेति (?) हृदयं समुपसृजेत् ।
 ततस्त्विष्टकृतं हुत्वाहोमणेषु समापयेत् ॥१२०॥

चतुर्थे मासिगर्भस्थं सीमन्तोन्नयनं चरेत् ।
 पष्ठेऽष्टमेवाकुर्वीत शुक्लपक्षे शुभेदिने ॥१२१॥
 नान्दी श्राद्धं तु पूर्वाण्हे कुर्वीत पितृदेवताः ।
 स्नात्वा पराण्हे कुर्वीत स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥१२२॥
 सुपुष्प मण्डपे रम्ये वितानध्वज शोभिते ।
 पजयेद्विधिवद्विष्णुं सुगन्धकुसुमैः शुभैः ॥१२३॥
 वह्न्यालङ्कारभूपाद्यैः धूपदीपनिवेदनैः ।
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च विवधै स्विष्टकारतैः ॥१२४॥
 नाना पक्षैः सुहृद्यै (१) श्च पूजयेद्वितपूर्वकम् ।
 तौ दम्पती नमस्कृत्य लक्ष्म्या युक्तं सनातनम् ॥१२५॥
 तस्यैव पुरतः पश्चात्संस्तीर्यानुडुहस्त्वं (?) ।
 तस्मिन्समुपविष्टौ तु प्रातर्होमः समाचरेत् ॥१२६॥
 तस्मिन्नग्नौ तु जुहुयादाज्यमिध्यादिपूर्वकम् ।
 धाता धातु न इतिद्वाभ्यां राकाभिमित्रस्वा (?) ॥१२७॥
 नेज्यमेचेतिसृभिः (?) प्रजापतित्सित्रऋचा तथा ।
 हुत्वाशिलालुलशेन (?) त्रिशुल्क सलिलेन तु ॥१२८॥
 त्रिभिश्चकुशपिजलैर्जपेद्भूर्भुवः (?) स्वरोमिति ।
 पल्पासीमे (?) तु मध्ये तु त्रिवारं सम्यगुच्चरेत् ॥१२९॥
 नामभिः कीर्त्तनैर्दिव्यैः देवदेवं जनार्दनम् ।
 समाप्य होमशेषन्तु ब्राह्मणान्भोजयेत्सुधीः ॥१३०॥
 ब्रह्मस्यब्राह्मणा (?) यत्र दद्यादेकं शुभेदिने ।

सपुत्रा तस्करा (छायेवानुगता) शुद्धा सदाभर्तृपरायणा ।
 श्वश्रूश्वशुरयोः पादवन्दनं प्रत्यहंचरेत् ॥ ७ ॥
 गृहं नित्यमलङ्कार्यादुपलेपादिरंजनैः ।
 अभ्यञ्जनमलङ्कारगन्धपुष्पादिधारणम् ॥ ८ ॥
 मिष्टान्नभोजनं गानंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ।
 स्वतन्त्रपुरुषाणां च प्रलापं सप्रचोदनम् ॥ ९ ॥
 परवेशमनिवासं (सो) वा पुंसांस्त्रीभिश्चसङ्गमम् ।
 द्वारोपवेशसंस्पृष्टं गवाक्षावेक्षणं तथा ॥१०॥
 केशवस्त्रादिविन्यासं पुरुषाणां निरीक्षणम् ।
 ताम्बूलगन्धपुष्पादिग्रहणं पुरुषान्तरात् ॥११॥
 वादित्रगीतनृत्याद्यमुत्सवानांनिरीक्षणम् ।
 स्त्रीकुर्यात्पतिना सार्द्धं सभायाश्चप्रवेशनम् ।
 अपावृतास्यं हास्यं च पानं दुर्जनसङ्गमम् ।
 पाशाविशेषणंचैव दूषणं कुलयेपिताम् ॥१३॥
 अनूढां तु पिता रक्षेद्भर्ता तु तदनन्तरम् ।
 पते(त्य)रुद्धं च पुत्रश्च तदभावेश(स)ना(जात)भयः ॥१४॥
 वांधवाश्च ततो राजा नस्यात(न्त्र्यंस्त्रियःक्वचित्) किंचित्स्त्रियां
 हीनासुस्याद्भवेदीवीगर्हितासाभवेद्द्रुवम् (?) ॥१५॥
 भर्तुःप्रियहिते युक्ता सदाचारा जितेन्द्रिया ।
 इह कीर्त्तिमवाप्नोति गतिम्प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥१६॥
 स्त्रियाभर्तुर्वचः कार्यमेव धर्मः सनातनः ।
 भिन्नमर्यादवृत्तिश्च न तु तस्यानुकूलता ॥१७॥

भर्तुं धानापितृव्यश्च श्वसु-न्वसुग-देवरे ।

पुत्रैश्च पूननीया स्त्री भूपणाच्छान्नाशनै ॥१८॥

परमापद्यपि मदा मनोवाकायस्त्रमभि ।

नान्येपतिर्नपुत्रीवात्तया (१) कुर्वन्नध-पतेन् ॥१९॥

वयसन्तु(वचपा तु) षोडशाद्दूर्ध्वं पुत्रवापिन मसूरांन् ।

अन्येषामात्रसस्पर्शान्महाहानिर्भवन्निव ॥२०॥

मैथुन हसन स्नेहसलाप गात्रमगमम् ॥

एकशाण्याशन वपुषोर्णै (स्वपुत्रणापि)वापि हानिदम् ॥२१॥

अभ्यग गात्र सस्पर्श (शं) पुत्र वापि न योजयेत् ।

भर्तुरन्यनचत्रूयात्सुन्दरो(ऽपि) (पमिनियो)भवेकचिन् ॥२२॥

भर्तुं गरोपितां निष्ठां न ब्रूयाच्छुणुयान्न च ।

पितर मातर पुत्र भ्रातर वा गुणं तथा ॥२३॥

धिद्धेपन (त्रिद्विपन्त) त्यजेद्भर्तुं (१)यथाभर्तुंस्तथा भवन् ।

ताम्बूल दन्तकाष्ठ च स्नान मञ्जनमूपये ॥२४॥

स्पर्शन चैव सर्वत्र त्यजेत्सुष्पजती मती ।

त्रिरात्रतु हि न स्नायात् तत शुद्धामर्तु मा ॥२५॥

शुद्धामर्तुं (सा च) श्चतुर्थेऽन्हि स्नानेन स्त्री रजस्वला ।

न्वैकर्मणि पित्रे च चतुर्थेऽहनिशुद्ध्यति ॥२६॥

श्रुतुस्नाता तु या नारी सत्रिधौ नोपगच्छति ।

घोरायांभ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र सशय ॥२७॥

अर्थधाम (१)शरीर च भर्तार या हि वञ्चति ।

युगकोष्मिहम्याणि पच्यते नरकाग्निना ॥२८॥

पुरतो याचमानं च भर्तारं न ददाति या ।
 कल्पकोटिसहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमिः ॥२६॥
 अदुष्टां विनतां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 सप्तजन्म भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यं च पुनः पुनः ॥३०॥
 वृद्धोव्याधियुतोवापि दरिद्रो वा कुरूपवान् ।
 कोऽपिवापि भवेद्भर्तातन्देवमिव पूजयेत् ॥३१॥
 भर्तुः पुरस्तादुत्थाय कृते (त) शौचं (च) क्रियादिभिः ।
 दंतधावनपूर्वं तु कंठस्नानं समाचरेत् ॥३१॥
 हरिद्रासहितेनैव स्नात्वा मुक्ताण्यपावृता (शुक्लाम्वरावृता) ।
 केशप्रसाधने (नं) कृत्वा वध्वा कवरिकांकुचैः ॥३३॥
 अलंकृत्वाऽथ स्वांगं वै गंधपुष्पादिधारणैः ।
 श्रीशं नत्वा गुरुन्तत्वा पश्चात्कर्मसमाचरेत् ॥३४॥
 दासी (दाससुतान्) दशतनो भृत्यांस्तत्र कर्मसु योजयेत् ।
 अलंकुर्वीत हर्म्याणि सेचनैरंगवह्निभिः ॥३५॥
 अर्चयेज्जगतामीशं गंधपुष्पफलौदकैः ।
 यज्ञार्थन्तु पचेदन्तमात्मार्यं न कदाचन ॥३६॥
 शुचौ देशेवहन्यामुधान्यं (?) प्रयतवावशुचिः ।
 त्रिवारमेवहन्यानु (?) तंऽस्तञ्छुक्वत्तरं ॥३७॥
 भांडानां सेचनै (नं) कुर्यात्पंच (गव्य)र्यं च सुकर्मसु ॥
 शौचाचमनस्नानार्थं भांडानि च यद्विन्यसेत् ॥३८॥
 जलपूर्णानि भांडानि सेचनार्थानि यानि च ।
 वेश्मन्येव च संस्त्राप्यनैवरान् (?) गृह्यतेकचित् ॥३९॥

पव(च)नार्थानिभांडानि नवान्यैश्च तु नित्यश ।
 अलाभेश्चालनं कृत्वा दध्वा(ग्ध्वा)त्रै(च)यतिर्यै(ग्रुमै)म्सुगैः ४०
 पुनः प्रक्षालयचनं (?) कुर्यान्तेषुमुदेरमसु ।
 भांडातरंजलंमीत्या शोधयित्वा सुरासमी ॥४१॥
 त्रिवारंशोधयित्वाऽथ जलकुम्भे प्रपूरयेत् ।
 तत्रचालायूपुनान्मादं (?) च प्रकल्पयेत् ॥४२॥
 क्षालयित्वा करैर्भांडं (?) पृष्टौ प्रक्षालयेत्ततः ।
 तंडुलानतक्षालयेत्पश्चान्(?)त्रिचतुर्वायता(रुक्)सदा ॥४३॥
 संवंशोप्यतंडुलाश्चाद्भि (?)श्चत्पचनभावहेत्(मारभेत्) ।
 आरनालं न कर्तव्यमापद्यपि कदाचन ॥४४॥
 आरनाले हि विप्राणा सुरानुत्तम (?) संशयः ॥
 केशानां रंजनार्थायनि(ल) त्रिमत् (तैलेन) (?) संयुतं ॥४५॥
 केशाया (न) (?) (प्र) क्षालयेत्त्रिपंज रस भेषवा ।
 मापमुद्गादिचूर्णं वा तित्तिणीफलमेववा ॥४६॥
 कस्तूरी घनमारंवा चन्दनाद्यं प्रकल्पयेत् ।
 शाल मूलशुभ्र (?) वदन रंजयेत् ॥४७॥
 त्रिवारं क्षालयेत्पश्चात्सम्यग्यत्रासि (?) योजयेत् ।
 अग्निपुण्ड्रमंडलं (?) कृत्वावन्निक्वाप्टै प्रक्षीपयेत् ॥४८॥
 अमेध्यं गंधकाष्ठानि कण्टकानि स्फुलिङ्गकान् ।
 अंतघ्राण्युपपन्नानि (?) सोच्छिष्टानि विसर्जयेत् ॥४९॥
 केशलेपादि संयुक्तान्यमेध्य स्पर्शनानिच ।
 चित्तिमृष्ट (?) काष्ठा पूर्वोपकरणानिच ॥५०॥

चर्मास्थि (?) समवेतामित्परीपं शुक्लमेव च ।
 उच्छिष्टशुक्ल (व्त) पर्णानि न बन्हौ विनियोजयेत् ॥५१॥
 शुष्कगर्व्यं पुरीषञ्च शुद्धमग्नौ प्रदीपयेत् ।
 महिपाश्वखरोष्ट्रादी(णाम्)न्पश्वादी(नाम्)श्चविवर्जयेत् ॥५२॥
 विभीतकं तथा शिग्रु कार्पासं रेणुकन्तथा ।
 खर्जूरं तालहिन्तालं केतकी शणशाल्मलीन् ॥५३॥
 कपित्थं पैलवं चैव तिडकं तापसन्तथा ।
 खर्जूरी वदरी मोचा महातक कपिञ्जलौ ॥५४॥
 तुलसी राजवृक्षौ च मध्ये दग्धानि यानि च ।
 एवमादीनि काष्ठानि न बन्हौ विनिवेदयेत् ॥५५॥
 तापयेन्नीलवृतेन वर्न्हि वस्त्रेण नैव च ।
 विष्णोर्निवेदनाथाय रा(पा)चयेदोनादिक(ये)श्च विशेषतः ॥
 स्निग्धपथ्यं तथा शुद्धं शुभ्रं रुच्यं मनोहरम् ।
 यावपेदोदनाद्यं(पाचये दौदनाद्यं)तु चायता नियतेन्द्रियः ॥
 लवणं गुड़ (?) तैलाप्लगुडान्संग्रहेतथा ।
 मरीच लवणान्लाज्य (?) गुड़ सूपादिसंयुतम् ॥५८॥
 पाचयेत्कन्दमूलानि भक्ष्यं शुद्धं मनोहरम् ।
 अन्नञ्च पाचयित्वैव सुधीर्विष्णुं निवेदयेत् ॥५९॥
 अतिथिं च गुरुञ्चैव भोजयेत्पतिः (स्वसुतान्ततः) ।
 स्वभर्तारं भोजयित्वा स्वयं भुञ्जीत योपिता ह० ॥
 सन्तोषं परमास्थाय पतिं सन्तोषयेद् गुणैः ।
 सदा धर्मपथे युक्ता सदा भर्तृपरायणा ॥६१॥

परप न वदेत्किञ्चित्सदा मधुरवाम्भवेत् ।

यद्योत्पन्नेन द्रव्येण सतुष्टा विगतज्वरा ॥६२॥

परमापद्रुगता वापि भर्त्तारं न निषेधयेत् ।

भिक्षां च भिक्षवे दद्यादनृष्टृत्ते तु(?) हमाविना ॥६३॥

न च संभाषयेत्किञ्चिद्द्रुष्टृत्तकथनादिभिः ।

अल्प(?)शायामशु ध शयीत गंधपुष्पादि वर्जिता ६४॥

भवेत्पत्युत्पथि कृता न च सन्ताप कर्षिता ।

मरणेचाति कीर्त्तिश्चसमाप्नोति (हि) परां गतिम् ॥६५॥

आर्त्तार्त्तं मुदिते हृष्टा प्रोषिते मलिना कृता ।

मृनेत्रियेत या पत्यौ सा स्यो ज्ञेया पतिव्रता ॥६६॥

साध्वीनामेव नारीणांमग्निप्रयेत् (?) नाश्रुतो ।

नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो मृते भर्त्तरि कुत्रचित् ॥६७॥

तिस्र कोटयोर्ध्वं कोटीश्च यानि रोमाणि तानि च ।

तावद्दर्पसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥६८॥

ब्रह्मघ्नोवा सुरापोवा मित्रघ्नं वापि दुष्कृतिम् ।

पतिं पुमास नारी (च) पतिं यानुश्रुता भवेत् ॥६९॥

यावद्भर्त्तारमालिङ्गय मृतमग्नौ प्रवेशयेत् ।

सामुद्रलोके भान्वीति (च मुख)दिवि सम्पूज्यते सुरैः ॥७०॥

यदि प्रविष्टं नरकं वदध्वा पारो मुदास्ये ।

सम्प्राप्य यातनास्थान गृहीतो यमकिंकरैः ॥७१॥

तिष्ठेगे (न्वा) विवशोदीनो वैष्टमानः स्वकर्मभिः ।
 व्यालग्राही यथा सर्पं वलादुद्धरते विलात् ॥७२॥
 तद्वद्धर्त्तारमादाय दिवं याति ततो वलात् ।
 तत्र सा मुत्रपरमा स्तूयमानाप्सरोगणैः ॥७३॥
 मोदते पतिना साद्धं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 प्रथक्चित्तिं समारुह्य नविप्रा (?) गन्तुमर्हति ॥७४॥
 इतरेषां नुवतां (युवतीनाम्) स्त्रीधर्मोऽथ परः स्मृतः ।
 दुर्वृत्तं तारयेत्साध्वी (?) सद्वृत्तयवमन्यगात् ॥७५॥
 भर्त्ता यत्पदमाप्नोति तेन तत्पदमश्नुते ।
 गर्भिणी वा विदेशस्था सूतिका वा भवेद्यदि ॥७६॥
 नचानुगमनम्भर्तुर्ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ।
 शिरसोमुण्डनं कृत्वा सर्व(वस्त्रालङ्कार)विवर्जिता ॥७७॥
 एक भुक्त्वाह्लाधः स्नायी (शा) स्नानं त्रिपवणंचरेत् ।
 चान्द्रायणे नयेत्कालं कृच्छ्रेण विजितेन्द्रिया ॥७८॥
 नित्यमभ्यर्चयेद्देवं वासुदेवं सनातनम् ।
 तत्वज्ञान समायुक्ता विरक्ता विप(येष्वतः) यौधतः ॥७९॥
 विशुद्धा विजितक्रोधा कामलोभविवर्जिता ।
 जितेन्द्रिया शुभाचारा ह्यन्वाज(?)नियताशना ॥८०॥
 त्रिकालमर्चयेन्नित्यं वासुदेवं सनातनम् ।
 ध्यायञ्जपन्नमस्कुर्वन् कीर्त्तयन्नामभिः शुभैः ॥८१॥
 एवं व्रतसमाचारा नारायणपरायणा ।
 सापि भर्त्तारमुद्धृत्य प्रयातिम् परमांगति ॥८२॥

मृते भर्त्तरि नारीणा मन्त्रचयं यथोक्त(वन)यान् ।

अग्निप्रवशन वापिन्यना (१) दम्नानिर्गमत् ॥१३॥

इति वशिष्टस्मृतौ पातिप्रतयर्मवर्णननाम षष्ठमोऽध्याय

अथ षष्ठोऽध्यायः

नित्यनैमित्तिकविधिवर्णनम्

ऋषय ऊचु ।

भगवन्ब्रूहि त्वन्न त्रिष्णोराराधनम्परम् ।

नित्य नैमित्तिक यत्तन्मन्त्राणां च विधिं तथा ॥१॥

श्री वशिष्ट उवाच ।

शण्ड्वमृषय सर्वे हरिपूजाविधिम्परा ।

नित्यमाराधनमादौ वक्ष्यामि मुनिमत्तमा ॥२॥

ब्राह्म मुूर्त्ते(चो) ऊधाय मुन्वम्प्रभ्रात्य वाग्यत ।

आचम्य प्रयतोभूत्वा जपेद्गुण्परम्पराम् ॥३॥

ज्वालु(त्रिष्णुश्च)मन्मनसाध्यात्वा प्रथम्य च पुन पुन ।

योगध्यानविधानेन ध्यायेद्विष्णुमतन्द्रित ॥४॥

मनसेत्यादि मन्त्रेण सयुज्याथ प्रणम्य च ।

सकीर्त्यं नामभिर्निर्व्यै स्नात्वा मुनिभिरेव वा ॥५॥

गच्छेद् भ्रामाद्ब्रह्मि पश्चाद् वाग्यतो नियतेन्द्रिय ।

नैर्ऋत्या पश्चिमे वाथ शुद्धदेशे च निजने ॥६॥

(?) कृत्वा यज्ञोपवीतंतुकंठतः ।

प्रष्टलंविता अन्तर्धाय तृणन्तृ (?) मिशिरः ॥७॥
 प्रावृत्य वाससा वाचं नियम्य यत्नेनष्टीवना (दिक्म्)
 ष्टिसर्वजितैः ।

विष्मूत्रे च ततः कुर्याज्जनैरनवलोकितः ॥८॥

न नद्यां मेहनं कुर्यान्नैवाप्सु न च गोमये ।

नोपजीव्याद्द्रुमद्धायां तथा यज्ञतरोरधः ॥९॥

न च सस्ययुतेक्षेत्रे तथा हलनिवा (पा) तने ।

नारामे न च केदारे न च यज्ञतृपोषु च ॥१०॥

न वर्त्मनि शिलास्पृष्टे न विले न जलाशये ।

न नारीजनसञ्चारे न शाकफलसंयुते ॥११॥

वृन्दावनसमीपे तु गोष्ठी (ष्ठ्यां) पुष्पद्रुमेषु च ।

नोत्सृजेन्मलमत्यर्थं (मूत्राद्य) मापद्यपि विचक्षणः ॥१२॥

उत्सृज्य मलमूत्रे च वृत्त (शिशन) मुत्थाय वाग्यतः ।

मृद्भिरभ्युद्धृतैस्तोयैः शौचं कुर्याद्यथाविधि ॥१३॥

रग्नि(?)भावं जलं त्यक्त्वा शौचं कुर्यादनुद्वृत्तैः ।

पश्चान्तत्प्रोक्षयेत्तन (प्रक्षालयेत्) (स्थानं) मन्यथा न
 शुचिर्भवेत् ॥१४॥

मृदकूले च नद्यां तु न कुर्याच्छौचकर्मणि ।

तटाकान्ते च वा(प्या)यादौ जलान्त मृदमाहरेत् ॥१५॥

इतरत्र तदर्धवाशौ (न्ते) चे कर्मणि योजयेत् ॥१६॥

उत्तरत्र तदद्दंश्च शौचे कर्मणि योजयेत् ।
 कृत्वा शौच विधानेन सम्यगाचम्य पूर्ववत् ॥१७॥
 दन्तानां शोधनं कुर्यात्काष्ठैः कुर्याद्दूयथोक्तवत् ।
 कनिष्ठिकाग्रवत्स्थूलं द्वादशांगुलमायतम् ॥१८॥
 कण्ठकक्षीरवृक्षोत्थं पूर्वामिकृतपूर्वकम् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखोवापि उपविश्य च वाग्यत ॥१९॥
 दन्तानां धावनं कुर्याज्जिह्वालखनमेव च ।
 अकोलं खदिरश्चूतस्त्रार्थवोदुम्बरो यट ॥२०॥
 अश्रातकं मधूरुश्च प्लक्षं जम्बूतं (क) वैणयम् ।
 अपामार्गं तित्तिणीश्च कुटजं कुरवन्तथा ॥२१॥
 कदम्बश्च शिरीषश्च धात्रीरुचकमेव च ।
 जम्बीरनिम्बवृक्षोत्थदन्तकाष्ठानि योजयेत् ॥२२॥
 (निषिद्धं) शिम्बुवदं रशम्यश्च (?) शिगुषौ ।
 पीलुं पलाशनिर्मुण्डी कपित्थं धिल्वचन्तथा ॥२३॥
 खजूरं नारिकेलश्चवेतकी युगसम्भवम् ।
 कदलीतालकापांसवदरीतापमन्तथा ॥२४॥
 अन्यानि च निषिद्धानि वज्जयेदन्तधावनम् ।
 तुषागरकपालाश्मवृणभस्मायसादिकं (?) ॥२५॥
 सिकताधम्रवर्मांस्थिं वर्जयेदन्तधावनम् ।
 द्वादश्यां प्रतिपत्याष्टम्यो नवम्यां शशिसत्रये ॥२६॥

श्राद्धेऽन्धि वर्जयेत्काष्ठैर्दन्तानां शोधनं बुधः ।
 यत्रैव शोधयेद्दन्तानां ङुपैर्द्वादशैर्जलैः ॥२६॥
 आचम्य पूर्ववत्पश्चात्सपवित्रकरणेन वै ।
 नद्यां तटाके वाप्यादौ पश्चात्स्नानं समाचरेत् ॥२७॥
 कृत्वाऽथमर्पणस्नानं पूर्वन्तु सुसमाहितः ।
 आचम्य मन्त्ररत्नेन प्राणायामं समाचरेत् ॥२८॥
 अभिमन्त्र्य जलम्पश्चान्मंत्ररत्नेन वैष्णवः ।
 विल्वंकुंकुम नागकेसरं (सौगन्धिकन्तथा) ॥२९॥
 जलजानि च सर्वाणि कदम्बकुटजन्तथा ।
 दमनं खर्वमूलथ्य मेरुकं हरिपत्रकम् ॥३०॥
 एवमादीनि चान्यानि सुरभीणि समाहरेत् ।
 निर्गन्धं छिन्नपत्रं च कीटाद्युपहतन्तथा ॥३१॥
 आघ्रातं शकुन्ताद्यैश्च स्वयं च पतितम्भुवि ।
 अन्यशेषं पर्युषितं वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥३२॥
 प्रथितानि च पुष्पाणि नैव पर्युषितानि वै ।
 एवमादाय पुष्पाणि पूजार्थं गृहमाविशेत् ॥३३॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च सम्यगाचमनंचरेत् ।
 यागभूमिं प्रविश्याद्भिः सम्प्रोक्ष्यास्त्रं च विन्यसेत् ॥३४॥
 उपविष्टो गृहे रम्ये रंगवल्यादि शोभिते ।
 वितानाद्यैः सुशोभाढ्यैः शुभैर्दीपैर्विराजिते ॥३५॥
 चन्दनागरुकस्तूरीकर्पूरागरुवासिते ।
 सम्पूज्य मंत्रयेत्तस्मिन् चयेत्पीठकेऽशुभे ॥३६॥

तस्मिन्नास्तोर्यं पर्यङ्कं रम्यं श्लक्ष्णान्तरे शुभे ।
 त्रिकीर्यं तत्र पुष्पाणि रम्याणि सुरभीणि च ॥३७॥
 तस्मिन् (शुभामने) देवमचयेद्रमयासह ।
 मरणेन रजतेनापि ताम्रकाम्याश्मदाहभि ॥३८॥
 देवस्य प्रतिमा कृत्वात्मर्वल्लक्षणसंयुताम् ।
 पद्मामनस्य देवशं सर्वलक्षणशोभितम् ॥३९॥
 चतुर्भुजमुदारग शंखचक्रगदापरम् ।
 चामीकरश्रियायुक्तं सर्वाभरणभूषितम् ॥४०॥
 नाट्या च धरण्या च पार्श्वयोः पशोभितम् ।
 ण्यश्च प्रतिमा कृत्वा देव सम्पूजयेद्दरिम् ॥४१॥
 प्रतिमाया अभाव तु शिला वा समप्रकल्पयेत् ।
 शालग्राम शिवायान्तु स्मृत्वा पूर्वोत्तत्रिप्रहम् ॥४२॥
 कृष्णाग्निने कुश वापि कम्बले वापि पीठके ।
 ण्यविष्य गुम्भत्वा पूजयेत्सुभमाहित ॥४३॥
 पूजयित्वा गुम्भं पूर्वं पश्चाद्देव ममर्चयेत् ।
 सुम्ब वद्वासनो भूत्वा भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥४४॥
 आत्मान शिरसि स्थाप्य हृदि मन्त्रिन्तयेद्दरिम् ।
 महापातक(?)पचाग तथोपागस्तसक्त ॥४५॥
 विरवा मम्मरदासु वशां दिव्यां शुभां (तथा) ।
 निमज्ज्यासु तपैत्पदधान्मन्त्रात्त समाहित ॥४६॥
 ऊथाय जलमादाय मणैर्वाभिमन्त्र्य च ।

प्राशयित्वा त्रिराचम्य देवार्दींस्तर्पयेद्विजः ।
 उत्तीर्यपीत्येद्वयं (?) पुनराचमनं चरेत् ॥४७॥
 सोत्तरीयं च कौपीनं वस्त्रयुग्मं च धारयेत् ।
 आचम्य धारयेत्युरु(?) (दूर्ध्वपुण्ड्रविधानतः) मृदमुत्रे ॥४८॥
 नासिका मूलमारभ्य केशान्तं सुप्रकल्पयेत् ।
 त्र्यङ्गुलं तस्य विस्तारश्चतुरङ्गुलमायतः ॥४९॥
 सान्तरालं द्विजः कुर्यात्पाश्वावंगुलमात्रकम् ।
 धारयेदूर्ध्वपुण्ड्राणि ललाटे चोक्त पूर्वकम् ॥५०॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु लक्ष्मी स्थानं प्रकल्पयेत् ।
 हारिद्रेण च चूर्णेन कुंकुमेन सुगन्धिना ॥५१॥
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहस्तुसपवित्रकरस्तथा ।
 सोपवीतो वद्धशिखः सन्ध्यां पूर्वोक्तवच्चरेत् ॥५२॥
 स्नानकर्मण्यशक्तस्तुधौतं धृत्वाऽथ वाससी ।
 मन्त्रैः सम्मार्जयेदग्निः शुचिरब्दैवतै द्विजः ॥५३॥
 ध्यायन्नारायणं देवं मन्त्ररत्नेन मार्जयेत् ।
 अभिमन्त्र्य जलं प्राश्य पश्चादाचमनं चरेत् ॥५४॥
 सन्ध्यामुपास्य विधिवज्जापाजप्यं (जापंजप्त्वा) हि पूर्ववत् ।
 तर्पयेन्मन्त्ररत्नेन शक्त्या देवं जनार्दनम् ॥५५॥
 तदीयां स्तर्पयेशनिष्पाद्य(?)स्नान वस्त्रां पुनराचमनं चरेत् ।
 पुष्पाण्यादाय पूजार्थं स्य(आ)रामेवाप्यरण्यके ॥५६॥
 उपादेयानि पुष्पाणि गृहीयाद्वैष्णवोद्विजः ।
 शुचौ देशे शुचिर्भूत्वा कुर्यात्पुष्पस्य संग्रहम् ॥५७॥

तुल्यो जानि पुष्यं च सेमती नयमल्लिका ।
 मल्लिका कर्यारि च कौमुभं (?) चस्तु मदाहम् ॥६८॥
 चम्पकशोकपुत्रागच्छेत्कौरकुलानि च ।
 मन्दारं पारिभद्रश्च कौशेय पट्टलन्तथा ॥६९॥
 म्यादिरश्च समीपुष्य जपापुष्पश्च वृषिका ।
 सत्र च क्रिसुकर्तै (?) ॥७०॥
 उपपातक मराङ्ग कृष्ण (?) कुङ्गो विचिन्त्येत् ।
 अथप्लक्ष्णमध्यम्य पद्मिर्विन्दुरितिस्थितम् ॥६१॥
 वायुवीभिम्मरेत्तत्र नाभिदेशे ममाहितः ।
 दवा स्थितेन (?) सये वायुनायातिप्रहम् ॥६२॥
 प्राणायाम विधानेन शोधयित्वा समुन्मयेत् ।
 (धात्रु) अथवा दैवत धोज्ज चन्द्रमण्डल सस्थितम् ॥६३॥
 ध्यायत्व शिरसिप्राणस्मिन्नुन्दिह (?) धारिणा ।
 श्लाढयित्वा त्यक्त दह शोधयित्वा समुन्मयेत् ॥६४॥
 अथामान हृन्मये विन्यस्य विमले शुभे ।
 पचविशामक शुद्धमन्यय प्रकृते परम् ॥६५॥
 स्वप्नमात्मनो ज्ञात्वा मरुत्तनेन मरुत्तित् ।
 प्राणायामत्रय कृत्वा पञ्चान्द्राम सभाचरेत् ॥६६॥
 पचविशा मरोमत्र प्रणवेन समन्वित ।
 परैर्द्रवै ममायुक्तो मरुत्तमिहोच्यते ॥६७॥
 तस्य नारायणा वन्तु (?) नारदाद्यैर्भर्षिभिः ।
 श्रीमन्नारायण प्रोक्तो प्रवता (दिवता) जगदीश्वरः ॥६८॥

छन्दस्तु देवी गायत्री प्रणवोवीजमुच्यते ।
 शक्तिः श्रीश्चात्र विज्ञेया मंत्ररत्नस्य सर्वदा ॥६६॥
 हृदयादि पङ्क्त्येषुवद्वादानितु (?) विन्यसेत् ।
 करन्यासं ततः कृत्वाह्यङ्गुलीपुतथा क्रमम् ॥७०॥
 पञ्चविंशात्मके देहे मन्त्रवर्णानि विन्यसेत् ।
 वक (एवं) न्यासं ततः कुर्याद् हृदयादिषु मंत्रवित् ॥७१॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चाद् ध्यानं समाचरेत् ।
 अनन्ते भोगपर्यङ्के फणारत्य विचित्रिते ॥७२॥
 तत्रासीनं श्रिया साद्धं नीलदेहसमन्वितम् ।
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं पीताम्बरधरं हरिम् ॥७३॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वाभरणभूषितम् ।
 पद्मासनस्थितं देवं कामलावण्यशोभितम् ॥७४॥
 प्रफुल्लपद्मपत्राभं लोचनद्वयशोभितम् ।
 श्लक्ष्णवासं लसद्वक्त्रं (ह्य) सुभ्रूयुगलताञ्चितम् ॥७५॥
 उद्यद्दिनकरा(रा)मायाकुण्डलास्यविराजितम् ।
 सम्पूर्णचन्द्रप्रतिमं सितवक्त्रं शुभाननम् ॥७६॥
 मुक्तादाम लसज्ज्योत्स्नाक्ष्मा(दन्ता)वलिविराजितम् ।
 सिंहस्कन्धोमुरुपांसं कृत्तायतचतुर्भुजम् ॥७७॥
 केयूरांगदहारादिभूषणैरुपशोभितम् ।
 गृहीतशङ्खचक्राभ्यामुद्राहुभ्यां विराजितम् ॥७८॥
 वरदाभययुक्ताभ्यामितराभ्यां विराजितम् ।
 रत्ननूपुरशोभाढ्यं पद्मयुग्मविराजितम् ॥७९॥

वामाके संस्थिता देवी स्मरेत्काश्वनसन्निभाम् ।
 सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिताम् ॥८०॥
 दुर्बलवस्त्रसंरीता नीलकुचितशीर्षजाम् ।
 रक्तकुण्डलसंयुक्ता सर्वावयवरोभिताम् ॥८१॥
 दिव्यचन्दनलिङ्गाद्वा दिव्यायुधविराजिताम् ।
 हस्तैश्चतुर्भिः संयुक्ता केयूरागदभूषिताम् ॥८२॥
 गृहीत पद्म युगलमृद्धा(हस्ता)भ्या (मु)विराजिताम् ।
 गृहीतमातुलिङ्गां ताम् जाम्बूनदकरान्तया ॥८३॥
 ष्वं देवीं स्मरेन्नित्यं वामाके सततं हरे ।
 यथात्मनि तथा देवे न्यासकर्म समाचरेत् ॥८४॥
 मुद्राम्प्रदर्शयेत्पश्चाच्छङ्खचक्रगदादिभिः ।
 वामुदेवस्य दक्षिणे पार्श्वे विन्यसेत्कलश शुभम् ॥८५॥
 सुगन्धद्रव्यसयुक्तं विचित्रोदकपूरितम् ।
 तथा च वामपार्श्वेषु पूजाद्रव्याणि विन्यसेत् ॥८६॥
 पात्राणां शोषनं कुर्यात्सुरतो ह्यपमव्ययो ।
 पाद्यार्घ्याचमनं स्नानं मधुपर्कार्थमेव च ॥८७॥
 मध्ये तु मधुपर्कार्थे सद्योप्राणी(?) तथैव च ।
 ण्डालवंगकंकोळं कुष्टं जातीफलं तथा ॥८८॥
 श्रीरं तुलसीपत्रं केशरं चदनं तथा ।
 पुष्पाणि वि(मु)सुगन्धीनि विन्यसेत्कलशोदके ॥८९॥
 सौरभेयीं तथा मुद्रां दर्शयेत्कलशे शुभे ।
 कलशास्यसमन्तान्नादाय (?) मुपदर्शयेत् ॥९०॥

उद्वरेदर्व्यपात्रे तु गृहीयात्कलशं जले ।
 तस्मिन् सौदामिनीं मुद्रां दर्शयित्वाभिमंत्रयेत् ॥६१॥
 मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्याऽथ निक्षिपेत्कलशोदकं ।
 पाद्याभ्यांचमनस्नानं पात्रेषुवा (हि) तथैवच ॥६२॥
 पात्रे तु पूरयेत्पश्चादुद्वरेदुद्धृतं जलम् ।
 द्रव्याणि विन्यसेत्तत्र वक्ष्यमाणानि वै बुधः ॥६३॥
 पत्रकं चन्दनंकुष्ठंपाद्यपात्रे विनिक्षिपेत् ।
 कुशां दूर्वाक्षतान् पुष्पंकुंकुमं तिलसर्पिषाम् ॥६४॥
 तुलसीमञ्जरीश्चैव न्यसेदर्व्यजलेयुते ।
 तथैवाचमने दद्यात्कर्पूरागरु(चं)दनम् ॥६५॥
 धात्री तु तुलसी पत्रं गुग्गुलुं त्रिफलन्तथा ।
 एलां लवंगं कस्तूरीं स्नानपात्रे विनिक्षिपेत् ॥६६॥
 शर्करादधिमध्वाज्यमधुपर्कैः समर्पयेत् ।
 ततः सर्वाणि पात्राणि मन्त्रेणैवाभि मंत्रयेत् ॥६७॥
 द्रव्याणामप्यलाभे तु विन्यसेत्तुलसीदलम् ।
 गुरुं समर्चयेत्पूर्वम्पश्चात्पीठं समर्चयेत् ॥६८॥
 शक्तिराधारशक्तिश्च चिच्छक्तिश्चेतिशक्तयः ।
 कूर्मादयश्चपीठाद्यः पूजयाप (नीया) यथाक्रमम् ॥६९॥
 धर्मादीनर्चयेत् सर्वान् पादगात्रभयात्मकान् ।
 चंडादिद्वारपालांश्च कुमुदादीन्समर्चयेत् ॥१००॥
 गृहीतचामरादेव्यो विमलाद्याश्च शक्तयः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥१०१॥

एव समर्चनं कृत्वा पश्चादेव समर्चयत् ।
 मन्त्ररत्नेन वै दद्यात्पाशाब्ज्याचमनादिकम् ॥१०२॥
 स्नानार्थेण (?) दद्यादनु दद्यादुत्तरं तत ।
 तस्मिन्निवश्य देवेश दन्तकाष्ठं समपयत् ॥१०३॥
 गण्डूपाचमनदद्यात्सुवासितजलैः शुभं ।
 आदेशं च (?) ततो दद्याद्द्विमलघातं (क) पत्रकम् ॥१०४॥
 सुवासितेन तैश्च कुर्यादभ्यञ्जनं तत ।
 ऋत्तं न ततो दद्यात्कृत्वा सूयादिभिः (?) प्रकल्पितैः ॥१०५॥
 कशानारचनायां दद्याद् गन्धं सुवासितम् ।
 स्नापयद्द्विधिवत्पश्चादुष्णं शातं च शुभैः ॥१०६॥
 हृदिष्या कुकुमेन दद्यादुद्रवत्तनं तत ।
 सुवासितेन तोयनं शातेन स्नापयत्तत ॥१०७॥
 स्नानशस्त्रिणायनमन्त्ररत्नं मन्त्रवित् ।
 अभिषेकं तत कुर्यात्सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ॥१०८॥
 आ विष्णुप्रकाशकान्यैव सूक्तान्यामभिषेचयत् ।
 दज्यं (वस्य) स्नानकाले तु शकुर्यात्तूर्प्यघोषणम् ॥१०९॥
 अभिषिच्य तत कुर्याद् घृणैर्नोरानैः शुभैः ।
 अतः पश्चादोवभददत्वावस्त्रैः मन्वप्यच्छुभैः ॥११०॥
 पश्चादाचमनं दत्त्वा भूयैर्भूषयत्तत ।
 आन्शं दशयित्वा च पूनार्पाटिं निवेशयत् ॥१११॥
 नाडां घरुष्यौ सपूज्यं याश्च यौन्न (?) दनतरम् ।
 अनन्तवैनतेयौ च सेनेरा च प्रपूजयत् ॥११२॥

परितः पूजनीयाश्च मूर्त्तयः केशवादयः ।
 चाण्डादयश्च सम्पूज्याः कुमुदाद्याश्च मुक्तिदाः ॥११३॥
 एवं सम्पूजयित्वाऽथ धूपं दद्यात्सुवासितम् ।
 चन्दनागरुकर्पूरदेवदारुश्च गुग्गुलुः ॥११४॥
 जातीफलंधात्रीफलमुशीरं कुष्ठमेव च ।
 तथैव सालनिर्यासं दशांगो धूप उच्यते ॥११५॥
 गवाज्येन युतं दद्यात् धूपं दिव्यं मनोहरम् ।
 गोघृतेन सुसंयुक्तं दीपं च विनिवेदयेत् ॥११६॥
 क्षौमकार्पासकैशोर्यकर्णिकारन्तुशाल्मली ।
 अवोधक्षारतूलं च दीपमष्टांगमुच्यते ॥११७॥
 स्नाने दीपे तथा दाये (?) नैवेद्ये शयने तथा ।
 बोधने भूषणे चैव तूर्यघोषं समाचरेत् ॥११८॥
 नैवेद्यं च ततो दद्यात्प्रातःकाले समाहितः ।
 दध्यान्न (दध्यन्नं) क्षीरसंयुक्तं फलानि च समर्पयेत् ॥११९॥
 पश्चादाचमनं दत्त्वा ताम्बूलं सुमनोहरम् ।
 पुष्पमालां ततोदत्त्वा नीराजनमथाचरेत् ॥१२०॥
 सुरभीणि च (सु)पुष्पानि कस्तूरी सहितानि वै ।
 नमस्कृत्वा (त्य) ततो भक्त्या स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च ॥१२१॥
 नैवेद्यं शेषविप्रेभ्यो वैष्णवेभ्यः समर्पयेत् ।
 एवमप्रातः समाराध्य देवं नारायणं हरिम् ॥१२२॥
 प्रातरौपासनं कुर्यात्पूर्वोक्तविधिना ततः ।
 वैष्णवेभ्योऽथ वृद्धेभ्यश्च (?) स्वयमेवार्जयेन्मुदा ॥१२३॥

पित्रार्जितेन वा कुर्यात्स्वम्यवृद्धिफलोदय ।
 ऋषिकर्मण्यडासकृद् विप्रेभ्योदीयतेधनम् ॥१२५॥
 यामृम्पतितादिभ्य (?) कथ विप्रो नयाचयेत् ।
 मुष्टिमात्रमथाम वा याचयेत्तु गृहे गृहे ॥१२५॥
 तदभावशिलोऽष्टेन जीवेच्छक्त्याद्विजोत्तम ।
 सर्वेषा सत्यलाभे तु वने शाकादिना चरेत् ॥१२६॥
 शाकमूलफलैर्वापि नीवत्स्वम्यवसुतोपित ।
 तान्प्रायेनाज्ञवेद्द्रव्य परमापद्गतोऽपिवा ॥१२७॥
 एव द्रव्यार्जन शक्त्या कुर्यात् प्रत्यह गृही ।
 क्षत्रत्रिशूद्रजातीना स्वस्वधर्मोपनीविनाम् ॥१२८॥
 पृथ्वीपालन रान कृषिगोरभ्रण विश ।
 कृषिकर्म च शूद्राणां कृत्यर्थं मुनिभि स्मृतम् ॥१२९॥
 एव कुर्यामदावृत्ति स्वय धर्म स्वधर्मविन् ।
 अथ अरण्ये सूर्ये गते स्नान समाचरेत् ॥१३०॥
 तीर्थे नगां तपान् वा गृहे वापि समाहित ।
 बुयात्पूर्वोक्तविधिना शौचाद्याचमनत्रिया ॥१३१॥
 स्नानार्थं मुनिना शुद्धा दूर्वाधारीनिलाक्षतान् ।
 गृहीत्वा च शुभो देश विन्यसेत्प्रयतोऽपि ॥१३२॥
 कुर्यान्थाहरेत्सामान् ह्यग्नान्मृत्युता (न्तथा) ।
 (स)पवित्रपाणिगाम्य मृदुप्सु निमज्ज्य च ॥१३३॥
 मग्नैर तु गायत्र्या मृत्तिरामभिमज्जेत् ।
 त्रि(द्वि)धाकृत्वा मृद पश्चात्सर्वां च सगोमय ॥१३४॥

स्योनापृथिवीति मंत्रेण गंधद्वारेत्यृचा तथा ।
 अधमोत्तममध्येषु कुर्यादङ्गेषु लेपनम् ॥१३५॥
 धात्रीमथतिला(न)क्षताञ्चैवाभिमन्त्रयेत् ।
 ध्यात्वा जगद्गुरुं तत्र देवेशं जलशायिनम् ॥१३६॥
 मूलमन्त्रेणाभिमन्त्र्यशिरःसंभाजनिं(संमार्जनं) चरेत् ।
 तरत्संमंदीतिमंत्रेण आपोहिष्ठेत्याद्यृचा ॥१३७॥
 अन्यैश्चपावमानाद्यैः शक्त्या संमार्जनं चरेत् ।
 पश्चादप्सु निमज्ज्याथ त्रिः पठेदधमर्पणम् ॥१३८॥
 मंत्रद्वयन्तथाजप्त्वा तद्विष्णोरिति वै ऋचम्
 उत्थायाचम्यविधिवद्देवादींस्तर्पयेत्ततः ॥१३९॥
 वसून्क्रुद्रांस्तथाऽऽदित्यान् विश्वेदेवान्मरुद्गणान् ।
 सन्ध्याञ्च तर्पयेद्विद्वान्तुपवित्यक्षतोदकैः ॥१४०॥
 मरीचिरत्रिरंगिराः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 नारदादीनपि ऋषीन्सन्तर्प्य च तिलाक्षतैः ॥१४१॥
 तिलोदकैः पितृन्सम्यक्तर्पयेदक्षिणामुखः ।
 अग्निव्रातान्सोमपांश्च सुमन्तुवर्हिपस्तथा ॥१४२॥
 एतान्सन्तर्पयेत्पश्चादपसव्येन वै पितृन् ।
 तर्पयेत्पितृसूक्तेन पितृन्मातामहान्स्तथा ॥१४३॥
 उत्तार्य स्नानवस्त्रन्तु निष्पीड्याऽऽचमनं चरेत् ।
 शुक्लाम्बरधरो भूत्वा सपवित्रकरस्तथा ॥१४४॥
 धृतोर्ध्वपुण्ड्र आचम्य सन्ध्यां कुर्यात् पूर्ववत् ।
 जपेत्तथैवसावित्रीं तथा मंत्रद्वयं शुभम् ॥१४५॥

उपस्थान तप कृत्वा ब्रह्मयज्ञमनन्तरम् ।
 ब्रह्माचरिं बुजौ नार्थं प्राद्मुञ्च सुममाहित ॥१४६॥
 मञ्ज्याहृतिका मप्रणवा मावित्री च तपेद् सुध ।
 तत्रत्ममदीति सूत्रे च तथापेदादिकम्पटेन् ॥१४७॥
 आप्यामिकी तथा विद्या तद्विष्णोरिति वै श्रुचम् ।
 मन्त्रद्वयच मावित्री चैरायी (?) च तपेद्विन ॥१४८॥
 तत स्वगृहमागच्छेद्वाग्यतो नियतेन्द्रिय ।
 पात्रप्रक्षालन कृत्वा पश्चादाचमन चरेत् ॥१४९॥
 उपविश्याऽऽत्मने गुद्रे पूना पूर्ववदाचरेत् ।
 पौष्पण च मूर्ध्नेन तथा मधुद्वयेन च ॥१५०॥
 गन्धपुष्पादिभि मत्स्यूना पूर्ववदाचरेत् ।
 अनुष्टुभस्य मूषस्य त्रिण्यत्तस्य (?) देवता ॥१५१॥
 पुण्यो वा त्रगद्वीतमृषिनारायण स्मृत ।
 प्रथम विन्ध्यसेतुमे द्वितीय दक्षिण परे ॥१५२॥
 तृताय वामपादे तु चतुर्थे दक्षिणे परे ।
 पञ्चम वामतानी तु षष्ठे वै दक्षिणे तथा ॥१५३॥
 सप्तम वामश्रोत्रे दक्षिणस्यां तथाष्टमम् ।
 नवम नाभिदश तु दशम इति विन्ध्यसेत् ॥१५४॥
 एकादश षष्ठ देश द्वादश वामशङ्खे ।
 त्रयोदश दक्षिणे तु आन्वसथ्य चतुर्दश ॥१५५॥
 अश्विनो पञ्चदश न्यामे षोडश मूर्ध्नि विन्ध्यसेत् ।
 सप्तदशदिशि कृत्वा पश्चात्पूना समाचरेत् ॥१५६॥

आद्येनावाहयेद्देवमृचा तु पुरुपोत्तमम् ।
 द्वितीयेनाऽऽसनं दद्यात्पाद्यं दद्यान्नृतीयया ॥१५७॥
 चतुर्थ्याञ्च प्रदातव्यं पंचम्याचमनीयकम् ।
 षष्ठ्या स्नानं प्रदातव्यं सप्तम्या वस्त्रमेव च ॥१५८॥
 अष्टम्या चोपवीतञ्च नवम्या गंधमेव च ।
 दशम्या पुष्पदानञ्च एकादश्या सुधूपकम् ॥१५९॥
 द्वादश्या दीपदानञ्च त्रयोदश्या निवेदनम् ।
 चतुर्दश्यां नमस्कारं पञ्चादश्या प्रदक्षिणम् ॥१६०॥
 षोडश्याद्वासनं कुर्याच्छेषं कर्म समाचरेत् ।
 स्नानं वस्त्रं च नैवेद्यं दद्यादाचमनीयकम् ॥१६१॥
 धूपं दीपश्च पाद्यञ्च ताम्बूलं दन्तधावनम् ।
 हुत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः षोडशाज्याहुतीः क्रमात् ॥१६२॥
 तथैवान्येन होतव्यं ऋग्भिः षोडशभिः क्रमात् ।
 तत्र सर्वं जपेद्भक्त्या पौरुषं सूक्तमेव च ॥१६३॥
 शक्त्या मंत्रद्वयं जप्त्वा स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च ।
 भूय एव नमस्कृत्य (त्वा) तदीयान्पूजयेत्ततः ॥१६४॥
 एवमभ्यर्चयेद्देवं पूर्वोक्तविधिनैव तु ।
 हविष्यं व्यञ्जनेर्युक्तं दुग्धभोज्यंसमर्पयेत् ॥१६५॥
 अत्युष्णमतिरुक्षं च शुष्कं पर्युषितं तथा ।
 आघ्रातमितरैर्दृष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥१६६॥
 उपादेयानि शाकानि भक्ष्याणि च फलानि च ।
 सुपक्वानि सुरुच्यानि पवित्राणि विनिवेदयेत् ॥१६७॥

कदली करडी च पटोली वृहतीद्वयम् ।
 कृष्माण्डं कुटजञ्चैव उवाञ्चद्वयमेव च ॥१६८॥
 पनमं नारिकेलं च घात्रीवदरी फल्म् ।
 कपित्थं क्षुद्रवृन्ताकमात्रमातकं तथा ॥१६९॥
 मदनं कुटजाटकं मधुकं द्राक्षमेव च ।
 आद्रं कपित्थलीचैव जंवीरं नितिणीद्वयम् ॥१७०॥
 सीतकन्दद्वयञ्चैव नागरं सूरणन्तथा ।
 दीघमूलं कालकं च शाल्मलीकंदमेव च ॥१७१॥
 टुमशाकं महाशाकं शाल्मलीद्वयमेव च ।
 शुकशाकद्वयञ्चैव मीतारामन्तयैव च ॥१७२॥
 एरमादीनि शाकानि पत्रिणाणि निवेद्येन् ।
 अभक्ष्याणि निषिद्धानि सर्वांलाभे विवर्जयेत् ॥१७३॥
 कोद्रवाणि च सूराणि निष्पापं न तुल्यकम् ।
 कृष्णानि आरनालानि चोत्थकानि तु वर्जयेन् ॥१७४॥
 मूलकं तिलपिष्टञ्च नालिका शिषुमेव च ।
 विवद्वयमलावुजपीलुकोशनंतथा (?) ॥१७५॥
 वाताकं शराणं प्यद्यश्चच्छद्वरं घटी ।
 प्लक्षत्वन्तमंत्रित्वं कालिं तण्डुलौकम् ॥१७६॥
 श्लेष्मानकं कोविदारं माद्राशारं च भौतिकम् ।
 निर्यामानि च सर्वाणि कुम्भानि च तथा ह्यम् ॥१७७॥
 चंबुलिगुग्गुदुञ्चैव तिक्ताशोकं कलम्बिका ।
 अन्यानि च निषिद्धानि वर्जयेत्सर्वदा द्विज ॥१७८॥

शुचौ देशे शुचिभूत्वा शाकमूलादिकं गृही ।
 गृहीत्वा शोधयेत्पश्चात्प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः ॥१७६॥
 तथा पयोदधिप्राह्वं गव्यमेव हरेः सदा ।
 आज्यं च तदभावे तु वर्जयेद्विद्वत्सम्पदः ॥१८०॥
 अनिर्दशाहगोक्षीरमवत्सायाश्च वर्जयेत् ।
 एवं निवेद्य देवाय दद्यादाचमनं ततः ॥१८१॥
 सकर्पूरं च ताम्बूलं पुष्पमाल्यं समर्पयेत् ।
 दीपं नीराजनं कृत्वा स्तुत्वा स्तुतिभिरेव च ॥१८२॥
 भूय एव नमस्कृत्वा शय्याञ्च (?) विनिवेदयेत् ।
 मङ्गलाशासनकृत्वाकर्मशेषं समापयेत् ॥१८३॥
 हरेर्नैवेद्यशेषेण पंचयज्ञान्समर्पयेत् ।
 वैदिके लौकिके चापि देवैर्जयं जुहुयाद्दिविः ॥१८४॥
 परितः व्यपरिस्तीर्य समिधौ द्वे विनिक्षिपेत् ।
 आधानोपासनोक्ते तु जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥१८५॥
 सोमोवस्यातिश्चाग्निरग्नि सोमो तथैव च ।
 द्यावापृथ्वी इन्द्राग्नी इन्द्रो धन्वन्तरिस्तथा ॥१८६॥
 ब्रह्मा च विश्वेदेवाश्च साध्याश्चैव मरुद्गणाः ।
 वसुभ्यश्चैव रुद्रेभ्यः आदित्येभ्यस्तथैव च ॥१८७॥
 एतानुद्दिश्य होतव्यमन्नं विष्णुनिवेदितम् ।
 स एष देवयज्ञस्तु मुनिभिः सम्प्रकीर्तितः ॥१८८॥
 ततः पितृभ्योदातव्यमर्चनादिसमन्वितः ।
 भूतेभ्यश्चत्रलिङ्गादतिथिभ्यश्च तथैव च ॥१८९॥

तत्रागतेभ्य सर्वेभ्यो दद्याद्भक्त्या(शक्त्या)नुसारत ।
 चौरौ वा यदि चाण्डालोविप्रत्र पितृघातक ॥१६०॥
 वैश्वदेवे तु सम्प्राप्त सोऽतिथि स्वर्गसम्पद ।
 दूरादध्वान्नआतस्तु वैश्वदेव समागत ॥१६१॥
 अनिथिन्न विपानोयान्नातिथि पूर्वमागत ।
 अतिथिर्यस्य भद्राशो गृहात्प्रतिनिवर्तते ॥१६२॥
 स तस्मै दुष्कृत दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ।
 तस्मात्तत्रागतान्विप्रान्पूजयेद्विचारयन् ॥१६३॥
 अपृच्छद्गोत्रचरणन स्वाध्यायक वधश्चन ।
 तत्र मुग्धहरिं क्षत्वा पूजयेद्विचारयन् ॥१६४॥
 विशिष्टो वैष्णवोऽपि गृह प्रत्यागतोऽपि ।
 प्रत्युद्गम्य प्रणम्याशु पूजयेत्तन्विधानत ॥१६५॥
 पान्प्रक्षालन कुर्याच्छुभे यावान्तरेऽद्विन (?) ।
 उपविश्यामने रम्ये मधुपर्केण पूजयेत् ॥१६६॥
 भानयेदन्नपान्नाप्यैरतिथीन्त्रोत्रियोद्विन ।
 आसीमनुव्रजन् (?) नमस्कृत्या विसर्जयेत् ॥१६७॥
 बन्धुभिश्चाल्लृट्कारै र्भय भुञ्जान वाक्यत ।
 उपविश्याऽमने रम्ये प्राग्या प्रत्यह्मुहोऽपि वा ॥१६८॥
 मण्डले चतुरग्रे च विन्यसेद्भोजनगुहम् ।
 स्वर्गं वा रत्नं वापि त्रिगुहं कान्यमेश च ॥१६९॥
 चतुःपश्चिपलश्चैव कान्यं मुख्यं प्रमाणत ।
 तदूर्ध्वेनापि कर्मण्यं ततोर्ध्वं विसर्जयेत् ॥१७०॥

मधुपर्काय (?) कौठजं पत्र ब्रह्ममेव च ।
 पृश्नमौदुम्बरं वापि मातुलिङ्गश्च पानसम् ॥२०१॥
 जम्बू पुन्नागपर्णे वा भाजने तु विशिष्यते ।
 यथा लाभेषु पर्णेषु भुञ्जीया(त)त्सुसमाहितः ॥२०२॥
 भिक्षां दद्यात्प्रयत्नेन यतये ब्रह्मचारिणे ।
 विष्णवर्षितं तु भुञ्जीयात्तीर्थप्राशनपूर्वकम् ॥२०३॥
 सम्प्रोढ्यपरिपिच्यापःपीत्वा क्षौमं समाचरेत् ।
 अमृतोपस्तरणमस्तीत्यापः प्राश्य विचक्षणः ॥२०४॥
 प्राणेभ्योजुहुयादन्नं पश्चाद्भुञ्जीतवाग्यतः ।
 न वेष्टितशिरोवासाः सिक्तपादोऽवर्हिजानुकरस्तथा ॥२०५॥
 न निधायकरं भूमौ नाशिरो पिवहन्त्रवात्(?) ।
 न काशे न शयानश्च भुञ्जीयात्तुकदाचन ॥२०६॥
 भ्रासशेषं न चाशनीयात्पीतशेषं पिवेन्न तु ।
 शाकमूलफलादीनि दन्तच्छेदं न भक्षयेत् ॥२०७॥
 यस्तु पाणितले भुङ्क्ते यस्तु भुङ्क्तेऽसमन्वितः ।
 प्रसृताङ्गुलिभिर्यस्तु तच्च गोमांसतः समम् ॥२०८॥
 शकृदापोशनं(?)पीतं पानीयं पायसं घृतलवणमेव च ।
 अन्नं हस्ते न भुञ्जीत तत्तुल्यं गोमांस भक्षणम् ॥२०९॥
 प्रत्यक्षलवणञ्चैव करे च लवणान्विते ।
 दधि हस्ते न मथितं दीर्घतक्रमयेऽपियत् ॥२१०॥
 विद्यमाने स्वहस्ते तु ब्राह्मणो ज्ञान दुर्बलः ।
 तोयं पिवति हस्तेन स्व(श्व)मूत्रेणसमं नु तत् ॥२११॥

उद्धृत्यवामहस्तेन यत्तोय पिबते द्विज ।
 सुरापानेन तत्तुल्यमेवमाह प्रजापति ॥२१०॥
 पिबेत्प्राक्तरोद्विधो (?) नारिकेल फले रसम् ।
 स सुरापी महापापी रौख नरक व्रजेत् ॥२११॥
 चलित्ते वासने (?) विप्रो विनार्द्रकरपादक ।
 दक्षिणास्यो हि यो भुङ्क्ते महायज्ञ फल लभेत् ॥२१४॥
 एव भुक्त्वा विधानेन पश्चात्सप्राशयेज्जलम् ।
 अमृतापिधानमसीति मन्त्रेणापो द्विजोत्तम ॥२१५॥
 मुक्तोच्छिष्ट समादाय सबस्मात्किञ्चिदाहरेत् (?) ।
 त(३)च्छिष्टभागदायेभ्य सोदक निर्वपेद्भुवि ॥२१६॥
 उन्थाय सम्यगाचामेत् भोजनान्तेति सस्थित ।
 मुद्गादिचूर्णमृद्धिर्वा जलैः सशोधयेत्करौ ॥२१७॥
 काष्ठेन जलगण्डूपैर्वक्त्रं सशोधयेत्तत ।
 द्विराचम्य विधानेन सुग्गसीन स्मरेद्दरिम् ॥२१८॥
 इतिहासपुराणानि स्याध्याय च पठेत्तत ।
 अन्नगते दिनकरे सन्ध्यां कुर्वीत पूर्ववत् ॥२१९॥
 तत सम्पूजयेद्देव पूर्ववन्मुसमाहित ।
 अष्टाश्वरविधानेन पूजयेद्द्विनमनम ॥२२०॥
 अकारेणोच्यते त्रिष्णु श्रीङ्कारेण चोच्यते ।
 मकारेणोच्यते जीवन्मयोदाम उदाहृत ॥२२१॥

तमसः परंगतस्या विष्णोर्नारायणस्य वै ।

नरो नारायणः साक्षात्सो धनगतिरीरितः ॥२२२॥

तस्मै तु नित्यको (१) कार्यं प्रार्थनां तदनन्तरम् ।

चतुर्थ्यं चोच्यते सर्वदेशकालेषु धैववहि (सर्वथा ॥२२३॥

एवमर्थं विदित्वैव ऋषिं छन्दोऽधि दैवतम् ।

न्यासमुद्रादिकं पश्चात्कृत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥२२४॥

कृद्वाक्त (१) यमहोक्त्वाय तथैव च ।

द्युत्क्वाय (१) सहस्रोत्काय पचसिष्टे तुक्षैवप्रपृहृष्टो तदनन्तरम्

अष्टाक्षराण्यष्टदिक्ष यथा सन्यन्यसेद्वुधः ।

एवं न्यासविधिं कृत्वा पूजां पूर्ववदाचरेत् ॥२२६॥

क्षीराज्यशर्करोपेतं नैवेद्यन्तु समर्पयेत् ।

ततः स्तुत्वा नमस्कृत्वा शय्यायां विनिवेशयेत् ॥२२७॥

सम्यक्श्लक्ष्णतरे रम्ये पर्यङ्के पुष्पशोभिते ।

स्वापयेद्रमयासाद्धं परसुपारमणीयया (१) ॥२२८॥

मंगलाशासनं कुर्यात्तूर्यघोपपुरस्सरम् ।

नामानि कीर्त्तयित्वाऽथ सायंहोमं समाचरेत् ॥२२९॥

अतिथीन्स्तर्पयित्वाऽथ स्वयं भुञ्जीत पूर्ववत् ।

आचम्य प्रयतो भूत्वा स्वाध्यायाध्ययनम्पठेत् ॥२३०॥

अन्यत्र देवायतनाच्छयीत नियतात्मवान् ।

एवमारोधयेद्देवप्रति (मां) नित्यमतन्द्रितः ॥२३१॥

अथ नैमित्तिकं वक्ष्ये हरेराराधनं द्विजाः ।

मन्द्वारेतु सायाह्ने (सायाह्नं) विधिवित्पूजयेद्धरिम् ॥२३२॥

गन्धपुष्पादिभिर्देव धूपदीपनिवेदनै ।
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च गीतवादित्रनर्तनै ॥२३३॥
 अर्चयेदच्युत भक्त्या यथावित्तानु सारत ।
 एकादश्यामुपवसेत्पक्षयोरुभयोरपि ॥२३४॥
 अर्चयेज्जगतामीश पूजाजागरणादिभि ।
 प्रभाते विमले स्नात्वा द्वादश्यां पुरुषोत्तमम् ॥२३५॥
 अर्चयेन्मालतीपुष्पै पय स्नान समपयेत् ।
 ब्राह्मणान्भोजयेद् भक्त्या स्वय कुर्वीत पारणम् ॥२३६॥
 वैष्णवर्क्षे तु पूर्वाह्ने पूजयेत्सर्वदा द्विन ।
 सेवन्तीकुसुमैर्दिव्यैधूपदीपैर्मनोहरै ॥२३७॥
 निवेदयेच्च दध्यन्न पान च शर्करायुतम् ।
 मध्याह्ने पौर्णमास्यां वा पुत्रागौश्चम्पकैरपि ॥२३८॥
 पूनयेदच्युत भक्त्या शुद्धात्त्र विनिवदयेत् ।
 रात्रौ सम्पूजयेत्तस्या महिराकुसुमै शुभै ॥२३९॥
 निवेदयेद्रौप्यपात्र पायस शर्करान्वितम् ।
 अमायान्तु विशेषण मासि मासि प्रपूजयत् ॥२४०॥
 पूजयेत्कुसुमै कुन्दै करवीरै मपाटलै ।
 विण्डयज्ञविधानेन अप्यावाहनपूर्वकम् ॥२४१॥
 भोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या पितृनुद्दिश्य स्वशक्तित ।
 पितृरूप हरिं तत्र प्रीणात्त्विति वै (?) षुधन् ॥-४२॥
 कुर्याच्छ्राद्धविधानेन विष्णोराज्ञामनुस्मरन् ।
 प्रसाक्षनीर्ये दद्याद्द्वै पितृभ्यश्च विशयत् ॥२४३॥

ग्रहणे रविसङ्क्रान्तौ शक्त्या देवं प्रपूजयेत् ।
 तत्कालसंभवैः पुष्पैः धूपदीपैर्निवेदनैः ॥२४४॥
 तपोमासि सिते पक्षे द्वादश्यां च विशेषतः ।
 वाराहरूपिणं देवं सम्यक् तत्र प्रपूजयेत् (?) ॥२४५॥
 अपूपैः मंठकाद्यैश्चभक्षभोज्यनिवेदनैः ।
 भक्त्या सम्पूजयेद्देवं ततः सम्पूजयेत्पितृन् ॥२४६॥
 ततः (शच तर्पणं कृत्वा पुनः) सम्पूजयेद्धरिम् ।
 पूजयेत्कुमुदैः शुभ्रैः पुण्डरीकैस्तथोत्पलैः ॥२४७॥
 कृसरं मुद्गसूपं च नैवेद्यं च निवेदयेत् ।
 प्राजापत्यर्क्षसंयुक्तं कृच्छ्रा सा तु शिवाष्टमी ॥२४८॥
 सा जयन्तीति विख्याता त्रिषु लोकेषु विश्रुता ।
 तस्यामुपोष्य विधिवच्छक्त्या सम्पूजयेद्धरिम् ॥२४९॥
 जयन्त्यामुपवासश्च महापातकनाशनः ।
 स कार्यश्च यथाशक्त्या पूजनीयश्च केशवः ॥२५०॥
 वालकृष्णं विधानेन भानुरुतुंगसंस्थितम् ।
 पूजयेद् विविधैः पुष्पैर्गन्धधूपादिभिस्तथा ॥२५१॥
 नैवेद्यैर्विविधैः श्लक्ष्णैः गुडाद्यैः कृसरैरपि ।
 रात्रौ जागरणं कुर्याद् गीतवादित्रनिःस्वनैः ॥२५२॥
 इतिहासपुराणानां पठनैः श्रवणैरपि ।
 प्रभाते (विमले) स्नात्वा विशिष्टैर्विष्णवैःसह ॥२५३॥
 पूर्ववत्पूजयेद्देवं ब्राह्मणांश्चैव भोजयेत् ।
 स्वयं च पारणं कृत्वा विष्णुमेवं प्रपूजयेत् ॥२५४॥

सामगानैर्नृत्तगीनैस्तूर्यघोषे ममाहित ।

निश्चय कृष्णं दोषायां तोलयेद् भगवत्पर ॥२५५॥

अपूपान्शर्करोपेतान् निवेद्य विनिवेरायेत् ।

एवं सम्पूजयेद्देवं ययं ययं च वैष्णव ॥२५६॥

मासि चैत्रे शुक्लपक्षे नवम्या च पुनर्वसौ ।

कौशल्यायां ममुत्पन्नो विष्णुः काकुत्स्थ इतीरित ॥२५७॥

तस्यां स्नानोपधासाद्यैः पूजाजागरणादिभिः ।

अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्भूषणैर्वादिप्रनर्त्तनैः ॥२५८॥

अथो (महो) त्सर्वं प्रकुर्वीत कृष्णव्रतमनियत्नर ।

अवणेन ममायुक्ता मासे भाद्रपदे सिता ॥२५९॥

द्वादशी सा महापुण्या नाम्ना तु विजया तिथिः ।

तस्यां स्नातो विधानेन सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥२६०॥

दानोपधा (दानन्तधा) महोभायं (महामन्त्रं) सर्वमानन्त्यमश्नुते

वामनं पूजयेद्विष्णुं कारयपेयं मनावनम् ॥२६१॥

कुन्दैश्च कुटजैर्हमिस्तुलस्यां वामदेवैः ।

दध्यन्नं फलमंयुक्तं तथैव च गुडोदनम् ॥२६२॥

भक्त्या सम्पूजयेद्देवं रिपूनां सममोजयेत्तथा ।

कार्तिके मासि नियमान्माघं मंध्यासमागमे ॥२६३॥

अर्चयेन्मालनीपुष्पैस्तथा रक्तोत्पलैरपि ।

शीपान्निर्वापयेत्तत्र तिलतैलसमन्वितान् ॥२६४॥

मुह्यन्प्रायमाणं च नैरशम्यनिवेदयेत् ।

निरन्तरं चतुर्मासे पत्रवेत्तृणोदने ॥२६५॥

तूर्यवौषेर्नृत्यगीतैश्छत्रचामरसंयुतैः ।

अपूपान् घृतपक्त्रांश्च शर्कराश्च समर्पयेत् ॥२६६॥

शाल्यन्नं दधिसंयुक्तं कदलीफलसंयुतम् ।

भक्त्या निवेदयेच्चैव मासमेकन्तु वैष्णवः ॥२६७॥

पूजयेद्धरिपत्रैश्च चंपकैर्वकुलैरपि ।

शयने वाध न कुर्यादुत्सवं पंचवासरम् ॥२६८॥

वादित्रैर्नृत्यगीताद्यैर्दीपैर्नानाविधैः सदा ।

फलैश्च विविधैर्भक्त्या शक्त्या देवं च पूजयेत् ॥२६९॥

प्रतिमासे पौर्णमास्यां कालाण्या दिनिमिष्टापि ।

महोत्सवं प्रकुर्वीत जपहोमार्चनादिभिः ॥२७०॥

परिशोध्यं च गंधाद्यैः शीतलैस्तर्पयेज्जलैः ।

तौरणैर्विविधैः रम्यैरलङ्कुर्वीत वर्त्मसु ॥२७१॥

रम्ये निवेश्य देवेशं पानकास्त्रजशोभितैः ।

शंखभेरीनिनादैश्च स्तोत्रगीतैश्चनूतनैः ॥२७२॥

विधिवदर्पयेदन्नं देवं वदभि (?) वैष्णवैः ।

सहवाराणैः(?)व्यदनैरश्वे दीपिकाभिः समुज्ज्वलैः ॥२७३॥

महोत्सवं सर्वत्रार्थव (?) सम्पूजयेद्धरिम् ।

वैष्णवेषु यथाकाले आगतेषु महात्मसु ॥२७४॥

तत्राप्येवं विधानेन कुर्यातोत्सवमुत्तमम् ।

तत्कालसम्भवेर्द्रव्यैर्यथाशक्त्यानुसारतः ॥२७५॥

उत्सवं वासुदेवस्य कुर्यात् श्रद्धयान्वितः ।

पुष्पैः फलोपहारैर्वा कुर्यादास्तिक्यभावतः ॥२६६॥

उत्मव वासुदेवस्य सृष्ट्यासृष्टिनि विद्यते ।
 उत्सव वासुदेवस्य य स्नाति स्पर्शशक्या ॥२७७॥
 स्वर्गस्था पितरस्तस्य पतन्ति नरकेषु च ।
 समानमप्रवीयापु कृ(ग)न्वा वाऽऽचमन चरेत् ॥२७८॥
 तथाऽसवे हरिद्रार्थैर्विकीणागीथी वैष्णव ।
 महाभागवतानो पुष्पै स्नायादपातुभि ॥२७९॥
 न स्नायाद्भ्रग्रात्रोऽपितथार्थैश्च नलै गुभै ।
 नित्यनैमित्तिकेष्वेव विष्णाराराधनक्रम ॥
 पुरा यथोक्तविधिना या वै प्रोक्ता द्विचोत्तमा ॥२८०॥

श्रावशिष्ट

अनायामपराद्ध तु पितृयज्ञ समाचरत् ।
 स्नात्वा यथाक्तविधिना पूजयित्वा जनादनम् ॥२८१॥
 स्थापयित्वा चरु बह्वौ स्थाल्यां माहिमय शुभम् ।
 बन्हृक्षिणत स्थाप्य चाभिघाय श्रुवेण वै ॥२८२॥
 बह्निद्यामाद्वाय (१) परिस्तायापम यवन् ।
 इध्माधान तन कुर्यादाधारौ चक्षुषी तथा ॥२८३॥
 त्वमोथ इतिमूलक न मधुन्यात इतिश्रुचा ।
 अभिघान विधानेन सृष्ट्याप्रत्यूच चम् ॥२८४॥
 प्राचानावीनिता ह्रत्वा शेष क्रम समाचरत् ।
 अम दक्षिणत पिण्डान्द्रव्या च निर्वपत् ॥२८५॥
 गामयेनोपलियाथ मण्डलं यन्तुल शुभम् ।
 सस्मिन्विद्धीर्यं सतिलान्पुराणास्तापीय मण्डले ॥२८६॥

दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दद्याद्दरि (?) तिलैः सह ।
 श्रुवं ताचित इति (?) तिलं दद्यात्क्रमेणतु ॥२८७॥
 अंजनाद्भ्रनंदद्याद्दिरण्यं चैव वाससी ।
 नमोवः पितर इति उपस्थानं जपेत्पितृन् ॥२८८॥
 तान्पिण्डान्निक्षिपेद्भ्रौ नद्यां वाऽपि शुभेजले ।
 आहूय ब्राह्मणान्पश्चात्पितृयज्ञार्थसिद्धये ॥२८९॥
 पित्र्यर्थं देवतार्थं च शक्त्या वाऽथ निमन्त्रयेत् ।
 द्वौ दैवे ब्राह्मणौ प्रोक्तौ त्रयः पित्र्ये तथैव च ॥२९०॥
 एकं वाऽपि यथाशक्त्या ब्राह्मणं वै निमन्त्रयेत् ।
 कुशासनेषु चांचाता (तान्सर्वान्) यथार्हमुपवेशयेत् ॥२९१॥
 प्राङ्मुखो दैवते प्रोक्तः पित्र्ये वोदङ्मुखस्तथा ।
 उपविश्यासने देवं तत आवाहयेद्द्विजान् ॥२९२॥
 पूर्वमावाहयेद्देवान् विश्वेदेवास इत्युच्यते ।
 यवान्विकीर्य परितः पात्रे कुशासमन्विते ॥२९३॥
 शन्नो देवीः क्षिपेद्द्वारि यवोऽसीतियवास्तथा ।
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेनाव्यं निवेदयेत् ॥२९४॥
 पश्चात्सम्पूजयेच्छक्त्या गंधपुष्पाक्षतादिभिः ।
 प्राचीनावीकः पश्चात्पितृनावाहयेत्तथा ॥२९५॥
 अपहता इति तिलान्विकीर्य च समंततः ।
 पूर्ववत्स्वकरे पात्रे दत्त्वा तिलयुतं जलम् ॥२९६॥
 उपंत्येति चारुं च जप्त्वाऽप्यं विनिवेदयेत् ।
 पूर्ववद् गंधपुष्पाद्यैः पूजयेत्सुसमाहितः ॥२९७॥

मण्डले चतु रम्येति विन्यसेद्भाजनं शुभम् ।
 पितृणां निमित्तं तु दद्याद्भाजनं तिलसयुतम् ॥२६८॥
 पूर्वोक्तानि च पर्णानि स्वर्णानि रजतानि च ।
 प्रक्षाल्य मण्डले दत्त्वा पात्रे प्रक्षालनं चरेत् ॥२६९॥
 महामाहानामघेरं (?) कुर्यादावाहनादिकम् ।
 पत्नीनां यनिनामाघं (?) विनाभ्युदय कर्मणि ॥३००॥
 उपस्तीर्य घृतम्पात्रे दद्याद् गव्यमतन्निन ।
 हरेर्निवेदित दद्यात्सर्वमानन्त्यमश्नुते ॥३०१॥
 यवासगुडभेधाज्यनार्द्रक कदलीफलम् ।
 महाशाक कालशाक दद्यात्कृशरं तथा ॥३०२॥
 परिस्तीर्य कुर्यात् पात्र परिपिच्य जलेन तु ।
 आपोशानत्रियापूर्वं भोजयेत्तान् समाहित ॥३०३॥
 अभावे पितृयज्ञे तु पिण्डास्तान् विनिक्षिपेत् ।
 दद्यादाचमन तस्मात्स्वधाकारमुदाहरेत् ॥३०४॥
 दत्त्वा तु दक्षिणां शक्यावाजेवाजेत्युच जपेत् ।
 प्रदक्षिणानमस्कारैस्ततो विप्रान्विसर्जयेत् ॥३०५॥
 एव (श्राद्ध) विधानेन माता पित्रोर्मृतेऽह्नि ।
 प्रतिसम्बत्सर कुर्यात्पितृयज्ञादि पूर्ववत् ॥३०६॥
 तथा नादीमुखश्राद्ध कुर्याद्द्वै पितृदेवतम् ।
 एव प्रदक्षिणाघर्ष—कुर्याद्ग्रीषवीनिना ॥३०७॥
 (होम) पितृयरा(?)वर्जयित्वा मंत्रं कर्म समाचरेत् ।
 मारुश्राद्ध तु पुत्रस्यात् पितृणा तन्नतर ॥३०८॥

ततो मातामहानां च वृद्धंश्राद्धत्रयं स्मृतं ।
 युग्मानेव हि सर्वत्र ब्राह्मणान्विनियोजयेत् ॥३०६॥
 उपवेश्य प्राङ्मुखान्सर्वान् पूर्ववत्पूजयेद्द्विजान् ।
 तिलांस्तु वर्जयेत्तत्र सर्वं कुर्याद्यवैरपि ॥३१०॥
 भोजयेदन्नपानाद्यै ह्यैश्चैव मनोहरैः ।
 पर्यैश्चानिवयेत् (पायसैर्निर्मयेन) पिण्डानपि कर्कन्धुमिश्रितान् ॥
 दद्यादुदकप्रणवं (?) वापिसर्वमंत्र समाचरेत् ।
 आवाहनाग्नौकरणरहितं (?) ह्यपसव्यमनु ॥३१२॥
 एकोद्दिष्टं रकार्ध्यमेकपिंडां (?) द्विधा द्विधा ।
 द्वैतिल मिश्रितं (?) ॥३१३॥
 अभिरम्यतामितिवदन्नु कुर्यादग्न विसर्जनम् ।
 तिलैर्युतं सोदकुम्भं दद्यादक्षिणया सह ॥३१४॥
 पितृ मातृ गुरु भ्रातृ सुतमातामहादयः ।
 संस्कार्याः पिण्डमेवैन(?) यदि पंचत्वमागताः ॥३१५॥
 एवं शरीरं संस्नाप्य आच्छाद्य शुभवाससा ।
 उपलिप्ते शुभे देशे स्थापयित्वा कुशान्तरे ॥३१६॥
 चतुरस्रं शुचौ देशे कुर्वीत शुभमंडलम् ।
 तस्मिन्नुलूखलं स्थाप्य परमात्मेति वैजपेत् ॥३१७॥
 अवहन्याद्धरिद्रां तु शुभचूर्णमयां शुभाम् ।
 प्रवाप्य केशश्मश्रु स्वयं स्नात्वा विधानतः ॥३१८॥
 अर्चयेद्गंधपुष्पाद्यै वेदसं हरिमच्युतं ।
 गोभू (वस्त्र) हिरण्याद्यैः पूजयेद् ब्राह्मणंसदा ॥३१९॥

पितरोपामनं कृत्वा शिविना वारयेच्छुभाम् ।
 प्रेतम्यौद्धहनायन्तु बाह्वान् वारयेच्छुभान् ॥३०॥
 बाह्वकेपुनच्छेषेष् कृत्वा ननु योचयेत् ।
 निदेश्य गोरथे प्रेतं (?) दाहदेशमनु जपेत् ॥३१॥
 ह्यर्पित हरिद्रादि गन्धमाल्यविभूषणं ।
 अलङ्कृत्य यथाप्रेतं दाहदेशं निवर्तयेत् ॥३२॥
 गृहीत्वोपामनं तत्र विशिष्टैर्ब्राह्मणं सह ।
 प्रेतमादायगच्छेद्यु जपेद् वै वेदमहिताम् ॥३३॥
 हरिद्रां विकिरन्मार्गं गीतवादिप्रसयुत ।
 दाहदेशं प्रेतैर्मन्यग्व्रजयेदोदनं तथा ॥३४॥
 प्रेतस्य ददनाथन्तु मनेत्सुष्टं सुशोभनम् ।
 सगोमयेनीडकेन सम्प्रोक्ष्य च प्रिशोधयेत् ॥३५॥
 शमोषणं तिलै मिथितोर्यं (?) सम्प्राञ्जयेत्ततः ।
 काष्ठञ्च वाजिकै शुद्धं स्थितिं कुर्यात्प्रयत्नत ॥३६॥
 कृष्णाजिनमधानीर्यं तस्मिन्प्रेतं निवेशयेत् ।
 घृतानुलंपन कुर्यात्प्रेतदेहे तु सर्वत ॥३७॥
 तिर्द्धर्भेर्निवायाथ तस्मिन्नाग्निं विनिक्षिपेत् ।
 ऋध्यादमिति ऋष जपत्वा द्यादग्निं तथोरमि ॥३८॥
 प्रञ्ज्वाल्य धर्निह दर्भस्तु परिन्नीर्य तिलै सह ।
 पर्युक्षण जलै कृत्वा पात्रसादनभाचरेण ॥३९॥
 आसादन च पात्राणां पिनुर्दग्निगतमनया ।
 इममप्रेत्युचंजपत्वा चमसा सादन ततः ॥४०॥

आज्यसंस्कारणं (?) कृत्वा तूष्णीं मिध्म निधाय च ।
 द्याविनावीतिना तत्र कार्यं सर्वमशेषतः ॥३३१॥
 परिस्तरणपर्युक्षं सर्वं तत्रापसव्यवत् ।
 तूष्णीमेवात्र जुहुयादाधारावाज्यं (?) भागकौ ॥३३२॥
 चतुराज्याहुतीस्तत्र होतव्यास्तु स्रुवेण वै ।
 अग्निः कामोऽथ लोकश्च देवताः समुदीरिताः ॥३३३॥
 गतानुद्दिश्यजुहुयादाज्यं तत्र समाहितः ।
 तदभावेतिवचरुणा (?) अन्यैर्वायाज्ञिकैः शुभैः ॥३३४॥
 हुत्वा मन्त्रेण जुहुयाद्दशवारं समाहितः ।
 हुत्वाथासौस्विष्टकृतं योऽग्निं (?) मितैर्वैत्यृचा ॥३३५॥
 प्रायश्चित्ताहुती हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 दह्यमानं ततः प्रेतं कुशैश्च जुहुयात्ततः ॥३३६॥
 प्रत्यृचं प्रणवाद्यन्तं जुहुयाद्वै पृथक् पृथक् ।
 एवं प्रदहनं कृत्वा तमग्निं शमयेज्जलैः ॥३३७॥
 शमीपर्णैः तिलैः स्तोयैः शान्तिकेतिवृचं जपेत् ।
 अस्थीनि संचयित्वाथ शुभे तोये विनिक्षिपेत् ॥३३८॥
 तीर्थे नद्यां ह्रदे वापि निक्षिप्य स्नानमाचरेत् ।
 ततस्तिलोदकंदत्त्वा यावाणे (?) द्यपसव्यवत् ॥३३९॥
 उच्चार्य नामगोत्रे तु पित्रे दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
 पाचयित्वा चरुं तत्र दद्यात्पिण्डं कुशोत्तरे ॥३४०॥
 निक्षिप्य तज्जले स्नात्वा स्वगृहं प्रविशेत्ततः ।
 श्राद्धमस्मैप्रकर्त्तव्यमेकोद्दिष्टं विधानतः ॥३४१॥

आममेवात्र दातव्यमन्नं तु प्रतिपिध्यते ।
 आवाहनाग्नौ करण वैश्वदेव च वर्जयेत् ॥३४२॥
 पायार्घ्यमन्धपुण्याग्नौ रक्षयेदपमयन ।
 भोजनाद्विगुणं त्वान् दद्याद्वाज्यादि मंथुनम् ॥३४३॥
 शर्करासूपं लघुणं वस्त्रहेमनिलानि च ।
 दद्याच्च दक्षिणा शक्त्या ततो विप्रान्विसर्जयेत् ॥३४४॥
 अध शायीब्रह्मचारी तथैव नियनाशन ।
 नित्यं स्नात्वा विधानेन दद्यात्प्रेते तिलोदकम् ॥३४५॥
 एकोत्तरेण शूद्राया तु न्यादशदिनेषु च ।
 एकैकं प्रत्यहं पिण्डं दद्याद्द्वै प्रयतो वहि ॥३४६॥
 श्राद्धन्तु प्रत्यहं कृत्वा पूर्वं दशवासरम् ।
 दशमेऽहनि सम्भ्रान्तो सर्वमेव समापयेत् ॥३४७॥
 स्नात्वा तिलोदकं दत्त्वा तत्राशौचं निवर्तयेत् ।
 महलद्रव्यसयुक्ता परिगेषु स्वमालयम् ॥३४८॥
 दुर्वाभितान्सर्वपार्श्वं घृतश्रीरमधूनि च ।
 आगत्य पूर्णकुम्भश्च प्रविशेच्च गृहं प्रति ॥३४९॥
 दशाहं ब्राह्मिणानान्तु राजा द्वादशवासरा ।
 पञ्चांशाहं वैश्यानां शूद्राणामेकविंशति ॥३५०॥
 आशौचं पिण्डदानानि कर्त्तव्यं हि यथोक्तम् ।
 अमत्रकेण शूद्राणां सर्वकर्म विधीयते ॥३५१॥
 एव नशाहं निर्वर्त्यं गृहशुद्धिं समाचरेत् ।
 मृगमयानिच भाण्डानि सर्वाण्यपि परित्यजेत् ॥३५२॥

एकादशेऽन्हि सम्प्राप्ते स्वस्तिवाचनमाचरेत् ।
 सम्पूज्य विधिवद्विष्णुं गन्धपुष्पादिभिर्द्विजः ॥३५३॥
 पायसापूपहृद्यान्नपानकादि निवेदयेत् ।
 आहूय ब्राह्मणान्पश्चाच्छ्राद्धाय विनिमन्त्रयेत् ॥३५४॥
 वृषमथो (पु) त्सृजेत्तत्रनीलं लोहितमेव च ।
 अग्निसंस्थापनं कुर्यादुपलेपादिपूर्वकम् ॥३५५॥
 इध्माधानाज्य भागौ च हुत्वा होमं समाचरेत् ।
 चरुणा पायसेनापि यावकेन तथैव च ॥३५६॥
 इन्द्रं सोमं च रुद्रं च जुहुयादत्र देवताः ।
 परोमात्रेति सूक्तेन पश्चादाज्यं श्रुवण तु ॥३५७॥
 होमशेषं समाप्याथ चक्रणैवांकयेद् द्वयम् ।
 परिणीय ततो वन्हिमुत्सृजेत्तु वृषं ततः ॥३५८॥
 माता रुद्राणा मिति ऋचं जपित्वेवौत्सृजेद् वृषम् ।
 पूजयेद्ब्राह्मणान्सम्यक्पाद्यार्घ्याचमनादिभिः ॥३५९॥
 षोडशैव तु पिण्डास्तानेकोद्दिष्टविधानतः ।
 आचान्तान्स्तोपयेद्विद्वान् दक्षिणाभिः स्वशक्तिः ॥३६०॥
 उदकुम्भांश्च दत्त्वाऽथ प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
 पिण्डास्तुनिर्वपेदाशु स्नात्वा वन्धुजनैः सह ॥३६१॥
 हविष्यं वाग्यतोसकृद्भुक्त्वा भुञ्जीतात्र समाहितः ।
 सपिण्डकरणं कुर्याद्द्वादशेऽन्हि यथोक्तवत् ॥३६२॥
 त्रयोदशेऽन्हि वा कुर्यात्त्रिपक्षेवा त्रिमासिके ।
 षण्मासे संवत्सरान्ते वा एकविंशेऽन्हि वा तथा ॥३६३॥

आमन्त्र्य ब्राह्मणान्नात्वा हरिर्विधिवच्चर्चयेत् ।
 गन्धधुनेर्पूर्वदोषैर्नैवेद्यं विविधैस्तथा ॥३६४॥
 सम्पूज्य जगतामोशं वामुदेवं सनातनम् ।
 पार्वणोक्तविधानेन ब्राह्मणानुपवेशयेत् ॥३६५॥
 पितृयज्ञविधानन्तु वर्जयेद्देव कर्मणि ।
 कामकालकमञ्जान्तु विश्वदेवा प्रकीर्तिता ॥३६६॥
 देव द्वौ प्राक्प्रथमं पित्र्ये उदस्तार्थं (१) मेव तु ।
 एव विप्रान्निग्रयाथ कर्मशेषं समाचरेत् ॥३६७॥
 गन्धोदकतिलैर्युक्तं कृत्वायायनमुष्टपम् (१) ।
 प्रोतपात्रोदकं तेषु पितृपात्रेषु योजयेत् ॥३६८॥
 प्रथमं योजयेदद्भिः संगं (च्छ) ध्वमितिकृत्वा ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां मधुवाता इतिकृत्वा ॥३६९॥
 क्रमेणभिस्तु सयोज्य पश्चादभ्यं निवेदयेत् ।
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैराग्ररणादिभिः ॥३७०॥
 हृष्यपितृश्रवणं हृद्यान्नं मुषकं प्रयतस्मजान् ।
 भोक्तृषु तेषु विप्रेषु दद्यात्पिण्डान्कुरोत्तरे ॥३७१॥
 मध्याह्नयनिलमिश्रेण दद्यात्पिण्डा (१) न्सक्तुना ।
 पूर्ववत्प्रेतपिण्डन्तु पितृपिण्डेषु योजयेत् ॥३७२॥
 आयातान्तु ततो विप्रान्दक्षिणाभिः प्रयोजयेत् ।
 उदकुम्भान्तो दद्यात् नमस्तुत्या विसर्जयेत् ॥३७३॥
 अत ऊर्ध्वं प्रत्यहं वा प्रतिमाममथापिवा ।
 यावत्समंश्चत्सरं दद्याच्छ्राद्धमस्मै हरशक्ति ॥३७४॥

प्रत्यञ्चं वत्सराद्ध्वं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ।
 पितृयज्ञविधानेन कुर्याच्छ्राद्धमनन्द्रितः ॥३७५॥
 प्रत्यञ्चं पार्वणं कुर्यान्मातापित्रोर्मृतेऽहनि ।
 अन्यथा कुरुते यस्तु ब्रह्महत्यां सविन्दति ॥३७६॥
 अकृत्वपार्वणं श्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ।
 स चण्डालो भवेत्सद्यो रौरवं नरकं व्रजेत् ॥३७७॥
 तस्मात्पित्र्यादिके पुत्रः श्राद्धं कुर्यात् पार्वणम् ।
 अमायान्तु विशेषेण चौलोपनयनादिषु ॥३७८॥
 त्रयोदशेऽन्हि सम्प्राप्ते चलि(चौलं)कुर्यात्तु वैष्णवः ।
 स्नात्वा नद्यां तटाके वा विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सह ॥३७९॥
 जपित्वा वैष्णवान्सूक्तान्स्नात्वा सन्तर्पयेत्ततः ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च मन्त्रैः सन्तर्पयेद्धरिम् ॥३८०॥
 तर्पयेन्नामभिः स्वैस्वै नित्यमुक्तांश्चवैष्णवान् ।
 ततः स्वमालयं गत्वा विधिवत्पूजयेद्धरिम् ॥३८१॥
 देवस्य पुरतो वर्न्हि प्रतिष्ठाप्य यथोक्तवत् ।
 इध्माधानादिकं कृत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥३८२॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम् ।
 आज्यं च जुहुयात्सम्यक्प्रत्यृचम्प्रणवान्वितम् ॥३८३॥
 तथैव मन्त्ररत्नेन जुहुयाच्छतसंख्यया ।
 अन्यैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः शक्त्या च जुहुयात्ततः ॥३८४॥
 नामभिः केशवाद्यैश्च जुहुयात्सुसमाहितः ।
 स्वैःस्वैश्च नामभिर्हुत्वा नित्यमुक्तांस्तथैवच ॥३८५॥

तत शिवशृत्तं हृत्या होमगेयं समापयेत् ।
 पश्चात्सम्युत्तयेद्विप्रान्पेशवाग्यैश्चनामभि ॥३८६॥
 नित्यमुक्तानन्ममुद्दिश्यवृजयेद्ब्राह्मणाच्छुभान् ।
 गन्धपुष्पैर्घृषदीपैर्वस्त्रैराभरणैः शुभं ॥३८७॥
 भोजयेन्पायसान्नेनशर्कराज्ययुतेन वै ।
 विविधैरन्नपानाग्यैर्वासोऽन्तरणैः शुभं ॥३८८॥
 भोजयित्वा तत पिण्डान्यथा शास्त्या विनिश्चिपेत् ।
 प्रागप्रैषुच दर्भेषु उपवीत समाहित ॥३८९॥
 यदैश्चमधुसगुर्णैर्दद्यान्पिण्डान्बृधक् पृथक् ।
 नामभि वैशवाग्यैश्च दद्यात्पिण्डान्कुशोत्तरे ॥३९०॥
 तथा नित्याश्च मुग्धाश्च नामलिख्यैव(लिख्यै व)निश्चिपेत् ।
 पिण्डान्मौ विनिश्चिप्य विप्रानाचामयेत्तत ॥३९१॥
 आचान्त पूनयेत्पश्चात्प्रशास्त्या दक्षिणां तथा ।
 तत्र नारायणमूर्तिं यं कुर्याद्द्विष्यतोत्तम ॥३९२॥
 पितरश्च समायान्ति त द्विष्यो परमम्पदम् ।
 प्रायश्चित्तमिदगुह्य पापेषु च महत्त्वपि ॥३९३॥
 मरणेषु च (?) दायेषु कुर्यादेवं विधानत ।
 चाण्डाला दुग्धालसर्वाद्द्वैगुताद्ब्राह्मणादपि ॥३९४॥
 वृद्धिभ्यश्च पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मिणाम् ।
 उदकम्पिण्डदानं च प्रेतैर्ग्योऽथ प्रदीयते ॥३९५॥
 नोपतिष्ठति त सर्वमन्तरिक्षे विनश्यति ।
 ग्तेषा विद्धि दूर्बण(पू) मृतानामभूतधातिनाम् ॥३९६॥

एवं नारायणवलिं कृत्वा संस्कारमाचरेत् ।
 पित्राद्यो मृतायस्यभवेयुर्यद्यवैष्णवाः ॥३६६॥
 इष्टिं च वैष्णवो कुर्यात्तेषाम्पापविशुद्धये ।
 यः कुर्याद्वैष्णवीमिष्टिम्विधिना वैष्णवोत्तमः ॥३६७॥
 वैष्णवत्वं प्रयात्वत्र (थ) कुलमेकोत्तरं शतम् ।
 एकादश्यां शुक्लपक्षे ममुपोष्य द्विजोत्तमः ॥३६८॥
 धात्री चूर्णेन लिप्नाङ्गे नद्याध्राणां(?) शुभैर्जलैः ।
 नित्यमुक्तं समेतश्च देवेशन्तर्पयेद्दृग्मि ॥३६९॥
 गृहं गत्वा विधानेन पूजयेद्विष्णुमच्युतम् ।
 गन्धपुष्पैर्धूपदीपैर्नैवेद्यं विविधैरपि ॥४००॥
 अप्तोत्तरसहस्रन्तु मालतीकुसुमानि च ।
 आदाय तन्मंत्ररत्नेन एकैकमपूजयेत्कमान् ॥४०१॥
 अभावे जातिपुष्पाणि कोमलैस्तुलसीदलैः ।
 पद्मैर्वाशान पत्रैर्वा मन्त्रेणैव प्रपूजयेत् ॥४०२॥
 जपेच्चदशमाहम् मन्त्ररत्नं समाहितः ।
 रात्रौ जागरणं कुर्यात्पूजयेन्मधुमूदनम् ॥४०३॥
 सति प्रभाते द्वादश्यां स्नात्वा नद्यां यथाविधि ।
 एकैकमञ्जलिन्दद्यान्नित्यभक्तश्च वैष्णवान् ॥४०४॥
 गृहं गत्वा हरेः पूजां प्रकुर्वीत यथोक्तवत् ।
 सुहृद्यैर्विविधैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥४०५॥
 ततोऽग्निस्थापनं कृत्वा होमं कुर्यान्नथोक्तवत् ।
 इध्माधानादिपूर्वेण जुहुयाद्द्वै समाहितः ॥४०६॥

तिलैश्च घ्रीहिभि शुद्धै समिद्धि पिप्पलोद्भवै ।
 तथैवाज्येन चरुणा जुहुयान्ममलैरपि ॥४०७॥
 प्रयेकमग्नाह्न्य होतव्य तु द्वयेन वै ।
 पश्चाद्द्वैष्णव सूक्त तु होतव्य पायसेन तु ॥४०८॥
 आज्येनैवतुहोतव्य (तथाहित) द्वयेन वै ।
 पश्चात्तुवैष्णव पश्चाद्द्वैष्णवशतत्रयम् ॥४०९॥
 वैष्णव्याचैव गायत्र्या तथा मन्त्रद्वयेन च ।
 नामभि केशयार्ग्यैश्च तथा सवर्षणान्भि ॥४१०॥
 तत त्विष्णुतादीनि होमशेष समाचरेत् ।
 सुपुष्पाणि तनोन्त्यादेशाय मुरभौणि वै ॥४११॥
 प्रयच्च वैष्णवै सूक्तैर्नामभि कशावादिभि ।
 तनो विप्रान्समाहूय गन्धमाल्यादि भुषणै ॥४१२॥
 पुत्रयपूजातया (वद् व) केशयार्ग्यैश्च नामभि ।
 भानयित्वा ततो विप्रान्दक्षिणाभि प्रतोपयेत् ॥४१३॥
 ण्वमिष्मिन्प्रतुर्वान्त वैष्णवीवैष्णवोत्तम ।
 पितु पूर्वोक्तविधिना सम्कार मग्न्याचरेत् ॥४१४॥
 वैष्णवमिष्मिन्धानन कृत्वा वै द्वित्सप्तम ।
 कुशैकाक्षरशतम्पुनत्येव न मशय ॥४१५॥
 अकृत्वा वैष्णवीमिष्मि पितृमेधिसकर्मणा ।
 अवैष्णवान्य मग्न्यामनरो रोग्यम्रजेत् ॥४१६॥
 अवैष्णवान् पितृपशान्तुयामन्कारकर्मणि ।
 अकृत्वा वैष्णवीमिष्मि रोग्य तरक प्रजेत् ॥४१७॥

तस्मादिष्टिं विधानेन कृत्वा वै वैष्णवोद्विजः ।
 अवैष्णवानां कुर्वीत सर्वमप्योर्ध्वदैहिकम् ॥४१८॥
 एकस्मिन्दिवसे यत्र कर्तुमिष्टिं न शक्यते ।
 द्वाभ्यां तु चतुर्भिर्वा दिवसैश्च समापयेत् ॥४१९॥
 तावच्च संग्रहेदग्निं यावदिष्टिः समाप्यते ।
 एकादश्यां द्वादश्यां वा वैष्णवर्क्षे तथैव च ॥४२०॥
 अमायां मन्दवारे वा एकादश्यां शुभेदिने ।
 यस्मिन्कस्मिन्प्रकुर्वीत वैष्णवीमिष्टिमुत्तमाम् ॥४२१॥
 यावत्समाप्यते यज्ञस्तावद्वैदीक्षितो भवेत् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारी तथैव नियताशनः ॥४२२॥
 सर्वत्रारम्भदिवसे उपवासो विधीयते ।
 अलभ्यं यत्र यद्धव्यं तत्राज्यं जुहुयाद्बुधः ॥४२३॥
 एवमिष्टिन्कुर्वीत वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ।
 क्रियते वैष्णवीष्टिस्तु यस्मिन्देशे द्विजोत्तमः ॥४२४॥
 स देशो वैष्णवः प्रोक्तः सर्वबन्धविमोचितः ।
 वैष्णवैः क्रियते यस्मिन्वैष्णवीष्टिर्द्विजोत्तमैः ॥४२५॥
 तत्कुलं वैष्णवैः तस्य पावयति (?) नात्र संशयः ।
 तस्मान्तु वैष्णवीमिष्टिं कुर्याद्वै वैष्णवोत्तमः ॥४२६॥
 कुलस्य पावनार्थाय (यंच) देशस्याप्यभिवृद्धये ।
 यद्देशे इज्यते सम्यग्वैष्णवी पापनाशिनी ॥४२७॥
 दुर्भिक्षं पीडा नास्त्यत्र नास्ति रोगद्विजं भयम् ।
 यद्देशे इज्यते सम्यक् स्यूयते वैष्णवी शुभा ॥४२८॥

तेन तुष्टो भवद्देवो हरिनारायण सदा ।
 इष्ट्वा च वैष्णव यज्ञ कुलमेकोत्तर शतम् ।
 उद्धृत्य परमस्थान प्रयास्येव न सशय ॥४२६॥

वरिशु उवाच ।

अशौचानां विधिम्ब्रह्मणे मर्बपा मुनिसत्तम ? ।
 त्रिरात्र त्रशरात्र च शापमाशौचमुच्यते ॥४३०॥
 दशाहे समतिक्रान्ते त्रिरात्रशावसूतकम् ।
 तथैवानुपनीतेषु प्रेतेषु शौचमुच्यते ॥४३१॥
 असकृतासु (१) कन्यायासु ह्येमाशौचमुच्यते ।
 ऊनद्विवापि कप्रत भूमौ च (१) निखनतुदुदत्र ॥४३२॥
 अत उर्ध्वन्तु सम्सारो बन्दिना लौकिकेन वै ।
 तूष्णीमेव च सम्सार तूष्णीं दद्यात्तिलोदकान् ॥४३३॥
 केशवादीन्ममुदिश्य ब्राह्मणान्भोजयेत्तदा ।
 एकोदिष्टविधानेन श्राद्धं तद्वि विमर्जयेत् ॥४३४॥
 एतत्तुल्यं तु सर्वपासतिक्रान्तं तथैव च ।
 अतिक्रान्तं समस्तं च त्रिरात्रेण समापयेत् ॥४३५॥
 अतिक्रान्तं तु कर्तव्यो मातापित्रोर्द्विजन्मनाम् ।
 उक्त्वा पिण्डदानं च त्रिशदं सूतकम्भक्षणम् ॥४३६॥
 अलाभे तस्य देहे तु तदास्थीन्येव दाहयेत् ।
 अरण्यभागे तु मण्डुयान्बालाशममिर्वन्तनुम् ॥४३७॥
 दाहयित्वा विधानेन पूर्ववत्सर्वमाचरेत् ।
 दुष्टिपुत्र इव मुर्च्छय स्वगृहे मरणं यदि ॥४३८॥

त्रिरात्रमाशुद्धिः प्रोक्ता पितरत्रैत्वहस्मृतम् (?) ।
 दशाहाद्वादशाहाद्याशौचं सपिण्डानांसमंभृतम् ॥४३६॥
 पादमेकोवकनानुपत्रा(?) शौचंविधीयते ।
 गुरोस्तु शिष्यसन्वन्वादेहाहः सूतकी भवेत्(?) ॥४४०॥
 विकर्मणां च सर्वेषां न शौचं मृत सूतकम् ।
 आचार्यं च गुरु शिष्य (?) निर्द्वैत्यायि त्रीतं ॥४४१॥
 वानप्रस्थत्रह्यचारीयतीनां वै न सूतकम् ।
 अन्तराजन्ममरणे शेषाभि होर्म विशुद्ध्यति ॥४४२॥
 मातर्यग्रे प्रमीनायां अशुद्धौ म्रियते पिता ।
 पितुः शेषेणशुद्धिम्यान्मातुः कुर्यात्तुपक्षिणाम् (?) ॥४४३॥
 शावशौचे समुत्पन्ने मृत्याशौचम्भवेद्यदि ।
 शावेनशुद्ध्यते सूतिर्नसूतिः शावशोधनी ॥४४४॥
 अन्तर्दशाहे जननात्पश्चाच्चेन्मरणं भवेत् ।
 प्रेतमुद्दिश्यकर्त्तव्याः पिण्डादानादिकाः क्रियाः ॥४४५॥
 शावशौचम्यमध्ये तु सूत्या शौचम्भवेद्यदि ।
 पूर्वशेषेण शुद्धिःम्यात्मपिण्डानां न संशयः ॥४४६॥
 पित्रोस्तु दशरात्रं म्यान्सूतकंतुविधीयते ।
 अस्पृशत्वं भवेन्मातुरंगम्पर्शनसम्भवान् (?) ॥४४७॥
 शावशौचस्यमध्ये तु मरणं च पुनर्भवेत् ।
 पूर्वस्यकुर्याच्छ्राद्धादि पश्चाद्द्वादशावासरान् ॥४४८॥
 दशमेऽह्निसम्प्राप्ते मरणे जनने तथा ।
 नाज्याद्विदशश्राद्धं पिण्डदानानिनिर्वपेत् ॥४४९॥

पितुर्दशाहमध्ये तु मानु स्यात्प्रमथोयदि ।
 पिण्डोदकक्रियां कुर्याच्छ्राद्धं वापचिवर्जयेत् ॥४५०॥
 पित्रोर्दशाहमध्ये तु भार्याया प्रसवो यदि ।
 इतरेण च पुत्रेण वर्तया त्रयोदशक्रिया ॥४५१॥
 चननस्य च मध्ये तु जननं तु पुनर्भवेत् ।
 पूर्वस्य नाभि कर्मादि कर्त्तव्यन्तुद्विजन्मनाम् ॥४५२॥
 गर्भश्राव भासतुल्यानि मा शुद्धिन्तप्रकारणम् ।
 श्राव मानु त्रिरात्र स्यान्सपिण्डाशौचनंस्मृतम् ॥४५३॥
 याते (?) शानुर्थथामास पित्रादिनाद्दिनत्रयम् ।
 आचतुर्थाद्वेच्छ्राव यात पञ्चमषष्ठयो ॥४५४॥
 ऊर्ध्वं दशम ण्व स्यात्सर्वेषा सूतकम्भवेत् ।
 योषिते कालगेप स्यान्सर्वेषा तु श्यहभरत ॥४५५॥
 यात्रद्ग्रामस्यमध्ये तु शवस्त्रिष्टयसमृत ।
 ग्रामस्यतावदाशौच जनने न तु दुष्यति ॥४५६॥
 असपिण्ड द्विज प्रेत विप्रोनिवृत्य बन्धुवत् ।
 त्रिशुद्ध्यति त्रिरात्रेण तत्रकृच्छ्रेण वा तथा ॥४५७॥
 विशिष्ट ज्ञान सम्पन्न दहित्वा सौहृदविना ।
 न्हित्वा न(च) लभेद्विप्रो महदाह फलाधिकम् ॥४५८॥
 रात्रान् वा तथा वैश्य शूद्रं वा ब्राह्मणाधम ।
 तत्रा (?) शौचकालेन तत्रकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥४५९॥
 रात्रवर्मणि रात्रा च ऋत्विजा यज्ञवर्मणि ।
 दीक्षितानां तापसाच यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥४६०॥

तपश्चरणयुक्तानां सद्यः शौचं विधीयते ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरामृतसूतके ॥४६१॥
 परैरन्नम्प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः ।
 यज्ञान्ते तेषु विप्रेषुष्यंतरा मृतसूतके ॥४६२॥
 अन्यगोहे तथा चान्तः सर्वे (तु) शुचयः स्मृताः ।
 मृताचेत्सूतिका नारी तथैवापि रजस्वला ॥४६३॥
 गोमूत्रेण स्नापयित्वा वस्त्रेणान्येन वेष्टयेत् ।
 कुम्भेन जलमादाय पंचत्वक्पल्लवैर्युतम् ॥४६४॥
 पुण्याद्विरभिमन्त्र्याथ तेनैव स्नापयेद्द्विजः ।
 अन्यवस्त्रेण सम्वेष्ट्य दाहं कुर्वीत पृथक् ॥४६५॥
 सूतके मृतके चैव सन्ध्या कर्म न सन्त्यजेत् ।
 व्योम्नि च हृदये वापि मनसा संस्मरेद्धरिम् ॥४६६॥
 अन्येन कारयेद्धोमं पंचयज्ञान्तथैव च ।
 अजागाधोमहिष्याद्याः ब्राह्मण्याद्याः प्रसूतिकाः ॥४६७॥
 दशरात्रेण शुद्धिः स्यादितरन्तु विसर्जयेत् ।
 शुद्धाभर्तुं(?) श्चतुर्थेऽन्दि स्नानेन स्त्री रजस्वला ॥४६८॥
 देव (अन्य) कर्मणि (नारी च) तृतीयेऽहनि शुद्ध्यति ।
 तथा विंशति रात्रेण सूतिका यज्ञकर्मणि ॥४६९॥
 मृते भर्तारि यानारी सूतिका वा रजस्वला ।
 चित्प्रसंगहेत्तावत्तस्यानंग (?) समोन्यये ॥४७०॥
 अर्ध रात्रादर्धपूर्वा सूतके मृतके तथा ।
 ऊर्ध्वचेत्तपराग्राह्या तथा रजसि सूतके ॥४७१॥

चण्डालस्पर्शनेमग्न सवासा जलमाविशेत् ।
 प्राणायामत्रय कृत्वात्रि पेटेदधमर्षणम् ॥४७२॥
 सारित्रन्तु जपेत्त्रय शनममष्टोत्तर द्विज ।
 पञ्चगव्यन्तु मम्प्राश्य तु (तन) स्नात्वा विशुद्धति ॥४७३॥
 चण्डालपतित चापि तथा युगमान्तरस्यजेन् ।
 तद्वर्गकृत्सन्निकषात् सवासा जलमाविशेत् ॥४७४॥
 अत्यन्तविषमे देशे युगद्वयमुत्पाडतम् ।
 रजस्यला मृत्तिका च श्वान काकच गर्दभम् ॥४७५॥
 कुक्कुट विड्वराह च पूषपापण्डित तथा ।
 वह्निर्देवलक स्रष्ट्या सवासा जलमाविशेत् ॥४७६॥
 मयनासे च पिप्पूत्र चिति तत्काष्ठमेव च ।
 मानुषाष्टियाञ्चुत (?) यत्कित्तव प्रतिलोमजम् ॥४७७॥
 जलनेन नीलवस्त्र करकारम (?) तथैव च ।
 उच्छिष्ट मानुष क्षीर (घ्नी) घीवन शुक्लमेव च ॥४७८॥
 ह्यत्राक च कलश्च पलाण्डु गृध्रुनन्तथा ।
 तेषा मशान कृत्रा यत्पलाशति मानव ॥४७९॥
 तथापि तापत्रितश्च (?) स्नानमाहुर्मनीषिण ।
 उर्ध्वन्त्याचमन शौच वाग्नीभिश्च भाजनम् ॥४८०॥
 अत उध्वन्तु माविशा जपेनैव विशुद्धयति ।
 भीतने कर्म मध्ये वा(?)योत्वान्नु स्पर्श सम्भवन् ॥४८१॥
 स्नानेनैव विशुद्धि स्यादन्यत्राचमनं चरेत् ।
 उच्छिष्टनापि चान्योन्य स्पर्शान्तु भवेद्यदि ॥४८२॥

मचलन्तूभयोः स्नानं चरेत्(?) एकन्यैवेतन्ननु ।
 नाभेरधः शुनोर्ह्येव स्पर्शनन्तु भवेद्यदि ॥४८४॥
 अध (स्नात) प्रक्षालनं प्रोक्त मूर्ध्वं स्नानं शुदाहृतम् ।
 पावण्डिनं च पतितमुन्मत्तं शटाहारिणम् ॥४८५॥
 अवैष्णवं द्विजं मृष्ट्वा सवामा जलमाविशेत् ।
 मैथुने प्रं तधुमे च वान्तेवाक्षरकर्मणि ॥४८६॥
 उद्दिष्टं न तथा शुद्धयं तस्यः स्नानं ममाचरेत् ।
 रजस्वलायाः यदि चेत्संमर्गे (?) त्वरवार्य ॥४८७॥
 तावत्तिष्ठेन्निराहारः स्नात्वा गव्यं पिवेत्तु सा ।
 अन्योन्य स्पर्शने तामां ब्रह्म कूर्चं विशोधने ॥४८८॥
 रजस्वलां सूतिकां वै यो मोहान्मैथुनञ्चरेत् ।
 त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्धयति ॥४८९॥
 कर्मारिं तक्षकं व्याधं नापितं रजकन्तथा ।
 अन्यान्ग्रामान्त्यजान्मृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥४९०॥
 सौवर्णरौप्य वासोऽरमवारिजानां तथैव च ।
 रज्जुशाकफलादीनां तथा विदलचर्मणाम् ॥४९१॥
 यज्ञियानां च पात्राणां क्षालनाच्छुद्धिरिष्यते ।
 तथैव तृणकाष्ठानां क्षालनाच्छुद्धिरिष्यते ॥४९२॥
 भस्मना कांस्यलौहाद्याः ताग्रमाम्नेन शुद्धयति ।
 दन्तदारुशिलाशुद्धमयानां क्षालनं स्मृतम् ॥४९३॥
 तथैव फलजातीनां गोपाले (?) घर्षणात् शुचिः ।
 आविकं कौशिकं क्षौमं तथैव(?) कृत्तयादिकम् ॥४९४॥

श्रीकलाष्टिकपुत्रं गोमूत्रेणैव माज्जयेत् ।
 आनयेनाग्निवपिशानाशोभित्वा(?) मिश्रद्वयति ॥२६५॥
 भानान्मेकान् शोषाद्वपांतयैव च (?) ।
 हार्भोलनाद्य दहनान्यार्कगोर्कर्मणादिरान् (?) ॥२६६॥
 नदीवगेनशुद्धिभ्यान् तटाकं जलपूरणान् ।
 वर्षाकृपहृदना च सननाद्बलसर्जनान् ॥२६७॥
 कृष्णगुल्मनरुणा च मार्गाणामर्करदिमना ।
 वायुना वापि शुद्धिं स्यात्प्रत्याग्निदेवसम्भित (?) ॥२६८॥
 रथ्याकर्दमसोयानि पकेष्टकचित्तान्यपि ।
 कार्पासूलतन्तूनां शोषणाच्छुद्धिरिष्यते ॥२६९॥
 मद्यं शुद्धिं पशूनां च तथैव मृगपक्षिणाम् ।
 वद्दक तु शूद्रस्यान्मलमूत्रावसेचनान् ॥२७०॥
 काग्दहन् शक्तिं पण्यं भिक्षुंथोपिन्मुखन्तथा ।
 सौम्यं शपनम्वापि चण्डालागेषु च सन्धित ॥२७१॥
 बन्धिनाप्रदहिर्बव पुनराकारमाचरेत् ।
 मृत्तिकां ग(?) सन्धितना क्षालनाच्छुद्धिं रिष्यते ॥२७२॥
 मौक्तिकानि च पात्राणि तथा रौप्यमद्यानि च ।
 चण्डालाद्यैस्सुमुक्तानां पुनराकारमाचरेत् ॥२७३॥
 मृत्तिकायैस्सुमुक्तानि खनिन्वाप्तौ प्रनापयेत् ।
 शूद्राद्यैरपिमुक्तानां तापनं क्षालनन्तथा ॥२७४॥
 शून्योपहृते पात्रे दमे वा रजते तथा ।
 गोमूत्रं क्षालनमथोत्तमितरत्र तु पारिणा ॥२७५॥

द्रव्यमात्रन्तु सर्वत्र क्षालनाच्छुद्धमुच्यते ।
 मणिप्रवालमुक्तादि चण्डालार्थं धृतम्भवेत् ॥५०७॥
 पथरात्रन्तु द्रव्येषु निक्षिप्य क्षालनाच्छुचिः ।
 सर्वत्र स्पर्शमात्रेण क्षालनं गव्यवारिभिः ॥५०८॥
 शुक्तिशङ्खौ तु चण्डालैस्त्रिकालवृत्तं त्यजेत् (?) ।
 स्पर्शमात्रेणैतेषाम् तत्क्षणात्क्षालनं स्मृतम् ॥५०९॥
 व्याघ्रहामिक नूर्याणां मलेपानां विवर्जनम् (?) ।
 क्षालनं प्रोक्तमुज्ज्वलानां नयैत्र च (?) ॥५१०॥
 भाजनानान्तु शैलानां पुराणानां विमर्जनम् ।
 इतरेषां तु सर्वत्र तत्क्षणात्क्षालनं स्मृतम् ॥५११॥
 कांस्यताम्रादिलोहानां भाजनानां कथम्भवेत् ।
 चण्डालैर्भुक्तमात्रे तु परित्यागो विधीयते ॥५१२॥
 स्पर्शमात्रेषु चण्डालैः सत्परान्त्रं (तत्क्षणात्) भुविक्षिपेत् ।
 द्राहयित्वा ततो वन्द्यौ प्रोक्षयित्वा विशोधयेत् ॥५१३॥
 स्पर्शमात्रेषु ग्वननं ख्यया (?) ।
 शोधयित्वा जलैः ध्याल्यैः गोपालैर्घर्षयेत्ततः (?) ॥५१४॥
 (?) रजकाक्तं श्वश्रुनकेरयमेव विधिस्मृतः ।
 क्षत्रविद् शूद्रजातीनामुच्छिष्टस्पर्शनेमति ॥५१५॥
 वि (त्रि) मासं तु विनिक्षिप्य पुनराकारमाचरेत् ।
 स्पर्शमात्रे तु शुद्धेद्याद्वारिप्रक्षालनं स्मृतम् (?) ॥५१६॥
 चिरकालोपभुक्तानां कांस्यानां त्याजयेद्वह्निः ।
 कांस्यानामायसानां च तत्क्षणात्क्षालनाच्छुचिः ॥५१७॥

सृष्टमन्त्यादिजातीना (भाण्डानाच) यदाभवेत् (?) ।
 मुक्ता (का) (?)मंतद्विजातीयभाजनेषु प्रमादतः ॥११७॥
 श्यहं ह्यहं च पण्मासं खनित्वाऽयः प्रदाहयेत् ।
 तत्क्षणात्कालनाद्यैस्तु गोश्राद्धैर्धर्मपणादिभिः ॥११८॥
 यत्र चैत्र तु लौहानामुपघानं भवेद्यदि ।
 तत्र वत्रापि कुर्वीत खननं दहनादिकम् ॥११९॥
 अल्पाना चैव धान्यानाश्चालनन्तुविधीयते ।
 बहूना मारजनं प्रोक्तं स्वस्वपाकादिदूषितं ॥१२०॥
 प्रामान्यज्ञैश्चचण्डालै स्फुप्प(पुष्प)माल्यादिवर्जयेत् ।
 तर्थापश्यशाशादिगुणविल(?) (तै) मधूनि च ॥१२१॥
 केशमीटादिदुष्टानां रसाना वस्त्रशोधनम् ।
 अल्पान्तु वर्णयान्ज्यंभ्यान् स्वचण्डालादिदूषितम् ॥१२२॥
 बहूनाम्मार्जनं प्रोक्तमातपेनैव शोषणम् ।
 चण्डालै स्फुप्पमुत्तन्तु तदा काम्यं परित्यजेत् ॥१२३॥
 तीरेषु स्पर्शमात्रे तु गवा मद्भ्रमणाच्छुचिः ।
 वाया(प्या)शुष्यज्ञैश्चस्पर्शित्यागादिशुद्धयति ॥१२४॥
 शैन्ति मुट्ठामं तलंरहिर्निरेवचेत् (?) ।
 रत्रैश्वर्यकारार्थं दिशुर्कालोपसेवितम् ॥१२५॥
 श्रुष (अल्पं) परित्यजेद्दोमानितग्र विशोधनम् ।
 माममात्रोपमुत्तन्तुशुट्ठमाह मुट्ठरेत् (?) ॥१२६॥
 पशुमात्रं तदयेन्तु तदर्थे तु तदर्थम् ।
 दशानुभमिनं तोयं स्पर्शमात्रेण समुद्धरेत् ॥१२७॥

अल्पोदकानां कूपानां खननं तु विशोधनम् ।
 अन्त्यजैस्सेचि(वि)तं नद्याः स्नानं तद्दूरतस्त्यजेत् ॥५२८॥
 स्पृष्टमात्रं त्यजेत्तीर्थमन्त्यजैरुपसेवितम् ।
 वर्जयेद्वावर्कं (यक) स्थानं दशकामुकं मात्रतः ॥५२९॥
 वापीतटाकादावल्पं स्पृष्टं यदि भवेत्त(ज्ज)लम् ।
 विष्णुत्रे क्षालने कुर्यान्नाचमेत जलं क्वचित् ॥५३०॥
 चण्डालाद्यै रुपहरेतं विष्णुत्रा दौशत्र मोमवेत् (?) ।
 गोचितृत्पिमात्रकं (?) शुद्धं प्रकृतिस्यं महीगतम् ॥५३१॥
 भस्मात्सर्पपाद्यैश्च चर्मणा शुद्धिरिष्यते ।
 भस्मैकारुविनिक्षेप्य मृत्तिकां च त्रिभिर्दिनैः ॥५३२॥
 पंचत्वकं पंचरात्रं विफलादि(?) त्रिभिर्दिनैः ।
 क्षणं च हस्तं प्रक्षाल्य चर्मणां शुद्धिमाचरेत् ॥५३३॥
 नवानां चर्मणामेव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
 चर्मणां व्यवहार्याणा मुच्छिष्टादिप्रदृषिते ॥५३४॥
 परित्यागो भवेत्तत्र नैव शुद्धि र्दाहता ।
 श्वपाकरजकोदक्या प्रविष्टं यदि चेद्गृहे ॥५३५॥
 गृहं विलेपयेत्सर्वं गोमयेन च वारिणा ।
 कुशोदकन्तु सम्प्रोक्ष्य मृद्भाण्डानां विशोधनम् ॥५३६॥
 चण्डाल श्वपच महीं (दाहयित्वा ततःपरम्)
 गोमयेनानुलिप्याथ(?) स्वस्ति वाचन माचरेत् ॥५३७॥
 यस्मिन्गृहेतु चण्डालश्चिरकालं भवेद्यदि ।
 गृहदाहन्तु कुर्वीत पुनराकार माचरेत् ॥५३८॥

मृष्टमन्त्यादिजातीनां (भाण्डानां च) यद्वाभवेत् (?) ।
 मुक्ता (का) (?)मनद्विवातीयभाजनेषु प्रमादत ॥१५७॥
 इयद् इयद् च पण्मासं म्बित्वाऽय प्रदाहयेत् ।
 तक्षणात्कालनाशे तु गोत्राद्यैर्घर्षणादिभि ॥१५८॥
 यत्र चैत्र तु लौहानामुपधानं भयत्तदि ।
 तत्र तत्रापि कुर्वीत म्बननं दहनान्निकम् ॥१५९॥
 अल्पानां चैव धान्यानाञ्चालनन्मुनिधीयते ।
 बहूनां मार्जनं प्रोक्तं स्वस्वपादादिदूषितं ॥१६०॥
 प्रामान्यमैश्वर्यचण्डालै स्पर्श(पुष्प)माल्यादिवर्जयेत् ।
 तथैव फलशकादिगुणानिल (?) (तै) मधूनि च ॥१६१॥
 केशकीटादिदुष्टानां रमाना वस्त्रशोधनम् ।
 अल्पन्तु वर्णयान्ज्यस्यात् स्वचण्डालादिदूषितम् ॥१६२॥
 बहूनां म्बार्जनं प्रोक्तमातपेनैव शोषणम् ।
 चण्डालै स्पर्शमुक्तन्तु तदा काम्य परित्यजेत् ॥१६३॥
 तैरेव स्पर्शमात्रं तु गवा मङ्गमशाच्छुचि ।
 वायां(प्या)शृष तलेन द्वत्परित्यागद्विमुद्धयति ॥१६४॥
 शैलित् मुट्टहास तलमहिर्विरेचयेत् (?) ।
 रजकैश्चर्मकाराद्यै र्चिचरुमालोपसेवितम् ॥१६५॥
 शृष (अल्प) परित्यजेद्दीमानितरत्र विशोधनम् ।
 माममात्रोपमुच्छन्तुषु म्ब्याह मुद्धरेत् (?) ॥१६६॥
 पक्षमात्रं तदर्थन्तु तदर्थे तु तदर्थकम् ।
 दशकुम्भमितं तोयं स्पर्शमात्रेण समुद्धरेत् । १६७॥

अल्पोदकानां कृपानां न्यननं तु विशोधनम् ।
 अन्त्यर्जसेचि(वि)तं नद्याः न्नानं तद्दूरतस्यजेन ॥५२८॥
 सृष्टमात्रं त्यजेत्तोर्यमन्त्यर्जरूपसेचिनम् ।
 वर्जयेद्वावर्कं (यक) स्थानं दशकार्मुक मात्रतः ॥५२९॥
 वापीतटाकादावत्यं सृष्टं यदि भवेत्त(ज)लम् ।
 विष्मूत्रं क्षाल्ये कुर्यान्नाचमेत जलं कचिन् ॥५३०॥
 चण्डालार्घ्यं रूपहरेण विष्मूत्रा दौग्ध मोमवेण् (?) ।
 गोचिचृत्पिमात्रकं (?) शुद्धं प्रकृतित्यं महीगतम् ॥५३१॥
 भस्मात्सर्पपार्श्वं च चर्मणा शुद्धिर्गिष्यते ।
 भस्मैकारुविनिर्लेप्य मृत्तिकां च त्रिभिर्दिनैः ॥५३२॥
 पंचत्रकं पंचरात्रं विफलादि(?) त्रिभिर्दिनैः ।
 क्षणं च हस्तं प्रक्षाल्य चर्मणां शुद्धिमाचरेत् ॥५३३॥
 नवानां चर्मणामेव शुद्धिरुक्ता मनीषिभिः ।
 चर्मणां व्यवहाराणां मुच्छिष्टादिप्रदूषितं ॥५३४॥
 परित्यागो भवेत्तत्र नैव शुद्धि र्दाहता ।
 श्वपाकरजकोदक्या प्रविष्टं यदि चंद्रगृहे ॥५३५॥
 गृहं विलेपयेत्सर्वं गोमयेन च वारिणा ।
 कुशोदकन्तु सन्प्रोक्ष्य मृद्भाण्डानां विशोधनम् ॥५३६॥
 चण्डाल श्वपच मही (दाहयित्वा ततःपरम्)
 गोमयेनानुलिप्याथ(?) स्वन्ति वाचन माचरेत् ॥५३७॥
 यस्मिन्गृहे तु चण्डालश्चरकालं भवेद्यदि ।
 गृहदाहन्तु कुर्यात् पुनराकार माचरेत् ॥५३८॥

अर्वाप्तु दशरात्रात्तु दाहयेन्तर्गृहं द्विज ।
 पूर्वप्रच्छोधन कुर्याच्चण्डालो यदि सविशेत् ॥१३६॥
 एव(रात्र) एव द्विरात्र वा चण्डालो यदिकामत ।
 निवसेद्यस्य गेहेतु गृहदाह समाचरेत् ॥१४०॥
 चण्डालमाम भूमिन्तु दाहयित्वा तत परम् ।
 गोभि संवशयेत्सम्यक्वर्षमात्र निरञ्जनम् ॥१४१॥
 बालाहत तथा वर्षं पश्चाच्छृद्धिवाप्तूयात् ॥१४२॥

इति वशिष्ठस्मृतौ आशौच विधिवर्णन नाम
 षष्ठोऽध्याय ॥

अथ सप्तमोऽध्यायः

विष्णुस्थापनविधिवर्णनम्

कृपय ऊचु

भवन धोनुमिच्छामो विष्णु सस्थापन त्रिशम् ।
 य(व)स्मिन्काठे च वर्त्तव्य विधिना केन सत्तम ? ॥१॥

श्रीवशिष्ठ उवाच

अथ सस्थापन विधिं वक्ष्यामि मुनिमत्तमा ।
 यत्कर्त्तव्या द्विजैस्त्र सच्छृणुष्वमशेषत ॥ २ ॥
 शालग्रामस्य शिल्पा कर्त्तव्यो विप्रहीहरे ।
 पुण्यतीर्थे शुभेऽत्र पुण्यपर्षं (वर्षं) तमस्तरे ॥ ३ ॥

स्निग्धं रम्यं गृहीत्वाऽश्मा कारयेच्छ्रभविग्रहम् ।
 सर्वावयवसम्पन्नं सर्वलक्षणराजितम् ॥ ४ ॥
 श्री भूमि सहितं देवं कारयेच्छ्रभविग्रहम् ।
 एकादश्यां शुक्लपक्षे द्वादश्यां श्रवणेऽपिवा ॥ ५ ॥
 रोहिण्यां मंदवारे वा तथैव च दिने शुभे ।
 कार्तिके मार्गशीर्षे वा नवमे(माघे) वा चोत्तरायणे ॥ ६ ॥
 शुभेऽन्दि शुभलग्ने वा शुभग्रहनिरीक्षणे ।
 प्रतिष्ठां कारयेद्विष्णोः यथोक्तविधिना द्विजः ॥ ७ ॥
 ग्रहणे शून्यमासे च मूठेत्(?)शमजीवयोः ।
 दुर्लग्ने दुर्मुहूर्ते च भूकम्पोल्कानिपातने ॥ ८ ॥
 अशोवाध (?) न कुर्वीत प्रतिष्ठां कर्म सत्तमाः ।
 आदौ शुभेऽन्दि कर्तव्यं मत्कुरार्षण(अ)कर्मच(?) ॥ ९ ॥
 ऋत्विजो वरयेत्तत्र वैष्णवान् ब्राह्मणाञ्छुभान् ।
 वेदवेदांगतत्वज्ञान् सर्वशास्त्रविशारदान् ॥ १० ॥
 जितेन्द्रियान् शुभाचारान्सत्वस्थान्सर्वलक्षणान् ।
 मन्त्रतत्त्वार्थं विदुषो ब्राह्मणान्वरयेच्छुभान् ॥ ११ ॥
 तादृग्गुणसमायुक्तमाचार्यं वरयेत्ततः ।
 मन्त्रज्ञं मंत्रभक्तं च सर्वाचारं गुणान्वितम् ॥ १२ ॥
 श्रुतिस्मृति पुराणार्थं विदुषं दम्भवर्जितम् ।
 अर्थपञ्चकतत्वज्ञमग्निहोत्रयुतं शुचिम् ॥ १३ ॥
 द्वयं निष्ठं द्वयार्थज्ञं प्रतिष्ठाकर्मनिष्ठितम् ।
 महाभागवतं चैवमाचार्यं वरयेत्सुधीः ॥ १४ ॥

तापादि पञ्च सस्कारा महाभागवता स्मृता ।
 चक्रान्तिहेतिभिस्तत्र ताप इत्यभिधीयते ॥१५॥
 सम्कार प्रथम श्रोत्रो द्वितीय पुण्डधारणम् ।
 त्रयोदश द्वादश वा पुण्डधारणमुच्यते ॥१६॥
 ललाटानि शुभाङ्गेषु मण्डिद्राणि प्रमाणत ।
 नामर्म केषुमृषि (?) छन्दोऽधिदैवत ॥१७॥
 मार्थज्ञान सुसन्ध्यास मन्त्राध्ययनमुच्यते ।
 पञ्चमस्तु हरे पुत्रा पचरात्रोत्तमार्गत ॥१८॥
 तदीयाचनपर्यन्त हरेराराधन स्मृतम् ।
 इत्येवमादि सम्कारो महाभागन (स्मृत) ॥१९॥
 अन्यस्त्वैष्णवा श्रोत्राहोतारस्त्राया (?) त्रिभिर्द्विजा ।
 त गार्हर्ष्यवाङ्मया प्राकृता पापकारिण ॥२०॥
 वन्शास्त्रपु (ष्व) निपुणास्तेर्व निरयगामिन ।
 तन्मान्नावैष्णवान्विश्रान्नकर्मसु नियोजयेत् ॥२१॥
 महाभागवत विप्रमाचार्य वरयेत्सुधी ।
 महाभागवता ण्य नियोज्या ऋत्विजस्तथा ॥२२॥
 शङ्खरुद्रादुध्व पुण्ड्रिचिद्वै (?) इचमतिर्द्विजै ।
 तत्रयत्कर्म कुर्वीत तन्मन्त्राविधिवद्भवन् ॥२३॥
 चक्रान्तिचिन्तितेन स्थापितैर्वरमणि ।
 न मग्निष्य इत्यादि क्रियानोत्तैरपि ॥२४॥
 अवष्णवस्थापितानो प्रतिमाना च वन्तः ।
 य करोति न मूढासा गैरिव नरक प्रवेत् ॥२५॥

तस्मात्तु वैष्णवास्त्वेव नियोज्या यज्ञकर्मसु ।
 शास्त्र युक्तेन विधिना यः कुर्यात्स्थापनं हरेः ॥२६॥
 पुण्याहवाचनं कुर्याद्वैष्णवैर्वेदपारगैः ।
 देवस्य प्रतिमां पश्चात्स्नापयेन्मन्त्रवारिभिः ॥२७॥
 पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः स्नापयेत्तदनन्तरम् ।
 आनीय चतुरस्रेत्र (?) कलशात्सादयेच्छुभात् ॥२८॥
 पूरयित्वा शुभजलैः पंचरत्नावमिश्रितैः ।
 कुशदूर्वाक्षतजलं चंदनं गौरसर्पपान् । २६॥
 हिरण्यं तुलसी तत्र कलशेषु विनिक्षिपेत् ।
 तेषु सन्दर्शनीमुद्रां दर्शयेन्मंत्रसंयुतः ॥३०॥
 मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्याथ प्रत्येकं शतसंख्यया ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः कलशैरभिषेचयेत् ॥३२॥
 अतोऽन्यं कलशं गृह्य पवित्रोदकपूरितम् ।
 (मां) मंगल (ल्य) द्रव्य संयुक्तं तण्डुलोपरि निक्षिपेत् ॥३३॥
 मन्त्ररत्नेन वै कुर्यादष्टोत्तरशतं द्विजः ।
 अभिषेकं प्रकुर्वीत शंखेन विमलेन तु ॥३४॥
 शुभ्रवस्त्रैश्च सस्वेष्ट्य गीतवादित्रशोभनैः ।
 अधिवासं प्रकुर्वीत प्रोपिते निर्मले जले ॥३५॥
 अन्यासे(?) सैकते रम्ये दीर्घिकां कारयेच्छुभाम् ।
 प्राकारममलं कृत्वाचतुर्द्वारसमन्वितम् ॥३६॥
 चतुर्भिस्तोरणैर्युक्तं पताकाध्वजशोभितम् ।
 तस्मिन्संवेशयेद्देवं सुवासितजले शुभे ॥३७॥

जपेदूर्ध्वं च (१) सूक्तम्पवमान्यस्तार्थैव च ।

अर्चयेद्विधिवत्तस्मिन्नाधपुण्यादिभिस्तत ॥३८॥

चन्द्रादीनर्चयेत्पश्चात्तोरणपु यथाक्रमम् ।

कुमुदादीन्स्तथा दिक्षु पूजयेत्तदनन्तरम् ॥३९॥

शक्तयो विमलाद्याश्च पूजनीया यथाहर्षर(विधि) ।

अनन्तविहगेशादीनित्यान्मुक्ता(१) समर्चयेत् ॥४०॥

प्राकारे शस्त्रचक्रादिहेतीनावाहयेत्तत ।

शरावान्सस्यसम्पूर्णानष्टदिक्षु च विन्यसेत् ॥४१॥

तेषु दिक्षपतय पूज्या सर्वेदेया ममन्तत ।

जपेच्च चतुरोयवान् चतुर्द्वारि च वैष्णवा ॥४२॥

तथैव वैष्णवाः सूक्तानर्प्यन्तत्र (१) विशेषत ।

मण्डलद्वय द्वादशाणं षडवन्दिश्च जपेत्सदा ॥४३॥

इतिहास पुराणार्थं गीतवादित्रनर्तनै ।

तत्र जागरणं कुर्यात्पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरै ॥४४॥

दीपकाभिरनेकाभि कुर्यात्पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरै ॥४४॥

तथा रत्न्यामुत्थाय (१) कुर्यात्पैमनोहरै ॥४५॥

पात्रादुत्थाप्य देवेश शुभेश निवशयेत् ।

उनिष्ट ब्रह्मणस्पतेति जपत्सूक्त समाहित ॥४६॥

पश्चगव्ये स्नापयित्वा तैलेनापि जपेत्तत ।

मापमुद्गहरिद्रादिचूर्णैरुद्धर्त्तनम्भवत् ॥४७॥

स्नापयेद्विधिवत्पश्चाद्ब्रह्मा(१)(रश्मा) शौनजलै शुभै ।

पश्चात्कलशनादाय पवित्रोदक पूरिते (तम्) ॥४८॥

उदुम्बरशमीत्रिल्वपलाशाश्वत्थपह्यवान् ।
 पद्मपत्रं च कौशेयं तुलसी मञ्जरीं क्षिपेत् ॥४६॥
 अभिमन्त्र्य जलं पश्चान्मन्त्ररत्नेन मात्रिकः ।
 आचार्यः स्नापनं कुर्यात्पश्चात्तेनैव वारिणा ॥५०॥
 जपन्त्रै वैष्णवान्सूक्तानभिपेकं समाचरेत् ।
 पश्चात्तुमूलमंत्रेण अष्टाविंशति संख्यया ॥५१॥
 अभिपिच्य शुभैर्वस्त्रैर्वेष्टयेत्सुमनोहरैः ।
 नीराजनं ततः कृत्वा पश्चादावाहनं चरेत् ॥५२॥
 अर्चयेयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ।
 समन्ताच्च हरेः कृत्वा रथे रम्ये निवेशयेत् ॥५३॥
 तूर्यघोषैर्नृत्तगीतैश्छत्रैराभरणादिभिः ।
 शानुनां (?) दिशुर्मैमन्त्रैः स्तोत्रपाठैर्मनोहरैः ॥५४॥
 पुरम्प्रवेश्य देवेशं यानिवि (वी) श्यां निवेशयेत् ।
 चतुर्द्वारसमायुक्तं चतुर्भिस्तोरणैर्युतम् ॥५५॥
 वितानादि सुशोभाढ्यां वेदीं कुर्यान्मनोहराम् ।
 पूर्ववत्सस्यसंयुक्तं शरावानधिकल्पयेत् ॥५६॥
 दीपि (?) स्थापरोदेपु पताकाः सुमनोहराः ।
 धान्योपरि परिस्थ्याप्य व्याघ्रचर्म शुभाह्वयम् ॥५७॥
 तस्मिन्कौशेयवसने कुशानास्तीर्य कोमलान् ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि विकीर्यासीत् प्रपूजयेत् ॥५८॥
 देवं सुगन्धतुलसीदूर्वापुष्पाक्षतादिभिः ।
 अष्टौ च पूर्णकलशान्दिक्षु सम्पूजयेत्ततः ॥५९॥

हिरण्मय च रत्नानि पचत्वक्ष्य (?) पचहपात् ।
 गन्धपुष्पाक्षतान् दर्भान्कल्शेषु विनिम्बिपेत ॥६०॥
 महाद्विक्स्थ (?) कुम्भेषु वासुदेवाय (?) स्तथा ।
 विद्विक्स्थित कुम्भेषु (?) नज्जानन्दप क्रमात् ॥६१॥
 पूजनीया यथोक्तेन गन्धपुष्पनिवेदनै ।
 देवस्य पुरतो मध्ये पूणकुम्भम्प्रपूजयेत् ॥६२॥
 तण्डुलोपरि सख्याय परित्रोदकपूरितम् ।
 सौवर्णं दर्भरत्न मौक्तिक तुलसीदलम् ॥६३॥
 एलालवगककोल पत्र (त्र) श्रीफलन्तथा ।
 कुष्ठ जाती फल पुष्पं धात्रीरक्षोत्पल तथा ॥६४॥
 तिल्य त्रयालदूर्वा (?) चन्दन गुग्गुलु तथा ।
 तस्मिन्कुम्भे विनिक्षिप्य पूजयेच्च विधानत ॥६५॥
 तस्मिन्पूर्वा (?) हरिचन्दे जलशायिनमव्ययम् ।
 अष्टाक्षरविधानेन जपेच्च कुसुमादिभि ॥६६॥
 चतुर्दिक्षु जपत्सम्यक्चतुर्वेदीच्च श्रुत्विन ।
 चत्वारो वैष्णवास्तत्र चतुर्मन्त्रास्तथा जपेत् (सु) ॥६७॥
 व्यापकान्मन्त्ररत्ने चतुर्मन्त्रा इति स्मृत ।
 पुराण शान्तिपठन श्रीगीतापठनन्तथा ॥६८॥
 सहस्रनामपठन कुर्यादत्र समाहित ।
 चतुर्दिक्षु तथात्रम्यमान्यवेदिनि (?) च कल्पयेत् ॥६९॥
 अग्निसंस्थापन कृत्वा इष्माधानादि वदक ।
 दाम कुर्यात्तत पश्चात्सूक्तं विष्णुप्रकाशने ॥७०॥

पूर्वेषुः पौरुषं सूक्तं जुहुयात्प्रत्यृचं द्विजः ।
 अतोदेवेति वै सूक्तो दक्षिणो तदनन्तरम् ॥७१॥
 प्रत्यग्विद्विष्णो(?) तृकमिति परोमात्रेतिचोत्तरे ।
 श्रीभूप्रकाशसूक्ताभ्याम्प्र (?) दिक्षु यथाक्रमम् ॥७२॥
 चतुर्वेदाश्च होतव्या यथा शक्त्यनुसारतः ।
 एकैकमनुवाक्यं वा होमं कुर्यादतन्द्रितः ॥७३॥
 हिरण्य देवत्यं च (?) हरिर्देवत्यमेव च ।
 नारायणानुवाकं च ब्राह्मणान्सत्यमेवच ॥७४॥
 चतुर्दिक्षु च होतव्यं तत्तद्द्रव्यैर्यथोक्तवत् ।
 पायसाज्यतिलान्त्रीहि समिद्धिश्च यथाक्रमम् ॥७५॥
 प्रत्येकं सूक्तेन द्रव्यंवेतिश्च (?) सर्वशः ।
 मन्त्रैश्चतुर्भिर्होतव्यमाज्यदिक्षु यथाक्रमम् ॥७६॥
 प्रत्येकमष्टसाहस्रं जुहुयादथ मन्त्रवित् ।
 नामभिः केशवाद्यैश्चतथा सङ्कर्षणादिभिः ॥७६॥
 तत्तद्द्रव्यैर्होतव्य (?) मित्यमुत्त्वान्सूमभिः ।
 होमं कृत्वा विधानेन रात्रौ जागरणम्भवेत् ॥७८॥
 कृते चोपवसेत्सम्यक्तथा भायश्च(?) ऋत्विजः ।
 जपैर्होमैर्नृत्यगीतैः पुराणपठनादिभिः ॥७९॥
 तां रात्रिं क्षपयेत्सम्यक्तथा भायां(?) प्रपूजनैः ।
 तथा रजन्यांव्युप्रायां वृत्य(?)कृत्वा यथा विधि ॥८०॥
 पूजां कुर्याद्विधानेन पूर्ववत्सु समाहितः ।
 पीठे निवेश्य (देवंशं) अभिषेकं समाचरेत् ॥८१॥

पूजितै कल्पौ पुण्यं पावमानैश्च वैष्णवै ।
 ऋत्विचो स्नापयेद्देवं न्यूर्ध्वोर्ध्वमनोरमै ॥८१॥
 प्रधानकुम्भमादाय आचार्यं मुसमाहित ।
 वारिणा स्नापयेद्देवं स्वर्णेन रजतेन वा ॥८३॥
 अष्टोत्तर महन्मन्वाशनमष्टोत्तरन्नथा ।
 स्नापयेन्मन्त्र रत्नेन आचार्यं प्रयत्नात्मवान् ॥८४॥
 (धौ)धौनमन्त्रं शुभवेष्टय(विष्टयित्वा)ततोमद्या(वि)निवेशयेत् ।
 मर्काशलाफामाशय आचार्यो नियतेन्द्रिय ॥८५॥
 नयतोन्मीलनं कुर्यान्मंत्रमनुस्मरन् ।
 पौष्पेण च सूक्तेन तत सम्मार्जनमभवत् ॥८६॥
 वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैरलङ्कृत्य मनोहरं ।
 नीराजनन्ततो दद्यान्त्यं (?) च संयुत ॥८७॥
 क्षत्रचक्रामरध्वैश्च दर्पणञ्च ममपयेत् ।
 दशवेद् गात्र कन्याश्च दशवेष्टमंगला ॥८८॥
 मुद्गरश्चशस्त्रश्चक्रादिनयन्यास्तथैव च ।
 सुवर्णं रजतं दूर्वा हरिद्रा मधुमर्षिणी ॥८९॥
 अक्षता सर्पपाशश्चैव मङ्गला परिकीर्तिता ।
 शम्भुचक्रपताका च भेदेर्पणं (?) मंगला ॥९०॥
 वैनतेय मत्स्ययुग्म कुल चाष्टौ प्रदर्शयेत् ।
 शम्भु चक्रं गदां पद्मं मुशालं सङ्गमेव च ॥९१॥
 धनुश्च वनमाल्यश्च अष्टौमुद्रा प्रदर्शयेत् ।
 यवगोधूममुद्गारश्च तिलमापत्रियङ्गव ॥९२॥

कुलित्थशालिशालकाः नवधान्याः प्रकीर्तिताः ।
 अथ होमम्प्रकुर्वीत पूर्ववद्वैष्णवैः शुभैः ॥६३॥
 पादावुपमृश्य जुहुयादिदं विष्णु(?) रित्यूचा ।
 मूर्धानमुपमृश्य जुहुया (?) दंतोदेवेनि वैश्वरूचा ॥६४॥
 मर्वाङ्गं समुपमृश्य सूक्तेन पुन्येण वै ।
 हुत्वा षोडशमन्त्रैश्च तत्र शेषं समापयेत् ॥६५॥
 उदुत्यं चित्रमितिद्वाभ्यामुपस्थानजपं चरेत् ।
 अथमंगलावादित्रं (वै) (?) देवगुपातनंनयेत् ॥६६॥
 मणिमुक्ताप्रवालादिसानुपीठे निधाय च ।
 सुमुहूर्ते शुभेलप्रे देवं पीठे निवेशयेत् ॥६७॥
 अतो देवा इति जपन्मम्यक्संस्थापयेद्हरिम् ।
 परेव्याम्निस्थितं देवं तन्मिन्नायाहयेद्हरिम् ॥६८॥
 जप्त्वाऽथ मन्त्ररन्त्रं वै ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं जपेत् ।
 यथोक्तविधिना विष्णुमर्चयेदच्युतं हरिम् ॥६९॥
 पौरुषेण तु सूक्तेण मूलमन्त्रेण वा द्विजः ।
 पूजयेद् गंधपुष्पाद्यैः पाद्याद्याचमनादिभिः ॥१००॥
 वस्त्रालङ्कारयुक्तेन मधुपर्केण पूजयेत् ।
 धूपं दीपं च नैवेद्यं ताम्बूलं च समर्पयेत् ॥१०१॥
 जपेदप्रोत्तरशतं मन्त्रद्वयमनुत्तमम् ।
 प्रसाधय सुसान्निध्यमिति संप्रार्थयेद्गुरुम् ॥१०२॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वान्तमस्कुर्यात्पुनः पुनः ।
 आशिपो वाचनं कुर्याद्वेदमन्त्रैः शुभाब्दपैः (?) ॥१०३॥

भोजयित्वा ततोविप्रान्सहस्र तु शतक्षु च ।
 दद्याद्द्वैदक्षिणा शक्त्या ऋत्विज पूनयत्तत ॥१०४॥
 गाभूद्दिरण्यवस्त्रान्गैराचार्यम्परितोषयेत् ।
 महोत्सव पञ्चदिनै कुर्याच्छक्यनुसारत ॥१०५॥
 एव प्रतिष्ठा कुर्वीत विष्णो (श्चैव) विधानत ।
 तत्र देव सुसान्निध्य याति नारायणो हरि ॥१०६॥
 प्रतिष्ठामु च कत्तव्या विधिरेष वनाद्धत ।
 गृहाचनञ्च कत्तव्य विधि वक्ष्यामि सत्तमा ॥१०७॥
 स्नापये पञ्चगव्येन मन्त्रपूतपलेन च ।
 मन्त्रणावाहयद् व परयोन्निस्थित विभुम् ॥१०८॥
 मद्भागवत सृष्टा मन्त्ररत्न त्रये सुधी ।
 दद्यात्सुप्रगथलिम्पश्चात्तनैवशतसस्यया ॥१०९॥
 आङ्ग्य तैनव हातव्यमष्टात्तरशत तत ।
 उपचारै समभ्यज्य नमस्काया च भक्तिव ॥
 वैष्णवा भोजने पश्चाद्दक्षिणाभि प्रतोषवत् ॥११०॥

इति श्राध्नावशिष्टस्मृतौ निष्णुग्यापनविधिर्नाम

सप्तमाऽध्याय समाप्त

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ

अथ

श्रीबृहद्योगियाज्ञवल्क्यस्मृतिः

प्रथमोऽध्यायः

तत्रादौ मन्त्रयोगनिर्णयवर्णनम्

मिथिलार्थं महात्मानं सर्वयोगीश्वरेश्वरम् ।

भगवन्तं याज्ञवल्क्यं मुनिमद्भ्यः समावृतम् ॥ १ ॥

जनकार्यैर्नृपवरैः शिष्यैश्चान्यैर्मृगशुभिः ।

योगसिद्धैस्तथान्यैश्च संवृतं ब्राह्मवादिभिः ॥ २ ॥

मुग्धामीनं मुनिवरं ध्यानयोगपरायणम् ।

सर्वसंशयच्छेत्तारं ब्रह्मकल्पं महामुनिम् ॥ ३ ॥

तं पृच्छन्ति महात्मानमृषयः संशितव्रताः ।

संसारतारणार्थाय गुह्यं ब्रह्म सनातनम् ॥ ४ ॥

भगवन् सर्वयोगीश ब्रूहि नः संशयो महान् ।

यः सारः सर्ववेदानां वेदान्तानां तथैव च ॥ ५ ॥

सिद्धान्तानां च सर्वेषां स्मृतीनां च महामुने ।

चतुर्दशानां विद्यानां यस्तु सारः प्रकीर्तितः ॥ ६ ॥

आत्मज्ञानं परं यच्च यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।

ओंकारं व्याहृतींश्चैव गायत्रीं तच्छिरस्तथा ॥ ७ ॥

प्राणायाम तथा ध्यान सध्यापामनमेव च ।
 मार्जनाभ्युत्थान स्नान तथैवान्तर्जल जपम् ॥ ८ ॥
 गायत्र्याश्चैव माहात्म्य जपयज्ञप्रयोजनम् ।
 उपस्थान तथाकंस्य साहाय्यमपि चैव हि ॥ ९ ॥
 तस्या(स्य)चान्तर्गतो ह्यग्ना कथं विज्ञायते तु स त् ।
 त्वं हि जानासि तस्वेन मनो योगवहनं च ॥ १० ॥
 यज्ञूप्यभ्यास्यमानेन पुरस्ताद्गाम्बरोत्तरम् ।
 साक्षाद्भगवता हृष्टेन पृच्छामहे वयम् ॥ ११ ॥
 आपं ह्यन्द्शच मन्त्राणां दैवत्यं ब्राह्मणं तथा ।
 विनियोगं च मन्त्राणामग्नौ देव्यं यद्विभो ॥ १२ ॥
 त्रिमुक्तं भवतीत्येतज्जातेऽजाते च किं भवन् ।
 ब्राह्मण्यं च भवन् वनं किं वा नित्यमुपास्यते ॥ १३ ॥
 किं वा सत्यं भवद्ब्रह्म सध्या वनं उपास्यते ।
 कथं समाज्जनं कुर्यान्मन्त्रैर्बर्षणैर्वते ॥ १४ ॥
 अन्तर्जलं च कतमै वतमै प्राणसयसम् ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं कुर्यान्मन्त्रैः किमात्मकं ॥ १५ ॥
 केनाप्यरेण मन्त्रेण धारणां धारयते कथम् ।
 किं ध्यानं किं च वै ध्येयं किं लक्ष्यं किं स्वरूपकम् ॥ १६ ॥
 यथोपास्यं त्रिमुच्येत तन् परं ब्रूहि नो विभो ।
 होमकालं तथाग्नौ तु मध्ये किं परिचिन्तयेन् ॥ १७ ॥
 यम्यं चैवाहुतिं दद्यात् किं ते (तन्) ब्रह्म किमात्मकम् ।
 तथान्नयज्ञकालं तु स्वदेहे चिन्तयेन् कथम् ॥ १८ ॥

का विद्या का ह्यविद्या च किं वा निःश्रेयसं परम् ।
 किमधीयीत वै विप्र एतत् सर्वं वदस्व नः ॥१६॥
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं मुनीनां भावितात्मनाम् ।
 तथा राजर्षीणां च स्वशिष्याणां तथैव च ॥२०॥
 ब्राह्मणानां हितार्थाय सर्वयोगविदां वरः ।
 आविष्कर्तुमनाः प्रश्नं विस्तरेण महामतिः ॥२१॥
 भगवान् याज्ञवल्क्यस्तु प्रत्युवाच मुनीस्तदा ।
 श्रूयतां संप्रवक्ष्यामि यत् सारं ज्ञानमुत्तमम् ॥२२॥
 वेदान्ताभिहितं यच्च स्मृतिसिद्धान्तयोरपि ।
 तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि योगसारसमुच्चयम् ॥२३॥
 येन यत् क्रियते कर्म नैत्यकं यद्द्विजातिभिः ।
 ब्राह्मण्यं लभते येन ब्रह्मसायुज्यतां व्रजेत् ॥२४॥
 ओंकारो व्याहृतयश्च गायत्री सशिरस्तथा ।
 वैदिकं च तथा कर्म अद्विलङ्गं चाधर्मर्षणम् ॥२५॥
 प्राणायामस्तथा संध्या मार्जनान्तर्जलं जपः ।
 सर्वमेव हि कर्तव्यं ब्राह्मणैर्ब्रह्मचिन्तकैः ॥२६॥
 आपं छन्दश्च दैवत्यं विनियोगस्तथैव च ।
 वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विपश्चिता ॥२७॥
 अविदित्वा तु यः कुर्याद्वाजनाध्ययनं जपम् ।
 होममन्तर्जलादीनि तस्य चाल्पं फलं भवेत् ।
 आपद्यते स्थाणुगर्ते स्वयं वाऽपि प्रमी(ली)यते ॥२८॥

यातयामानि छन्दामि भवन्त्यल्पफलान्यपि ।
 अन्तर्जलान्कि जप्ये इतरेषामनानताम् ॥२६॥
 नाधिकारोऽस्ति मन्त्राणामेव श्रुतिर्निर्दर्शनम् ।
 अल्पमात्र फल तस्य होमान्तर्जलाज्ञपान ॥३॥
 स्वाध्यायाद्याननाचरैश्च भवतीति न सशय ।
 यस्तु जानाति तत्त्वत आप्ये छन्दश्च दैवतम् ॥३१॥
 विनियोग ब्राह्मण च मन्त्रार्थं ज्ञानकर्मणी ।
 एकैकस्या ऋच सोऽपि वचनस्यतिथिपद्मवन् ॥३२॥
 देवतायाश्च सायुज्य गच्छत्यत्र न रुशय ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन ऋत्यानीन् वक्ति यो द्विच ॥३३॥
 अधिकारा भवत्तस्य गृहस्येषु च कर्मसु ।
 मन्त्र मन्त्र प्रयत्नन ज्ञातस्य ब्राह्मणन तु ॥३४॥
 विनाते परिपूर्णं तु स्वाध्यायफलमश्नुते ।
 छन्दाम्ययातयामानि भवन्ति सफलान्यपि ॥३५॥
 श्रयश्च लभते नाऽपि धमसायुश्च विन्दति ।
 त्रिष्वधममहस्य तु स्वस्थानमृषिभि सन् ॥३६॥
 सतिष्ठते तु नै मायै तनुल्यो वेद जायत ।
 फलं चैवापनाद् च ग्व बुध्वा विधानत ॥३७॥
 ज्ञातस्य हि प्रयत्नन ब्राह्मणन विगपत ।
 येन गृहविणा ह्य सिद्धि प्राप्ता च वन वै ॥३८॥
 मन्त्रेण तस्य तन् प्रोक्तमपिभावन्नदापकम् ।
 ह्यन्नाच्छद् गृह्यमावृतेर्नामसी यथा ॥३९॥

आत्मा संझादितो देवैर्मृत्युभीतैश्च वै पुरा ।
 आदित्यैर्वसुभी रुद्रैस्तेन च्छन्दांसि तानि वै ॥१७॥
 यम्य यस्य तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या ।
 तदाकारं भवेत्तस्य देवतं देवतोच्यते ॥१८॥
 पुराकल्पे ममुद्दिष्टा मन्त्राः कर्मार्थसिद्धये ।
 अनेनेदं तु कर्तव्यं विनियोगः स उच्यते ॥१९॥
 निरुक्तं यत्र मन्त्रग्य ममुत्पत्तिः प्रयोजनम् ।
 प्रतिष्ठानं स्तुतिश्चैव ब्राह्मणं तदिहोच्यते ॥२०॥
 एतत् पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनुस्मरेत् ।
 हामे चान्तर्जले योगे स्वाध्याये यजने तथा ॥२१॥
 इति (श्री) बृहद्वागियान्नवल्ग्ये (मन्त्रयोगनिर्णयो नाम)

प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः

ओंकारनिर्णयवर्णनम्

प्रणवाद्याः स्मृता मन्त्राश्चतुर्वर्गफलप्रदाः ।
 तस्माच्च निःसृताः सर्वे प्रलीयन्ते च तत्र वै ॥१॥
 मङ्गल्यः पावनो धन्यः सर्वकामप्रसाधनः ।
 ओंकारः परमं ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥२॥
 प्रजापतेर्मुखोत्पन्नस्तपः सिद्धस्य वै पुरा ।
 तेनोपात्तमतस्तस्य ब्रह्मार्प (ब्रह्माऽऽर्प) च स्वयंभुवः ॥३॥

गायत्री च भवच्छन्द अग्निर्देवतमुच्यते ।
 आत्मानं सर्वत्र युञ्जीत विविधेष्वेष कर्मसु ॥४॥
 विनियोग ममुद्दिष्ट इधतो वर्ण उदाहृत ।
 त्रिमात्रश्च प्रयोक्तव्य कर्मरम्भेषु सर्वदा ॥५॥
 तिस्र सार्धान्तु कर्तव्या मन्त्रतत्त्वार्थचिन्तकैः ।
 दैवताध्यानकाले तु प्लुत कुयाञ्च सशय ॥६॥
 तैलधारावदच्छिन्न दीर्घघण्टानिनाद्वत ।
 अवाग्न प्रणवास्यान्त यस्त वट स बंदविन् ॥७॥
 वज्र तद्भवति ह्यादौ ओंकार चतुरक्षरम् ।
 ऋशुव सप्रपद्येत पद प्राप्य तु पञ्चमम् ॥८॥
 आ तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविध स्मृत ।
 ब्राह्मणास्तेन वदाश्च यज्ञाश्च विहिता पुरा ॥९॥
 तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतप क्रिया ।
 प्रवर्तन्ते विधानोक्ता सत्तन ब्रह्मवादिनाम् ॥१०॥
 उद्गीथाक्षरमेद्ब्रह्मविदो ब्रह्मणो योगम् ।
 पाशुपताश्च वन्ति हि साह्य पाश्चाध्यात्मतत्त्वज्ञा ॥११॥
 मात्रास्तिम्ब्रो व्यक्ताऽव्यक्ता तथा परा सूक्ष्मा ।
 अध्यात्माभिभूतामधाधिदैवी विनानीयान् ॥१२॥
 भिद्धान्ताना तु सर्वेषां यद्वदान्तयोस्तथा ।
 अन्येषामपि शास्त्राणां निष्ठाकारमुच्यते ॥१३॥
 प्रणवाद्या मृना वदा प्रणव पर्युपस्थिता ।
 वाहमय प्रणव सर्वं सम्मान् प्रणवमभ्यसेन् ॥१४॥

ओंकारः प्रणवस्तारस्व्यक्षरस्त्रिगुणः स्मृतः ।
 उद्गीथश्च तथादित्यो हंसो नारायणो विभुः ॥१५॥
 सूर्यस्यान्तर्गतं सूक्ष्मं विष्णुं दिव्यं निरञ्जनम् ।
 पर्यायैश्च तथा चान्यैः शास्त्रेभ्यः संप्रगीयते ॥१६॥
 ओंकारसंज्ञं त्रिगुणं त्र्यक्षरं च त्रिदेवतम् ।
 त्रिब्रह्म त्रिरवस्थानं त्रैकाल्यं त्रिप्रतिष्ठितम् ॥१७॥
 त्रिप्रहं च त्रिधामं च त्रिरवस्थं त्रिलिङ्गकम् ।
 त्रिधातुकं समुद्दिष्टं सर्वगं परमेश्वरम् ॥१८॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रिगुणस्तेन स स्मृतः ।
 अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चाक्षरत्रयम् ॥१९॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रिदेवत्य उदाहृतः ।
 अग्निवायुरविभ्यश्च त्रिमात्र इति संज्ञितः ॥२०॥
 ऋग्यजुश्च तथा साम त्रिब्रह्म इति संज्ञितः ।
 भूर्भुवः स्वस्त्यवस्थानं हृन्कण्ठं तालुकेति च ॥२१॥
 तुर्ये प्राणे तथाऽऽदित्ये त्रिषु चैव प्रतिष्ठितम् ।
 भूतं भव्यं भविष्यं च त्रैकाल्यं तेन चोच्यते ॥२२॥
 अन्तःप्रज्ञो वहिःप्रज्ञो घनप्रज्ञ उदाहृतः ।
 गार्हपत्यो दक्षिणाग्निराहवनीयस्त्रिधामकम् ॥२३॥
 शान्तो घोरस्तथा मूढस्त्रिरवस्थ इति स्मृतः ।
 स्त्री पुं नपुंसकं चेति त्रिलिङ्ग इति स स्मृतः ॥२४॥
 वातः पित्तं तथा श्लेष्मा त्रिधातुः समुदाहृतः ।
 त्रिप्रकारं विदित्वा तु ओंकार मुच्यते द्विजः ॥२५॥

एतैका तु भवन्मात्रा त्रिगुणा सा तु वै पुन ।
 तासां सर्वं वाङ्मय यदोत प्रोत व्यवस्थितम् ॥२६॥
 प्रथमा तस्य अकारो वाक् सत्व भूहुताशनो विष्णु ।
 स्थूला जाग्रद्वृत्तिर्विज्ञया योगतत्त्वज्ञै ॥२७॥
 ब्रह्मान्तरिक्षसतो मनोरज सोमसप्तक उकार ।
 मात्रा एज्जविक्रपा (वि) सृष्टिसज्ञा द्वितीया तु ॥२८॥
 रौद्री मकारसना प्राणाख्या तामसी कनीया तु ।
 सहरति तगन् समस्त (मर्धं) सौपुष्णारया महानिद्रा ॥२९॥
 आद्या परतरा सूक्ष्मा शान्ता गान्धर्वनिरवयवा ।
 अनभिलक्ष्या सौम्या मकारसज्ञा विज्ञानाकाशसवद्धा ॥३०॥
 प्रपञ्चो ब्रह्मणश्चोक्त मर्धमात्रात्रय युधै ।
 अत्रमिति तिर्या मात्रा मकारश्चार्धमात्रक ॥३१॥
 तिन्त्रो मात्रा लय यान्ति अर्धमात्र न सशय ।
 अधमात्रात्वमात्रे तु लय याति निरामये ॥३२॥
 अकारे पीड्यमाने तु उकार प्रतिपद्यते ।
 उकारे पीड्यमाने तु मकार प्रतिपद्यते ॥३३॥
 मकारे पीड्यमाने तु अर्धमात्रा तदा भवेन् ।
 निद्राया पीड्यमानायां निरालम्ब तदा भवेन् ॥३४॥
 ण्कारमात्र द्विमात्र च त्रिमात्र कृत्स्नमेव च ।
 हस्तदीर्घप्लुत शान्त शान्तेन मनसोद्वरेन् ॥३५॥
 समाहितमना भूत्वा तत्त्वध्यानपरायण ।
 आकार यस्त्वभिध्यायेत्स्थान्तमैक इति स्मृत ॥३६॥

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति

तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

तत्ते पदं सङ्ग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥३७॥

एतदेवाक्षरं ब्रह्म एतदेवाक्षरं परम ।

एतदेवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥३८॥

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।

मूर्धन्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ॥३९॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरम् ।

यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम् ॥४०॥

आद्यं यदक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन् प्रतिष्ठिता ।

स गुह्योन्यस्त्रिवृद्धेदो यो वेदेनंस वेदवित् ॥४१॥*

यथा वै शङ्कुना पर्णं संवृता एव सर्वतः ।

एवं सर्वास्तु वै वाचः संतीर्णा प्रणवेन तु ॥४२॥

क्लेशकर्मविपाकैश्च वासनाभिस्तथैव च ।

अपरामृष्टमेवाह पुरुषं हीश्वरं श्रुतिः ॥४३॥

वाच्यो यज्ञेश्वरः प्रोक्तो वाचकः प्रणवः स्मृतः ।

वाचकेन तु विज्ञातो वाच्य एव प्रसीदति ॥४४॥

तदर्थं प्रणवं जप्यं ध्यातव्यं सततं बुधैः ।

ईश्वरः पुरुषाख्यस्तु तेनोपास्तुः (स्तः) प्रसीदति ॥४५॥

यथा हि गौर्वत्सकृतं निशम्य

हुङ्कृत्यवत्सामिमुखी प्रयाति ।

ब्रह्मापि तद्वन् प्रणयोपहृतं

यन्तारभागच्छति आशु वक्त्रे ॥१६॥

द्वे ब्रह्मणो वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं च यन् ।

शब्दब्रह्मणि निष्कान्, परं ब्रह्माधिगच्छति ॥१७॥

अन्नशरीरप्रभवमुदानप्रेषितं च यन् ।

वागुवाचं श्रोत्रवृत्ति शब्दब्रह्म तदुच्यते ॥१८॥

शब्दब्रह्मान् परं ब्रह्म तस्मिन् क्षीणे यद्भ्रमम् ।

तद्भ्रमं सदा ध्यायेद्यदीच्छेद्योगमात्मनः ॥१९॥

अकारध्यायुद्धारश्च मद्धारो विन्दुरेव च ।

मात्राकृद्धितियोगश्च प्रणव पञ्चलक्षण ॥२०॥

ओंकार प्रणवं योज्यो ब्रह्मणि प्रणवस्तथा ।

आनन्दं तन् परं ब्रह्म तन् प्रविश्यामृणी भवेन् ॥२१॥

वेदादौ च स्वर प्रोक्तो वेदान्ते य प्रतिष्ठित ।

तस्य प्रकृतिर्योनस्य च, परः स महेश्वरः ॥२२॥

यतो वाचां निरर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।

आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न विभेति कुतश्चन ॥२३॥

प्रणवो धनु शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।

अप्रमत्तेन वेदव्यं शरवत्तन्मयो भवेन् ॥२४॥

स्वदेहमरणि कृत्वा प्रणवं चोत्तरागणिम् ।

ध्याननिर्मथनाभ्यामादेवं पश्येज्जिगृह्यन् ॥२५॥

श श्वशांतिभिश्चैव रमरूपैरलक्षितः ।

कश्चिदाराधनाकामो विष्णोर्भक्त्या करोति वै ।
 तदाराधनसिद्धयर्थं प्रतिमां व्यञ्जिकां यथा ॥५७॥
 धातुदार्वादिपाषाणैः कृत्वा भावं निवेशयेत् ।
 भक्त्या श्रद्धादराभ्यां च तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥५८॥
 आर्यः प्रपूजितो यत्र प्रत्यक्षे च फलप्रदः ।
 ओंकारेण तथा ह्यात्मा उपास्तः स प्रसीदति ॥५९॥
 एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ।
 एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥६०॥
 अदृष्टविग्रहो देवो भावग्राह्यो मनोमयः ।
 तस्योंकारः स्मृतो नाम तेनाहूतः प्रसीदति ।
 तस्मादोमिति पूर्वं तु कृत्वा युर्जात तत्परः ॥६१॥
 ब्रह्मविदोऽनेकविधाः सततं येन प्रवर्तन्ते ।
 गूढव्रतस्य हि सदा विशुद्धबुद्धेः स(सु) गूढठित्तस्य ।
 प्रणवध्यानपरस्य च स(सु) गूढतपसो भयं नास्ति ॥६२॥
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
 सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥६३॥
 प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतीषु च सप्तसु ।
 त्रिपदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते क्वचिन् ॥६४॥
 आद्यास्तु व्याहृतीस्तिस्रो गायत्रीस्वशिरोच (यु) ताम् ।
 ओंकारं विन्दते यस्तु स मुनिर्नैतरो जनः ॥६५॥
 एक एव हि विज्ञेयः प्रणवो योगसाधनम् ।
 गृहीतः सप्तसिद्धान्तरैरन्यैश्च ब्रह्मवादिभिः ॥६६॥

हिरण्यगर्भं कपिलैरपान्तरत्तमैस्तथा ।

सनत्कुमारैर्ब्रह्मिष्ठैस्तथा पागुपतैरपि ॥६७॥

पाश्वरात्रं सदोगुत्तं सिद्धान्तैरपि सप्तभिः ।

भेदैस्त्रिपट्टिभिर्भित्तमेकैकं नरथा पुनः ॥६८॥

त्रिमात्रं चैव त्रिव्रह्म यक्षर प्रणव प्रभुम् ।

हिरण्यगभा इच्छन्ति योगसाधननिश्चितम्

(नमुत्तमम्) ॥६९॥

अग्निवायुस्तथादित्यस्तिश्रो मात्रा प्रकीर्तिना ।

शृग्यजुश्च तथा साम त्रिव्रह्मेति प्रकीर्तितम् ॥७०॥

अकारश्चाप्युकारश्च मकारश्चाक्षरत्रयम् ।

ओकार परम धाम आकार परमा गति ॥७१॥

आकारं विन्दत यस्तु तस्य जन्म न विगते ।

त्रिव्रह्म च त्रिगुण त्रिफारणमिति कापिला ॥७२॥

यन्नाऽव्यनन्तधानश्च त्रिप्रप इति म भृत् ।

आकारस्त्रिगुणं भयं व्यञ्जन निर्गुणं त्रिदु ॥७३॥

त्रिमुक्त्वं च त्रिद्वैत्य त्रिप्रयोननमेव च ।

अपान्तरत्तमैश्चैव आकारस्तु प्रकीर्तित ॥७४॥

गाहपत्या दाभिगाप्रिराह्वनीयमृतीयक ।

त्रिमुक्त्वं स तु विद्वेषो ब्रह्मस्त्रिणुमहश्चरा ॥७५॥

एतन् त्रिद्वैत इत्य धर्मश्चैवार्थ एव च ।

कामेन सन्निहो ह्येते त्रय प्रोक्त प्रयोननम् ॥७६॥

भूर्भुवः स्वरिति चैव चतुर्विंशाक्षरा तथा ।
 गायत्री चतुरो वेदा ओंकारः सर्वमेव तु ॥७७॥
 ऋग्वेदे स्वरितोदात्त एकाक्षर उदाहृतः ।
 त्रैस्वर्यं च तथोदात्तो यजुर्वेदे च पठ्यते ॥७८॥
 दीर्घप्लुतः सामवेदे ओंकारस्तु न संशयः ।
 संक्षिप्तोदात्तमेवाहुरेकाक्षर उदाहृतः ॥७९॥
 अकारश्च उकारस्तु प्रविष्टो ह्येकदा यदा ।
 अउवर्णसमायोगादोंकारः समपद्यत ॥८०॥
 अनुस्वारो मकारस्तु ओंकारस्य शिरो यदा ।
 प्रकृतिः साधनं कृत्वा व्यञ्जनादौ तु लुप्यते ॥८१॥
 नपुंसकस्तथोंकारो वेदानां परिकीर्तितः ।
 अपांतरतमो ज्ञेयो वेदसिद्धान्तयोरपि ॥८२॥
 त्रिकालं च त्रिलिङ्गं च त्रिसंज्ञं च तथा विदुः ।
 सनत्कुमारसिद्धान्ते ओंकारः समुदाहृतः ॥८३॥
 भूतं भव्यं भविष्यं च कालत्रयमुदाहृतः ।
 स्त्रीपुंसकश्चैव त्रिलिङ्ग इति स स्मृतः ॥८४॥
 वहिःसंज्ञो मध्यसंज्ञ अन्तःसंज्ञ इति स्मृतः ।
 उद्गीथमक्षरं ह्येतदुद्गीथश्च उपास्यते ॥८५॥
 ओमित्युद्गीयते ह्येव भूते भव्ये भविष्यति ।
 त्रिस्थानं त्रिपदं चैव त्रिसंज्ञं च प्रकीर्तितम् ॥८६॥
 ब्रह्मिष्ठानां भवेदेवं गुह्येपूपनिपत्सु च ।
 ह्रस्वकण्ठतालुकादीनि स्थानानि समुदाहरेत् ॥८७॥

जाम्बु स्वप्न सुषुप्त च पदान्वयेतानि तस्य तु ।
 वह्नि सङ्गन्तयान्तरश्च घनप्रज्ञ स्वयं त्रिभु ॥८८॥
 ण्तदक्षरमोऽङ्ग भूत भद्र्य भविष्यति ।
 त्रिप्रज्ञ त्रिपद चैव सर्वव्यापि तथोच्यते ॥८९॥
 वह्नि प्रज्ञो विभुर्विश्व अन्त प्रज्ञस्तु तैजस ।
 घनप्रज्ञस्तथा प्रोक्त एक एव त्रिधा भवेत् ॥९०॥
 दक्षिणाग्निमुखे विश्वो मनस्यन्तस्तु तैजस ।
 आकारो तुर्यदप्राज्ञत्रिधा देहे व्यवस्थित ॥९१॥
 स्थूलो वैश्वानरो नित्य तैजसोन्त प्रकृतिभुक् ।
 आनन्दभुक् तथा प्राज्ञ एक एव त्रिधा भवेत् ॥९२॥
 सत्पराश्चैव प्रयत्नेन ब्रह्मा (ह्य) भवति मानव ।
 स्थूल तर्पयते विश्वं प्रतिष्ठितं तु तैजसम् ॥९३॥
 आनन्दश्च तथा प्राज्ञ त्रिधा कृत्ति निबोधत ।
 त्रिषु धामसु यद्भोज्य भोक्ता यस्तु प्रकीर्तित ॥९४॥
 उभय त्रिन्दते यस्तु स भुञ्जानो न लिप्यते ।
 प्रभव सवभूतानां सतामिति विनिश्चय ॥९५॥
 प्रणव मूयते सर्वं वेत्ता यं पुण्यं स्मृतं ।
 त्र्यवस्थानं त्रिभोक्तारं त्रिभोज्यं च तथा परम् ॥९६॥
 एव पाण्डुपतं त्रिधान् सिद्धान्ते प्रणव विभुम् ।
 शान्तं चौरं तथा मूढं त्रिद्वयस्थानमेव तु ॥९७॥
 शरीरमाप मोक्षश्च त्रिभोज्यमिति कीर्तितम् ।
 प्राणोऽग्निस्तथादित्यस्त्रिभोक्ता इति स स्मृत ॥९८॥

ओंकारं समभिध्यायेद्दृदि कृत्वा तु धारणाम् ।

ऋषिपुत्रो महातेजा वाग्विशुद्धो महेश्वरः ॥६६॥

त्रिरात्मा त्रिस्वभावश्च तथा त्रिव्यूह एव च ।

पाञ्चरात्रे स्मृतो ह्येव भगवद्वाचकः स्मृतः ॥१००॥

वलं वीर्यं तथा तेजस्त्रिरात्मा इति संज्ञितः ।

ज्ञानैश्वर्यं तथा शक्तिस्त्रिस्वभाव इति स्मृतः ॥१०१॥

सङ्कर्षणोऽथ प्रद्युम्नो (स्नः) अनिरुद्धस्तथैव च ।

त्रिव्यूह इति निर्दिष्ट ओंकारो विष्णुरव्ययः ॥१०२॥

भगवद्वाचकः प्रोक्तः प्रकृतेर्वाचकस्तथा ।

व्यक्ताऽव्यक्तो वासुदेवः प्रभवः प्रलयस्तथा ।

वाथुलेरेकमात्रस्तु ओंकारः समुदाहृतः ॥१०३॥

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।

यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति

तत्ते पदं संग्रहेणाभिधास्ये ॥१०४॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ।

यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम् ॥१०५॥

एवं त्रिपष्टिभेदैस्तु सिद्धान्तेषु प्रगीयते ।

स्थूलभेदेन चोँकारश्चतुः पष्टि (ष्ट) स्तु निष्कलः ॥१०६॥

विष्णुंनिरञ्जनं शान्तमानन्दं सर्वदेहिनाम् ।

अक्षरं तं विजानीयात् स्थूलं च क्षरसंज्ञितम् ॥१०७॥

न च स्थूलं न च ह्रस्वं न च दीर्घं न च प्लुतम् ।

न लोहितं न कृष्णं च सर्ववर्णविवर्जितम् ॥१०८॥

इन्द्रियैरिन्द्रियार्थैश्च तत्त्वैश्च परिवर्जितम् ।

ध्रुव च शाश्वत नित्यमचल लयवर्जितम् ॥१०६॥

अक्षर चानर चैवमनुपन्नमनाशि च ।

मर्वमाज्ञाधिनिर्मुक्तमानन्द ब्रह्म निष्कलम् ॥१०७॥

अधोपमव्यञ्जनमम्बर च

यत्कव्य (ण्ठ) तालयमनासिक च ।

अरेफनातस्वरमोष्ठवर्जित

तदक्षर स्वरति स्वय भवम् ॥१०८॥

ओकार विपुलमचिन्त्यमप्रमेय

सुश्माकार ध्रुवमचल शिव पुराणम् ।

तद्विष्णो पद् (पद्) मुखपङ्कजप्रसूत

दहान्त स्थमनसि च यन् स्थितिं करोति ॥१०९॥

दशनामानि नैरुक्ता आकारस्य प्रचक्षते ।

अन्वर्थं कानि कानीह कदितव्यानि धीमता ॥११०॥

ओंकार प्रणव चैव सर्वव्यापिनमेव च ।

अनंत च तथा तार गुम्फ वैद्युत्तमेव च ॥१११॥

हसतुव पर ब्रह्म इति नामानि जानत ।

निष्कलस्य तु सर्वज्ञ पर्यायेण हि कीर्तित ॥११२॥

उच्चाद्यमाण सर्वत्र आपादतलमस्तकम् ।

उन्नामयेच्छरीर तु आकारस्तेन चोच्यते ॥११३॥

शृग्यञ्च सामाद्यवाणि देवताश्चाक्षरत्रयम् ।

शरीर वाहमनश्चैव प्राणनान् प्रणव स्मृत ॥११४॥

शरीरं चैव विश्वं च विद्यास्थानानि सर्वशः ।
 व्याप्य संतिष्ठते यस्मात् सर्वव्यापी ततः स्मृतः ॥११८॥
 अनन्तं नयते स्थानं तस्य चान्तो न लभ्यते ।
 ऋषिदेवमनुष्येषु अनन्तस्तेन कीर्तितः ॥११९॥
 सर्वदुःखसमुत्थानाद्भवग्राहार्णवाकुलात् ।
 चिन्तितस्तारयेद्यस्मात्तेन तारो निगद्यते ॥१२०॥
 वर्णेन च भवेच्छुक्लः शुद्धं च नयते पदम् ।
 त्रिविधं शोपयेत् पापं तेन शुक्ल इति स्मृतः ॥१२१॥
 आविष्करोति स यतेज्योतीरूपं भ्रुवो (र)न्तरे ।
 विद्योतते तमो भित्वा वैद्यु तस्तेन कीर्तितः ॥१२२॥
 हृदि ध्यानं सदा यस्मादादित्योर्गदीथमेव च ।
 भित्वा शरीरं नयति तस्माद्धंस इति स्मृतः ॥१२३॥
 जाग्रत्स्वप्नं च सुप्तं च तुर्यं चैव चतुर्थकम् ।
 ज्ञातस्तु त्रायते यस्मात् तुर्यस्तेन निगद्यते ॥१२४॥
 वाङ्मयस्य तु सर्वस्य ब्रह्मणस्त्रिविधस्य च ।
 मुखमेतत् समुद्दिष्टं शब्दब्रह्ममयं विभुः ॥१२५॥
 परं ब्रह्म नयत्येव परब्रह्म इति स्मृतः ।
 एवं नैरुक्तकैर्दृष्टमृषिभिश्च तथा परैः ॥१२६॥
 वाष्कलैरेकमात्रस्तु ओंकारः समुदाहृतः ।
 रुचकायन आचार्यो द्विमात्रं चेच्छते सदा ॥१२७॥
 द्विमात्रश्चार्यमात्रस्तु नारदस्य मतेन तु ।
 मौद्गलस्य त्रिमात्रस्तु ओंकारो नात्र संशयः ॥१२८॥

वशिष्टस्य मतेनैव मात्राचार चतुर्विधा (?)
 त्रिसारो मनुना चोक्तस्तथान्यैश्चैविसन्तम् ॥१२६॥
 पाशशरैश्चनुमात्रस्तथा स्वशामचिन्तके ।
 ह्रस्वदीर्घं प्लुतशान्तचतुर्धा सप्रकीर्तितम् ॥१२७॥
 भवेन् कर्मप्रशादेवमन्यथा तु त्रिंशत्परम्
 भगवानयानवल्क्यस्मृत्तु अमात्रं चेच्छते मदा ॥१२८॥
 यशस्त्वय आकार उच्चार्यं गृह्यते स ।
 अमात्रश्चाप्यनुच्चार्यं परोऽकार म उच्यते ॥१२९॥
 तिस्र म्पार्श्वान्तथा मात्रा म गृह्णाति यथाक्रमम् ।
 परब्रह्म तमेवाहुरश्चात्मानं ब्रह्मचिन्तया ॥१३०॥
 यत्पूर्वं तु ममुद्दिष्टमाकाराद्ये व्यग्रस्थितम् ।
 अक्षरैश्च पदैश्चैत्र अतीतपञ्चमपदम् ॥१३१॥
 य (यत्) प्राग् यत् (नि) वर्तन्ते ओंकारस्य पथि स्थिता ।
 मनसात्र समाधाय शरीरं लिङ्गगमानरम् ॥१३२॥
 सकल्पव्यग्रमाय च अभिमानं च समरम् ।
 चेतनाधिष्ठितं सूक्ष्मं तथा सूक्ष्मैर्मन्त्रैः तु ॥१३३॥
 आकारपद्मनाम्न ऋद्धृत्य योत्तयेत् ।
 परमेवोऽयं यन्तरे वे सर्वमहं रूपवर्तिते ॥१३४॥
 तस्मिन्नास्तिराहृत्य मनश्चोकारमेव च ।
 यात्र त्रिमल्लो यानि स्य योग उदाहृत ॥१३५॥
 मनो युञ्ज्यात्तथोऽकारे ओंकारं प्रणवतथा ।
 प्रणवमक्षणि स्थाप्य न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥१३६॥

प्रणवो विमलः शुद्धो निःशब्दो व्योमसंज्ञकः ।
 तस्मादुत्पद्यते प्राणः पुनस्तत्रैव लीयते ॥१४०॥
 प्रणवे नित्ययुक्तस्य न भयं विद्यते क्वचित् ।
 दुःखे भयाभिघातार्थं सर्वथा प्रणवं मरेत् ॥१४१॥
 प्रणवो ह्यपरं ब्रह्मप्रणवश्च परः स्मृतः ।
 प्रणवो ह्यादि सर्गस्य अन्तो मध्यस्तथैव च ॥१४२॥
 एवं हि प्रणवं ज्ञात्वा विशन्ति ब्रह्म निष्कलम् ।
 अपूर्वोऽनन्तारोऽवाह्योऽनपरः प्रणवोऽव्ययः १४३॥
 प्रणवो ह्रीश्वरो देवो हृदि सर्वस्य विष्ठितः ।
 सर्वव्यापिनमोंकारं मत्वा धीरो न सीदति ॥१४४॥
 अमात्रं च त्रिमात्रं च अद्वैतं ब्रह्म तन् परम् ।
 स्थूलं चाप्यतिसूक्ष्मं च सर्वतः किमपि स्थितम् ॥१४५॥
 ओंकारं विन्दते यन्तु स भवेद्देवविद्विजः ।
 यथा पत्रं फलं पुष्पं शङ्कुर्नैकेन धार्यते ॥१४६॥
 तथा जगद्भिर्दं सर्वमोंकारेणैव धार्यते ।
 जप्येन दहते पापं प्राणायामैस्तथा मलम् ॥१४७॥
 ध्यानेन जन्म निर्घातं धारणाभिश्च मुच्यते ।
 ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ॥१४८॥
 स्ववत्यनोऽङ्कृतं पूर्वं परस्ताच्च विशीयते ।
 प्रोक्षणे पोषणे चैव प्रतिष्ठाने प्रतिग्रहे ॥१४९॥
 आश्रावणे वपट्कारे प्रत्याश्रावं जपेऽपि च ।
 सामसु ब्रह्ममुख्येषु ऋग्यजुस्तोत्रशस्त्रयोः ॥१५०॥

सबमन्त्रप्रयोगेषु ओमित्यादी प्रयुज्यते ।
 तेन सपरिपूर्णानि यथोक्तानि भवन्ति च ॥१५१॥
 सर्वमन्त्राधिगजेन आकारेण न मशय ।
 यदून चातिरिक्तं च यच्छिद्रं यदयातिरम् ॥१५२॥
 यदमेध्यमशुद्धं वा यानयामच यद्भवेत् ।
 ओंकारेण प्रयुक्तेन सर्वं चाधिक (क) ल भवेत् ॥१५३॥
 अनून नातिरिक्तं च अच्छिद्रं चाधिकं तथा ।
 मेध्यं शुद्धायातयाम पवित्रं मङ्गलं तथा ॥१५४॥
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्यं सर्वत्रह्यमयं विभुम् ।
 पावनं मोक्षदं पुण्यं सर्वदेवमथ विभुम् ॥१५५॥
 विदित्वा मुच्यते क्षिप्रं जन्मसंसारबन्धनान् ।
 मुक्तो न जायते भूयो ब्रह्मभूत सनातन ॥१५६॥
 एतत् सक्षपत् प्रोक्तमोक्षरगुणवर्णनम् ।
 विस्तरेण न शक्यन्ते यक्तुं वर्षशतैरपि ॥१५७॥
 योगाचार्येण सचिन्त्यं यात्राल्पयेन धीमता ।
 आकारनिर्णयो ह्येष प्रोक्तः शिष्यहितैषिणा ॥
 श्लोकानां द्वे शते प्रोक्तं निणयं समुदाहृतं ॥१५८॥

इति (श्री) बृहद्योगियात्राल्पये
 आकारनिर्णयो(नाम)द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः

व्याहृतिनिर्णयवर्णनम्

अतः परं प्रवक्ष्यामि व्याहृतीनां च निर्णयम् ।
सप्त व्याहृतयः प्रोक्ताः पुराकल्पे स्वयंभुवा ॥ १ ॥
तान्येव सप्त न्यन्दांसि लोकाः सप्त प्रकीर्तिताः ।
त्रिधा चतुर्धा विज्ञेयाः पंचधा सप्तधा पुनः ॥ २ ॥
भूर्भुवःस्वरिति ज्ञेया अव्यस्तामताः प्रकीर्तिताः ।
पञ्च व्याहृतयः प्रोक्ताः सामगानां च सामसु ॥ ३ ॥
पुरुषं च तथा सत्यं भूर्भुवःस्वस्तथैव च ।
विद्याप्रकरणापाये यजमानस्तु वै सदा ॥ ४ ॥
सप्त व्याहृतयः प्रोक्ताः प्राणायामेषु नित्यशः ।
भूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यं तथैव च ॥ ५ ॥
भूराद्याश्चैव सत्यान्ता महाव्याहृतयस्तु वै ।
लोकाह्येतास्तु साक्षेते उपर्युपरि संस्थिताः ॥ ६ ॥
चतुर्दशविधं सर्गं द्रष्टव्यं व्याहृतं स्वयम् ।
सप्त लोका भविष्यन्ति तस्माद्व्याहृतयः स्मृतः(ताः) ॥ ७ ॥
अव्याहृतमिदं ह्यासीत् सदेवामुग्मानुषम् ।
संसन्धं व्याहृतं पूर्वं प्रजापतिगिति श्रुतिः ॥ ८ ॥
भूर्भुवःस्वस्तथा पूर्वं स्वयमेव स्वयंभुवा ।
व्याहृता ज्ञानदेहेन तेन व्याहृतयः स्मृताः ॥ ९ ॥

ण्ताम्नु व्याहृती मज्ज च म्मरेण प्राणसंयमे ।
 उपामित भवेत्तस्य विश्वं भुरनममरम् ॥१०॥
 सर्वेषु चैव लोकेषु कामचारश्च जायते ।
 ण्पा लोकवती जया तनुराशा प्रजापते ॥११॥
 मप्रान्ता देवदेवस्य विष्णोरमिततेजस ।
 व्याहृतीना च मरांमामृषिश्चैव प्रजापति ॥१२॥
 मप्र च्छन्दाभि यान्यामा तानि सम्यक् प्रकीर्तयेन् ।
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती पङ्क्तिरेव च ॥१३॥
 त्रिष्टुप् च जगती चैव छन्दस्त्वैतानि सप्र वै ।
 अग्निरांशुस्तथादित्यो बृहस्पत्याप एव च ॥१४॥
 इन्द्रश्च विश्वेदेवाश्च देवता समुदाहृता ।
 अनादिष्टेषु सर्वेषु प्रायश्चित्तेषु सर्वश ॥१५॥
 प्राणायामप्रयोगे च विनियोग उच्यते ।
 भवन्ति भूयो भूतानि उपभोगक्षये पुन ॥१६॥
 कल्पान्ते ह्युपभोगाय भुरस्तेन प्रकीर्तितम् ।
 शीतोष्णवृष्टितेजासि जायन्त्येतानि वै तत ॥१७॥
 आलय मुहूर्तीना च स्वर्लोक ममुदाहृत ।
 अधरोत्तरेभ्यो लोकेभ्यो महाश्च परिमाणत ॥१८॥
 हृदयं सर्वलोकाना महस्तेन निगद्यते ।
 कल्पवाहे प्रलीनाम्नु प्राणितम्नु पुन पुन ॥१९॥
 जायन्ते तु पुन सर्गे जनस्तेन उदाहृत ।
 मनसाशाम्नाप मिढा ये चान्ये ब्रह्मण मुता ॥२०॥

अधिकारनिवृत्ताश्च तिष्ठन्त्यस्मिस्ततस्तपः ।
 सत्यं तु सप्तमो लोको ब्रह्मणः सदनं हि तत् ॥२१॥
 सर्वेषां चैव देवानां मूर्ध्नि संतिष्ठते सदा ।
 ज्ञानकर्मस्वनुष्ठानात्तथा सत्यस्य भाषणात् ॥२२॥
 प्राप्यते चोपभोगार्थं प्राप्य न च्यवते पुनः ।
 सत्यं तु सप्तमो लोकस्तस्मादूर्ध्वं न विद्यते ॥२३॥
 आसप्तमात्तु पातालादूर्ध्वमेतदुदाहृतम् ।
 अधस्ताद्राजतं ह्यण्डमूर्ध्वमर्थं हिरण्मयम् ॥२४॥
 प्रधानादेव संभूतं ब्रह्मनीडं हिरण्मयम् ।
 भूराद्यैःसप्तभिर्व्याप्तं सत्यान्तैः पुरुषसंमितैः ॥२५॥
 अर्द्धोर्द्धं छिद्रितं ह्यण्डं सप्तप्रकृतिलौकिकम् ।
 अनन्ताकाशमध्यस्थं जीवभास्करभासितम् ॥२६॥
 अजस्य नाभावुद्भूतं यस्मिन् विश्वं प्रतिष्ठितम् ।
 सहदादि विशेषान्तमव्यक्ते गच्छते लयम् ॥२७॥
 अपुनर्मरणायैव ब्रह्मणः सदने स्थिताः ।
 अधिकारं विना चैव ब्रह्मणः सदृशाश्च ते ॥२८॥
 अव्यक्ते वै दिनस्यान्ते मुच्यन्ते ब्रह्मणा सह ।
 विशान्ति परमं धाम पुरुषं भास्करप्रभम् ॥२९॥
 व्याहृतीर्व्याहरंश्चैव प्राणैर्यदि विमुच्यते ।
 विलयं याति च व्यक्तमव्यक्तं पुरुषे क्षणात् ॥३०॥

एष मध्येपतश्चोक्त सप्तयाहतिनिर्णय ।

य ज्ञात्वा मुच्यते विद्वान् भवंप्राहाकुलार्णवान् ॥३१॥

निर्णयो व्याप्तीनां तु श्लोका द्विर्दिशस्तथा ॥३२॥

इति (श्री) बृहन्गोगियाज्ञवल्क्ये व्याहृतिनिर्णयो नाम
तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः

गायत्रीनिर्णयवर्णनम्

अत पर प्रवक्ष्यामि गायत्र्या निर्णय शुभम् ।

य ज्ञात्वा याति वै विप्र सायुज्य ब्रह्मणा सह ॥१॥

आर्षे छन्दश्च दैवत्ये विनियोगश्च ब्राह्मणम् ।

शिरश्चाक्षरदैवत्यमावाहनविसर्जनम् ॥२॥

ध्यानं जपप्रयोगश्च येषु कर्मसु यादृशम् ।

ज्ञानस्य ब्राह्मणैर्यत्त्वाद्ब्राह्मण्यं येन वै भवेत् ॥३॥

सविता देवता ह्यस्या गुरुमग्निस्तद्विन्युत् ।

विश्वामित्रऋषिश्छन्दो गायत्री तु विधीयते ॥४॥

विश्वस्थ जगनो मित्र विश्वामित्र प्रजापति ।

विनियोग उपनये प्राणायामे तथैव च ॥५॥

गायत्री वा ३६ सर्वं ब्रह्माण्डं ब्राह्मणानि तु ।

वेदीपनिषद्ब्राह्मणसु ब्रह्मणानि विधानतः ॥६॥

पुराणधर्मशास्त्राणि गायत्र्याः पावनानि तु ।
 कीर्तितानि त्वनेकानि गायत्र्याः पावनानि च ॥७॥
 षोडशाक्षरकं ब्राह्म गायत्र्यास्तच्छिद्रः स्मृतम् ।
 ओमापो ज्योतिरित्येष मन्त्रो यः पृथिवीत्येते ॥८॥
 नस्य प्रजापतिश्चपिर्व्यजुश्छन्दो विधर्जि (र्णि) तम् ।
 ब्रह्माग्निवायुसूर्याञ्च देवत्वं समुदाहृतम् ॥९॥
 प्राणम्यायमने चैव विनियोग उदाहृतः ।
 गायत्र्याः शिरसा मारुभेवं श्रुतिनिर्दर्शनम् ॥१०॥
 तपसा मुसमुद्धृत्य आदिसर्गे स्वयंभुवः ।
 ओंकारपूर्वा गायत्री निर्जगाम ततो मुखान् ॥११॥
 अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः ।
 वेदत्रयान्निरदुहद्भुवः स्वरितीति च ॥१२॥
 त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः पादं पादमदुहत् ।
 नदित्युचोस्या सावित्र्याः परमेष्ठीप्रजापतिः ॥१३॥
 यथाग्निर्वै देवतानामृतूनां कुसुमाकरः ।
 ब्राह्मणो द्विपदानां च गायश्चैव चतुष्पदं (दाम्) ॥१४॥
 तेजस्वीनां सहस्रांशुरिन्द्रियाणां यथा मनः ।
 मेरुः शिखरिणां श्रेष्ठो गायत्री छन्दसां तथा ॥१५॥
 यथा मधु च पुष्पेभ्यो घृतान्मण्डं रसान् पयः ।
 एवं हि सर्ववेदानां गायत्री सारमुच्यते ॥१६॥
 गायत्री प्रकृतिर्ज्ञेया ओंकारः पुरुषः स्मृतः ।
 ताभ्यामुभाभ्यां संयोगान् जगत् सर्वं प्रवर्तते ॥१७॥

मन्मरतनुर्वा अरणीनि निगन्ते ।

चतुर्विंशत्यास्मिर्कृपा नत्वन (व) ह्यपि सा स्मृता ॥१८॥

प्रणय मन्मददाना गायत्री छन्दमामिह ।

अक्षराणि च यान्यम्या स्मृतान्यङ्गानि तानि तु ॥१९॥

चतुर्विंशति तत्रानि ओंकार पञ्चविंशत् ।

चतुर्विंशाक्षरा देवी त्रिपदाष्टाभर पञ्च ॥२०॥

मेघकाण्डे मामगाना यकारोभ्या प्रनायते ।

चतुर्विंश म विंशो अल्य्य शान्तिमस्तुव

(शान्तिमस्तु स) ॥२१॥

केचिदिच्छन्ति निःशान्ति यकारान्ते प्रतिष्ठितम् ।

अन्तिमो या भवदुर्णो व्यञ्जन चारुमात्रिकम् ॥२२॥

तत्ताडुनि निविष्ट तु तुयाम्य सोमम्पञ्चम् ।

चतुर्विंशतिमरयमभर त्रय निःफलम् ॥२३॥

तर्नकारभ्यते द्वाी तर्नत्रया ममायते ।

साधमात्रिकरूपेण ओंकारान्त व्यवस्थितम् ॥२४॥

प्रधान म तु विज्ञयन्त्पर पुण्य स्मृत ॥२५॥

आकार पूर्वमुच्चार्यो भूर्भुव स्वन्त परम् ।

गायत्री प्रणवश्चान्ते जप ह्येवमुत्पादत ॥२६॥

इतत्रया ममुदिष्टा कौशेयवसना तथा ।

इवर्तविलपने पुर्परल्लङ्कारैश्च भूषिता ॥२७॥

आदित्यमण्डलान्तमथा ब्रह्मलोकगताथवा ।

अत्रमूर्त्तया देवी पद्मासनगता शुभा ॥२८॥

आवाह्य यजुषा तेन तेजोसीति विधानतः ।
 एतद्यजुः पुरा दृष्टं देवैर्दर्शनकाङ्क्षिभिः ॥२६॥
 तत्रावाह्य जपित्वा तु नमस्कृत्य विसर्जयेत् ।
 प्रणवं भूर्भुव स्वश्च अङ्गानि हृदयादयः ॥३०॥
 त्रिरावर्त्य ततः पश्चादापं छन्दश्च देवतम् ।
 विनियोगस्तथा रूपं ध्यातव्यं क्रमशस्तु वै ॥३१॥
 सर्वावयवसंपूर्णा ध्याता सिद्धिकरी भवेत् ।
 षड्जश्च ऋषभश्चैव धैवतश्च तृतीयकः ॥३२॥
 त्रिभिः स्वरैर्यदा गीता त्रैस्वर्यति ततः स्मृता ।
 भूर्लोकश्चान्तरिक्षं च स्वर्लोकश्च तृतीयकः ॥३३॥
 पदैस्त्रिभिर्यदा ल्या (व्या) प्रा त्रिपदेति ततः स्मृता ।
 सविता देवता यस्मात् सावित्री तेन चोच्यते ॥३४॥
 गायनं (न्तं) त्रायते यस्मात् गायत्रीति ततः स्मृत. (ता) ।
 श्येनो भूत्वाऽऽहरत् सोमं त्रिदिवात् स्वेन तेजसा ॥३५॥
 छन्दसां पोषणात् तस्मात् गायत्री वा ततः स्मृता ।
 वेदेषु पठ्यते चान्या जप्यकालेऽन्यथा पुनः ॥३६॥
 प्राणायामे तथा ध्याने होमकालेषु चान्यथा ।
 निग्रहे चापि शत्रूणामन्यथा परिपठ्यते ॥३७॥
 ओंकारं व्याहृतीस्तिस्त्रः प्रथमं संप्रयोजयेत् ।
 ओंकाराद्या त्रिरावर्त्या वेदस्यारम्भणे तथा ॥८८॥
 प्रणवाद्या तु विज्ञेया जप्ये व्याहृतिभिः सह ।
 ताभिस्तु सप्तभिः सार्धं सप्तोंकारसमन्विताम् ॥३६॥

शिरसा सहिता देवी प्राणयामे प्रयोजयेन् ।
 प्रणवस्य इतिभि सां स्याहान्ता होमः कर्मणि ॥४०॥
 प्रतिलोभा प्रयोक्तव्या फट्कारान्ताऽऽभिचारिके ।
 एव यन्तु विजानाति गायत्रीं ब्राह्मणस्तु स ॥४१॥
 अन्यथा शूद्रधमा स्याद्भोदानामपि पारग ।
 तस्मान् मवप्रयत्नेन ज्ञातव्या ब्रह्मणन सा ॥४२॥
 व्याहृयाकारसहिता मशिराश्च यथार्थत ।
 मशिराश्चैव गायत्री वैविप्रैर्गवधारिता ॥४३॥
 ते जन्मबन्धनिमुक्ता पर ब्रह्म निशान्ति वै ।
 षोडशाक्षरक ब्रह्म गायत्री मशिरास्तथा ॥४४॥
 सप्तदावनयेद्यस्तु सर्वपापं प्रमुच्यते ।
 साकार चतुरासत्यां त्रिनया मा शताक्षरा ॥४५॥
 शताक्षरा(रां) समावर्त्य चतुर्देफळं लभेत् ।
 ओङ्कारपूर्विकस्त्रित्यो महात्र्यहस्योऽज्यया ॥४६॥
 त्रिपदा चैव गायत्री त्रितेयं ब्रह्मणो मुत्तम ।
 योधीतेऽन्यहन्येता त्रीणि वषट्पुण्यतन्त्रित ॥४७॥
 स ब्रह्म परमभवेति वायुभूत एवमूर्तिमान् ।
 एतदक्षरमेतां च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् ॥४८॥
 सन्ध्ययोरुभयोर्यिप्रो वदपुण्येन युज्यते ।
 सहस्रहृत्सङ्ख्यस्य गहिरेतन् त्रिक द्विव ॥४९॥
 सहतोऽयेनसो मासान् त्वचेनाहिर्विमुच्यत ।
 मन्नासत्या पनेद्देह दशाभि प्रायते नित्य ॥५०॥

विंशान्वृत्त्या तु सा देवी नयते हीश्वरालयम् ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा तरते जन्मसागरम् ॥५१॥
 तीर्णो भूयो न पश्येत् जन्ममृत्युं सुदारुणम् ।
 गायत्रीं जपते यस्तु सोमवद्भासते तु सः ॥५२॥
 पादार्धं पादमर्धं वा समस्तामृचमेव वा ।
 सर्वेषां भवपापानां संकरे समुपस्थिते ॥५३॥
 दशसाहस्रिकोऽभ्यासो गायत्र्याः शोधनं परम् ।
 रुद्रकूपमाण्डजप्यैश्च जप्यैः सौरार्णकैस्तथा ॥५४॥
 ऋषिभिर्विरजाजाप्यैर्गायत्री च विशिष्यते ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं सुवर्णरतेयमेव वा ॥५५॥
 गुरुदारोगमं चैव जप्येनैव पुनाति सा ।
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ॥५६॥
 तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या जपनं तथा ।
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठेत् रात्रिं नीत्वाप्सु सूर्यदृक् ॥५७॥
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुध्येद् ब्रह्मवधादृते ।
 शतेन गायत्र्याः स्नायात् शतमन्तर्जले जपेन् ॥५८॥
 अपः शतेन पीत्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 मार्यं प्रातस्तु यः संध्यां सऋक्षां सेवते द्विजः ॥५९॥
 जपन् वै पावनीं देवीं सावित्रीं लोकमातरम् ।
 स तथा पावितो देव्या ब्राह्मणो धूतकिल्बिषः ॥६०॥
 न सीदेत् प्रतिगृहानः पृथिवीं च ससागराम् ।
 गोत्रः पितृत्रो मातृत्रो ध्रूणहा गुरुतल्पगः ॥६१॥

ब्रह्महा हेमहारी च यन्तु विप्र सुरा पिथेन ।
 गायत्र्या शतमाहस्ये जपे भवति वै शुचि ॥२५॥
 अक्षराणि च त्रैवत्य सप्रवक्ष्याम्यत परम् ।
 आद्यत्र प्रथम त्रय वायत्र्य च द्वितीयकम् ॥२६॥
 तृताय सूर्यत्रैवत्य चतुर्थं वैश्वानु स्मृतम् ।
 पञ्चम यमदैवत्य वाग्ण पशुमुच्यते ॥२७॥
 बाह्यस्यत्य सप्रम च पात्रन्यसगम रिदु ।
 एन्द्र तु नवम ज्ञय गाधवं दशम स्मृतम् ॥२८॥
 पौष्णमेकादश ज्ञय द्वादश मैत्रपाकणम् ।
 त्वाष्ट्र त्रयोदश ज्ञय वामव च चतुर्दशम् ॥२९॥
 मातृ पञ्चदशक मौन्य षोडशक स्मृतम् ।
 सप्तदश त्वाङ्गिरस वैश्वदेवमत परम् ॥३०॥
 आश्विन चैकानविंश प्राजापत्य तु विंशकम् ।
 सवदेवमय त्रयमेकविंशसमश्रमम् ॥३१॥
 गौड द्वाविंशक प्राक्त त्रयोविंश तु ब्राह्मणम् ।
 वैष्णव तु चतुर्विंशमता अम्बरद्वता ॥३२॥
 त्रयशाल्यु सचिन्त्य विष्णुसायुज्यनां वनेन ।
 एनाया पातमात्रायां वाडमय विन्ति भवन् ॥३३॥
 उनासित भवन् सर्व विश्व भुवनसप्रमम् ।
 अज्ञाया चैव गायत्री ब्राह्मण्यान् परिहीयते ॥३४॥
 अपरादेन सयुक्ता भस्मच्छ्निनिदर्शनान् ।
 येषां द्विनानां मावित्री नानूच्येन् यथाविधि ॥३५॥

तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविध्युपनाययेन ।
 एतया चापि संयुक्तः काले च क्रियया भवया ॥७३॥
 विप्रश्चत्रियविड्योनिर्गृह्णाणां पतिसाधुषु । (?)
 ओंकारो व्याहृतीः सप्त सावित्री प्राणसंयमः ॥७४॥
 संध्या न वन्दिता येन ब्राह्मण्यं तस्य वै कुतः ॥७५॥
 सावित्री यो न जानाति वृथा तस्य परिश्रमः ।
 गायत्रीमात्रसंतुष्टो वरं विप्रः सुयन्त्रितः ॥७६॥
 नायन्त्रि तश्चतुर्वेदः सर्वाशी सर्वविक्रयी ।
 सारभूतास्तु वेदानां गुह्योपनिषदः स्मृताः ॥७७॥
 ताभ्यः सारं तु गायत्री गायत्र्या व्याहृतित्रयम् ।
 व्याहृतिभ्यस्तथोंकारस्त्रिवृद्ब्रह्म स उच्यते ॥७८॥
 त्रिवृद्ब्रह्मणि निष्णातः परं ब्रह्माधिमच्छति ।
 मधुवनं संभृतं ह्येतद्विप्रासो विष्णुना स्वयम् ॥७९॥
 गायत्री चैव वेदांश्च तुल्या समतोलयत् ।
 एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीमेकतः समा (म्) ॥८०॥
 एषा हि त्रिपदा देवी सर्वब्रह्ममयी शुभा ।
 तपसा महता दृष्टा विश्वामित्रेण धीमता ॥८१॥
 संवत्सरं वा पणूमामान् यो जपेद्विधिवद्द्विजः ।
 सोऽचिरात्सर्वकामांश्च प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥८२॥
 गायत्रीनिर्णयश्लोकाः सप्ततिर्नव एव च ।
 इति श्रीवृहद्योगियाज्ञवल्क्ये गायत्रीनिर्णयो (नाम)

अथ पञ्चमोऽध्यायः

ओङ्कार गायत्रीन्यामवर्णनम्

न्याम तु संप्रवक्ष्यामि ओङ्कारादि यथायथम् ।
येन विन्यस्तमात्रेण मूर्त्तीभवति ब्राह्मण ॥१॥
अकार विन्यसेन्नाभ्या मरुवरुपं निरञ्जनम् ।
इकारं हृदये तद्वद्राजसं तदगुणं भृत्तम् । ॥२॥
मकारं मूर्त्तिं विन्यस्य तमोमात्रं वृत्तीयकम् ।
ब्रह्मरुपं तदात्मानं ध्यायेद्विगतकल्मषम् ॥३॥
कुर्याद्व्याहृतिभिर्न्यामं वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।
पूर्वमेव तु या प्रोक्ता भूराग्राम्ते समासत ॥४॥
भूर्लोकं पादयोर्मध्ये भुवर्लोकं तु जानुनो ।
स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महस्तथा ॥५॥
जन्तुलोकं कण्ठदेशे मुखत्रिम्बे तपस्तथा ।
ध्रुवोर्ललाटसर्षी तु सत्यलोकं प्रतिष्ठितम् ।
हिरण्यमे परे कोशे ध्येय परमनिष्कल ॥६॥
तच्छुभ्रं ज्योतिषा ज्योतिस्तत्रात्मविदो विदुः ।
गायत्रीं विन्यसेत् परचाच्छरीरे चात्मनो युध ॥७॥
चतुर्विंशतिस्थानेषु पादो (द) मूर्धान्तमस्तकम् ।
पादाङ्गुष्ठे तथा गुल्फे जङ्घयोर्जानुनोस्तथा ॥८॥

ऊरुभ्यां गुह्यवृषणे कटौ नाभ्यां तथैव च ।
 जठरे स्तने च हृदये कण्ठे वक्त्रे च तालुनि ॥६॥
 श्रोत्रे चक्षुर्भ्रुवोर्मध्ये ललाटे पूर्वके मुखे ।
 याम्यपश्चिमके चैव उत्तरे च यथाक्रमम् ॥१०॥
 अन्तिमं मूर्ध्नि विन्यम्य परत्राय स उच्यते ।
 गुह्ये चक्षुषि वक्त्रे च समीके (?) हृदये तथा ॥११॥
 पद्भ्यां नाभ्यां ललाटे तु नवमं मूर्ध्नि विन्यसेत् ।
 इदं न्यासचतुष्कं तु सकृन्न्यम्यति यो द्विजः ॥१२॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मसायुज्यमृच्छति ।
 इति श्रीवृहद्योगियाज्ञवल्क्ये ओंकारगायत्रीन्यासो
 (नाम) पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथ षष्ठोऽध्यायः

संध्योपासन निर्णयवर्णनम्

अतः परं प्रवक्ष्यामि संध्योपासननिर्णयम् ।
 अहोरात्रकृतात् पापात् यामुपास्य विमुच्यते ॥१॥
 संध्या येन न विज्ञाता संध्या येनानुपासिता ।
 जीवमानो भवेच्छूद्रो मृतः श्वा चाभिजायते ॥२॥
 नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्ते यश्च पश्चिमाम् ।
 स शूद्रवद्वहिष्कार्यः सर्वस्माद् द्विजकर्मणः ॥३॥

मर्धावस्त्रोऽपि यो विप्र स योपासनतत्पर ।
 ब्राह्मण्याच्च न ह्येतेन मौञ्ज्यवन्मगतोऽपि मन ॥५॥
 आकारो व्याहृती मय गायत्री मणिगालथा ।
 आपोऽदिष्टा ऋचन्तिम्य मूक्तं वैराघमपणम् ॥६॥
 आदित्यरक्षणार्थं तु सायप्रतदिने णिने ।
 सृष्ट स्वयभुवा पुरं ब्राह्मणाना मुखे स्थितम् ॥६॥
 सानस्यं कर्म विप्राणामहोगप्रायसो (घनो) इतम् ।
 पाप तु जायते तस्मान्नार्तमन्त्र चोत्सृजेत् ॥७॥
 अनार्तश्चोत्सृजेत्सु न विप्र शूद्रममित ।
 प्रायश्चित्तीभयद्विप्रो लोके भवति निन्दित ॥८॥
 यान्तोभ्यां पृथिव्या तु विस्मस्या द्विजातय ।
 तेषा तु पापनाथाय स या मृष्टा स्वयभुवा ॥९॥
 या सया मा तु गायत्री त्रिसा भूत्वा प्रतिष्ठिता ।
 स या ह्युपासिता येन तेन विष्णुम्पासित ॥१०॥
 ह्यामवृद्धो तु मन्त्र निप्रमाना यथाक्रमम् ।
 मया मुहूर्तमात्र तु हासे वृद्धो तु मा ममा ॥११॥
 त्रिंशत्सोऽङ्गान् विरयाना मन्देहा नाम राक्षसा ।
 प्रद्वरन्ति सप्तमासुमुत्थन्न दिने णिने ॥१२॥
 अहन्यदनि ते सर्वे सूर्यमिच्छन्ति ग्राह्यितुम् ।
 अथ सूर्यस्य तेषा ष्य पुढमात्मानं मुत्सृणाम् ॥१३॥
 तता देवगणा सर्वे सृपश्च तपोधना ।
 सभ्येति (मया तु) समुपासीना प्रथिपन्ति महज्जलम् ॥१४॥

ओंकारत्रयसंयुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् ।
 तेन दहन्ति ते दैत्या बज्रीभूतेन वारिणा ॥१५॥
 एतद्विदित्वा यो विप्र उपास्ते संशितव्रतः ।
 दीर्घमायुः स विन्देत् सर्वपापैश्च मुच्यते ॥१६॥
 पूर्वा संध्या तु गायत्री सावित्री मध्यमा स्मृता ।
 या भवेत् पश्चिमा संध्या सा विज्ञेया सरस्वती ॥१७॥
 रक्ता भवति गायत्री सावित्री श्वेतवर्णिका ।
 कृष्णा सरस्वती ज्ञेया संध्यास्तिस्त्र उदाहृताः ॥१८॥
 त्रयाणां चैव देवानां संगमस्तूभयोर्भवेत् ।
 मध्यमायां च संध्यायां सर्वदेवसमागमः ॥१९॥
 संधिः सर्वसुराणां च तेन संध्या उदाहृता ।
 गरीयसी हि भूतानां तस्मात्त्रैत्री(त्रैती) तनुर्हि सा ॥२०॥
 संधिते तु परे सूक्ष्मे निर्गुणे गुणत्रोधिनी ।
 प्रधानपुरुषातीते सा संध्या संधिरुच्यते ॥२१॥
 अनूदकी तु या संध्या लेपस्तेहविवर्जिता ।
 संधिनी सर्वभूतानां शोधिनी भवनाशिनी ॥२२॥
 हृद्याकाशगता सूक्ष्मा आदित्यरश्मिरेखया ।
 सोमसूर्याग्निसंस्कृत्या अण्डं भित्त्वा विनिर्गता ॥२३॥
 वद्धमेतं सुपुण्यायां दीर्घघण्टानिनादवत् ।
 ईश्वरं मनसा ध्यायेद्देवा संध्या अनूदकी ॥२४॥
 संधौ संध्यामुपासीत नास्तगे नोद्गते रवौ ।
 संध्यात्रयं तु कर्तव्यं द्विजेनात्मविदा सदा ॥२५॥

उभे सध्ये तु स्नातव्य ब्राह्मणैस्तु गृहाग्निं ।
 तिमृग्यपि च सध्यासु स्नातव्य ब्रह्मणादिना ॥२६॥
 कालदोषादसामर्थ्यान्नशक्नोति यदा ह्यसौ ।
 तदाऽऽज्ञातो ऋषिभ्यस्तु मन्त्रैर्दृष्टैस्तु मार्जनम् ॥२७॥
 शन्न आपस्तु द्रुपदा आपोहिष्टाऽधमर्षण ।
 एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैस्तु मन्त्रस्नानमुदाहृतम् ॥२८॥
 स्नानमभ्यैवतैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणमयम् ।
 अधमर्षणसूक्तेन अश्वमेधावभृत्समम् ॥२९॥
 अप्रायत्ये समुत्पन्ने स्नानमेव तु कारयेत् ।
 पूर्वोद्दिष्टैस्तथा मन्त्रैरन्यथा मार्जनं स्मृतम् ॥३०॥
 एतच्छ्रुत्वा तु वचनं याज्ञवल्क्यस्य धीमत ।
 ऋषयः सयनात्मानं पृच्छन्ति स्नाननिर्णयम् ॥३१॥
 इति श्रीबृहद्योगियाज्ञवल्क्ये सध्यानिर्णयो (नाम)
 षष्ठोऽध्यायः ॥२॥

सप्तमोऽध्यायः

स्नानविधिवर्णनम्

स्नानमन्त्रैर्वर्तैर्मन्त्रैर्यत्स्वयोक्तं पुराऽनघ ।

तदाचक्ष्व विशेषेण स्नानस्य तु विधिं प्रभो ॥ १ ॥

तांस्तु प्रोवाच प्रीतात्मा याज्ञवल्क्यो महामुनिः ।

श्रृणुष्वं वक्ष्यते न्नानं सर्वपापहरं शुभम् ॥ २ ॥

मृद्गोमयतिलान् दूर्भान् पुष्पाणि सुरभीणि च ।

आहरेत् स्नानकाले तु स्नानार्थी प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

गत्वोदकान्तं विधिवत् स्थापयेत् तत् पृथक् क्षितौ ।

त्रिधा कृत्वा मृदं तां तु गोमयं च विचक्षणः ॥ ४ ॥

उत्तमाधममध्यानामङ्गानां क्षालनं च तैः ।

भागैः पृथक् पृथक् कुर्यात् क्षालने मृदसंकरः ॥ ५ ॥

प्रभूते विद्यमाने तु उदके सुमनोहरे ।

नाल्पोदके द्विजः स्नायान्नदीश्वो(चो)त्सृज्य कृत्रिमे ॥ ६ ॥

मृद्भिरद्भिश्च चरणौ प्रक्षाल्याचम्य वै शुचिः ।

उरुं हीति ऋचा तोयमुपस्थाय प्रदक्षिणम् ॥ ७ ॥

आवर्तयेत्तदुदकं ये ते शतमिति ह्यृचा ।

सुमित्रिया इत्यञ्जलिमुद्धरेद्देवतं स्मरन् ॥ ८ ॥

दुर्मित्रिया इति द्वि(द्वे)ष्यं ध्यायंश्चापः प्रसेचयेत् ।

मृद्भिरद्भिश्च गात्राणि क्रमशस्त्ववनेजयेत् ॥ ९ ॥

एकया च शिर क्षाल्यं द्वाभ्यां नाभेभ्योपरि ।
 षट्पिण्डस्तूतज्ञं च चरणौ च त्रिभिस्त्रिभि ॥१०॥
 प्रक्षाल्य हस्तौ चाचम्य नमस्कृत्य जलं तत ।
 यत्किंचिदिति मन्त्रेण नमस्येन् प्रयत्ताञ्जलि ॥११॥
 यत्र स्थाने च यत्तीर्थं नदी पुण्यतमा च या ।
 तां ध्यायन् मनसाऽऽवाह्य अन्यत्रेष्टं विचिन्तयेत् ॥१२॥
 गङ्गादिपुण्यतीर्थानि कृत्रिमादिषु संमरेत् ।
 उदुत्यमिति प्रविशेज्जलं तु प्राङ्मुखं शुचि ॥१३॥
 येन देवा परित्रेति कुर्यांश्चालम्भन त्रिभि ।
 महाध्याहनिभि पश्चादाचम्य प्रयत्नोऽपि सन् ॥१४॥
 आलभेद्द्वै मृदाद्धानि इदं विष्णुरिति त्र्युचा ।
 भाम्बराभिमुखो मञ्जेदापो अस्मानिति त्र्युचा ॥१५॥
 ततो निष्पृष्य गात्राणि निमज्ज्योन्मज्ज्य वै शनै ।
 गोमयेन तु य स्नायादापादतलमस्तकम् ॥१६॥
 न स्नात सर्वतीर्थेषु पूतं सवत्सरं भवेत् ।
 आचम्य गोमयेनातो मानस्तोक्या समालभेत् ॥१७॥
 ततोऽभिपिञ्चेन्मन्त्रैस्तु वारुणैश्च यथाक्रमम् ।
 इमं मे वरुणेत्यृग्भ्यां त्वन्न सत्वन्न इत्यपि ॥१८॥
 इदमापउदुत्तममित्येगन्मुश्चन्त्वधभृधेति च ।
 अभिपिञ्च्य तथाऽऽत्मानं निमज्ज्याचम्य वै पुन ॥१९॥
 दर्भैश्च पावयेन्मन्त्रैरन्विहृते पावने शुभे ।
 आपोहिष्टेति तिसृभिरिदमापो हविष्मती ॥२०॥

देवीराप इति द्वाभ्यामापो देवाइति त्र्युचा ।
 द्रुपदादिव इत्युचा शन्नोदेवीरपां रसम् ॥२१॥
 आपो देवीति नवभिः पावमानीभिरेव च ।
 पुनन्तु मायि (पि) तर इति पावमानीः प्रयोजयेत् ॥२२॥
 चित्पतिर्मेति च शनैः पाठ्यात्मानं समाहितः ।
 हिरण्यवर्णा इति च पावमान्यस्तथाऽपराः ॥२३॥
 तरत्समाः शुद्धवत्यः पवित्राणि च शक्तितः ।
 वारुणीश्च ऋचः सूक्तं शक्तितश्च प्रयोजयेत् ॥२४॥
 जलमध्यस्थितो विप्रः शुद्धभावो हरिं स्मरेत् ।
 ओंकारेण व्याहृतिभिर्गायत्र्या च समाहितः ॥२५॥
 आदावन्ते च कुर्वीत अभिपेके यथाक्रमम् ।
 अपां मध्यं स्थितस्यैवं मार्जनं तु विधीयते ॥२६॥
 अन्तर्जले जपेन्मग्नस्त्रिःकृत्वस्त्वधमर्पणम् ।
 द्रुपदां वा त्रिरभ्यस्येदायं गौरिति वा जपेत् ॥२७॥
 हंसः शुचिपदिति च त्रिरावर्तं जपेदथ ।
 अन्यानि चैव सूक्तानि स्मार्तदृष्टान्यनुस्मरेत् ॥२८॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं त्रिर्जपेदथ ।
 आवर्तयेद्वा प्रणवं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥२९॥
 विष्णोरायतनं ह्यापः स एवाप्य(प्यो) निरुच्यते ।
 तस्यैव सूनवस्त्वेतास्तस्मात्तं ह्यप्सु संस्मरेत् ॥३०॥
 नरादापः प्रसूता वैतेन नारा इति स्मृताः ।
 ता एवास्यायनं ह्यापस्तस्मान्नारायणः स्मृतः ॥३१॥

यं (यो) हि प्रताना वदाना यमस्य नियमस्य च ।
 भोक्तार यजनपसा ध्यायिना ध्येयमेव च ॥३२॥
 ध्यायेन्नारायण देवं नित्य स्नानादिकर्मसु ।
 प्रायश्चित्त्यपि सर्वस्माद्दुष्टान् मुच्यते पुमान् ॥३३॥
 प्रमादान् कुर्वता कर्म प्रच्यवनाध्वरेषु यन् ।
 स्मरणादेव तद्विष्णो सपूर्णं स्यादिति श्रुति ॥३४॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण मज्जेदप्सु पुन पुन ।
 गायत्री वैष्णवी ह्य पा विष्णो सस्मरणाय वै ॥३५॥
 पादेन पाणिना वापि यष्ट्या वस्त्रेण वोदकम् ।
 न हन्यान्वैव रन्धीन न च प्रक्षोभयेद्द्विज ॥३६॥
 न कुयान् कस्यचित् पाडां मनोवाक्कायकर्मभि ।
 आचरन्नाऽभियक् च कर्माप्यन्यानि नाचरेत् ॥३७॥
 स्नात्वेव यामसी धौते अस्त्रिष्टे परिधाय च ।
 प्रश्नालयोर् मृदाद्दिश च हस्ती प्रश्नालयेत्तत ॥३८॥
 अभाव धौतयस्त्रस्य शाणक्षीमारिक्तानि च ।
 कुजय योगयष्ट वा द्विषामा येन वै भवेत् ॥३९॥
 यावद्देवान् ऋषिर्चैव पितृ ध्यापि न तर्पयेत् ।
 तावन्तपाडरेडम्ब येन स्नातो न चोदरे ॥४०॥
 निष्पादयति य पूर्वं स्नानयस्य तु तर्पणात् ।
 निगशा पितरस्त्रस्य यान्ति देवा महर्षिभि ॥४१॥
 न किञ्चन्यामा स्थलगा जपादीन्याचरेद्दुष ।
 वाग्रनिष्पीडन प्रता परिहार्यं पिबन्ति हि ॥४२॥

व्रतादृते नार्द्रवासा नैकवासाः समाचरेत् ।

न जीर्णेन न नीलेन परिक्लिष्टेन वा जपेत् ॥४३॥

वस्त्रनिष्पीडनं तोयं स्नातस्योच्छिष्टभागिनः ।

भागधेयं श्रुतिः ग्राहः तस्मान्निष्पीडयेत् स्थले ॥४४॥

पूर्वं निष्पीडनं केचित् प्राग्देवपितृवृत्तर्पणात् ।

स्नानवस्त्रस्य नेच्छन्ति तस्मात् पूर्वं न पीडयेत् ॥४५॥

अन्नप्रकरवत्तस्य अपसव्येन पीडयेत् ।

पीडयित्वा ततः पश्चाज्जपं कुर्यात् सुविस्तरम् ॥४६॥

उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थः स्थलके शुचिः ।

पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः ॥४७॥

यत्राशुचिस्थलं वा स्यादुदके देवताः पितृन् ।

तर्पयेत्तु यथाकाममप्सु सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥४८॥

आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रवत् स्नानभोजने ।

द्रुपदां वा त्रिरावर्त्य तथाचैवाद्यमर्पणम् ॥४९॥

गायत्रीं वा त्रिरावर्त्य महाव्याहृतिभिस्तथा ।

सोपांशु प्रणवेनापि आपः पीता अघापहाः ॥५०॥

आचम्य पाव्य चात्मानं निरायाम्य (त्रिरायम्य)

शनैरसून् ।

अथोपतिष्ठेदादित्यमूर्ध्वं पुष्पान्वितं जलम् ॥५१॥

प्रक्षिप्योद्वयमुदुत्यं चित्रं तच्चक्षुरित्यपि ।

हंसः शुचिपदेतानि शुभानि पावनानि च ॥५२॥

एतच्च नपेदूर्ध्ववाटु सूर्यमीक्षन् समाहित ।
 गायत्र्या तु यथाशक्ति घोषयाय दिवाकरम् ॥१३॥
 विभ्राडित्यनुधानेन सूक्तेन पुरपस्य तु ।
 शिवसम्प्लेन तथा मण्डलत्राह्वणन तु ॥१४॥
 दिवा कीर्त्यन्तथान्यैश्च सौरैर्मन्त्रैश्चश त्तित ।
 जपयज्ञोऽपि कर्तव्य सर्ववदप्रणीतकै ॥१५॥
 पवित्रैर्विविधैश्चान्यैर्गुह्योपनिषदा तथा ।
 अध्यात्मविद्या विविधा जपव्या जपमिद्वये ॥१६॥
 प्रदक्षिण समावृत्य नमस्कृत्योपविश्य च ।
 दर्भेषु दर्भपाणि स्यान् प्राङ्मुखस्तु कृताञ्जलि ॥१७॥
 स्वाध्याय च यथाशक्ति ब्रह्मयज्ञार्थमाचरेत् ।
 आदायाराभ्य वेद तु स्नात्वोपर्युपरिष्कमान् ॥१८॥
 यदधीतेऽन्वह शक्त्या स स्वाध्याय इति स्मृत ।
 आनेशादानखाप्राञ्च पर मत्प्यते नप ॥१९॥
 यस्तु मन्यक द्विजोऽधीते स्वाध्याय शक्ति तोन्वहम् ।
 ऋच यजुर्नां साम या गाथां हृद्यामथापि वा ॥२०॥
 तत सतर्पयेद्देवानृषीन् पितृगणास्तथा ।
 सवत्सर सावयव देवीरप्सरमहावा ॥२१॥
 ब्रह्माण नर्पयेत् पूर्व त्रिष्णु ऋ प्रचापतिम् ।
 तथा देवानुगान् नागान् मागरानपि पर्वतान् ॥२२॥
 सरित् सरमीश्वर्य यक्षान् रक्षामि मानुषान् ।
 पिशाचश्च मुषणाश्च भूतान्यथ पशुन्सथा ॥२३॥

वनस्पतीनोपधीश्च भृतग्रामं चतुर्विधम् ।
 मरीचिरव्यङ्गगिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥६४॥
 प्रचेतसं वशिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ।
 मनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ॥६५॥
 कपिलश्चामुग्रिश्चैव वोढुः पथ्यशिखस्तथा ।
 एते ब्रह्मसुताः नम मनुष्याः परिकीर्तिताः ॥६६॥
 ब्रह्माद्यानुपवीती तु देवतीर्थेन तर्पयेत् ।
 निवीती कायतीर्थेन मनुष्यान् सनकादिकान् ॥६७॥
 अन्वारव्येन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 वृष्यतामिति सेफतव्यं नाम्ना तु प्रणवादिना ॥६८॥
 आवाह्य पूर्ववन्मन्त्रैरास्त्यै च कुशान् शुचीन् ।
 प्रागग्नेषु सुरान् सर्वान् दक्षिणाग्नेषु वै पितृन् ॥६९॥
 नासनस्तु (आसीनस्तु) स्वधाकारैर्गोत्रेण तु समाहितः
 दक्षिणे पितृतीर्थेन पितृणां वृत्तिमावहन् ॥७०॥
 सव्यं जानु ततोऽन्वाच्य पाणिभ्यां दक्षिणामुखः ।
 तद्विद्मस्तर्पयेन्मन्त्रैः सर्वान् पितृगणांस्तथा ॥७१॥
 मातामहांश्च सततं श्रद्धया तर्पयेद्बुधः ।
 प्राचीनावीत्युदकं च प्रसिञ्चेद्द्वै तिलान्वितम् ॥७२॥
 यद्युद्धृतं निपिञ्चेत्तु तिलान् संमिश्रयेज्जले ।
 अतोऽन्यथा तु सव्येन तिला ग्राह्या विचक्षणैः ॥७३॥
 दक्षिणे पितृतीर्थेन जलं सिञ्चेद्यथाविधि ।
 दक्षिणेनैव गृहीयात् पितृतीर्थसमीपतः ॥७४॥

पञ्च साधानि विद्रव्यं वर निवृत्तिं दृष्टिगे ।
 मातृं तत्र तथा पत्र प्राचापन्य तु मौमिकम् ॥५२॥
 अहुष्टाय मातृं तु तत्र अहुष्टमूर्तिनि ।
 प्राचापन्य तु मूर्त्तं स्थान मध्य मौम्यं प्रतिष्ठितम् ॥५३॥
 अहुष्टाय प्रदर्शिन्या मध्यं विष्यं प्रदीक्षितम् ।
 तिलानामप्यभासं तु सुवर्णं रत्नान्वितम् ॥५४॥
 इभ्यां निविष्टान् शुभमंत्रणं वाप्यत ।
 इत्यथाहनेन सोमो यमश्चेत्यादिमा तथा ॥५५॥
 प्रक्षिप्यात्तान् सोमपादश्च तथा बर्हिषद् पितृन् ।
 इदित्याधीवत्पितृन् एतान् दिव्यान् पितृन् तथा ॥५६॥
 यज्यो वापि पिता श्वात् कामतमनास्तु तर्पयेत् ।
 एताश्च वक्ष्यमाणाश्च प्रमीतपितृको द्विज ॥५७॥
 यमून् इद्रास्तथादित्यान् नमस्कारम्वधान्वितान् ।
 एते सर्वस्य पितर एतथायत्ताश्च मानुषा ॥५८॥
 आचात्याश्च पितृश्चैव पितृप्रभृतिनामत ।
 मन्त्रैश्च देयमुदकं पितृणां प्रीतिवर्धनम् ॥५९॥
 उदीरतामद्भगिरस आय त्वित्यूर्जमित्यपि ।
 पितृभ्यश्चापि ये वेद्मन्धुवाना इति श्रूयम् ॥६०॥
 पितृन् ध्यायन् प्रसिञ्चेद्द्वै जपन् मन्त्रान् यथाक्रमम् ।
 वृषाण्यमिति च त्रिर्वेदेषु मल्लिलाञ्जलिम् ॥६१॥
 नमो व इति जपत्वा वै तना मानामहान् मरयीम् ।
 नर्पयेद्दत्तशस्याथं धर्मं परममास्थित ॥६२॥

मातृमातृष्वसुः श्वश्रूमांतुलानि (नीं) पितृष्वसुः ।
 दुहितृ(तृ)श्च म्यसुं(सु)श्चैव ज्ञात्यृत्विषिद्विष्यवान्धवान् ८६
 नामतस्तु स्वधाकारैस्तपयेदनुपूर्वशः ।
 सवर्णेभ्यो जलं देयं नासवर्णे कथंचन ॥८७॥
 पूर्वजांश्च पितृंस्तर्प्य ततोऽन्येषां प्रदीयते ।
 नास्तिक्यभावाद्यश्चापि न तर्पयति वै पितृन् ॥८८॥
 पितृन्ति देहनिःस्रावं पितरोऽग्न्य जलार्थिनः ।
 तस्मात् स्नानं प्रशंसन्ति श्रद्धयाऽश्रद्धयापि वा ॥८९॥
 विदित्वैव सदा स्नायात् विधिनानेन नित्यशः ।
 कुर्याद्दहरहः श्राद्धमन्नाद्ये नोदकेन वा ॥९०॥
 तृप्त्यर्थं वै पितृणां तु आत्मनः श्रेय इच्छता ।
 यदेव तर्पयेदद्भिः पितृन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥९१॥
 तेनैव सर्वमाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलम् ।
 निष्पीड्य स्नानवस्त्रं तु आचम्य प्रयतः शुचिः ॥९२॥
 सुराणामर्चनं कुर्याद्ब्रह्मादिनाममत्सरः ।
 ब्राह्मवैष्णवरौद्रैश्च सावित्रैर्मंत्रिवारुणैः ॥९३॥
 तद्भिर्ज्ञै रर्चयेन्मन्त्रैः सर्वान् देवान् समाहितः ।
 ध्यात्वा प्रणवपूर्वं तु दैवतं तु समाहितः ॥९४॥
 नमस्कारेण पुष्पाणि विन्यसेच्च पृथक् पृथक् ।
 आवाहनादिकं कर्म यन्न प्रोक्तं मया त्विह ॥९५॥
 तत् सर्वं प्रणवेनैव कर्तव्यं चक्रपाणिनः ॥९६॥

दद्यात् पुण्यमूलं न च पुण्यशेष एव वा ।
 अग्निं श्यामगन्धिं तेन सर्वं चकारम् ॥६५॥
 विष्णुमंडला च शरप विष्णुर्वैशो दिवाकर ।
 तन्नात् कुर्यात्तत्र तन्वयमा मन्वे जनदंनान् । ६८॥
 विष्णु वा भस्कर वापि सर्वैश्च समर्पयेत् ।
 माविष्टं च विद्विद्वात् यथागन्धि समाहित । ६९॥
 ततोऽन्योऽप्येष्टं हंसं गुणिवद्विमुखा ।
 स यानि ब्रह्मगहनं शतशतानि वा रथिम् ॥१००॥
 आत्ममायेति मन्वेत्यध्यायं दिवाकरम् ।
 सर्वर्षमेति पाणिभ्यां त्र्येणाविष्टैस्सुगम् ॥१०१॥
 म्यपभूरियुग्माय म्यम्येति प्रदक्षिणा ।
 समाहृत्य नमस्तुथादिशो दिग्देवता अपि ।
 ब्रह्मप्रदे वृधिर्ध्वे औपधिभ्यन्तथैव च ॥१०२॥
 पाचि (चि च) वागम्पतये विष्णवे महते तथा ।
 त्नाभ्या दपताभ्यश्च नमस्कारादि वै जलम् ॥१०३॥
 दन्या नमस्वन्तु क्रमश्च्यन्ते वै सर्वैर्ममाम् ।
 नमाऽऽशु नमाऽऽपापतये वरुणाय नमो नम ॥१०४॥
 इत्युक्त्वापि नमस्मृन्द्यावन्ती देवादिच नामत ।
 इदमाय प्रयहता(त) धाम्ना धाम्नन्तर्यश्च ॥१०५॥
 एव सवृज्य देवेश क्षणं ध्यात्वा निरखनम् ।
 विमोचनार्थं तीर्थस्य आयायमेति वै जपेत् ॥१०६॥

देवा गातुविद् इति कृत्वा जप्यनिवेदनम् ।
 प्रक्षाल्य तीर्थदेशं तु गत्वा स्वं कर्म आचरेत् ॥१०७॥
 उपस्थानादिर्यस्तासां मन्त्रवान् कीर्ततो विधिः ।
 निवेदनान्तं तत् स्नानमित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥१०८॥
 परकीयनिपानेषु यदि स्नायात् कदाचन ।
 सप्त पिण्डान् समुद्धृत्य ततः स्नानं समाचरेत् ॥१०९॥
 अनुद्धृत्य तु यः स्नायात् परकीयजलाशये ।
 वृथा भवति तत् स्नानं कर्तुः पापेन लिप्यते ॥११०॥
 स्रवन्त्यादिष्वथाचम्य सोपानत्को ह्यसंस्पर्शान् ।
 आगतः सोदपात्रस्तु यत्नेन शुचिरेव सः ॥१११॥
 तेनोदकेन द्रव्याणि प्रोक्ष्याचम्य पुनर्गृहे ।
 ततः कर्माणि कुर्वीत नित्यं वै यानि कानि चित् ॥११२॥
 पात्रादिरहितं तोयमुद्धृतं सव्यपाणिना ।
 न तेनाभ्युक्षणं कुर्याद्वस्त्रनिष्पीडनेन च ॥११३॥
 सौवर्णं राजतं ताम्रं मुख्यं पात्रं प्रकीर्तितम् ।
 तदलाभे मृदं पात्रं स्रवते यन्न धारितम् ॥११४॥
 स्नात्वैवं सर्वभूतानि तर्पयेद्योन्वहं द्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं तेजोमूर्तिरनामयम् ॥११५॥
 स्नानमूलाः क्रियाः सर्वाः श्रुतिस्मृत्युदिता नृणाम् ।
 तस्मात् स्नानं निषेवेत श्रीपुष्ट्यारोग्यवर्धनम् ॥११६॥
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः संध्यास्नायी सदा भवेत् ।
 सप्तजन्मकृतं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥११७॥

उपस्युपनि यन् स्नान सध्यास्नुदिते रथौ ।
 प्राणापत्येन तत्तु य महापातस्नानम् ॥११८॥
 त्रिरात्रफल्दा नद्यो या काश्चिदममुद्रगा ।
 समुद्रगास्तु पञ्चस्य मासस्य मरितां पनि ॥११९॥
 वृथा उष्णोदकम्नान वृथा तप्यमर्बदिग्म् ।
 वृथा स्वप्नोत्रिये तान वृथा मुक्तममाक्षिग्म् ॥१२०॥
 अम्नाथा नाचरेन् कर्म तपहोमाश्चि किंचन ।
 लालास्यदममाशीर्णं शयनाहुधित पुमान् ॥१२१॥
 क्षिद्यन्ति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि म्रवन्ति च ।
 अद्भानि समता गच्छन्त्युत्तमान्यधमै भद् ॥१२२॥
 अत्यन्तमलिन कायो नचच्छिद्रसमन्वित ।
 स्रवत्येव दिवारात्रौ प्रातस्नान विशोधनम् ॥१२३॥
 तस्मान् प्रातः प्रशसन्ति स्नानमेव हि नियशा ।
 कालमालम्ब्य कनव्य मध्यमे मवने तथा ॥१२४॥
 सवनत्रय तु य कुर्यान् स्नानमेव हि नियशा ।
 स गच्छति पर स्थान ब्रह्मण सदन द्विन ॥१२५॥
 मन प्रमादतनन रूपसौभाग्यवर्धनम् ।
 शोकदुःखप्रदन् स्नानमोच प्रह्लादन तथा ॥१२६॥
 स्नानहोमनपातिथ्य नाचरेच्छक्तिमास्तु य ।
 वृथा हि चीवित तस्य परलोकान् स हीयते ॥१२७॥
 स्नान दान तपो ध्यान पितृद्वार्षन तथा ।
 पावनानि मनुष्याणां दुष्कृतस्येह कर्मण ॥१२८॥

जपस्येह विधिं वक्ष्ये यथा काय विधानतः ।
ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ॥
सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥१२६॥
जप्येनैव हि संसिध्येत् ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
कुर्यादन्यत्र वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥१३०॥
न च क्रमत्र विहसन्न पार्श्वभवलोकायन् ।
ना(नो)पाश्रितो न जल्पंश्च न प्रावृत्य शिखस्तथा ॥१३१॥
न पदा पदमाक्रम्य न चैव हि यथा करे(रौ) ।
न चासमाहितमना न च संश्रावयन् जपेत् ॥१३२॥
प्रच्छन्नानि च दानानि ज्ञानं च निरहङ्कृतम् ।
जप्यानि च सुगुप्तानि तेषां फलमनन्तकम् ॥१३३॥
मानसः शान्तिकजप उपांशुः पौष्टिकः स्मृतः ।
सशब्दश्चाभिचारश्च जपस्तु त्रिविधः स्मृतः ॥१३४॥
तिष्ठंश्चेद्वीक्ष्यमाणोर्कमासीनः प्राङ्मुखो जपेत् ।
प्रागग्रेषु कुशेष्वेवमासीनश्चासने शुभे ॥
नात्युच्छ्रिते नातिनीचे दर्भपाणिः सुसंयतः ॥१३५॥
विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
उपांशुः स्याच्छ्रुतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥१३६॥
स्फाटिकेन्द्राक्षरुद्राक्षपुत्रजीवसमुद्भवैः ।
अक्षमाला तु कर्तव्या प्रशस्ता ह्युत्तरोत्तरा ॥१३७॥
कोट्या स्यात्तु भवेद्वृद्धिरनन्ता चात्र संज्ञया ।
जपस्य क्रियमाणस्य तस्माच्छ्रेष्ठा परा परा ॥१३८॥

अभाषादक्षमालाया कुशप्रन्थाऽथ पाणिना ।
 जप एव हि कर्त्तव्य ण्काग्रमनसा तथा ॥१३६॥
 ध्यायेच्च मनसा मन्त्रं त्रिद्वीष्टौ न विचालयेत् ।
 न कम्पयेच्छिरोप्रीव दन्तान् नैव प्रहाशयेत् ॥१४०॥
 यक्षराक्षसभूतानि सिद्धविद्याधरोरगा ।
 हरन्ति प्रमथं यस्मात्तस्माद्गुप्तं समाचरेत् ॥१४१॥
 जलान्ते बाम्ब्यगारे वा जपेद्देवालये तथा ।
 पुण्यतीर्थे गवा गोष्ठे सिद्धक्षेत्रेऽथवा गृहे ॥१४२॥
 गृहे ह्येकगुणं प्रोक्तं नद्या तु द्विगुणं स्मृतम् ।
 गवा गोष्ठे दशगुणमन्यगारे दशाधिरम् ।
 सिद्धक्षेत्रेषु तीर्थेषु देवतायाञ्च सनिधौ ।
 सहस्रं शतशोटीनामनन्तं विष्णुसंनिधौ ॥१४३॥
 शाकयारकभैक्ष्याणि पयोमूलफलानि च ।
 विसृज्यद्वाटशाल्लुक (क) हविष्यान्नानि यानि तु ।
 दधि सर्पिस्तथा हाप प्रशस्ता ह्युत्तरोत्तरम् ॥१४४॥
 चरवो ह्युपवासश्च भैक्ष्य नक्तमयाचितम् ।
 एतान्येव प्रान्याहु शान्तानि जपकर्मणि ॥१४५॥
 जपशाले न भापेत प्रतद्दोमादिकेषु च ।
 एतेष्वेवावशक्त तु यथागच्छेद्द्विजोत्तम ।
 अभिवाद्य ततो विप्र योगक्षमं च कीर्तयेत् ॥१४६॥
 स्त्रीशूद्रपतितारचैव पापघ्निन रजस्वलाम् ॥
 जपकाले न भापेत प्रतद्दोमादिनेषु च ॥१४७॥

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।
 व्याहरेद्वैष्ण ' मन्त्रं स्मरेद्वा विष्णुमव्ययम् ॥१४८॥
 तूष्णीमासीत् तु जपश्चाण्डालपतितादिकान् ।
 दृष्ट्वा तीर्थमुपस्पृश्य भाष्य स्नात्वा पुनर्जपन् ॥१४९॥
 आचम्य प्रयतो भूत्वा जपेदशुचिदर्शने ।
 सौरान् मन्त्रान् यथोत्साहं पावमानीश्च शक्तितः ॥१५०॥
 रौद्रपित्र्यासुरान् मन्त्रान् राक्षसानाभिचारिकान् ।
 व्याहृत्यालभ्य चात्मानमपः स्पृष्ट्वान्यदाचरेत् ॥१५१॥
 एतान् व्याहृत्य रौद्रादीनस्पृष्ट्वाऽऽँ जलं द्विजः ।
 ऊर्ध्वं यत् कुरुते कर्म तद्भवत्ययथायथम् ॥१५२॥
 स्पर्शेनाद्भिर्दूषिताभिरुद्धृताभिश्च मानवः ।
 स्नानमाचरनुष्णाभिर्न विशुद्ध्यति कर्हिचित् ॥१५३॥
 अग्राह्यास्त्वग्निमा ह्यापो नद्याः प्रथमवेगगाः ।
 प्रक्षोभिताश्च केनापि याश्च तीर्था द्विनिः सृताः ॥१५४॥
 अगम्यागमनात् स्तेयात् पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् ।
 रहस्याचरितात् पापात्मुच्यते स्नानमाचरन् ॥१५५॥
 प्रकतुमसमर्थश्चेत् जुहोतियजतिक्रियाः ।
 स्नानध्यानजपैर्होमैरात्मानं शोधयेद्बुधः ॥१५६॥
 यदैव कुरुते स्नानं विशुद्धेनान्तरात्मना ।
 तेनैव सर्वमाप्नोति विधिं यज्ञक्रियाफलम् ॥१५७॥
 ब्रह्मक्षत्रविशां चैव मन्त्रवत् स्नानमिष्यते ।
 तूष्णीमेव तु शूद्रस्य सनमस्कारकं स्मृतम् ॥१५८॥

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रह ।
 दम शमार्जवं दानं सर्वेषां धर्मसाधनम् ।
 गृहीत्वा यमधनुर्वै नियमञ्ज्याततं दृढम् ।
 संदधीत दमशरं स्वर्गलक्ष्ये प्रयत्नत ॥१६६॥
 यस्येदमायुधं नास्ति स्वर्गसाधनमुत्तमम् ।
 अपि जन्ममहस्त्रेण न साधयति तत् परम् ॥१६७॥
 एष वोऽभिहितः कृत्स्न स्नानस्य परमा विधिः ।
 गुणाश्च तस्याऽऽचरतो दोषाश्चैवानिषेवणात् ॥१६८॥
 असामञ्ज्याच्छरीरस्य कालशक्तिव्यपेक्षया ।
 मन्त्रस्नानादिकानि सप्त केचिद्विच्छन्ति सूरय ॥१६९॥
 मान्त्रं भौमं तथाऽऽग्नेये वायव्ये दिव्यमेव च ।
 धारुणं मानसं चैव सप्त स्नानान्यनुक्रमान् ॥१७०॥
 आपोहिष्टेति वै मन्त्रं मृदालम्भश्च पार्थिवम् ।
 आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गौरजं स्मृतम् ॥१७१॥
 यत्तु सातपथ्येण स्नानं तद्विध्यमुच्यते ।
 वारुणं चावगाहस्तु मानसं विष्णुचिन्तनम् ॥१७२॥
 शस्तं स्नानं यथोहिष्टं मन्त्रस्नानक्रमेण तु ।
 कालदोषादमामर्श्यान् सर्वं तुल्यफलं स्मृतम् ॥१७३॥
 मानसं प्रणवस्नानं केचिद्विच्छन्ति सूरय ।
 आत्मतीर्थप्रशम्भाया व्यासेन पठितं यत् ॥१७४॥
 योऽसौ विस्तरशः प्रोक्तं स्नानस्य विधिमुत्तमं ।
 अशक्तस्तु न कुर्याद्धै तत्रायं विधिरुच्यते ॥१७५॥

स्नानमन्तर्जले चैव मार्जनाचमने तथा ।
 जलाभिमन्त्रणं चैव तीर्थस्य परिकल्पनम् ॥१६६॥
 अघमर्पणसूक्तेन त्रिरावृत्तेन नित्यशः ।
 अन्यांश्च वारुणान् मन्त्रान् कामतः संप्रयोजयेत् ॥१७०॥
 यथाकालं यथादेशं ज्ञात्वा ज्ञात्वा विचक्षणः ।
 स्नानाचरणमित्येतत् समुद्दिष्टं महात्मभिः ।
 वारुणानथवा मन्त्रान् कामतः संप्रयोजयेत् ॥१७१॥
 अघमर्पणसूक्तस्य ऋषिश्चैवाघमर्पणः ।
 अनुष्टुप् च भवेच्छन्दो भाववृत्तं च दैवतम् ॥१७२॥
 अश्वमेधावभृथके विनियोगस्तु कल्पितः ।
 सर्वपापापनोदार्थं स्मृतिकारैरुदाहृतम् ॥१७३॥
 ननु भूताण्डपिण्डस्य स्थित्युत्पत्तिलयं तथा ।
 सूक्तेऽस्मिन् व्याहृतं सर्वमेतन्मन्त्रार्थमस्य वै ॥१७४॥
 हत्वा लोकानपीमांस्त्रींस्त्रिः पठेदघमर्पणम् ।
 यथाश्वमेधावभृथमेवं तन्मनुरब्रवीत् ॥१७५॥
 अहं तु परमेत्युक्तस्त्रिरहो ह्युपपन्नयः । (?)
 मुच्यते पातकैः सर्वैर्जप्त्वा त्रिरधमर्पणम् ॥१७६॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापप्रणोदनः ।
 तथाऽघमर्पणं सूक्तं सर्वपापप्रणोदनम् ॥१७७॥
 सिधुद्वीपो भवेदार्पणं गायत्री च्छन्द एव हि ।
 आपस्तु दैवतं प्रोक्तं विनियोगस्तु मार्जने ॥१७८॥

सर्वत्र मार्जनं कर्म अश्लिङ्गानामुदाहृतम् ।
 कोकिलो राजपुरश्च द्रुपदामर्षमुच्यते ॥१७६॥
 अनुष्टुभ भवेच्चन्द्र आपश्चैव तु देवतम् ।
 सौत्रामण्यवभृथके स्नाने तद्विनियोजनम् ॥१८०॥
 द्रुपदा नाम सावित्री यजुर्वेदे प्रतिष्ठिता ।
 अन्तर्जले शिरावर्त्य ब्रह्महत्या व्यपोहति ॥१८१॥
 आप पुण्या समादाय त्रि पटेद्द्रुपदामृचम् ।
 ततोय मूर्ध्नि विन्यस्य सर्वपापै प्रमुच्यते ॥१८२॥
 एव ज्ञात्वा तु मन्त्राणां विनियोग द्विजोत्तमा ।
 सध्या यद्द्रुपासीत तथा सर्वं निरोधत ॥१८३॥
 एशान्यभिमुखो भूत्वा शुचि प्रयतमानस ।
 आश्वान्त पुनराचामेदतमित्यभिमन्य च ॥१८४॥
 आन्तर शुभ्यति ह्येवमन्नपानमलीकृतम् ।
 त्रिरावर्त्य तु सावित्रीं प्रणव व्याहृतीस्तथा ॥१८५॥
 मार्जनं च तथा कृत्वा आपोहिष्ठति मार्जयेत् ।
 साभामृच तु प्रक्षिप्य ऊर्ध्वं नाद्धामिध क्षिपेत् ॥१८६॥
 अधाभागविमृष्टाभि क्लृप्तं याति सशयम् ।
 सर्वतीर्थाभिपश्य च ऊर्ध्वं समार्जनाद्भवेत् ॥१८७॥
 अघमर्षणसूक्तं न मार्जनं कारयेत्तत ।
 शान्त आपश्च द्रुपदा कामत सपयोचयेत् ॥१८८॥
 आहारपूर्वा गायत्री अश्लिङ्गान्यपमर्षणम् ।
 अन्तर्यामि वल सैनदे पत्न्य जल ॥१९०॥

त्रिविधं केषिदिच्छन्ति तथा च नवधा परे ।

मृदुमध्याधिमात्रत्वादेर्ब्रह्मं त्रिविधं भवेत् ॥ ७ ॥

ओम्कारव्याहती सप्त गायत्री महिराम्बथा ।

प्राणायामोऽयं मनुना वेदेषु कथित पुरा ॥ ८ ॥

पूरक कुम्भकरचैव रेचकस्तदनन्तरम् ।

प्राणायामस्त्रिधा क्षेप कनीयोमध्यमोत्तम ॥ ९ ॥

पूरक कुम्भसो रेच्य प्राणायामस्त्रिलक्षण ।

(वन्यममध्यममुरत्या इति त्रयं प्रोच्यते तज्जै ॥१०॥

(द्वादशमात्र प्रथमो मध्यम उत्कृष्टत्वात्तद्विगुण ।)

(उत्तम उत्तन्निगुण मात्राभेदा प्रकीर्णितारत्तज्जै ॥११॥

अहुलिमोक्षत्रितयं जानूरो परिमार्जनमथापि ।

तन् कालत्रयमपि तज्ज्ञा मात्रासंज्ञा प्रशंसन्ति ॥१२॥

गोदोहमन्नपाप्मो वा इपुत्रेषो ह्यथापि वा ।

घण्टाया स्नानि वाऽपि ह्यतिमात्रा उदाहृता ॥१३॥

देशकालानुसारेण सेव्यमान शनैर्यदा ।

स्वदकपादि जनयेदतिमात्रस्तदा भवेत् ॥१४॥

निरोधकाले प्राणस्य मात्रा सकल्पयेन्वचम् ।

तस्मान् स्मृतिप्रतिष्ठ तन् कल्पयित्वा तु योगिभि ॥१५॥

थादिप्रयत्न प्रथम द्वितीय यत्र चेतसि ।

तृतीय तु समुद्रिष्टमुद्भयं तमसस्परि ॥१६॥

पूर्वोक्तस्य तु मन्त्रस्य यथासंख्यं प्रकीर्तयेत् ।

मात्रायोगा यथोक्तान्मु कृता एव भवन्ति च ॥१७॥

एतन्मात्राप्रयोगेण प्राणायामत्रयस्य च ।
 ग्रहणं धारणोत्सर्गं यथासंख्येन कारयेत् ॥१८॥
 बाह्यस्थित नासपुटेन वायु-
 माकृष्य तेनैव शनैः समन्तात् ।
 नाडीश्च सर्वाः प्रतिपूरयेत्तु
 स पूरको नाम मन्निरोधः ॥१९॥
 न रेचको नैव च पूरकोऽयं
 नासाग्रचारी स्थित एव वायुः ।
 सुनिश्चितं धार्य यथाक्रमेण
 कुम्भाख्यमेतत् प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥२०॥
 निष्क्राम्य नासाविवरादशेषं
 प्राणं वह्निः शून्यमिवानिलेन ।
 निरुच्छ्रवसंस्तिष्ठति चोद्ध (रुद्ध)वायुः
 स रेचको नाम महानिरोधः ॥२१॥
 नासिकाकृष्ट उच्छ्र्वासो ध्मातः पूरक उच्यते ।
 कुम्भको निश्चलश्वासो मुच्यमानस्तु रेचकः ॥२२॥
 नीलोत्पलदलश्यामं नाभिमध्ये प्रतिष्ठितम् ।
 चतुर्भुजं महात्मानं पूरकेणैव चिन्तयेत् ॥२३॥
 कुम्भकेन हृदि स्थाने ध्यायेच्च कमलासनम् ।
 ब्रह्माणं रक्तगौराङ्गं चतुर्वक्त्रं पितामहम् ॥२४॥
 रेचकेनेश्वरं ध्यायेद्दलाटस्थं त्रिलोचनम् ।
 शुद्धस्फटिकसंकाशं निर्मलं पापनाशनम् ॥२५॥

वदा निरोधमवागाद् वताप्रचिन्तनम् ।
 अग्नवागोरपा योगात्पत्ना शुद्धयेत वै त्रिभिः ॥२१॥
 निरोधश्चाप्येते वायुवागोरमिच जायते ।
 अग्नेरपाभिजायन्ते तदाऽग्न शुद्धयेत त्रिभिः ॥२२॥
 सत्याहतिप्रवका प्राणायामास्तु पादशः ।
 अपि भ्रूणहन मामान पुनन्दहरह कृता ॥२३॥
 प्राणायामा श्राद्धान् प्रजाऽपि विधिवन् कृताः ।
 व्याहृतिप्रवर्ष साह्रं(घं) विना परम तप ॥२४॥
 गृह्यन्त ध्यायमानानां धानूना हि यथा मलाः ।
 तदन्दिवाणा गृह्यन्त तेषां प्राणस्व निग्रहान् ॥२५॥
 अह्ना राश्या च यान् जन्तून् हिनन्त्यजानतो यतिः ।
 तथा श्वात्वा विगृह्यथं प्राणायामान् पञ्चचरेन् ॥२६॥
 प्राणायामैर्हेहायान् धारणाभिरच क्लिबिषम् ।
 प्रत्याहारण सन्तान ध्याननानाश्वरान् गुणान् ॥२७॥
 यथा पवतयान्ता गायान् गति पावकः ।
 एवमन्तान् चैन प्राणायामान् गृह्यत ॥२८॥
 विरच चतुर्गुणं कृत्वा नियन्ताना त्रितन्द्रियः ।
 प्राणायामैश्चतुर्भिस्तु मुच्यत ह्युपपत्तिकान् ॥२९॥
 मन्त्रैर्होमैर्माजैर्नाभ्युष्णैश्च प्राणायामैर्योगसिद्धिष्यन्ति ।
 निवृत्तपाया विरचा विगृह्या
 यागाग्निना गन्धवीजा ऋजन्ति ॥३०॥

प्राणायामशतं कार्यं सर्वपापप्रणाशनम् ।

उपपातकजातीनामनादिप्रस्थ चैव हि ॥३६॥

यद्ब्रह्मा कुर्वते पापं कर्मणा मनसा गिरा ।

त्रिकालसंध्याकरणान प्राणायामैर्व्यपोहति ॥३७॥

ब्रह्महा च मुरापश्च अगम्यागमने रतः ।

सुवर्णस्तेयि चौरश्च गोत्रो विम्वन्भघातकः ॥३८॥

शरणागतधाती च कूटसाक्षी ह्यकार्यकृन् ।

एवमादिष्वथान्येषु पापेष्वभिरताश्चिरम् ॥३९॥

प्राणायामशतं कुर्युः सूर्यस्योदयनं प्रति ।

निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनो यथा ॥४०॥

सूर्यस्योदयनं प्राप्य निर्मला गतकिल्बिपाः ।

भवन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पावकाः ॥४१॥

ध्यानेन सदृशं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ।

श्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यायी नैव तु लिप्यते ॥४२॥

पूरके विष्णुसायुज्यं कुम्भके ब्रह्मणोऽन्तिकं ।

रेचनेन तृतीयेन प्राप्नुयादैश्वरं पदम् ॥४३॥

न प्राणनाप्यपानेन वेगाद्वायुं समुत्सृजेत् ।

येन सक्तून् करस्थांश्च प्राणा(ण) योगेन चालयेत् ॥४४॥

शनैर्नासापुटैर्वायुमुत्सृजेन्न च वेगतः ।

न कम्पयेच्छरीरं तु स योगी परमो मतः ॥४५॥

प्राणस्यायमनं कृत्वा आचमेत् प्रयतोऽपि सन् ।

आन्तरं स्विद्यते यस्मात्तस्मादाचमनं स्मृतम् ॥४६॥

वक्त्रं तु भवति ह्लादौ आकारं चतुरक्षरम् ।
 ऋजुत्वं सप्रपद्यते पदं प्राथम्यं तु पञ्चमम् ॥१०॥
 मध्यमस्तु भरद्विन्दुर्मूर्धन्वेवावतिष्ठते ।
 तत्र याचो निवर्तन्ते सर्वे वर्णास्तथैव च ॥११॥
 तस्मात् सर्वे प्रमूयन्ते वर्णान्तरं विशन्ति च ।
 वर्णात्मा हीनवर्णस्तु सर्ववर्णेषु जीवनम् ॥१२॥
 न घाप नैव चाघोषं दन्तौष्ठश्च नैव ताडुनम् ।
 न मूधन्यं च चान्तस्थं न स्वरं व्यञ्जनं न च ॥१३॥
 न कर्त्र्यं (ण्यश्च) नैव चोष्माणं न वर्गं न विसर्गिणम् ।
 तिद्धामूलमुपभ्रान्तमनुस्वारं न चैव हि ॥१४॥
 ह्रद्याकारानि विष्टुस्तु मोक्षरत्वं निगच्छति ।
 अक्षराणि त्रिपष्टिवै स्थानयागाद्भवन्ति हि ॥१५॥
 एतत्तु परमं ध्येयं व्योममध्ये व्यवस्थितम् ।
 व्योम्नश्चोपरि मध्यास्थमनन्तान्नाशमव्ययम् ॥१६॥
 यस्यान्नाशमयं कौष्ठमनन्तं परमाय्यम् ।
 सयोगश्चेतनोऽस्माकं प्रकाशश्चाग्निमूर्त्यो ॥१७॥
 यदादियगत्तं ततो नगद्भासयतेऽखिलम् ।
 यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्ततो विद्धि मामकम् ॥१८॥
 अन्तरऽग्निमग्निं लावा अन्तर्विश्वमिन्द्रं तगत् ।
 अप्यं च मूर्त्कं ब्रह्म सर्वेषां चान्तरिस्थितम् ॥१९॥
 न तद्भासयते मूर्त्यो न शशाङ्का न पाशवः ।
 यद्गवा न निवर्तन्ते तद्दामं परमं मम ॥२०॥

तस्मादंशं विनिष्क्रान्तं जीवभूतं सनातनम् ।
 ब्रह्मणः परमं ब्रह्म ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम् ॥२१॥
 हृदये सर्वभूतानां जीवभूतः स तिष्ठति ।
 स एव भगवान् विष्णुर्वेदान्तैरुपगीयते ॥२२॥
 ईश्वरं पुरुषाख्यं तु सत्यधर्माणमव्ययम् ।
 भर्गाख्यं विष्णुसंज्ञं तु यं ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥२३॥
 हृद्ब्रह्मोन्नि तपते ह्येष बाह्ये सूर्यस्य चान्तरे ।
 अग्नौ ह्यधूमके ह्येष ज्योतिश्चित्रतरङ्गवत् ॥२४॥
 हृद्याकाशे तु यो जीवः साधकैरुपगीयते ।
 स एवाऽऽदित्यरूपेण वह्निस्तम (र्नभ)सि राजते ॥२५॥
 तस्य चान्तर्गतं धाम सूक्ष्मं प्राकाश्यमेव च ।
 स चात्मा सर्वभूतानां चेतोमात्रस्वरूपकः ॥२६॥
 एकधा यो विजानाति ज्ञात्वा चैनमुपासते ।
 स परं विद्यते व्योम ब्रह्माणं समुपाश्नुते (?) ॥२७॥
 ज्ञानकर्मसमायोगान् परमाप्नोति पूरुषम् ।
 पृथग्भावे न सिध्येत उभे तस्मात् समाश्रयेत् ॥२८॥
 ज्ञानं प्रधानं न तु कर्महीनं ।
 कर्म प्रधानं न तु बुद्धिहीनम् ॥
 तस्माद्द्वयोरेव भवेत् सिद्धिः ।
 न ह्येकपक्षो विहगः प्रयाति ॥२९॥
 गवां सर्पिः शरीरस्थं न करोत्यङ्गपोषणम् ।
 निःसृतं कर्मचरितं पुनस्तस्यैव भेषजम् ॥३०॥

एवं त्रिविधमुद्दिष्टं प्राणायामस्य लक्षणम् ।
 स्मृतिदृष्टं भगदेतन्न सिद्धान्ते तेनदन्यथा ॥४७॥
 मात्राप्रमाणयोगेन प्राणापाननिरोधनान् ।
 ओङ्कारेणैव कर्तव्यं प्राणायामं यथोद्दिष्टं ॥४८॥
 मात्रायोगप्रमाणेन प्रणवं परिचिन्तयेन् ।
 मृदुमध्योत्तमत्वाच्च त्रिविधं मोजपि कथ्यते ॥४९॥
 एवं तु त्रिविधं कृत्वा प्राणायामं विधानतः ।
 प्रत्याहारं ततः पश्चाच्चिन्तयेत्तत्रिवोधतः ॥५०॥
 वायुप्रांक्षो यथा देहे गृहीतन्नत्र (त स तु) कोष्ठगः ।
 शनैः शनैर्निरोद्धव्यं प्रत्याहारं स उच्यते ॥५१॥
 इन्द्रियाणां तु सर्वेषां या वृत्तिस्तु प्रकीर्तिता ।
 मनसा प्रतिहृतव्या प्रत्याहारस्ततः स्मृतः ॥५२॥
 सर्वाङ्गाणि यथा कृमोः दृष्ट्वा सप्तोचयेन् क्षणान् ।
 तत्रन्द्रियाणीन्द्रियार्थान् तानि प्रत्याहरेद्बुधः ॥५३॥
 मक्त्वोऽध्ययमायश्च अभिमानस्तथैव च ।
 तथैव वायवः सूक्ष्मा निरोद्धव्या प्रयत्नतः ॥५४॥
 अतीतानागतैर्भ्यश्च कामेभ्यस्तु पुनः पुनः ।
 ण्क्त्र धारवेगस्तु साऽस्मृतत्वाय कल्पने ॥५५॥
 शतत्रयं तु श्लोकानामष्टात्रिंशाधिकं तथा ।
 स्नानस्य निर्णयं प्रोक्तं शिष्याणां हितकाम्यया ॥५६॥
 इति श्रीशुद्धयोगियाज्ञवल्क्ये प्राणायामप्रत्याहारनिर्णयो

(नाम) अष्टमोऽध्यायः ॥

अथ नवमोऽध्यायः

ध्यानविधिवर्णनम्

ध्यानस्य तु विधिं वक्ष्ये शृण्वन्तु ऋषयः मदा ।
एभ्यस्तु पुनरावृत्तिः कदाचिदिह दृश्यते ॥ १ ॥
ध्यानं कृत्वा चतुर्थं तु न भूयां जन्म चाप्नुयान् ।
ततः सम्यक् प्रवक्ष्यामि प्राणायामचतुर्थकम् ॥ २ ॥
ब्राह्मणु विषयाक्षेपचित्तविक्षेपवर्जितः ।
मानसे विमले शान्ते स्थितं विष्णुं हृदि क्षिपेत् ॥ ३ ॥
तद्ध्यानं तत्तु वै योगो मोक्षमार्गप्रसाधकम् ।
ओं भूर्भुवः स्वर्महर्जनस्तपः सत्यमित्येवं ब्रह्मवैदिकम् ॥४॥
एतदुच्चार्य वै विप्रः परे धाम्नि नियोजयेत् ।
हृद्यग्निश्चैव वायुश्च जीवेशः समुदाहृतः ॥ ५ ॥
एषां ह्यन्तःशरीरस्थं ओंकारेणोपलक्ष्यते ।
ओंकारं पद्मनालेन उद्धृत्योपरि योजयेत् ॥ ६ ॥
आ(अ)प्राणाच्छून्यभूतं तु चेतोङ्गं जीवसंज्ञकम् ।
जप(जाय)ते तु यतस्तस्मात् पुनस्तत्र निवेशयेत् ॥ ७ ॥
घण्टाशब्दवदोंकारमुपासीत समाहितः ।
पुरुषं निर्मलं शुद्धं पश्यत्यत्र न संशयः ॥ ८ ॥
कुण्डलाकृतिसंस्थानं प्रसुप्तोरगसंनिभम् ।
तन्मध्ये संस्थितो ह्यात्मा धाम्नात्मा विन्दुलक्षणः ॥ ९ ॥

वक्र तु भवति ह्यादौ आकार चतुरक्षरम् ।
 शृङ्खल सप्रपञ्चत पद प्राथ तु पञ्चमम् ॥१०॥
 मध्यमस्तु भगद्विन्दुर्मूर्धन्येवावतिष्ठते ।
 तत्र वागा निवर्तन्ते मत्र वर्णालंबत्र च ॥११॥
 तस्मात् सर्वे प्रमूयन्त वर्णांस्तत्र विशन्ति च ।
 वर्णांस्तु हीनवर्णस्तु सवर्णेषु जीवनम् ॥१२॥
 न घोष नैव चाघोष तन्तोष्ठ्य नैव ताडनम् ।
 न मूधन्य च चान्तस्थ न स्वर व्यञ्जन न च ॥१३॥
 न कत्र्य(ण्य) नैव चोष्माण न वर्गं न विसर्गिणम् ।
 निहामूर्धुपश्मानमनुस्वार न चैव हि ॥१४॥
 हृद्याराशनिविष्टस्तु सौञ्ज्यरत्न निगच्छति ।
 अक्षराणि त्रिपिंडी स्थानयागाद्भवन्ति हि ॥१५॥
 एतत्तु परम ध्येय व्योममध्ये व्यग्रस्थितम् ।
 व्योमश्चापरि मध्यस्थमनन्ताशाशमव्ययम् ॥१६॥
 अस्याशाशमय कौष्ठमनन्त परमालयम् ।
 सयोगश्चेतनोऽस्माक प्रकाशश्चाग्निमूर्त्ययो ॥१७॥
 यत्नान्तिद्यगत ततो जगद्भासयत्रऽरिष्टम् ।
 यश्चन्द्रमसि यश्चाग्नौ तत्तना विद्धि मामकम् ॥१८॥
 अन्तरऽस्मिन्निमे लोका अन्तर्विश्रमि जगन् ।
 अथ च मूर्ध्ना ब्रह्म सर्वेषां चान्तरिस्वतम् ॥१९॥
 न तद्भासयते सूर्यो न शशाङ्को न वायक ।
 यद्गवा न निवर्तन्ते तद्दाम परम मम ॥२०॥

तस्मादंशं विनिष्क्रान्तं जीवभूतं मनातनम् ।

ब्रह्मणः परमं ब्रह्म ज्योतिषां ज्योतिरुत्तमम् ॥२१॥

हृदये सर्वभूतानां जीवभूतः स निष्ठति ।

स एव भगवान् विष्णुर्वेदान्तरूपगीयते ॥२२॥

ईश्वरं पुरुषाख्यं तु न्त्यधर्माणमव्ययम् ।

भर्गाख्यं विष्णुसंज्ञं तु यं ज्ञात्वाऽमृतमश्नुते ॥२३॥

हृद्द्वयोस्मि नपते तेषु वाचं सूर्यस्य चान्तरे ।

अग्नौ अधूमके तेषु ज्योतिश्चित्रतरङ्गवत् ॥२४॥

हृद्याकाशे तु यो जीवः नाभर्करूपगीयते ।

स एवाऽऽदित्यरूपेण बहिस्तम (नभ)नि राजते ॥२५॥

तस्य चान्तर्गतं धाम सूक्ष्मं प्रागादयमेव च ।

स चात्मा सर्वभूतानां चेतोमात्रस्वरूपकः ॥२६॥

एकधा यो विजानाति ज्ञात्वा चैनमुपासते ।

स परं विद्यते व्योम ब्रह्माणं समुपाश्नुते (?) ॥२७॥

ज्ञानकर्मममायोगान् परमाप्नोति पूरुषम् ।

पृथग्भावं न सिध्येत उभे तस्मात् समाश्रयेत् ॥२८॥

ज्ञानं प्रधानं न तु कर्महीनं ।

कर्म प्रधानं न तु बुद्धिहीनम् ॥

तस्माद्द्वयोरेव भवेत् सिद्धिः ।

न ह्येकपक्षो विहराः प्रयाति ॥२९॥

गवां सर्पिः शरीरस्थं न करोत्यद्गपोपणम् ।

निःसृतं कर्मचरितं पुनस्तस्यैव भेषजम् ॥३०॥

एव मति शरीरस्थ सर्पिवन् (वैन) परमेश्वर ।
 विनाचोपामनादेव न करोति हित नृपु ॥३१॥
 कर्माणि ह्यग्निनाशीनि धीनवन् प्रभवन्ति च ।
 तानि योगाम्निदग्धानि न प्ररोहन्ति वै पुन ॥३२॥
 एतस्मान् कारणाद्भयान धारणा प्राणसयमम् ।
 कुर्याद्यत्नेन योगज्ञ कर्ममन्यासचिन्तनम् ॥३३॥
 परिज्ञानाद्भवन्मुक्तिरेतदालस्यक्षणम् ।
 कामकल्शभयाच्चैव कर्म नेच्छन्त्यपण्डिता ॥३४॥
 यमैश्च नियमैश्चैव आमनै प्राणसयमै ।
 प्रत्याहारेण ध्यानेन धारणाभि ममाधिना ॥३५॥
 अण्डगेन तु योगेन उपास्यात्मा त्रिमुच्यते ।
 अणिमादि तथैश्वर्यं प्रत्यक्ष जायते ध्रुवम् ॥३६॥
 प्रणवव्यादृतिभ्या च सावित्र्या त्रितयेन च ।
 उपास्य त्रितय ब्रह्म आत्मा ह्यत्र प्रतिष्ठित ॥३७॥
 विद्या जपश्च चिन्ता च एतद्वि त्रितय स्मृतम् ।
 एतेन त्रितयनाथ उपास्यात्मा विमुच्यते ॥३८॥
 प्रणवाद्या भवद्विद्या प्राणायामस्तप स्मृतम् ।
 ध्यान च धारणा चैव चिन्ता ह्येषा उदाहृता ॥३९॥
 सावित्र्याश्चैव साहात्म्य ज्ञात्वा चैव यथार्थत ।
 तस्या यदुक्त चोपास्य ब्रह्मभूयाथ कल्पते ॥४०॥
 तच्छान्तं तु यच्छब्दो बोद्धव्य सततं युधै ।
 उदाहृते तु तच्छब्दे यच्छब्द उदितो

देयस्य सवितुर्यच्च भर्गमन्तर्गतं विभुम् ।
 ब्रह्मवादिन एवाहुर्वरेण्यं तच्च धीमहि ॥४२॥
 चिन्तयामो वयं भर्गं धियो यो नः प्रचोदयात् ।
 धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्तीः पुनः पुनः ॥४३॥
 बुद्धेर्वोधियिता यस्तु चिदात्मा पुरुषो विराट् ।
 सवितुस्तद्वरेण्यं तु सत्यधर्माणमीश्वरम् ॥४४॥
 हिरण्यवर्णं पुरुषं ध्यायेम विष्णुसंज्ञकम् ।
 भेति भासयते लोकान् रेतिरञ्जयते प्रजाः ॥४५॥
 गङ्गत्यागच्छतेऽजस्रं भरगा (णा) द्भर्गं उच्यते ।
 अग्नीपोमात्मकं विभ्रद्वैश्वरूपेण कर्मणा ॥४६॥
 जगदाधानसिद्धयर्थं सूर्यात्मा जगतोऽपि च ।
 शश्वत्प्रसूयणात् सूर्यः पावनात् पवनः स्मृतः ॥४७॥
 आप्यायनात्तु वरुणः श्रेष्ठत्वादिन्द्र एव सः ।
 भौमान्तरिक्षं दिव्यं च आ (अ) प आहू
 रविन्धनम् ॥४८॥
 एता गभस्तिभिः पीता दीप्यन्ते रविमण्डले ।
 एतैः पर्यायशब्दैस्तु एक एव सदोच्यते ॥४९॥
 भ्राजते च यदा भर्गः पुरुषत्वाच्च पुरुषः ।
 सर्वात्मा सर्वभावस्तु आत्मा तेन निगद्यते ॥५०॥
 तत्सवितुर्वरेण्यं च चेतनात्मा महेश्वरः ।
 आ (अ) पः संक्षिप्य सवितुस्ततः सर्गः प्रवर्तितः ॥५१॥

सर्वेषामेव भूतानामाशोऽप्येतिरिहोऽप्यन ।
 भग्न पापं भाट्टापुष्यमान् पापदत्त शम्भो ॥५॥
 धातुन शौचः यमात्रमदत्ते ह्यथपि ।
 कान्ताप्रत्नमाध्याय सत्तादिं सत्रमग्निभि ॥६॥
 धातुने गेन रूपेण मग्नाद्गं इति स्मृत ।
 शौचने शौचने यमात्रोत्तने शौचत निधि ॥७॥
 तामादेश इति प्रोक्तस्मृतने सर्वद्वयै ।
 मग्निता सर्वभूतानां सर्वभाषान प्रमूयत ॥८॥
 मग्नात् पापतापैश्च सधिता तेन चोदयत ।
 धरेण्य धरण्ये च जन्मममारभोग्निभि ॥९॥
 आदियान्तर्गत भग्नं सत्तने वै मुमुषुभि ।
 जन्ममृदुयिताराय दुग्म्य त्रिधित्त च ॥१०॥
 ध्यानेन पुण्या यानु इष्टय सूर्यमण्डले ।
 मन्त्रार्थमपि यन्तौ स्थापयत्येवमेव हि ॥११॥
 हिरण्यवन पात्रण सत्ययाऽपिहित मुग्मम् ।
 तत्त्व पूषन्नपाशुणु सत्यधमाय ह्यथे ॥१२॥
 योऽस्मादादित्य पुण्य मौऽस्मात्तद्दम् ।
 क्वि पुराणमनुशासितारमणोरणीयामनुस्मरेण ॥१३॥
 सद्यस्य धानारमचिन्दरूपमादित्यवर्णं तमस्त परत्तान् ।
 भग्नस्तु पुरुषो ह्याना ईश्वरात् य शुचित्तया ॥१४॥
 हिरण्यगर्भो विष्णुश्च पुण्ड्रश्चैव स्रष्टिह्वगण ।
 शशिता सर्वभूतानां कर्मदोषाशयैरपि ॥१५॥

न परामृश्यते यस्माद्विशेषादीश्वरः स्मृतः ।

शोधनाच्छुद्धनाच्चैव अक्लिन्नत्वाच्छुचि स्मृतः ॥६३॥

हिरण्यस्य गर्भोऽभूत् हिरण्यस्य च गर्भजः ।

तस्माद्धिरण्यगर्भेति पुराणे विनिगद्यते ॥६४॥

हैरण्यमण्डं संदीप्तं तपोज्ञानात्तु वै पुरा ।

एकं द्वादशधा गर्भमदितिर्विष्णुमजीजनत् ॥६५॥

तस्योल्वा (ल्व) हृत्स्थितो मेरुरुदरात् सप्त सिन्धवः ।

पर्वताश्च जरायूत्था नद्यो धमनिसंज्ञिकाः ॥६६॥

दिवश्च पृथ्वी चैव कपाले द्वे व्यवस्थिते ।

मध्येऽन्तरिक्षमभवत् त्रैलोक्यस्यैव संभवः ॥६७॥

एते ह्यण्डकपाले द्वे अपां मध्ये निवेशिते ।

एकोऽधस्तात् समभवत् द्वितीयं नन्दनं वनम् ॥६८॥

तन्मध्याद्यः शिशुर्जातो मातण्डः सवितेति सः ।

सर्वाणि चास्य भूतानि ह्युपासन्ते समन्ततः ॥६९॥

एतस्य ब्रह्मणान्यारतं स्तूयते स(सा) र्वलो (लौ) किकम् ।

रौद्र (द्रं) तेजः स्वकीयं च अग्नीपोमौ तथैव च ॥७०॥

द्वादशानां तु यत्तजस्तदेकस्य निवेशितम् ।

पौरपं चैव यद्दाम्, परमं ह्यत्र तिष्ठति ॥७१॥

अमृतं चैव मृत्युश्च प्राकृतं वैकृतं तथा ।

द्विधा गर्भो भवत्येव हिताय जगतोऽस्य च ॥७२॥

वेदाश्चैवात्र चत्वारस्तपन्ते मण्डले स्थिताः ।

ऋग्यजुः साममूर्तिस्तु रश्मयस्तस्य शविः ॥७३॥

रमानि यानि मेध्यानि रश्मिभि सप्रवर्षति ।

दिव्या शिवतमा ह्याप मौग्याम्ना सभवन्ति हि ॥७०॥

अक्षत्रभ्यश्च त्तेभ्यो ह्यमेध्याद् गद्यते रस (१)

अर्थनाद्गिरमेभ्यश्च सभरद्भृत् जगत् ॥७१॥

अश्माशनिरवश्याया नागकूष्माण्डराक्षसा ।

स्तेनास्तेन हि जीवन्ति सौम्येन मुग्मानया ॥७२॥

अन्नद् सर्वभूताना भूमुंश्च स्वर्निवासिनाम् ।

दृ [शु] छिप्रकाशे (शा) चश्यायनीहाराशनिमाहृतै ॥७३॥

तामसान् यक्षभूतानि नागकूष्माण्डनैर्भृत्तान् ।

तदन्नेन त्रिभर्त्येकोऽमृत्तृष्टया चराचरान् ॥७४॥

एष धाता विधाता च ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वर ।

धनद् पायक कालो धम्णन्द्रानिला शशी ॥७५॥

मित्रो धाता भगत्त्वष्टा पूषार्यमाशुरेव च ।

पर्यायनामभिश्चैष एक एव निगद्यते ॥७६॥

विशानाम् सत्रभूताना विष्णुरित्यभिधीयते ।

पश्यते सबभूताना कर्म ण्य शुभाऽशुभम् ॥७७॥

द्वि-दते पूवदेहस्य विपाक वै शुभाऽशुभम् ।

तस्माद्धाता विधाता च कात्यते वेद्विचिन्तकै ॥७८॥

बृहत्वाद् बृ ह्णस्वाच्च सामश्रायमुपा तथा ।

त्रयाणा धारणाञ्चैव ब्रह्मा तत्र निगद्यते ॥७९॥

रोदनाद्वायणाद्वागाद् वप ह्युद् उच्यते ।

महानीशश्च भूताना महत्त्वं इति स्मृत ॥८०॥

सहस्रकल्पन्मूर्तिर्द्रव्येन सर्वतो यतः ।

सर्वस्यैवोपग्रिष्टस्य पृरणान पुण्यः स्मृतः ॥८५॥

अग्नौ प्रास्ताहृतिः सम्यगादिन्द्रियगुपतिष्ठते ।

आदित्याज्जायते वृष्टिर्बृष्टं रन्तां ततः प्रजाः ॥८६॥

सविता ध्रियः प्रसविता धनदानेन चोच्यते ।

वायुः कर्म च कालो च शुद्धः कर्तृणि देहिनाम् ॥८७॥

पावयेद्रश्मिभिः सर्वं पावकान्तेन चोच्यते ।

सूर्य आत्मा तु जगतः प्राणाख्यो हृदि संस्थितः ॥८८॥

सर्वात्मा कथ्यते तज्जैर्जयिभूतः मनातनः ।

द्वितीयेन तु रूपेण साक्षिवत्तिष्ठते तु सः ॥८९॥

आदानान् सर्वभूतानामादित्य इति कीर्तितः ।

आर्यः स्वाम्यस्य जगतो ह्यर्यमा तेन चोच्यते ॥९०॥

नरक्षिता च भूतानां सविता तेन स स्मृतः ।

भगसंज्ञा धनम्योक्तं स ददाति ततो भगः ॥९१॥

विश्वेषां कर्मणां कर्ता विश्वकर्मा ततः स्मृतः ।

कर्भानयते विश्वं भास्करस्तेन चोच्यते ॥९२॥

पुण्याति हि जगतु सर्वं पूषा तेन निगद्यते ।

अंशुभिर्व्याप्यते विश्वमंशुमन्तेन उदाहृतः ॥९३॥

निमेषादि क्षणः कालस्तस्मादुत्पद्यते यदा (तः) ।

कालकर्ता तनो ज्ञेयः कालाख्यो विष्णुरख्ययः ॥९४॥

सहस्रच्छिद्रसंकीर्ण आपो रेतोमया घटे ।

हिरण्मयेन्तरे तिष्ठन् रविस्मेन निगद्यते ॥९५॥

इडामुमुग्धो द्वे नाट्यौ रश्मिसंज्ञे व्यवस्थिते ।
 पाचिनाप्याविके ह्येते अग्निगोमात्के स्मृते ॥६६॥
 एनौ तु पार्श्वगौ ज्ञेयौ पंथानौ ह्यग्निहोत्रिणाम् ।
 देवपित्रात्मकी ह्येतौ शाश्वतौ जगनः समौ ॥६७॥
 तयोर्मध्ये अमा ह्येषा यत्र मतिष्ठते शशी ।
 कलाग्रशिष्टो भूयोऽपि वृद्धिं गच्छन्ति भास्करान् ॥६८॥
 तत्र तन् परमं धाम उदधेरिव नि मृगम् ।
 यस्मिह्वणप्रयोगी विशन्वेर्बभूवा गतः ॥६९॥
 सा सूर्वे चैव हृदये परे ब्रह्मणि संस्थिता ।
 तथा गच्छन्ति विद्वांसो ब्रह्मब्रह्मविदो जनाः ॥१००॥

श्रद्धायुक्ता ये ह्युपामन्ते अरण्ये

शाता निवृत्तामो नद्यचरं चरन्ति ।

ते सूर्यस्य द्वारेण निरजाः प्रयान्ति

यत्रासौ तिष्ठति पुण्योऽव्ययात्मा ॥१०१॥

हन्त्यज्ञानं ततो हंस अज्ञान्तपरिवर्तनान् ।

एवं पर्यायशब्दैस्तु ष्व एव निगद्यते ॥१०२॥

ऋग्यजु साममूर्तिस्तु विश्वं यस्य प्रथीमयम् ।

ऋग्भिस्तु तपते प्रातर्मवाह्ने यजुभिस्तथा ॥१०३॥

सामभिश्चापराह्णे वै अधर्वाङ्घ्रिरमो निशि ।

ऋचोऽथ मण्डलं ह्येतन् सामान्यर्चीपि यानि तु ॥१०४॥

यजु शुक्ला च शुद्धा च तनु सूक्ष्मा च मण्डले ।

यश्च मण्डलमध्यस्थो यं च वेत्थ हुताशने ॥१०५॥

पुरुषं मण्डलान्तस्थं दीप्तिमन्तं हिरण्मयम् ।

ज्वालासहस्रसंकीर्णमग्निरूपं समन्ततः ॥१०६॥

स सूर्ये ज्योतिरित्युक्तं वहिस्तेजो विनिर्गतम् ।

पुरुषान्तर्गतं सूक्ष्मं शुफलाच्छुफलतरं हि तत् ॥१०७॥

भूर्भुवः स्वरिति यः सूर्ये ज्योतिरितीति च ।

अग्निर्हो (हो) व्रतनुर्ध्वेष पुरुषाकृतिमण्डले ॥१०८॥

ओमापो ज्योतिरित्येतद्गजुश्चात्र प्रतिष्ठितम् ।

अष्टपादं शुभं हंस (सं) त्रिमात्रमजमव्ययम् ॥१०९॥

त्रिरात्मानं तैजसं च सर्वं पश्येत्तमव्ययम् ।

तस्य तद्गृह्यावस्थं ज्योतिः सूर्यः स उच्यते ॥११०॥

शुफलं तत् पुरुषं ज्ञेयमलिङ्गं ज्योतिरूपकम् ।

सत्यधर्माण (णं) भर्गं तु ईश्वरं विष्णुसंज्ञकम् ॥१११॥

तस्मिन् प्रतिष्ठितं सर्वं त्रयस्त्रिंशद्गुणं हि तत् ।

अग्निमध्यगतं चैव अग्नौ ज्योतिरुदाहृतम् ॥११२॥

अग्नावग्निः स एवोत्तरतस्य चैवात्र हूयते ।

अग्निहोत्रे च सम्प्राप्ते चिन्तयेच्चैकमानसम् ॥११३॥

लेलिह्यमानं संदीप्तं निर्धूमं पावकः (कं) सदा ।

ज्योतिश्चित्रतरं ह्येतत्तद्वाह्यं वहिसंज्ञकम् ॥११४॥

तदाऽस्य मध्यगं ध्यायेत् पुरुषं चाप्यलिङ्गकम् ।

स सत्यज्योतिर्ब्रह्मा च आदित्यश्च निगद्यते ॥११५॥

ब्रह्मभूतं हि संचिन्त्य जुहुयात् सुसमाहितः ।

अवमृज्य ततो हस्तावद्भिरामणिवन्धनात् ॥११६॥

दार्पणं प्रणवमुधाय चित्तं तत्र निरद्वयं च ।

यत्पुषा मनसा चरत् जुहुयाद्विधिवद् बुध ॥११७॥

ब्रह्मापणं ब्रह्मद्विषयं ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ।

ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मममाधिना ॥११८॥

ज्यातया ज्यातिरियात् सत्यं मत्वपुत्रैश्च हि ।

ब्रह्मण परमं ब्रह्म आत्सियान्द्विष्यत्सु हि ॥११९॥

एव यं कुम्भं विप्रं अपिहासमतन्द्रितं ।

शासितं ज्ञानकर्मभ्यामभिसुध्यं फलं च ॥१२०॥

स इत्यभिलिष्या भूया वद्वानरसमप्रभं ।

विशतं पुत्रं दिव्यं गुणगमूवा ह्यलिङ्गकम् ॥१२१॥

अग्निमार्गस्तु सयुक्त्यनैव महं मान्तं ।

न च्यवनं न च्यवनं पुनवा पायतं न च ॥१२२॥

एवमिदं विन्त्यनु आमयन् ह्युपस्थितं ।

पात्रं वद्वानरध्यावद्वृद्धयं पद्मपत्रं ॥१२३॥

एतद्गान्धर्वाग्निं प्रष्टुं शतं तन्विष्यं ।

आम्यं आह्वयनायाग्निविधा ह्येव निवशयन् ॥१२४॥

गन्वाजाग्रं सन्धमश्रुतु मूयन्वेवात्रितं सत् ।

यं पश्चात्प्राणिमानं वद्वं आहितान्नि म उच्यते ॥१२५॥

कशरर्हि () समाह्वन्मुराग्या प्रतिश्रुतम् ।

चना माधामनात्र तु निमसं चामभामरम् ॥१२६॥

एतादृशं सोममभ्यधमसृत्त्यातिरूपकम् ।

इत्थिन्मत्तं भूतानां चेतनं श्रुयते ह्यग्नौ ॥१२७॥

पञ्चमण्डलमध्यस्थो द्रष्टव्यो योगचक्षुषा ।
 रविमध्ये स्थितः सोमः सोममध्ये हुताशनः ॥१२८॥
 तेजोमध्ये स्थितः सत्यः सत्यमध्ये स्थितोऽच्युतः ।
 अग्निमध्ये रविस्थानं रविमध्ये च चन्द्रमाः ॥१२९॥
 तस्यमध्येकुसं (?) विद्यात्ततः सृष्टिः प्रजायते ।
 सूर्यं भित्त्वा यथा चन्द्रश्चन्द्रमाश्च तथामृतम् ॥१३०॥
 तत्रस्थं च शुभं वर्णं तद्द्रष्टृवाप्यमृती भवेत् ।
 अन्नं प्राणो मनश्चैव विज्ञानानन्द एव च ॥१३१॥
 प्राणो व्यानो ह्यपानश्च समानोदान एव च ।
 शब्दः स्पर्शस्तदा रूपं रसो गन्धश्च पञ्चमम् ॥१३२॥
 पञ्चमध्यगतः पट्टो भुङ्क्ते देहगतान् गुणान् ॥१३३॥
 शब्दादीनां च पञ्चानामुपलब्धिस्तु या स्थिता ।
 चेतसा यस्तु गृह्णाति बुद्ध्यवस्थितमीश्वरम् ॥१३४॥
 पुरुषाख्यः स विज्ञेयो भो भावः स उच्यते ।
 अव्यक्तेन च रूपेण वैश्वानरमुखेन च ॥१३५॥
 अन्नं रसमयं कृत्स्नं प्रकृत्याऽऽपादितं च यत् ।
 सर्वं प्रत्युपभोगार्थं वर्तते परमात्मनः ॥१३६॥
 त्रिविधान्नं त्रिधा भोक्ता वेदितव्यं प्रयत्नतः ।
 शरीरमापः सोमश्च त्रिविधं ह्यन्नमुच्यते ॥१३७॥
 प्राणस्त्वग्निस्तथाऽऽदित्यस्त्रिभोक्ता एवमेव तत् ।
 अमृतं कल्पयित्वा च यदन्नं समुपागतम् ॥१३८॥

प्राणाग्निहोत्रविधिना भोज्य तद्वदवापहम् ।

महाव्यान्तिभिश्चैवमभिमन्त्र्य पुनस्तत ॥१३६॥

उच्छिष्टमिष्टोपहतमित्यनेनाभिमन्त्रयेत् ।

आपोशान (न) क्रियापूर्वं जुहुयाद्वायव हवि ॥१४०॥

प्राणो व्यानस्तथाऽपान समानोदान एव च

ओंकारपूर्वा स्याद्दान्ता पञ्च दद्यात्तथाऽऽहुती ॥१४१॥

वाग्वत शेषमश्नीयाद्भुत्तथाऽचम्य पुन पुन ।

प्राणोग्निर्विश्व इत्याभ्या प्रत्याहार विचिन्तयेत् ॥१४२॥

ओं प्राणोन्निपरत्मान पञ्चराशुभिरावृत ।

स ईश सर्वतगत प्राण प्रीणानि विश्वभृत् ॥१४३॥

विश्वोसि वैश्वानर विश्वरूप

त्व विश्वमाधारयसि यानमान ।

विश्व च पीत्वाहुतयश्च यत्र

प्रादेशामात्र पुष्प स्मृतस्तु म ॥१४४॥

एषा विश्वभृतीना तनुर्विष्णो मनातनी ।

अन्नरूपेण विनया यये धार्यते तगन् ॥१४५॥

अन्नकामेन समृष्ट ब्रह्मणा चाग्निल जगत् ।

तस्मान्नान् पर वत्त्वं न भूत न भविष्यति ॥१४६॥

अन्नार्थी पचते वायुरन्नार्थी ज्वलतेऽन्नल ।

अन्नार्थी चाग्नेय मूर्धो रमान गृह्णाति रश्मिभि १४७॥

यथा हि क्षुधिना बाला मातर पर्युपासते ।

एव सवाणि भूतानि आत्मयत्न (न्यन्त) मुपासत ॥१४८॥

यो ह्यविद्वान् समश्नाति अन्नं मोहसमन्वितः ।

भस्मनीव हुतं हृद्यं तद्वदन्नममन्त्रकम् ॥१४६॥

एवं ज्ञात्वा तु यो विप्रो विधिनान्नं समश्नुते ।

आत्मानं च तथान्नं च दातारं चैव तारयेत् ॥१५०॥

तर्पितं च भवेत्तेन विश्वं भुवनसप्तकम् ।

दैव्ये पित्र्ये च यदत्तं तदक्षय्यं भवत्यपि ॥१५१॥

एवं हि सर्वभावस्थं विदित्वा परमेश्वरम् ।

काष्ठादौ हि तृणान्ते च पापाणान्तर्गतेऽपि च । ॥१५२॥

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तमेवं व्याप्य स तिष्ठति ।

पापाणमणि धातूनां तेजोरूपेण संस्थितः ॥१५३॥

वृक्षोपधितृणानां च रसरूपेण तिष्ठति ।

तन्मात्रभूतो भूतानां विश्वरूपेण संस्थितः ॥१५४॥

एवं वेत्ति य आत्मानमेकधा संप्रतिष्ठितम् ।

ज्ञात्वा चोपासते सम्यक् सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१५५॥

आदित्ये हृदये चैवमग्नौ व्योम्नि तथा परे ।

एक एव भवेदात्मा पञ्चधाऽवस्थितस्तु सः ॥१५६॥

आदित्ये चैव हृदये चैकीभूतं विचिन्तयेत् ।

सर्वोपनिषदां चैव उपास्यैषा उदाहृता ॥१५७॥

आदित्यो ब्रह्म इत्येतन्मित्राद्युपनिषत्सु च ।

छान्दोगे वृहदारण्ये तैत्तिरीये तथैव च ॥१५८॥

एतदेव मनुप्रोक्तं देवानां चोपजीवनम् ।

पार्श्वे बाह्ये तथा पृष्ठे द्यौरस्य परिकल्पिता ॥१५९॥

अन्नरिक्षन ररथैव पुत्रादनाय मरीचय ।

शुभेदोष यजुर्वेद मायवेदो ह्यथर्वण ॥१६०॥

कल्पभाष्यपुराणानि उपवेदान्तथैव च ।

गुणोपनिषदथैव गुणुपाणि (पुष्पा)

परिकान्तिना ॥१६१॥

शुभो यमूपि मामानि मयून्वेनानि कुर्वते ।

तद्धेदे संसृतं दिव्यं रमं तद्मृतं मधु ॥१६२॥

यमपदय तथा रुद्रा मरुतोद्गिरमादय ।

पूर्वादिदिग्भिर्भागेन स्वकीये मयने, स्थिता ॥१६३॥

गुणमेक समालोभय रथनीडे स्थिता विभो ।

वृत्ति समधिगच्छन्ति नादन्ति न विद्यन्ति च ॥१६४॥

नोडमध्यगन मूर्धं न च पश्यन्ति चाजुया ॥१६५॥

अर्चीणि वैजलान्येष उग्रन्ति मुहुर्मुहुः ।

मर (२) क्षयन्ति सुहरे नोडान्त स्वं घटोपमम् ॥१६६॥

रुद्राः काशगतो यो हि पश्यन्तुन्मध्यग ।

अनन्ता रश्मयन्तस्य दीपयगो स्थितो हृदि ॥१६७॥

मिनाऽमिता वद्रनीला वपिला पीतलोहिता ।

उद्वह्यमर स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ॥१६८॥

नद्यालारमतिक्रम्य ते यान्ति परमा गतिम् ।

यदस्य स्याद्रश्मिराजमूर्ध्वमेव (क ?) मयस्थित ॥१६९॥

तत्र देयनिकायानां स्वधामानि प्रपद्यते

ये चैरूपाश्चाघस्ताद्रश्मयोऽस्य सृष्टुप्रभा ॥१७०॥

इह कर्मप्रभोगाय तै संसरति सोऽवशः ।
 एतद्यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मनः ॥१७१॥
 दंदशूकः पतद्गो वा भवेन् क्रीटोऽथवा क्रिमिः ।
 अलावुतन्तुसदृशं शिराजालं तु संततम् ॥१७२॥
 सपद्मसंपुटं चित्रं छिद्रितं कर्णिकोज्वलम् ।
 तस्य मध्यगतो ह्यात्मा रश्मिभिः परिवारितः ॥१७३॥
 प्रदीपतापप्रकाश्यै (शै) रवाप्रोति न चान्तरम् ।
 अङ्गुष्ठपरिमाणं च ज्वलते स्वेन तेजसा ॥१७४॥
 प्रादेशमात्रं तपते वितस्ति च प्रकाशते ।
 तत्प्रदेशस्थितो ह्यात्मा चेतनः सर्वतो विभुः ॥१७५॥
 तत्त्वानि तत्र वै देवे तिष्ठन्त्यत्र समन्ततः ।
 आप्यायन्ते च तेनैव दशनात्रात्र संशयः ॥१७६॥
 न च पश्यन्ति पुरुषं ह्यन्तस्थं परमं विभुम् ।
 तं चिन्तयेत् समाधिस्थो यं ज्ञात्वा विप्रमुच्यते ॥१७७॥
 मुक्तो न जायते भूयः प्राप्य विष्णोः परं पदम् ।
 ध्यानेन सदृशं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥१७८॥
 श्वपाकेश्वपि भुञ्जानो ध्यायी नैव तु लिप्यते ।
 ध्यानमेव परं ब्रह्म ध्यानमेव परं तपः ॥१७९॥
 ध्यानमेव परं शौचं तद्धाम (द्वयानं) परमं स्मृतम् ।
 सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायेन्निमिपमच्युतम् ॥१८०॥
 पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ।
 ध्यानमेव प्रवक्ष्यामि करणैः क्रियते यथा ॥१८१॥

बुद्धयहंकारमनसां विषयानिन्द्रियाण्यपि ।
 एकस्थाननिरोधेन ध्यानमित्यभिधीयते ॥१८२॥
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च बुद्धावथ निवेशयेत् ।
 मनो बुद्धिरहंकारो भूतानि प्रकृतावपि ॥१८३॥
 प्रधानं पुण्ये योज्यं न न्यास परिकीर्तित ।
 इन्द्रियेभ्य परे हार्या अर्थेभ्य परमं मन ॥१८४॥
 मनसश्च परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् पर ।
 महत् परमव्यक्तमव्यक्तात् पुण्य पर ॥१८५॥
 पुण्यान्न परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गति ।
 णशान्यभिमुगो भूत्वा उपविश्याऽसने शुभे ॥१८६॥
 नात्युच्छ्रिते नातिनीचे चैलाजिनकुशोत्तरे ।
 ततोपविश्य सुमु (सु) ख गुरु चादौ नमस्य च ॥१८७॥
 पद्मासन च यथा वै दीपं प्रणवमुच्चरेत् ।
 ऊरुस्थोत्तानधरण सन्धे न्यस्येतरं करम् ॥१८८॥
 उत्तान किञ्चिदुन्नाम्य सुख विष्टभ्य चोरसा ।
 निमीलिताक्ष सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तान्न ससृशेत् ॥१८९॥
 ताडुम्थाऽचलजिह्वश्च सृतास्य सुनिश्चल ।
 मनियम्येन्द्रियग्राम पापाण इव निश्चल ॥१९०॥
 द्विशुण त्रिगुण वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ।
 ततो ध्येय स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभु ॥१९१॥
 धारयेत्तत्र चात्मान धारण धारयेद्बुध ।
 मोहजालमपाह्याथ पुरुषो दृश्यते हि य ॥१९२॥

सहस्रकरपन्नेत्रः सूर्यवर्चाः सहस्रधा ।
 द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयादभिनिःसृताः ॥१६३॥
 हिता नाम हि ता नाढ्यस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ।
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ॥१६४॥
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनराजायते न तु ।
 अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिश्रोत्रज्ञता परा ॥१६५॥
 निजं कार्यं समुत्सृज्य परकायप्रवेशनम् ।
 अर्धानां छन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेरतु लक्षणम् ॥१६६॥
 सिद्धे योगे त्यजन् देहममृतत्वाय कल्पते ।
 श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥१६७॥
 ध्यानात् कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छ्रान्तिरनुत्तमा ।
 ध्यानप्रकरणं ह्येतत् पडशीत्यधिकं शतम् ॥१६८॥
 इति श्रीवृहद्योगियाज्ञवल्क्ये अध्यात्मनिर्णयो नाम
 नवमोऽध्यायः ॥६॥

अथ दशमोऽध्यायः

सूर्योपस्थानवर्णनम्

- माज्जनं प्राणसंरोधो ध्यानं च समुदाहृतम् ।
उपस्थानं प्रवक्ष्यामि सूर्यस्य त्रियते यथा ॥१॥
- स्नामद्देवैर्मन्त्रैर्मार्जनं प्राणमंथनम् ।
सूर्यस्या चाप्युपस्थानं गायत्र्या प्रत्यहं जप ॥२॥
- उद्युत्य चित्रमित्याभ्यां प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ।
गायत्र्यास्तु जपं कृत्वा पूर्वमेव यथाविधि ॥३॥
- उपस्थानं स्वर्त्मन्त्रैरादित्यस्य तु कारयेत् ।
वक्ष्यमाणं प्रयत्नेन सूर्यस्य विषयाद्बुध ॥४॥
- उद्युत्यं चित्रं देवानामुद्धर्य तममं परि ।
सक्षर्देवं इति च जपं कुर्यात्त वै ऋचा ॥५॥
- उदगादित्यस्य मन्त्रं आहृण्णेनेति वै ऋचा ।
इष्टं मनः प्रयुञ्जीत भक्त्या तानि जपन् सदा ॥६॥
- पुनर्मन्त्रैः प्रयुञ्जीत शक्त्याऽन्यानि जपेन् सदा ।
दश त्रिंशत् शतं वापि गायत्र्या परिवर्त्तयेन् ॥७॥
- अहोरात्रं कृत्वा ह्येनमन्तं सर्वं विप्रणश्यति ।
पूर्वा सूर्या जपन्निवृत्तं शमेनो व्यपोहति ॥८॥
- पश्चिमा तु समासीनो मलं हन्ति दिवाहृतम् ।
जपिना होमिना चैव ध्यायिना तीर्थसेविनाम् ॥९॥

न पर्युपन्ति पापानि ये च स्नाताः शिरोत्रतैः ।
 नास्ति गङ्गासमं तीर्थं न देवः केशवान् परः ॥१०॥
 गायत्र्यास्तु परं जप्यं न भूतं न भविष्यति ।
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ॥११॥
 गायत्रीं च जपन् विप्रो न स पापेन लिप्यते ।
 पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेन् सावित्रीमर्कदर्शनान् ।
 पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षविभावनान् ॥१२॥
 ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥१३॥
 विधियज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ।
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रां मानसः स्मृतः ॥१४॥
 जपेनैव हि संसिद्धयेद् ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥१५॥
 क्षत्रियो ब्राह्मवीर्येण तरेदापदमात्मनः ।
 वनेन वैश्यशूद्रौ तु जपहोमैर्द्विजोत्तमः ॥१६॥
 गायत्रीजप्यनिरता ब्राह्मणा ब्रह्मचिन्तकाः ।
 सूर्योपस्थाननिरतास्तस्य सायुज्यभागिनः ॥१७॥
 एवंविधास्तु ये संध्यामुपतिष्ठन्ति ते द्विजाः ।
 नोदकस्य तु विक्षेपान् संध्या भवति सिद्धिदा ॥१८॥
 ओंकारस्य तु गायत्र्या व्याहृतीनां शिरस्यपि ।
 प्राणायामस्य संध्याया आत्मज्ञानस्य चैव हि ॥१९॥

मार्जनस्य च उप्यस्य ब्रह्मण परिचिन्नान् ।

चतुर्गो वैव वेदाना माङ्गाना पारगो भवेन् ॥२०॥

स भवन् सर्वविद्यानां पारगो नात्र संशय ॥ ४ ॥

इति श्रीबृहद्योगियात्रवल्क्ये मूर्धोपस्थाननिर्णयो नाम

दशमोऽध्याय ॥१०॥

अथ एकादशोऽध्यायः

योगधर्मवर्णनम्

सर्वधर्मान् परित्यज्य योगधर्मं समाचरेत् ।

सर्वे धर्मा सदोपास्तु पुनस्त्यक्तिकारका ॥ १ ॥

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्ययायो न विद्यते ।

स्वल्पमायस्य धर्मस्य प्रायते महतो भयान् ॥ २ ॥

यावानर्थ उदपाने सर्वत सल्लुतोदके ।

तावान् सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानत ॥ ३ ॥

आत्मज्ञान हि यो वेत्ति न सर्वज्ञ स सर्वहृत् ।

एव हात्वा प्रयत्नेन योगयुक्त सदा भवेन् ॥ ४ ॥

अकृतान्धेषु यज्ञाश्च दानानि च तपांसि च ।

तेषां फलं तु सयोज्य लोकान् सोमानव(नु?)ष्टमान् ॥५॥

भुक्त्वा गच्छति तत्स्थानं यद् गत्वा न निवर्तते ।

पुण्यो भुनक्ति भोगाननौषम्यान् गुणोऽयान् ॥ ६ ॥

सर्गप्रलयकाले तु न नश्येन्न भवेत्तु सर्गः ।

ऋचोऽक्षरे परमे व्योम्नि

यस्मिन् देवा अधिविश्वे निषेदुः ॥

यस्तं न वेद किमृचा करिष्यति

यद्वत्तद्विदुस्त इमेसमासते ॥ ७ ॥

स्थ्याघोषेण संतुष्टो वाक्प्रलापरतः सदा ।

रात्रिर्दिवं प्रलपते मत्तो मार्जारवद्यथा ॥ ८ ॥

वेदादौ यो भवेद्वर्णः पञ्चवणसमन्वितः ।

तस्यान्ते तु पदं पष्टं तज्ज्ञात्वा वंदविद्भवेत् ॥९॥

अगतिं च गतिं चैव भूतानां विन्दते तु यः ।

प्रकृतीनां विकाराणां स भवेद्वेदपारगः ॥१०॥

पारं गतस्तु तत्त्वानां तत्त्वातीतं तु वेत्ति यः ।

स पारग इति प्रोक्तो न स्वाध्यायस्य पारगः ॥११॥

समाम्नायैकदेशं तु गुह्योपनिषदादि च ।

विन्दते पठते चैव ह्यनुतिष्ठति कर्मणां ॥१२॥

स मे बहुमते (तो) भाति बहुविद्यासुशोभितः ।

स मुक्तिभाक् स एवैकः श्रद्धायुक्तो जितेन्द्रियः ॥१३॥

पडङ्गं पट्पदं वर्णं हृत्पद्मस्थं तु वेद यः ।

पडङ्गवित् स विज्ञेयो नाङ्गयागी पडङ्गवित् ॥१४॥

केवलं लोकवृत्त्यर्थं पठितं वृत्तिहेतुकम् ।

कदर्थयति वेदांश्च कुप्रतिग्रहयाजनैः ॥१५॥

असयमेन येऽधीता न प्रायन्ति कदाचन ।
 ऋगैका मयमम्यन अधीता पारयत्यपि ॥१६॥
 आमपात्रे यथान्यस्तमाषो मधु घृत पय ।
 नश्यन्ति पात्रदौबल्यात्त रमारत्तम्य भाननम् ॥१७॥
 एव ह्यपात्रसयोगात्तन्धीत दिनश्यति ।
 पात्रदोषेण सदुष्मपवित्र भविष्यति ॥१८॥
 न वेदपलमाश्रित्य पाप कम समाचरेन् ।
 अज्ञानाद्धि कृत पाप वेदाभ्यागेन शुद्ध्यति ॥१९॥
 आचरहीन न पुनन्ति वना ।
 यद्यप्यधाता मह पडभिरङ्गै ॥
 छन्दास्त्रेण मृत्युफाले त्यजन्ति ।
 नीड शकुन्ता इव जातपक्षा ॥२०॥
 गायत्रीमात्रसक्तु श्रेयान विप्र मुयन्त्रित ।
 नायन्त्रितश्चतुर्वेदे मवाशी सर्वविक्रयी ॥२१॥
 न विद्यया वैशल्या तपसा वा एवित्रता ।
 यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्र प्ररथते ॥२२॥
 यथा रथो विनाश्वै म्यादश्वाश्च रथिना विना ।
 एव तपो ह्यविद्यस्य विना चायतपस्विन ॥२३॥
 यथान्न मधुसर्पिभ्या सधुक्त स्वादुता घनेन् ।
 एव विद्यातपोयोगैर्ब्राह्मण पात्रता घनेन् ॥ २४॥
 द्विविध तु समुद्रि गुण मद्य मनातनम् ।
 स्थलमूक्ष्म च चोद्भूय ब्राह्मणन प्रयत्नत ॥२५॥

ऋचो यजूंषि चान्यानि सामानि विविधानि च ।
 एवं ज्ञेयस्त्रिवृद्धेदो यो वेदैर्न स वेदवित् ॥२६॥
 आद्यं यत् त्र्यक्षरं ब्रह्म त्रयी यस्मिन् प्रतिष्ठिता ।
 स तु ज्ञेयस्त्रिवृद्धेदो यो वेदैर्न स वेदवित् ॥२७॥
 पलालधान्यशूकादि तुपकणसमन्वितम् ।
 यत् स्थूलं तादृशं ज्ञेयं सूक्ष्मं तण्डुलवत् स्मृतम् ॥२८॥
 वाक्प्रपञ्चं तु यत् स्थूलं शब्दब्रह्म महत्तरम् ।
 त्रिवर्गफलदं ज्ञेयं यदि सम्यगधीयते ॥२९॥
 वेदोऽधीतो ददच्छुद्धिं भ्रंशितो नरकप्रदः ।
 न्यायेनेष्टो ददत्त स्वर्गं पुनरावृत्तिकारकम् ॥३०॥
 सूक्ष्मं तन् परमं गुह्यं त्रयं ब्रह्म सनातनम् ।
 वेदवेदान्तयोः सारं त्रिविधं ब्रह्मणो मखम् ॥३१॥
 मोक्षदं तु समुद्दिष्टं विदितं नात्र संशयः ।
 पट्कर्मणामनुष्ठानादाश्रमाणां च सेवनात् ॥३२॥
 तपसा वा सुतीव्रंण सर्वविद्याविवेचनात् ।
 मोक्षावाप्तिस्तु न भवेद्वते ज्ञानाच्च कर्मणः ॥३३॥
 इज्याचारो दमोऽर्हिंसा दानं स्वाध्यायकर्म च ।
 अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥३४॥
 चत्वारो वेदधर्मज्ञा यत्र त्रैविध (द्य) मेव वा ।
 स ब्रूते यः स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥३५॥
 भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः ।
 बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठाः नरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः ॥३६॥

ब्राह्मणेषु तु विद्वासा विद्वंसु कृतबुद्धयः ।
 कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥३७॥
 सर्वेषामपि चैतेषामामज्ञानपरः स्मृतम् ।
 तद्व्यग्रं सर्वविद्यानां प्राप्यतः ह्यमृतं ततः ॥३८॥
 प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ।
 निश्चयमकरञ्जय द्विनानामिह सर्वशः ॥३९॥
 कर्मणा ममनुष्ठानमाश्रमाणां च सेवनम् ।
 पुत्रदारात्मिसक्तिं प्रवृत्तं कर्म चोच्यते ॥४०॥
 नियमानामनुष्ठानं सम्यगात्मविचिन्तनम् ।
 सुतादिष्वनभिध्वाङ्गा निवृत्तं कर्म वैदिकम् ॥४१॥
 प्रवृत्तं सेवमानम्तु स्वगशकं महीयते ।
 निवृत्तं सरमानम्तु ब्रह्मभूषणं कल्पते ॥४२॥
 न तमं कारणं किञ्चिद्योगधर्मप्रवर्तते ।
 आनन्दनयानं प्रमाणं तु सर्वमेतदकारणम् ॥४३॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
 आमनानेन मुच्यन्ते यत्र तत्राऽऽश्रमे रताः ॥४४॥
 श्रमकर्मणामनुष्ठानान् सम्यगात्मनि दर्शनात् ।
 वृत्तान्तानां परिज्ञानाद् गृहस्थाऽपि हि मुच्यते ॥४५॥
 यत्र प्रवृत्तिभूतानां यत्र सर्वमिदं सतम् ।
 स्वस्वमणा तमेराच्य सिद्धिं प्राप्नोति मानवः ॥४६॥
 कर्ममयामयागान् ब्राह्मणं सिद्धिमाप्नुयात् ।
 कर्मणा नियतानां तु त्यागो नैव विधीयते ॥४७॥

तेवां कर्मफलत्यागः स त्याग इति कीर्त्यते ।
 ब्रह्मप्रधानकर्मस्था न सीदन्ति कदाचन ॥४८॥
 मृत्तोर्यैः शुद्धयतेशोध्यं नदी वेगेन शुद्धयति ।
 रजसा स्त्री मनोदुष्टाः संन्यासेन द्विजोत्तमाः ॥४९॥
 गण्डोपलादयो भूत्वा पद्मन्यद्विगच्छति ।
 ध्यानेनात्मनि संपश्येद् गतिमस्यान्तरात्मनः ॥५०॥
 प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।
 विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माभ्येति सनातनम् ॥५१॥
 'ध्यानेनात्मनि पश्येच्च सर्वाश्च सुसमाहितः ।
 पश्यन् हि योगयुक्तात्मा मुनिर्मोक्षपरायणः ॥५२॥
 खं संनिवेशयेत् स्वेषु चेटनस्पर्शनेऽनिलम् ।
 पङ्क्तिदृष्टयोः परं तेजः स्नेहयोगश्च मूर्तिषु ॥५३॥
 वाच्यमिन्द्रि मित्रमुत्सर्गे प्रजने च प्रजापतिम् ।
 मनसीन्दुं दिशः श्रोत्रे क्रान्ते विष्णुं बले हरम् ॥५४॥
 प्रशासितारं सर्वेषामणीयांसमणोरपि ।
 रुद्रमाभं स्वप्रवीगम्यं विद्यात्तं पुरुषं परम् ॥५५॥
 एतमेके वदन्त्यग्निं मनुमन्ये प्रजापतिम् ।
 इन्द्रमेके परे प्राणमपरे ब्रह्मशाश्वतम् ॥५६॥

इति श्रीबृहद्योगियाज्ञवल्क्ये (योगधर्मनिर्णयोनाम)

एकादशोऽध्यायः ॥११॥

अथ द्वादशोऽध्यायः

विद्याऽविद्यानिर्णयवर्णनम्

न षडशास्त्रादन्यत्तु किञ्चिच्छास्त्रं हि विद्यते ।
सर्वं विनि मृतं शास्त्रं वेदशास्त्रान् मनात्तनात् ॥१॥
दुर्वोधो तु भगवत्समादध्येतु नैव शक्यते ।
तस्माद्बुद्धृत्य सर्वं हि शास्त्रं तु ऋषिभिः कृतम् ॥२॥
पुराणतर्कमीमांसाधर्मशास्त्राङ्गमिश्रिता ।
वैदिकानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥३॥
सांख्ययोगपञ्चरात्रवैश्यापाशुपततथा ।
अतिप्रमाणान्येतानि हेतुभिर्न विचारयेत् ॥४॥
सांख्यस्य कर्ता कपिलपरमार्थस उच्यते ।
हिरण्यगर्भायोगस्य वक्ता नान्यपुरातन ॥५॥
पञ्चरात्रस्य सर्वस्य वक्ता नारायणस्यम् ।
अपातरत्नमश्चैव वैशाख्यस उच्यते ॥६॥
प्राचीनगर्भं तमृषिं प्रवदन्ति हि केचन ।
उमापतिपशुपतिश्रीरुण्ठीमद्वाणसुत ॥७॥
प्राक्तयानिदमस्तुप्रज्ञानपाशुपतहर ।
अतश्चैतु यकचिद्दशशास्त्राण्यनेनरा ॥८॥

बौद्धः कापिलकुड्ढकौ लोकायतिकभिन्नकाः ।
 वेदवासास्तथान्ये तु तामसा अशिवास्तु ते ॥६॥
 नैरात्म (त्य) वादकुड्ढकैर्मिथ्याहप्रान्तहेतुभिः ।
 वेदशास्त्रं तु बाधन्ते पौरुषेयास्तु ते स्मृताः ॥१०॥
 आसुरेयाः पाशुपता बृहस्पतिकृतास्तु ये ।
 शुक्रं रूपं समान्थाय देवानां हितकाम्यया ॥११॥
 प्रजापतिकृताश्चान्ये अमुराणां प्रमोहनाः ।
 येनेदं वाङ्मयं दुग्धमधर्मं विफलीकृतम् ॥१२॥
 आत्मानं भूपयेन्नित्यं भोजनाच्छ्रादनादिभिः ।
 स्वदेहमेव देवत्वमन्यन्तं चात्र विद्यते ॥१३॥
 असत्यमप्रतिष्ठं च जगदाहुरनोश्वरम् ।
 अयं लोकोक्ति न परः पुनः संभवनं कुतः ॥१४॥
 जलबुद्बुदवषायं संभवेन पुनः पुनः ।
 ग्वेच्छयोत्पद्यते चैव ग्वेच्छया च प्रलीयते ॥१५॥
 जाति प्राधान्यकं नान्ति एकजातिममुद्भवः ।
 न वेदा नैव यथाथ न दानं न तपांसि च ॥१६॥
 न फार्यं नैव चाकार्यं नैव कुर्यादशक्त्या ।
 एतदासुरकं भायं ननाथिन्य विनश्यति ॥१७॥
 नैवायिकार्यनाशोऽप्य तथाहीन्यरकारणम् ।
 प्रतिष्ठादानानि नैश्च्य एते तां उदाहृताः ॥१८॥
 प्रत्यक्षं चानुमानं च शास्त्रं च विविधगणनम् ।
 धर्मं सुविदितं फार्यं धर्मसुद्विगमोन्नता ॥१९॥

य कश्चित् कस्यचिद्धर्मो मनुना परिकीर्तितः ।
 स सर्वोऽभिहितो वदे सब्रह्मणमयो हि स ॥२०॥
 तस्माद्देदान्ते नान्यदध्येतत्र्य द्वितन्मना ।
 षड्वाह्यं तु यन् किञ्चिद्वाध्येतस्य कदाचन ॥२१॥
 या षड्वाह्या मृतया या काश्चन कुट्टयः ।
 सर्वास्मा निष्फला प्रेत्य तमानिष्ठा हि ता स्मृता ॥२२॥
 उपाद्यन्ते व्ययन्ते च यानि तानि तु कानिचित् ।
 एतान्यवाकालिकानि निष्फलान्यवृत्तानि च ॥२३॥
 याऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुस्ते भ्रमम् ।
 स नीबन्न व शूद्रत्वमाप्नु गच्छति सान्वयः ॥२४॥
 मूलमन्मो भवेद्द्वे शास्त्राश्चान्यानि यानि तु ।
 मूले ह्युपासिता सम्यक् पठ भवति नान्यथा ॥२५॥
 उच्छिन्नशास्त्रा या काश्चित्तथा वदान्तराणि च ।
 अन्नधानगतानाह म्भवा तु मृतय कृता ॥२६॥
 एवमेव हि विद्ये धृतिस्मृतिविचक्षणैः ।
 तस्मान्मुल्यब्रह्मत्वान विरल्पश्च त्वचित् स्मृतः ॥२७॥
 धृतिस्त वन्ते विनया धर्मशास्त्रे तु वै स्मृतिः ।
 ते सवाधप्रमामाग्ये ताभ्या धर्मा हि निर्बभौ ॥२८॥
 या यमन्यत न नृभे ऋशास्त्राश्रयो द्विजः ।
 स त्रिद्विजोऽपि काया नास्तिना वेदनिन्दकः ॥२९॥
 इतुशास्त्राणि याऽधात उदवाह्यो भवद्विजः ।
 तन नास्तिष्यभावन मव (व) मन्येत सोऽन्यथा ॥३०॥

तीर्थं दानं व्रतं यज्ञा वेदा विप्राश्च देवताः ।
 स्वर्गापवर्गहेतूनि कुण्डल्या पश्यतेऽनृतम् ॥३१॥
 नास्तिक्यभावान्मूढात्मा पापेषु कुरुते मतिम् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं त्यक्त्वा ततो नरकमृच्छति ॥३२॥
 अज्ञानतमसाऽन्धानां भ्रामितानां कुण्डलिभिः ।
 न प्रत्यक्षं भवेत्तेषां वेदविद्यान्तरं तु यत् ॥३३॥
 वेदाश्चैव तु वेदाङ्गान् वेदान्तानि तथा स्मृतिः (तीः) ।
 अधीत्य ब्राह्मणः पूर्वं शक्तितोऽन्यांश्च संपठेत् ॥३४॥
 आत्मज्ञाननिमित्तं तु सिद्धान्तानि विचिन्तयेत् ।
 केवलानि तु योऽधीते वेदवाह्यो भवेद् द्विजः ॥३५॥
 वेदान्तान्यः पठेद्विप्रश्चतुरश्वानुपूर्वशः ।
 तथा शाखोपशाखानि गुह्यान्यादेशकानि च ॥३६॥
 सर्ववेदप्रणीतानि मन्त्रांश्चापि पवित्रकान् ।
 स सर्वविद्भवेद्विप्रो वेदवेदान्तपारगः ॥३७॥
 तथा चात्मगुणैर्युक्त आत्मोपासनतत्परः ।
 वेदतुल्यो भवेत् सोऽपि ऋषितुल्यो द्विजोत्तमः ॥३८॥
 एकेनापि भवेत्तेन सर्वधर्मविनिश्चयः ।
 पङ्क्तिं पावयते चैव उद्धरिष्यत्यनुग्रहात् ॥३९॥
 अनन्तं चाप्रमेयं च वेदशास्त्रं सनातनम् ।
 वेदितव्यं प्रयत्नेन सर्ववर्गफलप्रदम् ॥४०॥
 वेदमेव समभ्यस्येद्वेदश्चक्षुः सनातनम् ।
 भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वं वेदप्रतिष्ठितम् ॥४१॥

अनन्त चाप्रमाणं च सर्वं वदान् प्रमिष्यति ।
 इति सचिन्त्य मुनिना वेदाचार्येण धीमता ॥
 याज्ञवल्क्येन विप्राणां श्रयोभागं प्रदर्शित ॥४२॥
 येन गच्छन्ति विद्वान्म सपथा मद्भगोऽन्तिरम् ।
 अमत्स्येन विप्रस्य गमनं हि विरुध्यते ॥४३॥
 वेदान्तानां हि सर्वेषां या निष्ठा समुदाहृता ।
 उपास्या यादृशी चैव मुनिना समुदाहृता ॥४४॥
 ओंकारस्याथ गायत्र्या व्याहृतीनां शिरस्य च ।
 ह्यानस्य चैव मध्याया प्राणायामस्य चैव हि ॥४५॥
 प्रत्याहारस्य ध्यानस्य मार्जनान्तर्जलस्य च ।
 उपस्थानस्य होमस्य आत्मज्ञानस्य यो विधि ॥४६॥
 विद्याऽविद्याश्चिचारं च त्रयीविद्याभिशंसनम् ।
 तन् सर्वं मुनिना प्रोक्तं विप्राणां हितकाम्यया ॥४७॥
 य इदं धारयेद्विप्र स्वधीनं क्षुणुयात्त यः ।
 मया म ते तु यं प्रोक्तं (?) सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥४८॥
 सखाणि भूतानि ममान्तराणि सर्वेषु भूतेष्वदमन्तरस्य ।
 पश्यन्ति ये योगविदो मनुष्यास्तेषां प्रदेयं न तु
 योऽन्यथा स्यात् ॥४९॥

इति श्रीशृङ्गयोगियाज्ञवल्क्ये (विद्याऽविद्या-
 निर्णयो नाम) द्वादशोऽध्यायः ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

अथ

ब्रह्मोक्त्याज्ञवल्क्यसंहिता

यजुर्वेदानंशाखावर्णनम्

वेदोपकृष्टतिलयं याज्ञवल्क्यस्यन्महासुमितम् ।
सुधासोमं सुनिबन्धं हृत्वा पुच्छावृत्तादिभिः^(१) ॥ १ ॥
भगवन्वेदवेदांश्च यजुर्वेदं विरोपणम् ।
अग्निं द्वौत्रिणाम्, द्वौश्च^(२) विप्रागान्तया वाजसनेयिनाम् ॥२॥
चर्मांश्चमानां धर्माणां नर्वेनां वदं सुप्रत ।
इन्द्रविद्वन्मथ आलोच्य योगान्द्रः प्रब्रवीत्सुमीन ॥३॥
यजुर्वेदं चर्मा प्रोक्तमसुना च नव्यं श्रुतम् ।
नदसोऽन्वयं संमर्गे परमेष्टी पितृभ्यः ॥ ४ ॥
नतोऽहमदिते वदं चर्मा नोदिनः पुनः ।
वेदोश्च उपवेदोश्च शाखाभेदात्पर्यव च ॥ ५ ॥
यजुर्वेदस्य च धर्मा नित्यार्गमिनिष्कालया ।
तात्पर्यवन्कथयिष्यामि ब्रह्मणा भाषितो वया ॥ ६ ॥
अप्रतः सन्प्रवक्ष्यामि श्रुत्वां ऋषिगणनाः ।
यजुर्वेदं चर्मा च यथावदनुवृत्तः (शः) ॥ ७ ॥

ऋग्वेदश्च यजुर्वेदं सामरग्नोऽथर्वण ।
 यस्य यस्य प्रमाणन्तु तथा भेदा प्रकीर्त्तिता ॥ ८ ॥
 तत्रादौ ऋग्वेदस्य शतभेदास्तु कथ्यते ।
 आश्वलायन मारुतायनचार्वाकाद्यास्तथैव च ॥ ९ ॥
 चर्चक श्रावणी पार कुमपारन्तथैव च ।
 क्रमचट क्रमशठ क्रमण्ड प्रकीर्त्तिता ॥१०॥
 चतु पारणमेतेषां त्रिभेदा कथितास्तथा ।
 शाकला ना(श्क) कलाश्चैव मण्डूका व पिताश्वभू ॥११॥
 मण्डलानि चतु पष्टि दश चैव प्रकीर्त्तिता ।
 वर्ग्याणि यतिसंख्याना सहस्रबेदे तथोत्तरे ॥१२॥
 ऋचा दशसहस्र हि तथा पञ्चशत (तानि) च ।
 ऋथामशीति पादाश्च एष धारण उच्यते ॥१३॥
 यजुर्वेदस्य वेदाना पडशीति परिकीर्त्तिता ।
 चकारानामपिप्रोक्ता चानणीयास्तत परम् ॥१४॥
 यातातिभेदाश्चेताश्चतैत्रामंत्रायणी तथा ।
 मैत्रायणीया ये प्रोक्ता भेदा सप्त प्रचोदिता ॥१५॥
 मानवाद्बु दुभाश्चैव घनाह्वलागमेव(?) च ।
 श्यामाश्यामीपर्णी प्रोक्ता याज्ञेया पडभवन्ति हि ॥१६॥
 हाद्रावी(?)भासुनीगार्गी शाश्वना जावसी तथा ।
 अष्टादशसहस्राणि ऋक्संख्या व प्रचोचिता ॥१७॥
 याज्ञसनेयिना प्रोक्ता भेदा सप्तदश स्मृता ।
 चावालाश्चापिवौद्धाश्च काण्वमाध्यन्दिनास्तथा ॥१८॥

शापयाशापयिताश्चैव(?) काणलापौण्ड्रमेव च ।
 वत्सा आवटिका ज्ञात्वा परमा विटिकास्तथा ॥१६॥
 पानाशनां च (?) वौद्धाया आक्षु वौद्धास्तथैव च ।
 कात्यायना वैजवापा भेदा वाजसनेयिनाम् ॥२०॥
 सहस्रे द्वेशतेन्यूनं मन्त्रेवाजसनेयिनि ।
 सखिलंगुक्रियाख्यातं(?) ब्राह्मणाश्च चतुर्गुणम् ॥२१॥
 पुनस्तथैव यजुषां भेदद्वय(?) परं स्मृतम् (?) ।
 येषामाहिकेयाश्च(?) तत्रभेदा उभावपि ॥२२॥
 पाण्डिकेयापिथे प्रोक्ताः पञ्चभेदाः प्रकीर्त्तिताः ।
 कालेतानपिविज्ञेया तत्र वौद्धायनीस्मृतौ ॥२३॥
 हिरण्यकेभी(?) भाद्रोज्य(भरद्वाज) अधरतद्धि प्रकीर्त्तिताः ।
 सहस्रदशविज्ञेयं शौक्तिभेदमनुत्तमम् ॥२४॥
 चत्वारिंशाश्चते भेदास्तेऽपि उत्सन्नकामताः ।
 सामवेदस्य भेदानां सहस्रं परिकीर्त्तितम् ॥२५॥
 राणाधनी(?) कौथमी च पूर्व्वे एते उभे अपि ।
 भेदास्तान्कथयिष्यामि त्राणाव्यन्याथ कौथमी ॥२६॥
 नाणायणीसात्यमुग्रार्केत्पायतुकलात्रया (?) ।
 ग्रहाकाचपाली च(?) गालावी (च) वसुता तथा ॥२७॥
 कौशमी नामया प्रोक्ता भेदाः सम्परिकीर्त्तिताः ।
 कौथमीरायणी (?) प्रोक्तानायणीयास्तथैव च ॥२८॥
 प्राञ्जलिर्विधभृत्याश्च प्राचीनाजानिकास्तथा ।
 अष्टादशसहस्राणि सामानि च चतुर्दश ॥२९॥

अष्टौशतानि नवतिस्तथा दशनिगद्यते ।

सत्रालखिल्यात्रप्रेक्ष्य एतत्सामगणा स्मृता ॥३०॥

वेदार्थं स च विज्ञेया नवभेदा प्रकीर्तिता ।

पिप्पलानानुदाश्चैवकामूडाजामनामथा (?) ॥३१॥

ब्रह्मपालाशकौताकीदेवशा(?) तथैव च ।

वातगाविषयाज्ञात्वावेदाप्य(थ)व्यंज उच्यते ॥३२॥

एतेषां शास्त्रयामध्ये पञ्चभेदा प्रकीर्तिता ॥३३॥

नक्षत्रकल्पोद्विविधोनकल्प

सहिनावकल्पोद्विविधानकल्प (?) ।

शान्तिकश्चकल्पेदुहिणोनङ्को(?)

अधीत्यमुनयो (?) सुकर्मयुक्ता ॥३४॥

द्वादशैवसहस्राणि ब्रह्मत्व साभिवान्पम्(?) ।

एतद्वेदरहस्यं च चतुर्वेदाश्चविस्तरा ॥३५॥

शास्त्राभेदमित्प्रोक्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।

त्रिगुणापच्यते(?) नित्यं मन्त्राद्ब्रह्मणमेव च ॥३६॥

एतद्वेदप्रमाणन्तु शास्त्राशास्त्रीतरा स्मृता ।

स्वशास्त्रामन्त्रान्मुयोऽधीते शास्त्रापाठी भवेद्द्विज ॥३७॥

तामेव द्विगुणाधीत्य पदपारो भवेत्तु म ।

तामेव त्रिगुणाधीत्य क्रमपारोविधीयते ॥३८॥

पञ्चमपियोऽधीते वेत्पारा प्रकीर्तिता ।

शिक्षाकल्पो व्याकरण निम्नं छन्दज्योतिषम् ॥३९॥

पडङ्गसहितोवेदः सर्वसिद्धिप्रदायकः ।
 मुखं व्याकरणम्प्रोक्तं चक्षुषी ज्योतिषन्तथा ॥४०॥
 छन्दांसिपादौ वेदस्य शिक्षाघ्राणं प्रकीर्तितम् ।
 निरुक्तं हृदयं ज्ञेयं कल्पं हस्तमुदाहृतम् ॥४१॥
 धर्मशास्त्रन्तुजीवः स्याद्वेदः पुरुषः प्रकीर्तितः ।
 आवोष्ये पुरुषोवेदो आचाराय कलाःस्मृताः ॥४२॥
 आचारहीनं न पुनन्ति वेदा
 यत्राप्यधीताः सह पडभिरङ्गैः ।
 ते मृत्युकाले पुरुषा ब्रजन्ति
 नीडं शकुन्ता इव जात पक्षाः ॥४३॥
 गायत्रीमात्रसारोऽपि वरंविप्रः सुयन्त्रितः ।
 अयन्त्रितश्चतुर्वेदी सर्वाङ्गी सर्वविक्रयी ॥४४॥
 सर्वेपामेवं वेदानामुपवेदं वदाम्यहम् ।
 ऋग्वेदस्योपवेदश्च आयुर्वेदः प्रकीर्तितः ॥४५॥
 यजुर्वेदस्योपवेदधनुर्वेदः प्रणोदितः ।
 सामवेदस्योपवेदं गन्धर्वः प्रोच्यतेमुने ॥४६॥
 अथर्ववेदस्योपवेदं शिल्पाद्याः शास्त्रशास्त्रकाः ।
 पुराणं मानवोधर्मः सांगोवेदश्चिकित्सकः ॥
 आद्याः सिद्धानिचत्वारि न हर्तव्यानि हेतुभिः ॥४७॥
 इति श्रीब्रह्मप्रणीतेयाज्ञवल्क्येधर्मशास्त्रेवेदप्रमाणोपन्यासः
 प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

नित्यनैमित्तिक कर्मवर्णनम्

अत एव प्रवक्ष्यामि ब्रह्मणा कथितापुग ।
यजुषा माध्यन्दिनीशारदा कात्यायनपराशरा ॥ १ ॥
अग्निहीनास्तु ये विप्रास्तथा वाजमनेयिनः ।
ज्ञानादौ भोजनान्तश्च तथाभ्राह्मं द्विजोत्तमा ॥ २ ॥
ब्रह्मणागदितम्बुद्धं सर्वेषा धर्ममुत्तमम् ।
तदहं सम्प्रवक्ष्यामि यथासंख्यममुच्चयम् ॥ ३ ॥
नित्यनैमित्तिकं काम्यं भ्राह्मञ्च त्रिविधं स्मृतम् ।
पूर्वन्नैमित्तिकं कुर्यात्ततो नित्यं समाचरेत् ॥ ४ ॥
नित्यन्तु वैश्वदेव म्यात्क्षयेऽग्निनैमित्तिकम् ।
काम्यकं कृष्णपक्षे च सर्वकामफलप्रदम् ॥ ५ ॥
वैश्वदेवं तत कुर्याद्द्वलिकर्म तत परम् ।
पञ्चमूना गृहस्थस्य वर्त्ततेऽहरहः सदा ॥ ६ ॥
कण्डनी पैपणी चुडी जलकुम्भी च माङ्गनी ।
गताश्च वाढयन्विप्रो वाध्यते वै मुहुर्मुहुः ॥ ७ ॥
एतेषा पावनार्थाय पञ्चयज्ञाः प्रकीर्त्तिता ।
अध्ययनं ब्रा(त्र)ह्मयज्ञ पितृयज्ञस्तु नर्षणम् ॥ ८ ॥
होमो दैवोवलिर्भूतनृत्यतोऽतिथिपूजकः ।
भ्राह्मं वा पितृयज्ञन्तु पित्र्यो वलिरथापि वा ॥ ९ ॥

नामन्त्रणं न होमश्च नावाहनं न विसर्जनम् ।
 वलि वैश्वान्न पिण्डश्च नित्यश्राद्धे विधिद्विजाः ॥१०॥
 दन्तकाष्ठेन पूर्वस्यात्प्रातर्मध्यान्हिकी क्रिया ।
 ब्राह्मणश्च शुचिर्भूत्वा विधिवत्तनानमाचरेत् ॥११॥
 अगम्यागमनातस्तेयात्पापेभ्यश्च प्रतिग्रहात् ।
 रहस्याचरितात्पापान्मुच्यन्ते स्नानमात्रतः ॥१२॥
 प्रक्षाल्य पाणीपादौ च कुशोपग्रहणन्तथा ।
 शिखा बन्धनसंयोगा गायत्री चाभिमन्त्रितम् ॥१३॥
 भिद्यन्ते कवचाघोरा भिद्यन्ते गिरिपर्वताः ।
 भिद्यन्ति वेदशास्त्राणि अभेद्या ब्राह्मणी शिखा ॥१४॥
 प्रपद्ये वरुणन्देवसम्भसां पतिमूर्जितम् ।
 पावये देहिमेतीर्थं सर्वपापान्मुनी महे (?) ॥१५॥
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वं च विनिपूदनम् ।
 सान्निध्यमस्मिश्चकुरु स्वीयताम्मदनुग्रहात् ॥१६॥
 शापन्नि वरदे देवि गंगे ! नलिनिनन्दिनी ।
 शुभगे सुव्रते शान्ते अर्घ्यं मे प्रतिगृह्यताम् ॥१७॥
 स्रोतसां सन्मुखोमज्जेद्यत्रापः प्रवहन्ति वै ।
 स्थावरेषु गृहेचैव सूर्यसन्मुखमालवेत् ॥१८॥
 आपोहिष्ठेति तिसृभिः हिरण्यवर्णां स्तथैव च ।
 शन्नोदेवीरिति तथा शन्न आपस्तथैव च ॥१९॥
 इदमापः प्रवहतामापोमौपधिरेव च ।
 सुमित्रियान आपोन्न इमम्मे वरुणमुच्चरेत् ॥२०॥

तद्विष्णोश्चैव गायत्रीममिमन्थ पुन पुन ।
 ऋ श्चेथ मयितश्च येतेशतमुदीरयेत् ॥२१॥
 शनै मम्मार्जनं कृत्वा छन्द आर्षश्च दैवतम् ।
 अथमर्पणसूक्तेन त्रिरावर्त्य जल शुभम् ॥२२॥
 ततोऽम्भसि निमग्नस्तु त्रि पठेदथमर्पणम् ।
 प्रदद्यात्तु पुनर्मूर्ध्नि महायादृनिभिर्जालम् ॥२३॥
 गुणा दशान्मानवर प्रभाते स्पृश्वतेजश्च जल च शौच ।
 आयुष्यमारोग्यमलो दुपत्वहु म्यप्रताशश्च(भवन्ति)मेधा ॥२४॥
 म दश आह्नधौतम(?) अग्निश्च मलवर्जितम् ।
 धम्मार्थमाहरेद्विप्रोमस्वत्परिधापयेत् (?) ॥२५॥
 परिधाम्यै यशोधाम्यै दीर्घायुषाय चरदृष्टि ।
 रश्मिशत च जीवामि शरद ॥२६॥
 पुञ्चीरायन्पोषमभि मन्थयिष्ये ।
 यशसामान्याथा प्रथिवी मन्त्र वधनधौत्तरीयम् ॥२७॥
 द्विकक्ष गक्वक्षश्च भुक्तश्चस्तथैव च ।
 कौपीनयुक्तो विशिखोनस्र पञ्चविध स्मृत ॥२८॥
 हुन इत्त तथान्नम स्नान मध्या तदाऽमुरा ।
 हरन्ति प्रसभयन्माञ्जनप्रो वै भवेद्द्विन ॥२९॥
 ध्रुवौर्मण्डलमध्यस्थ तिलक कुन्ते द्विज ।
 तावेवल(?) धन कृत्वा लिङ्गभेदा म उच्यते ॥३०॥
 वणुपत्र दशमर वैष्णव तिलक स्मृतम् ।
 अद्भ चन्द्र तथा शैव शाक्तेयन्तिर्यगुच्यते ॥३१॥

चतुःकोणमिति स्पष्टं विकरालमुदाहृतम् ।
 पैशाचं विन्दुसंयुक्तं तिलकं धर्मनाशनम् ॥३२॥
 ललाटादि कपालान्तं केशवादिन्यसेद्धरिम् ।
 द्वे दर्भे दक्षिणे हस्ते सव्येत्रीण्यासनेतथा ॥३३॥
 पादमूले शिखायांच उपवीते सकृत्सकृत् ।
 अनामिका धृतेदर्भे मध्यमा न कदाचन ॥३४॥
 मध्यमानामिकादर्भे पुत्रमित्रश्रियं हरेत् ।
 उभाभ्यामपिपाणिभ्यां धार्यो विप्रैः पवित्रकैः ॥३५॥
 ब्रह्मग्रन्थिसमायुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् ।
 ब्रह्मग्रन्थिपवित्रेण सन्ध्योपास्ति करोति सः ॥३६॥
 स वै द्वादशवर्षाणि कृतसन्ध्यो भवेन्नरः ।
 ब्रह्मग्रन्थिसमायुक्तं सन्ध्योपास्ति करोति चेत् ॥
 पञ्चाग्रयो हुतास्तेन यावज्जीवं न संशयः ॥३७॥
 संध्यास्नाने जपेहोमे ब्रह्मग्रन्थिर्विधीयते ॥३८॥
 भोजने वर्तुलोग्रन्थिरेपधर्म्मो विधीयते ।
 चतुर्भिर्दर्भयंजूत्यै(पुञ्जैश्च) ब्राह्मणस्य पवित्रकम् ॥३९॥
 एकैकन्न्यूनमित्याहुर्वर्णे वर्णे यथाक्रमम् ।
 दर्भाश्च ब्राह्मणा मन्त्रब्रह्मग्रन्थि पवित्रकम् ॥४०॥
 नैवनिर्म्माल्यतां यान्ति नियोज्यानि पुनः पुनः ।
 कुशाकाशास्तथा दूर्वा यवाश्चैव तु बल्वजाः ॥४१॥
 पुण्डरीकास्तु चिन्नेया.पड्विधंकुश उच्यते ।
 ॐ कारव्याहृती सप्तं गायत्री सशिरं तथा ॥४२॥

आपोऽपि श्रुत्वा श्रुत्वा श्रुत्वा श्रुत्वा श्रुत्वा ।
 ऋषयस्तु यै र्चय विरान्तकपुरेव य ॥२३॥
 तैत्रोऽस्मिन्नि तुगायच्च मध्यामेतममाचरेत् ।
 ऋषिद्रुन्द्वय वचना मयागीनानुपागिता ॥२४॥
 मा मध्या शुक्ली मया विनियोगविरचिता ।
 अथ मन्त्राद्याहोना गीतमभरद्वाच विदवामि ॥
 जमदग्निवशिष्ट षडयपात्रिसृषय ।
 अग्निरायु सूर्य प्रतापनिर्गम्य द्व विरवदेवा देवता ॥
 गायत्र्युत्तिगगतुत्पृष्टृत्नीपदन्ति त्रिष्टुत्तगयद्वन्मि ।
 सर्वेषामगिस्म प्रतापति ऋषि ॥
 मन्त्रादि पातु म्यादयता शासुगी गायत्री इन्द्र ।
 सर्वप्राणायामे विनियोग ॥
 मरुत्पता तु मायाले कृष्णाङ्गी पीतवामसा ।
 मङ्गलरूपाचहमस्था प्राणायामाप्रमादयेत् ॥२५॥
 मयान्द चैव सावित्री इतयामा रुद्ररूपा ।
 वृषा रुद्रा प्राणायामेषु (?) वितयेत् ॥२६॥
 ॐ कार तु समुवाप्य समन्तादुदक त्रिपेत् ।
 आयाह्वयेन तना द्वा नामिकाप्र निरीक्षयेत् ॥२७॥
 पूरक कुम्भक चैव रेचकश्च यथाक्रमम् ।
 कनाय(?) मकना प्रभ वृद्धप्राणायामखिलक्षण ॥२८॥
 मात्रा ह्यशक प्रात कनाय परिकीर्तित ।
 चतुर्विंशति मात्राया मध्यम प्रोच्यते युर्ध ॥२९॥

वृद्धंश्चैव तु यत्प्रोक्तं मात्रापङ्क्तिशदुत्तमम् ।
 खलु मोक्षार्थिभिस्तच्च जान्वोरुपरि साङ्गनम् ॥५०॥
 तालत्रयमपितत्वत्रा मात्रासंज्ञ प्रससति (प्रशंसन्ति) ।
 घण्टायाः स्वनितं वाऽपि अतिमात्रस्तदुच्यते ॥५१॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसायुताम् ।
 प्राणायामे त्रिरावर्त्य चतुर्म्भारस्तु (?) उच्यते ॥५२॥
 नासिका कृष्ण (ण) सोध्यानं(?) पूरक उच्यते ।
 कुम्भके निश्चलोच्छ्वासो रिच्यमानस्तु रेचकः ॥५३॥
 प्राणायामस्यमात्रांयो न ज्ञाये (जानाति) ज्ञान दुर्बलः ।
 अप्रसूता यथाधेनुवृथात्तस्य परिश्रमः ॥५४॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायतः प्राणान्प्राणायामः स उच्यते ॥५५॥
 भूर्भुवः स्वः महः जन स्तपः सत्यन्तर्धवच ।
 प्रत्योङ्कार समायुक्तं तत्स्यवितुवरेणियम् ॥
 आपोज्योतिरसो मृतं शिरः पश्चात्प्रयोजयेत् ॥५६॥
 बाह्यस्थितं नासापुटेन वायुराकृष्यतेवैसकलं शनैः शनैः ।
 परिपूरयेच्च नाडीः समन्तात् ।
 सपूरको नाम महानिरोधः ॥५७॥
 न रेचको नैव च पूरकोऽयं नासाग्रचारी स्थितराववायुः(?) ।
 मुनिश्चितं धार्य यथाक्रमेण
 कुम्भारव्यमेतत्प्रवदन्ति तज्ज्ञः ॥५८॥

निष्क्रम्य नासा प्रवरावरोषं प्राणवहि शून्यमिधान्तेन ।
निरुच्छ्वसंस्तिष्ठति वोर्ध्वं वायु

सरेचकोनाम महानिरोधः ॥६१॥

नीलोत्पलदलश्यामं नाभिमध्ये प्रतिष्ठितम् ।

चतुर्भुजं महात्मानं पूरकेनैव चिन्तयेत् ॥६०॥

कुम्भकेन इदिस्थानं ध्यायेत् कमलासनम् ।

ब्रह्माण रक्त गौराङ्गं चतुर्वक्त्रं पितामहम् ॥६१॥

रेचकेनेश्वरं विद्या ललाटस्थं महेश्वरम् ।

शुद्धम्फटिकसंकाशं निर्मलं पापनाशनम् ॥६२॥

मव्याहृती सप्रणवा प्राणायामस्तुपोदश ।

अपि ध्रूणहनं मासा युनात्यहरद् क्रमान् ॥६३॥

प्राणायामा ब्राह्मणेन त्रयोऽपिविधिवत्कृता ।

व्याहृति प्रणवं साद्वं त्रिनेत्रं परमं तप ॥६४॥

यदा विरोधात्सयोगाद्देयताप्रयचिन्तनम् ।

अग्नि वायुरपि योगात्तदाशुद्धयेतर्षै त्रिभिः ॥६५॥

निरोगज्जायते वायुर्त्र्यायोरग्नि प्रनायते ।

अग्नेरापो विजायन्ते ततोऽग्रमिद्यत्त्रिभिः ॥६६॥

यदा स देवो जागर्ति तदेतं चैष्टितं जगन् ।

ततोऽभावाचमनं कुर्यात्प्राणायामं त्रिमर्जयेन् ॥

पापभक्षणसयोगादपिरुद्धन्दश्च सयुतम् ॥६७॥

अग्निश्चमेति सायान्हे प्रातः सूर्यश्चमेति च ॥

आचमने विनियोगः ! अग्निश्च मामन्युश्च मन्युपतयश्च ।

मन्यु कृतेभ्यः पापेभ्यो रक्षन्तां यदन्हा पापमकार्पम्

मनसा वाचा हस्ताभ्यां पद्भ्यामुदरेण शिशना—

अहस्तद्वलुम्पतु यत्किञ्चिद्दुरितं मयि

इदमहमममृत योनौ सत्ये ज्योतिषि जुहोमिस्वाहा ॥

सूर्यश्चमेति नारायण ऋषिः सूर्यो देवतानुष्टुब्धः—

आचमने

विनियोगः ॥

सूर्यश्च मामन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः—

पापेभ्योरक्षन्तांयद्रात्र्यापापमकार्पमनसा वाचा हस्ताभ्यां-
पद्भ्यामुदरेण शिशना रात्रिस्तद्वलुम्पतुयत्किञ्चिद्दुरितम्मयि इद-
महमापोऽमृत योनौ सूर्ये ज्योतिषिजुहोमि स्वाहा ॥

आपः पुनन्वितिब्रह्माऋषि रापो देवता गायत्री

छन्द

आचमने

विनियोगः ॥

आपः पुनन्तु पृथिवी पृथ्वीपूता

पुनातु मां पुनन्तु ब्रह्मणस्पति ब्रह्मपूता पुनातु-

मां यदुच्छिष्टमभोज्यञ्च यद्वादुश्चरितं

मम सर्व्वम्पुनन्तु मामापोऽसतां च प्रतिग्रह ॐ स्वाहा ॥

आपोहिष्ठेति सिन्धुद्वीपऋषि रापो देवता

गायत्री छन्दो माज्जने विनियोगः ॥

अष्टाक्षरंनच पदं प्रणवादि तु माज्जनम् ।

अर्द्धं चैवान्यधः क्षिप्य(स्वा) ततोऽर्द्धंमूर्ध्नि वै क्षिपेत् ॥६८

अथो भागविमूर्ष्टं रश्मिर्न सुरा यान्ति संशयम् ।
 सर्वं तीर्थाभिदेकम्बु उर्ध्वं नन्नाचनान्द्रवेन् ॥६६॥
 धाराच्छतेन तोयेन नाचनं म्याद्विगर्हितम् ।
 नद्या तीर्थे द्वेवाथ गृहेर्चव तु भावने ॥७॥
 अभावे वानहस्तेषा नाचनन्तु विधीयते ।
 मुनित्रिणा दुर्गात्रिणा द्वेजो धी प्राजापत्ये
 अक्षेवते आहन शशोपयो
 मुनित्रिजान आप ओषधयः मन्तु दुर्गात्रिणा-
 स्तर्कं सन्तु योज्जन्न्देद्वि यं च ध्वयं द्विष्म ।
 दुरदेति कौञ्जियो राजपुत्र कृषिः सरस्वदरिवर्तौ
 सविता विष्टुपद्भन्द मौशमभ्ये विनियोगः ।
 दूरवामान सा देवो यदुर्वेद प्रतिष्ठिता ।
 नानिका निरचल श्वास मौशमभ्यः फलमरुते ॥७१॥
 क्व च मन्य चैत्यमर्षा कृषि भावभृतो
 देवता अनुष्टुब्धन् जयनेयवभृथ विनियोगः ॥
 नानिका कृत्त वै शर्मा पठर्षवाधमर्षन्म् ।
 शिवावचन मयोगात्तत्रतश्च जिनैर्दुर्वि ॥७२॥
 अन्तधरन् विविगर्चोन कृषि रागो देवता अनुष्टुप्
 द्भन् जयनेने विनियोगः ॥
 अन्तरवर्ति मूलेषु गुदाग विरक्तो मुख ।
 च जन्व वपटकार त्व विष्णो परमम्पदम् ॥७३॥

आपोऽज्योतीरसोऽमृतमन्त्रह्यभूर्भुवः स्वरोम् ।

पुष्पाक्षताम्भः संयुक्तामुपस्थाय दिवाकरम् ॥७४॥

आकृष्णेन तु सायान्हे प्रातर्गायत्र्यमेवच ।

अभिमन्त्र्य तु पानीयमुपस्थायाञ्जलि त्रयम् ॥७५॥

हंसः शुचि मध्यान्हे समाहितहृदारविम् ।

जपाकुसुम वर्णाभमुपस्थायैकमञ्जलिम् ॥७६॥

उत्तानौ तु (?) यौश्चैव तिष्ठन्कुर्यात्प्रयत्नतः ।

आसीनः पश्चिमां संध्यामुपस्थानं जपन्सदा ॥

उद्वयादौ जपेन्मन्त्रं भास्कर प्रीतिकारकम् ॥७७॥

उदुत्यमिति प्रस्कण्व ऋषिः सूर्यो देवतात्रिष्टुच्छन्दः ।

सूर्यप्रीतये विनियोगः । उद्वयन्तमस स्परिस्वः

पश्यन्त उत्तरम् देवं देवत्रा सूर्यमगन्मज्ज्योति रुत्तमम्

उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः । दृशे विश्वाय सूर्यम् ।

चित्रंदेवाना कुत्सांग (कौत्स)

ऋषिः सूर्यो देवताऽनुष्टुप्छन्दः सूर्योपस्थाने विनियोगः ।

चित्रन्देवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुण स्याग्नेः—

आप्राद्यावा पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगत-

स्तस्थुपश्च ।

तच्चक्षुरितियजूषते दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिः

सूर्यो देवता मूयाभिमन्त्रणे विनियोगः ।

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छक्रमुच्चरन्

पश्येम शरद् शतस्त्रीवम शरद् शतशृगुधाम शरद् शतं प्रत्र
वाम शरद् शतमदीना इयाम शरद् शतं भूयश्चशरद् शतान्

विभ्राडित्यनुवाकजपेन्मन्त्रमण्डल ब्राह्मणं तथैवान्वान्
वैदिकान्मन्त्रान् (?) भोजाजपेच्छुभान् ।

उपस्याङ्गीनं जपेन्मन्त्रं भास्कर प्रीतिकारकम्
तत्र आमाहन कुर्याद् गायत्र्या वदमातरम् ।

सूष्यप्रीतिकरं शुभ्रं सर्वं कामफलप्रदम् ॥७५॥

तेजोऽस्मीति परमेष्ठी प्रजापति ऋषिराज्यं देवता
गायत्री छन्द गायत्र्यामाहने विनियोग ।

तेजोऽस्मीति जपेन्मन्त्र गायत्री मातरन्तथा ।

वर्णन्यासनथा कुर्यात्तुर्विंशाक्षरा शुभा ॥७६॥

समादिव ततो मुद्र शिखाया इवेतवर्णसं

सारध्यायनगोत्रार्प शिरा मरस्वती ह्वा गायत्र्या जपे-
विनियोग ।

आदौ(?) क्लिक्त्तुपादौमुनिर्ज्वागमुदाहृतम् ।

विशति जीवमित्याहु रष्टम शक्ति ऋष्यते ॥८०॥

तुरीयपदस्य विमल ऋषि परमात्मा देवता-
गायत्री छन्द गायत्र्युपस्थाने विनियोग ।

गायत्र्यस्यैरुपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पदपदमि ।

नटि पशमे नमस्ते तुरीयाय दर्शनाय

पशाय परोरजमे मावदोऽम् ।

उपस्थाय तु गायत्री मन्त्रमन्त्रमयी शुभाम् ॥

ब्राह्मणः सर्वधर्मज्ञस्ततस्तु जपमारभेत् ॥८१॥

ॐ कारं सर्वमुच्चार्य भूर्भुवः स्वस्तथैव च ।

गायत्रीं प्रणवस्यान्ते जपो ह्येष उदाहृतः ॥८२॥

व्याहृत्यादौ पदादौ च प्रणवं विन्यसेत्सदा ।

पवं सप्रणवैर्युक्तं गायत्री जपलक्षणम् ॥८३॥

ॐ कारं चतुरावर्त्य विज्ञेया सा शताक्षरा ।

शताक्षरं समावर्त्य चतुर्वेदं फलं लभेत् ॥८४॥

संध्या येन न विज्ञाता सन्ध्यायेनानुपासिता ।

स शूद्रवद्ब्रह्मिष्कार्यः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥८५॥

देवा गात्विति वामदेव ऋषिः सविता देवता

गायत्री छन्दः गायत्री विसर्जने विनियोगः ।

देवागातु विदोगातुं वित्वा गातु मत्तं मनस स्पते इम्मं-

देव म्वाहा वातेधा ॥

देवागातुयेन्मन्त्रं गायत्री तु विसर्जिता ।

शिवस्यवदनेजाता विष्णोर्हृदय वासिनि ॥८६॥

ब्राह्मणीत्वमनुजाता गच्छ देवि नमोऽस्तुते ।

संध्याहाने व्रत भ्रष्टे विप्रे वेदां विवर्जये(त्) ॥८७॥

जीवमात्रोभवेच्छूद्रो मृतश्चेन्निरयं व्रजेत् ।

वनस्पती रोपधीश्च भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥८८॥

ब्रह्मयज्ञन्ततः कुर्याद्भिर्भाश्च करसम्पुटे ।

यथा शक्ति स्वशाखायां गायत्री वाऽथ तर्पणम् ॥८९॥

उभाभ्यामपि पाणिभ्यां देवानां तर्पणन्तु य ।

समूहो नरकं याति कालं मूर्ध्निवाकशिरा ॥६०॥

अन्वारण्ये नमन्वेन पाणिना दक्षिणेन तु ।

कृष्यन्तामिति चौ(रसे)नल्लं नाम्ना च प्रणवादिभि ॥६१॥

ऋषिर्गृत्समदरद्वन्दो गायत्री विरवेदेवा देवता ।

तर्पणे विनियोग । विरवेदेवाम आगत इति मंत्रं पठेत्

ॐ मोदाश्चैव प्रमादाश्चमुमुक्षो दुर्मुग्धन्मथा ।

अपित्रो वित्त कर्तार मर्ष्येय्यद्वि नायकान् प्रणवादि

तर्पेत् ॥

(स) तर्पयेद्ब्रह्मज्ञाण पूर्वं विष्णुं च प्रचापति ।

देवाश्चन्ददासि वडाश्च ऋषीश्चैव तपोधनान् ॥६२॥

आचार्याश्चैव गन्धर्वाणाचार्या नितरान्तमथा ।

सम्बत्सर मावयत देवीरप्सरस तथा ॥६३॥

तथा देवानुगात्रागान्सागरान्पर्वतानपि ।

सरितोऽथमनुयाश्च यथगृह्णामि चैवहि ॥६४॥

पिशाचाश्च सुपणाश्च भूतानि च पशून्स्तथा ।

वनस्पती रौपधीश्च भूतप्राम चतुर्विधम् ॥६५॥

मरीचिमन्त्र्यङ्गिरम पुल्ल्य पुल्लह क्रतुम् ।

प्रचेतमवशिष्टञ्चभृगुज्जारदमेव च ॥६६॥

गौतमश्च भरद्वाज विश्वामित्रश्च ध्रुवपम् ।

जमदग्नि तथा दशं मनुं स्वायम्भुवं तथा ॥६७॥

नविप स्तथारैभ्य रैवतन्ताममन्तथा चक्षुपश्च ।

विवश्वांश्च(?) तथान्यान्मन्तर्पयेदनु ॥६८॥

ब्रह्मसूत्रं स्य कं त्रेयोगिभ्यस्तर्पयेद्बुधः ।

सनकश्च सनन्दनश्च तृतीयश्च मनातनः ॥६९॥

कपिलश्चामुरिश्चैवचोद् पथा शिवस्तथा ।

अपमव्यं ततः कुर्यात्स्मित्वापितृदिशा मुखः ॥१००॥

पितृ तीर्थेन संतर्प्य ऋषि विनियोग ममन्वितः

शंखप्रजापतिऋषिः पितरौ देवता त्रिष्टुष्टुन्दः

स्वपितृतर्पणे विनियोगः ॥

उदीरितामंगिरम आयन्तुन मन्त्रत्रयं जप्त्वा ।

स्वगोत्रास्मत्पिताशर्मां तृप्यतामित्यञ्जलि त्रयम्

ऊर्जं वहन्ती पितृभ्यो ये चेह मन्त्रत्रयं जप्त्वा ।

स्वगोत्रास्मत्पितामहोऽमुकशर्मां तृप्यतामित्यञ्ज-

लित्रयम् ।

मधुव्वातामन्त्रत्रयं जप्त्वा स्वगोत्रास्मत्पितामहामुकशर्मां-

तृप्यतामितित्रयं नमो वश्चेतिमन्त्रेण स्वगोत्रमातामह-

प्रमातामह वृद्धप्रमातामहाञ्जलित्रिकम् । तृप्यध्वमिति

मातु माता महाद्या म्त्रियः । पितृ पितामहाद्या

पितृप्याद्याः सर्वातृप्यध्वमिति ।

पित्र्यमंत्रास्तु सर्वेषां ऋषिः सरव(?)प्रजापतिः ।

देवता पितरस्तेषां विनियोगस्तु तर्पणे ॥

एकैकमंजलि दद्या (दिवा) द्वौ द्वौ तु मनकादय ।
 अहमिति पिनर म्प्रीन् म्प्रीन् जेयमेकैकमचलिम् ॥१०१॥
 ग्दश्च सर्वं भूतानि तर्पये दैवता पितृन् ।
 मगच्छेपरमं न्याजतेनोमृत्तिं निगमयम् ॥१०२॥
 दिवादीना(१)मृषाभित्या नरकं प्रतिपद्यते ।
 आत्रघ्नस्तम्भपर्यन्तं देवर्षि पितृमानवा ॥१०३॥
 क्षिपेदञ्जलीन्म्रीन्म्रीन्कुर्वान्मन्त्रेपतर्पणम् ।
 नाम्नि (श्य) भावेन य कुर्यान्न तर्पयति च पितृन् ॥१०४॥
 पितृन्नि देहनिप्रावं पितरोऽस्य जलार्थिन ।
 निःपिह्य स्नानवस्त्रन्तु आचम्य प्रयत्त शुचि ॥१०५॥
 तद्विद्मै पूजयेद्देवान्नद्वादीनमत्सर ।
 आप्नेया गणपतिं पूज्य(पूजयित्वा, मध्ये पूज्य चतुर्मुखं ॥
 विष्णुन्तु दक्षिणे पूज्य मन्त्रवत्परि पूजयेत् ।
 गणानान्त्रतिमन्त्रेणगणनाथम्पूजयेत् ॥१०६॥
 ततो ब्रह्म (ब्रह्माण) समभ्यर्च्यै ब्रह्म (?) तेन पुनातुमा ।
 तद्विष्णो विष्णु सम्पूज्य मानन्तोके महेश्वरम् ॥१०८॥
 तन्सावितु सवितार (वित्र) च मित्रस्य चरदृषणीकृत ।
 अप्रिरस्मि ततो देवीं प्राजापत्यं प्रजापते ॥१०९॥
 इमस्मै यस्मिन् पूज्य तद्विद्मै देवमर्चयेत् ।
 ह म शुचिपदुपस्थाय(१)प्रतिपत्त्रदक्षिणाम् ॥११०॥
 दिश दिक्पनिन्द्वैत्र ॐ प्राच्यदिशेनम ।
 इन्द्रायनम आप्नेथ्यै दिशे नम अप्तये नम ॥

दक्षिणायै (स्यै) दिशेनमः यमाय नमः
 नैऋत्यै दिशेनमः नि ऋतये नमः प्रतीच्यै
 दिशेनमः वरुणाय नमः वायव्यै दिशेनमः
 वायवे नमः उदीच्यै दिशे नमः सोमाय नमः
 (इ) ऐशान्यै दिशेनमः ईश्वराय नमः ऊर्ध्वायै
 दिशे नमः ब्राह्मणे नमः अवाच्यै दिशे नमः
 अनन्ताय नमः प्राच्यादिदिशः उपदिश विदिश उद्दिश्य
 दिग्भ्य स्वाहा ।

ॐ ब्राह्मणे नमः ॐ अग्नयेनमः ॐ पृथिव्यै नमः ॐ ओष-
 धीभ्यो नमः ॐ वाचे नमः ॐ वाचस्पतये नमः ॐ विष्णवे
 नमः ॐ अद्भ्यो नमः ।

ॐ महद्भ्यो नमः ॐ अपांपतये नमः ॐ वरुणाय नमः ।

सचर्च्व(?) सेतिमुख विमृज्य देवागात्विति विसर्जयेत् ।

यो मे (वै ए) तां स्तर्पयेदद्भिः पितृन्देवान्तिलोत्तमान् ।

तेनैव सर्वमाप्नोति पितृयज्ञक्रियाफलम् ॥१११॥

ततोऽर्घ्यं भानवं दद्यादप्रद्रव्यैश्च संयुतम् ।

यवाश्चनर्पपादूर्वास्तिलं तण्डुलमेव च ॥११२॥

रक्त पुष्पाणि मृजुदर्भागन्धोदकसमन्वितम् ।

ताम्र पात्रेण संयुक्तं जानुभ्यां धरणीगतम् ॥११३॥

वैदिके आगमे वापि अर्घ्यं गृह्णाति भास्करः ।

ततो विष्णुं समभ्यर्च्यः पुरुषं सूक्तेत्यनुक्रमात् ॥११४॥

आगमोक्तेन मन्त्रेण विधाने पूजयेद्भूमि ।

पुष्पधूपान्निर्धनैः पुष्पाञ्जलिविधानत ॥११६॥

विष्णुं समर्चयेत्तस्य सोऽपि विष्णु समाविशन् ।

दद्यात्पुष्पमूर्त्तेन यः पुष्पाञ्जलि नित्यशः ।

अर्चितः स्यात्त्रगदिद तेन सर्वं चराचरम् ॥११६॥

अस्य पुष्प सूत्रस्य नारायण ऋषिः पुष्पोत्तमो देवता (जगद्
जा) नुष्टुञ्चन्दः पुरुषसूक्ते विनियोगः ॥

प्रथमं विन्ध्यसेद्वामं द्वितीयं दक्षिणं उरौ ।

तृतीयं वामपादे तु चतुर्थं दक्षिणेन्यसेन् ॥११७॥

पञ्चमं वामतानौ तु षष्ठं वै दक्षिणे तथा ।

सप्तमं वामस्कन्धे तु अष्टमं कटि दक्षिणे ॥११८॥

नवमं नाभिमध्ये तु दशमं हृदि विन्ध्यसेन् ।

एकादशं कण्ठमध्ये द्वादशं वामबाहु च (पु) ॥११९॥

त्रयोदशं दक्षिणं बाहु आस्यदेशे चतुर्दशम् ।

अङ्गुली पञ्चदशान्यस्य षोडशं मूर्ध्नि विन्ध्यसेन् ॥१२०॥

पुनर्न्यासं ततः कृत्वा पङ्क्तं मन्त्रपिद् द्विजः ।

ॐ अद्भ्यः सहस्रं विन्ध्यस्य वेदाहशिरसि तथा ॥१२१॥

प्रभापति शिखायां तु यो देवेभ्यः कवचाय हुम् ।

एव ब्राह्मं त्रिनेत्रे तु श्रीरचते अस्त्राय फट् ॥१२२॥

ततो देव समाहूय पूजार्थं परमेश्वरम् ।

आत्मानं सवितु मध्ये वा वाङ्मस्य परमेश्वरम् ॥१२३॥

ॐ सहस्रशीर्षं इत्यावाहनम् । पुरुष एवेत्यासनम् ।

एतावानस्येति पाद्यं त्रिपादूर्ध्वेत्यर्घ्यं ततो विराडित्याचमनम् ।

स्नानन्तु यस्माद्यज्ञेति तस्माद्यज्ञेत्युपवीतकम् ।

यज्ञमिति गंधं यत्पुरुषंमिति पुष्पाणि दापयेत् ॥

धूपं दद्याद्ब्राह्मणोऽस्य चन्द्रमामन दीपकम् ।

नाभ्या आसीति नैवेद्यं यत्पुरुषेण पुष्पाणि दापयेत् ॥

पुष्पाञ्जलिं सप्ताश्वेतिपरिक्रम्य यज्ञेनेति विसर्ज्जनं पुनरेव

ऽप्यं पुरुषसूक्तं पुनः पुनः ।

ध्येयः सदासवितृमण्डलमध्यवर्ती । नारायणः सरसिजासन-

सन्नि विष्टः । केयूरवान्कनककुण्डलवान्किरीटी ।

हारी हिरण्मयवपुर्धृतशंखचक्रः ॥१२४॥

एवं क्रमेण सम्पूज्य देवदेवं जनार्दनम् ।

आगमोक्तविधानेन यः पूजयति केशवम् ॥१२५॥

चतुर्ध्वजं फलं प्राप्य विष्णुलोकं स गच्छति ।

पुनस्त्यम्बकम्पूज्य (सम्पूज्य) सर्वं दुःख निवारणम् ॥

महामृत्युविनाशी (शिनं) सर्वसौरव्यविचर्दनम् ॥१२६॥

ॐ त्र्यम्बकमन्त्रस्य वशिष्टऋषिः श्री मृत्युञ्जयरुद्रो देवताऽनु-

ःञ्जन्दस्त्यम्बके विनियोगः ॥

देवदेवौ प्रणववीजं त्र्यम्बके करशोधनं ।

व्याहृत्यादौ मंत्रपादौ विन्यसेत् ॥

करेण विन्यसेन्मन्त्रमष्टागं विन्यसेत्पुनः ।

त्र्यम्बकं शिरसिन्यस्य ललाटे च यजामहे ॥१२७॥

मुगन्धिन्तु मुरोन्यस्य हृदयेपुष्टि वर्द्धनम् ।
 उष्मारुकन्यसेनाभौ वधनाञ्च कृत्वा न्यसेत् ॥१२॥
 मृयोरिति उरोन्यस्य मृतादिति च पादयो ।
 तत पटङ्ग विन्यस्य दयदेव महेश्वरम् ॥१२६॥
 ॐ नमो भगवते रुद्राय हृदये ।
 ॐ नमो भगवते रुद्राय शिरसि ॥
 ॐ नमो भगवते श्यमरुताय शिखायाम् ।
 ॐ नमो भगवते श्यमरुताय श्रान्त्याराय(१)अन्याय फट ।
 श्यमरुतास(शक्ति),माहूय पूषार्थं परमेश्वरम् ॥
 श्यम्रकसापुनस्तथाप्य श्यमरेण(ण) ममर्चयेत् ।
 पुष्पधूपान्निर्ब्रह्मपुष्पाञ्जलिविधानत ॥१३०॥
 पुनयदेषदवश मृयुरोग विनाशनम् ।
 श्यम्रकर्णव मन्त्रेण पुनयेत्परमेश्वरम् ॥१३१॥
 पुनरेव पुनताप्य उक्त्वन्तु पुन स्मरेत् ।
 पुन ध्यायत देवश चन्द्रमण्डलस्थितम् ॥१३२॥
 चन्द्राग्रभाजसशुक्त जटाजूसमन्वितम् ।
 कल्शाग्रभृत्त पूषा वरदाभयदायिनी ॥१३३॥
 ध्यात्वैव दवदवश तपेन्मन्त्र तु श्यम्वरम् ।
 तता वर्द्धि समासाद्य बह्वुपासन कर्मणि ॥१३४॥
 अग्निहानन्तु य विप्रान्निधा वापसनेयिन ।
 ब्राह्मोपस्तित्रिधानेन ब्रह्मणा नोदिता पुरा ॥१३५॥

यस्मिन्नग्नौपचेदन्नं होमस्तस्य विधीयते ।
 स्थाप्य वह्निमयत्नेन चतुर्धादेव(?)विन्यसेत् ॥१३६॥
 ज्वलनं मध्य संस्थाप्य एवं संस्कृत्य(?)पञ्चधी ।
 पूर्णेन तु शिवं विद्या ब्राह्मणं(ब्रह्माणं) दक्षिणेन तु ॥
 पश्चिमे वरुणं विद्यादुत्तरे तु जनार्दनम् ॥१३७॥
 आयाहि शांडिल गोत्र देवमुख विप्रगुरु शीघ्र
 पावकमावह(?) । एपोह देवमन्त्रेण हव्यवाहन सम्मुखं
 ष्ट्रौदिवि समुच्चार्य पर्युक्ष्य जुहुयाद्धविः ।
 उद्धृत्य हविषा सिंच्य हविष्येण घृतादिना ॥१३८॥
 स्वशाखा विधिना हुत्वा शेषं भूतवलिं हरेन् ।
 जुहुयात्सर्पिपाभस्तं तैलक्षारविवर्जितम् ॥१३९॥
 दध्यक्तं पयभाक्तं वा तदभावंऽम्बुनापि च ।
 पयोदधिघृतैः कुर्याद्धोमकर्म श्रुवेण च ॥१४०॥
 हस्तेनान्नादिभिः कुर्यादद्विरंजलिना जले ।
 व्याहृतिश्च ततो व्याहृत्यततो मंत्रैश्च शाकलैः ॥१४१॥
 दशाहुतीन्हुत्वा तु शेषं भूतवलिं हरेन् ।
 प्राजापत्येस्विष्टकृते पत्नीनामाहुतीद्वयम् ।
 हुतशेषं ततो देया वली भूतक पैतृकौ ॥१४२॥

गौतमभरद्वाज विश्वामित्र जमदग्नि ऋषिः अग्निर्वायु सूर्य
 प्रजापतिदेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टुब्बृहती छन्दांसि नित्यक-
 व्याहृति होमे विनियोगः ।

भूरान्व्याहृति (ती) रचैव महाव्याहृतिमेव च ॥

शाकल्यैश्च ततो हुत्वा दद्याद्भूमौ बलिं तत ॥१४३॥

देव ह्यनस्यौपणा प्रनापतिर्ऋषि लिङ्गोक्ता देवता अनुष्टु
ष्यन्द् शाकल्य होमे विनियोग ।

हुत्वा तु शाकल्य होम ततो भूमि बलिं हरेत् ।

त्रिदशभ्यो देवभ्यश्च मध्येभूमि बलिं हरेत् ॥१४४॥

ब्रह्मभूयन्तु कण्ठेन सर्वेभ्यो भूतेभ्यस्तथा(?) ।

प्राचीना विनिना दद्यात्परमपितृभ्य स्वराचरेत् ॥१४५॥

पात्रे निर्णेवनञ्चैव यन्मन्तत्तेत्युत्तरयेत् ।

ब्रह्मयज्ञ तत कुर्याज्जपयत तथैव च ॥१४६॥

उपकल्प्यतताऽन्नन्वा नैवद्यश्च चतुर्दिपम् ।

वैश्वदेवभ्यश्च (?) प्रथमांशमुपकल्पयेत् ॥१४७॥

सनकात्मिनुष्यभ्यो द्वितीयांश प्रकल्पयेत् ।

चार्येणा बलिभिर्दद्यात्स्वभ्य स्वपतिभ्य ण्य च ॥१४८॥

श्वभ्यश्च श्वपचानां च पतिता(?) पापरोणिणाम् ।

कुम्भीणा च पतगाना सनकैर्निक्षिपेद्भूमि ॥१४९॥

श्वानौश्रौ श्यामशाली वंशवतकुलोद्भवौ ।

तयानन्नम्यन्नाम्यामि इम पिण्डमयाद्भूतम् ॥१५०॥

गृहपूजा तत कुर्याच्छान्तिः नित्यमेव च ।

यामे वाता तु मपूय रिवाता चैव ऋक्षिण ॥१५१॥

गृहमध्यत्रित पूज्य अन्ने च कुलद्वना क्षितितल्पवन
हृवाशनेभ्यो नम ।

शान्तिकं च ततः कुर्यात्तथा सङ्कल्प्यचोच्चरेत् ।
 अद्यतिथ्यां(?) यत्किञ्चित्कल्पितम्ममन्दिरे ॥१५२॥
 पक्कमन्नं समानीय सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 यथाकालं मनुष्याद्यैर्भोक्ष्यमाणं शरीरिभिः ॥१५३॥
 तत्सर्वं विष्णुपूजायां प्रीयन्तां पितृदेवताः ॥१५४॥
 अर्या(?)समीपे शयनासने गृहे
 दिवा च रात्रौ च कथा व विभ्रता ।
 यदस्ति किञ्चित्सुकृतम्मया कृतं
 जनार्दनस्तेन कृतेन तुष्यतु ॥१५५॥
 एवं सङ्कल्प्य सपुष्पं पितृरूपी जनार्दनः ।
 अतिथिश्च समायुक्तो विनिव्यद्भोजने द्विजः ॥१५६॥
 गोशकृन्मृण्मयंभिन्नं तथापालाशमेव च ।
 लोहविद्ध शिरीषाकं वर्जयेदासनं बुधः ॥१५७॥
 वारिणा भस्मना वापि कारयेन्मण्डलन्ततः ।
 आदित्यावसवो रुद्रा ब्रह्मा चैव पितामहः ।
 मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात्कुर्वीत मण्डलम् ॥१५८॥
 न भिन्न भाण्डे भुञ्जीत न भावप्रतिदूषिते ।
 ताम्रं स्फटिक अब्जेवा न भुञ्जीयात्कदाचन ॥१५९॥
 पालाशे मध्यमे पत्रे स्वर्णे रौप्ये तथैव च ।
 यः करोत्यशनं तस्य प्राजापत्यं दिने दिने ॥१६०॥
 एक एव तु यो भुङ्क्ते विमले कांस्य भाजने ।
 चत्वारि तस्य वर्द्धन्ते आयुः प्रज्ञा यशोवल् ॥१६१॥

मण्डले पात्रं संस्थाप्य अन्नपूर्णं ममाहित ।
 प्राणायामं ननु कुर्यान्मंत्रं संस्कारं पूर्णम् ॥१६०॥
 अन्नं विष्णु रसो ब्रह्मा भोजो देवो महेश्वर ।
 मर्त्यान् देवान् इति स्याद्य भुक्त्वा पार्थिवं लिखते ॥१६१॥
 यदेवा देव हेहेति मुह्यति पुनानि म ।
 महात्म्य इतिभिर्त्तपमभिमन्त्र्य पुन पुन ॥१६२॥
 गायत्र्या चाभि सम्मन्त्र्य शन्नं (शो) अन्नपते मया ।
 इमन्नेधिरमिन्द्राद्भुव्यां ओषधी मन्यैव च ॥१६३॥
 मयार्क्षिं ननो प्यायेद्भुविभ्यं हव्यं वाहनम् ।
 ण्व विरं चिन्तयेन् आत्मयज्ञे ह्युपस्थिते ॥१६४॥
 जीरो वैश्वानरोऽश्वी हृद्ये पद्मपुटे ।
 उदरे गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निस्तु पृष्ठे ॥१६५॥
 आग्ने आहवर्मायोऽग्निं विद्वा ण्व विचिन्तयेन् ।
 सोऽजनात्किञ्चिद्ज्ञाय घमराजाय वै बलिम् ॥१६६॥
 दक्षी (दशानु) म तत्र चित्राय वै नमः ।
 भुवपतिर्त्तप चित्र (१) भुवनचित्रमुदर ॥१६७॥
 भूतानां पति धर्मानु दशानु वै बलिप्रथम् ।
 दक्षी म तत्र चित्राय चित्र गुणाय वै नमः ॥१६८॥
 भुवन पति चैव दशानुमिबलिं तत ।
 भू पतये भुवन पतये भूतानां पतये नमः ॥१६९॥
 आपोशान क्रियापूर्वमग्नौ वै जुहुयाद्भुवि ।
 इत्या काश गतो योहि पद्म संपुट मध्यग ॥१७०॥

अनन्तारमपस्तस्य दीपवद्योहृदि स्थितः ।
 अन्तश्चरसि भूतेभ्यो गुहायां विश्वतो मुखः ॥१७३॥
 त्वं यज्ञस्त्वं वपट्कार स्त्वं विष्णोः परमं पदम् ।
 आपो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोम् ॥१७४॥
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापः प्राश्य विधिवज्जुहुयात् ।
 कोष्ठ वह्निना, प्राणो पान स्तथा व्यानः समानो दान मेवच ॥
 प्राणस्य त्रिपुटीग्रासमपानं मुद्रां(?) गुष्ठके ।
 व्यानस्य शृङ्गिण्यां गुष्ठे तर्ज्जन्योदानां(?)गुष्ठके ॥१७६॥
 समानं सम्पुटी ग्रासं पञ्चग्रासाः प्रकीर्तिताः ।
 प्रणवादि स्वाहान्तश्च पञ्च दद्यान्मनाहुतीः ॥१७७॥
 वाग्यतः शेषमशनीयादग्निहोत्रं दिने दिने ।
 शब्दः स्पर्शस्तथा रूपं रसो गंधस्तु पञ्चमम् ॥१७८॥
 जाग्रत्स्वप्नं सुषुप्तञ्च तुरीयाञ्च स्थानिकं तथा ।
 पञ्चमध्यगतो विष्णुर्हस्ते यः भुञ्जते सदा ॥१७९॥
 अन्नार्थी प्लवते वायुरन्नार्थी प्लवते नलः ।
 अन्नार्थी वाप्ययं सूर्यो रसान् गृहाति रश्मिभिः ॥१८०॥
 यथाहि क्षुधितो वालो मातरं पशुपासते ।
 एवं सर्वाणि भूतानि आविशन्त्यात्मघातिनः ॥१८१॥
 एवं ज्ञात्वा तु यो विप्रो विधिवच्चान्नमश्नुते ।
 आत्मानं च तथान्नं च दातारं चैव तारयेत् ॥१८२॥
 तर्पितं तेन सम्पूर्णं विश्वं भुवनसप्तकम् ।
 दैवे पित्र्येच यद्मुक्तं तदक्षयमुदाहृतम् ॥१८३॥

एवं यो भुज्यते निव्यं निरग्निर्भोज्यमानुषान् ।
 नोच्छिष्टबोच्छिष्टमादगात्रग्ध्वान्नं नैव दापयेत् ॥१८४॥
 आमनो पादरूढस्तु न मुञ्जीत कदाचन ।
 उच्छिष्टे घृतदानध पायसं ताद्यभाजने ॥१८५॥
 स्तणं क्षीरसयुक्तं प्रीष्येतानि न भक्षणम् ।
 उच्छिष्टे दानमादद्यात् तत्ररूढं घ्नं चरेत् ॥१८६॥
 ताद्यथो पायसं भुक्त्वा चरेषान्द्रायणं शुचि ।
 अन्नपर्युषितं भोज्यं स्नेहात् चिरसंस्थितम् ॥१८७॥
 अघृताघ्रि(?)भोज्यमाववान्तं गोरमशुचि ।
 न मत्स्यो पाकदोषस्यान्निद्धे घान्ये तथैव च ॥१८८॥
 घृतपक्वगुडान्ते च न दोषपरिविशते ।
 अन्ने भोजनमपन्नमश्लिक्वकेशदूषिते ॥१८९॥
 अनन्निरमृशेन्नोषं(?)नं स्थानभस्मना मृशेत् ।
 विप्रो विप्रेण ससृष्टो उच्छिष्टेन कदाचन ॥१९०॥
 आचम्य तु ततश्च शुद्धप्राणायामत्रयोदशैः ।
 क्षत्रियेण यदासृष्टो उच्छिष्टेन कदाचन ॥१९१॥
 स्नाने दाने भवेत् शुद्धिप्राणायामैस्तु षोडशैः ।
 उच्छिष्टेन यदासृष्टो वैश्ये विप्रस्तु क्षत्रियम् ॥१९२॥
 अपराद्धे त्रिशुद्धिस्वात्प्राणायामैस्तु विंशतिः ।
 उच्छिष्टेन तु मत्स्यगुणाशूद्रेण वा द्विजः ॥१९३॥
 चपेत्सहस्रं गायत्रीमहोरारत्रभुषोषणम् ।
 पचगन्धदिने प्राश्य सन्ध्योर्पास्ति करोति वै ॥१९४॥

कपिलाक्षीरपानेन श्वशूद्र स्पृष्टः शुद्धयति ।
 मार्जारमक्षिकाकीटपतङ्ग कृमिददुरा ॥१६५॥
 मध्यामध्यस्पृशंतीपि न दोषः परिविद्यते ।
 आक्रमेणैव मार्जारो शुनाघ्राते तथैव च ॥१६६॥
 काकोच्छिष्टे ग्रहग्रस्ते तुल्यं गोमांस भक्षणम् ।
 चंद्रसूर्यग्रहेनाद्यादद्यात्स्नात्वा विमुक्तये ॥१६७॥
 अमुक्तयोरस्तङ्गतयो दृष्ट्वा स्नात्वापरेऽहनि ।
 सर्वेषामेव वर्णानां सूतकं राहुदर्शने ॥१६८॥
 स्नात्वा कर्माणि कुर्वीत पूर्वपाकं न भुज्यते ।
 ग्रहकाले जपं स्नानं सग्रहे होममाचरेत् ॥१६९॥
 मोक्षकाले तथा दानं विमुक्तौ स्नानमाचरेत् ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं संकल्पं यन्नदीयते ॥२००॥
 चंद्रसूर्यग्रहौ लंघेदृणं तस्य न मुंचति ।
 मिष्टान्नं भोजनं कृत्वा आचम्य प्रयतः शुचिः ॥२०१॥
 अर्द्धं पिवति गंडूषं भूमावर्द्धं परित्यजेत् ।
 रसातलगता नागास्तेन प्रीणन्ति नित्यशः ॥२०२॥
 भोजनासनमुत्सृज्य वाह्याचमनमाचरेत् ।
 प्रक्षाल्य पाणि पादौ च ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥२०३॥
 ततः स धर्मविद्विप्रः किञ्चिदात्मनिमित्तये ।
 सर्वकर्म परित्यज्य योगधर्मं समालभेत् ॥२०४॥
 निरग्निके विधिर्ह्यपि स्तथामाध्यन्दिने यजुः ।
 ऋषीणामग्रे पुरागीता ब्रह्मणा च मयाश्रुतम् ॥२०५॥

नित्यश्राद्धविधिर्ब्रह्मन् ब्रह्मणानोदित पुरा ।
 नित्य श्राद्धे च गंधार्थं द्विजानभ्यर्च्य शक्ति ॥२०६॥
 मवान् पितृगणान् सम्यगिदृशोदिश्य भोजयेन् ।
 आवाहान स्वधाकार पिण्डाग्नौ करणादिकम् ॥२०७॥
 ब्रह्मचर्यादि नियमो विश्वेदेवास्तथैव च ।
 नित्यश्राद्धे त्यजेदेत भोज्यमन्न प्रवरपथेन् ॥२०८॥
 ऊयादहरह श्राद्ध अत्राय नोदके न वा ।
 पितृनुदिश्यदेवाश्च भोजयेद्विप्रमेव च ॥२०९॥
 एवमप्याशयेद्विप्र ब्राह्मण स्वगृहेगृही ।
 स एव परमाप्नोति नित्यश्राद्धस्य यत्नत ॥२१०॥
 अभ्युद्धृत्य यथाशक्ति किञ्चिदन्न यथाविधि ।
 पितृभ्य इदमियुक्तवा हन्तकार स उच्यते ॥२११॥

इति ब्रह्मप्रोक्ते धान्तरुख्ये नित्यश्राद्धे निरप्रियज्ञ विगिनाम
 द्वितीयोऽध्याय ॥

अथ तृतीयोऽध्यायः

नैमित्तिकश्राद्धविधिवर्णनम्

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि क्षयेऽहनि निमित्तकम् ।
अग्निहीनास्तु ये विप्रा मन्त्रे वाजसनेयिनि ॥ १ ॥
क्षयेऽहनि समासाद्य निमन्त्रे च द्विजोत्तमः ।
कुलीनः सर्वधर्मज्ञः श्रुतिः शास्त्र विशारदः ॥ २ ॥
शान्तादान्ताः सुशीलाश्च सर्वदाप्रियवादिनः ।
स्नातकश्चयतिश्चैव आहिताग्निस्तथैव च ॥ ३ ॥
प्रथमेऽन्हि निमन्त्रीत(?) ब्राह्मणं संशितव्रतम् ।
प्रसीदामीति सोत्रूयादोग्धीमन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४ ॥
क्षयेऽहनि समासाद्य स स्नात्वाविधिपूर्वकम् ।
स्नानं सन्ध्यां प्रकुर्वीत नित्यकर्म न कारयेत् ॥ ५ ॥
नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं धम्मलक्षणम् ।
निमित्तन्तुव्यतिक्रम्य नित्यकर्म न कारयेत् ॥ ६ ॥
जपं होमं तथा दानं तर्पणं देवतार्चनम् ।
क्षयेऽहनि समासाद्य न कुर्यात्पूर्वमेव हि ॥ ७ ॥
क्षयेऽहनि समासाद्य न कुर्यात्पूर्वतर्पणम् ।
पितृघाती स विज्ञेयो वन्द्येवं पितामहः ॥ ८ ॥
सामगायजुषापूर्व्वं वहृचा च तथान्तके ।
द्रहिणेन इदं प्रोक्तं कुर्यान्नैमित्तिकीं क्रियाम् ॥ ९ ॥

एकोद्दिष्टे निमित्त तु तथा विप्रयिसर्जनने ।
 नित्यकर्म तत कुर्यात्तर्पणं देवतार्चनम् ॥१०॥
 नित्यनैमित्तिके चैवद्वावेतौ परमार्थिनौ ।
 नैमित्तिकेव्यतीते तु ततो नित्यं समाचरेत् ॥११॥
 एकोद्दिष्टं सदा कुर्याच्छ्राद्धं पितृक्षयेऽहनि ।
 न चेत्तु पार्श्वर्षणं शस्तं(?)क्षयेऽहनि मनोपिरसि च ॥१२॥
 न सुखाभृद्ब्रजय (?) शसितप्रता ।
 ऊचुरते सशमानाना(?)यनीश्वरीअर्धं पिण्डी तथा ॥१३॥
 ज्योति मेप्येको(?) कृत यदि पितर ।
 कथमायान्ति (?) प्रमाणैर्वेदिकैर्यदि ॥ १४ ॥
 समुद्गरति प्रेतत्वं प्राप्नोति पितृमण्डलम् ।
 पुन प्रेतत्वमायान्ति एकोद्दिष्टं यथावृत्तम् ॥१५॥
 निरग्नि सामिकश्चैव सपिण्डी करणेवृते ।
 एकोद्दिष्टं कृतं येन स विष्णुर्गलि(?)शुभ्यति ॥१६॥
 इन्द्रियाणा मनोनाथो नक्षत्राणा यथा शशी ।
 तथा श्राद्धन्तु विज्ञेय पार्वण वै यथाविधि ॥१७॥
 आकर्ष्यं वचनन्तेषां याज्ञवल्क्यो महामुनि ।
 उवाच परम वाक्यं मुनीना हितकाम्यया ॥१८॥
 पार्वर्षणं कुरते यो वै केवल पितृहेतुना ।
 मातामहान् कुरुते पितृहा स प्रजायते ॥१९॥
 मातामहपितृणान्तु विशपो नोपलभ्यते ।
 विशेषं कुरुते यस्तुनरकं स ध्रुवं व्रजेत् ॥२०॥

एवम्यापि हि इत्तेन च तृतिं यान्ति तद्दिने ।
 पितृपुत्रत्वमाश्रम्याया भवन्मातुष्वेष्टुनि ॥३३॥
 एतेऽपि तु मातुः स्यान्पितुरेवहि पार्श्वं च ।
 धरम क्षत्रनामृत्वं पुनर्ब्रह्मनिमन्त्रा ॥३३॥
 आमनार्चनमुत्तं अर्घ्यं च प्रतिपद्यते ।
 अग्निव्याजा पितृगणा प्राचीं स्थाप्यन्तुमेदिरान् ।
 तथा चर्हिषः पान्तुशाम्यामे पितरस्तथा ॥३४॥
 प्रवचोमाश्रयान्द्रुगोचीनपिमोमया ।
 रथो भूतपिशाचन्दमधैवानुर दृषुः ॥३५॥
 सर्वतराधिपत्ये(?) पांशुभोरथा करोतुने ।
 इति कश्चि देवा तु प्राप्तेषु कुशु च ॥३६॥
 तत्रयन्तीह स्तनां यथातृतामयन्तथा ।
 एतान्निमेकार्णु तदग्रीं करण विना ॥३७॥
 नावहन मविग्नं च विग्नार्शिषम् ।
 न्यत्र तद्वैद्यं तत्रत्यं च तस्य क्षयेऽहनि ॥३८॥
 नान्यत्रतस्य दानत्रमित्येवैवैर्गर्मा धृति ।
 विह्वल मना कुशापार्श्वान्नु विधीयन् ॥३९॥
 अग्निवल्क्यपार्श्वेण कुशाश्र कुशाश्रि यजित ।
 पात्रेषु मपिष्टेषु कृटो नान्दीमुख्य मथा ॥ ४ ॥
 एतान्निमेकार्णु विह्वलं द्विजातिभिः ।
 उभौ तस्य व्यतते च तत्रोद्यतिनामद ॥४०॥

पितुरेकैव दातव्यं श्रुतिरेषा पुरातनी ।
 पिताविश्रान्तिमापन्नो यस्यजीवित्पितामहः ॥४२॥
 भूमौ पिण्डद्वयं दद्यात्तृतीयं तस्य हस्तके ।
 एकान्धिके विवाहे च प्रतान्तं वृद्धिमादिकम् ॥४३॥
 प्रेतपूर्वाद्रिकं वृद्धिं कुर्यात्स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
 आहवेषु तथोत्पाते एकात्रे(एकस्थाने,वा मृतान्वहन् ॥४४॥
 पाकमेकम्प्रकुर्वात् पिण्डाश्चैव पृथक् पृथक् ।
 मधुमन्नं घृतैर्युक्तं पानीयं पायसन्तथा ॥४५॥
 कुतपं तिलसंयुक्तं ज्योतिश्चैवाष्टमी तथा ।
 कपित्थं श्रीफलाकारमष्टाङ्गं पिण्ड उच्यते ॥४६॥
 तिलैरुश्याप्यते मूर्द्धा क्षीरे वाहु घृते हृदि ।
 मधुना चैव नासा हि तोये हस्तौ तु पादयोः ॥४७॥
 ज्योतिश्चैव तु जीवन्त्यात्पिण्डनिर्वापनं स्मृतम् ।
 अनन्तपिण्डयानायसजीव पिण्ड उच्यते ॥४८॥
 मापः सर्वत्र नैवेद्यः पिण्डे अग्नौ च वर्जयेत् ।
 यथा मद्यं तथा मांसं निपिण्डश्चाग्निपिण्डयोः ॥४९॥
 कृष्माण्डं महिषीक्षीरं अविकं राजसर्पपाः ।
 कुसुम्भं राजमापाश्चमसूराश्चणकास्तथा ॥५०॥
 कोद्रवा यूपकाश्चैव सर्वे ते श्राद्धघातकाः ।
 तुपहीनानि धान्यानि सर्वे यान्ति पवित्रताम् ॥५१॥
 वर्जयित्वा मसूरान्नंककुष्ठा राजमापकम् ।
 मसूरं मासिकं सस्ये यले(वे) जंवीरमेव च ॥५२॥

आमिषं कृत्वा पानीयमावनात्समधामिषम् ।
 आमिषं शुद्धिकापूरुं गोवर्द्धश्रीरमामिषम् ॥१३॥
 दुनोति तण्डुलान्यत्र श्रीरमयोगेन व्रतम् ।
 तस्य क्षारं प्रयत्नतः होमे तिन्ये च वर्द्धयेत् ॥१४॥
 श्राद्धे श्रीणि परिव्राजि त्रुषोममुसैन्धवा ।
 अन्ये श्रीणि परिव्राजि तैश्चित्रकुतपाग्निना ॥१५॥
 तैश्चित्रगोवृत्तं तत्र व्रतय पावनं मृतम् ।
 मन्त्रार्चनं निलाक्षया श्राद्धमूर्धनि मन्त्रदा ॥१६॥
 पिण्डनिर्व्वपनं पूजामर्चयित्वा यथाविधि ।
 गन्धपुष्पैश्चैव पूर्य्येन श्यादिभिरर्चयेत् ॥१७॥
 रक्तवस्त्रं हरिद्रा च रोचना कृष्णमृत्तिका ।
 नाच्येतेत्यार्येण पिण्डान्ध्वजैश्च विशेषतः ॥१८॥
 कुशभासु(?) नाच्ये नोन्मन गण्डुध्वजे ।
 पिण्डं चाति च नाच्ये देव्या पाकत्रै(माकृत्स्नपूतयेत् ॥१९॥
 चातीपप्य तथाकर्कशं त्रिशुक्कं करवीरकम् ।
 पितृभूतानि योऽप्यरमं तत्र पितृघातकं ॥२०॥
 तत्रापि तथा काम्यं (दिवान्) चान्ये पितृपूतने ।
 ब्राह्मणं च तथा पिण्डं पुण्याणीमानि (ष्वेतद्भि) वर्द्धयेत् ।
 कर्म्यं तिल्व-मण्ड-तुलसां राष्ट्रचन्दनम् ।
 (त्यागं)पितृन्ममभ्यर्च्य पितृणां वाञ्छितं सुत ॥२१॥
 तुल्यमागन्धमात्राय पितरम्पुष्मानमा ।
 प्रयान्ति गण्डाकृद्दाम्निद्विष्णो परमं पदम् ॥२२॥

तुलसी भृंगराजं च अपामार्गं शमीन्तथा ।
 पितृमूर्धनि यो दद्यात्स याति परमां गतिम् ॥६३॥
 अवनेजनयोश्चासु स्वदितं प्रप्ल(?) मेवच ।
 अक्षय्यमुपतिष्ठन्तु अभिरम्य विमर्ज्जनम् ॥६४॥
 अधोराः पितर.संतु संकल्पं दक्षिणास्तथा ।
 तिलकं च ततः कुर्यान्मन्त्रमेवमुदीरयेत् ॥६५॥
 नित्यं निण्लः(तिलैः)ससंतर्प्य सर्व्वदा यज्ञबुद्धयः ।
 पितृमातृपराः सन्तु सन्त्वग्मत्कुलजाजनाः ॥६६॥
 मधुञ्वाता ऋचा पूर्व्वं पङ्क्तौ (यां) पिण्डं विसर्ज्जयेत् ।
 वाजे वाजे जपेन्मन्त्रं शामयाजस्तथैव च ॥६७॥
 वहिः प्रदक्षिणं कुर्यादच्छिन्नजलधारया ।
 खाण्डुपथ(पितृसूक्तं)जपेत्कर्त्ता ब्राह्मणैः सहपठेद्द्विजाः ॥६८॥
 सर्व्वे श्राद्धावसाने च एतन्मन्त्रद्वयं पठेत् ।
 रवाण्डुपथ(पितृस्तोत्रं)जपेत्कर्त्ताब्रह्मणा सहपठेयु(त्) द्विजाः ॥
 ब्राह्मणं तदनुब्रज्य द्विजां(?) पीडां प्रशाम्यति ।
 नैमित्तिकमिदं कुर्याद्ब्राह्मणः पितृपूजकः ॥७०॥
 एकोद्दिष्टविधिर्होप भवेद्वाजसनेयिनाम् ।
 तेषां माध्यन्दिनी शाखाये द्विजा अभिवर्जिताः ॥७१॥
 नित्यकर्म ततः कुर्यात्तर्पणं देवतार्चनम् ।
 देवाग्निगुरुवालानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥७२॥
 श्राद्धपाकेन दातव्यो यावत्पिण्डं न निर्व्वयेत् ।
 श्राद्धेऽहनि न यो दद्याद्वासः वासांसि घाससी ॥७३॥

सप्तजन्मनि नम्रं जायन्ते पितृग्नया ।
 षकोदिष्टे तु सम्प्राप्ते यदि विप्र प्रजायते ॥७४॥
 मासेऽन्यस्मिन्तिथौ तस्मिन्श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ।
 यस्य सम्पत्सरोन्मोहाद्बुद्धिमान्मोद्धिजन्मन ॥७५॥
 श्राद्धं तस्य प्रबुद्धीत अन्यस्मिन्मासि तद्दिने ।
 एतत्ते सर्वमाख्यातमेकोदिष्टं निमित्तरम् ।
 अत परम्प्रवक्ष्यामि काम्यश्राद्धमनुत्तमम् ॥७६॥

इति श्री मद्ब्रह्मोत्तयाज्ञानलक्ष्ये नैमित्तिके षकोदिष्टश्राद्ध-
 वर्णनम् नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ चतुर्थोऽध्यायः

श्राद्धवर्णनम्

कर्त्तव्य विधिवच्छ्राद्धं गृहस्थ सतिपर्वणि ।
 श्राद्धकालमाह वक्ष्ये धर्मारोग्यमुखप्रदम् ॥ १ ॥
 अमावास्यावसक्रान्तिचतीपातेऽयनद्वये ।
 गजच्छायाष्टमास्तिस्रो युगाणाविपुशद्वयो ॥ २ ॥
 ग्रहणं चन्द्रमूर्त्याभ्याकृष्णपक्षेनभस्य च ।
 कृष्णपक्षे सदा कुर्यात्कर्मणासिद्धिहेतवे ॥ ३ ॥
 शुद्धद्रव्ये समुत्पन्ने सनीयग्रहमागते ।
 वृद्धौतीर्थे च संप्राप्ते तथा कन्यागते रवौ ॥ ४ ॥

ब्राह्मण(कुतपं) पूर्वमेवोक्तं श्राद्धकालाः प्रकीर्त्तिताः ।
 मध्यान्हसमये किञ्चिच्चलिते सप्तसप्तके ॥ ५ ॥
 स कालः कुतपोनाम पितृणादत्तमक्षयम् ।
 अग्र्यः सर्वेषु देवेषु श्रोत्रियो वेदवित्तथा ॥ ६ ॥
 पारगः सर्वविद्यानां ऋत्विक्श्चशुरमातुलाः ।
 सोदर्योऽप्यथ वा माता ब्रह्मज्ञो ब्रह्मविद्यतिः ॥ ७ ॥
 वेत्ति यो वेदतत्त्वार्थं त्रिमधुर्ज्येष्ठसामगः ।
 त्रिसुपर्णे तपोनिष्ठो याज्यसन्धिवान्धवाः ॥ ८ ॥
 पितृमातृपरो नित्यं दान्तो यः स्मृतिपारगः ।
 ब्राह्मणो यः पुराणानां वेत्ति पुण्यानि पुण्यकृत् ॥ ९ ॥
 एकैकसम्भवेच्छ्राद्धे नियोज्याः पङ्क्तिपावनाः ।
 पुराणविदुषा श्राद्धं करोत्यस्मत्कुले यदि ॥ १० ॥
 अनन्ता जायते तृप्तिर्वदते च पितामहाः ।
 ज्ञातपूर्वक्रमान्विप्रान् सर्वान्श्राद्धं नियोजयेत् ॥ ११ ॥
 स रोगविकलक्लीवहीनांगो वेदविक्रयी ।
 कुक्कुमाभरजस्रपी (?) शूद्रान्नादीदिसञ्ज्ञकः ॥ १२ ॥
 कुण्डाशी पतितश्चैव गोतपोनर्भवादयः ।
 स्नानदानविहीनश्च सर्वाशीसर्वनिन्दकः ॥ १३ ॥
 परविन्नावकीर्णी च क्रयविक्रयकारकः ।
 पापण्डी च विकर्मी च छिद्रान्वेषी तथाऽशुचिः ॥ १४ ॥
 दाम्भिको वकवृत्तिश्च कृतज्ञो गुरुदूपकः ।
 अपूर्वपतितश्चैव वृषलीपतिरेव च ॥ १५ ॥

सदासेवां च सत्याट कुप्रतिग्रहकारक ।
 अज्ञातकुलगोत्रो य द्विन्नम्रो(?)शिल्पिकर्मदृत् ॥१६॥
 भूतकाप्यापकरचैव दिवशी कुप्रोत्तरेव च ।
 षाणश्चद्राविडरचैवालोमानहुलोमन ॥१७॥
 कुलाचारनिर्भ्रष्टो लोकदुष्टतर्क्य च ।
 अयकीर्णो कुण्ठगो कुनसी श्यावदन्तक ॥१८॥
 मित्रत्र मिश्रगुणोत्र्याधिरागूटुष्ट पापकृत्तथा ।
 कुगपायुधनीरी च अग्निदो गरदस्तथा ॥१९॥
 सोमविक्रयकारी च तिलकूर्मानुनापर ।
 पितृमातृपरिस्थार्गी मद्यपी गहमालिन ॥२०॥
 वृषलीपति दुष्कूर्मो रात्रयूर्मी तर्क्य च ।
 अत्रतानामुपाप्यायकाण्डश्याश्चयेद्विज्ञा ॥२१॥
 सर्वेनार्हन्ति श्राद्धे पितृकर्मसु वर्जयेत् ।
 द्विजशायन काले च पुत्रप्रतिनिधयनय (?) ॥२२॥
 सर्वे ते पुत्रिकाप्रोक्ता कणदुष्टाननाधमा ।
 अयतिमोभवाद्भी च चतुधाश्रमवर्जित ॥२३॥
 वृत्तद्वेषकुर्गेनश्च गुणघातक यो द्विज ।
 धर्माचारविहीनाश्च एताञ्छ्राद्धेषु वर्जयेत् ॥२४॥
 ण्डैकमपिविद्वांस ईव पितृये च भोजयेत् ।
 पुष्कलफलमाप्तानि नान्या (?) चार्च्यत्तथावहृत् ॥२५॥
 सहस्र हि सहस्राणामतृषा (?) यत्रपूजयेत् ।
 एकैकमपि विद्वामो मयानर्हन्ति धर्मत ॥२६॥

प्रथमेऽहनि मन्त्रे च द्वितीयेहि तथैव च ।
 श्राद्धकर्त्ता तथा भोक्ता तथाशीलपरायणो ॥२७॥
 दक्षिणं जानुमालम्ब्य समत्वञ्चनिमन्त्रितः ।
 त्वया संयमिना भाव्यं मया च श्राद्धकर्मणि ॥२८॥
 आमन्त्रितो द्विजस्तत्र दोग्ध्री मंत्रमुदीरयेत् ।
 देहमाश्रित्य तिष्ठन्ति पितरस्तस्यमहात्मनः ॥२९॥
 वायुभूताश्च विप्राणां तनुमाश्रित्यभुञ्जते ।
 बन्धुदत्तं सुधान्नञ्चतस्माद्विप्रसुधाञ्चयेत् ॥३०॥
 पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 समीहन्तु सुताः सर्वे मातृपक्षे विशेषतः ॥३१॥
 भुञ्जन्ति विप्रकोशेषु पितरोऽन्तर्हिताः सदा ।
 तस्माद्विप्रपितृविद्यान्पितृदत्तान्प्रपूजयेत् ॥३२॥
 द्वि पार्वणं प्रकर्त्तव्यं द्वयंपाके सकृत्तथा ।
 एकाह्निके समुत्पन्ने पार्वणं च क्षयेऽहनि ॥३३॥
 प्राज्ञः क्षयाहे कुर्वीत पश्चात्पाकंतुपार्वणम् ।
 पितृपक्षे त्वमावास्या पितृमातृक्षयेऽहनि ॥३४॥
 पितुस्तु पाकं (पार्वणंकार्यं)एकोद्विष्टन्तु मातृकम् ।
 अन्येषां भ्रातृमित्राणां पार्वणं आममाचरेत् ॥३५॥
 दशै(एकै)कस्मिन्पञ्च वा विप्रान्पार्वणं विनियोजयेत् ।
 द्वौ दैवे प्राक्त्रयः पित्र्ये एकैकंस्वपितृस्त्रयः ॥३६॥
 द्वौ दैवे पितृकार्येत्रीनेकं चैव प्रकल्पयेत् ।
 एकं दैवं तथा पित्र्ये धनं विप्राह्ययावतः(?) ॥३७॥

योजयेद्वाह्यदानेन पितृयज्ञं न लोपयेत् ।
 मातामहानामायेवं कर्त्तव्यं वैश्वदेविकम् ॥३८॥
 सदा चैवं प्रतुर्वात काम्यरेषु विगेषतः ।
 द्रव्याभावे द्विजाभावे विष्णुं सन्निध(मान्निध्यं)योजयेत् ॥३९॥
 श्राद्धपाकं पुरस्सृज्य विष्णवे परमात्मने ।
 दीपज्योतिः समायुक्तमुपसृज्य जनार्दनं ॥४०॥
 अनेनैव विधानेन द्विजाभावे करोति यः ।
 पितरस्तृप्त्यनृष्यन्ति सोमपाने दिने दिने ॥४१॥
 ब्रह्मापणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणाहुतम् ।
 तेन ते भगवानीशो नित्ये प्रीणाति केशव ॥४२॥
 पुनर्भोजनस्मभ्यान्देऽध्ययनं मधुनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहोऽपरस्त्रेण भुजवाहकम्बिषर्जयेत् ॥४३॥
 श्राद्धेऽध्याभवेऽथ पुनर्भोजी च वायसः ।
 मधुने रते अश्नाति दुष्टान्ने नरकं व्रजेत् ॥४४॥
 अध्ययने तु भवेत्प्रतो दानेभ्यतिराक्षसः ।
 प्रतिग्रहे भवेत्सोऽध्यापने कुम्भुटोभवेत् ॥४५॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्त्ता भोजना तु वर्जयेत् ।
 ब्राह्मणन्तु समासाद्यश्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ॥४६॥
 द्वौ देवः प्रशस्त्रय पितृभ्ये एकं कुरुभये यवाः ।
 मातामहानामायेव तत वा वैश्वदेविकम् ॥४७॥
 श्वानचाण्डालपाराह कुम्भुटोऽश्वरजस्रला ।
 यत्रैते निवसन्तीह श्राद्धं तत्र न कारयेत् ॥४८॥

शूद्रश्च पाक रोगी च नगाक्षुपनकादयः ।
 पाखण्डी च विकर्मी च कुष्ठी च भ्रूणहातथा ॥४६॥
 यत्रैतेन्येपयन्नित्यं(निवसन्तीह) श्राद्धकालंवि(स)वर्जयेत् ।
 यवंधान्यञ्चगोधूममुद्गा वा प्रशर्करा ॥५०॥
 तुपहीनास्तथा मापाः श्राद्धकर्मणि योजयेत् ।
 श्राद्धेषु नागरं देयं लवणं सैन्धवन्तथा । ५१॥
 गव्यन्तु पायसं देयं पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 कृष्माण्डंवर्जयेत् शुद्धमन्नंह विन्न(प्यन्त)ण्डुलीयकम् । ५२॥
 गन्धारिकापटोलानि श्राद्धकर्मणिवर्जयेत् ।
 शुद्धमन्नं हविष्यान्नं विष्णुसान्निध्यभोजनम् ॥५३॥
 अन्नाभावे तु कर्तव्यं शाकमूलफलेन वा ।
 अर्घ्यार्थमाहरेत्पात्रं सजलं सागरोद्भवम् ॥५४॥
 सौवर्णं राजतं ताम्रं तथा रवद्रोद्भवं(?) शुभम् ।
 प्रशस्तं दारुणं वात्रि(?)पात्रं कुर्याद्विचक्षणः ॥५५॥
 मृत्स्ना तथाकांस्यं मारकूटादि सम्भवैः ।
 त्रपुसीसकलोद्देश्च अर्घ्यपात्रे विसर्जयेत् ॥५६॥
 कायवाधामनार्त्तञ्च(?) वेगयाधाविसर्जितः ।
 मनोवाक्कायशौची च श्रद्धयाश्राद्धदोभवेत् ॥५६॥
 क्षान्तोदान्तः शुचिः स्नातो धौतवासाजितेन्द्रियः ।
 श्रद्धावान्श्राद्धकृन्निष्टो विप्रागमनकांक्षया ॥५७॥
 अपराहे समभ्यर्च्य स्वागते कामके सदा ।
 पवित्रपाणिराचम्य आसनेपूपवेशयेत् ॥५८॥

दत्त्वायं क्षालयेत्पादात्राचम्यक्षालयेत्पुन ।

पूजयेत्पुनराचम्यविप्राणाभ्य(म)-न्तरे (?) दिशेत् ॥२६॥

(स्यान्, स्वान् स्वागततश्चि त्रू यानविश्वदद्या पितृ-स्तथा ।

सुस्वागत च ते ब्रूयुन्ति तैरवकिर-मयम् ॥६०॥

देवे युग्मायथाशक्ति पिय चैव यथाविधि ।

प्राहसुखास्तेसदादेव पित्ये कार्यो(या) उदङमुखा ॥६१॥

श्राद्धाहास्ते उपविषाश्च न स्पशेयु परस्परम् ।

ब्रह्मयोग्याश्चक्रुयु पितृणामे तदीमित्तम् ॥६२॥

अग्निवात्तारय(दय) सर्वे रक्षार्थं पितृगणाह्वये ।

तिलान्वाशपान पीतान्निघटा(?)पितृगणै सह ॥६३॥

दक्षिणवन्दिदेश तु प्रागग्नेषु कुशेषु च ।

तृणमादध्य सहासीत तिलै सह कुशत्रयम् ॥६४॥

प्राणायामतत कुर्याद् गायत्रीस्मरणन्तथा ।

श्राद्धकर्त्तास्मि वै ब्रूयान विप्रैवाच्य कुम्भ्य वै ॥६५॥

दभाश्चैवामने दद्यात्पितृणा द्विगुण तथा ।

सर्लश्च यवै दभा सर्लश्च तिलै पितृन् ॥६६॥

दवाना दधिणदद्यात्पितृणामप्रदक्षिण ।

नामगात्र स्वधारम्म स्वागत ब्राह्मणस्य च ॥६७॥

मरुल्पामनगानपु तताऽर्घ्यं च समारभेत् ।

पायाध्यमामन गात्र मर्घं पिण्डावनेचने ॥६८॥

गात्राणां चर कदणा वृण्वामश्चयाकोस्तथा(?) ।

गात्रानावाहन शक्त गात्रभ्य सद्गुल्य उच्यते ॥६९॥

अर्घ्यपात्रं समानीय कुशतोयसमन्वितः ।

शन्नो देवी पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवंक्षिपेत् ॥७०॥

गन्धपुष्पादिसम्पूर्णः प्रश्नं कुर्याद्विचक्षणः ।

परिपूर्णं च त इत्युत्तवा विश्वेदेवान्समाह्वयेत् ॥७१॥

विश्वेदेवास आगत शृणुतामपिमऽहर्ष(?) ।

आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ॥७२॥

यो यत्रावाहिता(विहिता) श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ।

मन्त्रेणानेन वै तत्र अर्घ्यं विप्रकरे न्यसेत् ॥७३॥

ततस्तुक्रमयोगेनपित्र्यर्घ्यन्तु नियोजयेत् ।

कुशमम्वुतिलैर्युक्तमायान्तु पितरस्तथा ॥७४॥

तिलोऽसिपितृद्वैवत्योर्जपेन्मन्त्रान्क्षिपेत्तिलान् ।

शन्नोदेवीपयः क्षिप्त्वा शैवं पूर्ववदाचरेत् ॥७५॥

स्वगोत्रनामशर्भेति उशन्तस्त्वेति वै क्षिपेत् ।

आवाहयेत्पितृन्भक्त्याजपेदायन्तुनः पुनः ॥७६॥

पितृवत्पूजनं कृत्वामन्त्रेणैव प्रयत्नतः ।

देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगिभ्य एव च ॥

नमः स्वाहायै स्वधायै नित्यमेव भवन्तु मां ॥७७॥

या दिव्या आप पयसा भूर्यान्तरिक्षा उत्पार्थिवीर्या

हिरव्यवर्णायजियास्तान आपः शिवाः सः स्योना सुहृता

भवन्तु एपते अर्घ्यं इति प्रथमे पात्रे सस्रवान्समवनीयं

दत्त्वा अर्घ्यम्पूजयेत् भक्त्यागन्धपुष्पानुलेपनैः ।

तदर्घ्यलभन कुर्यात्कर्त्ता भोक्ता तथैव च ।
 पितृभ्य स्थानमसीतिन्यु जीकुर्यात् निदध्यादत्र ॥७८॥
 अर्घ्यगन्धपुष्पदीप वासा च प्रदान सपविपितु पात्रं
 दक्षिणाधो मुग्गन्यसेत् ॥
 यद्देवाद्देहनश्चत्वारिंशद्भिः(चै) रापोनिमन्त्रितम् ।
 तेनान्नपाक सस्कुर्या द्याति पाकपवित्रताम् ॥७९॥
 तेन मन्त्रेण पानीयमन्नपाकन्तु सःकृतम् ।
 सूर्यस्पृष्ट तु दृष्ट वा तदन्न न पुनीमहे ॥८०॥
 तद्गमौ करण कुर्यात्सगृह्यान्न घृतालुनम् ।
 अग्नौ कुर्यादनुज्ञात कुरुष्वति वदेद्विज ॥८१॥
 सव्येन जुहुयात्तत्र अग्नौ करणमाहुतिम् ।
 सामिकेऽग्निमुण्डश्च निरग्निद्विज हस्तके ॥८२॥
 अग्नौकरणमाहुत्या सव्येन जुहुयाद्वि ।
 अग्निरेऽग्निमुण्डश्च निरग्निद्विजहस्तके ॥८३॥
 विप्रहस्ते तथा काष्ठे वडवाश्वदनामुन्वे ।
 पावाणचक्रनिर्मिन्ने वसेदप्सु च पावक ॥८४॥
 अग्नौकरणगे गन्तुप्रिशन्देवाश्च हूयते ।
 ह्याभ्या प्रनीयते यत्र निराशा पितरोगना ॥८५॥
 मातामहपुयात्प्रादग्नौकरणमाहुतिम्(सी) ।
 निराशा पितरस्तस्य पैशाच श्राद्धमुच्यते ॥८६॥
 श्राद्धपात्र समासाद्य विश्वदेवा प्रदीयताम् ।
 तत्रा तु पूजयन्तवा पितृणा तदन्नन्तरम् ॥८७॥

जलान्नपानं गन्धादि पुष्पधूपास्तथैव च ।
देवपूर्वेणदातव्यं पितृपूर्वेण विसर्जयेत् ॥८८॥
कर्पूरं रामठञ्चै व मरीचं च तथागुडं ।
श्राद्धकर्मणिशस्तानि सैन्धवं त्रपुसी तथा ॥८९॥
भक्ष्य भोज्यं तथा पेयं यत्किञ्चित्पच्यतेगृहे ।
पतन्तिकणिका श्राद्धे नताः सम्मार्जयेद्द्वयुधः ॥९०॥
उष्णं स्निग्धं च मधुरं तथान्यत्प्रीतिकारकम् ।
काशं पत्रं फलंतोयं पितृपूर्वन्नदापयेत् ॥९१॥
विना मासेन यः श्राद्धं कृतमप्यकृतम्भवेत् ।
क्रव्यादापितरोयस्मादलाभे पायसादिके ॥९२॥
इक्षुः पयो घृतं शालिं मुद्गमापयवास्तथा ।
प्रसाधिकश्च शामाकान्नोधूमाश्चैवदापयेत् ॥९३॥
कूष्माण्डावालवृतांकापालक्यातण्डुलीयकम् ।
कुष्ठान्नञ्च दग्धान्नं श्राद्धकर्मणिवर्जयेत् ॥९४॥
कालशाकम्महाशाकं पद्मलोहामिषं मधु ।
आनन्त्यायोपकल्पन्ति जम्बीराणिविशेषतः ॥९५॥
यावद्दुष्णम्भवेदन्नं यावद्दर्शनन्तिवाग्यतः ।
तावद्दर्शनन्तिपितरः शेषान्नं राक्षसंविदुः ॥९६॥
तस्माद्दुष्णानिदेयानिस्निग्धानिमधुराणि च ।
प्राग्द्रव्याणि च देयानि विश्वेदेवान्ततः पितृभ्यः ॥९७॥
दत्त्वान्नं पृथ्वीपात्रे इतः पात्राणिमंत्रितम् ।
इदं विष्णुर्जपेन्मन्त्रं द्विजांगुष्ठानियोजयेत् ॥९८॥

निरद्भुष्टं तु यच्छ्राद्धं वहिर्जानुषयत्कृतम् ।
 अश्रद्धायाऽपि च यदन्तं सर्वं ज्ञेयं तदामुरम् ॥६६॥
 भोजनं लभनयावद्भुक्त्वाचान्नं यथाविधि ।
 यथासुखं जुषध्वं च इति वाच्यमनुष्ठिते ॥१००॥
 मुञ्चानस्तम्(?) न प्राणस्यष्टान्नं मौ(?) सुखम् ।
 रक्षोत्री च जपेन्मन्त्रं तिलाश्च विकरेन्महीम् ॥१०१॥
 स्वाध्यायश्चाप्येद्विप्रान्पुराणान्चरित्वानि च ।
 इन्द्राग्नीं सोमसूक्तञ्च पावमानीस्तथैव च ॥१०२॥
 पुण्यसूक्तं यजुषा पिण्डब्राह्मणसत्पथ ।
 पितृमन्त्रं तु पञ्चैव गायत्री मधुब्राह्मणा ॥१०३॥
 विप्राणामान्मनश्चापि ण्तन्मन्त्रं जपन्ति ये ।
 तन्मन्त्रं च जपेच्छ्राद्धे प्राणायामन्तु कारयेत् ॥१०४॥
 पितृवत्तान्द्विजान् सर्वान् क्षात्यां तृप्तिं कृत्वा तन परम् ।
 यूयं कृत्वा ततः प्रवृत्तारोपन्याथमन्वहम् ॥१०५॥
 स्थल्पमन्नमुपादाय विहीर्याऽऽचम्यवाग्निना ।
 हंसपिपान्तरे भूमौ मन्त्रेणानेन त्रैक्षिपेत् ॥१०६॥
 येषान्नं पचते मातायेषान्नं पचते पिता ।
 उच्छिष्टं ये न ददाद्भन्ति तेषां वै दन्नमश्रयम् ॥१०७॥
 तत आचमनं दद्याद्गुणाताम्बु ये द्विजा ।
 कृताञ्जलिपुत्राभूत्वा गायत्री च मधुजपेत् ॥१०८॥
 मधुमन्नं समामाग्य अष्टागं पिण्डं उच्यते ।
 उपलिष्टे तदुच्छिष्टे मौषादृशान्मन्त्रिणः ॥१०९॥

चतुष्कोणन्तु विप्राणां त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ।
 मण्डलाकृतिर्वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युक्षणंस्मृतम् ॥११०॥
 न(म)लापकर्पणं सर्वं स्थापयेन्नैऋत्यांदिशि ।
 वह्निमादायतत्रैव निक्षिपेत्क(ञ्च)पुनर्निर्ऋतौ ॥१११॥
 पितृरूपाश्च असुराः पिशाचा असुरास्तथा ।
 तेषां वैरक्षणार्थायक्षिपेद्वह्निन्तुनिर्ऋतौ ॥११२॥
 यत्रात्पिण्डं प्रगृह्णीयात्प्रदद्यात्स्वयमेव हि ।
 पूर्वन्तु विकरं दद्यात्कुशहीनं क्षिपेद्भुवि ॥११३॥
 कपिलैः श्रीफलैर्वापि पिण्डान्दद्यात्तु तत्समम् ।
 विकरं दद्याद्द्वैवपित्र्यान्ते तु भुवि (क्षिपेत्) ॥११४॥
 पिण्डमासनदर्भाग्रे दक्षिणे च तथोत्तरे ।
 विकरं दद्यात्तत्र दातव्यं उच्छिष्टे न कदाचन ॥११५॥
 उच्छिष्टन्तु यदा दद्याद्विकरं तु द्विजातिभिः ।
 पतन्ति विकरस्यापि पणमासोच्छिष्टभोजने ॥११६॥
 यदन्नं पिण्डदाने तु तदन्नं विकरेन्यसेत् ।
 क्षिपेत्पिण्डं जलाग्नौ वा विकरन्तत्र वै क्षिपेत् ॥११७॥
 काम्यके विश्वे दद्यात्क्षयाहे पिण्डमुत्तरम् ।
 विकरेण विना श्राद्धं पुनः प्रेतत्वं जायते ॥११८॥
 विकरं भूमिदातव्यं पडाडुल्येन मर्चयेत्(?) ।
 कुशपुष्पतिलैर्युक्तं गाथातत्रमुदाहृतम् ॥११९॥-
 ; येषां न माता न पिता न बन्धुर्नवान्नदः ।

कश्चिदभिवर्गे ते तृप्रेरेज्ज नुर्विदेनद्रगन्तु
पापायमुत्थाय ।

निर्वाणमभिविदिदधिगामं (म्) प्रयत्न ।

इन्द्रमूर्त्तं समान्तेषु दमन्तुष्टिामन्निगौ ॥१२०॥

आदौ मरुत्तिते चैव श्वरति न विरुचने ।

गमद्देने कुश कुशायशोच्छेच्छुभमामन ॥१२१॥

विद्वि तत्र विन्दम्य आचन्य प्रथम शुचि ।

विष्टदानेन तत्र कुशद्वेषान्वादिपरायणम् ॥१२२॥

विष्टे श्वानु पूर्वैः मशुष्टं मुष्टिन्यनान् ।

सर्वं ज्ञानेन कृत्वाभूमौ पितृ परायणम् ॥१२३॥

नामगोदम्बराकारमुच्चारयित्वा स्वयम् ।

पितृ पूर्वैः शान्तं विष्टं त्रिं विष्टम् ॥१२४॥

नामगोदम्बराकारमुच्चारयित्वा त्रिविष्टं कम् ।

इत विष्टं तन्मेतु विष्टं तत्र पभागिना ॥१२५॥

कृत्वा स शान्तं तत्र शान्तं तत्र पभागिनि ।

इत विष्टं तन्मेतु पुनराचम्य चैव तु (तत्र) ॥१२६॥

मन्त्रिल्लुङ्गं विष्टं पितृ नूटं निवृत्तयेत् ।

अत्र विष्टं तन्मेतु सगुणं ब्रह्मसूत्रम् ॥१२७॥

विष्टं तन्मेतु तत्र विष्टं तत्र पभागिनि ।

गन्धपुत्राय न कृत्वा तन्मेतु तत्र विष्टं तन्मेतु ॥१२८॥

समन्वयं तत्र विष्टं तन्मेतु तत्र पभागिनि ।

आतु शान्तिं स्मृतिनेया पुनर्नदशयनेव च ॥१२९॥

लभ्यन्ते (भते) श्राद्धदानेन पितृंस्तद्गतमानसः ।
 सुप्रोक्षिते ततः पिण्डान्द्वारि दद्यात्सकृत्सकृत् ॥१३०॥
 तथा पुष्पाक्षतध्वंवाक्ष्योदकमेव(?) च ।
 सतिलै नामगोत्रस्तु दद्याच्छक्त्या तु दक्षिणाम् ॥१३१॥
 प्राचीनावीतिना भूत्वा पितृर्वा तु कल्पयेत् ।
 पूर्वेण च पितृन्दद्याद्विश्वेदेवान्तथान्तरे ॥१३२॥
 असुराःपितृरूपेण अन्न सन्तिमान च ।
 तेपाम्बै रक्षणार्थाय पश्चाद्विश्वेदेवान्विसज्जयेत् ॥१३३॥
 न्यस्तपूर्वन्तु यत्पात्रं कृत्वा चैवाधोमुखम् ।
 तत्रापि कुशमं गृह्य पिण्डान्तर्ज्ञ(?) प्रदापयेत् ॥१३४॥
 तदुत्थानं ततः कुर्यात्पितृपात्राभितं पुनः ।
 ऊर्जदानं पितृणां च आचम्य प्रयतः शुचिः ॥१३५॥
 ततस्तु दक्षिणां दद्यात्त्राहाणभ्यो यथाविधि ।
 आशिपः प्रतिगृहीयाद्द्विजेभ्यः प्राङ्मुखः सदा ॥१३६॥
 अघोराः पितरः सन्तु स त्र्ययु(?)पुनर्द्विजः ।
 गोत्रन्नोवर्द्धन्तां तथेत्युक्त्वातुते पुनः ॥१३७॥
 दातारोनोऽभिवर्द्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 श्रद्धा च नो मान्यगमद्वहु देयं च नोऽस्त्विति ॥१३८॥
 अतिथींश्च लभेमहि लभध्वंयाचितारश्च नः ।
 सन्तु मास्म याचेत्कथञ्चन मा याचेथाः ॥१३९॥

जीवतो वाक्यकरणेमृते च भूरि भोजने ।
 ऋणसंशोधनार्थायत्रिभिरेव सुतः सुतः ॥१४७॥
 उच्छिष्ट माज्जनं यावन्न कृतं मुनिसत्तमः ।
 तावदश्नन्तिपितरः स्वधाधाराभि मिश्रितम् ॥१४८॥
 ब्रह्मचारी भवेत्तत्र रजन्यां ब्राह्मणैः सह ।
 सन्नियम्येन्द्रियग्राममात्मचित्तनतत्परः ॥१४९॥
 श्राद्धम्भुक्त्वा भवेत्पश्चात्पुनर्भोजी च वायसः ।
 मैथुने रेत अश्नाति दुष्टान्नेनरकं व्रजेत् (वसेत्) ॥१५०॥
 एतच्चानुमतं तत्र ऋषि सर्गे प्रजापतिः ।
 अग्निहीनास्तुये विप्रास्तथा माध्यन्दिनो द्विजाः ॥१५१॥
 तथा वाजसनेयिनः प्रोक्ताः कलौ श्राद्धपरायणाः ।
 कुर्यात्साधारणं श्राद्धं सत्रकाम फलप्रदम् ॥१५२॥
 ततो मांसं प्रवक्ष्यामि श्राद्धार्थं सम्प्रकल्पयेत् ।
 मात्स्यहारिणऔरभ्रशाकुनिद्धागपार्षतैः ॥१५३॥
 ऐणरौरववाराहशाशै मांसं यथाप्तमम् ।
 मास वृद्धाभितृप्यन्ति उक्तमेवं पितामहैः ॥१५४॥
 खङ्गामिपं महाशल्कं त्रिमधून्यन्नमेव च ।
 लोहामिपकालशाकं मांसं वार्ध्वाणमक्षयम् ॥१५५॥
 अलाभे पायस कुर्यात्गोक्षीरं तण्डुलैः सह ।
 तृप्तिर्द्वादशवर्षाणि इक्ष्वः संयुतः पितृन् ॥१५६॥
 पित्र्यर्थे पायसं कुर्यान्न कुर्यादामिपोऽपिवा ।
 मुन्यन्नेषु यथा प्रीतिः पितृणान्नतथापले ॥१५७॥

आह्वेषु पायस श्रेष्ठ मुद्गमाप तथैव च ।
 एव शाग्विन सामग शष्ठ पितृणा दत्तमश्वयम् ॥१५५॥
 अष्टेन पृथिवी सवा सरौलघनकाननम् ।
 लभेत यदि पितृयर्थं मातामश्वर(?) वित्तकम् ॥१५६॥
 काम्यजातिधि कर्त्तव्या (व्य) श्राद्धकर्म द्विजातिभि ।
 पौर्णिमा श्राद्धदानेन सम्पूर्णफलमश्नुते ॥१६०॥
 कुर्वन्थै प्रतिपच्छ्राद्ध प्रभूत धनमश्नुते ।
 श्रीरा लभते भद्रा तृतीयामश्वमेव च ॥१६१॥
 चतुर्थी क्षुद्रपशान पुत्राप्नोति पञ्चमीम् ।
 षष्ठी च द्यूतविजये लभेद्वाणिज्य सममीम् ॥१६२॥
 अष्टमी वा एवशाक नवमी द्रामी च गो ।
 एकादशी धन धान्य द्वादशी च हिरण्यकम् ॥१६३॥
 कुप्य गाति त्रयोदशी हिन शस्त्रचतुर्दशीम् ।
 अमावास्या च सर्वेषां फलम्याप्नोति काम्यरे ॥१६४॥

इति श्रीब्रह्मोत्तरयाज्ञवल्क्ये पितृकल्पे काम्य
 प्रकरणे चतुर्थोऽध्याय ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः

श्राद्धवर्णनम्

अधातः सप्तप्रवक्ष्यामि आम श्राद्धं च कल्पना ।
द्रव्याभावे द्विजाभावे प्रवासे पुत्रजन्मनि ॥१॥
आमश्राद्धं प्रकुर्वीत यम्यभावां रजस्वला ।
आपद्यनग्नौ तीर्थे च चन्द्र मूर्यप्रहे तथा ॥२॥
आमश्राद्धं प्रकुर्वीत शूद्रं कुर्यात्सर्दवहि ।
सप्ततुभिः पिण्डदानं च पिण्याकेन गुडने च ॥३॥
कर्त्तव्यं ब्रह्मणा प्रोक्तं चरुणा पायसेन वा ।
आमश्राद्धमिदं गुणं तथा पाकविवर्जितः ॥४॥
तृप्ताः प्रश्नविहीनस्तु आमेहोतानिवर्जयेत् ।
आमं वा यदि वा पक्वं विप्रोभ्यो यत्प्रदीयते ॥५॥
ते नाग्नौ करणं कुर्याद्भूमौ पात्रं निधापयेत् ।
आमेन कुम्भे श्राद्धं विप्रान्पक्वंन भोजयेत् ॥६॥
तावुर्भौ ब्रह्मणा प्रोक्तं नरकाहो (?) न संशयः ।
पिंडं निर्वापरहितं यत्र श्राद्धं विधीयते ॥७॥
स्वधावाचन लोपोऽस्ति विकरस्तु न लिप्यते ।
अग्नौकरणमर्घ्यं च आवाद्भ्रमवते (?) जनम् ॥८॥
पिण्डं श्राद्धेषु कर्त्तव्यं पिण्डहीनं विवर्जयेत् ।
अयने विपुवं चैव मद्यमम(मन्यादिपु) युगादिपु ॥९॥

श्राद्धं कुर्वन्ति यज्ञेन पिण्डनिर्व्वपनं विना ।
 मधायुगाक्षौ(?) भरण्यां यज्ञेन परि घञ्जयेत् ॥१८॥
 पिण्ड श्राद्धं न कुर्व्वीति यदिच्छेत्सुत जीवितम् ।
 याम्यं वा पैतृकं वापि पितृन्पक्षे विशेषतः ॥१९॥
 तत्र सङ्कल्पना कुर्यात्पितृणां पुष्टिदं सदा ।
 मन्वादिश्च युगादिश्च मघा च भरणी तथा ॥२०॥
 श्राद्धं तत्र प्रकुर्व्वीति पिण्डनिर्व्वपनं विना ।
 यद्दाति मयास्वस्य सर्वकामन्त्यमश्नुते ॥२१॥
 तथा मघाभरण्योश्च त्रयोदश्या विशेषतः ।
 प्रौष्ठपदस्य द्वादश्या पितृभ्योऽर्पयते यदि ॥२२॥
 तत्र सङ्कल्पना श्राद्धं पिण्डनिर्व्वर्षपरक्षणम् ।
 यदा सङ्कल्पं कुरते द्वादश्या च मधायुताम् ॥२३॥
 अहं सङ्कल्प मन्तुष्टव(?) पितामहः ।
 पितृपक्षे त्रयोदश्या पिण्ड श्राद्धं न कारयेत् ॥२४॥
 कुर्वन्त्यं कल्पना श्राद्धं मघासह मघा विना ।
 कुङ्कुपूर्णोत्पञ्चम्यां य श्राद्धं कुरते नरः ॥२५॥
 कामिक तु धर पुत्र लभते नात्र संशयः ।
 प्राशन मध्यमं पिण्ड पिनामह स जीवति ॥२६॥
 नारी प्रसूयते पुत्र लभते नात्र संशयः ।
 कल्पना च त्रयोदश्या आतन्त्यायोपकल्पते ॥२७॥

पितृपक्षे चतुर्दश्यां यः श्राद्धं कुरुते नरः ।
 सन्ततिम्नु हनिष्यन्ति विनाशस्वाते मृते ॥२१॥
 श्राद्धं दानं चतुर्दश्यां विनाशस्त्रनिपातने ।
 ज्येष्ठपुत्रां विनश्यति पितृणांवा अधोगतिः ॥२२॥
 स्वस्थमृत्युः पिता यस्य शस्त्रपाती पितामहः ।
 पार्वणञ्चेति चित्तंयंत्र्यादेशस्त्रघानकाः ॥२३॥
 मध्यमं युष्मपिण्ठी च विहंगं वारिष्ठरेत् ।
 पितामहं तथाप्येके त्रयस्ते शास्त्रघातकाः ॥२४॥
 यथाविहंगो पक्षाभ्यां अगमाश्रित्यतिष्ठति ।
 तथा पितां स्वदृक्षं च पितामहमगाश्रितः ॥२५॥
 मृत्काष्ठोपललोहेषु विशूद्र्यातविपादिभिः ।
 नखीदंष्ट्रिविपन्ना ये तेषां शस्ता चतुर्दशी ॥२६॥
 जलादिषु विपन्ना ये चर्दो पाकरकेहताः ।
 पक्षिशस्त्रविपन्ना ये तेषां शस्ता चतुर्दशी ॥२७॥
 कण्ठपाशविपन्नाये योगिनीवापमृत्युना ।
 ततोवृष्टिविपन्ना ये तेषां शस्ता चतुर्दशी ॥२८॥
 विप्रशापहताये च अग्निदग्धामृताश्चये ।
 तेषां श्राद्धं प्रशंसन्ति पितृपक्षेचतुर्दशी ॥२९॥
 इति श्री ब्रह्मोक्त्याज्ञवल्क्ये आत्मकल्पनाशस्त्रहते यजुषा
 निरग्निःश्राद्धविधिवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः

अथ षष्ठोऽध्यायः

श्राद्धवर्णनम्

अथात सम्प्रवक्ष्यामि मातृणां पूजनं पृथक् ।
पिता सर्वत्रपूत्रे सपत्नीकामभीष्टतः ॥ १ ॥
वृद्धे चादौ गयावाते(तीर्थे)मध्ये अन्यष्टवासु च ।
पृथक् श्राद्धं च नारीणामन्यत्र पतिनासह ॥ २ ॥
वृद्धे श्राद्धं त्रयं कुर्यात्तत्रादौमातृसंस्मृतम् ।
द्वितीयं पितृकं ज्ञेयं तृतीयं मातामहं सदा ॥ ३ ॥
पाकं वा तु बहिःशाला मोदनं वरदं दधि ।
नान्दीमुखेषु कर्त्तव्यमामश्राद्धं सदासुते ॥ ४ ॥
दधियदराश्रतमिध्रं स्यात्पिण्डनिज्वपनं बुधैः ।
यत्ररजःसूत्रयो दभांस्तिलार्थे च यत्रा स्मृता ॥ ६ ॥
सम्पन्नमिति पृच्छार्थो नित्यकर्मसुपूर्वकम् ।
वृद्धौ विवाहे यज्ञे च मातृणां कुलपूजने ॥ ७ ॥
नव देवतकं श्राद्धेऽजवीत्स्वायम्भुव परम् ।
मातृश्राद्धं तु पूरं स्यात्पितृणां तदनन्तरम् ॥ ८ ॥
ततो मानामहाना च वृद्धिश्राद्धत्रयं स्मृतम् ।
गयायां पुष्करे चैत्र तथा अन्वष्टवासु च ॥ ९ ॥
पितुः सुप्त्ये न कर्त्तव्यं पार्वणं तु चतुष्टयम् ।
जीव भर्त्तवि रामे च मृतेभर्त्तवि दक्षिणे ॥१०॥

श्राद्धे यशो विवाहे च पत्नी दक्षिणतः मदा ।
 पार्व्यणेषु सपिण्डेषु पृष्ठावन्वष्टकामु च ॥११॥
 क्षयाहे पार्व्यणि पृथ्व्यं विश्वेदेवान्प्रपूजयेत् ।
 मन्यादिभ्रयुगादिश्च तथाकाम्येषुपार्व्यणे ॥१२॥
 विश्वेदेवा अपूज्याश्चैश्वर्यकरोति नतलृत्तम् ।
 चाक्षयलभ्यादिर्दं श्रुत्वा ऋषयः शंसितव्रताः ॥१३॥
 ते पृच्छन्तिमहात्मानं मिथिलार्थतपोधनम् ।
 कन्मिन्श्राद्धेषु के पृज्या विश्वेदेवामहावलाः ॥१४॥
 ये यत्र विहिताः श्राद्धे कथयन्व महामुने ।
 तपः स्वाध्यायनिरतो प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥१५॥
 ऋतुर्दक्षो वसुः सत्यः कामः कालोघृतिः रुचिः ।
 पुरुखोमाद्रवसौ नाकर्चव तथापरः ॥१६॥
 द्वादशश्चाग्नि सर्वश्च सर्वव्याणनिगद्यते ।
 एवं द्वादश विख्याता विश्वेदेवान्मुधर्मजाः ॥१७॥
 पर्वकाले ऋतुर्दक्षोश्चमुः सत्यो च नान्दिके ।
 कामः कालो नवश्राद्धेकाम्ये च धृतिलोचनौ ॥१८॥
 पुरुखोमाद्रवसौ(पुरुखामाटवश्चैव)क्षयेऽहनि तु पार्व्यणे ।
 सपिण्डीकरण श्राद्धं एको नाकः प्रकीर्त्तिताः ॥१९॥
 पितृन्यज्ञेतथान्येषुत्रिदशेविष्णुरूपिणः ।
 विश्वारूपान्तथाख्याताधर्मजा धर्मनन्दनः ॥२०॥
 श्राद्धकालेषु पूज्यन्ते ये यथा परिकीर्त्तिताः ।
 वैशाखेऽतृतीयाशुक्लेऽग्निने नवमी कार्तिके ॥२०॥

माघेषश्वदशी कृष्णा अश्विन्या च त्रयोदशी ।
 हुन दत्त तथा श्राद्धं युगादिष्वक्षयम्भवन् ॥२१॥
 आश्विने नवमी शुक्ला द्वादशी कार्तिकस्य च ।
 तृतीया चैत्रमासस्य तथाभाद्रपदस्य च ॥२२॥
 फाल्गुनस्यत्वमाषाढ्या पौषस्यैकादशीसिता ।
 आषाढस्यापिदशमी माघमासस्य सप्तमी ॥२३॥
 श्रावणस्याष्टमीकृष्णा तथा पाटो च पूर्णिमा ।
 कार्तिकी फाल्गुनीर्षत्री ज्येष्ठीषश्वदशी तथा ॥२४॥
 मन्वन्तरादिपु(दयश्चैता) सर्वदत्तस्यादक्षयकारकम् ।
 पिण्डायत्र न पूज्यन्ते तत्र चत्वारिवज्जयेन् ।
 अन्यमावाहनं चैव विकरश्चावनेननम् ॥२५॥
 इति श्री ब्रह्मोत्पत्त्याज्ञवल्क्ये यजुषान्तिरामिनेषुद्धि
 प्ररुणनाम पद्योऽध्याय ।

अथ सप्तमोऽध्यायः

श्राद्धवर्णनम्

- अथातः सम्प्रवक्ष्यामि सपिण्डीकरणेविधिः ।
स्त्रियाश्च पुरुषस्यैव श्रुतिरेपा पुरातनी ॥१॥
मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासं तु वत्सरम् ।
प्रतिसम्बत्सरं चैव+आद्य ए.हादशेऽहनि ॥२॥
द्वादशाहे त्रिपक्षे च पण्मासे मासिकेऽब्दिके ।
श्राद्धानिषोडशैतानि संस्मृता (तानि) परमेष्ठिना ॥३॥
यस्य संवत्सरादर्वाक्सपिण्डीकरणं भवेत् ।
तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात्सम्बत्सरं द्विजाः ॥४॥
गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम् ।
त्रीणि पित्र्ये चतुष्टयं त्रीणि पितृणामेकं ॥५॥
प्रेतस्य प्रेतपात्रं पितृ पात्रेऽथ सिञ्चति ।
ये समानाह्व मिति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥६॥
एतत्सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ।
अत ऊर्ध्वम्प्रदातव्यं प्रेतान्नं प्रतिवत्सरम् ॥७॥
यस्मिन्नहनिप्रेतः स्यात्तस्मिन्नहनि दापयेत् ।
यस्यैतानि न दीयन्ते प्रेतश्राद्धानिषोडश ॥८॥
पिशाचत्वं स्थिरन्तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ।
पति मेके न कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ॥९॥

सा मृतापि गर्तवत्त्व सर्ववर्षणध्ववं विधि ।
 संनभर्ता समं श्राद्धं मात(१,मुक्तं सदैव हि ॥१०॥
 पितामह्यपि स्वनेव स्वनेव प्रपितामही ।
 श्वभू जीवति भर्तारं स्तुपा चान्तर्हितं यदि ॥११॥
 अर्धं पिबति भर्तारं पिष्टं निसृज्य मेलयेत् ।
 यस्यजीवे पितुर्मातृ भ्राता भार्यापि जीवति ॥१२॥
 सपिण्डीकरण तस्य पितामहपितृत्रयम् ।
 सर्वासामेवपत्नीनामेकाचेत्युत्तिणी भवेन् ॥१३॥
 तेन पुत्रेण मर्त्यास्ता प्राणा पुत्रवती ह्यत्र (प्राह) ।
 पितारिश्रान्तिमापन्नो यस्यजीवत्पितामह ॥१४॥
 वृद्ध प्रपितामह सार्द्धं कुर्यात्प्रेतादिकी क्रिया ।
 वृद्धश्चैतनु यत्पात्रं तन्मिच्छेत्प्रपितामहम् ॥१५॥
 तस्मिन् मिचयेत्पात्रतस्मिन् मिचयेत्पुन ।
 वृद्धप्रपितामह पिष्टवत्क्रिया कारयेद्बुध ॥१६॥
 प्रकर्षणगते प्रेते नापिता प्रेत उच्यते ।
 पितु पितामहे जीव (यनि) पुत्रश्चेन्म्रियते यदि ॥१७॥
 सपिण्डी करण तस्यपुत्रसुहृद्वादिद्वान्द्वै पितृन् ।
 सपिण्डी करणा दृष्व यावद्द्वय भवन् ॥१८॥
 यदि प्राङ् प्रकुर्यात् न कुर्याद्भूरि भोजनम् ।
 तीर्थ स्नान महादान यवान्यत्पितृत्तर्पणम् ॥१९॥
 अल्लमक न कुर्यात् महागुरु निपातने ।
 यथाऽप्योनिगुणान्मयात्प्रच्छादयति भास्वर ॥२०॥

पितृ द्वारं तथा प्रेनं (नो) वर्षमान्द्राय तिष्ठति ।
 स्नानं दानं तथा तीर्थं श्राद्धं च पितृ नर्पणम् ॥२१॥
 नपिण्डीकरणादर्थं कुर्यात्पुत्रः नर्देयदि ।
 दशम एकादशे चैव द्वादशे वा नर्देयं च ॥२२॥
 प्रमादान्पोदशे वापि कुर्यात्प्रेतादिकां क्रियाम् ।
 अश्विनी पुष्य हर्गं च म्याति श्रवण रेवती ॥२३॥
 न कुर्यात्प्रेतकर्माणि नपिण्डीकरणादिकम् ।
 पतन्ति पितृगन्तस्य नर्के घोररौच्यं ॥२४॥
 एकान्दे अहोपड(?) देदशादिकादशे तथा ।
 द्वादशाहे पोदशे च मामे चैव त्रिरन्दिके ॥२५॥
 तथात्रिमामेपणमामे दशमे ऊनवार्षिकम् ।
 सपिण्डी करणे श्राद्धे वृषोत्सर्गे च पोदशे ॥२६॥
 औरसक्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिम एव च ।
 गृहोत्पन्नोपविद्धश्च दायादो बान्धवाश्चपट् ॥२७॥
 औरसो धर्मपत्नीतस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।
 न्यायमार्गेषु यो जान औरसः परिकीर्तितः ॥२८॥
 क्षेत्रज्ञः क्षेत्रजातस्तु स्वगोत्रेणेतरेण च ।
 यथा गावश्च शंडश्च क्षेत्र शंडश्च क्षेत्रज्ञः ॥२९॥
 पुत्र इत्युच्यते पितृमानृषु योदत्तः संस्कारकरः ।
 स्वगृहे कृतं स्वज्ञाति जात उर्ध्वा सदत्तःपरिकीर्तितः ॥३०॥
 दद्यान्मातुः पिता यस्मात्सपुत्रो दत्तको भवेत् ।
 ज्येष्ठज्ञातिस्वयं जातः पाल्यः कृत्रिम उच्यते ॥३१॥

गृहे प्रच्छन्नतः स्यन्नो गृहगस्तु मुनः स्मृतः ।
 स्वजातिगतो यम्यक्तः सनात् सगरमन्था ॥३३॥
 उन्मृष्टा गृह्यते यगत्स्य सोपरिद्धो भवत्सुतः ।
 दायादा सर्वधर्मेषु तथा मन्तान् कारकः ॥३३॥
 यज्ञकर्मणि ढाने च पद्भ्यां परिकीर्त्तिताः ।
 कानोन्नम्य सहोन्नश्च क्रीतः पौनर्भवस्तथा ॥३४॥
 स्वयंइत्तापविद्धश्च बान्धवा पत् प्रकीर्त्तिताः ।
 कानोन्नम्य सन्वयागतो मातामहः सुतो मत् ॥३५॥
 अथ म्बु क्षान्तिचोरापि गृहिण्या म महोत्(?) ।
 पितृ मातृश्च (मातृभ्यां) च विक्रीतो दासः क्रीतस्त्वयते ॥
 अभताया श्रतायाश्च पुनर्भूतः पुनर्भवः ।
 स्वयंइत्तापविद्धश्च पूर्वमेव प्रकीर्त्तिता ॥३६॥
 अघ्राद्धेया अपाङ्क्तयेया दायादपुत्र उच्यते ।
 अन्तेयामिनि चाण्डालः गरुदे पत्तिरूपकः ॥३८॥
 गृहे मूत्रे प्रन्धभेदा देवपित्र्ये च (न) योपयेत् ।
 आश्रमादाश्रमः गच्छेत्तुर्ये वाश्रमे वसेत् ॥३९॥
 निवृत्तः सर्वनायपुः अन्नसंसोम उच्यते ।
 चण्ड (ण्डालः) मुनिः हिलः क्रीतः अद्वयो दध्मवारणः ॥४०॥
 यम्य विप्रस्य(?) नन्माद चाण्डालत्वं विनिर्दिशेत् ।
 गरुड इयुच्यते वद्व्यामीत्याध्यापयेत्सुतः ॥४१॥
 मः कल्पः सरहम्यः च विक्रीतो गारुडः स्मृतः ।

तथा पङ्क्तिरभोजी च स विप्रः पङ्क्तिदूपकः ।
 शरीराणीन्द्रियान्याहुः शरीरं गृह उच्यते ॥४३॥
 स्ववशे तस्य तिष्ठन्ति स विप्रो गृहमूपकः ।
 दशग्रंथि समायुक्तं शरीरं यम्य देहिनाम् ॥४४॥
 यस्तं भिन्दति ज्ञानेन ग्रन्थभेदी स उच्यते ।
 वार्त्ता वृत्तिश्च शाली च जपावृत्तो घोर सन्यस्तः ॥४५॥
 यज्ञे दाने तथा श्राद्धे दत्तं भवति चाक्षयम् ।
 स्वगृहे वर्त्तते नित्यं श्रुतिस्मृत्यवगाहनम् ॥४६॥
 अयाचितेषु गृहीयाद्वार्त्ता वृत्तिः स उच्यते ।
 शीलोऽह्य यास्तु (या) वर्वर्त्ति प्रतिग्रह विवर्जितः ॥४७॥
 भुञ्जीतातिथि संयुक्तो वृत्तशालीनको द्विजः ।
 मासीनं यस्तु गृण्हीयात्समुक्तेन्यस्तु गृहाति ॥४८॥
 कुशूलं कुम्भीधान्यानि जापा वृत्तिः स उच्यते ।
 चतुर्थं साहसंयुक्तो अन्नं पूर्णन्तु संस्थितः ॥४९॥
 तदगतेन्यत्प्रगृहीयाद्विप्रोऽसौ घोरसः स्मृतः ।
 ते धन्यास्ते कृतार्थाश्च पितृभिश्चैव दापयेत् ॥५०॥
 येषु श्राद्धेषु भुञ्जीत ब्राह्मणं च यथोद्यतम् ।
 असम्मानात्तपो वृद्धिः सम्मानाच्च तपः क्षयः ॥५१॥
 अर्चितः पूजितो विप्रो दुग्धा गौरिव शान्तये ।
 कृष्णसारो मृगो यत्र मंद्रे यदुपि(?) उत्तमम् ॥५२॥
 ब्राह्मणा वन्दिहीनाश्च तत्र श्राद्धे मयोदितम् ।
 चाण्डालैः पशुकंठ पाश निगडैर्वापाक्षितैर्द्रष्टिभिः

विष्णुच्छत्र विष्णुप्रहामि मुद्गक पापाण सर्पम्बिपम् ।
 पिड्याम्ड विदेश मृत्यु शरटे कूपेप्रपातेष्वपि
 अश्वाष्टोमृपमन्था मन्वते कुष्टेऽथपस्मारिणि ॥१३॥
 लूता विह्वल शीतगोश्च (इव) बहते भयम् ।
 देवपीणां च मसर्गं मनुनाञ्च तथैव च ।
 पितृ कल्पमि (१) मं ब्रह्मगा भाषितं मम ॥१४॥
 अग्निनीनाश्च ये विप्रा मंत्रे वाचसनेयिन ।
 तेषां श्राद्धं प्रशंसति परमेष्ठी पिनामह ॥१५॥
 अत उर्ध्वम्यवक्षामि सर्वथा धर्ममुत्तमम् ।
 यस्मिन्दशे मृग कृष्णान्तरिमन्धम्भान्निरोधत ॥१६॥
 पितुरङ्गमशौचस्याव्यण्मामान्मातुरुच्यते ।
 मामत्रय तु पञ्चानां नारायणत्रलिक्रिया ॥१७॥
 अन्येषां चैव गोत्राणां त्रिदशे बलि विष्णुना ।
 अगानि षट्शचत्वारोमीमामान्याय शिखर ॥१८॥
 पुराणधर्मशास्त्रं च विनाश्चैव चतुर्दश ।
 पुनर्मन्वद्भिरो यामो गौतमेन्युशनोयम ॥१९॥
 वशिष्टदक्ष मन्वत्तं शात्तातपपराशर ।
 आपस्तम्बम्बु हारीत शतर कात्यायनोगुरु ।
 मद्भा तृ (त्रि) विष्णव इ च धर्म शास्त्र प्रयोजका ॥२०॥
 इति श्रीब्रह्मप्रणीतयाज्ञरत्नसहितायामुपनिषद्भिर्विष्णुकल्पम्
 मन्मथोऽध्याय ।

अथाष्टमोऽध्यायः

तत्रादौ ब्रह्मचारिधर्मवर्णनम्

अतः परं प्रवक्ष्यामि लोकानांधर्ममुत्तमम् ।
ब्राह्मणाद्यास्तुवर्णानां यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥
निपेकादिश्मशानान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ।
आरामिकोनापितश्च दारुहःकांसघातकः ॥ २ ॥
लौहकः कुम्भकारश्च पट्प्रकृत्या च उत्तमाः ।
सूतकश्चक्रिणस्तथाध्वजहोच्छिष्टभोजी च खड्गकृत्या-
धमाधमाः(?) ॥३॥

गर्भाधानमृतौ(?) पुंसवनस्यन्दनात्पुरा ।

पष्टेऽष्टमे वा सीमन्तो मास्येतेजाः (?) कर्म च ॥ ४ ॥

अहन्येकादशेनाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।

पष्टेऽन्नप्राशनंमासि चूडां कुर्याद्यथाकुलम् ॥ ५ ॥

एवमेतः शमं याति वीजगत(?)समुद्भवम् ।

तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तुसमन्त्रकः ॥ ६ ॥

गर्भाष्टमेऽष्टमेचान्द्रे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।

राज्ञामेकादशेवर्षे विशामेकेयथाकुलम् ॥ ७ ॥

ब्रह्मणाकथिता(नि) पूर्वं संस्काराणि निबोधत ।

ब्रह्मचर्यसवामस्य कार्यं विप्रस्यपञ्चमे ॥ ८ ॥

राज्ञोवलार्थिनः पष्टे वैश्यस्येहार्थिनोऽष्टमे ।

सर्वेषां भोजयेत्तं च मध्यान्ह(हार्क)गत(?)विधिः ॥ ९ ॥

विधिपद्धन्ति संघात्य पात्रोन्मादनमेव च ।
 पत्रुप्रशिरालङ्कृत्य (?) पश्चाद्गोमि (?) वीन् ॥१७॥
 ब्रह्मचर्यमार्यभागा च गुरोर्वाचस्पत्यब्रवीन् ।
 पीतवस्त्रं यजेन्द्राय मन्त्रयत्परिवापयेन् ॥१८॥
 येनेन्द्राय मुमन्त्रेण कौपीनमुपकल्पयेन् ।
 इयं हुम्क्तमुधार्य युवासुवामान्तथैव च ॥१९॥
 मेचला तत्र विन्दस्य शिष्यायब्रह्मवर्षसे ।
 ब्रह्ममूर्त्तं समादाय गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् ॥२०॥
 यत्तत्रत्वेतिमन्त्रेण ब्रह्ममूर्त्तं ममर्पयेन् ।
 अनेनमन्त्रेणयत्तस्यत्वायत्तस्योपनह्याम्मुपनीते नोपनह्यामि
 आयुष्यंयत्तं स्पृश्यायस्योपमौडिदं ।
 इति मंत्रेण गुम्भचैव पटोन्मन्त्रं प्रतं कृणतस्तथैव (?) च ।
 योमेदण्टः परापटे दण्टंसमादहे ॥
 ब्राह्मणो त्रिवृत्पाशाशौ क्षत्रियोवटस्वादिरौ ।
 पिप्पलोदुम्बरो वैश्ये दण्टपाहीतिधर्मत ॥२१॥
 शिरोललाटनामाश्रे नाह्यमन्नत्रियप्रिशाम् ।
 मुष्टिद्वादशातिनमेगलाद्दशहन्क(योः) (?) ॥२२॥
 पल्लव च त्वात (?) ब्रह्मचारी गृहस्थयोः ।
 पण्यवत्य(र)प्रनेप्रोक्ता चतुरशीति बाहुजे ॥२३॥
 पञ्चमप्रति वैश्यस्य मंत्र्येयमुपवीतके ।
 तेणेव रौखं त्रिने क्षत्रियम्याजिनंमृतम् ॥२४॥

अजंगव्यन्तु वैश्यस्य सर्वेषां शुभकृत्तथा ।
 विप्रस्यमेखलासौञ्जी मौर्वीभ्यान्द्वत्रियस्य च(स्तथा) ॥१८॥
 शणसूत्रा तु वैश्यस्य त्रिविधा मेखला मता ।
 प्रत्यक्षमलाभे चैव कुशाश्मत्तकवल्वजौ ॥१९॥
 प्रवराप्रंधिभेदाश्च संस्कृत्यं च त्रिभिस्तथा ।
 स्याद्भिरञ्जलिना (?) आत्मना पूर्येद्धनुः ॥२०॥
 आपोद्दिष्टेतिस्त्रुभिरभिपिच्य पुनः पुनः ।
 सूर्यस्योद्धेपणशिष्यं(?)तश्चक्षुर्मन्त्रं वज्जयेत् ॥२१॥
 शिष्यस्य हृदयालंभमत्रतेत्युदाहरेत् ।
 शिष्यस्य हस्तमादाय कोनामासीतिपृच्छति ॥२२॥
 स्वनामग्रहणेशिष्यः शर्माहम्भोद्विजोत्तमाः ।
 इन्द्र...त्राग्रण अग्निश्च भवत्तो शिष्यउक्तवान् ॥२३॥
 भूतेभ्यश्च प्रजापत्यं देवायत्वा तथैव च ।
 सवित्रेभ्यो अद्भ्यश्चैव ओषधीभ्योपि समुचरेत् ॥२४॥
 द्यावापृथिवीदेवेभ्यो विश्वेभ्यश्चतथैव च ।
 सर्वेभ्यस्त्वानुभूतेभ्यः परिददामिक्रमेण तु ॥२५॥
 अग्नेः प्रदक्षिणंकृत्वा उपविश्य यथाविधि ।
 आज्याहुतीन्ततोहुत्वा शिक्षांशिष्याय उक्तवान् ॥२६॥
 अथै (?) न...शास्त्रब्रह्मवर्चस्वीवीर्येणसंस्थितः ।
 आपोशानक्रियां कुर्यात्सूर्यसंयुक्तं न स्वपेत् ॥२७॥
 सत्यमेव हि वक्तव्यं सत्यसंधानमेव च ।
 आपोशान क्रियानित्यं शिष्यो वाढं प्रवाच्यताम् ॥२८॥

अथ मावित्रो मन्वाहुरग्रे मन्मन्मन्था ।

प्रत्यह्मुषोपरिदृश्य समीक्ष्य च गुरुं मदा ॥१६॥

आसीनं दक्षिणे वापि पन्मेचं म(?) उचरेत् ।

उपरिदृश्य तु तत्रैव गेन्द्राभिमुखो गुरु ॥१७॥

यन्मोहं च ममारभ्य वाग्ण्याभिमुखो(?) (स) शिष्यः ।

मयां च तृतीये प्रायं महात्मनि उचरेत् (?) ॥१८॥

मन्वत्सरे च पश्मासे चतुर्दि(विशा) (?) हेमे च ।

द्वादशाहे च षड्हे सप्तम्वे चापि दाम(प)मेत् ॥१९॥

गुरो गार्ध्याजानाञ्च पितृत्परिपालयेत् ।

गुरोर्गावः प्रजातव्या मुदुग्धा. वत्ससंयुता. ॥२०॥

गायत्री ब्राह्मणो दद्यान्त्रिष्टुभा क्षत्रियस्य च ।

वैश्याय जगती दद्याद् गायत्री त्रिष्टुबुच्यते ॥२१॥

त्रिपदा वापि सर्वेषां गायत्री परिकीर्तिता ।

येषां द्विजानां गायत्री कालातीते प्रमादत ॥२२॥

प्राजापत्यत्रयं कुर्यात्तनोपनयनं विधिः ।

मन्त्रविमर्शिधादानं पाणिनाम्नौ समूहम् ॥२३॥

ॐ अग्ने सुश्रव सोश्रवसमाहुर यथा त्वमग्ने ।

सुश्रव सुश्रवा अभि ण्यम्ना ॐ सुश्रव

सोश्रवसहुर यथान्वमग्ने देवानां यन्म्य निधिषा अग्नि

ण्यमहम्मनुष्याणां वदम्य निधिषोभूयाम ॐ स्वाहा ।

ॐ अग्नेरे समधि माहायै, वृत्ते ज्ञानदेहे यथा ।

त्वमग्ने ममिधा मन्त्रिण म ण्यमहमायुषा मेधया-

वर्षा प्रजया पशुभिर्वासावर्षसेन नमिन्वे (धो) ।
 जीव पुत्रो ममा चार्यो मेधाव्यः हमनान्यनि
 गकृष्ण्युर्गशम्यी तेजम्यी ब्रह्मवर्चस्य (स्य) न्नादो
 भूयास्त एं स्वाहा । द्वितीया तृतीया इत्येवमुपोष्य इति-
 वारिभिः ।

मुश्रया च पुनर्दयान्पूर्ववत्परिममूहनम् ।
 पर्युश्रोदकमादाय मुग्यं नन्मृज्य वै तथा ॥३७॥
 तन्नूपा अग्नेऽग्नि मन्त्रेण पाणिभ्यां च प्रतप्तेन च ।
 मेधास्मेदेवः सवितः मेधा देवी स्वस्वती ॥३८॥
 मेधास्मेऽश्विनो देवा वाधन्ता पुष्करत्रजो ।
 अंगानि च म आप्यायन्ताम वाक्प्राणश्चक्षुरेव च ॥३९॥
 श्रोत्रश्च यज्ञश्चैव बलमित्पर(?) उचरेत् ।
 ललाटे भस्मना दद्याद् ग्रीवा दक्षिणतः स्तथा ॥४०॥
 आयुषं च पटेन्मन्त्रं प्रतिमन्त्रं श्रियायुतम् ।
 दक्षिणेपात्रमादाय वामे हस्ते तथैव च ॥४१॥
 भिक्षाचर्यमतः कुर्याद्भवौ (?) ब्राह्मणः सदा ।
 भवत्पूर्वं ब्राह्मणस्तु भवन्मध्ये ब्रूयादुरुजः ॥४२॥
 भवदन्तस्तु वैश्यस्य भिक्षाचर्यं विधीयते ।
 दण्डाजिनोपवीतानिमेग्वलाश्चैव धारयेत् ॥४३॥
 ब्राह्मणेषु चरेद्द्रैक्ष्यमनिन्द्यं प्यात्मवृत्तये ।
 तदादौमातरं गच्छेद्भिक्षार्थं पुत्रकः सदा ॥४४॥

तेषु तेषु च गृह्णीयाद्ब्राह्मणो ब्रह्मचारिण ।
 गुरोर्भक्ष्य निवेदयित्वा (दित्वा) गुरोराक्षामनुपालयन् ॥४१॥
 गुरोराज्ञां सदा तिष्ठेद्ब्रुवन्नेव मन्त्रुयो (?) ।
 अरण्यात्समिधादाय तस्मिन्नग्नौ जुहोति च ॥४२॥
 वाच विमृजतेवाध शार्थी (शिष्य) तु नित्यश ।
 अक्षरलक्षणाशीम्यादण्डधारी च सवदा ॥४३॥
 अग्निपरिचरणं नित्यं गुरुशुश्रूषण तथा ।
 उपनीय गुरु शिष्य महाव्याहृतिपूर्वकम् ॥४४॥
 वेदमध्यापयेदेन शौचाचारांश्च शिक्षयेत् ।
 दिवा सन्ध्यामु कर्णस्थं ब्रह्ममूर उदङ्मुखम् ॥४५॥
 कुर्यान्मृत्रपुरीषे तु रात्रौ चेद्दक्षिणामुख ।
 गृहीतशिरसश्चोत्थायभृङ्गिरम्युद्धृतैर्जलैः ॥४६॥
 गन्धलेपक्षयकर शौचकुर्यादतन्द्रित ।
 अन्तर्धानु शुचौदेशे उपविष्ट उदङ्मुखम् ॥४७॥
 प्राग्वा ब्राह्मण तीर्थेन द्विभो नित्यमुपशृशेत् ।
 कनिष्ठादेशिन्यगुच्छमूलान्यग्र करस्य च ॥४८॥
 प्रजापतिपितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुभ्रमात् ।
 त्रि प्राश्यापो द्विरन्मृज्य स्वान्यद्वि समुपशृशेत् ॥४९॥
 अद्विस्तु प्रवृत्तिस्थाभिर्होनाभि पेनतुद्बुद्धे ।
 हत्वण्डतालुगाभिस्तु यथाकुर्य द्विपातय ॥५०॥
 शुद्धाग्नी चैव शुद्धश्च सृष्टसृष्ट्वाभि' मन्त्रितम्) न्ति हृत ।
 स्नानमभ्युद्धृतैर्मन्त्रैर्माजनप्राणसयम ॥५१॥

स्नानं मन्त्रै तथा संध्यां कुर्यात्पूर्ववदाचरेत् ।
 जपन्नासीत् सावित्रीं प्रत्यङ्ङातारकोदयात् ॥५६॥
 सन्ध्यांप्राक्प्रातरेवं हि तिष्ठन्नासूर्यदर्शनात् ।
 अग्निं(कार्यं)र्धं ततः कुर्यात्सन्ध्ययोरुभयो रपि ॥५७॥
 ततोऽभिवादेत्यृद्धानसावहमिति ब्रुवन् ।
 गुरुञ्चैवोपासीत् स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥५८॥
 आहूतश्चाप्यधीयीत् लब्धं वाऽस्मै निवेदयेत् ।
 हितं चास्य चरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥५९॥
 कृतज्ञोऽद्रोहि मेधावी शुचिः कल्याणसूचकाः ।
 अथवा धर्मतः साधुः शक्तः प्रज्ञानवित्तदा ॥६०॥
 दण्डाजिनोपवीतानि मेखलां चैव धारयेत् ।
 त्रा(द्विजातिपु) पु चरेत्भैक्ष्यमनिद्ये प्वात्मवृत्तये ॥६१॥
 कृताग्निकार्यो भुञ्जीत् वाग्यतो गुर्वनुज्ञया ।
 आपोशान क्रियापूर्वं सकृत्पात्रमहुत्सम्(विशोधयेत्) ॥६२॥
 ब्रह्मचर्ये स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममशनीयाच्छ्लाघ्ने व्रतमपीडयन् ॥६३॥
 मधुमांसजनोच्छिष्टमु(भु)क्तस्त्रीप्राणहिंसनम् ।
 भास्करालोकनाश्लीलपरिवादादि वज्जयेत् ॥६४॥
 स गुरुर्यः क्रियां कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय वदेद्वेदमाचार्यः स उदाहृतः ॥६५॥
 चत्वारिंशाष्टमधिकं पठेद्वेदं समाहितः ।
 यावद् वा ग्रहणं कुर्याद् ब्रह्मचर्यं समाचरेत् ॥६६॥

वेदारम्भावसाने च वेदाहुत्या च हृतने ।
प्रथिव्याम्रयभृगुदेन्तरिक्षवायवे यनुर्दिवे मूर्याय सामेप
दिव्यन्दर्बण एवच ।

वेदवेदद्वया हृत्य भूरादिश्चाष्टमा हृतीम् ।
ततो ब्राह्मण छन्दोभ्य प्राजापत्याश्च देवाशी जुहुयात्स-
ममाहुतिम् ॥

ध्याहृत्यायाश्शान्तुत्या अन्यमन्थेऽप्य विधि ।
असयमेन योऽधीते अनार्यं च (?) कदाचन ॥६७॥

ऋचैकासंयमस्वेन (येन) अधीतारयत्सपि ।
आमपात्रे यथान्यमं आपोमधुघृत पय ॥६८॥

न तिष्ठ पात्रेऽर्थात्तरसा तस्य भाजनम् ।
एव ह्यपात्रसयोगादधीतोऽपि विनश्यति ॥६९॥

पारदोषण वदोऽपि अपवित्रं (त्रो) भविष्यति ।
गायत्री सारमात्रोऽपि वर विप्रो (प्र) मुयन्त्रित ॥७०॥

नापण्डितश्चतुरर्धी मवाशी सर्वविप्रयी ।
आचारहीन न पुनन्ति यद् यत्प्रथ्वीता मह्यपद्भिर्भरद्भै
ते मृत्युकाऽपुत्र्य न्यजन्ति नीड शकुन्ता इव जातपक्षा ॥७१॥

अनध्याये तु योऽधीते छान्दम विमलं शुभम् ।
पट्टिरपमहम्नाग्नि रिष्ठाया जायते कृमि ॥७२॥

प्रतिवद्वद्वयं द्वांशाद्दानिपश्च च ।
मातुयश्मे जायन्ते द्वितीयं मौर्द्धाश्चन्धनात् ॥७३॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशः (विशां) स्तम्मादेते द्विजाः स्मृताः ।
 उपवीते तु संगृह्यवर्णविदुः गुरुमेव च ॥७४॥
 तावत्त्रिगुणितं सूत्रं (त्रं) पर्याप्तं तु पुनश्चिभिः ।
 ब्राह्मणे दक्षिणे हस्ते चतुरंगुलिरावृते ॥७५॥
 ब्रह्मपर्वतु विज्ञेयः सूत्रार्थमाहरेद्विजः ।
 एकेन प्रथितस्तन्तुद्विगुणस्त्रिगुणस्तथा ॥७६॥
 प्रवराप्रन्धिभेदश्च सूत्रे मेग्वलयोः सदा ।
 सूत्रं (त्रं) सलोमकं विशात्पुनः कृत्वाद्विलोमकम् ॥७७॥
 देवास्तत्र तु विन्यस्य ब्रह्मसूत्रं विधिः स्मृता ।
 पृष्ठदेशे च नाभिं च धृते (धारिते) य द्विन्दते कटिम् ॥७८॥
 तद्धार्यमुपवीतन्तु (?) अतिलम्बं नयोच्छ्रितम् ।
 ॐ काराग्निं नागसोमः पितरश्च प्रजापतिः ॥७९॥
 वायुरर्काष्ट्रं (कं) तत नवमः सर्वदेवताः ।
 अज्ञानेन तु विप्रस्य विना यज्ञोपवीतिना ॥८०॥
 कृत्वा सूत्रपुरीषं च शुद्धिर्यातां निबोधत ।
 एकरात्रं चरेन्मूत्रं पुरीषेण दिनद्वयम् ॥८१॥
 स्त्रियन्विना अकामे वा द्विजो वा ब्रह्मचारणः ।
 स्पष्टे स्वप्नाश्रवे शुक्रं शुद्धिस्तस्य वदाम्यहम् ॥८२॥
 स्नात्वा तु सूर्यमर्षिष्य (त्वा) त्रिपुनश्च ऋचम्पठेत् ।
 पुनन्तुमे जपेन्मन्त्रं अकामे श्राव शुद्धयति ॥८३॥
 अवकीर्णां भवेद्धृत्वा ब्रह्मचारी स योपिताम् ।
 गर्हभम्पशुमालभ्य नैऋत्यां स विशुद्धयति ॥८४॥

ब्रह्मचारी गिरं गत्वाऽनर्कीर्णो भवेत् स ।
 गर्दभं पशुमालम्ब्य जेर्षेयं चतुष्पथं ॥८१॥
 अग्निं स्थाप्य विधानेन नैऋत्या देवतां यजेत् ।
 का(ला)य कामराज(येभ्य) इच निऋतेभ्यस्त्रयं च ॥८६॥
 रक्षोभ्यो देवनाभ्यश्च स्वाहान्ते जुहुयात्तदा ।
 गुर्वाचार्याद्विजाश्चैव परिघ्राप्य यथाविधि ॥८७॥
 पात्राय संममादाय भैक्ष्यं मद्गर्भं चरेत् ।
 तेभ्यो लघुषु भैक्ष्येषु वर्तयत्येककालिकम् ॥८८॥
 उपस्थयत्रिषवणाम् देन स विशुद्धति ।
 गगाया च नतो गत्या गायत्रीं चायुनं जपेत् ॥८९॥
 ब्रह्मचारी तत शुद्धौ वेदपाठी भवेत्पुनः ।
 यावद् ग्रहणं वदस्यतावद् ब्रह्मचर्यं (?) चरेत् ॥९०॥
 गुग्गुक्षूपमे नित्यं गुग्गुप्रतपरायणम् ।
 गुरुभक्तिसमायुक्तं गुग्गुवाक्यमनुस्मरन् ॥९१॥
 प्रतपयन्ममायुक्तं स्नातकत्वं भवेत्सुकृत् ।
 विद्यां जतो जतो विद्यां स्नातकास्त्रयं कीर्तिता ॥९२॥
 अन्नमाप्य (२) वदो यस्य समाप्य तु व्रतं तथा ।
 जतन्नातकं कथ्यन्ते (उच्यते) व्रतार्थो मोऽपि+उच्यते ॥९३॥
 असमाप्य (प्य) व्रतं यम्य समाप्य (३) वेदपाठनम् ।
 विद्यां स्नातकं मोक्षयो विद्यार्थी प्रोच्यते वुधै ॥९४॥
 जत उच्योर्भौ समाप्य उभयो स्नातक उच्यते ।
 आयोऽशास्त्रद्वारिशात्चतुर्विंशत् वत्सरान् ॥९५॥

ब्रह्मक्षत्रविशां काल औपनायनिकःपरः ।
 अत ऊर्ध्वं पतन्त्येते सर्वधर्मवहिष्कृताः ॥६६॥
 सावित्रीपतिता व्राताः सर्वस्तोमादृतेः क्रतोः ।
 साम्य (?) न प्रदातव्या पतिता परिकीर्तिताः ॥६७॥
 येषां द्विजानां गायत्री कालातीते (ता)प्रमादतः ।
 प्राजापत्यं ततः कुर्यात्तत उपनयनं स्मृतम् ॥६८॥
 मीने रवौ हरेर्जीवि नष्टे शुक्रवृहस्पती ।
 व्रतोपनयनं चरेत् अवले चन्द्रभास्करे ॥६९॥
 विद्यावन्तं यशस्वन्तं अग्निवां(?)विदुषः प्रियः ।
 व्रतोपनयनं चैत्रे अवले चन्द्रभास्करे ॥१००॥
 रोमाद्ये(?) च फाल्गुनेवापि चैत्रे वैशाख एव च ।
 अभ्रच्छाया न कर्त्तव्यं यदि गर्जति तद्दिने ॥१०१॥
 पौषादि चत्वारो (तुरो) मासास्तत्र वृष्टिरकां(?)जलम् ।
 व्रतादिकं न कर्त्तव्यं यदि गर्जति (च्छाति) तद्दिने ॥१०२॥
 हस्तत्रयेपुरेवत्यां मृगे पुष्यपुनर्वसौ ।
 श्रवणाश्विधनिष्ठायां व्रतं विरमेत् शुभे ॥१०३॥
 पञ्चमी च तथा षष्ठी दशम्येकादशी तथा ।
 द्वितीया द्वादशी बुद्धां(विद्धां,शुक्रेज(?)च रवे व्रतम् ॥१०४॥
 शाखाधिपे बलोपेते उपनीतक्रिया हि तु ।
 सर्वेषां वा गुरौ चन्द्रे सूर्ये च बलशालिनि ॥१०५॥
 गुरुशुक्र कुजे बुद्धे ऋग्यजुः सामाथर्वणः ।
 शाखाधिपञ्च विज्ञेयमुपवीते बलं हि तु ॥१०६॥

मम्पूर्णं व्रतवर्षं च ह्यधीते च तत्रैव च ।

गुण्या चा(भ्य) नुज्जानं स्नानं कुर्यान्नत परम् ॥१०५॥

गुरो पादोपसृष्ट्य कुजाम्भरणं सम्भित ।

बह्वेश्रोत्तरत कुशानाम्नीर्यं ब्रह्मधारीमुपदेशयेत् ॥१०८॥

अष्टानामुदकुम्भानां पुनः (स्थापनं) स्थापयेत्प्रमात् ।

येष्वधरममग्निश्च(?) आदायाभिमन्त्रयेत् ॥१०९॥

ततोऽभिपचनकुर्यान्मन्त्रविष्णुं षडक्षं पृथक् ।

योरेवनेन मन्त्रेण आपोद्दिष्टान्तर्धैव च ॥११०॥

यो व शिष्यतमोरमन्त्रमा अरगमामत्र ।

एकीकृत्य परिभि (त) म्पूणी येअरन्तभिर्मन्त्रयेत् ॥१११॥

ततोऽभिपचनं कुर्यादभिषिच्य पुनस्त्रिभि ।

तूष्णीमभिषिच्य (चाय) नमस्तुयाद्गुरोरपि ॥११२॥

उदुत्तमेतिमन्त्रेण उन्मुख्येन्मेघदला तदा ।

निशयदण्डमग्रं तु वासोऽन्वन्परिधापयेत् ॥११३॥

आदित्यमुपनिष्ठत् इगन्नाजश्च (?) मन्त्रम् ।

उत्थाय च पुनः स्नात्वाहपन्नासिदयो स्नथा ॥११४॥

मुग्धेचापगृह्णात (तु) प्राणापानौ च तर्पयेत् ।

चतुर्ध्वं तस्ययश्चैव धोतमेतार्ययन्तथा ॥११५॥

पितरं शुन्धश्च कुर्यात्पाण्योरवनेजनम् ।

स्मर्त्त(भ्मान्, मन्त्रं) नतादद्यात् द्वितीयं परिधापयेत् ॥११६॥

नभिष्णाभिषिच्यदक्षैव (?) तत्सुचम्भाहमेव च ।

अहनं वासा धोतं वा मन्त्रं परिधापयेत् ॥११७॥

परिस्पैतिमंत्रेण यशसामास्तथैव च ।

सुमनसः प्रतिगृण्हीयाद्यशसा च भगेन च ॥११८॥

अथाव वन्धीते यद्यशोप्सरसा मिन्दश्चकारविपुलं पृथुं
तेन संग्रथिताः सुमनस आववन्वामि ।

उष्णीषेण शिरोवेष्टय (वेष्टयित्वा) युवा सुवासाश्च मंत्रवित्
अलङ्कार(श्च) श्वैध (विविधैः) भूयोऽलङ्करणन्तथा ।

भूयासः कर्णवेष्टं तु अक्ष्णोर्जनं ततः परं ॥११९॥

वृ...सिकनीनस्य(?) अक्ष्णोऽजनं विधीयते ।

रोचिष्णुरसीत्यात्मानं आदर्शं प्रेक्षणन्तथा ॥१२०॥

वृह...तेच्छदिरसिकन्नं (?) प्रतिगृह्वै ततः ।

पाप्मनोमामत्तद्धिं हि पादौ युग्मोपधाप्येत् ॥१२१॥

उपानहौ परिधाप्येवयुगपद्युगपत्तथा ।

वैणवंदण्डमादत्ते विश्वाभ्यो मति (मिति) मन्त्रवत् ॥१२२॥

दत्तप्रक्षालनादीनां छत्रोपानहमेव च ।

पूर्वाणि च जपेन्मन्त्रं परिधाप्य पुनः पुनः ॥१२३॥

स्नातस्य...भोत्युत्तेत्यकुयोनिः(?) पितामहः ।

कामेतरेण गन्तव्यं नृत्यगीतं विवर्जयेत् ॥१२४॥

शूद्रश्च...रायश्च (?) सदासंगति वर्जयेत् ।

वादित्राणि न कुर्वीत पटहादितथैव च ॥१२५॥

न गायेत्कामगीतानि वैष्णवं गीतमाचरेत् ।

रात्रौ न गम्यते क्षमक्षेमेनैव गम्यते ॥१२६॥

न धावेदुदपानार्थं द्रु (गु) न कर्मणि वर्जयेत् ।
 परस्त्रीगमने वर्ज्यमुदयावेक्षणं (तथा) वर्जयेत् ॥१२७॥
 वृद्धागोहणवर्ज्यञ्च फलप्रचयनन्तथा ।
 मन्थिसर्पेऽपवर्ज्यन्तु नम्रं भ्रानं विवर्जयेत् ॥१२८॥
 ऋतुमग्नौपितालापं तथा निष्टुरभाषणम् ।
 अश्लीलवदनं चैव न कुर्वीत कदाचन ॥१२९॥
 उड्यास्तमने मध्ये नावलोक्यते रविम् ।
 स्नात्वा भिक्षा प्रगन्तव्यं वाच्यत. स्नानमाचरेत् ॥१३०॥
 वर्षत्येव न गन्तव्यं गन्तव्यं मन्त्रवज्रपेत् ।
 अयम्मे वयस पाप्मामपहननं अनेन मंत्रेण प्रजेत् ॥१३१॥
 अप्स्वात्मानं नावेक्ष्येत कन्यादूषी च नो भवेत् ।
 विषु (वि) रित्रया न गच्छेत् प्रसूताकुचवर्जिता(?) ॥१३२॥
 प्रत्युपोपिताश्चैव तथा पिष्टं च नो हसेत् (?) ।
 पणमासानि ममतीनानि गर्भे सहितयोपिता ॥१३३॥
 मा स्त्रीगर्भिणी प्रोक्ता न रमेत कदाचन ।
 परं वन्ध्या न गन्तव्या त्यजेद्वन्ध्या परस्त्रिय ॥१३४॥
 ज्ञानेनैव तु वक्तव्यं सकुलं न कुलं तथा ।
 भगाल(?) च कपालञ्च प्रसिद्धौ वाच्यता(म)पि ॥१३५॥
 आगण्डलधनुश्चैव न निरीक्षेत कदाचन ।
 सौरभी च परस्मै च चोपमाना न वाच्यताम् ॥१३६॥
 तिष्ठन्मनो न कुर्वीत तथा मूशपुरीषयोः ।
 स्वयं शीर्षेण वाष्टेन गुदद्वारं प्रमृश्यताम् ॥१३७॥

दृढवतो (७) वधत्रस्यात्सर्वेषां मित्रभि ।
 तिस्रो रात्रिब्रतं कुर्यादमांसाशीर्भवेत्सदा ॥१३८॥
 न भवेत्स्वाभृन्मयपायी मद्यपा इति वज्जयेत् ।
 न स्नात्वा नैवपीत्वा तु सूर्यतप्त्रेण वारिणा ॥१३९॥
 ऋतुस्नाता स्त्रियाः श्चैव सुरापी शूद्र(एव)व च ।
 काकम्य च शुनश्चैव स्पर्शवादं विवर्जयेत् ॥१४०॥
 परचिन्ता न(च)कर्त्तव्या आत्मचिन्ता तु नित्यशः ।
 अतीतं नैव शोच्येत न तु चिन्त्यमनागतम् ॥१४१॥
 वर्तमानेन वर्त्तंत (र्त्तितव्ये) धर्मवृद्धिं समाचरेत् ।
 श्रुति स्मृतिरतो नित्यं दानाध्ययनतत्परः ॥१४२॥
 पितृमातृगुरुर्विप्रनस्त्रीभूतं भवेत्सदा ।
 मिथ्याव्रतं न कर्त्तव्यं मिथ्यादीक्षां विवर्जयेत् ॥१४३॥
 समाप्त्रे ब्रह्मचर्ये च वेदेऽधीते तथैव च ।
 उपयेमे ततः कन्यां त्रा(ह्य)लक्षण संयुताम् ॥१४४॥
 अतो विवाहयेत्कन्यां पितृमातृसमुद्भवाम् ।
 सुशीलां गुणवतीञ्चैव दक्षां वा मितभापिणीम् ॥१४५॥
 पितृस्वसा च भगिनी भागिनेयी दुहितापत्तिः ।
 एवं मातृपु विज्ञेया वान्धवाः परिकीर्त्तिताः ॥१४६॥
 सप्तमी पितृतोज्ञेया पञ्चमी मातृतः परम् ।
 पितृमातृस्वन्न्यूनां दारकर्मणि वज्जयेत् ॥१४७॥
 पितुः पितृश्वसुः पुत्राः पितृमातृश्वसुः सुताः ।
 पितुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृवान्धवाः ॥१४८॥

मानु पितृशत्रुसु पुत्रा मानुमानुशत्रुसु सुता ।
 मानुमानुलपुत्राश्च वित्रेया मानुवान्धवा ॥१५६॥
 यस्मिन्देशेषु ये विप्र्रा यान् (तो) यत्रैव सृत्तिका ।
 तेनैव ते पाळनीया न ते हृष्या कदाचन ॥१५७॥
 कुलोनम्फीता मुचाख्याता वृद्धशानिममुद्भवान् ।
 त्रीणि यम्य प्रलम्बन्ति ललाप्सुद्धरं कटिम् ॥१५८॥
 कुलक्षयिणी मया रक्षन्मणि यज्जनेन् ।
 यथा पुत्री पत्रारम्भ तथापुत्र) निरीरन्ति ततो वर ॥१५९॥
 मन्मरीच्यो निशरण दशदोषविचर्जित ।
 अधम किल्विषो कुष्ठो पतित क्लीब एवच ॥१६०॥
 तत्र(अलक्ष्मी) इव मायासो रागान्धो मूर्खोऽपि य ।
 अपस्मारी कुलोच्छ्रित कन्यादानेषु यज्जनेन् ॥१६१॥
 कन्या दानु पिता योग्य अभाव मानुसा (तर) तथा ।
 धानर सृततो दद्याद् गोत्रिण्यु तत्र परम् ॥१६२॥
 तथा आपयताकन्या न योज्या दाररक्ष्मणि ।
 लम्बादरी लम्बशिवा(री)सं तथाचैव कटंजरीम् ॥१६३॥
 त्रिणि लोम्ना च निर्गोम्नामतिगौरा च पाण्डुरम् ।
 देववृत्रनशोनाम्नी तथा नरत्रनामिष्ठाम् ॥१६४॥
 न श्मश्रुत्य जनमन अगुष्ठान् (?) श्रेर हरा ।
 हाम्य च वृषगङ्गाशोच(?)दोषारच षोडश ॥१६५॥
 यथा (वाचा) *नी (ना) मनोदना वृत्रशोचमगला ।
 इन्धवाच तथा पाणि शृंगीती प्रमथान्विती ॥१६६॥

अग्निं परिगताच्चैवपुनर्भू सप्तधा मता ।
 सर्वासान्तु कुमारीणां गौरी शस्ता प्रयत्नतः ॥१६०॥
 तामुद्वहेद् भेद सूर्यः(?)पितृणां वाञ्छितः सुतः ।
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी ॥१६१॥
 दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ।
 दशाब्दां कन्यकातीतां न वराय प्रयच्छति ॥१६२॥
 मासि मासि रजस्तस्य पिता पिवति शोणितम् ।
 दत्त्वैकस्मिन्गृहेकन्यामन्यस्मै तु प्रयच्छति ॥१६३॥
 स्व(तत्)कुलं नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ।
 परदत्तां प्रदुष्टां वा (त्वथ वा)द्व्यङ्गना हताम् ॥१६४॥
 रोहिणीं दण्डनीयस्य द्योनारव्याय युयच्छति(?) (प्रयच्छति) ।
 बलादुपहृतां कन्यां कोवा कस्मै प्रयच्छति ॥१६५॥
 अप्रमाणस्तु (णातु) सा ज्ञेया वरमन्यम्प्रदापयेत् ।
 छलेनापहृता कन्या चोरैर्यदि विवाहिता ॥१६६॥
 अन्यस्मै विधिवद्देया यथाकन्या तथैव सा ।
 नोच्यते चवयिः(चपतिः)सद्भिःश्छलेनापि विवाहिता ॥१६७॥
 पितृदत्तातुयाकन्या पाणिग्राहणिकोच्यते ।
 विवाहोऽष्टविधः प्रोक्तो ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥१६८॥
 ब्राह्मो दैवस्तथाचार्पः प्राजापत्यस्तथापरः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥१६९॥
 आहूयालङ्कृतांदद्याद्विवाहो ब्राह्म उच्यते ।
 तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥१७०॥

यज्ञस्य ऋत्विज कन्यायोऽङ्गदृश्य प्रदाम्यति ।
 सदैव तु भवद्वैवो पुनात्युभयतो नर ॥१७१॥
 गृहीत्वा गौद्वय कन्यां आर्षद्वय परिशीर्त्तिन ।
 विवाह पुण्यमन्त्र पुनात्युभयतो दश ॥१७२॥
 इत्यथिने ममभ्यर्च्य प्रयच्छेत् सहाग्निकाम् ।
 प्राजापत्य सविज्ञय पुनाति मन्त्रचोमयो ॥१७३॥
 नाथेनन्द्रविशातानाद्विवाहआसुरी मत ।
 राक्षसो युद्धइणात्पैशाच कन्यकाद्वलान् ॥१७४॥
 गान्धवादि विवाहेषु पुनर्वैवाहिको द्विव ।
 चत्वारः प्रथम शन्ता विवाहा निप्रजादिषु ॥१७५॥
 क्षत्रियस्य द्वयञ्चैव शन्तो गान्धर्वराक्षसौ ।
 ययोरेवसमयन्त्रियो इचैव समकुटुम् ॥१७६॥
 गान्धर्वन्तु स विज्ञेयो विवाह क्षत्रियोमत ।
 आसुरो गदितमत्र विम्ब्राणामुभात्रपि (१) ॥१७७॥
 पैशाचश्चाष्टम सर्वे न कर्तव्योऽथमो यत ।
 पैत्म(दृ)दत्ता पराप्रह्ला परिवर्त्तनं करोति य ॥१७८॥
 तेषान्तु नरक धारे पितृणा सहितान्तथा ।
 इत्या (त्ता) येन विवाहेषु आत्मीया च परामुता ॥१७९॥
 आत्मा विवाहिताय(ते)न भागिनेय(श्चतत्सुन)भगिनी य ।
 च्छेत्तेन ज्येष्ठया कार्यं नृनार्यो पाणिपीडनम् ॥१८०॥
 तयोरेकान्तर ज्येष्ठ ज्येष्ठ न च विदु षते ।
 हिते गुरौ घने सूर्ये नष्टे शुद्धवृहस्पती ॥१८१॥

विवाहादौ न कर्त्तव्यं कुर्याद्वैकुण्ठपौष्टिकम् ।
 संसज्जने प्राशने च नारायणवलिः क्रियाः ॥१८२॥
 वैष्णवोद्यापनञ्चैव सीमन्तं कारयेच्छिशोः (शिशुम्) ।
 द्वादशेचाष्टमे वर्षे देवाचार्यौ चतुर्थके ॥१८३॥
 सपूज्ये वा अपूज्ये वा हितं प्राणनाशनम् ।
 पिता रक्षति कौमारे भर्त्ता रक्षति यौवने ॥१८४॥
 वृद्धत्वे पुत्रगोत्री वा न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ।
 कुविवाहैः क्रियालोपैः वेदानध्ययनेन च ॥१८५॥
 कुलान्यकुलतां यान्ति संतानञ्चैव शूद्रताम् ।
 तत्रादौ मधुपर्कस्य विधिं ब्रह्मण्य नोदिता ॥१८६॥
 अर्चयामि भवान्साधुः साधुवाच्यैर्ष्वयः परम् ।
 विष्टरग्रहणं चैव त्रिरुक्तमपिमान्वयम् (?) ॥१८७॥
 कुशपञ्चाशको ब्रह्मा तदर्धं विष्टरं स्मृतम् ।
 तदर्धमासनं प्रोक्तं तदर्धमर्घ्यं विन्यसेत् ॥१८८॥
 पाद्यं सुखोपविष्टश्च पादार्यमुपकल्पयेत् ।
 दक्षिणं चरणं क्षालयविराजोदोहोऽसि मंत्रतः ॥१८९॥
 योगीस्थ इदं श्रुत्वा पुनरुचुस्ततोद्विजाः ।
 पाद्यं चैव विराजश्च तथाऽर्घ्यं विधिना विभो ॥१९०॥
 मधुपर्कं विधानं च ये मंत्रा याश्च ओपधीः ।
 काश्चघेनुर्विराजश्च विराजः कथमुच्यते ॥१९१॥
 गायत्र्या गृहीयाह्लाजाः गन्धद्वारेतिकुंकुमम् ।
 पुष्पं पुष्पवती चैव प्रतद्विष्णुस्तुतण्डुलान् ॥१९२॥

या ओषधी सर्पैःपधी मयवच विनिश्चिपेत् ।
 धर्मो धेनुर्द्विजोयत्न कन्य (?) दुग्धन दुह्यताम् ॥१६३॥
 धेनुमन्मय विरानदच तद्विराज मवल्फुत्तम् ।
 आश्वीर कुशाप्राणि दधि च तिल तण्डुलम् ॥१६४॥
 यव मिद्वार्थकाश्चैव अर्घ्यो (र्घ्य) मष्टागमुच्यते ।
 पात्र पश्चिमदिग्भागे दधि(?)चाप्यायेत्यापनिश्चिपेत् ॥१६५॥
 पय पृथिव्या तु पय श्वीर दधिपत श्रिपेत् ।
 कुश उत्तरतो ब्राह्मो देवस्यत्योक्तवानि च ॥१६६॥
 पात्रण पूर्वदक्षैव दधिक्राञ्जनि मन्त्रवत् ।
 तिलोऽग्नि पितृदेवतां पात्रवाय यतोतत्वा (न्यसेत्) ॥१६७॥
 आममन्नपतेश्चैव ईशाने तण्डुलान्श्रिपेत् ।
 मानमोक्तनि मयण+आग्नेय्या सर्पपान्तया ॥१६८॥
 ययोऽभियवाश्चैव नैर्कृत्यते च क्षपेद्दधनि ।
 आपम्यश्चैवपुष्पाभि अर्घ्यं गृहीत्वानि वै तत ॥१६९॥
 मन्त्राकामेति मयणार्थपात्र ममाहरेत् ।
 निनयनर्भिमयत अर्घ्या(?)अम्माह वयन् ॥१७०॥
 तन्त्रं शिरसा बुयात्रमम्कारविधानत ।
 पश्चिमाव कर्गो (रयो) श्वैव चरणोर्ध्वं विनिश्चिपेत् ॥१७१॥
 काम्यपात्र ममायुन दधिमयूतैर्पुनम् ।
 मयवक्क मयिजय भिमयन्या प्रतीश्वणी ॥१७२॥
 पलमक यून प्राय द्विपड दधि -च्यते ।
 पलकन्तु मयर्चैव अर्घ्योर्ध्वं कास्यसन्धिनम् ॥१७३॥

देशस्यत्वेति गुण्हीयात्सञ्चेषाणो निधापयेत् ।
 दक्षिणम्यानामिकायाभि प्रयूतिश्वमंत्रवित् ॥२०४॥
 तमः श्वाद्याम्यायां नाशने धत्त आविद्धतः ।
 तत्तं निष्क्रममाणन्तु मंत्रोऽयं परिकीर्तितः ॥२०५॥
 अनामिकांगुष्ठाधो गौरिर्त्रिर्त्रिरीक्ष्यवति(च) तथा ।
 मधुपर्कं ततः कुर्यात्त्रिः प्राश्यातिविधानतः ॥२०६॥
 यन्मधुनेति मंत्रेण मधुमतीर्वा ऋचंप्रति ।
 ऋचं मधुमती प्राश्यात् ऋत्विजो यत्रकर्मणि ॥२०७॥
 प्राशयेन प्रधन्वेन यन्मनोदद्यावाह्यकः (?) ।
 उच्छिष्टन्तु ततोदद्यात्पुत्रान्ते वासिनामपि ॥२०८॥
 शिष्याय ऋत्विजोदद्यु पुत्रेनृपप्रियैः(पुत्राय च पितातथा) ।
 आसीनाद्यः द्देक्षोरिः(?)स्नातकश्चात्तरंदिशि ॥२०९॥
 वरं प्राशयते भवं सर्वं वा पूर्वं निक्षिपेत् ।
 उच्छिष्टमपि कर्त्तव्यं पाणी संमृशते ततः ॥२१०॥
 वाङ्मआस्येनसोश्चक्षुकर्णाधोश्रोत्रमेव च ।
 वाहोर्भवेत्वमूर्ध्वं ॐ जोरिव्यानिमेतथा ॥२११॥
 अंगानि च तन्श्चैव तन्वामे सहमेव च ।
 आचान्तः शासमादायशासं शासन उच्यते ॥२१२॥
 तदर्थंतुगवालम्भं गौरितित्रिः प्रहार्थताम् ।
 गावोऽपिशाम्नं प्रोक्तं गावश्चत्रिभिर्वाच्यताम् ॥२१३॥
 माता चैव तु रुद्राणां वसूनां दुहिता तथा ।
 आदित्यानां स्वसा चैवत्यभिस्थामृतमेव च ॥२१४॥

हिरण्यवर्णविकेर्णः (?) सत्वामन्मसां करोत् ।
 असावितितमगणहातु अथैने च समीक्षयेत् ॥२२४॥
 उभावपि समालोप्य मन्त्रवञ्चक्षुमेलकम् ।
 अब्बोखक्षुरपधिः मंत्रं जप्त्वा समादिशेत् ॥२२५॥
 द्विजोदधिसमालोप्य वाणं गृहातिवाहुजः ।
 वैश्येप्रतोदमादायहस्तौशूद्रस्यमेलकः ॥२२६॥
 ततोदभंगृहीत्वादग्नेदक्षिणतःस्थितः ।
 अग्नेः प्रदक्षिणं कृत्वा तजेनीवा(वी) कटाविशेत्(?) ॥२२७॥
 अन्वारब्धौ तथाधारौ आज्यभागौ तथैव च ।
 महाव्याहृतयश्चैव पंचवानुकणन्तथा ॥२२८॥
 जात्रयमृद्वादशाहुत्वा वितीनां च त्रयोदश ।
 अच्छादशाग्निभूतानां पश्चानामग्निरैतुकाः ॥२२९॥
 लाजाहुतीदशप्रोक्ताः प्राजापत्यमतः परम् ।
 वामे पत्नीसमादाय त्रिधाभिमुखं ब्रजेत् ॥२३०॥
 सप्तकूटानिधान्यानि मन्त्रंजप्त्वाव(च) रोहणम् ।
 एकामपेट्टे ऊर्ज्जेत्रीणिरायस्पोपाय एव च ॥२३१॥
 मयोमवायचत्वारिपशुभ्यः पञ्चमुच्चरेत् ।
 षड्भृत्तुभ्यः सखः सप्तसामामनुव्रता भव ॥२३२॥
 निष्क्रम्यकल्पितं कुम्भं उदकेनाभिपेचनम् ।
 आपः शिवेतिमन्त्रेण आपोहिष्ठातथैव च ॥२३३॥
 तथासूर्यमुदीक्ष्यै व तच्चक्षुर्मंत्रं चिवर्ज्जयेत् ।
 दक्षिणांसेनमालभ्यममव्रतेन्युदाहरेत् ॥२३४॥

सुमंगलीरिथं वधूरिमा समेतपश्यता ।
 सौभाग्यमस्यैदत्त्वा वृद्धास्त्री विरमेत्तत ॥२३६॥
 तोन्दृष्टपुष्पोम्मथ्य(?) अर्केनादाय वैतत ।
 अनुगुप्तं तदागारं प्राच्योनोदीच्यमेव च ॥२३६॥
 हृदोत्सने समादाय अनद्धो च(?) रोहिते ।
 अप्रिश्यतु तत्रैव मपत्रीकामभीष्टत ॥२३७॥
 इहगावो निषीदन्तु मत्रोऽथं समुदीरयेत् ।
 पूषान्ते श्रिष्टकृदीज्ये मामध्वजं शुभोच्यते ॥२३८॥
 वरदानं तत प्राक्तं ध्रुवदर्शनमेव च ।
 प्राशनमाज्जनं दानं विवाहाय जुहोम्यत ॥२३९॥
 कर्मान्ते च प्रदानव्या आहुतीनां चतुर्दश ।
 आचार्यं सर्वकर्मसु आत्मनः श्रेयमिच्छति ॥२४०॥
 आचतुर्थे तु सम्पूर्णं विवाहादौ तथैव च ।
 भू शुद्धिं प्रथमकुर्यात्कुशत्रयसमृद्धनम् ॥२४१॥
 अगुष्ठानामिकाभ्यां च गृहीत्वा तु कुशत्रयम् ।
 दक्षिणवोत्तरं कुर्यात्परि समूहविधोऽधिक्यते, च्यते ॥२४२॥
 गोमयेन नतो लिप्य तिस्रो लिप्य (गित्वा) विधानत ।
 तज्जन्यगुणयोगेन उद्धृत्योद्धृत्य सखित ॥२४३॥
 उदकेनाभिमन्त्र्याथाग्न्याधानं तत परम् ।
 मत्रनिद् ब्रह्ममस्थाप्याग्निर्दक्षिणतः सदा ॥२४४॥
 निरस्तं परावसे महामधावसौ सदने नीदामीत्युप विशेष ।
 तत्र ब्रह्मोपवसानं अग्नेरुत्तरतः स्थाप्य प्रणीतासनं वाग्यत ॥

द्वयुनर्विश्रामसंस्थाप्य(?)प्रणीतापात्र दारुजम् ।
 आत्मासनं ततोदद्यात्प्रणीताकरसंस्थिता ॥२४६॥
 तत उदकं समादाय गायत्र्या चाभिमंत्रितम् ।
 प्रणीता पूर्णं तत्रदर्भैराच्छादयेत्ततः ॥२४७॥
 विश्रामासनं संस्थाप्य प्रणीतालम्भनं ततः ।
 ब्रह्मणोमुखमालोक्य निधायोत्तर एव च ॥२४८॥
 वाग्यतः परिस्तीर्य्य प्रवलादेशतः कुशाः ।
 हव्यवाहनवस्त्रोऽयं त्रिवाचश्च चतुर्द्विशम् ॥२४९॥
 वस्त्रहीनेन यः कुर्याज्जातवेदास्तनूनपात ।
 विपरीत(?)फलन्तस्य आष्टं तत्रवै ध्रुवम् ॥२५०॥
 पात्राणासादनं(?)तत्र आदौदर्भत्रयन्तथा ।
 द्विदर्भं प्रोक्षणीपात्रं आज्यस्थाली ततः परम् ॥२५१॥
 चरुस्थालीं ततः स्थाप्यसंमा पात्रन्तु वर्जयेत् ।
 सव्येनोदक संस्पर्शः प्रणवोच्चारतत्परः ॥२५२॥
 अग्रे कुशपञ्च उपयमनकुशाः सप्तादेशात्समिधस्त्रिभिः ।
 ग्वादिरेणम्भ्रुवः स्थाप्य स आज्यं स्थाप्य विधानतः ॥
 तण्डुलावैश्वदेवान्नं पूर्णपात्रन्तु विन्यसेत् ।
 अवमुष्टि भवेत्किञ्चिदष्टौ च पुष्कलः ॥२५३॥
 पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं विधीयते ।
 तत्र त्रीन् कुशानास्तीर्थेक देशोद्धं कुशद्वयम् ॥२५४॥
 अथाद्धौधद्वयं कुर्यास्त्रीणि त्रय कृतोऽच्छिनत् ।
 कुशौ कुशावच्छिन्नन्ति द्वे कुर्यात्तु पवित्रकम् ॥२५५॥

वरो दास्यति पूर्वेण प्रणीयोत्तरवन्दिना ।
 अग्निराज्यन्तरं कुर्यात्स्थापयेच्चोत्तरे दिशि ॥२६७॥
 प्रणीतापश्चिमेन्यस्य आज्यवन्दि तथान्तरे ।
 उत्तरेचाप्य संस्थाप्य आज्यमुत्पवनन्ततः ॥२६८॥
 आलिखेत् पवित्रं च प्रोक्ष्योत्प (प्युत्पवनं) वनंविधिः ।
 आज्यावेक्षणं संस्कुर्यादपद्रव्यनिरासनम् ॥२६९॥
 उपयमनकुशानादाय दक्षिणं कटि विन्यसेत् ।
 उत्तिष्ठसमिधंक्षिप्य एपाते अग्रे समित् ॥२७०॥
 प्रणीताकुशमादाय यद्यात्राह्मणे (?) चेततः ।
 अन्वारम्भन्ततः कुर्यादाचार्यः ब्रह्म वाग्यतः ॥२७१॥
 प्रोक्ष्योदकसम्प्रोक्ष्य स्रुचहोमं समाचरेत् ।
 द्रुहिणेन इदं प्रोक्तं अग्निस्थापनकं विधिः ॥२७२॥
 प्राजापत्योत्तरेन्द्राग्नेर्दक्षिणेन्द्रीश मिन्त्री (द्र) च ।
 आग्नेवेऽग्निमुखी दद्यादीशाने सोमचक्षुषी ॥२७३॥
 अग्निं स्थाप्यविधानेन दशाङ्गाग्निकलायुतम् ।
 धूम्राचनीलवर्णा च कपिला विस्फुलिगिनी ॥२७४॥
 ज्वाला हविष्मती चैव कव्यवाहव्यवाहिनी ।
 रौद्री संहारिणी चैव वैश्वानरकला दश ॥२७५॥
 विवाहे च तथा क्षौरे चतुर्थादीक्षणे शुभे ।
 गृहयोगे शुभे कर्मणि दशांगं वन्दि विन्यसेत् ॥२७६॥
 कव्यवाट् पूर्व विन्यस्य हव्यवाट् दक्षिणेन्यसेत् ।
 ज्वाला च पश्चिमे न्यस्य अर्घिष्मां उत्तरे तथा ॥२७७॥

पङ्कलामूर्त्रिं वित्यम्यदद्यादाज्याहुती स्तत ।
 पूरां दद्याद्वाधारौ आज्यभागो तयोत्तरे ॥२७८॥
 अप्रोक्षायाप्रायश्चित्ते सूर्यश्चन्द्रस्तथैव च ।
 गन्धर्वं प्रायश्चित्ते तु पतिनी प्रजात्री स्तथा ॥२७९॥
 पशुत्री च गृहप्री च यशोग्री च क्रमेण तु ।
 प्राणापत्ये स्विष्टशृदे श्वालीपाकं जुहोति च ॥२८०॥
 व्याहृतिश्चतस्रं आज्ये हुत्वापश्चवाष्णकन्नथा ।
 हृतशर्षं चम्बाली पाक (कृत्वा) विधानत ॥२८१॥
 हुत्वा रित्रया मुग्रतत्रमघ्रेणानेनै स्तत ।
 प्रणोक्ते प्राणान्सदधाम्यश्विभिर्म्यीन्येव च ॥२८२॥
 माम शैव मासेन त्रयात्रचमिति क्रमात् ।
 हन्याल्मभन कुर्यात्सु(?)शीचन्द्रमेव च ॥२८३॥
 पश्येन्नशरद शतम्नडेन्मत्र द्विजोत्तम ।
 गभाशानस्त्रिय वक्ष्यं पुपवत्यास्तथैव च ॥२८४॥
 चतुर्थाउर्ध्वं सा स्नाता न गर्भं ददाति यदि ।
 सिद्धाशुद्रिणीश्वता (?) दुपोप्या तु विधानत ॥२८५॥
 पुप्यन्न (ण) मूल मुत्वाप्य चतुर्थे स्नानपूर्वम् ।
 निशायामुदके पिण्प(?) नश्य कुर्याद्यथोचितम् ॥२८६॥
 दक्षिणस्थानानिभ्या सिञ्चतीत्योपधी त्रया ।
 इयमोषधीत्रामात्री(?) सहेमाना सरस्वती ॥२८७॥
 जम्या अह वृहत्याश्वपुत्र पितुरिय तथा ।
 पितुरिव नाम जप्राह ऋतुस्थाने प्रकीर्तितम् ॥२८८॥

स्त्रीणां सर्वक्रियारम्भे ऋतुगोचरतः शुभम् ।
 शुद्धाभर्त्तरि शुद्धा वा गर्भाधानादि कर्मसु ॥२८६॥
 युगमारत्रिपु कृतस्नाना कृतमाल्यविभूषणा ।
 भुस्त्वाकदर्प्यक(कंदर्पकं)ञ्चैव स्वकान्तकामिनी व्रजेत् २६०
 ऋतुस्वभाविनी स्त्रीणां रात्रयः षोडशस्मृताः ।
 चतुर्थ्यां जायते पुत्रःस्वगु(?)र्गुणवर्जितः ॥२६१॥
 विद्यादारपरिभ्रष्टोदारिद्र्यं प्लेशभागिनः ।
 पञ्चमे पुत्रिणीकन्या षष्ठे पुत्रश्च पुत्रवान् ॥२६२॥
 सप्तमे शुभगा कन्या अष्टमे ईश्वरः सुतः ।
 नवमे अप्रजा कन्या दशमे पुरुषोत्तमः ॥२६३॥
 एकादशे भवेत्पुत्री द्वादशे पुत्रधर्मिणः ।
 त्रयोदशे भवेत्कन्या बहुदुःखभयप्रदा ॥२६४॥
 धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च शास्त्रज्ञश्च महीपतिः ।
 जायते चतुर्दशान्ते सर्वभोगरतो नरः ॥२६५॥
 राजपत्नी महाभागा राजवत्सकरी शुभा ।
 जायते पञ्च दशांते (च) बहु भोगा पतिव्रता ॥२६६॥
 विद्याविनीतः सम्पन्नो भोगवान्मुकृती नरः ।
 जायते षोडश्यां रात्रौ सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥२६७॥
 अष्टमी नवमी चैव चतुर्दशी च पूर्णिमा ।
 एतास्तु तिथयो वंज्यां शेषाः श्रेष्ठोत्तमाः स्मृताः ॥२६८॥
 मधामूलाश्विनी ज्येष्ठा अश्लेषा रेवती स्तथा ।
 रतिकाले सदावर्ज्य (ज्यां) ऋतुस्नाने विशेषतः ॥२६९॥

यस्मिन्नक्षेत्रे च आधनि ऋतुकारणपोषणम् ।
 तस्याद्दो दशमे ऋक्ष प्रभृति भवति शक्यम् ॥३००॥
 हीनांगीयधिरो भूकोषक पदुश्च वामन ।
 गभाधानेऽपि जायन्ते वैकल्प मानस यदि ॥३०१॥
 मत्वेत्यमौन(?)अधिक न किञ्चिन्
 क्लीवत्वभाव प्रतियाति गर्भ ।
 अन्ये तु पिण्डाधपनप्रभेद
 विधि प्रकार युगलारा(?)त्रोरमू(?) ॥३०२॥

इति रजलक्षण —

अथात पुसवनम्—

पुरास्यन्दनम्भणि—

मासे द्वितीये तृतीये वा पुसानक्षत्रं यदि ।

चन्द्रमापूज्यमानस्तु समुपोष्या यथा विधि ॥३०३॥

आप्लाण्याहतेवस्त्र परिधाप्य विधानत ।

न्यप्रोधावरोहे छुद्धानिशायामु(?)पचयणम् ॥३०४॥

आसेचनम्पूर्ववत्कुर्याद्विरण्वाद्भय समृतम् ।

ण्ताभ्या कुशरुण्डेन भोम सिञ्चयेत्तथा ॥३०५॥

कूर्मपित्तयोअश्वेकु (?)यदिकामनोऽपिवा ।

वीर्यवान्स्यादितिचतृतेनैवाभिमतयेत् ॥३०६॥

सुपर्णोऽमीति(?)प्यु ऋम परिवल्पयेत् ।

प्रथमे गर्भेऽष्टमे मासि पष्ठवा म्थाप्य वन्दिता ॥३०७॥

निल कण्डुलमुद्गाश्च मिश्रिता स्थाप्य वै द्विज ।

स्थालीपाक तत कुशाद्यथा पूर्व विधानत ॥३०८॥

प्रजापत्येस्विष्टकृते प्राशनान्ते ततः परम् ।
 भद्रपीठोपविष्टः सासटायुग्मेनो(?)दुम्बरी ॥३०६॥
 त्रयोदर्भाश्च पिञ्जुल्यां शलल्याः कण्टकन्तथा ।
 वीरतरुशंकुनाश्चैव पूर्णपात्रं तथैव च ॥३१०॥
 एकीकृत्य चैतेषां महारंगेन वेष्टयेत् ।
 महाव्याहृतिभिश्चैव सीमन्ते मूर्ध्नि एव च ॥३११॥
 कुर्याद्विनयनं तत्र उर्जाय फलिनी भवेत् ।
 अथाहवीणाजयितौ राजानः समायताम् ॥३१२॥
 नदीसानामं गृह्णाति ततो ब्राह्मण भोजनम् ।
 राजतैदशमाश्चैवगर्भेजरिपुणा (?) सह ॥३१३॥
 एकादश ऋचां जप्त्वा अद्धिप्रोद्ध(?)एव च ।
 सुवर्णान्तर्हित घृते प्राश्य वै शिशुम् ॥३१४॥
 मन्त्रेणानेन वै तत्र भूर्भुवः स्वस्त्यैव च ।
 नाभ्या(मौ)न्वा दक्षिणे कर्णे आयुष्यं मंत्रं विज्जपेत् ॥३१५॥
 अग्निः सोमस्तथावायुर्ब्रह्मादयो देवास्तथैव च ।
 ऋपयश्च पितरश्चैव यज्ञसाग (र) वै जपेत् ॥३१६॥
 वनस्पत्योपधीश्चब्राह्मणेभ्यस्तथैव च ।
 अमृते(ने)त्रते स्वधाः चैव दक्षिणा सत्त्वं त्रिपु(?)॥३१७॥
 आयुष्यकरणं प्रोक्तं ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 स यदि कामयेच्चैव सर्वमायुरियादिति ॥३१८॥
 वाक्ते प्रेणी ततो जप्त्वा अनुवाक्कादिवं स्वती ।
 पञ्च ब्राह्मणानुत्थाप्य पूर्वदक्षिणा पश्चिमे ॥३१९॥

उत्तरे बोधूर्ध्वं नदस्यैव अक्षये युव(१)माणत ।
 पाणऽपान तथाव्यान उदान तु समानत ॥३-०॥
 स्वयं वा अपि कस्तव्या तु परिवामतस्तथा ।
 यग्निदेशेभवे चातोऽभिमन्थ्य पुन पुन ॥३-१॥
 वन्ते भूमि इत्य ऋषि चन्द्रमसिषितम् ।
 वनाद्वमेत तन्मातद्विशापरथेम शरद शतम् ॥३२ ॥
 अथैनामभिसृश चय अश्माभवपरगुभवत् ।
 हिरण्यम स्तन(१) भव आभावे पुत्र नामासि ॥३-३॥
 म(त्व) चावशरन्ध्रश्च नामगय करोति च ।
 वेनाऽस्माति तना वना मातर अभिमन्त्रयेन् ॥३-४॥
 इहामि भद्रावर्णी चारेषोरमचीचनथा ।
 मान्वा राग्यती भवथास्मिन्वीरघन्तातथा ॥३-५॥
 यमन मनमिन्वय प्रप्राह्व दक्षिण स्तनम् ।
 इमननमि युक्त्वः कालराय स्तन इ (शाल) दौ ॥३-६॥
 उर पात्र शिर म्थान्य जापाद्गु चामथ ।
 द्वाग्ना मतिराग्नि म्थापयद्विधिपूवकम् ॥३-७॥
 मर् ३३२ १. आर्या १) मयपादनप्रायपति ।
 मिट्ट वामनपलाङ्गण मत्रणानन दसत ॥३ ८॥
 इय मव ययार शाण्डिल्य कृष्णम् ।
 १४ मर् ३३३ वाग्ल मथा? अयान नदयमादिति ॥३-९॥
 २ १ १ प्रमिप चय रि वन्ता उपभूति ।
 ४ १३३ ३३३३ पात्रपाणिम्बु द्वाग्नि ॥३३०॥

सर्पपावरुणा चैव स्वाहान्ते च उभावपि ।
 कुमारो पदवेद्यस्तु जातेनाच्छादितस्ततः ॥३३१॥
 पिता स्वांके समादाय जपेन्मत्र(न्तु) स्तुकूर्कुरम् ।
 कूर्कारः स कृष्कुरश्चपत्ते देवा विरमं विदुः ॥
 तत्त्वं कुमारमेववावृणीथा स्तथैव च ।
 चेच्चेषपुनश्चेद्रे श्याम शत्रुलौ प्रकीर्त्तितौ ॥
 अनागमन्नरोदिष्टे यत्र वाभि मृशांमसीति ।
 दशमेऽह्निसमुत्थाप्य पितानाम करोति च ॥३३२॥
 द्विरक्षरं चतुर्व्यापि घोष पदाद्य(वाद्या)नन्तरतस्तथा ।
 दीर्घांभिन भिनष्टानं न(?) कृतं कुर्यान्नतद्वितम् ॥३३३॥
 आयुश्च चिरमाचारं तत्र स्त्रिया न तद्वितम् ।
 शर्मन्ति ब्राह्मणोत्रूयाद्वर्मक्षत्रिय एव च ॥३३४॥
 गुप्तेति वैश्वेविज्ञेयं ततो ब्राह्मणभोजनम् ।
 मासे चतुर्थे निष्क्रम्य सूर्यमुद्वीक्षयेत् ततः ॥३३५॥
 तच्चक्षुश्च ऋचां जप्त्वा प्रोक्ष्यरश्मनोदकरश्मिषु ।
 गृहानुपयतो तिष्ठं ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥३३६॥
 अन्नप्राशनं (तु) विज्ञेयं मासि पष्ठे तथैव च ।
 पूर्ववदग्निं संस्थाप्य स्थालीपाकं समाचरेत् ॥३३७॥
 आधारावाज्यभागौ च तथा हुत्वा उभावपि ।
 देवीवाचमजनयन्त वाजोना अद्यएवच ॥३३८॥
 स्थालीपाकं ततो हुत्वा चतस्र आहुतयस्तथा ।
 प्राणोनामशीयश्च अपाने नगधमेव (?) च ॥३३९॥

चक्षुषा रूपाण्य इवैव श्रोत्रेण यशोमशीय ।
 प्राणापत्ये स्विष्टरुते व्याहृती पञ्चवारणी ॥३४३॥
 स्थालीपाक तन शस्तं हन्तकारश्च पूर्वकम् ।
 सर्वेषां तु रसान्पञ्च मत्स्यमांसं विशेषत ॥३४१॥
 एकीकृत्य तत प्राश्य अन्नपर्याय उच्यते ।
 भारद्वाजोवाग्प्रसार आद्यश्चैकपिष्टुल ॥३४२॥
 कृक स्वा (लाप) या आयु काम मत्स्यैर्जवनकस्तथा ।
 ब्रह्मवर्च स आद्याश्च सर्व्वस्य(?)काम्यकम् ॥३४३॥
 अन्नप्रारान विज्ञेय ततो ब्राह्मणभोजनम् ।
 सम्यत्सरे तृतीये वा चूडाकर्म विधीयते ॥३४४॥
 मातृणां पूननम्पूर्वं ब्राह्मणान्भोजयेत्तत ।
 अग्निस्थाप्य यथाप्रोक्तं दद्यादाधारमाहुती ॥३४५॥
 आज्याहुतिना सन्मृत्य धारणान्तश्च चिन्हिता ।
 परिधाप्याहृतं घटत्र आप्लवं वाससी तथा ॥३४६॥
 माता कुमारमादाय परधादाने(स्थाने)रूप(उप)रेशयेत् ।
 पुनराज्याहुतीर्दद्यान् ब्रह्मणा परिकीर्त्तिता ॥३४७॥
 शीतौदक तु ससृष्ट्य उपेनैव तु धारिणा ।
 मन्त्रेणानेन वै तत्र शीतोष्णं कारयेत्तत ॥३४८॥
 उष्णनवाप्युदके (?) रुद्धेनह्यदितरेशान्वपेत् ।
 नत्रनीलं पून वापि दधि वा प्राश्यमेव च ॥३४९॥
 गोदा(?)दक्षिणमादाय उन्दनं मन्त्रविसत ।
 सवित्रा प्रमूभतां दैव्या आ उन्दन्तुने नन् ॥

दीर्घाद्व्याय चर्चसोशतल्पा कण्ठकं श्वेतं विनीनं ।
 यत्रि वाच्यताम् अमल्य (मंगल्यदर्च) दर्भस्तु ॥
 पित्तूल्यं ओषधयः केशान्गृशंत ।
 औक्षरं समादाय शिवां नामेति मंत्रयान् ॥३५०॥
 विनिवर्त्तयामितिवयं येना वयन्नविता तथा ।
 येना वपत्मविताक्षुरेण नोगम्य राघोवरुणस्य ॥
 विद्वां तनद्राणां वयन्ते दमस्याद्युष्यं जरदृष्टिर्यथासत्
 उन्दनेकेशमूलेतुमध्ये विनयनं न्यृतम् छेदनं नापस्तु पूर्ववत्
 गोदा पश्चिममादाय उन्दनादि प्रकार्येत ।
 छन्दनं च (चैव) आयुष्यं वैदिके न प्रकार्तः ॥३५१॥
 तत्रैव च द्वयं तूष्णीमुन्दनादि विधिं तथा ।
 उत्तरगोदां संगृह्य उन्दनादि यथोचितम् ॥३५२॥
 येन भूरिश्वरान्दिद्यात्प्लोचापरत द्वयम् ।
 येन भूरिश्वरा दिवज्यो कुपश्चाधि सूर्यतने ॥
 ते वपाभि द्रव्यजीवजीवनाय सुश्लोभ्ययम्वस्त्ययइति ।
 यक्षुरेण मज्जयता सुपेक्षसा वप्त्वा परिहार्यताम् ॥
 यक्षुरेण मज्जयता सुपेशसा वप्त्वा वाचपति ।
 केशांश्छिन्धि शिनामासायुः प्रमोपधीम्सु त्वमिति च केशान्ते
 नाभिरद्भिः शिरोमुद्यन्नापिताय क्षुरं ददौ ।
 आक्षरं वपतीति प्रेपः वपामितिल्लु नापितः ॥
 यथामंगलकेशाश्च केशशेषं प्रकार्येत् ।
 अनुगुममेतत्केशां गोमयेपिण्डसन्निधौ ॥३५३॥

गोष्ठे वा पल्लवेषुपि उदकान्ते निधापयेत् ।
 आचार्यं पिवरं(?) यद्वा केशान्ते च तथैव हि ॥३५४॥
 पुष्येचारिवनिरेचर्यां मृगेषुप्युत्तरायणम् ।
 हस्तविष्णुधनिष्ठाश्च क्षौरकर्मणि पुनर्वसु ॥३५५॥
 अधकर्णवेध (ध) वर्षे तृतीये पञ्चमे तथा ।
 पुष्येन्दुरेवतीचित्रा हरिकर्षुक्षे तथैव च ॥३५६॥
 प्राङ्मुखश्चैव पूर्वाण्डे उपविश्य यथाविधि ।
 तत्रादौ दक्षिण कर्णमभिमन्त्र्य तु मन्त्रवित् ॥३५७॥
 भद्र कर्णेभि सविद्यात्सक्षाय तत परम् ।
 मन्त्रवत्कणासञ्छिद्य पूर्वं ब्रह्मणभोजनम् ॥३५८॥
 गर्भाधान पुनवन स्यन्दन च निमित्तकम् ।
 जानकर्म च नाम च सूर्यावेक्षणकन्तथा ॥३५९॥
 अन्नप्राशन चूडा च कर्णवेधस्तथैव च ।
 ब्रह्मसूत्रोपनयन व्रत विसर्जन (ग) मत परम् ॥३६०॥
 केशान्तश्च विवाहश्च चतुर्थीकर्म एव च ।
 अग्नि समहणश्चैव सम्काराणि च षोडश ॥३६१॥

इति श्रावणप्रणीते याज्ञवल्क्येधर्मशास्त्रे सस्कारप्रकरणमूनाम्
 अष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः

तिथिनिर्णयवर्णनम्

गृहस्थस्य व्रतं वक्ष्ये सर्वाभीष्टफलप्रदम् ।
स्त्रियाश्च पुरुषस्यैव यथाते (?) ब्रह्मचारिणः ॥१॥
प्रतिपत्सु द्वितीया स्यात् द्वितीया प्रतिपद्युता ।
कार्या द्वितीया साद्धन्तु तृतीया न कदाचन ॥२॥
चतुर्थी संयुताकार्या तृतीया च चतुर्थीका ।
पञ्चमी च चतुर्थी च कार्या षष्ठ्या न संयुता ॥३॥
नाष्टमी सप्तमीयुक्ता सप्तमी नाष्टमीयुता ।
नवमी सह कर्तव्या अष्टमी नवमी तथा ॥४॥
युगाग्निर्द्युगभूतानि षण्मुनिर्वसुरन्ध्रयोः ।
द्वादशेकादशी युक्ता चतुर्दश्या तु पूर्णिमा (पूर्णिमा) ॥५॥
प्रतिपच्च अमावास्यातिथियुग्ममहाफलम् ।
योदेवानागमेद्यात्पितृन्दद्याच्च निर्गमे ॥६॥
स नरः क्षुत्पिपासात्तो भवेज्जन्मनि जन्मनि ।
यां तिथिं समनुप्राप्य याति चास्तं दिवाकरः ॥७॥
सा तिथिः सकलाज्ञेया पितृदेवेषु सर्वदा ।
मुहूर्त्तद्वादशी न स्यात् तत्रयोदश्यां यदासुने ॥८॥
उपोष्य द्वादशीमिश्रो सदोपोष्यैकादशीमता ।
न षष्ठं भक्ष्ये तृप्तिर्विदेहं च पत्त्रिणः ॥९॥

एकादशी परित्यज्य नोपवासफलं लभेत् ।
 यथा बहुमनुष्याणां मध्ये पिण्डं समाश्रयम् ॥१०॥
 द्वादशी दशमीतद्वज्जीवमेकादशी व्रतम् ।
 एकादशी दिनं यत्र निराहारं भवत्सदा ॥११॥
 यानि कानीह पापानि अन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 द्वादश्यामुपवासन्तु ये प्रतुर्वन्ति मानवा ॥१२॥
 ते विष्णुं नैव जानन्ति वृथा विष्णुपरायणा ।
 एकादश्या विना मूर्द्धैर्घृतं द्वादशीव्रतम् ॥१३॥
 भुक्तं चान्नं त्रयोदश्या तै हृतं कोटिगोवध ।
 द्वादशी तु यदोपोष्या विना एकादशीम्मुने ॥१४॥
 पारणं च त्रयोदश्यां हन्ति पुण्यं पुराकृतम् ।
 केवला द्वादशी हन्ति पुण्यं द्वादशवार्षिकम् ॥१५॥
 रविचक्रार्धमात्रोऽपि तत्रोपोष्यं परं दिनम् ।
 घटिका घटिका वृद्धिर्दशम्येकादशी युता ॥१६॥
 एकार्णवेन यत्प्रोक्ता मार्कण्डेयस्य विष्णुना ।
 वैष्णव च तथादित्ये प्राजापत्यं तथैव च ॥१७॥
 बार्हस्पत्यञ्च भैरवञ्च तथैन्द्रो हृष्यसंयुता ।
 दशम्येकादशी शुक्ला तथानक्षत्रं संयुता ॥१८॥
 ममवह्म या चैता न वाच्य(१)वस्य चिन्मय ।
 एकं द्वित्रि तत पञ्च षष्ठं सप्तं तथाष्टभि ॥१९॥
 दशम्येकादशी दशाब्जपादौ परिकीर्त्तिता ।
 जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी ॥२०॥

उन्मीलिनीत्रञ्जुलिनी त्रिस्पृशापक्षवर्द्धिनी ।
 एकादशी द्वादशी च रात्रि शेषे त्रयोदशी ॥२१॥
 त्रि स्पृशानाम सा प्रोक्ता सर्वपापापहारिणी ।
 आभाकासितपक्षेषु मैत्रःश्रवणरेवती ॥२२॥
 संगमे न हि भोक्तव्यं दशद्वादशी (फलं) हरेत् ।
 संयुक्ता द्वादशश्लाति (?) मैत्रः श्रवण रेवती ॥२३॥
 आवासेनापि भोक्तव्यं विंशत्त्रिंशद्द्वयी त्यजेत् ।
 तिथिनक्षत्रसंयोगान्न कुर्यात्पारणं मुने ॥२४॥
 तावत्तत्र न भोक्तव्यं यावदक्षान्तिको भवेत् ।
 तिथिक्षयेषु योऽश्नाति स भवेद् ग्रामशूकरः ॥२५॥
 अपत्यानि विनश्यन्ति जपं वा पारणं स्मृतम् ।
 तावत्तत्र न भोक्तव्यं यावन्नक्षत्र संक्षयः ॥२६॥
 तिथिक्षयेषु योऽभुङ्क्ते स भवेत्किल्बिषी सदा ।
 अष्टौ तानि व्रतत्रानि आपोमूलफलं पयः ॥२७॥
 हविर्ब्राह्मणकामाय गुरोर्वचनमौषधम् ।
 हानि संततिच्छेदं च दौर्भाग्यं च समाप्नुयात् ॥२८॥
 महाहानि करा ह्येषा द्वादशीलंबिता नृणाम् ।
 न च दण्ड समायुक्ता दशम्येकादशी दिने ॥२९॥
 तथावेद्यं विजानीयान्न कर्त्तव्या कदाचन ।
 सुरया विन्दुमात्रेण गांगतोयं यथात्यजेत् ॥३०॥
 दशमीवेद्यसंविद्धा तदा एकादशी त्यजेत् ।
 दशमीशेषसंयुक्ता गांधारी साह्य पोषिता ॥३१॥

तस्या पुत्रशतं नष्टं सर्वथा परिवर्जयेत् ।
 दशमी शेषं सदुक्ता केचला द्वादशी तथा ॥३०॥
 उपौष्यैकादशी मोहाद् ब्रह्महा फलमश्नुते ।
 इदमे नवमी मत्र परतो दशमी मत्रेण ॥३१॥
 एकादशी यत्र पूषा नोपोष्या द्वादशी फला ।
 एकादश्या च पश्चाच्छक्तिं द्वादश्याद्याहीनता च क्रमेण ।
 तत्रोपोष्यैकादशी पुण्यवृद्धिनि सन्दिग्धं जल्पितं
 ब्रह्मणा च ॥ इति एकादशनिर्णयः ।
 जन्माष्टमी तथाशोकी अियष्ट्म्या महाष्टमी ।
 म्ता मुसमुम्ता श्या अष्टम्यन्तुष्ट(१)विनाशिनी ॥३१॥
 अर्धिका निशिरथेन धनपुत्रविनाशिनी ।
 अष्टमी च कृतीया च षष्ठो वैकादशी तथा ॥३२॥
 परविद्धा न कन्या शेषा पूर्वातु वा स्मृता ।
 चतुर्शा चतुर्थामेऽअमा यत्र न विद्यते ॥३३॥
 अमान्तं प्रतिपदा यत्र तत्र महाचतुर्दशी ।
 पशुच काश्यपमावास्या पूर्वविद्धा तथाष्टमी ॥३४॥
 मन्माविद्धा च नो(नोपोष्या,पोष्या विधि पञ्चमी ।
 गौग मीग तथा हवा दुगा व्यकामहेररयी ॥३५॥
 पञ्चविद्धा पञ्चाकृत्या नराधर्मं निवृत्तति ।
 नागविद्धानुगापठा दशम्यैकादशी तथा ॥३६॥
 नूनविद्धा मिनाशाली न तु तत्र श्रयं चरेत् ।
 कृतर्चकादशी षष्ठी अष्टमी च चतुर्दशी ॥३७॥

पूर्वविद्धैव कुर्वति धनापत्यहरा स्मृता ।
 सिनीवाली द्विजातीनां येषामग्निपरिग्रहः ॥४२॥
 अन्येषामग्निहीनानां कुहू च परिकीर्तितः ।
 चतुर्दशी चतुर्यामा अमा यत्र न विद्यते ॥४३॥
 आयाति प्रतिपद्यत्रतत्रग्राह्याचतुर्दशी ।
 शाकुन्त्यं पद्मरोमांगी कुलांगीकुलवर्द्धिनी ॥४४॥
 पौर्णिमा(पूर्णिमा) पूजयिष्यामि सर्वकामफलप्रदा ।
 ऋग्वेदे श्रवणं पूज्यं यजुर्वेदे(तु)पु पौर्णिमा(पू) ॥४५॥
 सामगा हस्तनक्षत्रं अथर्वाअपिपौर्णिमा ।
 सप्तम्या मुदिते सूर्ये दिनान्ते वाष्टमी भवेत् ॥४६॥
 मूलेन पष्ठी संयोगात्पूजनीयाप्रयत्नतः ।
 यदाष्टमीमनुप्राप्य चास्तं याति दिवाकरः ॥४७॥
 तत्र दुर्योत्सवं कुर्वात्पूजार्थेषु विशेषतः ।
 यदाष्टमी न पूज्येत पूज्या तत्र न मिश्रिता ॥४८॥
 दुर्मिक्षं भूतपीडा च आयुग्तेषां प्रहीयते ।
 दशमीवेधे हतो जीवनन्दावेधहुताशनी ॥४९॥
 द्वितीयावेधगोक्रीडा सर्वथा परिवर्जयेत् ।
 चन्द्रेदृष्टेप्यदृष्टे वा द्वितीया यत्रदृश्यते ॥५०॥
 गोक्रीडां न च कुर्वतित्यत्रवीत्स्वार्यंभुवो मनुः ।
 गवांक्रीडादिने यत्र सायंदृश्येत चन्द्रमा ॥५१॥
 गवां गर्भी(र्भ)विपत्तिःस्यात्पशूनां च क्षयो भवेत् ।
 नन्दा भद्रा जया रिक्ता कुहू च प्रतिपद्युते ॥५२॥

गो रत्सव वाप्यमात्राग्या दीपं दद्यात्तु पश्चिणी ।

न नन्दायाप्यते रथा न पूर्णा वाल्कर्मसु ॥१३॥

न भद्राया गवा क्रीडा देशभंगोऽपिजायते ।

चिरं स्वातीगते चन्द्रे बन्धिर्द्वातासगामादिता ॥१४॥

यमदीपत्रयोदश्या देताविध्यं (१) चतुर्दश्याम् ।

नदाया दर्शने रक्षा बलिदान च मृत्यवे ।

गवा क्रीडालुभद्राया बन्धौ बन्धिर्विवर्जयेत् ॥१५॥

इति श्रीब्रह्मोक्तेयाज्ञपल्क्ये तिथिप्रकरणम्नाम नवमोऽध्याय ।

अथ दशमोऽध्यायः

विनायकादिशान्तिवर्णनम्

शान्त्यर्थेशान्तिं कुर्यात्परांरिष्टप्रशान्तयेत् ।

विनायकं कर्मविप्रनिद्वयं विनियोजयेत् ॥ १ ॥

गणानामाधिपत्यं च रुद्रेण ब्रह्मणाकृते ।

ते नोपविष्टो यस्तस्य लक्षणानि निरोधत ॥ २ ॥

स्वप्नेऽप्रगाहवेत्यर्थं जलमुण्डांश्चपश्यति ।

कपायवामसरश्चैव क्रव्यादाश्चाधिरोहति ॥ ३ ॥

अन्त्यर्गं गृहं भैरुरटे महिषैश्च तथैव च ।

सर्पैश्च प्रावतिष्ठन्ति युष्यात्मानसु निर्जित ॥ ४ ॥

ब्रजमानंतथात्मानंमन्यते तु गतं परैः ।
 विमना विफला रम्या स सीदन्ति निमित्तकाः ॥ ५ ॥
 तेनोपतिष्ठेहभते न राज्यं राज्यनन्दनः ।
 कुमारी न च भर्तारमपत्यं गर्भमेव च ॥ ६ ॥
 आचार्यत्वंश्रोत्रियत्वं न शिष्येऽध्ययनंतथा ।
 वणिक्लाभं न चाप्नोति कृषिं चैव कृषीवलाः ॥ ७ ॥
 स्नापनं तस्यकर्त्तव्यं पुण्येऽन्हि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्पपकलकेन साज्येनाच्छादितेन तु ॥ ८ ॥
 सर्वोपधैः सर्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्यस्वस्तिवाच्यंद्विजैः शुभैः ॥ ९ ॥
 अश्वस्थानाद्धतस्थानाद्वल्मीकात्संगमान्मृदा ।
 मृदंगोरोचनात्गंधान्गुग्गुलं चाप्सुनिक्षिपेत् ॥१०॥
 स्त्रियाहृताश्चैकवर्णा न शिष्यैः सह संयुता ।
 नानालङ्कारसंयुक्ता चतुर्भिः कलशैर्हृदात् ॥११॥
 चर्मण्य(नडुहः)स्थाप्यं स्वस्तिभद्रासनन्तथा ।
 सहस्राक्षं शतधारं च ऋषिभिः पावनं कृतम् ॥१२॥
 तेनमामभिषिञ्चामि पावमान्यः पुनन्तुमाम् ।
 भगंते वरुणोराजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ॥१३॥
 भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयोविदुः ।
 यत्तेकेशेपुदौर्भाग्यं सीमन्ते चैव मूर्द्धनि ॥१४॥
 ललाटे कणयोरक्षणोः रापस्तं घ्नन्तुमेसदा ।
 स्नातस्य सर्पपं तैलं .स्रुवेणौदुम्बरेण च ॥१५॥

लुप्यान्मूर्दनिकुशा मध्ये न परिगृह्य च ।
 मितञ्च सम्मितश्चैव तथा शालकृष्टं ॥१६॥
 वृष्माण्डं राजपुत्रश्चेत्येतेस्त्राहा समन्विते ।
 दद्यान्नुपधर्म्यै कुशानास्तीर्य सर्वत ॥१७॥
 कृताहृतास्तण्डुलाश्च पल्लोदनमेव च ।
 मन्त्रान्पक्ष्मन्तरीवामां मानमेतावदेव तु ॥१८॥
 पुष्प सिन्धु सुगन्धेन त्रिभिधमपिमूलम् ।
 पृश्निपास्तयैवट्रिकाञ्ज (?) ॥१९॥
 दध्याञ्जपयमा चैव गुडपिष्टं ममोदकै ।
 विनायकम्यजननीमुपतिष्ठत्ततोऽम्बिकाम् ॥२०॥
 इवा सर्पपुष्पागि दत्त्वाथ्यं पूर्णमञ्जलिम् ।
 नृदेहि जयदेहि भग भवति देहिमे ॥२१॥
 वृत्रान्देहि धन देहि सर्वकामाश्च देहिमे ।
 तत हुम्नाम्बर (धर) हुम्नमाल्यानुलेपन ॥२२॥
 ब्राह्मणान्भोजयत्पश्चाद्ब्रह्मयुग्मगुरोरपि ।
 एव विनायक पृथ्वी महाश्चैव विधानत ॥२३॥
 कन्दणान्फलमाप्रति त्रिय प्राप्नोत्सुत्तमाम् ।
 आदिशन्तु मया पृथ्वीनिष्क स्वामिनाम् (श्च) स ॥२४॥
 नडागणपतश्च न सिद्धिं कुर्वन्समाप्नुवान् ।
 ध्याकाम शान्तिकामा वा महयज्ञ सम्राचरेत् ॥२५॥
 लृष्ट्यानु पुत्रकामा वा तर्धनाभिचर (न्मु) पुन ।
 मण्डल पृथिव्या आन्धान स मसुद्रा सपर्वताम् ॥२६॥

मेरुरुत्तरतः स्थाप्य यवैर्वा चन्दनेन वा ।
 तण्डुलैर्वापि संस्थाप्य सवीर्या देवतान्यसेत् ॥२६॥
 श्रुत्वायोगीश्वरंवाक्यं पृच्छन्तिमुनयस्तदा ।
 कियत्प्रमाणं पृथिवी दिशश्चविदिशस्तथा ॥२७॥
 कियन्मात्राणि देवानां पूर्वादि दिशिविन्यसेत् ।
 कस्य देवस्य किम्बीजं यथावत्कथयस्वमे ॥२८॥
 हन्तते कथयिष्यामि प्रमाणं पृथिव्यामुने ।
 दिशांचोपदिशां चैव यथा नौरिव संस्थितः ॥२९॥
 लक्षंद्वादशकं चैव कोटीनां षड्भिरेव च ।
 प्रमाणं पूर्वा विज्ञेयं कथिते तत्त्ववादिभिः ॥३०॥
 लक्षं चैकादशं चैव चतुःकोटिस्तथैव च ।
 आग्नेयान्तुमितिः प्रोक्ता प्रमाणंश्रूयताम्मुने ॥३१॥
 (?) च नैकृत्यां वः प्रकीर्त्तिताः ।
 मात्राणिगदितापूर्वं यथोक्तं मुनिसत्तमाः ॥३२॥
 लक्षद्वादशसंज्ञश्च कोटीनां सप्त तथैव च ।
 वारुण्यां दिशि विज्ञेयं प्रमाणं गदितम्पुरा ॥३३॥
 लक्षश्चैकादशप्रोक्ताश्चतुः कोटिस्तथैव च ।
 वायव्यां तु प्रमाणंस्यात्पुरातत्र न संशयः ॥३४॥
 अष्टादश च लक्षाणां कोटिश्चैकादशैव तु ।
 उदीच्यां तु मितिः प्रोक्ता ब्रह्मणा परमेष्ठिना ॥३५॥
 द्विषड् लक्षप्रमाणं च पञ्चकोट्यस्तथैव च ।
 ऐशान्यां तु मितिः प्रोक्तागदिता तत्र वै मने ॥३६॥

ल्य ब्रह्मकटाह च क्षितिश्चानाशमन्तरम् ।
 ग्नर्गर्भमिति प्रोक्ता समुद्रा मन्वर्षता ॥३७॥
 ततोर्ध्वं तु सस्थाप्य होमार्थे हव्यवाहनम् ।
 भू शुद्धिं प्रथमं कुर्याद्वननायूरणादपि(?) ॥३८॥
 वृष्णाम्बलेपनाश्चैव गौभिरङ्गमणन्तथा ।
 समूहाभ्युत्थणाप्रोक्ताभूमिं शुष्यति मन्वथा ॥३९॥
 ततोर्ध्वं तु सस्थाप्य कलाशमभन्विताम् ।
 घ्न्या च नीलवणा च कपिला विस्फुल्लिङ्गिनी ॥४०॥
 ज्वालाचार्षिष्मती चैव कत्र्य वा हव्यवाहिनी ।
 गौडमहारिणी चैव वैश्वानरकलादश ॥४१॥
 कत्र्यवाहपूर्वं विन्यस्य हव्यवाद् परिचमेन्यसेन् ।
 ज्वाला च दक्षिणन्यस्य चक्षिष्मती उत्तरेतथा ॥४२॥
 कलां या मूर्ध्नि विन्यस्य दशागज्वलनस्मृतम् ।
 स्थापयन्दिमयन्तेजोऽग्निान्मन्त्रानुतोस्तथा ॥४३॥
 इवतामित्रं विन्यस्य तथा प्रत्यधिदेवता ।
 गणपतिश्चतथात्रह्यनिष्णुशङ्करमेव च ॥४४॥
 लम्बा सरस्वती चैव नृप्रति (दुगा च) क्षेत्रपाटक ।
 मान्कगणपतिम्याप्य ब्रह्माणं स्थापयद्दरिम् ॥४५॥
 कक्रम स्थापयद्विष्णु पञ्चमशङ्करन्तथा ।
 चाना फलंस्तथाऽवाभ्यन्तर्गुणं सरस्वतीम् ॥४६॥
 र्गुणपुष्यस्तथादुगा क्षत्रपालस्तथैव च ।
 गणपत्य ब्रह्मयज्ञ ललाट विष्णुपूर्वकम् ॥४७॥

शम्भवायनमः पूर्वं श्रीश्चते लक्ष्मीस्तथा ।
 पञ्चनद्यः सरस्वत्यां देवस्युतौ दुर्गास्तथा ॥४८॥
 न हि स्पृशं तथामन्त्रैर्मन्त्रन्यासाः प्रकीर्त्तिताः ।
 सूर्यः सोमोभूमिपुत्रः सोमपुत्रोवृहस्पतिः ॥४९॥
 शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुश्चेतिग्रहाः स्मृताः ।
 प्रणवंबीजपूर्वञ्च स्थाप्य देवं दिवाकरम् ॥५०॥
 कंकुमेन लिखेत्ताम्रं वीजितोऽसौ रविर्भवेत् ।
 आकृष्णेनेति मंत्रेण कलाद्वादशभिर्युतम् ॥५१॥
 आदित्यं तत्र संस्थाप्य सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।
 सोमं बीजस्थमोङ्कारं स्थाप्यदेवं निशाकरम् ॥५२॥
 चन्द्रनस्फटिकेलिरुय वीजितोशशिपूजकः ।
 इमन्देवेतिमन्त्रेण कलापोडशभिर्युतम् ॥५३॥
 सोमन्तत्रैवविन्यस्य शान्तिकुर्वन्तु नित्यशः ।
 ब्रह्म(बीजस्थमोङ्कारं)बीजे स्थाप्यदेवन्तु मङ्गलम् ॥५४॥
 तदनेरुणरक्तांगं भौमबीजं लिखेत्सदा ।
 अग्निर्मूर्द्धेति मन्त्रेण कलादशममाद्यतम् ॥५५॥
 तत्रैवाङ्गारकं स्थाप्य दशांगं बीजसंयुतम् ।
 ॐङ्कारं(बीजपूर्वञ्च)बीजश्चतुर्थस्थाप्यसदाबुधः ॥५६॥
 हार्दिकं च लिखेत्स्वर्गे वीजितो बुधम्पूजयेत् ।
 उद्बुध्यस्वेति च ऋचा कला अप्रसमाकुलम् ॥५७॥
 बुधन्तत्र समारोप्य सवीर्यफलदायकः ।
 प्रणवौ वायुबीजञ्चन्यसेत्तत्र वृहस्पतिम् ॥५८॥

काश्चने चन्दन लिख्य पूजयेद्वाक्पनिमदा ।
 बृहस्पत पटन्मन्त्रि कलाप च दशावृतम् ॥१६॥
 बृहस्पति समान्य यज्ञमिद्विप्रदायकम् ।
 प्रणवन्तु समीद्वाज स्यापथेद्द्वार्गवन्तथा ॥१७॥
 रावते चन्दन लिख्य गुणपूजाविधौसदा ।
 अन्नात्परिन्तु मन्त्रणस्थाययेद्द्वार्गवन्तथा ॥१८॥
 रावतचन्दनलिख्य गुणपूजा विधौ सदा ।
 अन्नात्परिन्तु मन्त्रण अष्टादशकल्पान्विता ॥१९॥
 गुण तत्रैव विन्यस्य त्रिथ कुर्वन्तु नित्यश ।
 मन्त्रणव चन्दिवाज सूर्यपुत्र न्यसेत्सदा ॥२०॥
 मामक चासितलिख्य सौरि पूज्यात्सुखी भवन् ।
 शत्राड्वा ममुखाय कलादशविधानत ॥२१॥
 शनश्चरन्तु मस्थाय शान्तिकमणि सवदा ।
 आङ्कार व्याम वाज च राहु क्तुस्तथैव च ॥२२॥
 धमकत्तु लिखन्कस्य तौ देवौ परिपूजयेन् ।
 कयानश्च क्तु कृष्ण कला अप ममाहूतौ ॥२३॥
 गन् क्तुतु विन्यस्य मन्त्रसम्भारं शृणु ।
 आप्न त्व तथा मन्त्रस्यानाश्रित्या ना भव ॥२४॥
 च विष्णुमहा इन्द्र गुणशक्तिस्तथैव च ।
 प्रवापत म आप्तौ मन्त्रयज्ञानमेव च ॥२५॥
 मन्त्रसम्भारविज्ञय महाश्चय विधानत ।
 तपना तापना चय शोधना शापनी तथा ॥२६॥

कल्याणी (?) ग्राम्या वरेण्या कर्पणी तथा ।
 सुपुम्ला (म्ला) वृष्टिधान्या जेष्ठा चैव हिरण्यदा ॥७०॥
 द्वादशैताः कला दिव्या रविमण्डलसंस्थिता ।
 पूषायशासुमनसा रतिः प्रीतिकरी तथा ॥७१॥
 धृतिवृद्धिकरा (सा च) मरीची अंशुमालिनी ।
 अङ्गिरा शशिनी चैव तथा सम्पूर्णमण्डला ॥७२॥
 तुष्टिश्च परमाख्याता अमृतापोडशीस्मृता ।
 कलाचन्द्रस्यविज्ञेयाः शान्ति कुर्वन्तुनित्यशः ॥७३॥
 अरुणाचारुणाख्याता लोल लाक्ष्या च रौरवा ।
 घोराघोरप्रिया धात्री भीमा चैव कपर्दिनी ॥७४॥
 स्थाप्य भौमकला युक्तं दशांगं च कलायुतम् ।
 हार्द्रा सौम्या तथा शुभ्रा तारातारसामाधि(समाधि)नी ॥७५॥
 गुणागुणवतीचन्द्रा बुधस्याष्टकलाः स्मृता ।
 पोतापीतप्रिया हंसा सुवना(शोभना)वनमालिनी ॥७६॥
 यया रामेश्वरी तारा सरसाजीव संयुता ।
 स्वाहा देवप्रियादेवी तथैन्द्रो धरणीस्मृता ॥७७॥
 कलाः पञ्चदश प्रोक्ता मण्डलां गिरसंस्थिता ।
 शुम्ला सौमनसा चैव पीयूषापयदायिनी ॥७८॥
 पद्मापद्मावती गौरी कन्याख्या च सरस्वती ।
 चण्डाचण्डी जपी रुद्रा पूर्वप्रीता च भार्गवी ॥७९॥
 अर्था च वरुणा प्रीता तथान्या कनकास्मृता ।
 अष्टादशकलाः प्रोक्ता भृगुमण्डलसंस्थिता ॥८०॥

कृष्णावध्रयधरपिला भीमार्भीमभयानका ।
 कपालमालिनी शोका दुर्गनामारनो(णी)तथा ॥८०॥
 शनैश्चरकला दिव्या कलाष्टशानिसयुता ।
 नीलानील प्रिया कुम्भा कृष्णावदनवर्द्धिनी ॥८१॥
 अवशापा(स्वा)दिनी क्लीवा राहुकेतु कला स्मृता ।
 गौरी सरस्वती लक्ष्मी तथैन्द्री च चतुर्थिका ॥८२॥
 अन्ये ये मण्डले देवा कलाश्चपरिविन्यसेत् ।
 ईश्वरो गिरिजाम्बुद कृष्णब्रह्मेन्द्रमन्त्रकृत् ॥८३॥
 कालश्च(ञ्च)चिग्रगुणश्च(ञ्च)स्थापयेद्ग्रहदेवताम् ।
 दधिदुग्धशिवस्याप्य मृत्तिकास्याप्यपाथनी ॥८४॥
 स्कन्दश्चदुग्धविन्यस्य हविः स्थाप्यचतुर्मुखम् ।
 इन्द्रश्च गोमयन पिण्डन अन्तक स्थापयेत्तिलैः ॥८५॥
 कालश्च आयस स्थाप्य चिग्रगुण तिलैर्यज्ञैः ।
 ग्रहदेवाश्च विन्यस्य ब्रह्मराज्ञे न धीषित ॥८६॥
 मध्ये ब्रह्मसमागप्य मन्त्रन्यामन्तत परम् ।
 ज्यम्बक्यनामह श्रीश्चते लक्ष्मीलया ॥८७॥
 यन्ब्रह्मदिष्णाररात्माब्रह्मब्रह्ममेव च ।
 सजापा च यमायन्वा कार्षी धानरत्न(?) ॥८८॥
 मण्डलन तु मन्त्राय मन्त्रन्यासा प्रकीर्त्तिता ।
 काश्चन वणा विन्यस्य आपोराजस्तथैव च ॥८९॥
 मृत्तिका प्रविशन्त्यस्य षड्भुज हरणमिच्छेत्तथ(स्त्राय)म् ।
 इन्द्रश्चगामय पिण्ड पुलाभामपिगोमयाम् ॥९०॥

प्रजापतिं च वै स्थाप्य सर्वं च तिलतण्डुलैः ।
 पिण्डं संस्थापयेत्तस्मात् पुनर्ब्रह्माणवीजिताः ॥६१॥
 सर्वं ब्रह्मन्मारोप्य नवीर्या वीजसंयुता ।
 सनः पितृत्पयो अद्यां माहीर्योः पृथिवीस्तथा ॥६२॥
 इन्द्रं विष्णुर्महा इन्द्र इन्द्रदेवीस्तथैव च ।
 प्रजापते नमोनर्षं ब्रह्मयज्ञानमेव च ॥६३॥
 मंत्रसंस्कारं विज्ञेया सत्रीजाब्रह्मसंयुता ।
 गणपतिं तथा चण्डीं वायुमन्तरिक्षदिग्गजान् ॥६४॥
 देवताः पञ्चविन्यस्य ॐकारेणैव वीजिताः ।
 गणानांत्वा जातवेदा प्रयोः(प्रजापते)पेतथैव च ॥६५॥
 घृतं घृतपावानश्च प्रजापतये च वायवे ।
 मंत्रसंस्कारं विज्ञेया मण्डले पूजयेत्सदा ॥६६॥
 मध्ये तु भास्करं स्थाप्य आग्नेय्यां च निशाकरम् ।
 भौमन्तुदक्षिणैर्न्यस्य ईशाने तु बुधंन्यसेत् ॥६७॥
 पश्चिमे तु शनिस्थाप्यवायव्यां राहुमेव च ।
 केतुंस्थाप्य तु नैऋत्यां एवं स्थाप्यनवग्रहान् ॥६८॥
 ततस्तु देवताःस्थाप्य अधिदेवास्ततः परम् ।
 पञ्चदेवास्तु विन्यस्य ततः प्रत्यधिदेवताः ॥६९॥
 इन्द्रोऽग्निमानैऋत्यां जलं वायुं कुबेरकम् ।
 इशानेकेशवेन्द्राणी स्थापयेत्पञ्चपल्लवैः ॥१००॥
 गोमयेनस्थापयेदिन्द्रमग्निस्थाप्यघृतेन च ।
 माक्षिकेन यमंस्थाप्य दन्नास्थाप्य तु नैऋते ॥१०१॥

मृत्तिकयास्थाप्यवर्णं वायुंस्थाप्य तु निक्षिपेत्(विन्यसेत्) ।
 क्षारेणस्थापयेत्सोमं कृष्णं चन्दनशङ्खनम् ॥१०२॥
 इशानं धान्यमध्ये तु एव सस्थाप्य सत्तमा ।
 रातारमग्निं दूतश्च यमायत्वय नैकृते ॥१०३॥
 इमम्मे वर्णं चैव वा (?) वदावित् ।
 ईशानोपनद्गृहे प्रतद्विष्णुमथैव च ॥१०४॥
 मत्र सकारेण (वै) प्रोक्ता ये च प्रत्यधिदेवता ।
 य पार्व्वर्त्तिनोदेवा ये वै स्थापनमुत्तमा ॥१०५॥
 मध्यं स्थाप्य चतुर्वेदान्तदुर्ध्वं तु राशयः ।
 तद्वाह्ये स्थापयेद्योगां श्रुक्षां स्थाप्यास्ततः परम् ॥१०६॥
 गायत्रीमेपपणां च योगे योगेत्तवस्तरम् ।
 अश्विनातेनस्यश्चैव मन्त्रन्यासेन पूजयेत् ॥१०७॥
 इन्द्रशान्त्यार्मध्यं लोकपालान्प्रपूजयेत् ।
 वायव्यनामयार्मध्येरसथान्त्रीं नित्याचयेत् ॥१०८॥
 ध्रुवोद्भ्रुवश्च सोमश्च आपश्चैवानिहोऽज्जलः ।
 प्रन्युपश्च प्रभास्श्च वसवाऽऽनी प्रकीर्त्तिता ॥१०९॥
 शतधारणविन्यस्य मन्त्रवत्पूजयेत्ततः ।
 इशानान्तरमध्यं तु श्रुषीन्मन्त्रविन्यसेत् ॥११०॥
 गौतमाऽजभरद्धानो विश्वामिरोऽयश्चैव ।
 चमन्त्रिणश्चिष्टश्च अग्निश्चैव ततः परम् ॥१११॥
 सप्तश्रुषीश्च विन्यस्य सर्वीर्यान्पूजयेत्सदा ।
 इशानइन्द्रयाम्भ्यं रुद्रानेकादश न्यसेत् ॥११२॥

अजैकपाद्द्विबुध्न्य विरुपाश्च तथैव हि ।
 हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥११३॥
 सविता च जयन्तश्च पिनाकी नीललोहितः ।
 रुद्रा एकादशप्रोक्ता एतान्संन्यसेत्सदा ॥११४॥
 रुद्राग्नेययोर्मध्ये द्वादशादित्यान्न्यसेत्सदा ।
 इन्द्रोधाता भगः पूषा सविता विष्णुरेव च ॥११६॥
 त्वष्टा मित्रोयमश्चैव आदित्याद्वादशस्मृताः ।
 सवितारं प्रथमे न्यस्य मन्त्रन्यासं यथोचितम् ॥१२०॥
 दक्षिणाग्नेययोर्मध्ये विश्वेदेवाष्टमातरः ।
 कामः कालो धृतिश्चैव पूर्वमेव प्रकीर्तिताः ॥१२१॥
 अदितिद्यौरितिसंस्कृत्य पूज्या पार्श्ववर्त्तिनः ।
 ब्राह्मीमाहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥१२२॥
 वाराही च महेन्द्राणी चामुण्डा च तथाश्रिया ।
 क्षेत्रपालसहा पूज्यास्तथा पेशानसंयुता ॥१२३॥
 ब्रह्माणी मे शर्मा(सरमा)श्चैव(?) नृत्या एण्यन्द्रमेव च ।
 खड्गो इन्द्रपत्नी च जातवेदा लक्ष्मी तथा ॥१२४॥
 न हि स्पृशसमुच्चार्य मन्त्रसंस्कार उच्यते ।
 याम्य नैऋतयोर्मध्ये स्थापयेत्पितृगणैः मह ॥१२५॥
 कव्यवाडनलंसोमं यममर्यमणं तथा ।
 अग्निश्वात्तावर्हिपदो ऊष्मा मरीच्य(च्यादयः) ॥१२६॥
 मधुपाः सोमपाश्चैव नमोवश्च पितृन्वसेत् ।
 वरुण नैऋतयोर्मध्ये स्थापयेत्सप्तसागरान् ॥१२७॥

उपनेशुनुरासर्पिदधिदुग्धसमज्जलै ।

शुक्तसागरसन्वृत्य अद्भ्यसूक्तेन विन्यसेत् ॥१२८॥

वर्णप्रायश्चयोर्मध्ये नागानष्टकुड्यान्यसेत् ।

अनन्तं वासुन्तिक्षकं कर्षोत्कथनञ्जयौ ॥१२९॥

पद्मं चैव महापर्णं शशं च कुलिकं तथा ।

सर्पसूक्तेन विन्यस्य पूजयेच्च सरीसृपान् ॥१३०॥

वारिराजं विशामध्ये पञ्चभूतात्मवैन्यसेत् ।

प्रथित्यापञ्चतेजश्च वायुराकाशमेव च ॥१३१॥

पूर्वभागे षडङ्गान् वसन्तादीन्प्रपूजयेत् ।

दक्षिणं च पितृन्देवान्ध्रुवश्चात्तरे पूजयेत् ॥१३२॥

अगस्त्यो दक्षिणं पूज्यं पृथग्मन्त्रैश्चमत्रवत् ।

भूतायत्वा वसन्ताय नमोव पितरस्तथा ॥१३३॥

ध्रुवक्षितिं स्वतन्नामानमग्रन्यासां प्रकीर्त्तिता ।

आपो देवोति मत्रणं सर्वदेवा समागता ॥१३४॥

आगतानमर्षदवाश्च पूर्वोदिदिशि विन्यसेत् ।

चतुर्कोटिस्तु पत्रणं द्विकोटिं चन्दौ विन्यसेत् ॥१३५॥

चतुर्कोटिस्तुयाभ्यां च चतुर्कोटिस्तु नैऋति ।

स्थिता कात्स्निुवाण्या सप्तद्वयद्वयमेव च ॥१३६॥

उत्तरणं चतुर्कोटिं रोशानं त्रितयं स्मृतम् ।

दुर्ध्वं च चतुर्कोटिस्तु त्रिकोटिं च अधोऽन्यसेत् ॥१३७॥

मन्त्रमण्डलमभ्यस्थात्रिशङ्कं परिपूजयेत् ।

पूज्यां च प्राणमयतां सर्वकामफलप्रदा ॥१३८॥

होमे च शान्तिके चैव वैष्णवे शुभकर्मणि ।
 वैकुण्ठे पौष्टिकेयज्ञेवरुणं पत्र(त)पूजयेत् ॥१३६॥
 सवीर्याः सफलाः पूज्यानिर्वीयाः निःष्फलाः सदा ।
 वीजहीनेन यद्द्वं(?) मंकर्यात्कर्मसिद्धयति ॥१४०॥
 अर्केण (?) पुष्पाञ्जलिः पुष्पं नैवेद्यं पायसन्तथा ।
 आदित्यस्तु यदापूज्याः वास्तुपूजयेत्सदांशुभम् ॥१४१॥
 विल्वपत्रं तथा पत्री(त्रं)जातीपुष्पंतथैव च ।
 नैवेद्यं गोपयश्चैव वास्तुश्चन्द्रम्प्रपूजयेत् ॥१४२॥
 ब्रह्मपुष्पं तु पुष्पस्याद्यवागृह्णानिवेदयेत् ।
 पूजयेद्धरणीपुत्रं वासुस्थः स्वस्थोभवेत्सदा ॥१४३॥
 पीतपुष्पं तथा पत्री(त्रं)तुलस्या वा तथैव च ।
 गोधूमान्नं च नैवेद्यं बुधपूजाविध्युच्यते ॥१४४॥
 मृ(भृ)गराजं पीतपुष्पं नैवेद्यञ्चयप्रो(वो)दनम् ।
 वाक्पतिं पूजयेद्द्विस्थः शान्तिकुर्यात्सनित्यशः ॥१४५॥
 जातीफलं तथामह्नीयवान्नुदुग्धसंयुतम् ।
 भार्गवं पूजयेन्नित्यं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥१४६॥
 तिलौदनं च नैवेद्यं राजसेनां च पत्रिका ।
 वास्तुपूज्येव्वनिन्देवं(?)फलं स्वस्थं प्रदापयेत् ॥१४७॥
 भू कदम्बं च कल्हारी परीदद्यात्तृतीग्रहौ ।
 मापोदनेन(दनं)च नैवेद्येन(वेद्यं) राहुकेतुम्प्रपूजयेत् ॥१४८॥

नैवणं सपुनं कुर्याद्महाणां च विशेषत ।
 अन्येषां सर्वदेवानां नैवेद्यं पाथमं स्मृतम् ॥१४६॥
 पूजयेन्मंत्रमयुक्तं धूपदीपश्च गुग्गुलैः ।
 यवैश्चैव तथा कुर्यात्तथापनं सर्वं देवतां (नाम्) ॥१४७॥
 अर्कं पलाशस्यदिरापामागौऽथ पिप्पल ।
 औदुम्बर शमीदूर्वां कुशाश्च समिधं ब्रह्मान् ॥१४८॥
 अष्टात्रिंशत्पाष्टरत्नं अष्टत्रिंशतिमेव च ।
 तोतव्यामधुमर्षिभ्यां दद्यात् क्षीरघृतालुना ॥१४९॥
 गुडोदन पाथमं च हविष्यक्षीरमिष्टकम् ।
 दध्योदनं हविश्वर्णं मांसं (मांसं) विप्राण्यनेकधा ॥१५०॥
 दद्याद्ब्रह्मा ब्रह्मादेत्तद्वृद्धिभ्यो भोजनं तथा ।
 होतव्या मृत्युस्युक्ता रात्रौ नैव च नैव च ॥१५१॥
 म्याध्यायं भोजनं होमं महादानांगमस्त्ववम् ।
 ण्णद्रात्रौ न कुर्वीत ब्रवीत्स्वार्थं भुवः पुरा ॥१५२॥
 कृत्वा च सप्त (ग्रहं) तथारात्रौ चाण्डालेभ्यश्च दर्शने ।
 होमं दानं तथा श्राद्धं नैमित्तं सत्रवज्जयेत् ॥१५३॥
 उपरगो गुग्गुलैः पुनः जाते तु सहजमे ।
 स्नानं दानं तथा होमं रात्रौ कुर्याच्च बुद्धिमाम् ॥१५४॥
 धनुः शस्त्रं तथाऽनह्वान्हेमयासो ह्येव ब्रह्मात् ।
 कृष्णागौरायमद्भाग एतावै दक्षिणा स्मृता ॥१५५॥

तद्यप्यनु मंदिभ्यं गुणं भेदानुवर्तय ।

धृष्ट्या सुखलिता भाव कृत्वा हृदिजनार्दनं ॥१॥

कालपात्रं वमद्भावं गुणं सात्विकं उच्यते ।

हृदिगृत्वाद्द्विधापुद्दिनीयते स्यान्निहेतवे ॥२॥

यदाश्रिताय माय(र)श्च दानं तद्राजसंस्मृते ।

क्रुद्धम्वलिनचित्तसु दीयते यत्प्रगन्त ॥३॥

न ज्ञाय ताममं स्थलं यदास्त्रापयते बहु ।

गामेऽन्यापि मन्वनं मह्यं राजभेन तु ॥४॥

दीयते तममालक्ष्यं समं डानं तदुच्यते ।

प्रिमाने परमास्त्रो दिव्यभोगप्रिभूषितः ॥५॥

रागतदिष्टयने स्वगामगोडानं प्रयच्छति ।

सुगीला लक्षणवती यतीयत्नं संयुता ॥६॥

युद्धुश्चदा न्निग्राच धनुर्दद्याद्विचक्षण ।

विपन्ना रोगिणी दुष्टाश्चविरागङ्गभीषणी ॥७॥

भ्राणा भ्रातृमरीरागाङ्गान्नाभमवानुयान् ।

गौर इमं ममापुक्तमन्नं पात्रं विधानतः ॥८॥

कान्यडाहनं समुक्ता श्रष्टयस्त्रयुगावृता ।

पापमाशाचता मुना घटाभरणभूषिता ॥९॥

त्रिपलं इममयुक्ता शिखण्डे अलङ्कृत ।

सैष्यचाष्टपलं प्राक्तं शराणामप्यलङ्कृता ॥१०॥

तथा तन्मयष्टिपलं प्राक्तं शृष्टिदेशं निधापयेत् ।

इत्यन्यडाहनं समुक्ता पदानां सप्त सप्तति ॥११॥

दीयते पुच्छ संगृह्यसत्पात्रे दक्षिणान्वितं ।
 दद्यान्मन्त्रं समुच्चार्य चतुर्वर्गफलप्रदा ॥१७॥
 सौवर्णं रौप्यमहिपी वृषमं च यथाविधिः ।
 पृथग्मन्त्रं समुच्चार्य तथान्ये परमात्मने ॥१८॥
 तरुणारूपं संपन्ना सुशीला च पयस्विनी ।
 न्यायार्जिता सवत्सा च सादेया ब्राह्मणाय गौः ॥१९॥
 आदित्यदुहिताधेनुः सर्व्वदानोरुमोत्तमः ।
 अनेनगौः प्रदानेन गोविन्दः प्रीयताममम ॥२०॥
 गावो मे अग्रतः स्थातु गावोमे संतुपृष्ठतः ।
 गावो मे गात्रतः संतु गवाम्मध्यैवसाम्यहं ॥२१॥

इति धेनु गोदान संकल्पः

दत्त्वं दिव्यभोगानि दिव्यस्त्रीवृन्दं संवृतः ।
 गोवत्स रोमतुल्यानि वर्षाणि दिवि मोदते ॥२२॥
 यावद्वत्समुखं योनौ दृश्यते गोमुखामुखी ।
 यावन्त जायते धेनुस्तावद्भूसकलामता ॥२३॥
 अलंकृत्योक्तविधिना सुवर्णं त्रिपलान्विता ।
 दत्त्वातु पुरुषः स्वर्गं वसत्यमरपूजितः ॥२४॥
 गोदानविधिं संयुक्तं प्रदद्यान्महिपी शुभा ।
 विश्वामित्र कुलोद्भूता सौरभी पयसंयुता ॥२५॥
 दुस्तरातरणे दाने सूर्यजः प्रीयतां मम ।
 नदी वैतरणीनाम यममार्गं भयावहा ।
 तस्याहं तरणार्थाय महिपीश्च ददाम्यहं ॥२६॥

इति भूमिदान सकल्पः

यम द्वारे पथश्चत्र कृष्णावैतरणी नदी ।

तर्तुःकाम प्रयच्छामि कृष्णावैतरणी च गाम् ॥२७॥

शृणु च सर्वदा नित्य यदृणु च मया कृतम् ।

शृणुधनु प्रयच्छामि(प्रदास्यामि) प्रीयताम्मे जगद्वन ॥२८॥

यन्मेवा चापि सकल्प वशमनो भविता मम ।

तस्य सङ्कल्प सिद्धयर्थं गवा दत्त्वा द्विचोत्तम ॥२९॥

वृष युग्म वृष वापि दत्त्वा गत्वैश्वरालयम् ।

मुक्त्वा भोगान्यनेकानिद्विगुणो युग्मदानत ॥३०॥

दशधनु समोऽनडमानकश्चैव घुरन्धर ।

धर्मन्व वृषरूपेण नगदानन्कारक ॥३१॥

तस्माद्द्वृष प्रदास्यामि धर्मं प्रीणातु नित्यश ।

इति वृषसङ्कल्पः

अप्राच्छ ह्यतरलोक भूमिदान द्विजातिभि ।

न्त्वा तु पुंस्य स्वर्गे पूज्यते त्रिदशात्मै ॥३३॥

वाञ्छन्निपित्तरो नित्य स्वर्गे वसति नित्यश ।

यश्चाम्मत्कुलन कश्चिद्भवत्यग्निदानकृत् ॥३४॥

नरकस्थामदु(मु)लोका स्वर्गात्मा परम पदम् ।

धरणीसवनीवानां सर्वदानोत्तमोत्तमा ॥३५॥

रत्नगमाधरा प्रोक्ता काश्यपी शस्यमालिनी ।

अनेन भूमिदानेन शस्येन परिसयुता ।

प्रीयताम्मे मदा नित्य रुद्रविष्णुब्रह्मापति ॥३६॥

इति भूमिदान सङ्कल्पः

पट्टिप्रस्थ तिलानां च स्वर्णं पल चतुष्टयम् ।
 रूप्यं(रौप्यं) चाष्टपलं प्रोक्तं ताम्रं पट्टिशतंफलम् ॥३७॥
 तिलं द्विगुणकं प्रोक्तं तिलपात्रं विधीयते ।
 देवाशनं तिलाः प्रोक्ताः पितृणां सर्वकर्मसु ।
 स्वर्णरौप्यतिला(न्)दत्त्वा सर्वदेवाः प्रसीदन्तु ॥३८॥

इति तिलपात्र सङ्कल्पः

अन्नात्प्राणाः समुत्पन्नास्तस्मादन्नम्प्रदापयेत् ।
 अन्ने दत्ते मनुष्यस्य प्राणदाताभवत्यलम् ॥३९॥
 अन्नदः सुखमाप्नोति तथापो(चो)त्पन्नदः(?) ।
 इदमन्नं मया दत्तं प्रीयतां पितृदेवताः ॥४०॥

इति अन्नदान सङ्कल्पः

स्वर्णरौप्यं च गौभूमिरन्नं वस्त्रं तथा तिलाः ।
 दत्तैस्तैर्विष्णुसदनं यातिभूत्वा च विष्णुवत् ॥४१॥
 अन्नदस्तु सुखं याति लोकत्रयसुदुर्लभम् ।
 कल्पायुश्च भवेद्भोगी वसते ब्रह्ममण्डले ॥४२॥
 धातूनामुत्तमं यस्माद्घाटकं सुखहृत्तमम् ।
 तस्माद्धेमं प्रदास्यामि हेमगर्भः प्रसीदतु ॥४३॥

इति स्वर्णदान सङ्कल्पः

शिवनेत्रसमुत्पन्नं रौप्यं पितृगणप्रियम् ।
 तस्माद्रौप्यप्रदानेन प्रीयतां रुक्मिणीपतिः ॥४४॥

इति रोप्यदान सङ्कल्पः

गोपुच्छेषुशिरादासी अश्व कर्णकरे करि ।

महिषीशृंगे वृषस्वन्धे गृहस्तम्भे परेभुवि ॥४७॥

हलाप्रफोटी रथचक्रमध्ये पत्नीद्वेदेनाभि अथाविकारश्च ।

उष्णञ्च ग्रीवारार वादयोश्च शोणानिदानानि च विप्रहस्ते ॥

आस्फोटयन्ति पितरोनन्दयन्ति पितामहा ।

भूमि दानान् कुले जाता(तो)म(स)नस्राता भविष्यति ॥४८॥

वसन्तिब्रह्म लोकेषु शीतामलज्जलप्रदा ।

जलधेनुश्च यो दद्याद्विप्रभ्यस्तु कमण्डलुम् ॥४९॥

दिव्य धर्म सहस्राणि सुरसुन्दरिसमृत् ।

ब्रह्मलोकमवाप्नोति पितृगोत्रसमन्वित ॥५०॥

ग्रीष्मप्रवेशेमणिकददाति द्विजवेशमनि ।

मरूपफलमाप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥५१॥

अम्बु पूर्णपट यस्तु दद्याद् ब्राह्मण वेशमनि ।

स सीभाग्यमवाप्नोति तडागसुकृतफलम् ॥५२॥

स तोया पथिके विप्र यो दद्यात्करपत्रि(हि)काम् ।

फल मरूपा चान्तस्य नूनमाप्नोति मानव ॥५३॥

ॐ रग(?)माग सपूर्ण यो ददाति द्विजातये ।

स गत्वा कालसमुक्ते भोगाभोगमनेकधा ॥५४॥

पञ्चवेङ्ककल पञ्चधानवाद्या (?) पूर्णदो ब्रह्ममन्दिरम् ।

विश्वरूप कृतभुङ्क्त प्रसीदन्तु सुधर्षकम् ॥५५॥

मृण्मयं गृहसम्पूर्णं स्तम्भ तोरण संयुतम् ।
 उत्तमांग समायुक्तं तथादालकराजितम् ॥५७॥
 सर्वधान्य समायुक्तं पुष्पवस्त्रसमावृतम् ।
 सुवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यं द्रव्यसमन्वितम् ॥५८॥
 लघुं गुरुं वा यो दद्याद् ब्राह्मणेपु प्रयत्नतः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति दिव्यस्त्री चारुसेवितः ॥५९॥
 त्रिंशद्गुणसहस्राणि भुक्त्वा भोगान्यनेकशः ।
 स प्राप्नोति शुभं गेहं धनधान्यसमाकुलम् ॥६०॥
 पुत्रपौत्र समायुक्तं दिव्यस्त्री चारु शोभितम् ।
 छत्रादि छायाया चैव उपानहौददाति यः ॥६१॥
 दीपज्योतिरिवान्तश्च भवेन्मार्ज्जनकृन्नरः ।
 चन्दनं तालवृन्तं च फलानि कुसुमानि च ॥६२॥
 ताम्बूलमासनं शय्यां दत्त्वाऽत्यन्तं सुखी भवेत् ।
 प्रिया (यं) वा निर्मलं चेतोऽभिमानावमानितम् ॥६३॥
 आत्त प्राणाकृतं यज्ञः कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 समुद्धरन्तिये विप्रं सोदन्तं मत्परायणम् ॥६४॥
 स तरिष्यत्यचिरादापद्भ्यो नौरिवार्णवम् ।
 पूर्वोक्तविधिदानेभ्यो विद्या दानं विशिष्यते ॥६५॥
 महादानं विदानं यद्विद्यादानं परस्परम् ।
 नरकादुद्धरते विद्या तथा मोक्षप्रदायिका ॥६६॥
 स्वर्गं मौक्षञ्च कीर्त्तिञ्च विद्यायालभतेनरः ।
 कर्मणा मनसा वाचा सर्वेषांहितमाचरेत् ॥६७॥

यादृक्कादृगवस्थानु प्राङ्मण न प्रहोपयेत् ।
 यथा कुम्भो नदी तीरे यथाऽग्नि स्तृणाश्रये ॥६८॥
 सन्तुष्टस्तारयेद्गुं दुष्टो हन्ति च तत्रुन्म् ।
 आदियो वर्यो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥६९॥
 शूलपाणिरथ भगवाप्रभियन्दन्ति भूमिदम् ।

इति श्रीब्रह्मयर्गोते याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे दानप्रकरणम् नाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

अथ द्वादशोऽध्यायः

दत्त्वा द्रव्यञ्च य सम्यक्पुनरादातुमिच्छति ।
 दत्ताप्रदानिष्ठ नाम तद्विवाद्दण्डं स्मृतम् ॥१॥
 अदेयमथदेयं यो दत्तवाद्दत्तमेव च ।
 व्ययदारेषु विज्ञेयो दानमार्गश्चतुर्विधः ॥२॥
 तत्रहादाय देयानि देयनेऽपि स्मृतम् ।
 दत्तं सत्रशिः विभाद्दत्तं षोडशामहम् ॥३॥
 अन्यार्थिनां वाचित्तमाधि माधारणं च यत् ।
 निःशेषं पुत्र दारश्च सर्वगं चान्यथे मति ॥४॥

आपत्त्रयपिहि कष्टास्तु वर्तमानेनि देहिना ।
 अदेयान्याहुराचार्यो यथान्येभ्यः प्रतिश्रुतम् ॥५॥
 आपत्त्रयपिहियदत्तं यदननधिनाश्रिकम् ।
 अयः प्रतिग्रहेक्रीते पूज्यं च बलवत्क्रिया ॥६॥
 अन्येषु च विधादेषु उत्तरा बलवत्क्रिया ।
 आपद्गतेषु दानेषु तद्दानं प्राक्त(श्रेष्ठ)मर्हति ॥७॥
 न तत्पूर्वमवाप्नोति मनुः स्वायम्भुवोऽत्रव्रीन ।
 गोत्र नाधारणी वृत्तिर्नदाने न च विक्रये ॥८॥
 आपत्त्रयपि हि देया सा तत्र गोत्रमकारणम् ।
 समानो गोत्रयोर्ज्ञेयो भपिण्डो वापि गोत्रजः ॥९॥
 सूते (तंके) तेन स्पर्शः(?) गोत्रिणन्तु न उच्यते ।
 आपत्त्रयपि हि यदत्तं वन्यावावृत्तिमेवच ॥१०॥
 द्रहिणेन तदा प्राक्तं नैव तैः प्राप्यते धनं ।
 गये गांगेऽपि यदत्तं यदत्तं राहुदशने ॥११॥
 दानमन्यञ्च यदत्तं देवत्राक्षण सन्निधौ ।
 पुनर्न समवाप्नोति आयुः स्वायंभुवः पुरा ॥१२॥
 गये गांगेऽपि यदत्तं पिरूनुदिरय(हृत्)मक्षयम् (यत्कृतम्) ॥
 आपत्त्रयपि हि यदत्तमुद्धरेत्स स्वमन्त्रयम् ॥१३॥
 आत्मदत्तेषु दानेषु योऽन्यस्मै दातुमिच्छति ।
 यो ददाति दापयति ब्रजेतां निरयन्तु तौ ॥१४॥
 भुज्यमानं यदा धनं न पुनर्भुज्यते यथा ।
 जलपूर्णं तथा दानं न पुनर्लब्धुमर्हति ॥१५॥

अप्रवृत्तारमाचार्यमनधीयान मृत्विचम् ।
 गृह काम तु गोपाल वनकामन्तु नापितम् ॥१६॥
 पडेते पुरुषो न ह्याद्भिन्नानावमिवाम्ममि ।
 उल्काहस्तोऽग्निदोऽग्ने य शस्त्रपाणिस्तु घातक ॥१७॥
 अचौरैश्चौरतां याति माण्डव्यव्यवहारत ।
 उल्कम्य वृत्ति य स्यात्(१)यस्य घातोगवादिभि ॥१८॥
 गोपालस्तु न द(१) प्रोवैसेवेधन्दिनम्ब्याख्येत् ।
 समूले शस्यनाशे तु भक्षन्तीति समाप्नु यात् ॥१९॥
 गोपालस्तत्रचै घान्धो अन्य स्वामीयथाविध ।
 गौ प्रसूतादशाहात्तु समानर्क्षापिकुञ्जर ॥२०॥
 निवार्य तत्रयत्रेण तेषां स्वामी न दण्डभाक ।
 अदम्याहस्तिनो अश्वा प्राजा (१) हितेस्मृता ॥२१॥
 अदम्या गर्भिणी गौश्च सूतिकाचातिभारणी ।
 प्रोक्तस्तु द्विगुण दम्य (१) इचतुर्गुणम् ॥२२॥
 प्रत्यक्षधारक्याणात्तु दम्यश्चौर(१)प्रकार ।
 या नष्टा पल दोषण (१) क्षेत्रमन्यसमाञ्जिता ॥२३॥
 न तत्र गोपिनोदण्ड्या पालकोदण्डमर्हति ।
 रात्रग्रहगृहीतोरा वञ्छाशानिमृतोऽपिवा ॥२४॥
 अथ सर्पेण वा दष्टो गर्त्तपक निपातित्वा ।
 नात्र पालकदोष स्यान्नीव दोषोऽस्ति गोपके ॥२५॥
 सुधानवगृहस्थस्य इष्यानियमेन तु ।
 नव कर्माणि तस्यैव विक्त्वाणि नवैव तु ॥२६॥

प्रत्ययाभि(?)नवान्यानि प्रकाशानि नवमत्था ।
 नकलानि नवान्यानि फलानि च पुनर्नवा ॥२७॥
 अदेयानि नवान्यानि वस्त्रजातानि सर्वदा ।
 नवकानवनिर्दिष्टा प्रहस्यो अननिकारकाः ॥२८॥
 सुधावल्गुनि यक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मूर्ध्नि वानं मौम्यं दद्याद्यनुष्ठयम् ॥२९॥
 अभ्युत्थानानि यक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 न मिहागंथ पृष्ठांलापः (?) प्रियान्वितः ॥३०॥
 उपासनमनुब्रज्यात्कार्यान्नय सुधास्मृताः ।
 इष्टानां कथयिष्यामि भूमिरापत्तृणानि च ॥३१॥
 पादशौचं तथाभ्यं (गं) वाश्रमं रायनं(भाषणं) तथा ।
 किञ्चिन्नान्नं यथाशक्ति इष्टान्वेतानि कीर्तिता (नि) ॥३२॥
 सन्ध्या स्नानं जपोहोमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवेक्षणातिव्यमृद्धं चापि शक्तिः ॥३३॥
 पितृदेवमनुज्याणां दीनानां च तपस्विनः ।
 मातृपितृगुरुणां च संविभागोऽथ कस्यचित् ॥३४॥
 ण्तानि नवकर्माणि विकर्माणि नियोधतत् ।
 अनृतं परदारत्वं (च) असत्यस्य च भाषणम् ॥३५॥
 अगम्यागमनं स्तेयं पेयापेयंच हिं रदनम् ।
 अश्रौत्रकर्माचरणं मैत्रधर्मवहिष्कृतम् ॥३६॥
 नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वज्जयेत् ।
 आयुर्वित्तंगृहच्छिद्रं मंत्रमैथुनमौषधम् ॥३७॥

तपो दा(मा)नापमानञ्च न न गोप्यानि सर्वदा ।
 प्रायोऽयमृणशुद्धिं स्यादानधर्मं विशुद्धयति ॥३८॥
 पात्रे धनं वार्धुपितं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदातुरधैन्द्रं शुद्धार्थमिष्टे वरिचनरी(?)स्मृत ॥३९॥
 लोमभ्यं स्याद्देह्यवैहि लोमभ्यश्च तदैतनु ।
 मन्त्रान्नं जुहुयाद्वापि मन्त्रवीर्यं यथाक्रमम् ॥३९॥
 समाप्ते वा हतोलञ्च भूय शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 अरण्ये प्रान्तरे लप्त्वा त्रिं कृत्वो वेदसंहिताम् ॥४०॥
 शुद्धयते चाम्यता शीश्यात्प्रतिस्त्रोत्पाता(?) सरम्पती ।
 बाल(बाल)वासा जटीचाम्याद्ब्रह्महत्याप्रणं चरेत् ॥४१॥
 पिण्यान्वा कणान्नं वा भक्षयेच्च समाहित ।
 गायत्र्याश्च जपेत्कोटिं ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥४२॥
 गायत्रीलक्षपञ्चा च मुच्यते गुरुतल्पग ।
 ब्रह्महा माद्विणत्राणाद्गर्गा दद्यात् तथा युताम् ॥४३॥
 ष पाण (?) तु दशाब्दं कर्मं षीर्तयेन् ।
 अग्निदो गरुदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापह ॥४४॥
 क्षत्रदारापहारी च पडेतेह्यातनायिन ।
 शस्त्रपाणिं ममायान्तं यदि विप्रं पडगवित् ॥४५॥
 निषामन्नं निषामीयान्नं तेन ब्रह्महाभवेत् ।
 अतार्हितमनक्त्रेण न वियोगो धनस्य च ॥४६॥
 म्रियते च परार्थेषु न दोषं परिब्रिणते ।
 वृषमेकं महत्त्वं वा दशाक्षणा(विप्र)यथे पुमान् ॥४७॥

ब्रह्महत्याव्रतंचापि वत्सरत्रितयं चरेत् ।
 वैश्यहाच्छं चरेदेतद्दद्यादेकशतंगवाम् ॥४८॥
 शूद्रहन्ता च पण्मासं व्रतं चरेदारुणम् ।
 गवां च दशकं दद्याच्छूद्रहन्ताविशेषतः ॥४९॥
 अप्रदुष्टां प्रियां हत्वाशूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 प्रमादेन हतं (तो) येन वालको मुनिसत्तमः ॥५०॥
 गोमूत्रं यावकाहारं स्पृष्ट्वाकेदार(?)शुद्ध्यति ।
 अविज्ञाततं(?) वालं संज्ञाभावात्कथञ्चन ॥५१॥
 सज्ञाता ज्ञातवा पापी (?) ज्ञातातीर्थेन शुद्ध्यति ।
 प्रमादेऽवा प्रमादेवा वाले (?) निपातिते ॥५२॥
 गङ्गा स्नानं च केदारं प्राजापत्यव्रतं चरेत् ।
 विश्वनाथं च केदारं हरिं भागीरथीं तथा ॥५३॥
 स्नात्वा वै संस्पृशेद्भिङ्गं वालघाती विशुद्ध्यति ।
 अयोनौ च वियोनौ च पशुयोनौ तथैवच ॥५४॥
 समुत्सृजंते (ति) ये शुक्रं ब्रह्महाफलमश्नुते ।
 भार्यासखी कुमारी च कुजीवी(चा)न्त्यजा सुता ॥५४॥
 स्वगोत्री (त्रा) स्वसुताश्चैव गत्वा स गुरुतल्पगः ।
 पितृष्वसां मातुलानीं स्नुपां मातृस्नुपामपि ॥५६॥
 मातुःपत्नीं स्वभगिनीमाचार्यतनयां तथा ।
 आचार्यपत्नीं स्वसखीं गत्वा स गुरुतल्पगः ॥५७॥
 छित्वालिङ्गं वधस्तस्य मुखेदद्यादुल्मुकंतथा ।
 द्वादशाङ्गुलमात्रं लौहशंकुस्तथैवच ॥५८॥

मुखे तस्य प्रदातव्यं जीयं शुद्धो भवेत्तत ।
 दिन(१) शान्तमते राजादेवो राजश्च शासकः ॥६६॥
 भायांगोपात्वनकुलं मल्लूकरच(मूरक च) तथैव च ।
 हत्वा यद्दं पिवेत्क्षीरं पादकृच्छ्रं समाचरेत् ॥६७॥
 उरगोत्सायसो दण्डं पचकत्रयमासकः ।
 काले घृतघटो देय उष्णगुंजाहरेशुकम् ॥६८॥
 णकवर्षे हते वत्से कृच्छ्रपादो विधीयते ।
 अबुद्धिं पूर्णं समृष्ट्वा सूर्यरिमपु शुद्धयति ॥६९॥
 मृत्तमच्च श्वपाकं च रुद्रक्या पतितं तथा ।
 मद्यपम्लेच्छचाण्डलं स्पृष्ट्वा क्लानं सहाम्बरैः ॥७०॥
 इति श्रीब्रह्मोक्त्याज्ञवल्क्येधर्मशास्त्रे शुद्धिप्रकरणप्रनाम
 द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

आशौचवर्णनम्

शुद्धयते द्विचतुर्मासं स्वल्प गम (?) विनिस्तौ ।
अहोभिः शुद्धयते शेषैः (?) अर्थाभवति नाशने ॥१॥
दासी दासे तथा कन्या सूयते म्रियते यदि ।
त्रिरात्रं सूतकं तस्य भापितं च प्रजापतिः ॥२॥
अप्रदत्ता भवेकाह प्रदत्तामुभयत्रयः ।
विवाहिता तु या कन्या सूतकं श्वसुरगृहे ॥३॥
शवसूति समुत्पन्ने सूतकं तु यदा भवेत् ।
शवेन शुद्धयते सूती न सूता शवशोधिनी ॥४॥
शवसूती समुत्पन्ने पुत्रजन्मयदा भवेत् ।
कुर्यात्तात्कालिकीशुद्धिरशुद्धि पुनरेवहि ॥५॥
आत्रिपक्षात्त्रिरात्रं स्यादापणमासाच्च पक्षिणी ।
अहः सम्यत्सरादर्वाक्पूर्णा दत्तोदकं शुचिः ॥६॥
पितरौ चेन्मृतौ स्यातां कथन्तु सूतकम्भवेत् ।
श्रुत्वातद्दिनमारभ्य दशाहं सूतकी भवेत् ॥७॥
आ (अ) दत्त जनात्सद्योआचूडान्नैपिकीस्मृतः ।
त्रिरात्रमव्रतादेशे दशरात्रमतःपरम् ॥८॥
द्वे सन्ध्ये सद्यमित्याहुर्द्वेदिने नैपिकीस्मृता ।
दिनद्वयं तु रात्र्यैका पक्षिणी तु विधीयते ॥ ९ ॥

दन्तजातानुस्रातोवाटनचूडस्तु कर्मणि ।
 त्रिरात्रं सूतकं तस्य भाषितं ब्रह्मणापुरा ॥१०॥
 गर्भमध्ये विपत्ति म्यादशाहं सूतकम्भवत् ।
 जीवेजाते ततो मृत्यु सद्य शौचं विधीयते ॥११॥
 द्विर्वर्षं निश्चिपेद्भूमौ त्रिर्वर्षं दाहमुच्यते ।
 जीवजातोरक्षिपाकर्म(?)समाचरेत् ॥१२॥
 अन्तर्दशाहे म्याचेत्पुनर्मरणजन्मनि ।
 तावत्स्यादशुचिर्विप्रो यावदस्य दिनान्दश ॥१३॥
 अन्ते वै दिवसेतस्मादधिकं तु दिनद्वयम् ।
 रात्रिशेषेण च द्वाभ्या प्रभाते त्रिभिरेव च ॥१४॥
 दिवाकरोदयात्पूर्वं सूतकं मृतकम्भवेत् ।
 एकविंशत्यहे यज्ञे विवाहे दशवासरे ॥१५॥
 त्रिरात्रप्रतवन्ध्य (न्ध) स्याच्छ्राद्धं तदहउच्यते ।
 अभ्यगादिविवाहेपुयज्जपु वा ग्गं कृते ॥१६॥
 श्राद्धैर्दन्त(?) समुत्पन्ने नाशौचं मृतसूतके ।
 यज्ञदीक्षान्तविप्रस्य यज्ञस्थाना तु ऋत्विज ॥१७॥
 यतीनां ब्रह्मयनविदुषो नाधु(शु)द्विर्ब्रह्मचारिण ।
 सत्र याची (गी) च यो नित्यं गरुडध्वजपूजक ॥१८॥
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव सर्वे ते त्यक्तसूतका ।
 शुद्धयते प्रसव धेनुर्दिवसे दशमे सदा ॥१९॥
 अजाविका(ध)श्रमहिपी शुद्धयन्तेविंशतिभिर्दिने ।
 ष्काहात्च्छुद्धते विप्रो योऽग्निर्वेदसमन्वित ॥२०॥

अह्ना (द्वः) त्वेवलवेदस्तु अन्येपांशभिर्दिनैः ।
 दशाहं गोत्र शुद्धिःस्याद्विंशाहं पुत्रमात्रिकः ॥२१॥
 त्रिंशाहं कन्यकामाता एकाहंचाप्यग्निवान् ।
 स्नानसन्ध्यात्रयं हीनः सप्ताहे षूद्रवद्विजः ॥२२॥
 संध्यास्नानत्रयं तस्मात्सूतकेऽपिनसंत्यजेत् ।
 आचतुर्थात्तु सम्पूर्णं पञ्चाहः पञ्चशाखिनाम् ॥२३॥
 त्रिदिनं षष्टशाखीनां सप्तशाखी दिनद्वयम् ।
 अष्टमीचाहोरात्रमेकाहन्नवमी तथा ॥२४॥
 दशमी(म्यां) स्नानमात्रेण शाख्यासूतकम्भवेत् ।
 शाखामेकादशीति(ती)र्तन्नवृत्तिर्न च सूतकम् ॥२५॥
 भोजना च(?)मनान्नं(मंत्र) परिग्रहपाकादिकम् ।
 सङ्कर्षणं तथागायांत्यजेत्सूतिकिनासह ।
 यो न पूजयते नित्यं विष्णुवंश्वानरातिथिम् ॥२६॥
 स्नानसन्ध्याविहीनाश्चा सदा ते सूतकान्विताः ।
 प्रत्य(?)या मूर्खाः भि (भी) ष्टवर्णानिवाह्यका ॥२७॥
 आचाररहिता ये च सदाते सूतकान्विताः ।
 व्याधितस्यकदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य चैव हि ॥२८॥
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ।
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ॥२९॥
 श्रद्धात्यागविहीनस्य भस्मान्तं सूतकम्भवेत् ।
 सप्तरात्रं तु कापाये गोमूत्रे वा तथैव च ॥३०॥
 त्रिफलात्र्यहसंयुक्ता गोचर्म नैव दुःप्यति ।

प्र (३) क्षाम्रजम्बूचलपरधात्री

जटाधरो.(?) दुवकात्रपाय ।

फलत्रं यस्मनि(?) मृत्तिकष-

राप्तन्तिमेकाहनिचर्मशुद्धिः ॥३१॥

घृतेन दीपो दातव्यस्तिष्ठतैलेन वा पुनः ।

आम्रचर्म मये पारं सप्तधौतेन शुद्धयति ॥३२॥

इति श्रीभक्तिसुखाप्तवल्क्यधर्मशास्त्रे सूत्रशुद्धिप्रकरणम्

नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

समाप्तश्चायं श्रीभक्तिसुखाप्तवल्क्य धर्मशास्त्रम्

॥ ॐ नमः शिवाय ॥

अथ

* काश्यपस्मृतिः *

प्रायश्चित्तवर्णनम्

अथ काश्यपीयान् गृहस्थधर्मान् व्याख्यास्यामः

आहिताग्निः स्वदारनिरतोऽचाग्रयग्निहोत्री स्नातामृतकालगामी
देवपितृमनुष्यभूतब्रह्मयज्ञानुसेवमानः एकद्वित्रिचतुर्णां ब्राह्मणान्
कुर्वाणो व्रतनियमहोमजाप्यपरो मातृपितृभक्तो दारापत्यपोपकः
शेषानुभोजी उपवासी त्रैवर्णिकमेदकसूतकान्नपरिहरमाणोऽलांगल-
वृत्तिः । तत्र च भूम्यपोढने वृक्षच्छेदने नास्यधर्मो भवति ।
कूपसेतुतडागविप्रदेवतायतनभेदने प्रायश्चित्तं ब्राह्मणेभ्यो निवेद्य
चतस्र आहुतीर्जुहुयात् ।

इदं विष्णुरिति प्रथमा, मानस्तोक इति द्वितीया, स्ववासा
इति तृतीया, दंष्ट्राभ्यामिति चतुर्थीरत्यस्रपोढयेत् तस्यैव देवतायै
पूर्णाहुतिं जुहुयात् ।

अथ गोवलीवर्दमहिपधूर्याविकर्हिंसावाप्तौ प्रायश्चित्तकामका-
रतामित्येके । दोग्धृदमनपर्यस्तपापघट्टनघंटाभरणभूपणयोजन तैल-
मंडौपधभेषज्यत्रितयमाणे व्याप्तानामकामावाप्त्यै (स्तौ) प्रायश्चित्तं-

ब्राह्मणेभ्यो निवेद्य मशिरक्षुरवपनं कृत्वा प्राजापत्यं कृच्छ्रमाचरेत् ।
चीर्णांति गा दद्यात् । तिलधेनु जलधेनु चेतिकारयपः ।

अथ मृगमहिषगंडुवत्रराहशरभश्शुभ्रमिह्वान्याद्यमंडूकशूकर
मत्स्यप्राहशिशुमारादीना वधेष्वहोरात्रं । चीर्णांति गा दद्यात् । मैष
म त्रिरात्रं चीर्णान्ते हिरण्यं दद्यात् ।

अथ काक-बलाह-हंस-भारम-कारण्डव-चक्रवाक-गृध्रश्येन-
रंजरीट-टिट्ठिभोलूक शुक्र सारिकामथूरकाक-भद्र कलविक कपोत
कर्पिजलादीना वधेष्वहोरात्रं । चीर्णान्ते तिलान्दद्यात् ।

अथात् श्व-जम्बूक-विडाल-ऋषभरक्षुवासतोष्ट्र शूद्रवधे
त्रिरात्रं च प्रायश्चित्तं ब्राह्मणेभ्यो निवेद्य प्राजापत्यं कृच्छ्रं चरेत् ।
चीर्णान्ते सप्तौहीन् दद्यात् ।

कृकलास सर्पनटुल विडालगोजावधे त्रिरात्रं चीर्णान्ते लाहं
दद्यात् ।

वेदा व्यापद्दने प्रायश्चित्तमुक्तं तेषामेवोच्छिष्टभोजने प्राणा-
यामशान्तं कृत्वा धूने प्राश्य शुद्धं स्यात् ।

जातमृतकमृतके ब्राह्मणो दशरात्रेण, क्षत्रिय पंचदशनेन,
वैश्योविंशतिरात्रेण, शूद्रो मासेन शुद्धयति । तच्चेदंत पुरवापतंति
तत्समेन शुध्यावस्वह । अत्राह्मणो न जायते, नाधीयीत, नाध्या-
पयेत्, न दद्यात् न प्रतिगृहीयात् । अशुचिर्द्विपदे चतुष्पदे ।
नादितद्दह ।

अथानशनमृतानामशनिहताना वा अग्निप्रविष्टानां मृगुपवन-

अथ लशुन-पलांडुगृञ्जन-कुंभीकुक्कुटभक्षणे सुरासीधुमधुम-
घपाने अयाज्ययाजने पतितसावित्र्युपनयने तैः प्रायश्चित्तं ब्राह्म-
णेभ्यो निवेद्य यत्र ग्राममृगाणां पशूनां शब्दो न श्रूयते तस्मिन्प्रदेशे
अग्निं प्रणिपरिसमुह्य पर्युपरिस्सर्य सशिखवपनं कृत्वा प्राक्
प्रणीतेन विधिना पुनः संस्कारमर्हन्तीति ।

अथ पंचमहापातकाः प्रवक्ष्यन्ते—

ब्राह्मणो नैव हन्तव्यः स्वस्वप्रक्षेपया द्विजैः ।

सुवर्णहरणं चैव कर्तव्यं न कथंचन ॥ १ ॥

गुरुपत्नीं न गच्छेत संस्पर्शश्च न तैश्चरेत् ।

महापातकसंज्ञेया निर्दिष्टानां मनीषिभिः ॥ २ ॥

वत्सरत्रितयं कुर्यात् नरः कृच्छ्रं विशुद्धये ।

आत्मतुल्यसुवर्णं च दद्याद्वाविप्रतुष्टिकृत् ॥ ३ ॥

आत्रेयीगर्भं राजन्यवैश्यौ यज्ञगतौ हत्वा एतदेवकुर्यात् ।

अथाकालि(क)व्याख्यास्यन्नाह—

अविनिरटकविद्य तवञ्चनिर्घातप्रपतने भूमिचलने चैवाथ-
निम्नोत्तरे चैव प्रायश्चित्तं ब्राह्मणेभ्योनिवेद्य समीमयीनां समिध
मधुदधिघृताक्तानामष्टसाहस्रं जुहुयात् । शन्नोदेवीति काश्यपः ।

यत्र वेश्मनि उल्लूकोनिपतति । गृहं गोधाकपोतः प्रविशति ।
कृष्टः शकुनिः श्येनो वा रथभुज्ये(ध्वजे)वानिपतति । वल्मीक दीपि-
कागृहे पुरो ददति । शृगापुरोहणे कपाटघंटापुरोहणं चैव प्रायश्चित्तं

ब्राह्मणभ्यो निवेद्य शमीमयीनां समिधर्दाधिमपुष्टाक्तानाम्ण-
सहस्रं जुहुयान्, यास्तोऽप्यते इति कारयप ।

अथ नैमित्तिकानि व्याख्यास्यामः—

क्षीरमाण्डभेदने मधने भवने पुरोहृत्लांगल गलचक्रूपपतने
रथविपटर्वासने अश्व(अस्त्र)भजने रजम्वला-शवस्पर्शने आदित्या-
न्ममने सद्मद्विष्वप्रदर्शने कर्णकेशपतिपुरोहणे पू(यू)पस्पर्शने
मृतकसूतक भोजने चैव ब्राह्मणेभ्यो निवेद्य सचैल कृत्वा स्वप्रतिर्यं
जपेदिति कारयप ।

अथातः पात्राणां शौचविधिं व्याख्यास्यामः—

पलेप्यने(?)न दारुपत्रे भस्मनाकांस्य शोथुतास्त्रायसाना सिक-
ताभिः शौच । दत्तशस्त्रमणिराजतमौरणां चर्पणं । मृष्मथानां
पुनःदहनं । घान्यवामसा वटूनां प्रोक्षणं काष्ठं रज्जुन्वक्चर्म चौर-
वेणु विदलपत्रपर्णां च लम्बुच्छौचम् ।

अथ पूर्वं पापकर्मणां चिह्नं व्याख्यास्यामः—

अगम्यानामी दुश्कर्मा तस्मात्प्रायश्चित्तं वेदान्मदिशुद्धये ।
एतान् आहूये परिवर्जयेन् वे चान्ये पण्डितूपाका । क्षुद्रपटा वा घटा-
न्या प्रत्रचित्तरगारतानिद्वलकनक्षत्रजीवकप्रामया चकपर्व्याहित
पप्याधारकविदिदकपौनर्भवानारनति । अदन्तादेके नारनति ।
भार्याणितस्य नगरमाभयात्रकंभ्य अविभ्रस्तुपाती व्यगोनभ्रत्र
प्रचक्षते ।

वर्जनीयाद्विजाह्येते श्राद्धकर्मसु नित्यशः ।

दाराधीनाः क्रियाः सर्वा दाराः स्वर्गस्य साधनं ॥ ४ ॥

इत्येतत्त्रह्यणाप्रोक्तं काश्यपस्यानुशासनम् ।

सप्त पौनर्भवा कन्या वर्जनीया कुलाधमाः ॥ ५ ॥

वाचा दत्ता मनोदत्ता कृतमंगलकौतुका ।

उदकस्पर्शका या च या च पाणिग्रहीतिका ॥ ६ ॥

अग्न्युपायं गता या च पुनर्वाह्यस्य वादिका ।

इत्येताः कश्यपप्रोक्ता दहेयुः कुलमग्निवत् ॥ ७ ॥

प्ररोहत्यग्निमादाय पादपानां कुलमहत् ।

न हि पुनर्भवादीनां कुलं तस्य प्ररोहति ॥ ८ ॥

पिता वा यदि वा भ्राता माता वा यदिवेतरः ।

नरश्च कृतपापानां गति यां याति तां शृणु ॥ ९ ॥

मनिवर्ती यथा श्येनो गच्छत्येव यमालयं ।

एवं च नरकं याति कन्या अमृतकारका ॥१०॥

पुनः सम्पद्यते नारी गतमात्मानमात्मनि ।

अस्थिमात्रं त्वचं भित्वा शुक्रं तेजोवलं तथा ॥११॥

शुद्धिं न ये प्रयच्छन्ति दुहितरं लोभमोहिताः ।

तेषां तु नरके घोरे याति वै सप्तमं कुलम् ॥१२॥

गमनागमनायोगात् एवं शुक्रे विधीयते ।

एवं ज्ञात्वा युक्तकन्यां विदेत् स तत्कुलात् ॥१३॥

नस्याद्देव च पित्र्ये च दासोऽस्यादथ मंचिता ।
 क्रयक्रीता तु सा दामो न सा पत्नी विधीयते ॥१४॥
 अग्निष्टोमातिरात्राणां शतं शतगुणी कृतम् ।
 प्राप्नोति पुन्योऽत्वा होममंत्रै रलंकृताम् ॥१५॥
 यन्मु सात्यम(मात्विक्)वर्मण पिता समर्पयेत् सुवाम् ।
 स प्रेत्य लभते स्थानं यथा दत्त । प्रजापतिः ॥१६॥
 इति काश्यप प्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

* व्याघ्रपादस्मृतिः *

तत्रादौ स्मृतिमहत्त्ववर्णनम्

ऋषिमेकान्तमासीनं व्याघ्रं मतिमतां वरम् ।
पप्रच्छुर्मुनयः सर्वे धर्मशास्त्रकथानकम् ॥ १ ॥
हुताग्निहोत्रं विधिवत् व्याघ्रं वेदविदां वरम् ।
सर्वशास्त्रविधिं ज्ञात्वा ऋषिभिश्चनमस्कृतम् ॥ २ ॥
नमस्कृत्य च ते सर्वे इदं वचनमब्रुवन् ।
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् कथयस्व नः ॥ ३ ॥
वेदतत्त्वार्थतत्त्वज्ञा यन्मां पृच्छथ संशये ।
ते सर्वे संश्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ४ ॥
सर्वतीर्थान्युपस्पृश्य सर्वान्वेदान्प्रणम्य च ।
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सवशास्त्रानुसारतः ॥ ५ ॥
सर्वपापहरं दिव्यं सर्वसंशयनाशनम् ।
चतुर्णामपि वर्णानां व्याघ्रः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ६ ॥
ये च पापकृतलोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ।
सर्वपापैः प्रमुच्यन्ते श्रुत्वेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥ ७ ॥
तस्मादिदं वेदविद्धिरध्येतव्यं प्रयत्नतः ।
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सवृत्तेभ्यश्चसर्वतः ॥ ८ ॥

आचारं चैव सर्वेषां कार्याणां च विनिर्णयम् ।
 यथाक्रमं यथागम्य वक्तुमर्हन्मरोपत ॥ ६ ॥
 भगवन् सर्ववर्णानां यथावदनुपूर्वरा ।
 अन्तरं च प्रभावानां घर्मान्नो वक्तुमर्हामि ॥ १० ॥
 युगेयुगे च सामर्थ्यं विज्ञेयं मुनिमापितम् ।
 व्याघ्रेण च यथाश्रोतं प्रायश्चित्तं प्रदीप्यते ॥ ११ ॥
 युगेयुगे च ये धर्मान्तेषु तेषु च ये द्विजा ।
 तेषां निन्दा न कर्तव्या युगरूपा हि ते द्विजा ॥ १२ ॥
 अकृतो वैश्वदेवे तु ये भुजन्ति द्विजातय ।
 वृथा ते तेन पाकेन काकयोनिं श्रजन्ति वै ॥ १३ ॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
 एतेषां तु द्विजार्थाय व्याघ्र शास्त्रमकल्पयन् ॥ १४ ॥
 योऽनधीत द्विजो वेदानन्यत्र कुर्वते धमम् ।
 स जीवन्नेव शूद्रत्वमाप्नु गच्छति सान्धय ॥ १५ ॥
 भानौभौमे त्रयोदश्या नंदाभृगुमघासु च ।
 षिडदानं मृगान्नात न कुर्यात्तिलत्सर्पणम् ॥ १६ ॥
 पक्ष्योऽहमयोवापि मप्रभ्यां निशि सन्ध्ययो ।
 विद्यापुत्रकलत्रायौ तिलान् सप्रमु वर्जयेन् ॥ १७ ॥
 विवाहे चोपनयने चोले सति यथाक्रमम् ।
 वपमर्थं तद्वं वा नेत्येके तिलत्सर्पणम् ॥ १८ ॥
 वृद्धौ सत्या च तन्मामि नेत्याहुस्तिलत्सर्पणम् ।
 तीर्थे निधिविगमे च गयाया प्रेतपक्षके ॥ १९ ॥

निपिद्धेऽपि दिने कुर्यात्तर्पणं तिलमिश्रितम् ।
तिथितीर्थं विशेषे तु कार्यं प्रते च सर्वदा ॥२०॥
देवानृषीन्पितृश्चैव तर्पयेत्तु प्रयत्नतः ।
आचम्य मार्जनं कुर्यात्ततः प्राणान्समापयेत् ॥२१॥
अम्रजन्मगृहे प्रातः श्राद्धं सतिलकं भवेत् ।
तिलकेनविनाकार्यं पितृकर्म निरर्थकम् ॥२२॥
अम्रजन्मैः सदाकार्यं श्राद्धं सतिलकं तथा ।
श्रौतस्मार्तानि कर्माणि तिलकेन समाचरेत् ॥२३॥
मृत्तिका गोशकृन् दर्भा उपवीतोत्तरीयकम् ।
दद्याद्विप्रत्वमाप्नोति श्राद्धकाले विशेषतः ॥२४॥
गोपीचन्दनखण्डांश्च यो दद्याद्ब्राह्मणे यदि ।
अपि सर्पपमात्रेण ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥२५॥
मृदं यज्ञोपवीतं च श्राद्धे दद्यात्प्रयत्नतः ।
उच्छिष्टं शिवनिर्माल्यं कुर्याच्छ्राद्धे विशेषतः ॥२६॥
निपिद्धानि च वाफ्यानि शूद्राणां योपितां तथा ।
शून्यमुखेन कर्तव्यं श्राद्धं कर्म यथाविधि ॥२७॥
श्राद्धं कुर्यात्तु शूद्रोऽपि शून्यं कुर्याद्दलाटकम् ।
ललाटेतिलकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥२८॥
शूद्रेणतिलकं कृत्वा श्राद्धकर्मसु यत्कृतम् ।
निष्फलं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृणां नोपतिष्ठति ॥२९॥
यो यस्यविहितो धर्मस्तेनधर्मेण कारयेत् ।
विपरीतं चरेद्यस्तु किल्बिषी स निगद्यते ॥३०॥

देवानभ्यर्च्यगधेन त्रिषु ङ पापनाशनम् ।
 तिलहन बिना धाद् न सर्वं निष्फलं भवन् ॥३१॥
 ' तिलहन बिना सन्ध्या तिलहन बिना जप ।
 अगदगरलिङ्गाश्च तैलङ्गा इविडास्तथा ।
 सदा शून्यमुग्धा क्षया देशधमानुसारत ॥३२॥
 अन्वे च सहबोधमा दगदश व्यवस्थिता ।
 ते ते धर्मा सदाचार्या व्याघ्रस्य यचन यथा ॥३३॥
 धाद्का तथा दाने होमे देवार्चने तथा ।
 त्रिधिवत्तिलक कृतान्मृदा वा चन्दनेन वा ॥३४॥
 धारयेदूर्ध्वपु ङ तु स्नानान्ते च विशेषत ।
 तपन होमकाये च साय प्रात समाहित ॥३५॥
 त्रियक्षु ङ न कुर्वीत याजद्रोम समाचरेत् ।
 शिलागन्धानुल्पेन मानारौच्छिष्टभोजनान् ॥३६॥
 स्वरूपदशानादप्सु भाग्यहीनोभजत्तर ।
 शुभ कृत विप्रैस्तु क्षयार्थे कुम्भीक्षणम् ॥३७॥
 लज्जते ये कृत नित्य मृदाचन्दनभस्मना ।
 धारयेदूर्ध्वपु ङ तु स्नानान्ते च विशेषत ॥३८॥
 गहानागन्ध हामाने भस्मना च त्रिपुण्ड्रम् ।
 स्नात्वापुण्ड्र मृदा कृत्वात् होम कृत्वा तु भस्मना ॥३९॥
 देवानभ्यर्च्य गधेन त्रिषु ङ पापनाशनम् ॥
 आशौचेपि न चाभ्यङ्ग विवाहे चन्दनादिना ।
 ऊर्ध्वपु ङ सदाकार्यं श्रौते स्मार्ते च कमणि ॥४०॥

मृतके नमनुप्राप्तं वर्तनीयः प्रवृत्तः ।
 मृत्तिका चन्दनं भस्म तथा तैलं चतुर्भुजम् ॥४५॥
 एभिर्द्रव्यैर्यथाकालं तिलहं तु समाचरेत् ।
 देवानां च तथा शैवे नान्ये न च शूद्रतः ॥४६॥
 अभ्यङ्गाहमे लक्ष्मीं शूद्रस्य नमस्कं धूमम् ।
 तर्जनीं गैत्र्यसंयुतां हस्तप्रस्थिभयुतां शिखायाम् ॥४७॥
 भोजने भैभूते मूत्रं कृत्वा कृत्वा समाचरेत् ।
 तर्जनीं च धृतं गैत्र्यं हस्तप्रस्थौ च मूर्द्धनि ॥४८॥
 भोजने भैभूते मूत्रं कृत्वा कृत्वा शुभ्यति ।
 शिखायं विमुच्यते हस्तप्रस्थात्कालं स्मृतम् ॥४९॥
 न करोति न मूढात्मा नन्दनं केशदूषितम् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कुर्यादाचमनं नदा ॥५०॥
 पश्चिमे पुनराचम्य दक्षिणे स्नानमाचरेत् ।
 गोकर्णकृताहस्तेन मापमात्रं जलं पिबेत् ॥५१॥
 तन्मूत्रमधिकं चैव तज्जलं मधिरं भवेत् ।
 अनुष्णाभिरुक्तेनाभिरुद्भिर्द्रव्याभिरन्ततः ॥
 ब्राह्मणो ब्रह्मतीर्थेन दृष्टिपूताभिराचमेत् ॥५२॥
 हृत्कण्ठतालुकाभिश्च यथासंख्यं द्विजान्तयः ।
 स्त्रीशूद्रवास्यसंस्पर्शमात्रेणापि विशुद्धयति ॥५३॥
 अंगुष्ठाग्रं तु संमृज्य मध्यमा मध्यपर्वसु ।
 योजीताग्रं हस्तेन स वै गोकर्णिकः स्मृतः ॥५४॥

मुक्ताद्गुट्टकनिष्ठान्यां त्रि विवेन ब्रह्मवैश्वर्ये ।
 मन्वा पांचा मुते मुन मुनरा रथ्याप्रमर्षा ॥१७॥
 आचान्न पुनराचमेद् वामोऽपिपरिणाय च ।
 ऊर्ध्वजानुमु नाचामेतेऽप्याग्यान्तेन च ॥१८॥
 तथैव ब्रह्महतेन नापरिज्ञानइत्यत ।
 आप रशानकाते तु तज्जन्त्या तु म्भरोऽत्र्यम् ॥
 तत्रलं च विवेद्विप्र मांमपात्रमम भयेन ॥१९॥
 आप कनस्य म्भृता तेनाचामति यो द्विष ।
 मुग विद्वानि वै व्यक्तं व्याज्जस्य वचनं यथा ॥२०॥
 पीताग्निच्छा पाग्नां च शौचयेषु तु यत्र्यम् ।
 तत्रलं तु मुगनुन्य पर्यङ्किहण विना ॥२१॥
 काम्येनायमपात्रा प्रमुमोमकपित्तलै ।
 आचान्न शतकुन्वापि न कदाचन शुभ्यति ॥२२॥
 कर्मिहृद्भ्रातृय नाभ्यन्तर्दंतिर्णांतरे ।
 कच्छ द्वाग्गर्पितूल पुगपदचात्ययु ज्यते ॥२३॥
 एकराशिगती म्वाता यदा गुग्निगान्करी ।
 मा पीगमामो महती सर्वपापहरा मृता ॥२४॥
 आश्लिष्य ममनुप्राप्ते आशौच यदि जायते ।
 आशौचे तु व्यतिक्रान्ते तत्र शार्द्धं प्रदीयते ॥२५॥
 अनपत्या च या नारी भवृषिहेन चोत्पयेत् ।
 यदि ज्ञापति भनार इवत्रशादिमिथीनयेत् ॥२६॥

पितामहाश्चजीवन्ति तत्पिता म्रियते यदि ।
 देहमात्रत्रयः पिण्डान् प्रपितामहपूर्वकम् ॥६१॥
 जीवन् पितामहोयस्य पिता यत्र न विद्यते ।
 द्वौपिंडावेकनामानौ एकस्मिन्प्रपितामहे ॥६२॥
 चत्वारि अर्घ्यपात्राणि गंधमाल्यैस्ततोऽर्चयेत् ।
 ये समानि ऋचामेतत्पात्रस्थापो नयेत्त्रिषु ॥६३॥
 पक्षश्राद्धं तु निवृत्य तर्पणं तु दिनेदिने ।
 सकृन्महालये श्राद्धे परेऽहनि तिलोदकम् ॥६४॥
 दर्शश्राद्धे गयाश्राद्धे श्राद्धे चापरपक्षगे ।
 ताम्बूल चर्वणं दोषो व्याघ्रस्य वचनं यथा ॥६५॥
 वृद्धावाढौ क्षयेचान्ते दर्शं मध्ये तथैव च ।
 महालये च पिण्डान्ते वैश्वदेवं चतुर्विधम् ॥६६॥
 श्राद्धं कृत्वा तु विधिवत् वैश्वदेवादिकं ततः ।
 ब्रह्मयज्ञं ततः कुर्यात्तर्पणं तु तिलैर्विना ॥६७॥
 स्नात्वातीरं समागत्य उपविश्य कुशासने ।
 संतर्पयेत् पितृन्सर्वान् स्नात्वा वस्त्रं च धारयेत् ॥६८॥
 सहोदर समुत्पन्नां कुर्याद्देवपितृस्तथा ।
 एकमेकं तु गोत्राणां कुर्याद् ब्राह्मणजो भवेत् ॥६९॥
 सहगोत्रजा ब्राह्मणानां न कुर्यात्सर्वतो द्विजः ।
 याज्ञवल्क्यं तु कार्याणि वर्जनीया प्रयत्नतः ॥७०॥
 वेदज्ञातो द्विजातीनां कुर्याद्ब्राह्मणतो भवेत् ।
 एकगोत्रं द्वितीयं तु तृतीयान्निस्तथैव च ॥७१॥

एकगात्र ब्राह्मणानां पृथक् गोत्रमन्यैव च ।
 कुशाच्छाद्गादि कायाणि महालया तु भिद्ये ॥७॥
 पानप्रत्ययतानां तु ब्रह्मचाग्निस्तथैव च ।
 कुशाच्छाद्गादि तस्य व्याजस्य वचनं यथा ॥७३॥
 पूर्वेषु क्षणितारिप्रो ब्राह्मणं कर्तृकं यथा ।
 अनुज्ञायतां कायाणि कृपां कर्तुं यथारिधि ॥७४॥
 पूर्वेषु क्षणितं विशं यनु शान्त्वं तथैव च ।
 गात्रं नाम ममुखाय व्याजस्य वचनं यथा ॥७५॥
 गायत्र्या म्यानमान्यं च महलं स विधीयते ।
 गायत्र्या गामयं तस्य महलं कारयेद्भ्रुवम् ॥७६॥
 गायत्र्या वेसप्रस्थानं महलं कर्त्ते वरि ।
 महलं नायमान्यं कुशानिलैस्तथैव च ॥७७॥
 महलं वाहुमात्रं च कुशाद्दुः श्राद्धवर्मणि ।
 त्वर्यायेषु मवरारत्रिमात्रं प्रशस्यते ॥७८॥
 गन्ध्यान्तरगताभागं कथाद् गामयमहलम् ।
 उत्तरं महलं द्वाभ्यां दक्षिणं पितरस्तथा ॥७९॥
 हस्तम्यत्र्यवधानेन महलं द्वयं च कारयन् ।
 पत्रं च वृद्धिकरं नराणां
 तथात्तं चैव धनप्रदं च ॥
 धनत्रयं पश्चिमतप्लवनं
 आनुक्षयं दक्षिणतप्लवनं ॥८०॥

पादप्रक्षालनार्थाय द्वौविप्रौ प्राङ्मुखस्थितौ ।
 उद्ङ्मुखास्त्रयोविप्रा स्वयं वै दक्षिणामुखः ॥८१॥
 पादप्रभृति मूर्ध्न्यन्तं देवानां पुष्पपूजनम् ।
 शिरःप्रभृतिपादान्तं पितॄणां पुष्पपूजनम् ॥८२॥
 श्राद्धकाले यदा पत्नी वामे वारिप्रदापयेत् ।
 पितरस्तस्य गृहीयात् यावद्वर्षं समाः ॥८३॥
 कन्यादाने विवाहे च प्रतिष्ठायज्ञकर्मणि ।
 सर्वेषु धर्मकार्येषु पत्नी दक्षिणतः स्मृता ॥८४॥
 दक्षिणे वसति पत्नी हवने देवतार्चने ।
 शुश्रूषा रतिकाले च वामभागे प्रशस्यते ॥८५॥
 जातकर्मादि कर्मणां कर्मकर्तुं दक्षिणे ।
 तिष्ठेद्वरस्य वामे च विप्राशीर्वचनं यथा ॥८६॥
 त्रिषु स्थानेषु सा पत्नी वामभागे प्रशस्यते ।
 पादशौचे पितॄणां च रथारोहे ऋतौ तथा ॥८७॥
 श्राद्धे पत्नी च वामांगे पादप्रक्षालने तथा ।
 नान्दीश्राद्धे च सोमे च मधुपर्के च दक्षिणे ॥८८॥
 आमन्त्रितस्तु यो विप्रो भुक्त्वा अन्यत्रगच्छति ।
 नरकाणां शतं भुक्त्वा चांडालेष्वपि जायते ॥८९॥
 एकवस्त्रा तु या नारी मुक्तकेशा तथैव च ।
 ललाटे कुंकुमं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः ॥९०॥
 मुक्तकेशा तु या नारी रक्तवस्त्रं कथंचन ।
 हसते वदते चैव निराशाः पितरो गताः ॥९१॥

श्राद्धे यज्ञ जप होमे वैश्वदेवे शिवाचने ।
 त्रिषुध धारयेद्यस्तु निराशा पितरोगता ॥६२॥
 अगम्यागमनोपता चूतासत्यरताञ्च य ।
 नानाविधेषु पापेषु रता नित्य मदोद्धता ॥६३॥
 आसीमातेन पूर्वेण ताम्बूल मधये द्विज ।
 त्रयस्ते नरक यान्ति दाताभोक्ता पिता तथा ॥६४॥
 शिलातले पटे पात्र रोमकूपे तथा भुवि ।
 ते तिला वृमिणा तुल्या तत्तोय स्थिरभवेत् ॥६५॥
 अगुप्तमूलमध्ये तु वामभागेऽग्रभागिनाम् ।
 तत्तिल मेरुणातुल्य तत्तोय सागरोपमम् ॥६६॥
 आप वृष्णतिलैर्दद्यान्मात्रापित्रो क्षयेऽहनि ।
 आदौ च यजुषा दद्यात् पश्चाद्ब्रह्म च सामगा ॥६७॥
 सकारे सूतक विगाङ्कारे रिषुवर्द्धन ।
 हकारे ब्रह्महत्याया आहुति कुत्र दीयते ॥६८॥
 वर्णत्रय समुदाय दीर्घे दद्याद्विनोत्तम ।
 आयुर्गरोग्यमैश्वर्यं लभते काममीप्सितम् ॥६९॥
 म्नात तौ वरुण शक्तिमुद्धतोऽग्निधनक्षयम् ।
 जपत क्षीणमायुष्य तस्मान्मौन त्रिषु स्मृतम् ॥१००॥
 धाट यज्ञ विवाह च दीश्रायामागते गुणौ ।
 तिम्रन क्षालन बुयान्निराशा पितरोगता ॥१०१॥
 तिष्ठन्वक्षालयेपादौ देव पित्र्ये च कर्मणि ।
 देवा हविन गृह्णन्ति ऋष्य च पितरस्तथा ॥१०२॥

मंडलस्योत्तरे भागे कुर्यादाचमनं बुधः ।
उत्तरे जाह्नवीतीर्थं अन्यत्र रुधिरं भवेत् ॥१०३॥
मण्डलात्पूर्वतो देवा पितृविप्रैस्तथोत्तरे ।
कर्ता कुर्वीत ईशाने श्राद्ध आचमनं स्मृतम् ॥१०४॥
हस्तप्रक्षालनादूर्ध्वं पाणिभ्यां पात्रधारणम् ।
संकल्पे दक्षिणे त्याज्यं भुक्त्वा वामं विमुत्सृजेत् ॥१०५॥
ब्राह्मणानासनं वस्त्रं तिलमिश्रं तथैव च ।
पितृश्रानि(?)देवादि काष्ठासनानि वर्जयेत् ॥१०६॥
सव्यं तु देवमस्थानमर्चयेत्पश्चिमामुखम् ।
अपसव्यं पितृस्थानमर्चयेद्दक्षिणस्तथा ॥१०७॥
श्राद्धरन्ध्रेऽवसाने च पादशौचे तथार्चने ।
विकरे पिण्डदाने च पट्सु आचमनं स्मृतम् ॥१०८॥
स्वागते स्वस्तिवचने गोत्रशेषे प्रदक्षिणे ।
अर्घ्यं च दक्षिणादाने पट्सु सव्यं विधीयते ॥१०९॥
प्रातःकाले शुचिः स्नात्वा पाकनिष्पत्तितो यदा ।
गृहन्तु पितृकार्याणि मुनीनां सवतोद्विजः ॥११०॥
अपुत्रा म्रियते भर्तुः गोत्रजानाननाशयत् ।
स्त्रीणां च कुरुते श्राद्धं पुत्राभावेति सर्वथा ॥१११॥
स्त्रीणां कुरुते श्राद्धं गोत्रमुच्चारणं कथम् ।
अमुकगोत्राय भर्तुश्च पिताप्रपितामहाय च ॥११२॥
उत्तरीयाभावे च वस्त्रं सव्यापसव्यकर्मणि ।
गोत्रनामस्वधाकारैः भर्तुः श्राद्धं तु कारयेत् ॥११३॥

अपुत्राश्रियते भार्या भर्ता कुर्याद्यथाविधि ।
 गोत्रनामसमुच्चार्य सरस्वतीनाम चोत्तरे ॥११४॥
 प्रथम सरस्वतीनाम्नी द्वितीय गौतमी तथा ।
 तृतीय यमुनानाम्नी कुर्याच्छ्राद्ध सभर्तृक ॥११५॥
 पितामहा च वर्तते पिता च श्रियते यदि ।
 द्वौ पिण्डौ चैवनामानौ एक तु प्रपितामहे ॥११६॥
 अपुत्रस्यपितृव्यस्य ज्येष्ठस्य भ्रातुरेव च ।
 कुर्यात्त्रिपुरुष श्राद्ध ण्वोद्दिष्ट कदाचन ॥११७॥
 आसनावाहनौ चैव द्विजागुपुस्तथैव च ।
 अर्घ्यं गन्धानुसकल्प देवपूर्वाणि षट्सु च ॥११८॥
 विप्रश्चदक्षिणा याच्ना जपासि स्वस्तिवाचनम् ।
 श्राद्ध च दक्षिणादान षट्सव्य च प्रचक्षते ॥११९॥
 अपसव्येत्यनुज्ञात सव्येनैव तु होमयेत् ।
 अपसव्य पुन कृत्वा पितृपात्रेषु दीयते ॥१२०॥
 कर्मास्तानपाणिस्तु आहुती द्वे घृताप्लुते ।
 शप देवाय दातव्य पितृभ्यस्तदनन्तरम् ॥१२१॥
 सव्येषु छत्यनुज्ञातो स्वल्प च जुहुते हवि ।
 सामिरमिनुखेदद्यान्निरग्निर्द्विन्पाणये ॥१२२॥
 सामिकैरमिपूर्वं तु पितृपूर्वमनग्निकै ।
 अग्नौकरणशप तु विश्वेदेवाय ह्यते ॥१२३॥
 निरग्निरग्नौकरण कुर्यान्मुख्ये च पैतृके ।
 तन्न्त देवायन्ततश्च पितृणां तदनन्तर ॥१२४॥

अग्नौकरण शेषं तु पितृपात्रेषु दीयते ।
 प्रतिपाद्यपितृणां तु नो दद्याद्द्वैश्वदेविके ॥१२५॥
 यत्तुपाणितले दत्तं पूर्वमश्रयं(?)तु सिद्धयः ।
 पितरस्तन्न गृह्णन्ति शेषान्नं न लभन्ति च ॥१२६॥
 अव्यपात्रस्थिता दर्भाः ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ।
 स्वयं गृह्णन् क्षिपेद्यस्तु स भवेत्पितृघातकः ॥१२७॥
 पाणौ होमस्य ये दर्भा पात्राधस्तु विनिक्षिपेत् ।
 पुनरग्नौ च तान्द्रुत्वा दहन्ति पितरस्तथा ॥१२८॥
 न जीवत्पितृकः कुर्याच्छ्राद्धं मातृक्षयादृते ।
 क्रान्ते च नवमी श्राद्धं मृते चैव विलुप्यते ॥१२९॥
 न छायां भार्गवे दीने मातापित्रोःक्षयेऽहनि ।
 तिलैस्तु तर्पणं कुर्यात् पितृहासोऽपि जायते ॥१३०॥
 कन्यायां तु गते भानौ पितरो यान्ति स्वं गृहम् ।
 पितृलोकं परित्यज्य यावद्दृश्रिकदर्शनात् ॥१३१॥
 चन्दनागरुकर्पूरं कुंकुमं च प्रदापयेत् ।
 अश्वमेधफलं तस्य पितृणां च विलेपनम् ॥१३२॥
 रविशुक्रत्रयोदश्यां सप्तम्यां निशिसंध्ययोः ।
 तिलतर्पणसंयोगात्तज्जलं रुधिरं भवेत् ॥१३३॥
 क्षयाहे पातसंक्रान्ते ग्रहणे शशिभास्करे ।
 न वारतिथिदोषो न कुर्याच्चतिलतर्पणं ॥१३४॥
 घृतं गुग्गुलु धूपं च पितृणां यः प्रयच्छति ।
 अश्वमेध फलं तस्य धूपदानस्तथैव च ॥१३५॥

आत्राहनामौकरण विकर पात्रपूरणम् ।
 तृनिभरत न कुर्वीत आमे होमे कथचन ॥१३६॥
 मातापित्रोरकदिवसे वृष्ट्वा पाक प्रयत्न ।
 प्रथम पितृकार्याणि द्वितीय मातरस्तथा ॥१३७॥
 अमौकरणमेक स्यात् पिडदानस्तथैव च ।
 त्रय त्रय च पिडाना मातापित्रो क्षयेऽह्नि ॥१३८॥
 यद्येककर्तृक श्राद्धमनेकोऽपि विधीयते ।
 वैश्वदेवे न तत्रस्यात् पृथक् पात्रो न विद्यते ॥१३९॥
 अमकल्पित च परचान्न पाणिना स्पर्शते यदि ।
 त्रयस्ते नरक यान्ति दाता भोक्ता च पूर्वना ॥१४०॥
 मृष्मयेषु पात्रेषु मृत्तिका चन्दनन वा ।
 धृतेनैव कृत धूप निराशा पितरोगता ॥१४१॥
 भोजनोत्तिष्ठ चिद्ध्र)पात्रे च स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजा ।
 भ्रमन्ति पितरस्तेषा पण्मासोच्छिद्र)भोविन ॥१४२॥
 अकृत्वा भस्ममर्द्यादी य कुर्वात्पाणिशोधनम् ।
 आसुर तद्भवच्छ्राद्ध पितृणा नोपतिष्ठति ॥१४३॥
 माया मवशयोऽया म्यु पितृपिडेषु वजयेत् ।
 श्राद्धणाना यथा मद्य तथामायात्रपिडयो ॥१४४॥
 पूर्वभापोशन श्राद्ध पिडदान तथैव च ।
 कुर्याद्वैमातृक श्राद्ध नरक्या सहितो मुत ॥१४५॥
 विकर निक्षिपेद्भूमौ ब्राह्मणानामनुज्ञया ।
 कुर्यात्पिड तसुताना नरक्या ब्राह्मणो भवेत् ॥१४६॥

हस्तप्रक्षालनादूर्ध्वं द्वौ हस्तौ पात्रधारिणौ ।
 आपोशाने दक्षिणंत्याज्यं भोजनान्ते वाममुत्सृजेत् ॥१४७॥
 अपोशानिक्षिपेत्पाणौ पिंडदानं तथैव च ।
 यजुः शाखा तु देवानां पितॄणां प्रीतिवर्द्धनम् ॥१४८॥
 यजुः शाखा पूर्वतो पिण्डं ऋक्शाखा तु दक्षिणम् ।
 सामवेदस्तु भोज्यं च श्राद्धं तु कुरुते यदा ॥१४९॥
 वस्त्रयुग्मं ततोदद्यादेकैकं वा पृथक् पृथक् ।
 आशाया दीयते चाल्पं किञ्चिच्छ्रुत्तयानुसारतः ॥१५०॥
 पूर्ववद् विकरेद् भूमौ पिंडदानं तथैव च ।
 कुर्याच्छ्राद्धविधिं तस्य निराशाः पितरोगताः ॥१५१॥
 मार्जनं तर्पणं श्राद्धं न कुर्याद्धारिधारया ।
 मोहाद्वा कुरुते यस्तु स विप्रो नरकं व्रजेत् ॥१५२॥
 उष्णोदकं वृथास्नानं वृथा जाप्यमवैदिकम् ।
 मूर्खस्य तु वृथादानं वृथाश्राद्धमदक्षिणम् ॥१५३॥
 दशकृत्वः पिवेदापः गायत्र्याः श्राद्धभुक्द्विजः ।
 ततः संध्यामुपासीत तज्जपाज्जुहुयादपि ॥१५४॥
 दन्तधावनं ताम्बूलं स्नेहस्नानमभोजनम् ।
 रसौषधं परान्नं च श्राद्धकृत्सप्त वर्जयेत् ॥१५५॥
 पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् ।
 दानं प्रतिग्रहो होमः श्राद्धभुगष्टवर्जयेत् ॥१५६॥
 पितृक्षये अमावास्यां मंथानं कुरुते यदि ।
 घृतं गोमांसवत्प्रोक्तं तक्रं चापि सुरांसमम् ॥१५७॥

दधितककणाभिन्ना लक्षण व्यञ्जनादय ।
 मुदिरोप्रिनैरातत्र यावत्पिनात्रनिर्वपेत् ॥१६८॥
 भागिनेय भागिनीभवा दौहित्र दुहिनापनि ।
 प्रत्यामनमतिक्रान्त मुनिर्त्तं पिनामवेत् ॥१६९॥
 भागिनेय दशविप्रसु दौहित्र शतमुच्यते ।
 भागिनीभवा मह्येषु अनन्त दुहिनापनि ॥१७०॥
 वदपूण मुख विप्र समुत्तमपि मोचयेत् ।
 न तु मूर्धं निराहार पद्मायधोपवाभिनम् ॥१६१॥
 स्वगोत्र प्रवरभिन्न विधुरे ग्राम याचके ।
 पितु श्राद्ध न कुराव पतिभ्राता सहोदरा ॥१६२॥
 अपुरको पशुश्चैव त्वाधितोल्यासुरेव च ।
 वृत्तिहीनश्च मूर्खश्च जन्मे जन्मे भविष्यति ॥१६३॥
 कार कर्म प्रकुर्यात् काले तिष्ठन्ति देवता ।
 चरमेकात्तु कार नाकाटे कोटिमन्वया ॥१६४॥
 अकार कुरुते कम कार प्राप्ते न कारयेत् ।
 कारानात् नु यन्कम अकृत न विनिर्दिशेत् ॥१६५॥
 अपात्रिन या न दद्यात् श्राद्धायमुपकल्पितम् ।
 वृषणा मन्त्रवृद्धिमु न तच्छ्राद्धफल्य लभेत् ॥१६६॥
 भावन कल्पापत्र वामभागाप्रमाहित ।
 अथ वेत्तिणमाग मुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥१६७॥
 नियश्राद्धेषु तीर्थेषु भावन बलिपूर्वकम् ।
 अन्यश्राद्धेषु सर्वेषु न बलि नैव श्राद्धति ॥१६८॥

आत्ममातामही पत्नी दृष्टिता च स्यात् तथा ।
 पितृष्वस्ता मानृभगिनीत्येते चै सप्त गोत्रजाः ॥१६६॥
 मृत्तिका गोशकृद्भानुपर्वानं तथोत्तराम् ।
 दत्त्वा गुणाद्गविप्राय कुलजाय तथोत्तरे ॥१७०॥
 अग्नौकरं तु देवस्य पितृव्या द्विजतर्पणे ।
 मानसात्पिण्डदानाद्य नरः क्रियाद्विकरेण तु ॥१७१॥
 एक पंक्त्युपविष्टानां ब्राह्मणानां श्राद्धकर्मणि ।
 भक्ष्यं भोज्यं समं देयं दक्षिणात्वनुसारतः ॥१७२॥
 पिण्डदानं च यजुषां बहृचां द्विजतर्पणम् ।
 श्राद्धशब्दाभिधेयं स्यादुभयं सामगायिनाम् ॥१७३॥
 स्वशाखोक्तं परित्यज्य परशाखोक्तं समाचरेत् ।
 अप्रामाण्यमृषिं कृत्वा-अंधं तमसि मज्जति ॥१७४॥
 अनग्निर्वृक्षचारी च स्त्री च नैव च नैव च ।
 चालयेत्पिण्डपात्राणि स्वयं शिष्योऽथवा मुतः ॥१७५॥
 लेपभागश्चतुर्थांशाः पित्राद्याः पिण्डभागिनः ।
 पिण्डः सप्तमस्तेषां सापिण्ड्यं सप्तपूरुषम् ॥१७६॥
 यत्र पाणितले दत्तं (?) पूर्वमबुद्धयः ।
 निराशा पितरो यान्ति शेषमन्तं लभन्ति ते ॥१७७॥
 केतकी द्यूतकी चैव वर्वरी करवीरकैः ।
 जातिदर्शनमात्रेण निराशाः पितरो गताः ॥१७८॥
 कृष्मांडं महिषीक्षीरं आढक्या राजसर्पपाः ।
 मसूराश्चणकाश्चैव पडेते श्राद्धघातकाः ॥१७९॥

आयान्तोयगुचिस्तावन यात्रयाश्मनुद्धृतम् ।
 उद्धृतोयगुचिस्तावन यात्रयाश्मनुद्धृतम् ॥१८०॥
 गृह्णन्ति शिगुद्वाना यतीना ब्रह्मचारिणाम् ।
 श्राद्धपात्रो न तत्र यात्रयाश्मनुद्धृतम् ॥१८१॥
 शिवास्मात् तथापि शान्त्वं पश्चिमजानवेत् ।
 अनेन विधिना ज्ञाय पितृणां तन्मन्त्रयम् ॥१८२॥
 वदन् भाषयेच्छ्राद्धे पितृस्थानेषु सर्वथा ।
 श्राद्धिय च गुणाह्वय च पितृरगतकुल तथा ॥१८३॥
 वदन् भाषयेच्छ्राद्धे याजुषं सामगैस्तथा ।
 अथय तद्भाषयेच्छ्राद्धे व्याजस्य वचनं यथा ॥१८४॥
 वदन् तु परिन्द्यय श्राद्धे कर्मणि यो द्विनः ।
 निष्कलं तद्भाषयेच्छ्राद्धे पितृणां नोपनिषत् ॥१८५॥
 वदन्नेन विनाश्राद्धे ये कुर्वन्त्यन्यशास्त्रिनः ।
 अज्ञानास्तुक्ते श्राद्धे पितृणां नोपनिषत् ॥१८६॥
 द्वौ श्रद्धाधर्मा विप्रौ श्रद्धायु सामनदिनः ।
 क्रमाच्छ्राद्धे नियुक्ते च व्याजस्य वचनं यथा ॥१८७॥
 अथवा द्वौ विश्वदेवौ वदन् पितरस्तथा ।
 यजुषं पितामहं ज्ञाय सामस्यान् प्रपितामहम् ॥१८८॥
 अनेन विधिना श्राद्धे कृतमन्त्रयना व्रजेत् ।
 उक्तश्रवणकं न म्यान् म्यशास्त्रं भोषयेत्ततः ॥१८९॥
 वदन् यजुषं यथा सामगं च गुणान्वितम् ।
 अहकारणं मयि क्त्वा श्राद्धे हस्तिष्कलं भवेत् ॥१९०॥

उच्छिष्टप्रशवचाण्डालनखं च खरकाकयोः ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव स्नानं कुर्यादमंत्रकम् ॥१६१॥
 अपत्नीके प्रवासे च यस्य भार्या रजस्वला ।
 आमश्राद्धं प्रकुर्वीत वर्जयित्वाक्षयेऽहनि ॥१६२॥
 वृद्धावादौ क्षयेचान्ते मध्येजुह्वति पर्वणि ।
 पितृपक्षे तथाचान्ते वैश्वदेवो विधीयते ॥१६३॥
 वोदने परमान्ते वा द्रोणमासाद्य मूढधीः ।
 तत्पात्रं पूरयेद्घृतं तद्घृतं रुधिरं भवेत् ॥१६४॥
 दशमीद्वादशीश्राद्धे अमापूर्णा तु संक्रमे ।
 अस्ते नक्ते तु यो भुंक्ते भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥१६५॥
 अग्निना भस्मनावापि स्तंवेन सलिलेन वा ।
 द्वारस्य चोपमार्गेण पंक्तिदोषो न विद्यते ॥१६६॥
 तिलकेन विनाविप्रो पुण्यस्त्री कुकुमं विना ।
 द्वावेतौ गर्हितौलोके दैवंपित्र्ये च कर्मणि ॥१६७॥
 यागं दानं च योगं च स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ।
 भस्मीभवति तत्सर्वमूर्ध्वपुण्ड्रं विना कृतम् ॥१६८॥
 विना यज्ञोपवीतेन विना वद्धशिखेन च ।
 विशेषोद्युपवीतेन यत्कृतं नैव तत्कृतम् ॥१६९॥
 पूर्वतो सर्वदेवाश्च दक्षिणे पितरस्तथा ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्ने न वामे गंडूपमुत्सृजेत् ॥२००॥
 हस्तपात्रे च धौते च क्रियते पंक्तिवारणम् ।
 प्रागुदीची विवाहे च प्रतीची दक्षिणस्तथा ॥२०१॥

आमंत्रितो जपेदोष्ठीं नियुक्तसु निपंगितः ।
 उन्वायथामदेत्यं तु घ्राहदोषेन लिप्यते ॥२०२॥
 कन्धारनं रिटदानं विप्राणा पादमिचनम् ।
 आमन्त्राया च भार्याया केवलेन कृतं वृथा ॥२०३॥
 भर्तृणा च हता नारी माहंकारा तर्पैव च ।
 सस्या हस्तात्रभुंजीत आद्वकारेषु वज्रयेन ॥२०४॥
 अनाग्रमी तु व स्तेयो द्विजहृषपरतथा ।
 तर्ह्यं आह्वानि नो दद्याद्राक्षसेभ्य प्रयच्छति ॥२०५॥
 घृतहीनं तु योज्योने(भुक्ते)नरन्वाहृतिपंचकम् ।
 पश्चाद् घृतं तु यो मुंक्ते द्विजभ्रान्द्राग्र्यं चरेत् ॥२०६॥
 इतुगप परोमूर्धं पटं नाम्बूलमौषधम् ।
 भद्रयित्वाग्रि कर्त्तव्यं देवाग्निपितृर्षणम् ॥२०७॥
 गुरुग्निर्द्विजातीना वानां त्राग्र्यो गुरुः ।
 गुरुरेवपति स्रोणा सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥२०८॥
 सर्वमत्रनुराशय मनिर्हं दक्षिणामुखम् ।
 उच्छिद्रमर्त्तिरौपिण्ड दद्याद्दै पितृयज्ञवत् ॥२०९॥
 पादप्रक्षालनादूर्ध्वं रावद्विप्रविमर्जनम् ।
 तावच्छ्राद्धं प्रहृशीत नाशौचं न च सूतकम् ॥२१०॥
 यनुवा पितृदाने तु माषान्नं चः परिवन्देत् ।
 स च नरकमाप्नोति निराशा पितरोगनाः ॥२११॥
 प्रागादिप्रदानस्य इति वाजसनेयिना ।
 इत्यादि दक्षिणान्तं श्रेयसि च कर्मणि ॥२१२॥

एकालिङ्गे करे तिष्ठ उभयोर्गृहद्वयं स्मृतम् ।
 पंचापाने दशैकस्मिन् उभयोः सप्त मृत्तिका ॥२१३॥
 एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां च चतुर्गुणम् ॥२१४॥
 संध्याहीनोऽऽर्चुर्नित्यमनर्तः सर्वकर्मसु ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृते श्वानोऽभिजायते ॥२१५॥
 उष्णोदकेन समाहं द्विजः शूद्रत्वमाप्नुयात् ।
 उष्णोदकैर्वृथा स्नानं वृथाजाप्यसर्वैदिकम् ॥२१६॥
 अश्रोत्रिये वृथादानं वृथाश्राद्धमदक्षिणम् ।
 असामर्थ्याच्छरीरस्य वैदिकं श्रुत्वा दृष्ट्वास्पृष्ट्वा
 प्रभाषितम् ॥२१७॥
 संध्याविनाशयेज्जप्यं तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ।
 उल्लंघयति संध्यां यः स याति नरकं ध्रुवम् ॥२१८॥
 तस्मान्न लंघयेत्संध्यां सायंप्रातर्द्विजः सदा ।
 अकृत्वा वैश्वदेवं तु भुञ्जते ये द्विजाधमाः ॥२१९॥
 वृथा तेनान्तपानेन काकयोनिं ब्रजन्ति ते ।
 कृत्वालं पादशौचं विमलमथजलं त्रिःपिवेदुन्मृजेद्द्विः-
 तर्जन्यंगुष्ठयुग्मात्सजलमभिमृशेन्नासिकारन्ध्रयुग्मं ॥
 अंगुष्ठानामिकाभ्यां नयनयुगयुतं कर्णयुग्मं कनिष्ठां-
 गुष्ठाभ्यां नाभिदेशं हृदयमथतलेनांगुलीभिः शिरोंसौ ॥२२०॥
 श्मशाने शूद्रसंपर्के चांडालादि प्रदर्शनं ।
 रोदने व्याकुले देशे न पठेत महालये ॥२२१॥

स्वयं वा पच्यते पाक पत्नी वा पच्यते यदि ।
 पुत्रेण पच्यते पाक स्वयंपाक म उच्यते ॥२२२॥
 मातृपाक तु भुज्जीयान् स्त्रीपाक तु विशेषत ।
 आत्मपाक पवित्र च व्याजस्य वचन यथा ॥२२३॥
 यदि भार्या अशक्ते न श्राद्धपात्रेषु कारिणम् ।
 दृष्टिपूत समतोय दरिद्रमजल यथा ॥२२४॥
 न कृत्वा क्रियतेपाक न पाक चान्यगोत्रजा ।
 विधवा च तथा कन्या गर्भमायी च दुर्मती ॥२२५॥
 एता पाक न भुञ्जीत पितृणा नोपतिप्रति ।
 श्राद्धाजपात्रे विधवापरस्त्री न प्रितृयते ये पितरो न देवा ॥
 नोर्दक नैव चाज्येन नान्नेनैव कदाचन ।
 चित्राहुनिर्बलि र्धन न कृयाच्छ्राद्धभुङ्क्तिव ॥२२७॥
 तीर्थयात्राविवाहेषु मग्राणे देवतास्थे ।
 उपनीतोत्सर्जनेषु मृशाल्शु न श्रियते ॥२२८॥
 मूतकान्न नरश्चाद् मामिकान्न तथैव च ।
 हानाचारद्विनम्यान्न भुङ्क्त्वा चान्द्रायण चरेत् ॥२२९॥
 धामने पादमास्त्रु प्रत्यङ् लयण तथा ।
 सुरेण धर्मिन चान्न तुल्य गोमांस भक्षणम् ॥२३०॥
 समापश्वाननिग्रम्य श्राद्धणान वदपारगान् ।
 तान भाषनकात् च तत्फल निष्फल भवन् ॥२३१॥
 पूनयेन् श्राद्धवाग्यु यतिन इक्ष्वाग्णिम् ।
 त्रिशानुदस्य पापात् पितृमातृगणैरपि ॥२३२॥

आमंत्रिणो(तं)गतं विप्रं निवारयति दुमंतिः ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति शूद्रयोनिषु जायते ॥२३३॥
 आमंत्रितस्तु यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति ।
 नरकाणां शतं गत्वा चांडालेष्वभिजायते ॥२३४॥
 सपवित्रेण हस्तेन न दद्याद्गंधलेपनम् ।
 दीयते यदि मूढेन निराशाः पितरोगताः ॥२३५॥
 अनग्निकस्य विप्रस्य चदन्नं हूयते करे ।
 तदन्नं प्रक्षिपेद्ग्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२३६॥
 अपेक्षितं याचितव्यं श्राद्धार्थमुपकल्पितम् ।
 न याचते द्विजोमूढः सविप्रः श्राद्धघातकः ॥२३७॥
 अपेक्षितं न यो दद्याच्छ्राद्धे वै उपकल्पितम् ।
 अधोगत्वा सुघोरासु तिर्यग्यानिषु जायते ॥२३८॥
 शब्देनापोशनं पीत्वा शब्दे न घृतपायसम् ।
 शब्देनापः पयः पीत्वा गुरापानसमं भवेत् ॥२३९॥
 अत्युक्तमन्नं विप्रस्तु पाणिनास्पर्शते यदि ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दाता भोक्ता च पूर्वजाः ॥२४०॥
 अप्रवाहोदकं स्नानं विप्रपादाभिपेचनम् ।
 गायत्री जपमर्ध्यं च आदित्यभिमुखो भवेत् ॥२४१॥
 ग्रन्थिर्यस्य पवित्रस्य विप्रपादाभिपेचनम् ।
 यथा वज्रहतो वृक्षो देवता पितरस्तथा ॥२४२॥
 नान्दीमुखोत्सवे दाने द्वादश्यादि व्रतेषु च ।
 पूर्वाभिमुखतः कुर्याद्विप्रपादाभिपेचनं ॥२४३॥

स्वयं वा पच्यते पाक पत्रो वा पच्यते यदि ।
 पुत्रेण पच्यते पाक स्वयंपाक स उच्यते ॥२२०॥
 मानृपाक तु भुञ्जीवान् स्त्रीपाकं तु विशेषतः ।
 आन्मपाकं पवित्र च ध्यात्रभ्य वचन यथा ॥२२१॥
 यदि भार्या अशक्ते न श्राद्धपाकेषु कारिणम् ।
 दृष्टिपूत ममतांश्च दृष्टिमन्त्रल यथा ॥२२४॥
 न कन्या क्रियतेपाक न पाक चान्यगोत्रजा ।
 विधवा च तथा कन्या गर्भमाधो च दुर्मुखा ॥२२५॥
 ग्ना पाक न भुञ्जीत पितृणा नोपनिष्ठति ।
 श्राद्धात्रपाके विधवापस्त्री न विनृष्यते ये पितरो न देवा ॥
 नोद्ब नैव चाग्नेन नान्तेनैव कदाचन ।
 चित्राणुनिर्वाणे चैव न कृयाच्छ्राद्धभुक्कृत्त्रिज ॥२२७॥
 तीर्थयात्राविवाहेषु मघामे देवनालये ।
 उपनीतोर्मर्जनपु श्श्याम्यं न विद्यते ॥२२८॥
 मृतकृन्न नवश्राद्ध मामिहान्न तथैव च ।
 दानावाग्द्वितम्यान्न भुङ्क्त्वा चान्द्राशुष चरेत् ॥२२९॥
 धामने पाण्डुमाण्ड प्रन्दत्र छया तथा ।
 सुयेन पवित्र चान्न तुन्य गोमांस भक्षणम् ॥२३०॥
 मर्मापम्यानत्क्रिष्य श्राद्धाग्न वदपासमान् ।
 दान भावनहाते च तत्कल निष्कल भवन् ॥२३१॥
 पूनयन् श्राद्धहातेषु वर्जित ब्रह्मचारिणम् ।
 विशाणुदग्ने पावान् विदुमातृगणैरपि ॥२३२॥

आमंत्रिणो(तं)गतं विप्रं निवारयति दुमेतिः ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति शूद्रयोनिषु जायते ॥२३३॥
 आमंत्रितस्तु यो विप्रो भोक्तुमन्यत्र गच्छति ।
 नरकाणां शतं गत्वा चांडालेष्वभिजायते ॥२३४॥
 सपवित्रेण हस्तेन न दद्याद्गंधलेपनम् ।
 दीयते यदि मूढेन निराशाः पितरोगताः ॥२३५॥
 अनग्निकस्य विप्रस्य चदन्नं हूयते करे ।
 तदन्नं प्रक्षिपेद्ग्नौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥२३६॥
 अपेक्षितं याचितव्यं श्राद्धार्थमुपकल्पितम् ।
 न याचते द्विजोमूढः सविप्रः श्राद्धघातकः ॥२३७॥
 अपेक्षितं न यो दद्याच्छ्राद्धे वै उपकल्पितम् ।
 अधोगत्वा सुघोरासु तिर्यग्योनिषु जायते ॥२३८॥
 शब्देनापोशनं पीत्वा शब्दे न घृतपायसम् ।
 शब्देनापः पयः पीत्वा सुरापानसमं भवेत् ॥२३९॥
 अत्युक्तमन्नं विप्रस्तु पाणिनास्पर्शते यदि ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दाता भोक्ता च पूर्वजाः ॥२४०॥
 अप्रवाहोदकं स्नानं विप्रपादाभिषेचनम् ।
 गायत्री जपमध्यंच आदित्यभिमुखोभवेत् ॥२४१॥
 ग्रन्थिर्यस्य पवित्रस्य विप्रपादाभिषेचनम् ।
 यथा वज्रहतो वृक्षो देवता पितरस्तथा ॥२४२॥
 नान्दीमुखोत्सवे दाने द्वादश्यादि व्रतेषु च ।
 पूर्वाभिमुखतः कुर्याद्विप्रपादाभिषेचनं ॥२४३॥

विश्रवादाभिपद्ये तु कता प्रत्यङ्मुखोभवेत् ।
 दिशारात्राणि वा कुर्यात् नियथाद् विधीयते ॥२४४॥
 रत्नस्वलाया भाव्याया मृताद् य परित्यजेत् ।
 स वै नरकमाप्नोति हन्ति दवान् पितृन्तथा ॥२४५॥
 पण्डितोज्ञानिनो वापि मुखयोषित एव वा ।
 मृताद् होमतिक्रम्य चाटाल कोटिचन्मसु ॥२४६॥
 पित्रो क्षयाहे सशस्त्रे च कुर्यात्तिलसर्पणम् ।
 आमुर तपण नय नत्तोय रुधिरभवेत् ॥२४७॥
 आपोशान कर विश्र मरुत्प य समाचरत् ।
 नष्ट भवतितद्भ्राद्द पितृणा नोपनिष्ठति ॥२४८॥
 आपोशान करे शृवा आशीवाद् कराति च ।
 अभोज्य तद्भवेन्न मुक्त्वा चान्द्रायण चरेत् ॥२४९॥
 भूमौ यस्तपण कुर्यात् काम्यनोय तथैव च ।
 तज्जन्यगुप्त्रमध्ये तु तत्र रुधिर भवेत् ॥२५०॥
 अगोधूम तु यच्छाद् मापमुद्गमिर्वज्रितम् ।
 तैल्पकवन रहित तच्छाद्द निष्फल भवत् ॥२५१॥
 मावान पायस दशाच्छाद्द गन्ध्य विशपत ।
 आचन्द्राक भक्तप्रि भोजन पिडदानयो ॥२५२॥
 नैवकाल द्वय म्नात म्नातद्वये न तपणम् ।
 नक्तपादे द्वय शब्द न त्वा भोजनद्वयम् ॥२५३॥
 मूकान्नात्रप यकन्या पिडाघ्राण च दग्निणाम् ।
 आदान चागत चाय्य चिना च परिवपणम् ॥ २५४॥

विसर्जनं सौमनस्यमाशिपः प्रार्थनां तथा ।
 विप्रप्रदक्षिणं चैव स्वस्तिवाचनकं विना ॥२५५॥
 पितृमन्यत्प्रकर्तव्यं प्राचीनावीतिना सह ।
 सम्बन्धं प्रथमं ब्रूयात् गोत्रं नाम ततः परम् ॥२५६॥
 पश्चाद्रूपं विजानीयात् व्याघ्रस्य वचनं यथा ।
 प्राचीनावीतिना पित्र्यं सव्यं जानुनिपाततम् ।
 दक्षिणास्थेन कर्तव्यमप्रदक्षिणतस्तिलैः ॥२५७॥
 यत्किञ्चिदीयते श्राद्धे देवतीर्थेन दैविके ।
 पैत्रिके पितृतीर्थेन सर्वत्रैपविधिः स्मृतः ॥२५८॥
 पितृणमासनं दद्याद्द्वामपाश्वे तथा सुधी ।
 दक्षिणे चैव देवानां सर्वदा श्राद्धकर्मणि ॥२५९॥
 देवानां ऋजवोदर्भा अच्छिन्नाग्राः अमूलकाः ।
 समूलाः पितृकार्येषु दक्षिणाग्रा द्विभुजकाः ॥२६०॥
 नाकस्था नरकस्थाश्च नानायोनिगता अपि ।
 स्वपितृभ्योपधयत्येव(?)श्राद्धं कुर्यात्समाहितः ॥२६१॥
 क्षणे चाह्वानसंकल्पे पिंडदानान्नदानयोः ।
 पिंडाभ्यंजनकाले च तथैवांजनकर्मणि ॥२६२॥
 अक्षय्यासनपाद्येषु गंधाद्याच्छादनेषु च ।
 श्राद्धकर्मणि चैतेषु गोत्रं नाम प्रकाशयेत् ॥२६३॥
 दत्तेवाप्यथवादत्ते भूमौयो निःक्षिपेद्वलिं ।
 तदन्नं निष्फलं भूयात् निराशाः पितरोगताः ॥२६४॥

अमायास्या मासिक च मृताद्दे व्यतिरेकि यन् ।
 त्रय कर्तुमशक्तप्रचेन् मुन शिष्य च कारयेन् ॥२६६॥
 रात्रकार्ये नियुक्तस्य बधनिप्रह्ववर्तिन ।
 व्यमनेषु च सर्वेषु श्राद्ध विप्रण कारयेन् ॥२६७॥
 महालये गथाभाद्धे प्रनश्राद्धे तु मासिके ।
 पिण्डश्राद्धप्रयोग म्पात्रमन्यत्र कर्तव्येन् ॥२६८॥
 सर्वशोकारमुद्योगं श्राद्धमत्र नोचरेत् ।
 आर्षद्वन्द्वानि वै तद्व्यजन पूर्वकर्मणि ॥२६९॥
 मयायासनिर्मुक्तं कामक्रोधविवर्जितं ।
 भवितव्यं भवद्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा ॥२७०॥
 आयु प्रशान्त्यर्चयित्वा सर्वं च लभते शुभम् ।
 नैमित्तिके यथाश्राद्धे न त्यात्सृज्यात्सो ॥२७१॥
 भ्रमन्ति पितरग्नय दाना नप्राश्च वत्सरम् ।
 गृहिणी चैव सुम्नाना पात्र कुवात्प्रयत्न ॥२७२॥
 निश्चिन्नेषु च पात्रेषु पुन स्नान समाचरेत् ।
 मानापिशोश्च कन्यमेहोदिष्ट क्वचिन्क्वचिन् ॥२७३॥
 दशाचारं कुलाचारं प्रत्येकं विधिवन्नरैः ।
 पितृव्यध्यातृ मानुषी ज्वेष्टानां पार्षणं स्मृतम् ॥
 पश्यान्नि कनिष्ठानां दम्पत्यो पार्षणं मिथ ॥२७४॥
 यदुपमा सामगा पर्वं मध्येनूद्वन्द्ववर्षण ।
 यद्वरा श्राद्धवरा वैश्वदेवस्त्रिधामन ॥२७५॥

ब्राह्मणं न परीक्षेत दैवेकर्मणि धर्मवित् ।
 पित्र्ये कर्मणि संग्राप्ते परीक्षेत प्रयत्नतः ॥२७५॥
 दक्षिणाप्रवणेदेशे तीर्थेवापि गृहेपिवा ।
 स्वभूमौ तु नदीतीरे केशाद्युपद्रवे हते ॥२७६॥
 श्राद्धकर्ता च पूर्वद्युः संध्याद्युपासने कृते ।
 श्वः श्राद्धं करिष्यामीत्यशक्तो वाचयेत्सुतान् ॥२७७॥
 इत्युक्तो गुणसंपन्नान् ब्राह्मणान् पूर्ववासरे ।
 निमंत्रयीत तान्भक्त्या नियोगाख्यानपूर्वकम् ॥२७८॥
 न विना ब्रह्मचर्येण ब्राह्मणाः श्राद्धकर्मणि ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च न दाने तौ निमंत्रयेत् ॥२७९॥
 अयातयामा विज्ञेया नियोज्याश्च पुनः पुनः ।
 अकृते पिण्डदाने तु ब्राह्मणो वमते यदि ॥२८०॥
 पुनः पाकं च कृत्वा तु श्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः ।
 पितृदेवक्रियां कृत्वा परपाकं तु सेवते ॥२८१॥
 दातुः कर्मफलप्राप्तिर्भोक्ता भुंक्ते तु किल्बिषम् ।
 अविभक्ताः सुताः सर्वे एकं कुर्युर्मृत्तादिकम् ॥२८२॥
 ग्रामान्तरे पृथक्कुर्याद्दर्शश्राद्धानुमासिकम् ।
 अविभक्ताः पृथग्ग्रामाः स्वस्वार्जितधनाशनाः ॥२८३॥
 भ्रातरः कुर्वतेश्राद्धं मातापित्रोः पृथक् पृथक् ।
 विप्रस्तु दक्षिणं पादं पितरस्तु उदङ्मुखाः ॥२८४॥
 भ्रात्रे भगिन्यै पुत्राय स्वामिने मातुलाय च ।
 मित्राय गुरवेश्राद्धमेकोदिष्टं न पार्वणम् ॥२८५॥

पाणिहोमं कथं कुर्वन् किञ्चिन्मात्रं विधीयते ।
 तन्ममाचक्ष्वपिप्रथं प्रच्छन्नं शुद्धमानस ॥२८६॥
 दर्भं कुण्डं प्रकर्तव्यं चतुरस्रं सुशोभनम् ।
 माष्टैश्चभिरेवस्थान् समुत्तैनात्र संशय ॥२८७॥
 दर्भस्य समिधं तत्र जुहुव्यान्मौनमास्थित ।
 सोमाम्नां देवते तत्र पितृमत्सव्यग्राहने ॥२८८॥
 अपमन्वेन होतव्यमाहुतीद्वयमेव च ।
 यावत्पाणियत्रा(?)कुण्डं विपरीतं न कारयेत् ॥२८९॥
 वह्निं कर्मणि कुण्डं च त्रिकोणं च सदाभयेत् ।
 नत्रधाटुपु सर्वेषु कुण्डं पाणितले मतम् ॥२९०॥
 परिस्तरणमुद्विष्टं पात्रमेकं शिशोदये ।
 पाणिहोमे च ये दभा पात्रं वाधस्तु निक्षिपेत् ॥२९१॥
 पुनरग्नौ च तानहुता दहन्ति पितरस्तथा ।
 आदौ पिता तथा माता मापन्नवन्तौ तथा ॥२९२॥
 मातामहा सपत्नीका आत्मपत्न्यन्तर्द्वारं ।
 सुतधातृपितृयाश्च मानुषाश्च सपत्निका ॥२९३॥
 दुहिता च स्वमा प्रोक्ता वौद्विजो भागिनेयक ।
 पितृग्रामा मातृग्रामा इत्यग्रे गुरवस्तथा ॥२९४॥
 एतन्मु पितरस्तीर्थं सर्पणे च महालये ।
 धावात्प्रामेयं कुर्वन्ति वैश्वदेवं च ये द्विजा ॥२९५॥
 एकादशादिषु भुजवा तत्र ह्येते विधीयते ।
 परान्नं पायसं शीरं तृतीयायुषं तथैव च ॥२९६॥

पितृशेषं तथोच्छिष्टं वैश्वदेवं न कारयेत् ।
 पित्र्यर्थं निर्वपेत्पाकं वैश्वदेवार्थमेव च ॥
 वैश्वदेवं न पित्र्यर्थं न दार्शं वैश्वदेविकं ॥२६७॥
 पितृपाकं समुद्भृत्य वैश्वदेवं करोति यः ।
 आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितृणां नोपतिष्ठति ॥२६८॥
 हुतशेषं न दातव्यं वायसेभ्यः कदाचन ।
 यदि दद्याद्द्विजोमोहात् हुतं तस्य वृथा भवेत् ॥२६९॥
 पाकान्तरेण कुर्यात्तु वैश्वदेवं यथाविधि ।
 स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये पितृकमणि ॥३००॥
 सपवित्रौ सदभौवा करौ कुर्वीतनान्यथा ।
 नित्यश्राद्धं न कुर्वीत प्रसंगाद्यत्र सिध्यति ॥३०१॥
 श्राद्धान्तरे कृते तस्मिन् नित्यत्वात्तत्रहापयेत् ।
 दर्शश्राद्धादिनिष्पत्तौ नित्यस्य न पृथक् क्रिया ॥३०२॥
 ते नैव तस्यसिद्धिः स्यात् कान्येनित्याग्निहोत्रवत् ।
 आविकेन तु वस्त्रेण मानवः श्राद्धमाचरेत् ॥३०३॥
 गयाश्राद्धसमं प्रोक्तं पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 रेतस्पृष्टं शवस्पृष्टं स्पृष्ट्वा मूत्रपुरीषयोः ॥
 रजस्वलादि संस्पृष्टमाविकं तु सदाशुचिः ॥३०४॥
 अग्निराविक वस्त्रं हि विप्रास्तिलाः कुशाः यवाः ।
 एतेषां न कृतो दोषो व्याघ्रस्य वचनं यथा ॥३०५॥
 हव्यार्थं गोघृतं ग्राह्यं तदभावे तु माहिषम् ।
 आज्यं वा तदलाभे तु साक्षात्तलं प्रगृह्यते ॥३०६॥

पाणिहोमे कथं कुडं कियन्मात्रं विधीयते ।
 तन्ममाचक्ष्वविप्रर्षे पृच्छत शुद्धमानस ॥२८६॥
 दर्मे कुडं प्रवर्तव्यं चतुरस्रं सुरोभनम् ।
 साष्टैरष्टभिरवस्थान् समूलैर्नात्र मशय ॥२८७॥
 दर्भस्य समिधं तत्र जुहुयान्मौनमास्थितः ।
 सोमाग्रीदवते तत्र पितृमत्स्यव्यवाहने ॥२८८॥
 अपसव्येन हातव्यमाहुतीद्वयमेव च ।
 यावत्पाणियना(?)कुण्डं विपरीतं न कारयेत् ॥२८९॥
 वह्निं कर्मणि कुण्डं च त्रिकोणं च सदाभयेत् ।
 तत्रश्चाद्दपुं सवपुं कुण्डं पाणितले मतम् ॥२९०॥
 परिस्तरणमुद्दिष्टं पात्रमेकं शिशोदये ।
 पाणिहामं च ये दर्भा पात्रं याधस्तु निक्षिपेत् ॥२९१॥
 पुनरग्रीं च तान्हुवा दहन्ति पितरस्तथा ।
 आदौ पिता तथा माता सपत्न्यन्तनी तथा ॥२९२॥
 मातामहा सपत्नीनां आत्मपत्न्यस्तदन्तरः ।
 सुतेधातृपितृभ्याश्च मातुलाश्च सपत्निका ॥२९३॥
 ऋहिना च स्वमा प्रोक्ता दौहित्रो भागिनयकः ।
 पितृष्वसा भानृष्वसा स्वशुरो गुरवन्मथा ॥२९४॥
 तत इव पितृमत्स्यार्थं तपणं च महालये ।
 श्राद्धाप्रान्नं कुर्वन्ति वैश्वदेव च ये द्विजा ॥२९५॥
 एकान्शाद्विभक्तं भुज्या तत्र ह्यते विधीयते ।
 परान्नं पायसं शारं कान्चीपक्वं तथैव च ॥२९६॥

ब्रह्मयज्ञेन वै तद्वत्तथोकारं तु नोश्चेत् ।
 अन्वारब्धेन सव्येन दक्षिणेन तु पाणिना ॥३१८॥
 सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामथवा तर्पणं भवेत् ।
 ऊर्ध्वाहुरधोयामं स्वातं प्राक्दक्षिणायतम् ॥३१९॥
 पंचारत्रिमिता तिर्यक् अधस्ताद्दक्षिणायतम् ।
 पंचारत्रिमितातिर्यग्धस्ताद्द्वादशांगुलम् ॥
 पितुः पुत्रेण कर्तव्यं प्रपिनामहपूर्वकम् ॥३२०॥
 दैवात्प्रत्यान्दिके श्राद्धे अन्तरामृतसृतके ।
 आशौचानन्तरं कुर्यात्तन्मासेन्दुक्ष्वेरेपि ॥३२१॥
 श्राद्धे विघ्नं समुत्पन्ने ह्यविज्जाते मृतेहनि ।
 कुर्यादन्नेन कृष्णायामेकादश्यां विधुक्षये ॥३२२॥
 आन्दिके चैव संप्राप्तं आशौचं जायते यदि ।
 आशौचे तु व्यतिक्रान्ते तत्र श्राद्धं प्रदीयते ॥३२३॥
 अपुत्रा तु यदाभार्या संप्राप्तं भर्तुरान्दिके ।
 रजस्वला भवेत्सातु कुर्यात्तत्पंचमेऽहनि ॥३२४॥
 असाश्राद्धे गयाश्राद्धे श्राद्धे चापरपक्षणे ।
 न जीवत्पितृकं कुर्यात्तिलैः कृष्णैश्च तर्पणम् ॥३२५॥
 भरणी प्रेतपक्षे तु महती परिकीर्तिता ।
 अस्यां श्राद्धं कृतं येन स गयाश्राद्धकृद् भवेत् ॥३२६॥
 मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेऽपि शस्यते ।
 वर्षे वर्षे तु तच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥३२७॥

नैलाभात् गृहीतं नैत्रं च तिलमभवं ।
 तदभावेऽजसोऽनेनै कौमुभ मर्षपोदभव ॥३०७॥
 वृश्मन्नेहोथवा ग्राह्य पूरालाभे पर पर ।
 तदलाभे चयत्रादि श्यामासाभ्यन्तरोद्भवम् ॥३०८॥
 पिष्टमालोच्यते येन वृत्तार्थं योजयेत्सुधी ।
 वृश्मनैरेषु पुनाग निरैरण्डोद्भव त्यजेत् ॥३०९॥
 यद्वा मज्ज घृते द्वाग मात्पिप्यादेवृत्तं क्रमान् ।
 तदलाभे गवादीना क्रमात्क्षोर विधीयते ॥३१०॥
 तदलाभे दधिप्राशमलाभे तैलमिष्यते ।
 मुरुयासनी यथा साद्य कारकारणसंततौ ॥३११॥
 चणरा रात्रामपाथ इत्तायावत्तलान्मथा ।
 श्यामाका ममूराश्चैत्र आटफयाश्च मधन्वरा ॥३१२॥
 अमाया आद्धपारे च कुल्लिथा मर्षपान्मथा ।
 हविष्योगोष्मराश्चैत्र मुद्गामाया यत्रान्मथा ॥३१३॥
 तण्डुला श्रोढयश्चैत्र कृष्णानिल्यास्तथैव च ।
 आटफयान्पुपरहिता शुभायावत्तलान्मथा ॥३१४॥
 आटफ नागिकेल च रभा जवूध चूतना ।
 एव च दम चैत्र मधव लरण तथा ॥३१५॥
 मर्षाच च मधुश्चैत्र क्षीट्ट शुंठिमन्यैव च ।
 यमुद्गन्मरुपान्म आट्टाये तर्षय पितृन् ॥३१६॥
 नागगोत्र ममुषाय तिलैस्नीर्येषु संयुत ।
 न चम्मरेणपाद्दन्दान आट्टे रीतानिहे मये ॥३१७॥

ब्रह्मयज्ञेन वै तद्वत्तथांकारं तु नोशनेन ।
 अन्वारब्धेन सव्येन दक्षिणेन तु पाणिना ॥३१८॥
 सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामथवा तर्पणं भवेत् ।
 ऊर्ध्वाहुरधोयामं स्वातं प्राक्दक्षिणाद्यतम् ॥३१९॥
 पंचारत्रिमिता तिर्यक् अभस्तादक्षिणाद्यतम् ।
 पंचारत्रिमितातिर्यगभस्ताद्द्वादशांगुलम् ॥
 पितुः पुत्रेण कर्तव्यं प्रपितामहपूर्वकम् ॥३२०॥
 देवात्प्रत्याद्दिके श्राद्धे अन्तरामृतसृतके ।
 आशौचानन्तरं कुर्यात्तन्मासेन्दुक्षयेरपि ॥३२१॥
 श्राद्धे विघ्नं समुत्पन्ने ह्यविद्याते मृतेहनि ।
 कुर्यादन्नेन कृष्णायामेकादश्यां विधुक्षये ॥३२२॥
 आद्दिके चैव संप्राप्ते आशौचं जायते यदि ।
 आशौचे तु व्यतिक्रान्ते तत्र श्राद्धं प्रदीयते ॥३२३॥
 अपुत्रा तु यदाभार्या संप्राप्ते भर्तुराद्दिके ।
 रजस्वला भवेत्सातु कुर्यात्तत्पंचमेऽहनि ॥३२४॥
 अमाश्राद्धे गयाश्राद्धे श्राद्धे चापरपक्षगे ।
 न जीवत्पितृकं कुर्यात्तिलैः कृष्णैश्च तर्पणम् ॥३२५॥
 भरणी प्रेतपक्षे तु महती परिकीर्तिता ।
 अस्यां श्राद्धं कृतं येन स गयाश्राद्धकृद् भवेत् ॥३२६॥
 मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासेऽपि शस्यते ।
 वर्षे वर्षे तु तच्छ्राद्धं मातापित्रोर्मृतेऽहनि ॥३२७॥

मामद्भवेऽपि तत्रार्थं व्याघ्रश्च वचनं यथा ।
 गद्याया सर्वत्रात्रे च पिण्डं श्रानं विचक्षणं ॥३२८॥
 अधिमान्ने जन्मन्नि अस्ते च गुग्गुलुयो ।
 आन्वियस्त्रिणै पून पुन पून च वह्निना ॥३२९॥
 अतोऽयाभ्यानु र स्वाथाद् ग्रहणं चन्द्रसूर्ययो ।
 मूत्रे तु समुपन्ने स्नानं कर्म कथं भवेत् ॥३३०॥
 पिण्डजं चन्द्रोमं च समोत्रेण न कारयेत् ।
 स्पन्दनेषु द्विजातीनां भिन्नतो जनभोजने ॥३३१॥
 पचगन्धेन गुद्वि स्याद् व्याघ्रश्च वचनं यथा ।
 पिण्डदानं मृगान्मानं तथैव नित्यतर्पणम् ॥३३२॥
 विदेशगमनं चैव न कुयाद्गुर्विणोपति ।
 पु सोभाया गुर्विणोत्तरं नाशश्चोत्तं मूत्रो शौरकर्मोत्सनश्च ।
 गेहारम्भं विण्ममथापत्तं च यादोम्नानं तीर्थयात्रां न कुयात् ।
 भूमौ हस्तौ प्रतिष्ठाय मार्जनं चैव वर्जयेत् ।
 न कुयात्पादि मृदात्मा गौरश्च नरकं भवेत् ॥३३४॥
 गद्याया याविरायां च तद्गतो च तथैव च ।
 वामहस्तं जलं गुदनं न कुयान्मार्जनं द्विज ॥३३५॥
 पात्रस्थिताश्चेनैव यामान्तोदरेन वा ।
 सयायां मार्जनं कृत्वा नान्यथोन्मु कदापन ॥३३६॥
 उपाश्चनं वा मन्ध्या पद्मपत्रे तु मार्जनं ।
 उद्विष्यत्तु यत्रार्थं तमसं निष्कृतं भवेत् ॥३३७॥

वामहस्ते जलं धृत्वा यस्तुसंध्यामुपासते ।
 सा संध्या तु वृथाज्ञेया आसुरस्तेन तृप्यति ॥३३८॥
 कृत्वा यज्ञोपवीतं तु पृष्ठतः कण्ठलम्बितम् ।
 विष्मूत्रं तु गृहीकुर्याद्यद्वा कर्णे समाहितः ॥३३९॥
 यद्येकवस्त्रो विप्रः स्यात् कर्णेकृत्वोपवीतकम् ।
 अन्तर्धाय तृणैर्भूमिं शिरः प्रावृत्यवाससा ॥३४०॥
 अयज्ञीयस्तृणैस्तत्स्यात् (?) इतरानसतद्भवेत् ।
 उभे मूत्रपुरीषे तु दिवाकुर्याद्दुदङ्मुखः ॥३४१॥
 तीर्थे शौचं न कुर्वीत कुर्वीतोद्धृत्य वारिणा ।
 अरन्निमात्रं जलं त्यक्त्वा कुर्याच्छौचमनुद्धृते ॥३४२॥
 सन्ध्ययोर्भोजनार्थे च पित्र्यर्थं देवकर्मणि ।
 शूद्राहृतेन नाचामेत्तथा चर्मण वारिणा ॥३४३॥
 प्रक्षाल्योदक् शुचौदेशे दंतधावनमुत्सृजेत् ।
 निपिद्धाहे तृणैः कुर्याज्जिह्वोल्लेखस्तु सर्वदा ॥३४४॥
 कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रोशौचधृतं त्रिवृत् ।
 स्थाने पवित्रे संध्याया पणवत्यंगुलीष्वयत् ॥३४५॥
 करंज-पिप्पल-वट-प्लक्ष-कुंभ्यर्क-तंदुकाः ।
 एषां पात्रेषु नाश्नीयात् कोविदाराम्रयोरपि ॥३४६॥
 विपरीतेषु पत्रेषु तिर्यक्पत्रे च दारुजे ।
 नैकवासा समश्नीयात् नाश्नीयात् भिन्नभाजने ॥३४७॥
 हस्तदत्तानि चान्नानि प्रत्यक्षंलवणं तथा ।
 तान्न-रजत-सौवर्ण-शंख-स्फटिक-शुक्तिषु ॥३४८॥

अपात्रेषु च पात्रेषु भिन्नदोषो न विद्यते ।
 एक एव तु यो मुक्ते विमले कास्यभाजनं ॥३२६॥
 चत्वारि तस्य वर्द्धन्ते आयु प्रज्ञा यशोबलम् ।
 कास्यपात्रमनुज्ञात त्रिधवाद्भ्रूचरिणां ॥३२७॥
 यद्यन्त्यस्मै भोजनाय न कदाचित्प्रयच्छति ।
 कर्मकाले न कुर्वीत मुमलोद्ग्रहणध्वनिम् ॥३२८॥
 तथा सघट्टशूपाद् सत्यायां च विज्ञेयत ।
 निशाया पश्चिमे यत्र धान्यमस्करणादिभ्यम् ॥३२९॥
 ध्रुवमाग हि नारीणां धृतश्रेयोवनावहम् ।
 श्रोत्रियान्त च भक्ष च हुतशेर च यद्भवि ॥३३०॥
 आनखाच्छ्रोधयेत्पाप तुषामिमिव काचतम् ।
 मानुषदमे पापेन द्वितीय मौञ्जीपन्धनम् ॥३३१॥
 त्रितीयामभिशीर्षां च त्रिजन्मपात्रमुत्तमम् ।
 वृत्तिमन्त शिल्पानि हीनदपि ममाश्रयेत् ॥
 गणत्रय्य तु ये केचिद् वदोद्दापेण(?)भृशति ॥३३२॥
 रत्नस्वल्पाया भायाया मृतके पर्वणि तथा ।
 नलाभ्यग न कुर्वीत सध्यासु श्राद्धकर्मणि ॥३३३॥
 अनागात्रा महिष्यश्च ब्राह्मणस्य इस्मृतिना ।
 नशराव्रण शुध्यति भूमिस्थ च नरोटकम् ॥३३४॥
 अत पर प्रवक्ष्यामि सभ्योपासननिर्णयम् ।
 अग्निहात्र कृते पापं यामुपास्य इमुच्यते ॥३३५॥

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणां तु वीर्यतः ।
 धनधान्येन वैश्यानां शूद्राणामग्रजन्मतः ॥३५६॥
 यश्चाभिवादो (दिनं) विप्र आशिपं न प्रयच्छति ।
 श्मशाने जायते वृक्षो आशिपं न प्रयोजति ॥३६०॥
 उदक्यां सूतिकां नारीं भर्तृघ्नीं गर्भघातिनीं ।
 पाखण्डं पतितं त्रात्यं महापातकिनं शठम् ॥३६१॥
 सोपानत्कं कृत्वा च मंत्रोच्चारकृतं रिपुम् ।
 भुञ्जानमशुचिमंतं धावन्तं नास्तिकं तथा ॥३६२॥
 वमंतं जृम्भमाणं च कुर्वन्तं दन्तधावनम् ।
 अभिवाद्य द्विजो मोहादहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥३६३॥
 जपयज्ञजलस्थं च समित्पुष्पकुशान्तिलान् ।
 उदपात्रार्थभैक्ष्यं च वहंतं नाभिवादयेत् ॥३६४॥
 स्वयमेव विधानेन अभिवंदेभिवादकम् ।
 संध्याये(?) नियमानेति द्रष्टव्या अभिवादाने ॥३६५॥
 देवताप्रतिमां दृष्ट्वा यतिं दृष्ट्वा त्रिदण्डिनम् ।
 नमस्कारं न कुर्वीत प्रायश्चित्ती भवेन्नरः ॥३६६॥
 जन्मप्रभृति यत्किञ्चित्सुकृतं समुपार्जितम् ।
 तत्सर्वं निष्फलं याति एक हस्ताभिवादानात् ॥३६७॥
 अग्निहोत्रफलावेदा पङ्गसपदक्रमः ।
 अग्निहोत्रात्परो धर्मो न भूतो न भविष्यति ॥३६८॥
 न व्याहृतिसमो होमो न गायत्री समो जपः ।
 नाग्निहोत्रात्परो यज्ञो न देवः केशवात्परः ॥३६९॥

अनलादर्शनं यावत् इतिवानसनेयिन ।
 परान्नपक्कं नास्नीवान् ह्यवसन् पर्वणि द्विज ॥३७०॥
 असन्तुष्टे सुग्न नास्ति न धर्मं क्षुद्रमानसे ।
 भाग्यहीने धनं नास्ति नास्ति पुण्येऽच्युतार्चनम् ॥३७१॥
 सत्यानृताभ्यां जीवनमृतेन प्रनृतेन वा ।
 मत्यानृताभ्यामपि वा न श्वश्रुत्या कदाचन ॥३७२॥
 मत्यानृतं तु वाणिज्यं श्वश्रुतिं नीचसेवनम् ।
 सेत्राश्रुतिभिः(न्तु)रैश्च नूनं ते नैव पडिता ॥३७३॥
 त्रिणाभ्योऽपसत्र्येन तर्पयेत् त्रिधिवत्पितॄन् ।
 वात्पूणतलैः कृत्वा जलस्थस्तर्पयेत् पितॄन् ॥३७४॥
 स्थलान्तं तु कर्तव्यं पितॄणां तृप्तिमिच्छता ।
 विनारौप्यं सुवर्णेन विना ताम्रतिलैर्न च ॥३७५॥
 विना दर्भैश्च मरुश्च पितॄणां नोपतिष्ठति ।
 विवाहमन्त्रकन्यानां एकस्मिन्नुदये कुत्रे ॥३७६॥
 नाशकगोत्रेऋषेः स्यादेका विधवातपो ।
 प्रयुद्धाहो नैव कार्यो नैरस्मिन् दुहितृद्वयम् ॥३७७॥
 नरनन्या पृसो रेक (१) जनन्यके ।
 मानामगलमूत्रणं मृतायन्ति चतुर्दिने ॥३७८॥
 इतिश्याविप्रपत्नौ ना भोजयेत्तु सुवासिनीम् ।
 वानुत्पन्नलम्धोवाऽऽत्रिलि ज्ञानशास्त्रे ॥३७९॥
 मयनप्राह्मुषोदेवान् निवीत्युत्तरतोनरान् ।
 त्रिशार्मात्तरिगभिष्या चूडाकर्म न कारयेत् ॥३८०॥

गते तु पञ्चमेवर्षे गर्भिणी यदि वा भवेत् ।
 गर्भिण्यां मातरि शिशोः श्रौरकर्म न कारयेत् ॥३८१॥
 पञ्चाद्वात्प्रागथोद्धं च गर्भिण्यामपि कारयेत् ।
 चूडाकर्म शिशोर्माता गर्भिणी यदि वा भवेत् ॥३८२॥
 गर्भस्यैव विपत्तिः म्यान् दंपत्योर्वा शिशोरपि ।
 सहोपनीत्या कुर्याच्चेत्तदादोषो न विद्यते ॥३८३॥
 वेदान्तरमधीत्यैव ऋग्वेदं येत्वधीयते ।
 उपनीतिरयं तेषामलंकरणवर्जिता ॥३८४॥
 पाखंड्यदृश्यसंस्पर्शं न स्नायादुष्णवारिणा ।
 नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिषु ॥३८५॥
 अस्नातमातुरस्ताने स तीर्थं तु शृतोदकम् ।
 स्नात्वा तु वाससी धौते अक्लिन्ने परिधाय च ॥३८६॥
 प्रक्षालयोरुमृताचाद्भिर्हस्तौ प्रक्षालयेत्ततः ।
 कापायं कृष्णवस्त्रं च मलिनं केशदूषितम् ॥३८७॥
 जीण नीलं संधितं च पारक्यं मैश्रुने धृतम् ।
 अच्छिन्नाग्रमुपवस्त्रं कुत्सितं धमतो विदुः ॥३८८॥
 यज्ञं दानं जपो होमं स्वाध्यायं पितृत्तपणम् ।
 नैकवस्त्रो द्विजः कुर्याद्भोजनं तु सुरार्चनम् ॥३८९॥
 तत्सर्वमसुरेन्द्राणां ब्रह्मा भागमकल्पयत् ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत (शुद्धचित्तोजितेन्द्रियः) ॥
 मुहूर्तादग्निहोत्राणि नयन्ति परमां गतिम् ॥३९०॥

अत्रस्वर्गश्चमोक्षश्च यो यथा गन्तुमिच्छति ।
 यदिच्छसि महासिद्धिं तीर्थरात्राभिषेचनम् ॥३६१॥
 विप्रपादयिनिर्मुक्तं तोयं शिरसि धारय ।
 दक्षिणां स ब्रह्मसूत्रं स्तेयेभ्ये दक्षिणामुत्तर ॥३६२॥
 कुशास्तान् द्विगुणी कुर्वन् जानुसन्ध्यं निधाय च
 मार्जनं तपणं श्राद्धं न कुर्याद्धारिधारया ॥३६३॥
 करोति यदि मूडात्मा तत्सर्वं निष्फलं भवेत् ॥३६४॥
 विद्वान् स्वयं तु यो ब्रूयात् स धर्मं परमं स्मृतं ।
 अच्छिद्रमिति तद्वाक्यं वदति क्षितिदेवता ॥३६५॥
 प्रणम्यशिरसाप्राह्वमग्निष्टोमफलैः सह ।
 व्याघ्रपादेन चारयात् धर्मशास्त्रोत्तमोत्तमम् ॥३६६॥

इति व्याघ्रपादप्रणीत धर्मशान्त्रं समाप्तम् ।

॥ समाप्तश्चायं स्मृतिसन्दर्भस्य चतुर्थोभागः ॥

• ॐ तत्सद्ब्रह्मापणमस्तु •

